

ÉVKÖNYV 20

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 20.

A kötet megjelenését támogatta:

**Kriza János Néprajzi Társaság
Évkönyve
20**

**A néprajztudomány története.
Intézmények, kutatók, kutatások**

Szerkesztette
György V. Imola
Keszeg Vilmos
Tekei Erika

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
KOLOZSVÁR, 2012

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@mail.dntej.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2012

Lektorálta:
dr. Gazda Klára
dr. Olosz Katalin

Borítóterv és tipográfia:
Könczey Elemér

Számítógépes tördelés:
Sütő Ferenc

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20 : a néprajztudomány
története : intézmények, kutatók, kutatások / ed.: György V. Imola,
Keszeg Vilmos, Tekei Erika. - Cluj-Napoca : Kriza János Néprajzi
Társaság, 2012
Bibliogr.
ISBN 978-973-8439-66-5

I. György, Imola V. (ed.)
II. Keszeg, Vilmos (ed.)
III. Tekei, Erika (ed.)

39(439)

Készült a kolozsvári GLORIA és IDEA Nyomdában
Igazgató: Nagy Péter

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Ajánló sorok	7
Intézménytörténet	13
Keszeg Vilmos A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1942. április 16-i jegyzőkönyve	15
Zakariás Erzsébet A Román Akadémia Kolozsvári Folklorarchívuma. Történet és szerkezet.	79
Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária A Minerva nyomda és könyvkiadó (1920–1948) kiadványainak jelentőségéről.	95
Dávid Gyula Új időszámítás kezdete a hazai magyar néprajzi könyvkiadásban (A Kriterion Könyvkiadó első évei).	123
Vida Tekei Erika A Mentor Kiadó néprajzi kiadványai – 1996–2010.	133
Eleonora Sava A Kolozsvári Egyetemisták Folklorköre. Történet, kutatási módszerek, archívum	173
Asztalos Enikő A Marosvásárhelyi Népi Egyetem néprajzi tanfolyamának 18 éves története (1993–2011)	187
Életpályák, kutatások	203
Keszeg Vilmos Borbély Sándor aranyosszéki folklórgyűjtése a 19. század végén	205

Olosz Katalin	
Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején	229
Tánczos Vilmos	
Lükő Gábor bukaresti kapcsolatai, tanulmányai (1931–1933)	251
Salamon Márton László	
A Dimitrie Gusti professzor vezette bukaresti szociológiai iskola és az Erdélyi Fiatalok közötti kapcsolatok (a <i>Sociologie Românească</i> folyóirat tükrében)	279
Kürti László	
Idő, terep és leírás: Kalotaszeg kutatói és a lakodalmak összehasonlítása	299
Viga Gyula	
Gunda Béla és Kárpát-Európa vándorai	329
Gatti Beáta	
Sántha Alajos és életműve a bukovinai székelység kutatótörténetének kontextusában	343
Albert Ernő	
Faragó József (1922–2004).	367
Balázs Lajos	
Bartók nem menekül! A globalizáció apokaliptikus víziója a <i>Cantata Profanában</i>	399
Rezumate	419
Abstracts	425
Szerzőink	431
Autorii.	435
Authors	439

Ajánló sorok

2008. október 18-án Kolozsvárt *Megemlékező konferencia a kolozsvári néprajzoktatás 110. évfordulója alkalmából* címmel tudományos rendezvényre került sor. Egy év múlva, 2009. október 23-án hasonló témával újabb konferencia zajlott le. A két tudománytörténeti konferencia előadásai közös kötetben láttak napvilágot, 2010-ben.¹

A felhívás szerint időszerűvé és szükségessé vált a kolozsvári néprajzi oktatás három korszaka eseményeinek, dokumentumainak feltárása. S minthogy a kolozsvári képzés, az oktatók és a végzettek életpályája és életműve elválaszthatatlanul kapcsolódik a tudományos élet tágabb szférájához, a szervezők további alapkutatások, forrásfeltárások elvégzését látták szükségesnek. Indokoltnak tűnt a romániai és a magyarországi, a romániai magyar és román néprajzi képzés és kutatás kapcsolatainak, intézményeinek, csoportos és egyéni kutatások történetének és eredményeinek, a könyvkiadás körülményeinek, a hagyomány, a népi kultúra és társadalom kutatását figyelemmel követő sajtó, a kutatói életpályák és életművek további vizsgálata.

2010. október 22-én, 2011. október 21-én, majd 2012. október 26-án újabb konferenciák zajlottak le. A szervezésbe a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke, a Kriza János Néprajzi Társaság mellett bekapcsolódott a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Néprajzi és Antropológiai Szakbizottsága, az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya.

E három tanácskozás előadásait nyújtjuk most át az olvasónak.

Az *Intézménytörténet* című fejezetben Keszeg Vilmos a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának irattárából teszi közzé annak az 1942. április 16-án lezajlott kari tanácsnak a jegyzőkönyvét, amelyen a Viski Károly távozása miatt megüresedett néprajz tanszék elfoglalására pályázó szakemberek életművének áttekintése és értékelése hangzott el, valamint megszületett a

¹ Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2010.

helyettes tanár további igénybevételét támogató döntés.² Salat-Zakariás Erzsébet a bukaresti Folklórintézet fiókjaként 1949-ben létrehozott kolozsvári Folklórintézet történetét, archívumának szerkezetét, munkatársait, állományának állapotát és mennyiségi mutatóit közli.³ Öröndetes az, hogy elkészült három könyvkiadó kiadási szemléletének, a kutatási eredmények közzétételére irányuló törekvéseinek összefoglalása. Az Újvári Mária – Tibori Szabó Zoltán szerzőpáros a Minerva könyvkiadónak a különböző olvasói igények kielégítésére, közöttük a folklórértékek népszerűsítésére tett törekvéseit, Dávid Gyula a Kriterion Könyvkiadónak az 1970–1980-as években néprajzkutatások támogatásában és népszerűsítésében kifejtett heroikus munkáját, Vida Tekei Erika pedig a romániai változásokat követően alakult Mentor Kiadó 1995–2010 közötti néprajzi érdeklődését ismerteti. Nora Sava a Kolozsvári Tudományegyetem román szakos hallgatói folklórkörének 1958–1993 közötti terepmunkáit rekonstruálja.⁴ Asztalos Enikő a Marosvásárhelyi Népi Egyetemen 1993–2011 között általa vezetett néprajzi tanfolyam céljait és tartalmát, hallgatóinak számát és motivációit mutatja be.

Az *Életpályák, kutatások* fejezetet két tordai és Torda környéki, a 19–20. század fordulóján elvégzett kutatás bemutatása indítja. Keszeg Vilmos az *Aranyosvidék* című lap 1892-ben kiírt néprajzi pályázatának pályamunkáit, részletesen Borbély Sándor folklórfeltáró tevékenységét mutatja be. Olosz Katalin Viski Károlynak a szülővárosában az 1900-as évek elején végzett balladakutatásának történetét, eredményét ismerteti. Tánczos

² A Gunda Bélának a tanszékreváló kinevezését eldöntő, 1943. április 8-i kari tanács jegyzőkönyve a KJNT 18. számú évkönyvében látott világot. Keszeg Vilmos: A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-, Nyelv- és Történetudományi Karának 1943. április 8-i jegyzőkönyve. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18 Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2010, 205–288.

³ Ezt megelőzően Almási István ismertette az intézet népzene kutató programjait. A tanulmány a KJNT 18. számú évkönyvében látott világot. Almási István: Népzene kutató műhely Kolozsváron. In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2010, 135–142.

⁴ Itt említjük meg, hogy a kolozsvári tudományegyetem magyar szakos hallgatói Korunk társadalomnéprajzi körének bemutatása korábban világot látott, a KJNT 9. számú évkönyvében. Borbély Éva: A Korunk társadalomnéprajzi körének története. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2001, 216–223.

Vilmos Lükő Gábor bukaresti tanulmányútját, romániai folklórgyűjtéseit, a román pályatársakkal való kapcsolatát foglalta össze. Ugyanennek a korszaknak, az 1930-as éveknek a bukaresti szociológiai műhelyébe, Dimitrie Gusti falukutató mozgalmanak és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatának történetébe nyújt betekintést Salamon Márton László tanulmánya. Kürti László a kutatásszemlélet és -módszertan alakulását követi nyomon a kalotaszegi lakodalmat leíró etnológiai irodalomban. Viga Gyula tanulmánya Gunda Béla életművének egyik kérdését, a „Kárpát-Európát” bejáró „vándorok” (pásztorok, vándormunkások, -kereskedők) kultúrák, régiók között közvetítő szerepét foglalja össze. Gatti Beáta a bukovinai székelyek életmódját megörökítő Sántha Alajosról, Albert Ernő a romániai magyar folklorisztika kutatóegységének, Faragó Józsefnek az életpályájáról és életművéről készít összefoglaló képet. Balázs Lajos Bartók Béla *Cantata profana* című zeneművének folklorisztikai háttérét és recepcióját elemzi.

Úgy gondoljuk, hogy az alábbi irodalomjegyzékben megnevezett bibliográfiák és összefoglaló munkák, valamint Kriza János Néprajzi Társaság 9-es 18-es számú évkönyvében közzétett tanulmányok után a jelen kötetben szereplő írások is közelebb visznek a romániai magyar néprajzi kutatás történetének egységben való látásához.

Kolozsvár, 2012. november 25.

Keszeg Vilmos

Tematikus bibliográfiák

BALÁZS Lajos (összeáll.)

2001 Az átmeneti szokások kutatásának romániai magyar bibliográfiája. 1949–2000. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 170–177.

GAZDA Klára

2000 Demény István Pál kronologikus bibliográfiája. *Néprajzi Látóhatár* IX. (1–2) 205–211.

2001 A romániai magyar népművészetkutatásról. (Problémák, módszerek, eredmények.) In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 83–120.

ILYÉS Sándor (összeáll.)

2006 *A moldvai csángók bibliográfiája*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

JAKAB Albert Zsolt (összeáll.)

2003 *Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (1844–2002)*. Kriza János Néprajzi Társaság *Értesítője XIII.* 1–2. Anyagát gyűjtötte és rendszerezte Jakab Albert Zsolt. Szerkesztette Pozsony Ferenc. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

2006 Kallós Zoltán bibliográfiája. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Kallós Zoltán 80 éves. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője XIV.* 1–2. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–30.

é. n. *Romániai magyarnéprajzi bibliográfia*. <http://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro/>

JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Vilmos (összeáll.)

2007 *Életpályák, élettörténetek*. Válogatott bibliográfia. In: JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Anna – KESZEG Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. (Kriza Könyvek, 30.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 199–232.

JAKAB Albert Zsolt – POZSONY Ferenc (összeáll.)

2007 *Az erdélyi cigányság kutatása*. Válogatott bibliográfia. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitasok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 203–234.

JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Zsolt (összeáll.)

2006 Szentimrei Judit bibliográfiája. In: GAZDA Klára – TÖTSZEGI Tekla (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 14. Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–30.

KESZEG Vilmos

1995 *A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede (1944–1994)*. *Erdélyi Múzeum* LVII. (3–4) 99–111.

2001 Nagy Olga néprajzi bibliográfiája. *Néprajzi Látóhatár* X. (1–4) 14–21.

- 2002 A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede. 1990–2001. In: TÁNCZOS Vilmos – TŐKÉS Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. II. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 119–170.
- 2010 Az Erdélyi Mezőség néprajzi irodalma. In: KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt (szerk.): *Mezőség. Történelem, örökség, társadalom*. Művelődés, Kolozsvár, 7–52.
- KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc (szerk.)
- 2000 *Kalotaszeg bibliográfiája. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője X.*Hála József, Váczy Leona, Murádin László, Péntek János, Vasas Samu, Fülemile Ágnes bibliográfiáját kiegészítette és szerkesztette Ercsei Judit. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- KÖNCZEI Csilla
- 1994 Könczei Ádám (1928–1983) néprajzi munkásságának bibliográfiája. In: KÓS Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1994*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 340–343.
- MOHAY Tamás
- 2002 Adatok és szempontok a romániai néprajzi kutatás tizenkét évéhez. In: TÁNCZOS Vilmos – TŐKÉS Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. II. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 37–64.
- SZILÁGYI Enikő Hajnalka
- 2002 *Az Erdélyi Múzeum folyóirat néprajzi írásainak annotált bibliográfiája (a kezdetektől 1916/17-ig)*. Kriza János Néprajzi Társaság *Értesítője XII. 1–2*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- [TÖTSZEGI Tekla (összeáll.)]
- 2005 Gazda Klára írásainak bibliográfiája. In: KESZEG Vilmos – TÖTSZEGI Tekla (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13. Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–14.

Intézménytörténet

Keszeg Vilmos

**A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának
1942. április 16-i jegyzőkönyve**

A kolozsvári tudományegyetemen a néprajzi képzés első korszakát Herrmann Antal 1898–1919 közötti magántanári munkássága képezte. Kolozsvári – valamint az ezzel párhuzamos budapesti, majd szegedi – tanári ténykedése indította el szakmai pályáján a magyar néprajztudomány művelőinek egy generációját (Györffy István, Viski Károly, Szendrey Zsigmond, Istvánffy Gyula, Bálint Sándor, Tulogdy János, Romulus Vuia) (Kósa 1981, Kósa 2001: 110–111). A kolozsvári tudományegyetemnek Szegedre való költözésével Kolozsvárt megszűnt a néprajzoktatás, s csak újabb történelmi konjunktúrák között, 1940-ben éledt újra. Az 1940–1941-es tanévben Viski Károly foglalta el a kolozsvári néprajzi tanszéket, majd az 1941-ben Budapestre történt távozása után helyettes tanárként K. Kovács László egyetemi helyettes, illetve intézeti tanár oktatott néprajzi tárgyakat.

A Ferenc József Tudományegyetem 1942-ben az új tanévre címzetes tanárt kívánt állítani a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar néprajz tanszékére. A kinevezés megoldására 1942 januárjában tett lépéseket. A „betöltés ügyében” dr. Zolnai Béla ny. r. tanárt, irodalomtörténészt¹ bízta meg a javaslat előkészítéséért. Ezt Zolnai Béla 1942. április 15-én terjesztette elő. A jelentés élén tisztázza, hogy a meghívás előkészítésére a kar hatalmazta fel, továbbá az összehasonlító irodalomtörténet tanárként, folklorisztikai tárgyú írások szerzőjeként is indokoltnak érzi a meghívást. A javaslatot meghallgató egyetemi bizottságban részt vettek dr.

¹ Zolnai Béla (1890–1969) irodalomtörténész, 1940–1945 között Kolozsvárt élt, s az egyetem Francia Filológiai Intézetét irányította.

Bartók György dékán,² dr. Roska Márton,³ dr. György Lajos⁴ és dr. Váczy Péter⁵ ny. r. tanárok. A jegyzőkönyvet dr. Váczy Péter vezette. Másnap, 1942. április 16-án a bizottság jelentését és döntését a kari tanács hallgatta meg, és szavazással véleményezte.

A forrás. A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar 1942. április 16-i rendkívüli kari ülésének eseményeit a **KIVONAT a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1942. április hó 16-án (csütörtökön) délután 4 órakor a Kar üléstermében (Farkas utca 1 szám I. emelet) tartott VII. rendkívüli kari üléséről felvett jegyzőkönyvből** című gépirat örökítette meg. A 63/1941–1942. iktatási számot viseli, a dékáni hivatal vezetője aláírással és pecséttel hitelesítette. 116 számozatlan lap terjedelmű.

A javaslat. A jegyzőkönyvi kivonat a javaslattételre kiküldött Zolnai Béla 1942. április 15-én elhangzott jelentését teljes terjedelemben közölte. Terjedelme 83 lap. Szerkezete a következő:

- I. A szabályzat és a gyakorlat adta lehetőségek (3 lap)
- II. A magyarországi ethnografia fejlődése (8 lap)
- III. A szellemi és tárgyi néprajz viszonya (13 lap)
- IV. A hazai ethnografia terén működő szakemberek (11 lap)
- V. Egyetemi magántanárok (12 lap)
- VI. A meghívásra ajánlott személye és munkássága (36 lap)

I. A kolozsvári (valamint a bizottság által figyelembe vett pozsonyi és debreceni) egyetemi gyakorlat szerint az egyetemi tanári állás betöltése pályázat vagy meghívás alapján történik. Pályázat kiírása szükséges abban az esetben, ha több, egyenlő eséllyel rendelkező pályázóra van kilátás. A pályázat kiírása esetén viszont a kar a döntés jogát külső szervezetnek adja

² Bartók György (1882–1970) filozófus, egyetemi tanár Szegeden és Kolozsváron, a kolozsvári tudományegyetemen. 1940–1944 között a filozófia tanszék vezetője. 1944-ben Budapestre távozott.

³ Roska Márton (1880–1961) 1940–1944 között a kolozsvári tudományegyetem régészet tanára. 1945-ben Szegedre távozott.

⁴ György Lajos (1890–1950) irodalomtörténész és szerkesztő, 1940–1947 között Kolozsváron az irodalomtörténet tanára, rektorhelyettes.

⁵ Váczy Péter (1904–1994) 1940–1942 között a középkor történelmét oktatja a kolozsvári egyetemen. 1942-ben Budapestre tért vissza.

át, s ebben az esetben semmi sem garantálja, hogy a kar számára legelőnyösebb döntés születik meg. Az állást meghívás útján töltheti be az, aki az állásra „minden tekintetben rátermett”. A döntést a karnak kell – saját érdekeit szem előtt tartva – meghoznia és a miniszternek felterjesznie; a döntést semmilyen más előírás nem szabályozza.

II. A javaslat második fejezete a „magyarországi etnográfia fejlődését” tekinti át. „A magyarországi ethnográfia szerencsésen illeszkedett bele a nemzetközi tudományosságba és amellett a magyar szellemiség történetében is mint tartalmat adó, nemzeti tudatot erősítő, speciálisan magyar disciplina, mondhatnám közügy tudott lenni. A magyarságismeret, népismeret, ethnográfiai gondolat: a magyar szellemtörténet integráns része” – olvassuk a jelentésben. A herderi gondolatnak korán visszhangja volt a magyar társadalomban. A jelentés az első gyűjtők közül Arany Lászlót, Gyulai Pált és Ipolyi Arnoldot nevezi meg, „módszertani megalapozói, célkitűzői” közül pedig Katona Lajos, Bátky Zsigmond, Györffy István, Solymossy Sándor, Marót Károly, Bálint Sándor, Viski Károly szerepét emeli ki. Az „exakt kutatás és a társas szervezés stádiumát” a néprajz a Herrmann Antal kolozsvári magántanárkodása, a Magyar Néprajzi Társaság megalakulása, az *Ethnographia* és az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* indulása, a néprajzi gyűjtemények megalapozása, a szegedi és a budapesti néprajzi tanszék felállítása következtében éri el. Az első nagy teljesítmény *A magyarság néprajza* négy kötete.

Az országhírás, a falukutatás tömegmozgalommá vált, s annyira megnőtt a diszciplínát művelő, képzett szakemberek száma, hogy félő, nem juthatnak a képzettségüknek megfelelő munkához. Idézzük a jelentést: „A külföldi és belföldi ösztöndíjak, tudományos és tanári állások múzeumoknál, kutató intézetekben, szemináriumokban annyira elszaporodtak, hogy minden örömünk mellett szinte félve kérhetjük: ki fogja a tudósjelölteknek ezt az áradatát jogos vagy kevésbé jogos ambícióik kielégítésének megfelelő állásokba előléptetni?” A javaslat előterjesztésére készülő bizottság a következő megállapítást teszi az eltérő szakmai ambíciókról: „Míg egyrészt azt a szomorú jelenséget látjuk, hogy a közelmúltban egész életüket tudományos munkának szentelő, érdemes múzeológusok és kutatók soha nem vagy csak életük alkonyán jutottak vezető, tudományos független állásba, másrészt a mai fiatal generáció egynemely tagjai – nem is gondolva például a mindinkább szakiskolává és nevelő, gőzrővel oktató intézménnyé távolodó gimnázium rögös útjára – az egyetem

elvégzése és néhány külföldi év kultúrdiplomáciai sikerei után vagy jövedelmező gazdasági elhelyezkedést keresnek, vagy mindjárt magas tudományos állások elnyerésére központosítják energiájukat, már a doktorátus előtt, vagy néhány sovány, habilitációra nem elégséges dolgozat alapján.”

III. A jelentés harmadik fejezete a szellemi és a tárgyi kultúra területét, a néprajztudomány két ágának tárgyát tekinti át. A tudomány területét a következőképpen összegzi: az „ethnografiai és ethnologiai diszciplína tárgyait Katona Lajos rendszere a következőkben körvonalazza: lakás; ruházat; táplálkozás; anyagbeszerzés és termelés; szokások és erkölcsök; népművészet; néphagyomány; néphit (mythos) és pozitív vallás; szertartások. Mindehhez még a nép szociológiai tanulmányozása járul. Mind egyik részdiszciplína módszerét tekintve lehet leíró, oknyomozó és összehasonlító.” Habár *A magyarság néprajza* koncepcióját megalkotó Viski Károly nyomán elismeri, hogy a kultúra két területe elválaszthatatlan egymástól, de hajlik arra, hogy „népünk lelkeségét” a szellemi néprajz eredményesebben tudja megragadni. A kiküldött által megfogalmazott javaslatot előrejelzik a következő kijelentések: „Mi következik mindebből egy néprajzi tanszék betöltésére vonatkozólag? Az, hogy legkevesébbé volna szerencsés egy olyan szűkkörű szakember kinevezése, aki csupán az úgynevezett tárgyi néprajz múzeumi gyűjteményeiben otthonos és a falut járva mondjuk csupán a kemencék iránt érdeklődik. Az egyoldalú szellemi néprajz-specialista sem kívánatos, de ennek látóköre természetszerűleg mégis sokkal tágabb.[...] Tulajdonképpen ketté kellene választani, két külön tanszékre, a szellemi és a tárgyi néprajzot, vagy szelleminek definiálni a kolozsvárit, tekintettel arra, hogy a budapesti jelenleg is még inkább tárgyi jellegű.[...] A hazai néprajz tudományos állásait szinte megszállva tartják a tárgyi »néprajzosok«, akiknek jelentékeny része éppen a földrajzi műveltség felől jött.”

IV. Kik jöhetnek számításba a kolozsvári néprajz tanszék betöltésekor? A kiküldött jelentése 13 néprajzkutató munkásságát tekinti át. A bemutatásban szerepet játszik a származás, a vallás, az érdeklődés, a külföldi tájékozottság; az értékelés azonban a szakmai teljesítményt részesíti előnyben. A jelentés tartalmazza az életműveket értékelő kritika megállapításait és a kiküldött saját értékítéleteit.

IV.1. Berze-Nagy János népmesegyűjtő, folklórkutató, a Katona Lajos utáni generáció tagja. 63 éves, nevéhez kapcsolódik a Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. kötete, a *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok*

megyéből (1907), három vaskos kötetben jelentette meg Baranya megye néphagyományait (1940), a Kisfaludy Társaság megbízásából megírta a *Mesestótárt* (1913). „Sajnálhatjuk, hogy annak idején, tanszék hiján, nem kapcsolódott be egyetemeink munkájába. Most bizonyonnyal őt kellene ajánlanunk meghívásra. Berze-Nagy János a nyelvészet teréről jött a néprajzhoz.”

IV.2. Domanovszky György a Néprajzi Múzeum megbízott igazgatója és a *Néprajzi Értesítő* szerkesztője. Mindkét megbízatása megfelel tudományos érdeklődésének. Tárgyi, leíró és összehasonlító néprajzmorfológiával kutatásokat végez, a magyar tárgyi anyag és a külföldi irodalom ismeretében. „Kár volna őt kiragadni arról a helyről, amely hivatottságának megfelel.”

IV.3. Dömötör Sándor kisebb folklorisztikai írásokat publikált az *Ethnographia* hasábjain. A balatonkenesei fővárosi üdülő tisztviselője.

IV.4. Fél Edit a Néprajzi Múzeum tudományos tisztviselője. Származására nézve „fél-zsidó”. Solymossy Sándor tanítványa volt, Györffy István irányította doktori képzését. Legutóbbi munkája *Kocs 1936-ban* (1941). Gunda Béla megállapítása szerint termékenyítő néprajzi elvekkel indítja munkáját: „Vizsgálja a műveltség formáját a falusi társadalom bonyolult rendszerében s a szokásokon és tárgyakon keresztül a hagyománnyá vált népi gondolatot keresi.”

IV.5. Honti János a Nemzeti Múzeumba beosztott gimnáziumi tanár. A budapesti egyetemen Solymossy Sándor, Schwartz Elemér és Györffy István néprajzi előadásait hallgatta. *A mese világa* (1937) népszerűen megírt tudományos könyv. Több tanulmány szerzője. Két évet Párisban töltött magyar állami és egy francia nemzeti ösztöndíjjal. Zsidó származású.

IV.6. Kodály Zoltán zeneszerző, „egyike legmodernebb zenefolkloristáinknak”. Vajkai Aurél szerint „módszerét tekintve szinte egyedülálló az egyetemes néprajzi kutatásban”. Ortutay Gyula pedig így nyilatkozott róla: „Bartók és Kodály gyűjtőmunkájában, elméleti tanulmányaiban az egységes paraszti kultúrának vísiója él s ez a homogén paraszti kultúra szerencsésen kapcsolódik a társadalom funkció-rendszerébe.” Kutatásai során „a magyarságot keresi zenénkben és dallamaink rokonait volgamenti és középázsiai népeknél”. „Kitűnően alkalmas volna egy magyar zenetörténeti tanszékre, de azt hiszem, ő lepődne meg a legjobban, ha egyetemes néprajzi tanszékre kombinációba hoznák” – hozza meg a jelentés a döntést.

IV.7. K. Kovács László intézeti tanár, múzeológus és tárgyi néprajzkutató. Munkássága kiemelkedő. Ösztöndíjjal végezte néprajzi tanulmányait, majd Finnországban és Észtországban járt tanulmányúton és expedíciókon. A Néprajzi Múzeumban megszervezte az *Ethnológiai Adattárat*, részt vett az Erdélyi Tudományos Intézet falukutató munkájában. Két szemeszterben néprajzi tárgyakat oktatott a budapesti és a kolozsvári egyetemen. Kutatásai elsősorban a mukeaszkozok, a népi technika felé irányulnak. Választott terepe a kolozsvári Hóstát. „Célkitűzései, melyek között a hóstáti népelet monografiája is szerepel, szintén nem mutatnak messzebbre, de intenziv jellegűek.” A jelentés öt tanulmányát értékeli (*A Néprajzi Múzeum magyar ekéi*, 1937, *Néprajzi muzeológia*, 1939, *A néprajzi gyűjtés módszere*, 1939, *A kendermunka és szerszámai*, 1941, *Kátrányégetés Közép-Finnországban*, 1941). „Jelenleg már 34 éves, de ehhez képest munkássága nem mondható sem széleskörűnek, sem termékenynek.”

IV.8. Madarassy László a Néprajzi Múzeum nyugalmazott igazgatója, Keszthelyen él. Kutatási területe a pásztorélet és a népművészet. „Érdeemes munkássága után pályáját befejezettnek lehet tekinteni.”

IV.9. Mészáros Gyula megszervezte az ankarai néprajzi múzeumot, a török kormány megbízásából. A kerek tükorről írott dolgozatát a szakemberek dicsérettel fogadták (*A magyar kerek tükör*, 1915). Csuvas népköltési gyűjteményt jelentetett meg. „Beállítottsága azonban inkább nyelvészeti. Újabban őstörténettel foglalkozik. Néprajzi tanszékre sohasem törekedett” – zárul a jelentés.

IV.10. Róheim Géza „százszázalékos zsidó”. A jelentés korábbi értékelést idézve jellemzi munkásságát: „Igen éles eszü, nagymunkásságú. A külföldi ethnologia és folklóre-irodalmat kitünően ismeri. Német és angol nyelven jelentek meg nagyobb munkái. Külföldön méltánylása csak a freudista ethnologusok részéről történt. Egyoldalúan és túlmerészen következtet. A magyar szokásokat részben freudista s abszurd módon magyarázza: a magyar folklóre szerinte tulajdonképpen szláv folklóre, ami semmiesetre sem igaz.”

IV.11. A jelentés az apa és a fiú, Szendrey Zsigmond és Ákos szokás- és hiedelemkutató munkásságát együtt értékeli: „a magyar folklóre érdeemes munkásai”. A készülő babonaszótár ígértes munka, említésre méltó Szendrey Zsigmond nagyszalontai gyűjtése (1924).

IV.12. Tálasi István nyelvészeti érdeklődésű középiskolai tanár, a Táj- és Népkutató Intézet egyik vezetője, a pásztorkodás kutatója. *A Kiskunság*

népi állattartása című munkája (1936) Gunda Béla szerint alapvető munka. „Eddigi publikációi alapján egyetemes néprajzi tanszékre nem jöhet kombinációba.”

IV.13. Vajkai (Wagenhuber) Aurél orvos, a Magyarságtudományi Intézetnél gyakornok, a népszokások, a gyógyítás és az építkezés kutatója. „*A mai magyar néprajzi kutatás keresztmetszete* című kisebb dolgozata módszertani belátásról tanúskodik és a néprajztudomány széles köreit áttekinti.”

A néprajzkutatók szemléje további nevekkal egészül ki (Kiss Lajos, Balla Dénes, Tomori Viola, Erdei Ferenc, Szabolcsi Bence, Bierbauer Virgil, Vámos Ferenc, Palotay Gertrúd, Lükő Gábor stb.). A jelentés szerint „örvendetes föllendülése néprajzi tudományunknak, hogy ilyen bővében vagyunk a kutatóknak”. A tudós teljesítmények értékelése azonban jelzi, hogy a kolozsvári tanszék várományosa nem található a megnevezett kutatók között.

V. A jelentés következő fejezete 6 egyetemi magán- és címzetes tanár munkásságát tekinti át.

V.1. Marót Károly c. rk. tanár, római katolikus vallású, zsidó származású. 1917 óta magántanár Kolozsvárt, a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem előadója. Munkásságát külföldi előadásai és publikációi révén a határokon túl is ismerik és értékelik, „magyar vonatkozású ethnologiai tanulmányai, a szellemi tudományoknak szinte minden ágára kiterjedő és filozófiailag, módszertanilag megalapozott, termékeny erudíciója a hazai néprajztudósok közül kiemelkedő mesterré avatják őt.[...] A tanszék jelöltjei közé azért nem sorolom be, mert ő maga kijelentette, hogy nem óhajt még megemlést sem.”

V.2. Nagyborosnyói Barta Károly debreceni magántanár. 23 éven keresztül a debreceni tanárképző intézetben oktatott. Nyelvészeti érdeklődése után figyelme a népi hagyományokra irányult. A magyarság néprajza szintézisében a játékokról írt összefoglaló tanulmányt. *Székely néprajzi, népnyelvi kérdések* címmel féléves kurzust hirdetett. Meghívása azonban nem ajánlatos: „Érdeemes és rokonszenves munkássága nem nagy skálájú és nem nagy terjedelmű.”

V.3. A jelentés Bálint Sándor munkásságát megkülönböztetett figyelemmel illeti: „munkássága a legnagyobb és a legértékesebb az említett négy magántanár között.” „Ő a legrégebb magántanár a szóbajóhető jelöltek között.” Római katolikus vallású, paraszti származású, 38 éves. A szegedi

tanítóképző tanára, Györffy István halála után a budapesti egyetemen helyettesített. Herrmann Antal és Solymossy Sándor határozta meg szemléletét. Külföldi tanulmányúton vett részt. Érdeklődése az Alföld és a vallásos népelet felé fordult. Felfogása szerint a „szellemi és tárgyi néprajz elválaszthatatlanul beletartoznak a népkultúra egységébe”. A jelentésnek tudomása van a folyamatban lévő munkáiról és terveiről (a magyar vallásos népelet további vizsgálata, a magyar átmeneti rítusok összefoglalása, a vallásos népköltészet feldolgozása, a szegedi tájszótár elkészítése). Főműve a *Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza* címmel jelent meg (1938). A bizottság döntése szerint „egyénsége inkább a szorgalmas gyűjtő, mint az agilis tudományszervező és előadóé. Pályázatnál feltétlenül figyelembe kellene venni őt, bizonyára második helyen. Meghívásra azonban nem tudnám őt javasolni.”

V.4. Gunda Béla doktorátust tett, két szemeszter során Stockholmban folklór- és tárgyi néprajzi előadásokat hallgatott. A Néprajzi Múzeum gyakornoka, a Néprajzi Atlasz munkálatainak irányítója. Főműve *A gyűjtő-gazdálkodás. Az elvetett búzától a kenyérig. Útmutató a néprajzi gyűjtéshez 1.* (1939). Kutatási témái a gazdálkodás technikai és mágiája, a tűzhely és a „konyhaműveletek”, a lakóház, a vadászat, a románok népi kultúrája. „Kétségtelenül dolgozó ember, de eddigi munkássága a magántanárság kereteiből még nem bontakozik ki. Tehetsége és nyelvtudása reményt nyújt arra nézve, hogy a humanisztikus szemlélet felé közeledni fog és kiemelkedve a múzeológiából, az anyagi kultúra problémáiból, az egyetemes néprajznak művelője lesz.”

V.5. Karsai Géza bencés, pannonhalmi főiskolai tanár, a budapesti egyetemen a német irodalom magántanára. „Kitűnő kutató és gyűjtő, de általános ethnografiai tanszékre nem hozható javaslatba, bár számos jeles munkája van a hazai német néprajz köréből és tanítványait is ilyen diszsertációkra inspirálta.”

V.6. Cs. Sebestyén Károly a kolozsvári tudományegyetem címzetes rendkívüli tanára, múzeumi igazgató. „Tárgykörénél (magyar tárgyi néprajz) és egyébként értékes és tiszteletreméltó múzeológiai munkásságának kisebb jelentőségénél fogva tanszékünkre nem tudnám javaslatba hozni.”

VI. A jelentés fókuszsa a hatodik, 36 lapra kiterjedő fejezet, „a meghívásra ajánlott személy és munkássága bemutatása.”

A javaslattevő kiküldött Ortutay Gyulát terjesztette elő a tanszék elfoglalására. Rendre mutatta be egyénségét, munkásságát és „kiemelkedő

alkalmasságát”. A 33 éves jelölt tudományos teljesítményét „bármelyik bevégzett tudományos pálya megirigyelhetné”.

Aradi nemescsalád szülötte, magyar, latin és görög szakos tanárjelölt. A jelentés részletesen idézi habilitációja referense, Marót Károly értékelését: „Ortutay nemcsak mint gyűjtő, hanem mint theoretikus is számontartandó.[...] Fölvető és földolgozó tehetség, számos ösztönzést olvasztott magába.[...] Minden magyar gyűjtő között a legnagyobb szerencsével fölfedezte Fedics Mihályt, a nagy epikus természetek közül való magyar népi mesemondót.[...] A Rádióhoz kerül, ahol Kodály, Bartók és Lajtha segítségével sikerül neki hazánk első és legnagyobb hanglemezgyűjteményét megalapoznia.” Szemléletébe beolvasztotta a magyar népköltészeti kutatások hagyományait (Arany László, Imre Sándor), az angol funkcionális etnológia, a szociológia módszereit (Malinowski, Graebner, Gusti). Az 1940–1941-es tanévben a budapesti néprajzi tanszéken oktatott. Szegedi előadásait a diákság érdeklődéssel követte. A *Magyarságtudomány* című folyóirat alapító szerkesztőjeként éveken keresztül közölte kortársai néprajzi tanulmányait. Jelentős vállalkozása a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 14 kötete. A jelentés terjedelmesen közli Solymossy Sándor ajánló és értékelő levelét.

Munkásságát a „nagy termékenység” és a „nagy összefoglaló kötetek” megírása jellemzi. A jelentés 9, „az ország tudósainak közfigyelmét” felkeltő kötetét (*Mondotta: Vince András béreslegény, Máté János gazdalogény. Nyíri, rétközi balladák, betyár- és juhásznóták, 1933; Nyíri és rétközi parasztmesék, 1935; Székely népballadák, 1935; Magyar népismeret, 1937; Parasztságunk élete, 1937; Fedics Mihály mesél, 1940; Kis magyar néprajz, 1940; Bátorligeti mesék, 1937; Magyar népművészet, 1941*) és több tanulmányát ismerteti.

A bizottság végső javaslata a következő összefoglalásban fogalmazódik meg: „Terjedelemben és értékben magasan kiemelkedik Ortutay munkássága. Nagyobb munkássága mellette csak Bálint Sándornak van. Gunda Béla munkássága szűkkörű és apró részletmunkákban merül ki; inkább múzeumi tudós foglalkozásra való, mint katedrára; a nemmagántanárok között Gundánál sokkal nagyobb munkássággal bírók vannak. Ortutay meghívását az emberek és munkák ismeretében, lelkiismeretem és meggyőződésem független parancsa alapján ajánlom a tekintetes Bizottság figyelmébe és bölcs belátásába.” A meghívása melletti érvek a következők: a „ferencjózsefi folytonosság”, a jelölt széles körű elméleti tájékozottsága és

igényessége, az egyetem neveltje, Erdély kutatója: „Termékenység, szintézis, elméleti készültség és elméleti továbbfejlesztés, tehetség a gyűjtésben, elemzésben és összefoglalásban, pedagógiai készség, kitűnő előadó-képesség. Csupa-élet ember, aki nem fog bezárkózni könyvek, tárgyak közé, hanem szuggesztív egyéniségével dolgozni és dolgoztatni fog és állandóan kontaktusban lesz az élettel, a faluval, amelynek néprajzi kutatásában épen ő inaugurálta Magyarországon az életfolyamat szempontjait. Ortutay meghívása mellett szól az a reánk nézve – azokra, akik azonosítják magukat egyetemünk ferencjózsefi folytonosságával – szinte erkölcsi kötelességként ható tény, hogy (Bálint Sándorral együtt) egyetemünk neveltje, míg a többiek Győrffy iskolájából kerültek ki vagy a Néprajzi Múzeum és a Közgazdasági Kar emberei. Önmagunk megtagadása volna, ha kereskedelmi végzettségű muzeológust hoznánk a tanszékre.” Valamint: „A tudomány-*egyetem*, az *Universitas* eszméje jutna kifejezésre Ortutay meghívásában.” „A székely népballadák nagyérdemű kutatóját zárná el Erdély egyeteme a tanszéktől? Ortutay meghívásával érvényre jutna a szellemi tudományok követelménye is, mert Erdély a *szellem* földje, ahol a pástorság és népélet nem a trágyázás, a gyűjtögető gazdálkodás formáival hívja föl magára a figyelmet, hanem a mesélő Ábelek, az Uz Bencék észjárásával, életrevaló Robinsonságával, gazdag fantáziával illeszkedik bele a magyarságba és az emberiségbe, mint különleges lélekforma.”

A javaslat vitája. Az 1942. április 15-én összeült bizottság elnöke jegyzőkönyvi köszönetet javasolt Zolnai Béla előterjesztéséért. A jelentést több hozzászólás követte, ezeket azonban a jegyzőkönyv nem örökítette meg. Ezután került sor a bizottság öt tagjának titkos szavazatára. Az eredmény: Ortutay Gyula meghívását három szavazat támogatta, kettő ellenezte. Következésképp a bizottság a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karnak a javasolt személy meghívását ajánlotta.

A javaslat kari előterjesztésére és vitájára 1942. április 16-án került sor. A kari bizottság Kristóf György ny. r. tanár⁶ indítványára köszönetben részesítette Zolnai Béla „odaadó és lelkes munkáját”.

⁶ Kristóf György (1878–1965) irodalomtörténész, a Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója, 1943–1944 között a bölcsészeti kar dékánja.

Hantos Gyula⁷ és Koszó János⁸ hozzászólása. Dr. Hantos Gyula a tanszék meghívás általi elfoglalásának szabályozatlanságára, az előírások ambivalenciájára hívta fel a jelenlévők figyelmét. Értelmezése szerint a meghívást a kari tanácsban leadott szavazatok legalább 90%-ának kell támogatnia. Zolnai Béla a rendelkezés szövegére való hivatkozással, valamint más egyetemeken tapasztalt precedens esetek alapján elutasította a hozzászólást. A vita során dr. Koszó János ny.r. tanár is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1935-ös rendelkezését hivatkozta a tanszékek betöltésével kapcsolatban. „A pályázat mellőzésére és meghívás alkalmazására szoros kivételképpen és kizárólag tudományos érdekből akkor kerülhet sor, ha a tanszékre kiszemelt tudós oly kimagasló és általánosan elismert művelője a tanszék tudománykörének, hogy annak ellátására más tudós vele szemben egyáltalában nem, vagy legalább is alig jöhet számításba, vagy pedig, ha a számbajövő szakférfiak közül legkiválóbbnak tartott és a tudományos oktatásra kiválóképpen hivatott egyéniségnek a pályázaton leendő részvétele személyi vagy hivatali természetű nehézségek miatt nem biztosítható.” Ellenkező esetben az előírás a nyilvános pályázatot ajánlja. A hozzászóló a nyilvános pályázat kiírásának előkészítését javasolja.

Szabó T. Attila⁹ hozzászólása. Szabó T. Attila ny. rk. tanár rögtönzött, terjedelmes különvéleményt terjesztett elő. Általában egyenetlennek és a kritika által ellentmondásosan fogadottnak minősíti a jelölt szakmai teljesítményét. Kifogásai vannak a jelölt munkásságával kapcsolatban. „Ortutay doktori értekezése hemzseg a jelszavaktól, és a módszeresnek látszó kitételektől anélkül, hogy azok súlyt jelentő elmélyítésére más csak gondolna is” (Kenyeres Imre). „Amilyen arányban növekedtek, testesedtek munkái, olyan mértékben növekedett felületessége, a szakembert meg nem tévesztő tudományos búvészkedése, amely nagyon sokszor tudományos közhelyekkel akar ámulatba ejteni. Mindez tulajdonképpen az önálló mondanivaló hiányát, és a tudományos tájékozatlanságot takarja. Például az előadótól is egyik legfontosabb munkájának minősített »Szekely népballadák« című

⁷ Hantos Gyula (1903–1945) földrajztudós, 1940–1945 között a kolozsvári tudományegyetem tanára.

⁸ Koszó János (1892–1952) 1940–1946 között a német irodalomtörténet tanára a kolozsvári tudományegyetemen.

⁹ Szabó T. Attila (1906–1987) 1940–1971 között a kolozsvári tudományegyetem nyelv-történész tanára.

kötetéről a szakembernek csak ez a véleménye lehet: másoktól összegyűjtötte, mások eredményeit nem éppen a legkifogástalanabb, nem éppen a legtudományosabb formában felhasználó, semmi, vagy legfeljebb nagyon kevés önálló eredményről tanúskodó mű.” „Legnagyobb port legutoljára megjelent munkája, »Magyar Népművészet« című két kötetes műve vert fel. Az újságok lelkesedve fogadták, a Baumgarten díj kuratóriuma kitüntette, – a szakkörök osztatlanul lesújtó bírálattal illették és olyan hibákat, a népművészetben való olyan tájékozatlanságot mutattak ki belőle, amelyeket nem egyetemi magántanárnak, de első, másodéves néprajz-szakos hallgatónak sem nézhetünk el. A Magyar Néprajzi Társaság választmánya is súlyosan megbélyegezte e művet.”

Szabó T. Attila nem osztotta a szellemi néprajz elsőbrendűségének elvét. „Ortutay a jelenségek vizsgálatakor olyan magaslatról nézi tárgyait, hogy meg sem különböztethetők egymástól, összefolynak a magyar, román, szász, tót népi élet tárgyi néprajzi elemei is: a magyarból szász és oláh lesz, az oláhból, szászból és tótból pedig magyar. A felelősséggel gondolkozó tárgyi néprajzos, és még inkább a szellemi néprajzos számára a szellemi néprajz nem ilyen elködösítést, ilyen tétováságot jelent. Számára a tárgyi és szellemi valóságok egyaránt arról a nemzeti szellemről tesznek tanúságot, amely a tárgyakat létrehozta, változtatta, a népi műveltségbe beágyazta, vagy legalább is szerves darabjává, értékévé hasonította. Ortutay eddigi munkásságában nem látjuk annak biztosítását, hogy *ilyen* összefüggések, *ilyen* szellemtörténeti távlatok kézzelfogható, elhithető erejű ábrázolására képes volna, mert kellőleg meg nem alapozott adatai, alapos tévedései, könnyed, legtöbbször csak tetszetős, csak rámutató, csak nagyvonalúan utaló, alapjában véve azonban készületlenséget, és az anyag nem ismerését tanúsító megállapításai ilyen reményre nem jogosítanak fel.” „Ami Zolnai professzor úrnak a szellemi néprajz és a tárgyi néprajz viszonyára vonatkozó észrevételét illeti, a következőket válaszolja: nem lehet senki annyira materialista, különösen nem a szellemi néprajzos, hogy a tárgyakat is ne a szellem teremtésének tartsa. A néprajzi tárgyakon és a tárgyakban éppen annyira visszatükröződik a nemzeti szellem, mint a népi élet szellemi jelenségeiben. Az igazi szellemi néprajz számára tárgy és szellemi valóság között, a néprajzi tárgy, és a néprajzi szellemi jelenség között lényegbeli különbség nincs; az egyikben tárgyasulva, a másikban szellemi formában ugyanaz a népi nemzeti szellem jelentkezik.” „Aki egy ilyen nemzetiségi területen, mint Erdély, csak legalább sejti is egy magyar

néprajzi tanszék különleges feladatait, tudja, hogy ezen a földön, a nemzetiségi kölcsönhatásoknak ezen az érdekes területén, ha már választani kell, először inkább tárgyi-néprajzosokra, mint szellemi néprajzosokra van szükség. Ezt magam, aki a népnyelv kutatásával, tehát a szellemi néprajz körébe tartozó jelenségek vizsgálatával foglalkozom, mély meggyőződéssel vallom. A megszállás alatt jól láthattuk, hogy a románság mindent megtett a magyarság tárgyi néprajzi értékeinek kisajátítása érdekében, de sohasem hallottunk arról, hogy újabban komoly tudományos kutató megkísérelte volna kisajátítani szellemi alkotásainkat olyan alapon, mint azt a múlt század híres Vadrózsa-perében tették. A magyar néprajznak itt Erdélyben nemzetiségi vonatkozásban elsősorban a tárgyi-néprajzi bizonyítékokra alapított rumén vélekedéseket kell megcáfolnia. Erre sem Ortutay, sem egyetlen, jelenleg számbavehető szellemi néprajzos nem képes.”

„A tárgyi néprajz elsőbbségére éppen a kolozsvári tanszékkel kapcsolatban egy különleges okból is rá kell mutatnom. A magyar államnak az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kötendő új szerződése értelmében az Egyesület tárainak igazgatói az egyetem megfelelő tanszékének betöltői. Mint-hogy az Egyesület csak nemrégiben mondta ki az Érem- és Régiségértől független Néprajzi tár létesítését, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szempontot, hogy e néprajzi tár újonnan való megszervezője is a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékének betöltője kell hogy legyen. Minden néprajzi gyűjtemény elsősorban tárgyi emlékekből áll, és ezért nyilvánvaló, hogy a tanszék betöltőjének, és a Tár igazgatójának a néprajzi tárgyi gyűjtéshez, és a múzeumi kérdésekhez alaposan értő tárgyi néprajzos szakembernek kell lennie.”

Roska Márton hozzászólása. Dr. Roska Márton ny.r. tanár szerint a néprajzi tanszék betöltését követő élénk érdeklődés és ellentmondásos viszonyulás a kar békéjét veszélyezteti, ezért a döntés elnapolását, a kinevezés helyett a dr. K. Kovács László általi helyettesítés meghosszabbítását javasolja. „Tekintettel arra, hogy a betöltendő néprajzi tanszék ügyében már hónapok óta annyira túlfűtött a hangulat és annyira eltérők a vélemények, hogy komolyan kell attól tartanunk, hogy a Kar békéje felborul s ez a maga kellemetlen hatását más kérdésekben is éreztetheti, – javasolom, hogy egyelőre ne tegyünk lépéseket a tanszék betöltése érdekében, hanem tartsunk ki a mostani megoldás, vagyis a dr. Kovács László intézeti tanár által való helyettesítés mellett.” „Dr. Kovács László a mi emberünk, a tanszékkel járó teendőket ellátását emberül végzi, már belekapcsolódott

az erdélyi néprajzi munkálkodásba, ennek vezető, irányt szabó egyénisége.” Személy szerint is kifogásolja a jelölt teljesítményeinek kritikátlan elfogadását: „Az Ortutay Gyula meghívása ellen állást kell foglalnom, mert a most megjelent s a magyar népművészetről szóló 2 kötetes munkájával arról tett szomorú bizonyosságot, hogy nem ismeri az alapfogalmakat, a népművészet és az iparművészet közt ott sem vonja meg a határt, ahol az a legszembeötlőbben kínálkozik; – meghamisítja a tárgyak keresztlelét; – rendszertelenül és ötletszerűen válogatja ki az anyagát s ennek is kb. 9/10 részét az általa leszólt Malonyaiból veszi át, – a Malonyai munkája megett messze elmarad a maga összekapkodott két kötetével; – megteveszti az olvasóit hamis beállításával s annak túlságos hangoztatásával, hogy majdnem mindent a szomszédainktól vettünk át.”

Felvinczi Takáts Zoltán¹⁰ hozzászólása. Dr. Felvinczi Takáts Zoltán ny.r. tanár támogatja a javaslattevő bizottság döntését.

Váczy Péter hozzászólása. Dr. Váczy Péter ny.r. tanár Viski Károly szóbeli tanácsát továbbítja: „Szerinte nem lehet kétséges, hogy Ortutay Gyula hasznos és kitűnő működést fejt ki a néprajz terén, tudományos módszerét azonban nem tartja eléggé exaktnak, megbízhatónak ahhoz, hogy ő lehessen a néprajz hivatott képviselője karunkon. Ezért meghívását nem helyeselheti.”

Tóth László¹¹ hozzászólása. Dr. Tóth László ny.r. tanár javaslata, hogy „a felmerült kifogásokra való tekintettel Ortutay Gyula meghívása maradjon el”. Alkalmasabb jelölt hiányában a helyzet maradjon változatlan. „A jelenlegi helyettes a Kar bizalmát és megelégedését élvezzi.” Ha mégis betöltésre kerülne a tanszék, a hely az idősebb generáció tanszék nélkül maradt tudósait illetné meg (Berze Nagy János, Cs. Sebestyén Károly).

Zolnai Béla hozzászólása. Zolnai Béla tíz pontban válaszolt az elhangzott felvetésekre, a kari tanácsot a bizottság által érvényesített prioritások mérlegelésére szólította fel: „Mindent összevéve a tekintetes Karnak most már lényegileg arról kellene döntenie, hogy elfogadja-e a Bizottság határozatában megnyilvánuló *autonom gondolatot* és szükségesnek tartja-e a második magyar néprajzi tanszéknek *szellemi néprajz-kutatóval* való

¹⁰ Felvinczi Takáts Zoltán (1880–1964) művészettörténész, 1940–1946 között a kolozsvári tudományegyetem tanára.

¹¹ Tóth László (1895–1958) történész, 1940–1942 között a kolozsvári tudományegyetem tanára.

betöltését, vagy vállalja annak kockázatát, hogy ez a tudományos irány teljesen kiszoruljon egyetemeinkről.”

A tanácskozás elnöke titkos szavazást rendelt el. Az eredmény: a leadott 20 szavazat közül 9 támogatta, 7 ellenezte, 4 pedig nem véleményezte („üres”) Ortutay Gyula meghívását. A többségben lévő támogató szavazat alapján az elnök kijelentette Ortutay Gyula meghívását.

A szavazás eredményeinek a meghívást alátámasztó voltát Hantos Gyula a helyszínen megkérdőjelezte. 1942. április 17-én – Mészöly Gedeonnal és Koszó Jánossal együtt – benyújtott óvásban a leadott szavazatok számának értelmezését kifogásolja. A 9 „igen”, a 7 „nem” és a 4 üres szavazat által valójában „nem hogy minősített többség, hanem a kari kisebbség kívánta a meghívást”. Szabó T. Attila 1942. április 18-án nyújtott be terjedelmes, a jelölt tudományos eredményeit, a tanszék elfoglalására való alkalmasságát megkérdőjelező – az április 16-án elhangzott hozzászólását dokumentáltan megerősítő – véleményt.

A helyzet, az esemény és a nézőpontok. Viski Károly Kolozsvárról való távozását követően a tanszék betöltése 1942 tavaszán újra napirendre került. A tudományegyetem által felkért Zolnai Béla a tanszék meghívás alapján, Ortutay Gyula általi betöltését kezdeményezte. Javaslatát két szinten került megbeszélésre. A viták során három lényeges álláspont körvonalazódott: a tanszék elfoglalásának az egyetemi autonómia keretében való megoldása, a kolozsvári tudományegyetemen a szellemi vagy a tárgyi néprajz prioritása, a meghívásra választott Ortutay Gyula szakmai teljesítményének megítélése. Zolnai Béla a szellemi néprajz műhelyévé kívánta alakítani a kolozsvári néprajzi tanszékét, s ennek letéteményesét Ortutay Gyula személyében látta. A javaslat elvetését Szabó T. Attila hozzászólása váltotta ki, aki összetett érvelésében a tárgyi néprajz intézményesítését tartotta célszerűbbnek. A tanszék elfoglalására többen az objektívebbnek tűnő pályázati kiírást tartották alkalmas eljárásnak, még akkor is, ha a döntés a kari kereteken kívül születik meg.

Az 1942-es viták elnapolták a tanszék betöltését, K. Kovács László helyettes tanári státusát hosszabbították meg. A döntés Ortutay Gyulát érzékenyen érintette, a háborús évek bizonytalanságát súlyosbította.¹²

¹² A bizottság döntése évekig kihatott Ortutay Gyula életére, egyaránt érintette magánéletét, szakmai önbizalmát és tudósi munkáját. A biografikus epizód összefoglalása: Paládi-Kovács 1991: 75–82.

A tanszék betöltésére az egyetem 1943-ban írt ki pályázatot, amelyet hét pályázó pályázott meg (dr. Gunda Béla egyetemi magántanár, nemzeti múzeumi segédőr, dr. Szendrey Ákos nemzeti múzeumi őr, dr. Bálint Sándor egyetemi magántanár, a szegedi tanítóképző intézet tanára, dr. Bartha Károly egyetemi magántanár, a sepsiszentgyörgyi ref. Tanítóképző igazgatója, dr. Lükő Gábor, a debreceni Déri Múzeum őre, dr. Kovács László egyetemi intézeti tanár, dr. Tálasi István egyetemi magántanár, áll. gimnáziumi tanár).¹³

A Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1942. április 16-i rendkívüli kari ülésén készült jegyzőkönyve a 20. század első fele néprajzi kutatásairól nyújt sajátos perspektívából készült összefoglalást.

Szakirodalom

KESZEG Vilmos

2010 A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi Karának 1943. április 8-i jegyzőkönyve. In: CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–288.

KÓSA László

1981 néprajz az egyetemeken. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 4*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 6–7.

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Osiris Kiadó, Budapest
PALÁDI-KOVÁCS Attila

1991 *Ortutay Gyula*. Akadémiai Kiadó, Budapest

¹³ Az 1943-as pályázat adatai: Keszeg 2010.

Függelék

Alább a jelzett egyetemi kari tanács jegyzőkönyvét betűhív átírásban közöljük. Tiszteletben tartottuk az írásjelhasználát sajátosságait is.

Rövidítések jegyzéke: c. rk. tanár – címzetes rendkívüli tanár; ny. r. tanár – nyilvános rendes tanár; ny. rk.-i tanár – nyilvános rendkívüli tanár.

KIVONAT

a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karának 1942. április hó 16-án (csütörtökön) délután 4 órakor a Kar üléstermében (Farkas utca 1 szám I. emelet) tartott VII. rendkívüli kari üléséről felvett jegyzőkönyvből.

33. sz.

Dr. Zolnai Béla ny. r. tanár a Néprajzi Tanszék ügyében kiküldött Bizottság nevében a következő jelentést terjeszti elő:

Jegyzőkönyv. Felvetetett a Néprajzi tanszék betöltése ügyében kiküldött bizottság folyó évi április hó 15-én, szerdán d.u. 4 órakor a Kar tanácstermében tartott üléséről.

Jelen vannak: dr. Bartók György e. i. dékán elnöklete alatt: dr. Zolnai Béla, dr. Roska Márton, dr. György Lajos és dr. Váczy Péter ny. r. tanárok.

A jegyzőkönyvet vezeti: dr. Váczy Péter ny. r. tanár.

Elnök üdvözlőlvén a megjelenteket, megnyitja a bizottság ülését és felkéri dr. Zolnai Béla ny. r. tanárt, előadót, jelentésének megtételére.

Előadó a következő jelentést olvassa fel:

Tekintetes Bizottság!

Mindenekelőtt legyen szabad kijelentenem, hogy az előadói tisztségre nemcsak a Bizottság egyhangú bizalmából vállalkoztam, hanem azért is, mert az összehasonlító irodalomtörténet magántanára voltam a budapesti egyetemen, jelenleg az összehasonlító irodalomtörténet ny. r. tanára vagyok, egyetemi hallgató koromban *Katona Lajos* folklorisztikai szemináriumában dolgozatot publikáltam, az egyiket *Mátyás-mondáink eredetéről* (1921, franciául 1923), a másikat *Fehér László balladája* európai rokonairól (1917, franciául *Sources italiennes d'une ballade hongroise* címmel, 1926). Megjegyzem még, hogy mint a *Széphalom* szerkesztője, folyóiratomban állandóan közöltem az ethnografia módszertani problémáira vonatkozó cikkeket és a néhány évvel ezelőtti lyoni kongresszus előkészítő bizottsága engem bízott meg a ballada műfajáról szóló referátummal. Mindezeket szükségesnek tartottam kijelenteni.

Ezek után tisztelettel javasolom, méltóztassék a Karnak a Bizottság határozatából kifolyólag azt ajánlani, hogy az üresedésben levő ethnográfiai tanszék **meghívás** útján töltsék be. Javaslatom indokolására bátor vagyok a következő csoportosításban előadni érveimet:

- I. A szabályzat és a gyakorlat adta lehetőségek
- II. A magyarországi ethnografia fejlődése
- III. A szellemi és tárgyi néprajz viszonya
- IV. A hazai ethnografia terén működő szakemberek
- V. Egyetemi magántanárok
- VI. A meghívásra ajánlott személye és munkássága

I. A SZABÁLYZAT ÉS A GYAKORLAT ADTA LEHETŐSÉGEK

A jelenleg érvényben levő *Laky*-féle gyűjtemény 80-81-ik lapjain levő szöveg az egyetemünk ügyrendtartásának 7. paragrafusára alapján kialakult gyakorlatot, valamint a pozsonyi és debreceni egyetemek azonos intézkedéseit rögzíti meg. E szerint az egyetemi tanári állás elnyerése pályázat útján vagy meghívás útján történik. Az előadó a Bizottság elé terjesztett javaslatában *szemlét tartva az összes számbajöhető jelöltek fölött*, vagy azzal a javaslattal járul a Bizottság elé, hogy a tanszék meghívás útján töltsék be, föltéve, hogy a jelöltek között *minden tekintetben rátermett egyén is akad*; avagy ilyennek nemlétében vagy ha *több egyenlő értékű jelölt* van, pályázat kiírását javasolja.

A szabályzat és a gyakorlat szerint a Karnak joga van megállapítani, hogy a jelöltek között van olyan, aki a tanszéket minden tekintetben megérdemli és emellett nem egyenlő értékű a többivel, hanem különb a többinél. Így történt ez Solymossy meghívása esetében (9 szavazat 6 ellen), amelyben szerencsém volt mint bizottsági tag és jegyző résztvenni és véleményt nyilvánítani. Másféle kautélát – pl. azt, hogy a meghívásra ajánlható *magasan* kiemelkedjék a többi közül, vagy hogy meghívásához a szavazatok *kétharmad* többsége szükséges – sem az érvényben levő sem a készülő szabályzat nem ismer. Karunkra nézve tehát előnyös a kínálkozó jogokkal élni és, amennyiben a körülmények ezt indikálják, meghívást javasolni a miniszternek. Míhelyt a Kar a pályázat kiírása mellett határoz, már nagymértékben kiadta kezéből a döntést és a tudományos autonomia gyakorlása helyett fölülről várja a kiválasztásban megnyilvánuló bölcsességet. A magasan kiemelkedés sokszor nehezen állapítható meg, például olyankor, mikor több, már nyilvános rendes tanszéket betöltő professzor hívható meg valamelyik másutt megüresedő tanszékre, olyan professzorok, akiknek pályázása előre nem biztosítható. Ilyen esetben a pályázaton meg nem érdemelt előnyhöz jut az a jelölt, aki versenytárs nélkül pályázik; azért versenytárs nélkül, mert a meghívás elmaradása miatt visszalépett a legkomolyabb konkurrensre. Erre több példát tudnék fölhozni. Szerencsére azonban, most abban a helyzetben vagyunk, hogy akad a jelöltek között „minden tekintetben” érdemes, olyan, akivel egyenlő értékű jelölt nincs a szóbajöhető nagyszámú szakférfiak között és aki valóban magasan kiemelkedik vetélytársai közül.

Ami a kétharmad többséget illeti, nem áll fönn ez a – kisebbségnek vétő jogot biztosító – követelmény, amely például a sokszor kaszinói jellegű akadémia tagválasztásoknál annyi halálos igazságtalanságnak szülőanyja, nemzeti tudomány- és irodalompolitikánk egyik betegsége. Nem kétlem, hogy a Bizottság és a

Kar bölcsessége a jelen esetben is meg fogja találni a leghelyesebb és legmegnyugtatóbb, esetleg egyhangú megoldást, azt, amely megfelel a Kar függetlenségének, az egyetemi gondolatnak és az elfogulatlan tudományos kritikának. Legyen szabad arra hivatkoznom, hogy tizenkilencéves egyetemi működésem idején mindig hittem a tudományos érvek önmagában hatékony erejében és amikor ezek az érvek megnyilatkozhattak, valóban sohasem is csalatkoztam. Egyetlen egy esetben történt meg, hogy véleményemmel nyilvánvaló kisebbségben voltam. De sikerült legalább arra rávenni a többséget, hogy várjanak addig, amíg az ügy teljes tudományos világitásban a Kar előtt fekszik. Ez megtörténvén nem volt helye többé a többségtől való félelemnek. Ezért tartom fölöslegesnek, hogy a kisebbségnek a kari életben tanszéketöltő jogokat biztosítsunk. A kisebbségnek, ha igaza van, módjában áll megnyerni a Kar többségét. A dolgok könnyű megakadályozása azonban, néhány kari tag *vétő*-ja esetleg azt eredményezi, hogy a kiírandó pályázaton egy elenyésző kisebbség akarata érvényesül, a harmadik vagy ötödik helyen jelölt érdekében.

II. A MAGYARORSZÁGI ETHNOGRÁFIA FEJLŐDÉSE

A magyarországi ethnográfia szerencsésen illeszkedett bele a nemzetközi tudományosságba, és amellet a magyar szellemiség történetében is mint tartalmat adó, nemzeti tudatot erősítő, speciálisan magyar disciplina, mondhatnám közügy tudott lenni. A magyarságismeret, népismeret, ethnográfiai gondolat: a magyar szellemtörténet integráns része. Nem tartozom azok közé a szimplisták közé, akik arra a kérdésre, hogy mióta van néprajz Magyarországon, és mik a magyar néprajz föladatai, azt a választ adják, hogy ezelőtt száz éve kezdtek az urak érdeklődni a parasztok iránt és hogy a legfontosabb föladat a gyűjtés. A magyarság a *Herder* népkutató mozgalmával (1773), amely a tizennyolcadik századi ronsszoanizmus¹⁴ gyökerezik, szinte egyidejűleg kezdte meg a népi kultúrára vonatkozó gyűjtést, *Dugonics* András, a szegedi piarista munkásságában. Nem lehet céloim itt a magyarországi ethnográfia történetét vázolni. Csak utalok arra, hogy az egész magyar tizenkilencedik század a népi kultúra, a *folk-lore*, a népi tanítások, népdalok, balladák, mesék, néptánc, népzene kultuszának jegyében állott. Még *Népszínházat* is emeltek az úgynevezett népszínmű ápolására: első igazgatója a hazai németből lelkes magyar apostollá vált *Rákosi Jenő* volt (1878). *Arany* László és *Gyulai Pál* népköltési gyűjteményei, *Ipolyi Arnold* délibábos, de sok értékes anyagot összegyűjtő *Magyar mīthológiája*¹⁵ (1884) még a tudomány romantikus hőskorába tartoznak.

Az exakt kutatás és a társas szervezés stádiumába akkor lép a magyar néprajz is, amikor a többi szellemi diszciplínák: a filologia, a pozitívizmusban megújult nyelvészet és a történettudomány, – a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben. Amint ismeretes, 1889-ben alakult – a brassói születésű *Herrmann* Antalnak

¹⁴ Bizonyára a gépiró tévedése: rousseauizmus. (K.V. megj.)

¹⁵ Helyesen: *Magyar Mythologia*.

(1851–1926), 1898 óta egyetemünkön az általános és hazai ethnografia magántanárának, később az ethnologia és ethnografia c. rk. tanárának kezdeményezésére – a Magyar Néprajzi Társaság, amelynek folyóirata, az *Ethnographia* (Népelet) 1880 óta már ötvenharmadik évfolyamában tart. A komparatista *Meltzl* Hugóval szoros tanítványi és szellemi kapcsolatban álló *Herrmann* Antal indította meg, *Katona* Lajos közreműködésével, az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* című folyóiratot, amely néhány éve alatt külföldön élénk visszhangot keltett. A Magyar Néprajzi Társaság első elnöke, *Hunfalvy* Pál írt egy nagy összefoglaló munkát *Magyarország ethnographiája* címmel (1876), amely azonban nem néprajz, hanem néptörténet vagy népiségtörténeti kísérlet.

A magyar ethnografia tudományának voltak megfelelő orgánumai. A Nemzeti Múzeum néprajzi tára, amely később kivált önálló Néprajzi Múzeumként és amelynek gyűjtő, földolgozó munkájához a vidéki néprajzi gyűjtemények (Szeged, Kecskemét, Szombathely, Kassa, Debrecen stb.) csatlakoztak – népiünk anyagi kultúrájának, iparművészetének föltárását a *Néprajzi Értesítő*ben (1900 óta) művelhette. Nem hiányoztak az aránylag fiatal tudományak módszertani megalapozói, célkitűzői sem. Kiemelkedik ezek közül *Katona* Lajos, aki mindjárt az *Ethnografia*¹⁶ első kötetében publikálta *Ethnologia, ethnographia, folklore* című alapvető tanulmányát, a *folklore* szó alatt a nép szellemi termékeit értve és felhasználva munkájához a *Wundt* kialakulóban levő rendszerének szempontjait (*Über Ziele und Wege der Völkerpsychologie*, 1888). Megemlítem, hogy *Katona* Lajos utalt a folklore és az összehasonlító irodalomtörténet kapcsolataira, amely utóbbi a szóbeli néphagyományok vándorlásait mutatta ki.

Katona Lajos a kilencvenes években tervezett egy nagy összefoglaló munkát, *Az összehasonlító hagyománytan (folklorisztika) alapvonalai, egyúttal Bevezetés a hasonlító ethnographia és ethnologia tudományába* címmel. (V.ö. Irod. Tanulm. II, 380.) A munka, sajnos, nem készült el és a néprajz-tudomány maga is áldozatává lett annak a hiánynak, hogy nem volt tanszéke egyetemeken. *Katona* Lajos mindinkább az irodalomtudomány felé fejlődött és 1908-ban a magyar irodalomtörténet tanárává nevezték ki a budapesti egyetemen. Igaz, hogy 1900 óta, mint magántanárnak, nagy hatása volt tanítványaira, de természetszerűleg szűkebb körben. Az ethnografusok számára csupán néhány, nehéz előmenetelű muzeumi állás kínálkozott. Rosszabb helyzete volt a néprajznak még a művészettörténetnél is, amelynek legalább Budapesten volt tanszéke, bár a vidéki egyetemeken ma is csupán egy művészettörténeti katedra van.

Az első magyarországi néprajzi tanszéket *Klebelsberg* Kunó gróf elhatározásából állították föl és pedig a szegedi egyetemen, 1929-ben. A muzeológus *Bátky* Zsigmond; a tárgyi ethnografus *Győrffy* István; és a folklorista, de tárgyi vonatkozásokkal is foglalkozó (v.ö. pl. *Ósi fejfaformák*, *Ethnographia* 1930, 65) és tudományának tárgyáról, módszeréről elmélkedő (v.ö. *Ethnographia* 1926) *Solymossy* Sándor voltak a jelöltek. A Kar és a miniszter *Solymossy* Sándor kinevezése mellett döntött és az első magyarországi ethnografus-professzor rövid ötévi működése

¹⁶ Helyesen: *Ethnographia*. A jelentés következetesen *Ethnografia* formában használja.

alatt, 1934-ben történt nyugalombavonulásáig, Szegeden – néhai *Kálmány* Lajos ethnografus és a népies írók, *Tömörkény*, *Móra* városában – valóságos kis centruma keletkezett a néprajz egyetemi művelésének. Ott dolgozott – írásaiiban nehezebben hozzáférhetően, de élőlőzban nagy hatással és érdekel nélküli, lelkes hallgatóságot gyűjtve maga köré – *Marót* Károly, akit Karunk még Kolozsvárt, 1917-ben habilitált magántanárrá a *görög folklore* és vallástörténet tárgyköréből. *Solymossy* habilitálta Cs. *Sebestyén* Károly szegedi múzeumi igazgató-ört a *magyar tárgyi néprajz* köréből (1931); valamint legszemélyesebb tanítványát, akiben mintegy munkájának és tanítása hagyományának megörzőjét látta, *Bálint* Sándort, az *alföldi magyarság néprajza, különös tekintettel Szeged népére* c. tárgykörből (1934). Nyolc néprajzi disszertáció – köztük kettő tárgyi néprajzi – őrti *Solymossy* Sándor ötévi egyetemi oktatásának emléként: nagy szám ez, a rövid, kezdeti idő alatt, olyan tárgyból, amely nem szerepel a tanárképzésben.

Solymossy nyugalombavonulásakor a szegedi ethnographiai tanszék megszűnt. Helyette Budapesten szerveztek kathedrát, amelyre *Győrffy* István¹⁷ nemzeti-múzeumi igazgató-ört, a *Cifra-szür* c. monografia (1930) szerzőjét hívták meg, aki első műveiben mint kiváló településtörténész tünt föl. *Győrffy* néhány évi professzorsága a tárgyi néprajz bevonulását jelentette az egyetemi oktatásba. Természetszerűleg megnövekedett *Győrffy* hatása alatt a tárgyi néprajzzal foglalkozó fiatal tudósjelöltek száma, amit a Néprajzi Múzeummal való kooperáció is elősegített. Megemlítem mint érdekességet, hogy *Győrffy*nek egyik szorgalmas munkatársa, *Fél* Edit, a szegedi egyetem és *Solymossy* növendéke volt. *Győrffy* egyébként – bár a leíró és a pozitívista néprajztudománynak nálunk egyik legjelentősebb mestere volt, amint *Ortutay* írta róla (*Ethnographia* 1940, 97.) – élete végén közeledni kezdett a szellemi néprajzhoz és *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* c. dolgozatában (1939) már népnyelvről, népköltészetéről, szokásokról is írt. *Vajkai* Aurél szerint (*Ethnogr.* 1940, 350.) „a tárgyakat írta le, de mindig az emberrel kapcsolatban és e viszonyról – ha rejtélyének zugait nem is kísérlete megfoltárni – az ember és tárgy viszonyáról sohasem feledkezett meg.”

Győrffy professzorsága idején (1935–1939) jelent meg a magyar néprajztudomány első nagy szintézise, *A magyarság néprajza* címmel, négy kötetben, amelyben a tudománytörténeti és módszertani rövid tájékoztatót *Viski* Károly írta. Azt hiszem, nem tévedek, ha neki tulajdonítom az egész munka koncepcióját és szellemi szerkesztését. *Viski*, aki a tárgyi néprajz művelője, a *Magyarság néprajza* bevezetésével és irányításával, valamint a *Mi a magyar?* c. kötetbe írt *Magyar jelleg a néprajz tükrében* c. szintetikus esszejében – *Katona* Lajos, *Solymossy* Sándor és *Marót* Károly mellett – beletartozik a magyar és általános néprajz filozófusainak sorába. A négykötetes *Néprajz* tárgyi részének munkatársai: *Bátky* Zsigmond, *Győrffy* István és *Viski* Károly, akik közül már csak *Viski* van életben. A szellemi néprajz fejezeteit *Solymossy* Sándor, *Kodály* Zoltán stb.¹⁸ írták.

¹⁷ A jelentés következetesen hosszú ékezzettel írja *Győrffy* István nevét.

¹⁸ Az eredeti írásmód szerint.

Viski Károlynak Budapestre történt kinevezésével és a kolozsvári tanszék remélhető betöltésével kettőre emelkedett országunkban a néprajzi tanszékek száma, sőt arról is hallottunk már miniszteri kijelentést, hogy a kormány a szegedi egyetemen is kívánatosnak tartja egy ethnografiai katedra fölállítását.

Soha még ilyen föllendülés a nép iránt való érdeklődésben nem volt tapasztalható Magyarországon. Dilettáns falukutatók járják, tudomány ürügye alatt politikai céllal, az országot. Egyetemi hallgatók, sőt középiskolai diákok néphagyományokat publikálnak. A tudományos készültségű vagy legalább irányítású gyűjtők száma örvendetesen megnőtt, szinte maximumára emelkedett. Csúry Bálint¹⁹ hatalmas néprajzi szótára és debreceni népkutató intézete; a budapesti egyetem széleskörűen tervezett magyarságtudományi intézete; a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet aktív munkája: kiemelkedő mozzanatai ennek a tudományos nagyüzemnek, amelyről valaha Klebelsberg Kunó álmodott. A néprajzot ma már minden egyetemünkön tanítják valamilyen keretben. A külföldi és belföldi ösztöndíjak, tudományos és tanári állások múzeumoknál, kutató intézetekben, szemináriumokban annyira elszaporodtak, hogy minden örömünk mellett szinte félve kérdehetjük: ki fogja a tudósjelölteknek ezt az áradatot jogos vagy kevésbé jogos ambíciók kielégítésének megfelelő állásokba előléptetni? Míg egyrészt azt a szomorú jelenséget látjuk, hogy a közelmúltban egész életüket tudományos munkának szentelő, érdemes műzeológusok és kutatók soha nem vagy csak életük alkonyán jutottak vezető, tudományos független állásba, másrészt a mai fiatal generáció egynémely tagjai – nem is gondolva például a mindinkább szakiskolává és nevelő, gőzerővel oktató intézménnyé távolodó gimnázium rögzös útjára – az egyetem elvégzése és néhány külföldi év kultúrdiplomáciai sikerei után vagy jövedelmező gazdasági elhelyezkedést keresnek, vagy mindjárt magas tudományos állások elnyerésére központosítják energiájukat, már a doktorátus előtt, vagy néhány sovány, habilitációra nem elégséges dolgozat alapján.

Van ebben sok örvendetes, de van demoralizáló momentum is. Biznunk kell azonban abban, hogy a megnövekedett gazdasági és tudományos keretek kitöltésénél a hozzájuk fűzött reményeket beváltó és a legjobb erők fognak mindenütt a nekik legmegfelelőbb helyekre kerülni.

III. A SZELLEMI ÉS TÁRGYI NÉPRAJZ VISZONYA

A néprajztudomány célját a legkülönbözőbb definíciók egybehangzóan állapítják meg. Katona Lajos *Wundtra* hivatkozva (Irod. Tanulm. I., 388.) a *néplélek* tanulmányozásáról beszél, amely három tagolódásban közelíthető meg: a *Sprache Mythus* és a *Sitte* (szokások) tárgykörében. A *Wundt*-féle *Völkerpsychologie* programjára hivatkozó dolgozathból idézem a köv. részletet:

A nyelv, mythos és ethos (Sitte) háromsága, amelyben az alsóbbrendű életjelenségek az emberi öntudat tényeivé szublimálódnak, alkotja elemeink

¹⁹ A jelentés következetesen rövid ékezettel írja Csúry Bálint nevét.

szüntelen kölcsönhatásában, amit összefoglalva *népléleknek* nevezhetünk. E népléleknek századunkban kifejlesztett fogalmából vezethetjük legbiztosabban azon ismeretrendszert, amely legtágabb értelemben vett *ethnologia* címe alá tartozik.

A szorosabban vett ethnografiai és ethnologiai diszciplina tárgyait *Katona* Lajos rendszere a következőkben körvonalazza: lakás; ruházat; táplálkozás; anyagbeszerzés és termelés; szokások és erkölcsök; népművészet; néphagyomány; néphit (mythos) és pozitív vallás; szertartások. Mindehhez még a nép szociológiai tanulmányozása járul. Mindegyik részdiszciplina módszerét tekintve lehet leíró, oknyozó és összehasonlító.

Mikor a Magyar Néprajzi Társaság alakulóban volt (v.ö. *Márki* Sándor habilitációs jelentése, Ad 204-1897. 8 bksz. és Földrajzi Közlemények 1888, 244.), az egyik értekezleten *Herrmann* Antal a következőkben jelölte meg – a nép életmódjának, szokásainak és a népelet tárgyainak leírása mellett – a Társaság főladatát:

Kutatnunk kell annak, amit magyarságunknak inkább érzünk, mint ismerünk, az ősmúltba, a történelem előtti idők homályába visszavezető nyomait; viszontagságos életünk folytán érintkezéseinknek *nyelvünk* tarka rétegeiben, népünk *hite* és gondolkozása módjában, érzelmei és szenvedélyei közvetlen nyilatkozatában, öröme és bánata sajátos hangjaiban, *szokásaiban* és *erkölcsjeiben* lecsapódott tanujeleit, röviden mindazt, amit manap angol szóval *folklore*-nak nevez és az ethnografia tágabb körébe utal a tudomány.

Ebben a célkitűzésben és definícióban, valamint *Katona* Lajos rendszerében a népléleknek, a nép szellemi termékeinek, hagyományainak (*folklore*), hitének és erkölcsének kutatásán van a hangsúly.

Ha azonban valaki kezébe veszi a *Magyarság Néprajza* négy vastkos kötetét, látszólag dualizmust fog találni a szellemi és tárgyi néprajz viszonyában: mindkettő két-két kötetet foglal le. Terjedelem azonban nem jelent okvetlenül szintézis-befolyásoló fontosságot egy rész-diszciplina javára, annál inkább nem, mert a tárgyi rész terjedelméből legalább negyven százalékot le kell venni a nagyszámú ábrák miatt. A négy kötet szellemi vezére, *Viski* Károly, bevezető, módszertani tanulmányában meglehetősen ridegen kettéválasztja a néprajz szellemi és tárgyi részét (i.h.14.). *Elismeri* azonban (24.), hogy „a kettő jelenségei természetesen sokszorosán összefüggenek egymással, mint a nép kerek világának együttes tényezői”. Mikor aztán arról van szó, hogy a néprajznak, mint műveltségtörténethez közelálló diszciplínának a jelen népállapot megismerésén kívül minő távolabbi lehetőségei nyílnak, ő is a szellemi rekonstrukcióra veti a súlyt: „A néprajzi vizsgálódás mintegy föltámasztotta halottaiból az ősembert... Föltárult az ősi *lelki világ*, a kezdetleges lelki élet. Napvilágra kerültek az ősi *hiedelmek*, a *hit* csirái, a logikus gondolkozást megelőző formák, a vélekedés és cselekvés kezdetleges indítékai, a *társadalom*, a *család* ősi szerkezetei, a *művészetek*: költészet, zene, tánc kezdetei.” (17.)

Mindaz, amit mint a néplélek tanulmányozásának és az ősi primitív mentalitás rekonstrukciójának részlettárgyaiként *Viski* fősorol, – a szellemi néprajz körébe tartozik és *Viski* elsősorban ezekre hivatkozik, mint értékes eredményekre, csak másodsorban, egy rövid mondatban, utoljára hivatkozik a tárgyi vonatkozásokra: „Megkerült a veszendő hajlék és öltözet, ital és élelem, a tárgyi világ tömérdek anyaga, technikája, munkamódja.”

Fokozottabb mértékben eltolódik a hangsúly a szellemi néprajz javára *Viski* gondolkozásában, ha arról van szó, hogy az eddigi eredmények alapján valamiféle szintézist kíséreljen meg, amint ezt a *Szekfü* Gyula-szerkesztette *Mi a magyar?* című kötetben tette, ahol ő írta meg a *Magyar jelleg a néprajz tükrében* című igen szép fejezetet. *Viski* célkitűzése nem is lehet más, mint a magyar lélek megismerése, a népléleké, amelynek megnyilatkozási formái: „nyelve, költészete, zenéje, szokásai, *diszítőművészete, háza és házberendezése, öltözete*, társadalmi magatartása, szokásjoga, hite, erkölcsisége, vágya, cselekedete, stb., szóval hagyományosan alakult kultúrája teljessége.” Ennek a kultúrának *Viski*-említetté tizennégy tényezője közül tíz a szellemi néprajz körébe tartozik. Nem is kétséges, hogy a néplélek megismeréséhez a népköltészetten, a néphiten keresztül közelebb jutunk, mintha csupán az ürgefogók formáit vagy a kátrányégetés módját tanulmányozzuk. A továbbiakban *Viski* életformáról beszél, lelkiségünk viszontagságairól, hitvilágunkról, amely utóbbinak klasszikus jellemrajzát adja (351-354.). Lelkiségünk megnyilatkozásait inkább keresi a közmondások megfogalmazásában, az észjárásban, mint a tárgyformák leírásában, pl. bögrék vonalaiban. Népi kultúránk dicsőségei között népballadaköltészetünket említi és kijelenti, hogy mesekedvelő nép vagyunk, nálunk jobb mesemondó aligha van Európában. A magyar mesék megítisztult lelki világából, amely feledhetetlen élmény nekünk – állapítja meg tovább *Viski*, *Solymossy* Sándor mesetanulmányaira hivatkozva –, a magyar nép eszményeire: a lovagiasságra, a tökéletes igazságszolgáltatásra és keleti jellegűnkre, ősválásunkra lehet következtetni. Mily gazdag lelki és magyarságismereti távlatok! A tárgyi néprajz morfológiai vagy akár kulturális köröket, összetartozásokat megállapító összehasonlító kutatásai sokkal kevesebbet árulnak el népünk lelkiéletéről.

Távol áll tőlem, hogy kisebbitsem a tárgyi néprajz fontosságát, népünk életmódjának, iparának, szorgalmának munkás foglalkozásainak megismerésében. A tudomány szuverén joggal kutathatja, hogy például miképpen szerepel Szent István királyunk a bajor néphagyományban (v.ö. *Fallenbüchl* Ferenc cikkét, Kath. Szemle, 1939, 479), vagy például azt teheti, hogy a „kaszák, főzőedények, házassági szokások stb.” variánsait „tárgyi és földrajzi szempontból fölcédulázza, karte-tékokba rendezze”, miként a skandináv és finn módszerről *Zichy* István jelentette ünnepi beszédében (Ethnogr. 1940, 4). Szükséges a tárgyak, a népfoglalkozások tanulmányozása a nyelvészet, a magyar szókincs-kutatás szempontjából is. Elég, ha itt *Mészöly* Gedeon jelentéstörténeti és etimológiai tanulmányaira, *Csüry* Bálint intézetének műszókincs-publikációira és *Szabó* T. Attila erdélyi dolgozataira utalok, vagy az ismeretes *Wörter und Sachen* német folyóiratra, amely a szó és tárgy kultúrtörténeti egységének jegyében működik. A primitív tárgyakból is lehet lélekre következtetni, de a tárgyak, az életmód leírása könnyen öncéllá válik és a

tárgyi, pozitívista néprajz szemléleti anyagából csak kevés kutatónk tudott kiemelkedni. Pedig itt is van alkalom lelkiséget, őshiedelmet kutatni. Magasabb egységben nem is választható el egymástól a két terület. Erre még rátérek, itt most csak olyan természetű mozzanatokra legyen szabad hivatkoznom, mint *Solymossy* tanulmányában *A vas babonás ereje* (Ethn. 1933, 97.), a *Vadász temetése* c. kép története (Ethn. 1915, 232.), vagy *Bátky* Zsigmondnak a népi építkezésről szóló tanulmányában (A Magyarország Néprajza I., 157.) a démonelhárító házcsúcsok... A tárgyi ethnografusnak tartott *Viski* Károlynak költőkből vett idézetekkel tarkított szintézisében még a következő szellemi, érzelmi vonásokból tevődik össze a magyarság néprajzi jellege: anekdotás könyveink kötetszáma közeljár a 300-hoz (ez *György* Lajos könyvéből is, A m. anekdota tört. 1934, 230., kitűnik); vítezi tánc, mely a nemzet jellemét rendkívüli módon kifejezi, a zenei ritmus fegyelmén belül teljes egyéni szabadságot hagyva; gyermekjátékainkban nagymértékű a magyar néplélek megtartó, konzerváló képessége; a faluvárosnak²⁰ társadalmi, gazdasági s egyúttal világnézeti megoszlását szimbolikus értékű alakulatok (kaszinó, kath. kör stb.) jelzik; a nomád, extensív állattenyésztő gazdálkodásnak lelki hagyományát és tárgyi hagyatékát ősi örökségünknek kell tartanunk; nem véletlen, hogy a romantika először a pásztorokban látta meg a sajátos magyart. A szintézisre törekvő tanulmány ezután a magyar szakácsművészetben, fagegmunkálásban, bőriparban, ruházkodásban, díszítőművészetben mutat ki népünk lelkiségére jellegzetes vonásokat. *Viski* munkásságában szerencsésen egyesül a tárgyi és szellemi néprajz és a néprajztudomány egészét, céljait és részeit áttekintő módszeres gondolkozás.

Mi következik mindebből egy néprajzi tanszék betöltésére vonatkozólag? Az, hogy legkevésbé volna szerencsés egy olyan szűkkörű szakember kinevezése, aki csupán az úgynevezett tárgyi néprajz múzeumi gyűjteményeiben otthonos és a falut járva mondjuk csupán a kemencék iránt érdeklődik. Az egyoldalú szellemi néprajz-specialista sem kívánatos, de ennek látóköre természetesen mégis sokkal tágabb. Egy nagyobb áttekintés kutatója könnyebben belevonhatja munkássága körébe a kisebb, tárgyi-néprajz kört, mint megfordítva; nehezebb a múzeológiai szemlélet exakt-pozitív anyagából a folklóre és a népszociológia szélesebb területeire kiterjeszkedni. Szép példa a szellemi ethnografus egyetemi működésére *Solymossy* Sándor, aki előadásai között hirdetett *általános ethnológiát*, beleértve a tárgyi néprajzot is, valamint a *primitív művészetekről* és a *népművészetéről* szóló kollegiumokat.

Fölmerült az üres tanszékünk körüli baráti megbeszélések során az a lehetőség is, hogy tulajdonképpen ketté kellene választani, két külön tanszékre, a szellemi és a tárgyi néprajzot, vagy szelleminek definiálni a kolozsvárit, tekintettel arra, hogy a budapesti jelenleg is még inkább tárgyi jellegű. Utóbbi állítás a *Viski* Károlyról mondottak után csak részben igaz; az elkülönítő megoldás pedig a legszerencsétlenebb volna. De salamoni figyelmeztetésnek elfogadhatjuk a meg nem valósítható ideát. Épen ma, a szintézisnek és a diszciplínák egymáshoz való közeledésének korában, amikor végre a szellemtudományi és szellemtörténeti, nagy egységek felé

²⁰ Feltételezhetően: falu-városnak.

törekvő diszciplinák a terméketlen és öncélú specializálódás és a pozitivista materializmus járma alól fölszabadultak: visszafejlődés lenne a tanszékek körének túlságos megszorítása. Ilyennek a *venia legendi*²¹ alkalmával van helye. Sajnos, épen ott nem szokták alkalmazni, pedig ott specialistára, részletmunkásra van szükség; mennél általánosabb egy magántanári tárgykör, annál módszertlenebb és szakszerűtlenebb. A tanszék azonban magaslaton kell hogy álljon, ahonnan átlátni a részletkutatásokat. Legyen szabad Hóman Bálint szavait idéznem, aki ezeket mondta a Magyar Néprajzi Társaság közgyűlésén (Ethnogr. 1940, 2.):

Az elnöki székéből figyelmeztetem a tárgyi néprajz és a folklore tudományának művelőit, hogy saját körükben dolgozva, a részstudomány mellett az egészet is szemük előtt tartásuk és sohasem feledkezzenek meg az *ethnologiai tudományok egységéről* s más tudományokkal való összefüggéséről.

Világos beszéd ez, érthet belőle, aki hallhatja. Az idők jelének vehetjük azt a dicsőretet, amit Gunda Béla mond az ethnografus Viski Károlynak a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvében megjelent tanulmányával kapcsolatban: „Néprajzi, nyelvi, történeti és földrajzi jelenségeket szintetizál Viski, csakhogy minél élesebb vonásokkal domborítsa ki a tájak és népcsoportok jellegzetes vonásait.” (Ethnogr. 1940, 96.) Marót Károly nyilatkozata (Ung. Jahrb. 1938, v.ö. Ethnogr. 1940, 341.).

Hóman Bálint figyelmeztetése mellé állítható: a legjobb magyar néprajzkutatók fölismerék a nép holmijának egységes, általánosan emberi jellegét és visszatükröztették a néprajz kettéválasztását tárgyi és szellemi részre.

Az említett szétválasztás, úgy látszik, múltban levő magyar gyakorlat és a szintézisben nálunk sem tartható fenn. A tárgyi néprajz külföldön a múzeumok publikációiban él, de ott is generális vonatkozásokban. A szintetikus munkák pedig semmiféle dualizmusról nem tudnak és az úgynevezett tárgyi néprajz adatait szellemi vonatkozásaikban dolgozzák föl, vagy a szintézis egy kisebb fejezetében intézik el. Olyan munkákban, mint például Lévy-Bruhl-nek *La mentalité primitive* (Paris, Alcan, 1933) című könyve, vagy egyéb, népszociológiai tanulmánya, a tárgy csak annyiban szerepelhet, amennyiben a világtkép kialakulásában vagy fölismerésében szerepe van; ilyen eset például annak konstatálása, hogy a primitív népek a technikai eszközök hatékonyságát nem az elkészítés tökéletes, célszerű módjának, hanem a láthatatlan szellemeknek tulajdonítják (i.m. 351.). Fritz Graebner kézikönyvében – *Das Weltbild der Primitiven. Eine Untersuchung der Urformen weltanschaulichen Denkens bei Naturvölkern, München, Reinhardt, 1924* – szó kerül szórványosan a technikáról, a gazdálkodási formákról is, de mindig a lelki kultúrával (animizmus, samanizmus, stb.) vonatkozásba hozva. (V.ö. pl. a 97.ik lapon: „Der Saison-nomadismus hat bei den Eskimo schon einen religiösen Ausdruck gefunden. Es wird dort streng zwischen See- und Landtieren unterschieden”. (Graebner egy másik könyvében – *Methode der Ethnologie*, Heidelberg, Winter,

²¹ Oktatási engedély, egyetemi előadások, kollégiumok tartásának joga.

1911, 118. és 145. – a tárgyi morfológia összehasonlító módszerével szemben, amely nálunk olyannyira divatos, kétségeit fejezi ki: az egyenlő formák csak akkor hozhatók genetikus összefüggésbe, ha a mögöttük levő kultúrtaíraj, amelyből kinőttek, a maga egészében is azonos vagy rokon egymással.

A néprajznak egy hatalmas, modern kézikönyve – *Lehrbuch der Völkerkunde* (Stuttgart, Enke, 1937, 446 lap) – amelyet K. Th. Preuss szerkesztett és írt szakemberek közreműködésével – a következő fejezetekre oszlik: Geisterverfassung, Religion, Kunst (Dichtung, Musik, Bildende Kunst), Vergleichende Sprachwissenschaft, Gesellungsleben, Recht, Wirtschaft, Ergologie und Technologie. A nyolc fejezet a szellemi kultúra csúcsaitól fokozatosan halad lefelé az anyagi kultúrához és csupán a két utolsó fejezet, az egész könyv hatodrésze, foglalkozik a gazdálkodással és a népi iparral. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy Preuss a magyar zenei néprajzból Bartók Béla és Bartha Dénes műveit idézi, a nyelvi részben pedig Gyarmathit és Gomboczt említi.)

Azokból a fejtegetésekből, amelyekben Robert H. Lewis ismerteti az ethnologiai elméletek történetét – *The history of ethnological theory*, London, 1937 – szintén az tűnik ki, hogy a népgazdaság adatai nem öncéluak, hanem annyiban értékesek, amennyiben helyet kapnak az egyetemes lelki kép kialakításában. Kiténik az is Lewis munkájából, hogy a néprajz fejlődéstörténete a természettudományos antropológiai és geográfiai keretekből miként önállósult és nőtt a szellemtudományok, a história, a népszichológia felé. Az egész európai néprajz, az angol Tylor, Frazer, Malinowski, a német Thurnwald és (a Marót Károly által annyira becsült) Dandel hamburgi múzeumigazgató (v.ö. erről Széphalom ...) valamennyien arról tanuskodnak, hogy az ethnikum megismerésében az öncélú tárgyi néprajz adatai, a tárgyak elemi leírása és a tárgymorfológia összehasonlításai hátrább állanak a szellemiekénél. Viski, idézett bevezetésében, maga is utal arra, hogy a modern néprajz kibontakozott a geografia gyámságából...

Ennek ellenére azt látjuk, hogy a hazai néprajz tudományos állásait szinte megszállva tartják a tárgyi „néprajzosok”, akiknek jelentékeny része éppen a földrajzi műveltség felől jött. Bizonyára része van ebben Teleki Pál nagy egyéniségének, aki a lelkesen köréje gyűlő tanítványokat a táj kutatás és népismeret felé tudta irányítani. Amilyen örvendetes a szakemberek megszapordása Teleki Pál patronátusa alatt, másrésztől nem tarthatjuk szerencsésnek a szellemtudományok nevelte, humanista, irodalmi, filozófus iskolázottságú ethnografusok teljes háttérbe-szorítását. Egyetlen betöltött tanszékünkön, néprajzi múzeumaink élén (ez a leginkább megérthető), legfőbb ethnografiai folyóiratunk szerkesztésében, a kutató intézetekben, tanárségédi állásokban a tárgyi néprajz semens képviselői ülnek. Méltányos és a tudomány érdekeinek megfelelő volna, ha legalább a paritást elérné ezen a téren is a tudománypolitikánkban háttérbe szoruló szellemi néprajz és egyetemünkön olyan ethnografus kapna kinevezést, aki az igazság mérlegét helyére billentené és a szellemi néprajz felől közeledve tudománya egész körét képes lesz előadni és művelni. Az egyetemre egyetemes tudomány való, az öncélú tárgyi néprajz művelésének igazi helye a múzeumokban, kutató intézetekben van. Ha kizárjuk egyeteminkről a szellemi néprajzot és az ethnografia módszereiről való

gondolkozást az egyetlen budapesti tanszékre korlátozzuk: Justizmordot²² követünk el egy nemzeti diszciplína fölött és a magyar néprajznak pozícióját gyöngítjük a nemzetközi tudományosságban.

IV. AZ ETHNOGRAFIA TERÉN MŰKÖDŐ HAZAI SZAKEMBEREK

Legyen szabad mindenekelőtt számba venni azokat a szakembereket, akik az egyetemi néprajzi oktatásban nem vesznek részt. Betűrendben említtem és azért választom külön őket a magántanároktól, mert bár lehet közöttük a magántanároknál nagyobb tehetség, nincs közöttük olyan kiemelkedő egyéniség, akit – annak ellenére, hogy nem kértek soha habilitációt – a magántanárok fölé kellene helyeznünk vagy meghívásra ajánlanunk. Szerény véleményem amúgy is az, hogy általában a magántanárság elengedhetetlen előfeltétele a tanszéknek. Aki tanszék-re alkalmas, az Magyarország öt egyetemén talál lehetőséget a habilitációra. Kodifikálni azonban azért nem lehet ezt a feltételt, mert akkor kimaradnának egyetemeinkről olyan különleges értékek, mint Riedl Frigyes vagy Horváth János, akik elzárkóztak a habilitálás elől.

Betűrendbe szedett listám nem teljes, de itt azt hiszem, nem kötelező a teljesség: Berze-Nagy János, Domanovszky György, Dömötör Sándor, Fél Edit, Honti János, Kodály Zoltán, Kovács László, Madarassy László, Mészáros Gyula, Szendrey Ákos és Zsigmond, Tálasi István, Vajkai Aurél. Betűrendben első, de mindenképpen legelső közöttük Berze-Nagy János nyugalmazott tanfelügyelő és tanügyi főtanácsos. Berze-Nagy János mint népmesegyűjtő és folklorista a Magyar Néprajzi Társaságnak Katona Lajosé után következő, második nemzedékébe tartozik. Jelenleg 63 éves. Sajnálhatjuk, hogy annak idején, tanszék híján, nem kapcsolódott be egyetemeink munkájába. Most bizonyosan őt kellene ajánlanunk meghívásra. Berze-Nagy János a nyelvészet teréről jött a néprajzhoz. Első tanulmánya és disszertációja nyelvjárástanulmány volt (Nyelvészeti Füzetek, 1905). Mindenki előtt ismeretes a *Népköltési Gyűjtemény* IX. kötete, amelyet ő gyűjtött és adott ki, bevezetéssel és jegyzetekkel. Katona Lajos írt elismerő előszót a kötethez. Újabb dolgozatai *Magyar szólásaink és a folklore* (Ethnogr. 1932, 47 lap), *A néphagyomány számszimbolikája* (Ethnogr. 1939, 24 lap) címmel jelentek meg. Legutóbb három vastkos kötetben kiadta Baranya megye néphagyományait. Berze-Nagy János a Szent István-Akadémia tagja. A róla szóló ajánlásban, amelyet Karunk tagjai közül Koszó János is aláírt, többek között a következőket olvassuk: pályáját a kolozsvári és nagyenyedi tanfelügyelőségénél kezdte, a háború alatt Csik-megye népoktatásügyi vezetője. A román betörés alkalmával családjával együtt menekülni kénytelen. Mindenét elhagyva, elveszítette mintegy 800 kötetből álló folklore-könyvtárát. A Kiszalud-Társaság megbízásából 1923-ban befejezte *Magyar meseszótár* című nagy munkáját, amelynek első 12 ivét ki is szedték, de a többi résszel együtt a világháború miatt mindmáig kiadatlan maradt. „*Baranyai magyar néphagyományok* c. háromkötetes művében Berze-Nagy János a baranyai

²² Halálbüntetés téves bírói ítélet alapján.

nép szellemi néprajzának egész területére kiterjeszkedik. Összegyűjtötte mindazt, ami a magyar népi szellem múltjának és jelenének jellemző és becses emléke. A nagyterjedelmű anyagot gazdag jegyzetekkel látta el. Ezek a jegyzetek részint az egész magyarság, részint a rokon, részint pedig a nem-rokon népek enemű hagyományaival kapcsolatban szigorúan néprajzi szemlélettel kísérik a közölt szövegeket, igen becses, nélkülözhetetlen utasításokat adnak.”

D o m a n o v s z k y György a Néprajzi Múzeum megbízott igazgatója és a Néprajzi Értesítő szerkesztője. Mindakét funkciója megfelel tudományos kutatási irányzatának. Gerevich Tibornál doktorált *Beregmegegye egyházi faépítészetéről* (1936, 106 lap). Tárgyi, leíró és összehasonlító néprajzmorfológiával foglalkozik, a hazai anyag és az idevágó külföldi speciális irodalom ismeretében. Egyik újabb dolgozata *Kiöntőcsöves edények és magyarországi elterjedésük* címmel jelent meg, egy ív terjedelemben (Ethnogr. 1940, 211.). Kár volna őt kiragadni arról a helyről, amely hivatottságának megfelel.

D ö m ö t ö r Sándor kisebb folklorisztikai közleményeket publikált az Ethnogr. utóbbi 13 évfolyamában. A kenesei fővárosi üdülő tisztviselője. Az Erdélyi Múzeumba egy rövid tanulmányt írt *A gyermekgyilkos nő és a néphagyomány* címmel (1941, 183.).

F é l E d i t a Néprajzi Múzeum tudományos tisztviselője. Származására nézve fél-zsidó. *Solymossy* és e sorok írójának tanítványa volt. Győrffy Istvánnál doktorált a szegedi egyetemen 1936-ban, dékánuságom idején. Legutóbb egy monográfiát írt *Kocs 1936-ban: tanya, falu, város* címmel. Gunda Béla megállapítása szerint (Ethnogr. 1941, 75.) termékenyítő néprajzi elvekkel indítja útnak munkáját: „Vizsgálja a műveltség formáját a falusi társadalom bonyolult rendszerében s a szokásokon és tárgyakon keresztül a hagyománnyá vált népi gondolatot keresi.”

H o n t i János, Nemzeti Múzeumba beosztott gimn. h. tanár. Első dolgozatát 18 éves korában adta ki a *Folklore-Fellows*²³ sorozatában, *Verzeichniss der ung. Märchen* címmel (1928), amelyben Antti Aarne mesetipológiájának tanítványa. A budapesti egyetemen *Solymossy Sándor, Schwartz Elemér és Győrffy néprajzi előadásait* hallgatta. *Thienemann*-nál²⁴ és *Tolnainál* doktorált Pécsen. Második nagyobb dolgozata szintén az FF publikációi között jelent meg (*Volkmärchen und Heldensage*, 1931), amelyről *Heusgler* igen elismerően nyilatkozott. Az *Ungarische Jahrbücher Ung. Volkskunde* c. kötetébe a magyar mesékről írt tanulmányt. Van egy népszerűen megírt összefoglaló könyve, *A mese világa* (Pantheon 1937). Sok kisebb dolgozatot írt. Két évet Párisban töltött magyar állami ösztöndíjjal és egy francia nemzeti ösztöndíjjal, amelyet a *Musée des arts et traditions populaires* ajánlására kapott. Zsidó származású tanusítványos.

K o d á l y Zoltán, a világhírű zeneszerző, egyike legmodernebb zenefolkloristáinknak. Népdalgyűjteményéről azt írta *Vajkai Aurél* (Ethnogr. 1940, 344), hogy úgy anyagát, mint módszerét tekintve szinte egyedülálló az egyetemes néprajzi kutatásban. Ortutay pedig azt írja *Kodályról* (Magyar Népismeret 1937, 29.),

²³ Folklore Fellows.

²⁴ Thieneman Tivadar.

hogy Bartók és Kodály gyűjtőmunkájában, elméleti tanulmányaiban az egységes paraszti kultúrának víziója él s ez a homogén paraszti kultúra szerencsésen kapcsolódik a társadalom funkció-rendszerébe. A *Mi a magyar?* c. kötetben Kodály a magyarságot keresi zenénkben és dallamaink rokonait volgamenti és középázsiai népeknél. Hasonló tanulmányokat írt az *Apolló* c. folyóiratba. *Néprajz és zene-történet* c. dolgozata 1933-ban jelent meg. Egyébként kitűnően alkalmas volna egy magyar zene-történeti tanszékre, de azt hiszem, ő lepődne meg a legjobban, ha egyetemes néprajzi tanszékre kombinációba hoznák.

Kovács László intézeti tanár, karunkon a néprajzi tanszék helyettesítője. *Győrffy* István tanársegédje volt az 1936-39 években. Innen magyarítható szellemi alkata: múzeológus és tárgyi néprajzkutató. Munkássága a nem-magántanárok közül kiemelkedik annyiban, hogy a jövő felé mutat és ezért vele kell legbővebben foglalkoznunk. Curriculum vitae-jében előadja, hogy református vallású; a budapesti közgazdasági karon a tanárképző kémiai, földrajzi, áruismeri és közgazdasági szakját végezte. Közben a Pázmány-egyetemen néprajzot is hallgatott. Tanári szakdolgozatai közül az egyik település-földrajzi és *Teleki* Pálhoz készült, „A Hajduság és Nyírség településének összehasonlítása” címmel. A másik kémiai technológiából való, címe: „A tej és földolgozása; a legfontosabb kül- és belföldi sajtok.” Élvezett belföldi kutató ösztöndíjat, néprajzi tanulmányok végzésére. Egy évet végzett cse-re ösztöndíjjal Finnországban, ahol résztvett a néprajzi gyűjtő-munkában és két néprajzi expedícióban. Tanulmányozta a halászatot és a nomád lappok életét. Ezután egy félévet még Észtországban töltött. Szigorlatát summa cum laude eredménnyel tette le *Teleki* Pálnál főtárgyból, *Győrffy* Istvánnál néprajzból. Amint írja, a Néprajzi Múzeum kebelében megszervezte az *Ethnológiai Adattárt* és mint hivatalos kiküldött elnökölt az Idegenforgalmi Hivatal ruhaversenyein. Résztvett az Erdélyi Tudományos Intézet falukutató munkájában. Két féléven át részlegesen helyettesítette a néprajzi tanszéket a budapesti egyetemen. Választott tagja a Finnugor Társaságnak. Jelenleg már 34 éves, de ehhez képest munkássága nem mondható sem széleskörűnek, sem termékenynek. Ezek között – egy nálam levő, tőle kapott jegyzék szerint – főlemlíti két munkáját, amelyek a Ludovika-Akadémia Levente-Értesítőjében és a Hitelben fognak megjelenni.

Publikációinak igazi tereuma a Néprajzi Értesítő. Az Ethnografiában csupán egy-két lapos közleményei, ismertetései jelentek meg. Öt nagyobb dolgozata jelent meg, összesen 157 lap terjedelemben. – 1. *A Néprajzi Múzeum magyar ekéi.* (Népr.Ért. 1937) Szélesebbkörű német kidolgozása az ásó-kapa-ekaboronáról *Ackergeräte in Ungarn* címmel jelent meg az Ung. Jahrbücher 18-ik kötetében (263). Utóbbiról *Vajkai* Aurél írta a Gunda Béla szerkesztésében megjelenő Ethnographiában (1940, 348): *szigorúan a tárgyi néprajz szempontjából tárgyalja a dolgokat; a tárgyi néprajznak ily alapos, a valóságon nyugvó és minden további kutatáshoz nélkülözhetetlen megírásához csak kevés hasonló, tárgyi néprajzi leírást tudnánk találni; Jankó János műve (A magyar halászat, 1910) mellé állítandó.* – 2. *Néprajzi muzeologia.* (Néprajzi Ért. 1939) – 3. *A néprajzi gyűjtés módszere.* (Bp., 1939, 44 lap) Erről Gunda Béla írt bírálatot (Népr. Ért. 1940, 420), szükségesnek tartom a dolgozat néhány jelentősebb tévedését

helyreigazítani. – 4. *A kendermunka és szerszámai*. (Népr. Ért. 1941.) – 5. *Kátrányégetés Közép-Finnországban*. Dolgozatát ő maga így jellemzi: „A nagymultú népi technikának ma már csak a romjait lehet látni itt-ott Finnországban. Az alábbiakban azt igyekszem *leírni*, ahogyan a kátrányt 1938 nyarán Remko nevű járás Seppälä és Mustolampi nevű gazdaságában égették.” Illusztrációi részben saját fölvételek, részben finn publikációkból átvételek. Konkluziójában megjegyzi, hogy „szerény dolgozatát nem tekinti önmagáért valónak, hanem csupán a magyar kátrányégetés földolgozása előmunkálatának.” Ha a magyar kátrányégetésnek ez a remélhető földolgozása elkészül, bizonyára értékes anyaggal fog gyarapodni a magyar tárgyi néprajznak egy kisebb részletproblémája. Kovács László eddigi munkássága a muzeológia és a népi szerszámok, technika körében mozog. Célkitűzései, melyek között a hóstáti népélet monografiája is szerepel, szintén nem mutatnak messzebbre, de intenzív jellegűek. Foglalkozik kutatási területének gyakorlati módszerével is. Magántanári habilitációja bizonyára nem késik soká. Mennél hosszabb ideig veszi igénybe karunk az ő szaktudását a tanszék helyettesítésénél, annál nyilvánvalóbb lesz, hogy nem zárkozhatunk el az ő habilitációja elől.

Madarassy László a Néprajzi Múzeum nyugalmazott igazgatója. Keszthelyen él, a Balatoni Múzeum városában. Érdemes munkássága után pályáját befejezettek lehet tekinteni. A pásztorélet kérdéseivel, népművészetrel foglalkozott.

Mészáros Gyula az ankarai néprajzi Múzeumot szervezte meg a török kormány megbízásából. Van egy tárgyi néprajzi dolgozata a *kerek tükörről*, amit szakemberek (pl. Viski Károly) dicsérettel említenek. Két kötetben kiadott egy csuvas népköltési gyűjteményt az Akadémia megbízásából és írt a csuvas ósvallás emlékeiről is. Beállítottága azonban inkább nyelvészeti. Újabban őstörténettel foglalkozik. Néprajzi tanszékre sohasem törekedett.

Róheim Géza, szászázalékos zsidó. Jellemzéséül, azt hiszem, legcélszerűbb lesz *Kogutowicz Károly*²⁵ előadói jelentéséből (ad 577 bk, 1928-9) idézni a következőket: „Igen éles eszü, nagymunkásságú. A külföldi ethnologia és folklorelrodalmat kitűnően ismeri. Német és angol nyelven jelentek meg nagyobb munkái. Külföldön méltánylása csak a freudista ethnologusok részéről történt. Egyoldalúan és túlmerészen következtet. A magyar szokásokat részben freudista s abszurd módon magyarázza: a magyar folklore szerinte tulajdonképpen szláv folklore, ami semmiesetre sem igaz.” (Vö. viszont *Gunda Bélának* alább idézendő dicsérő megjegyzését Róheimről.) Róheim módszerét *Hóman Bálint* is bírálta. *Századok* 1918 és *Magyar Történet* II., 1935, 639. (Vö. még Tóth László, *Hóman Bálint a történetíró*, 1939, 29.)

Szendrey Zsigmond és *Szendrey Ákos* a magyar folklore érdekes munkásai. Népszokásokkal, hiedelmekkel foglalkoznak. Nagyszabásúnak és igen értékesnek, hasznosnak ígérkezik az általuk közösen írt *Magyar szokás- és babonaszótár*, amelyből részletek már megjelentek az Ethnographiában (1940,

²⁵ Kogutowicz Károly (1886–1948) földrajztudós, a szegedi egyetem tanára.

195. stb.) Szendrey Zsigmond gyűjtötte és szerkesztette a régi Népkölt. Gyűjt. Nagyszalonta-kötetét.

Tálas i István középiskolai tanár, nyelvésznek indult, jelenleg a Táj- és Népkutató Intézet egyik vezetője. Van egy komoly, nagyobb munkája, amely *A Kiskunság népi állattartása* címmel jelent meg, 271 lapon (Népr. Füzt., 6), *Gunda Béla* szerint (Ethnogr. 48., 496.) alapvető munka. Érdekes munkássága szinte egyoldalúan a Kiskunságra redukálódik, de írt a bakonyi pástorkodásról is (Ethnogr. 1939, 9.). Eddigi publikációi alapján egyetemes néprajzi tanszékre nem jöhet kombinációba. Tudomásom szerint habilitációja a szegedi egyetemen folyamatban van.

Vajkai Aurél (Wagenhuber) oszdosdoktor és zenekritikus, népszokásokkal foglalkozik. *A mai magyar néprajzi kutatás keresztmetszete* című kisebb dolgozata (Ethnogr. 1940 337) kritikai ismertetése az Ungarische Jahrbücher (1938) *Deutsche Volkskunde* c. kiadványának, de módszertani belátásról tanúskodik és a néprajztudomány széles köreit áttekinti. Jellemző a magyar kutatók östetehetségére, de néha egyoldalúságára is, amit tárgyi néprajzunk alapítójáról, Hermann Ottóráról mond: halálakor könyvtárában alig találtak külföldi szakmunkát. Vajkai jelenleg a Magyarorságtud. Intézetnél gyakornok. Az Ethnografiába és a Néprajzi Értesítőbe több kisebb cikket írt a népi gyógyításokról, építkezéséről.

Megjegyzem még, hogy szándékosan nem szólok sok más ethnografusról, mint pl. Kiss Lajos nyíregyházi múzeumigazgató, Balla Dénes, Tomori Viola, Erdei Ferenc, Szabolcsi Bence, Bierbauer Virgil,²⁶ Vámos Ferenc, Palotay Gertrud (zsidó), Liükő Gábor stb. örvendetes föllendülése néprajzi tudományunknak, hogy ilyen bővében vagyunk a kutatóknak.

V. EGYETEMI MAGÁNTANÁROK

Néprajzból a következő magántanárok tanítanak egyetemeinken (betűrendben): Barta Károly, Bálint Sándor, Gunda Béla, Karsai Géza,²⁷ Marót Károly, Ortutay Gyula, Cs. Sebestyén Károly.

Marót Károly c. rk. tanár, Karunknak 1917 óta magántanára, jelenleg a Horthy Miklós-egyetemen megbízott előadó és tanszékhelyettesítő egy olyan tanszéken, amelyre 1934-ben meghívást kapott. Római katolikus vallású tanusítványos, származására nézve zsidó. Külföldi kongresszusokon való szereplése és külföldi publikációi, magyarvonatkozású ethnologiai tanulmányai, a szellemi tudományoknak szinte minden ágára kiterjedő és filozófiailag, módszertanilag megalapozott, termékeny erudíciója a hazai néprajztudósok közül kiemelkedő mesterré avatják őt. A román megszállás első idejében nagy szolgálatokat tett a magyarságnak. Fölöslegesnek tartom itt őt behatóbban jellemezni, bár ehhez – az összehasonlítás és szempontok megvilágítása kedvéért is – jogom volna; csupán

²⁶ Borbíró Virgil (1893–1956) építész, építészeti szakíró, a magyar népi építészet ismerője.

²⁷ Karsai Géza (1905–1981) szerzetes, tanár, filológus és történész.

hivatkozom arra a kari iratomra, amit az ő egykori meghívásával kapcsolatban készítettem (ad 685 bksz/1933-34). Marót kinevezésre nem számíthat. A tanszék jelöltjei közé azért nem sorolom be, mert ő maga kijelentette, hogy nem óhajt még meglátást sem.

Ortutay Gyuláról ebben a csoportosításban nem szólok.

Nagyborosnyói *Barta* Károly debreceni magántanár 1889-ben született Székelyudvarhelyen, ref. vallású. Huszonhárom évig a debreceni kollégium tanárképző intézetének tanára volt. Nyelvésznek indult, azután néphagyományokkal kezdett foglalkozni. A Magyarország Néprajza c. gyűjteményes munkába ő írta a *Játék-ról* szóló fejezetet, 45 lapon. Vannak tárgyinéprajzi dolgozatai is (A *debreceni subacsapó-céh*, 1939, 79 lap). Az Ethnogr. 1933-ik évf.-ban (117) a szatmárcsekei betlehemes játékokról írt. Jelen tanév első felében *Székely néprajzi, népnyelvi kérdések* címen hirdetett heti kétórás előadást. Érdemes és rokonszenves munkássága nem nagy skálájú és nem nagy terjedelmű.

Bálint Sándor munkássága a legnagyobb és a legértékesebb az említett négy magántanár között. Önéletrajzában, amelyet szíves volt rendelkezésemre bocsátani, előadja, hogy róm. kath. parasztszülők gyermeke, 1904-ben született, tehát 38 éves. A szegedi kir. kath. tanítóképző tanára. Mesterei Her[r]mann Antal és Solymossy Sándor voltak. Ő lett Magyarországon az első néprajzi tanszék első gyakornoka, majd tanársegéde. Ő a legrégibb magántanár a szóbajöhető jelöltek között. 1934-ben habilitált az *Alföld néprajza* tárgykörből. 1938 óta a szegedi Pedagogiumon megbízott előadója a néprajznak. *Gyórfy* halála után részben helyettesítette a budapesti egyetemen a néprajzi tanszéket. Saját költségén magyarországi és külföldi néprajzi tanulmányutakat tett. Előadása szerint is főleg az alföldi magyarság néprajzával foglalkozott és a magyar vallásos népeletet vizsgálta. Foglalkozott tárgyi néprajzzal is, valamint tudományelméleti kérdésekkel. Fölfogása szerint „szellemi és tárgyi néprajz elválaszthatatlan beletartoznak a népkultúra egységébe.” Legközelebbi tudományos tervei: a magyar vallásos népelet további vizsgálata. Egy kötetben óhajtja megírni az emberi étellel (születés, halál stb.) kapcsolatos hagyománykincs jellemzését. Egy másik kötetre tervezi a vallásos népköltészet és népművészet földolgozását. Készít évek óta egy szegedi tájszótárt, a *Wörter und Sachen* szellemében. – Bálint Sándor az irodalomtörténet teréről jött a néprajz területére. Főműve: *Népünk ünnepei, Az egyházi év néprajza* címmel jelent meg (Szent István-Társulat, 1938). Irodalmunkban egyike az első vallás-néprajzi monográfiáknak, 310 lapnyi terjedelemben. Előszavában megjegyzi, hogy a kutatás jelen állapotában csak a katolikus magyar parasztnép tanulmányozását érte föladatának, de további kutatásaiban a kálvinista kegyesség megnyilatkozásaival is óhajt foglalkozni. Kiinduló definíciójában a néprajz spirituális szemléletének híve: „a néprajz tudománya olyan kisebb-nagyobb emberközösségnek életét: lelkiületét és környezetét ismerteti meg velünk, amely egy nyelvet beszél, ösztönös és azonos hagyományokból táplálkozik s ezzel sajátos kultúrát valósít meg.” Szorgalmas anyaggyűjtésének egyik eredménytéttele, hogy a nép világképét a képzelet, érzelem és egyéb *irracionális* hajlandóságok alakítják. Egy másik: a nép ünnepe még *közösségi* megnyilatkozás, amelyet apáinak jámborsága szentelt

meg. Szempontjaiban a következő munkákat követi: Hans *Koren*, *Volkskunde als gläubige Wissenschaft*; Schwartz Elemér, *A néprajz új útjai*, a katolikus néprajz, 1934; *Karsai Géza*, *A vallásos néprajz*, 1937. – *Karsai Géza* azt írta a Pannonhalmi Szemlében erről a könyvről, hogy a magyar vallásos néprajz tudományának első számottevő összefoglalását, az új szempont kitűnő alkalmazását kapjuk az úttörő munkában. Hasonlóan alapvetőnek tartja a könyvet az Ethnogr. kritikusa (49-ik évf. 3.sz.). *Ortutay Gyula* (Diárium 1938, 116) bírálata szerint kizárólag *leíró* néprajzi munkát nyújt és tartózkodik a magyarázattól, értelmezéstől. *Marót Károly* dicsérettel szól róla, de egyúttal kritizálja is elvi alapjait a „szintetikus kísérletnek”, amely véleménye szerint „ügyes és jó áttekintést nyújtó összefoglalás”. (Valás és nép, *Szemle és Élet*, 1939) – Az *Eckhardt Sándor* szerkesztette *Úr és paraszt a magyar élet egységében* c. könyvbe, amely a budapesti egyetem Magyar-ságtudományi Intézetének kiadványa (1941), *Bálint Sándor* írta a *Liturgia és néphit* c. fejezetet, 30 lapon. – *Szeged népe* című népdalgyűjtésében (Szeged, 1933, 86 lap) *Kálmány Lajos* hagyományát folytatja *Bálint Sándor*. A gyűjtésről *Lajtha László* írt kritikát (Népiünk és Nyelvünk, 1933, 97). – Számos egyéb tanulmányai közül emeljük ki *A szegedi tanyák népe* c. dolgozatot (1936, 10 lap), amely a tárgyi néprajz körébe vág. Hasonló a *Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvárosán* című (Alföldkutató-Bizottság, 1933, 14 lap). A *régi Szeged paprikakultúrájáról* szóló tárgyi közleménye (Néprajzi Ért. 88, 1. sz. ábrákkal) a legközvetlenebb tapasztalatból való, mert írója maga is ún. „paprikás” családból származik. *Mészöly Gedeon* folyóiratában (Szegedi Füzetek, 1935) tájszavakat közölt *Bálint Sándor*. Kisebb közleményeinek száma elég tekintélyes: 53. – *Bálint Sándor* szerencsésen egyesíti magában a néprajznak mindkét ágát, de egyénisége inkább a szorgalmas gyűjtő, mint az agilis tudományszervező és előadó. Pályázatnál feltétlenül figyelembe kellene venni őt, bizonyára második helyen. Meghívásra azonban nem tudnám őt javasolni.

Gunda Béla 1911-ben született, tehát jelenleg 31 éves. Önéletrajza szerint, amelyet *Váczy Péter* prof. közvetítésével kaptam meg, ref. vallású, a polgári iskolát Budafokon végezte. Kereskedelmi érettségit tett jeles eredménnyel. A budapesti közgazdasági karon földrajz-kémia szakos tanárjelölt volt, tanári oklevelet azonban nem szerzett. Doktorátust tett földrajzból, mint főtárgyból, néprajzból és gazdaságtörténetből. Kezdetben *Teleki Pál* intézetében dolgozott, aztán 1934-36 *Gyórfy* prof. gyakornoka, ill. c. tanársegédje lett. 1937-ben a berlini Vadászati Kiállítás magyar néprajzi anyagát rendezte. Dolgozott a gráci, berlini és hamburgi múzeumokban. Svéd állami ösztöndíjat élvezett, Dániában is volt tanulmányúton és a kopenhágai ethnologiai kongresszuson a magyar pásztorműveltség keleti kapcsolatairól előadást tartott. Két féléven át a stockholmi egyetemen svéd, európai, afrikai, mongol és délamerikai folklore- illetve tárgyinéprajzi előadásokat hallgatót, személyes kapcsolatba jutva a svéd ethnografia vezetőivel. Jelenleg a Néprajzi Múzeum gyakornoka. *Gyórfy* tanszékének helyettesítésében ő is résztvett. A Pázmány-egyetem Magyar-ságtudományi Intézetében vezeti a Néprajzi Atlasz munkálatait. A szegedi egyetemen a germán filológia és az archeologia professzorai habilitálták 1941-ben, összehasonlító néprajzból, különös tekintettel a balkáni népekre.

Szerkeszti az *Ethnographiát* és titkára a Néprajzi Társaságnak. Viski Károllyal szerk. biz. tagja a *Folkliiv* c. nemzetközi néprajzi folyóiratnak. Már egyetemi hallgató korában ő referálta a párisi *Bibliographie Géographique Internationale* részére a magyar néprajzi irodalmat, ami igen dicséretes dolog, de nyilván azért bízták kezdő emberre, mert idősebb kutató nem vállalkozott rá. Előkészületben van a szellemi néprajz köréből egy nagyobb munkája az erdélyi románok *esővarázsló szokásáról*. Munkásságáról, amely kiterjedelmű tárgyi-morfológiai dolgozatokból tevődik össze, szigorú s kissé igazságtalan bírálatot írt *Bátky Zsigmond* (Népr. Ért. 1936, 114.). Azt állítja pl. *Bátky Gundának* egy kisebb dolgozatáról, hogy „módszertani fogyatkozásai mellett is érdemes elmefuttatás”; figyelmezteti „elhamarkodott” megállapításaira és arra, hogy a kérdések tárgyalását „nem avatlatlanok előtt tetszetős elméletekké kell tágítani, hanem szolid konkrétumokra korlátozni”. – *Gunda Béla* főműve: *A gyűjtögető gazdálkodás. Az elvetett búzától a kenyérig* címmel jelent meg a Néprajzi Társaság kiadásában (1939, 69 lap). A kis füzet címlapján az áll, hogy „összeállította” *Gunda Béla*. Gyakorlati útmutató kíván lenni a néprajzi gyűjtők számára. A legaprólékosabb részletekre is kiterjed ennek a gyűjtőmódszernek figyelme; pl.: „pontosan írják le a kaszálás, sarlózás menetét” (46.); milyen a nemi élet cesplés, nyomtatás, aratás alkalmával? (54.); „hogyan történik a trágyázás, mikor trágyáznak, a trágya széthordásában résztvesznek-e a nők” (38.) stb. A gyűjtési szempontok között, amiket *Gunda* a néprajzi kutatásokból összeállít, szerepelnek a szellemi néprajz körébe vágók is. Ilyenek péld. a 44. lapon: az egyházi szertartásoktól független babonás szokások és cselekmények; a szentelt búza gyógyító és varázsereje; boszorkányok rontó varázslatai stb. Önéletrajzában külön föl hívja a figyelmet *Az állatok Achilles-sarkának elvágása az eurázsiai vadász kultúrában* c. dolgozatára (Ethn. 1939, 3 és fél lap németül Zeitschr. f. Ethnol. 70, 454-5.), amely szerinte a szellemi néprajz körébe vág. „Az északázsiai vadász-mitológiából és népköltészetből – írja – sikerült kimutatnom az Achilles-in elvágását, mint ősi vadászati eljárást.” Véleményem szerint ősi vadászati eljárás kimutatása a tárgyi néprajz, a vadászat leírása körébe vág, nem pedig szellemi probléma. A dolgozat első lapjai ismertetése az in-átvágás nagy irodalmának, amelyet másod-, harmadkézből is készen kaphatott a szerző. Az északi mitológia irodalma is már tudott ennek az ősi vadásztechnikának létezéséről. Az egész cikkben csupán a *Munkácsi* vogul gyűjteményének bevonása látszik eredetinek, ami nem több egy adatnál. Szellemi néprajzzá még nem válik egy téma azáltal, hogy tárgyi adatot találunk valamely népköltési termékben; aminthogy nem válik irodalomtörténetéssé az az egyébként kitűnő nyelvész, aki pl. egy érdekes szót talál valamely eposzban. – *Régi tűzhelyek és konyhaműveletek a békési Sárrét déli részén* c. 23 lapos dolgozata (Alföld-kutató Bizottság, 1935) tipikus tárgyi morfológia, a tűzhelyek, bográcsok, kemencék formáit veti össze. Konklúziója is ebben a körben marad: „Végső mondanivalóinkat úgy is fogalmazhatjuk, hogy a jelzett területen az erdélyi ház és az alföldi *pitvar* egyesülését látjuk. Persze mindezen elgondolásunknál fontos volna a különböző tűzhelyformák időbeli megjelenésének kérdését tisztázni.” – Hasonló természetű dolgozata: *A lakóház kialakulása az Ormánságban különös tekintettel a tűzhelyek kultúrmorfológiai jelentőségére* (Ethn. 1936).

Az *Ethnographiai problémák az Ormánságban* c. füzet (1935, *Ortutay* folyóiratában) konklúziója a következőképpen hangzik: „Az eddigiekből is kiviláglik egy tanulság, amit *Róheim Géza* után körülbelül úgy fogalmazhatunk meg, hogy Közép-Kelet-Európa népei tulajdonképpen nem is tudják, hogy kultúrájuk révén milyen közel állanak egymáshoz.” Gunda összehasonlító távlatokat nyitó, de aprólékos adatokat gyűjtő, tárgyi és technikai leírásokkal foglalkozó, sokszor fontoskodó, módszerére legjellemzőbb a Néprajzi Értesítő 1938-9. évfolyamaiban elosztott 6 és fél oldalas közleménye, amelyben a következő problémákhoz szól hozzá pár sorban, nagy irodalmat idézve: *még egyszer a finnugor vágóhorog; a köcsögdudának tökből készült változata; vajkészítés rászással* stb. – *A magyarországi halászhurkok eredete* (Népr. Ért. 30.). Összehasonlító tárgymorfológia, 4 lapon. – *Egy madárhurok dunántúli elterjedése*. Vas Szemle, 1939, 3 lap. – *Kovács László* említett munkájáról írt bírálata Gunda Bélának legáltalánosabb, legszélesebb területet felölelő, a néprajz módszertani irányaira rámutató írása. Kár, hogy ezen a három és fél lapon épen csak megcsillantja elméleti tájékozottságát, amit egyébként szűkkörű gyakorlatában alig érvényesít. – Tárgyi néprajzi dolgozatai még: *Délkeleteurópai kulturréteg a magyar népi mezőgazdálkodás szerszámananyagában* (1937, 11 lap). Villák, ekék, szérük formáira alapítja következtetéseit. – Ugyanezt mondhatjuk *A déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatairól* (1941, 10 lap). Gunda nagy távlatokat ígérő, összefoglaló címei mögött nem átfogó monográfiák, hanem kis cikkek rejlenek a népi technika formáiról. Azt a becsületes és megbízható típust képviseli irodalmunkban, amit a német „Kleinarbeiter”-nek nevez. – Az *Ethnos* c. svéd folyóiratban *a magyar szájkosárformák ázsiai rokonságára* utal néhány lapon. Egy másik svéd folyóiratban a *kárpáti sítalpakról* ír. – A zágrábi Ethn. Múzeum értesítőjében ismét házformákat, tűzhelyeket ír le (1935). – A *Ceyloni golyósítj a Néprajzi Múzeumban* c. ötlapos közleményében alig van eredeti, de nagy irodalmat látszik fölhasználni. A *Népi mezőgazdálkodás a Bodva völgyében* (1937. 24 lap) c. dolgozatának konklúziója: a Boldvavölgye mezőgazdálkodása átmeneti terület a Felvidék és az Alföld között. – Szintén a gazdasági élet körébe vág, amit Gunda kereskedelmi, földrajzi és közgazdasági neveltsége magyaráz, egy másik kisebb dolgozata (hét lap), *L'importance anthropogéographique du contact des nomades éleveurs de renne et éleveurs de cheval* címmel (Teleki-album), amelyben *Mészöly* véleményével szemben a *Báthkyé*hez csatlakozik, kijelentve, hogy a lovat s annak művelődési jelentőségét kirekeszthetjük az ugorok régi gazdasági életéből. – *Néprajzi vonatkozású régi francia vadászkönyvekben* c. tárgyi néprajzi dolgozata (13 lap, Népr. Ért. 1939) egy francia (*Thiébaud*, Bibliographie des ouvrages français sur la chasse, 1936) és egy német munka (*Worth*, Altfranzösische Jagd. Lehrbücher, 1889) alapján madárhurkok, patkányfogók, szorítócsapdák leírásából „tárgyszociológiai” és „kultúrrokonsági” következtetéseket von le. A dolgozat német variánsai az *Ethnos*-ban és a zágrábi *Értesítő*-ben jelentek meg. – Jelentősnek ígérkezik nyelvjárási, szóföldrajzi, településtörténeti, csapadéktérképészeti szempontból az a Magyar Néprajzi Atlasz, amelyet *Gunda Béla* készít elő és szerkeszt a budapesti egyetem Magyarságtudományi Intézetének megbízásából.

Mindezek a megjegyzéseim azt hiszem, világos képet adnak arról, milyen körben és irányban mozog Gunda Béla kutatása és mit várhatunk ettől az egyoldalú néprajzi iránytól. Kétségtelenül dolgozó ember, de eddigi munkássága a magántanárság kereteiből még nem bontakozik ki. Tehetsége és nyelvtudása reményt nyújt arra nézve, hogy a humanisztikus szemlélet felé közeledni fog és kiemelkedve a múzeológiából, az anyagi kultúra problémáiból, az egyetemes néprajznak művelője lesz.

Karsai Géza bencés, pannonhalmi főiskolai tanár, a budapesti egyetemen a német irodalom magántanára. Kítűnő kutató és gyűjtő, de általános ethnografiai tanszékre nem hozható javaslatba, bár számos jeles munkája van a hazai német néprajz köréből és tanítványait is ilyen disszertációkra inspirálta.

Mielőtt a meghívandó jelöltre rátérnék, még Cs. *Sebestyén* Károlyról kell kötelességszerűen néhány szót szólnom. Egyetemünk címzetes rendkívüli tanára, kiérdemesült múzeumi igazgató. Tárgykörénél (magyar tárgyi néprajz) és egyébként értékes és tiszteletreméltó múzeológiai munkásságának kisebb jelentőségénél fogva tanszékünkre nem tudnám javaslatba hozni. Pályája a polgári iskolai tanári oklevéltől aránylag későn ívelt az egyetemi grádusok magaslatáig. 1931-ben Solymossynál habilitált. Az 1929-es tanszéketöltésnél Kogutowicz referátuma nem említi.

VI. A MEGHÍVÁSRA AJÁNLOTT SZEMÉLYE ÉS MUNKÁSSÁGA

Ortutay Gyuláról hármas beosztásban leszek bátor referálni:

1. Egyénisége. 2. A néprajz egész területére kiterjedő munkássága. 3. Egyetemünk tanszékére legelső sorban való, kiemelkedő alkalmassága.

1.

Bármelyik bevégzett tudományos pálya megirigyelhetné azt a munkásságot, amit Ortutay Gyula eddig kifejtett. 33 éves. Aradi r.k. nemescsaládból származik. Egyetemünkön magyar, latin és görög szakos tanárjelölt volt, műveltségének alapja tehát erősen humanista. *Summa cum laude* doktorátusának főtárgya magyar irodalomtörténet, melléktárgyai néprajz és lélektan.

Három évfolyamon keresztül szerkesztette a *Magyarságtudomány* című folyóiratot, amelynek neve programot jelez. Egyéni vállalkozását az idén átvette a budapesti egyetem Magyarságtudományi Intézete, *Eckhardt* Sándor közreműködése mellett továbbra is Ortutayra bízva hivatalos közlönyének, a hungarologia és magyar népismeret fontos folyóiratának szerkesztését.

A habilitációjában (1940) közreműködő egyik referens, *Marót* Károly, többek között a következőket írja róla:

„Ortutay Gyulának, a Rádió lektorának és néprajzi hanglemeggyűjteménye tudományos szervezőjének kérése személyesebb ügye a Karnak. A jelölt sorsdöntően került *Kálmány* Lajos városába és iratkozott arra az egyetemre, amelyben még Erdélyből hozott nemes tradíció volt a néphagyomány művelése és amelyen nem alaptalanul állítottatott föl hazánk első néprajzi kathedrája. Amit O. biztató kezdetül

eddig publikálhatott, akár egy lezárult tudós élet komoly hagyatékául is elég volna. Első könyvét alig 23 éves korában jelentette meg. Ortutay nemcsak mint gyűjtő, hanem mint theoretikus is számontartandó, jóllehet ezt a kettős érdeklődést világvizonylatban is csak ritkán találjuk együtt. Ortutay ma eleget tesz annak, amit legjobb meggyőződésünk szerint modern kutatótól követelni lehet. Ez a szerencsés főlvevő és földolgozó tehetség számos ösztönzést olvaszott magába a nagy magyar népköltészet-ismerőktől (*Arany*, id. *Imre Sándor*); az angol ún. funkcionális etnológiából és modern szociológusoktól (*Malinowski*), a *Graebner–W. Schmidt* és a *Thurnwald–Vierkanndt* iskolából; az alkati- és valláslélektani rendszerezések eredményeiből; szociografiai módszertanokból (*Gusti*); alapos német népdalkutatóktól. Ortutay minden magyar gyűjtő között a legnagyobb szerencsével fölfedezte Fedics Mihályt, a nagy epikus természetek közül való magyar népi mesemondót, aki – mint *Radloff* legjobb énekesei – pár meséből akár százat is tudott csinálni és aki hivatott lesz megértetni egy közköltészeti milieu egyéni alkotóinak a lehetőségét. Ortutay hamar otthagya a múzeumi munkát, a Rádióhoz kerül, ahol *Kodály*, *Bartók* és *Lajtha* segítségével sikerül neki hazánk első és legnagyobb hangfelvételeit a néprajzi tudomány legteljesebb megelégedésére, megalapoznia. A nagyszerű lemezgyűjtemény nem jöhetett volna létre, ha a fiatal tudóst nem az az ideális motor hajtja, amely a variánsok és az alkotó átvétel törvényeire volt beállítva és ha jelöltünk ezt a grandiózus szervezést nem eszköznek akarja való fölhasználni, hogy minél közelebb férközzék a közköltészeti mechanizmus titkaihoz. Ő ma a legrátermettebb, legképzettebb magyar gyűjtő és ugyanakkor fölényesen helytálló theoretikus. Ortutay működése dicsőségére válik egyetemünknek. Itt már nem igéretéről van szó, hanem akár rendes katedrát is megérdemlő programról.”

Ortutay *Győrffy* István meghívására a budapesti egyetem néprajzi szemináriumában előadásokat tartott a folklore-ról: Győrffy professzor maga is szükségesnek tartotta, hogy tanítványai a néprajznak erről az ágáról is kapjanak fölvilágosításokat. 1940/41-ben részlegesen helyettesítette O. a budapesti egyetemen a néprajzi tanszéket. Akkori növendékeivel még ma is összeköttetésben áll.

Ortutay szerkeszti az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatot. A Kisfaludy-Társaság gyűjteményében 1872–1924-ig csupán 14 kötet tudott megjelenni. Ő most növendékeivel és a maga munkája révén már négy kötetet rendezett sajtó alá. Mint egyetemi előadó nagy sikerekre mutathat rá Szegeden, ahol 100 hallgatója van; ebből speciális szemináriumába csupán 18-at vett föl. A szegedi ifjúság folyóirata – *Szegedi Híd*, 1941 okt. – lelkesen emeli ki Ortutay szemináriumának komoly munkáját. Itt említhetem, hogy O. már hallgató korában egyik alapítója és szervezője volt a szegedi ifjúság falukutató mozgalmanak és kiadványsorozatának. Nagy aktivitását és szervezőképességét most a budapesti egyetem veszi igénybe. *Eckhardt* Sándor a következőket írja róla a *Magyarságtudomány* programcikkében: (1942, 7.):

Ez a folyóirat is, melyet tudós szerkesztője, ki a népi műveltség egyik leghivatottabb ismerője és kutatója, most a Magyarságtudományi Intézet pártfogásával újra megindított, az intézet sokoldalú, de makacsul egyirányú

munkatervének szolgálatába óhajt állani. Címében a szerkesztő már régen hitvallást tett azon tudományos program mellett, melyet főntebb vázolunk és amely az egyetem tudományos intézetének alapításánál szemünk előtt lebegett.

Ezekben az elismerő sorokban az jut kifejezésre, hogy a budapesti egyetem egy új tudományág művelését jelentő intézete az Ortutay által már régebben inaugurált programot vette át. Ilyen dicséretre följogosító, ilyen magas szellemi irányítást jelentő pozíciót valóban egyetlenegy tanszékünkre szóba jöhető jelölt sem tölt be. Mint Ortutaynak az egész néprajz körére kiterjedő objektivitását jellemző tényt említem, hogy a szerkesztésében megjelenő *Magyarságtudomány* három évfolyamában egyformán közölt szellemi és tárgyi néprajzi cikkeket, Honti János, Gunda Béla, Erdei Ferenc, Szabolcsi Bence, Tomori Viola, *Bierbauer* Virgil és *Vámos* Ferenc tollából.

Legyen szabad még Ortutay tudós karakterére vonatkozólag közölni azt a levelet, amelyet ebben az ügyben *Solymossy* Sándortól kaptam:

„Kedves Barátom! Szíves megkeresésedre sietek válaszolni és véleményemet Ortutay Gyula egyet. m. tanár értékéről, tudásáról Veled közölni. Ortutay Gyula nekem a szegedi (ma kolozsvári) egyetemen hallgatóm és tanítványom volt, akit a szemináriumi szereplése révén volt alkalmam már ott megismerni és azóta is munkásságát figyelemmel kísérni. O. Gy.-t én született tehetségnek tartom, aki a szellemi néptan (*folklore*) terén ma e studiumnak aránytalanul legkiválóbb művelője a hazai néprajzosok között. Ami fölkészültségét illeti, tárgyának nagy kiterjedésű irodalmát teljesen ismeri. Ez azért kiemelendő, mert a hazai népi termékek összevető irodalmához a külföldi népek folklore-termelését is ismernie kell, csak így állapíthatja meg, mi eredeti magyar termék és mi kívülről jött termelésű kölcsönzés, sőt újabban még az is megállapításra vár, vajon nem tőlünk vették-e át, különösen a perifériák szomszédos népei, még inkább hazai nemzetiségeink a mi anyagunkat, mert erre mind több és több eset áll már eddig is rendelkezésre.

Ehhez hozzásegíti O. Gy.-t tárgya disciplináján kívül nyelvekbeli gazdag tudása. A külföld szakműveit eredetiben tanulmányozhatja a legtöbb európai nyelveken, amit pedig mai néprajzosainkról igazán nem lehet elmondani. Külön kell kiemelnem odaadó szorgalmát anyagának földolgozásában. Könnyen, eleven érzéssel dolgozik, amit már eddig is tetemes irodalmi munkássága világosan elárul. Emellett igen jó előadó, le tudja kötni hallgatósága figyelmét, amit több ízben tartott friss, eleven előadása a Magy. Néprajzi Társ. fölolvasó ülésein kellemesen tanúsítottak. Van benne a tudományos kutatásokhoz szükséges *inventio*, *intuitio*; az eddigi megállapításokat tovább tudja vinni; bizonyosság reá az általa fölfedezett Fedics Mihály öreg mesefa elmondott meseanyagának grammofonba való fölvétele s még inkább ebbeli kiadott kötetének terjedelmes, mindenre kiterjedő bevezetése. – Fiatal kora ellenére munkássága rendkívül gazdag: a székely népballadák hatalmas kiadásának jegyzetei eddig legteljesebb földolgozások irodalmunkban.

Folklore a főtárgya, de a néprajz másik studiumterülete: a tárgyi néprajz sem ismeretlen előtte. Legutóbb adta ki a Franklin Társulatnál két terjedelmes

kötetben díszmunkáját: a *Magyar Népművészet*-et. Ez sem pusztá anyagközlés, hanem az egyes képtárgyakat a jegyzetekben teljes beható magyarázatokkal kíséri. Úgy, hogy e téren is meglepő tájékozottságot árul el.

Mindent egybevetve, ma hozzáfogható fölkészültségű és tehetségű ethnologusunk egy sincs; a többit aránytalanul fölülmúlja.

Engem e studiumhoz mély lelki vonzalom fűz és nem tudnék megnyugodni, ha nem olyan kézben tudnám annak jövődjét, mint amilyen Ortutay, ez a minden tekintetben méltó és megfelelő utód!

Fogadd őszinte baráti üdvözetemet. Igaz híved és tisztelőd *Solymossy Sándor*.”

Ortutay munkássága a külföld előtt sem ismeretlen. Tudományos kapcsolatban van a finn ethnografusokkal (*Kannisto, Harva*), angol, amerikai kutatókkal, az észti *Anderson*-nal, a német *Thurnwald*-dal, a norvég Kultúrmorfologiai Intézettel. A finn állam meghívására bejárta Finnország középső és keleti részeit, tanulmányozta az ottani parasztságot és múzeumokat, látta az észti, litván, lett, lengyel és cseh múzeumokat. Párisban egy hónapig dolgozott az újjárendezett *Musée de l'homme*-ban, ismeri Pater *Schmidt* Bécs melletti, mödlingi múzeumát. Az *East European Review* szerkesztője elismerően írt ballada-kiadványáról (1937, 478), munkatársa a *Modern English Philology*-nak.

2.

Ha áttekintjük Ortutay munkásságát, mindenekelőtt nagy termékenysége tűnik fel. Míg konkurrencsei legtöbbje apró cikkekcskében, adalékokban éli ki magát, részletmunkákkal pepecsel, – ami egyébként szükséges a tudományos elmélyedéshez, *akribéia*-hoz, de nem lehet öncél – ő nagy összefoglaló köteteket publikál. Részlettanulmányait nem is kellene figyelembe vennünk. Tíz önállóan megjelent kötete van, amiknek mindegyike megjelenésekor fölhívta az ország tudósainak közfigyelmét. (Ugyanezt többi jelöltünkéről ritkán lehet elmondani.) Időrendben tárgyalom őket.

1). *Mondotta: Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény*. Nyíri, rétközi balladák, betyár- és juhásznóták. Szeged, 1933, 86 lap. – A Szegedi Fialok adták ki saját költségükön, a magyar nép és a tudomány iránti szeretetből. Abban a kiadványsorozatban és szellemi közösségben jelent meg, amelynek egyik tagjáról *Gunda Béla* olyan lelkes dicséreteket írt az *Erdélyi Helikon*ba. Már itt fölcillan a későbbi Ortutay szellemi beállítottsága: az egészre néző, szintetikus látás és annak derengő fölismerése, hogy a nép szellemi termékei nem egyszerű alkotások, nem végleges formába öntött irodalmi művek, hanem élő és folyton alakuló tevékenységek. Az elsőre idézzük Ortutay bevezetéséből a köv. mondatot: „Élményeimből talán kikerekednék a magyar karakterologia egy új alapvetése, amelyben harmonikusan, egy magasabb egységben rendeződne a magyarság ellentmondó szellemi vonásai.” A gyűjtött népdalok és népballadák szövegéből és jegyzeteiből pedig kiténik, hogy Ortutayt már akkor a *Werden*, az egyéni alakulatok, összevonások kontaminációk érdekelték.

2). A *Nyíri és rétközi parasztnesék* (1935) 259 lapnyi kötete még mindig a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiuma című tiszteletreméltó tanulmányi és

munkaközösség kiadványa. A nyíri halmokon Ortutay a külön magyar Észak és a külön magyar Dél összekapcsolódását látja, de nem gereblyék, vajrázási technikák alapján, miként ezt tárgyi néprajzosainknál láttuk, hanem a paraszti kultúrát, a település szociológiáját, a vallásosság formáját, a mesemondók témáit tekintve. „Ez a közvetítő réteg – írja – nemcsak a tárgymorfológusnak ad útbaigazítást, aki a tűzhelytípusok, házformák vándorútjait nyomozza; a mesekutatónak, aki a motívumok alakulását figyeli; vagy a nyelvjárás, a szokások tanulmányozójának; de komoly útbaigazítást ad a magyar történet és a magyar jelen sorsán meditatálónak is.” Már itt úgy érezzük magunkat, Ortutay kalauzolása kapcsán, hogy fönn járunk a messzelátó magaslatokon és onnan szállunk le az apró részletekhez. Ortutay nem csinál *von unten* tudományt, amely a szellemhez sohasem tud fölemelkedni, sőt odáig megy, hogy a maga szűk materialista horizontjáról a szellemi néptant egyenesen kizárná a néprajztudomány köréből. Bevezetésében (12) a fölszínese falukutatás és a kuriózumok múzeumi tárgyaiba temetkező néprajztudósok ellen enged meg magának néhány kritikai megjegyzést. Majd így ír: „Ezek a primitív és paraszti kultúrformák éppúgy hordozói és megvalósítói az emberi lélek legbensőbb aspirációinak a maguk külön formanyelvén; miként a nyugateurópai kultúra. Sajátos struktúra- és funkció-rendszerük, kultúrájuk megértése nem a múzeumlátogató kíváncsi érdeklődésének kielégülését, hanem emberiességiünk gyarapodását jelenti.” A bevezetés arról is tanúskodik, hogy Ortutay behatóan ismeri a folklore roppant nagy irodalmát és ennek minden mondatában tanújelét adja, anélkül, hogy külön cikket írna fölfedezéseiről, nagyfontosságot sejtető cím mögé rejtve csekély mondanivalóját, mint ahogyan némely tárgyi néprajzos tenni szokta. Ilyen például a következő megállapítása (13): „Ajakon jegyeztem föl a következő hiedelmet: a halott után nem szabad sírni, mert a könnyek nem hagyják majd nyugodni a túlvilágon. *Child* hatalmas angol-skót balladagyűjteményében a 78. sz. balladatípus (A nyugtalan sír) ugyanennek a motívumnak a földolgozása. De megtalálhatjuk ezt a hiedelmet *Kalidasa*-ban, a *Legende aurea*-ban, a görög, román, német, izlandi anyagban is.” Csak azért említtem ezt az odavetett, és jellemző mondatot, hogy dokumentáljam, mekkora erudícióra van szüksége a folkloristának, mennyire a néprajz egész területére kell szünoptikus látásban figyelnie, hogy részletmegállapításait megtehesse. Azt mondani netán az ilyenfajta néprajzi szemléletre, hogy kevésbé értékes és kevésbé tanszékre való, mint a köcsögdu-dák összehasonlítása: talán szakszerűség látszatával bír elfogult, szűkkörű, pozitívista tárgykutatók, a geográfiai gondolkozásban élők körében, de az egyetemes tudományosság és az egyetemes néprajz szintjéről nézve ez bizony még csak *nem is dilettáns* fölfogás lenne. – Vegyünk egy másik mondatot, a Bevezetés 17. lapjáról: „Meséink keleti, uralaltáji vonásait, a finnugor közösség samanisztikus vallási hagyományait szívósan őrző meshiedelmek szétválaszthatatlanul összeforrtak a kereszténység hiedelmeivel, a jeruzsálemi szent sír áhítatos zárándokainak, lovagjainak történetével, prédikációs példázatokkal, a kelta tündérmesék gazdag, nagyhatású áradatával.” Ennek a szintétikus mondatnak igazolását megtaláljuk a kötet tudós jegyzeteiben. Aki valaha végzett kutatásokat az összehasonlító folklore körében, az tudja, hogy egy-egy lapszám vagy rövidített idézés, bibliografiai adat

mögött mennyi erudíció, mennyi munka rejlik. Elég, ha külföldön Johannes *Bolte*, nálunk *Katona* Lajos és *György* Lajos ilyen természetű munkáira utalok. Megemlítem még, hogy a jegyzetekben a vallástörténet adataira is utal a szerző. Vizsgálja azt is (33), hogy a mesék, hiedelmek világába miképpen folyik be a modern civilizáció.

3. *Székely népballadák*. Bp., 1935, 309 lap. – Ebben a könyvében már teljesen kibontakozik Ortutay munkásságának két főprincípiuma. Az egyik a népi kultúra alkotásaiban – ő példának a balladákat, cserépedényeket, székely kaput említi – a belső stílushoz való ragaszkodás, az *alapazonosság* fölismerése és kutatása. A másik a *variáció* lehetőségének, a folytonos életszerűségnek fölismerése. Az utóbbi nálunk az ő nevéhez fűződik. Ő választotta el kiadványaiban és kommentárjában véglegesen a népköltészetet a magaskultúra irodalmától. *Katona* Lajos még azt dicsérte egyik mesegyűjtőnkben (*Berze Nagy*), hogy megtalálta a közép-utat a *Grimm*-féle stilizáló följegyzés és a népi recitátorok önkényes változtatásai között. Ortutayt éppen ez az állandó változás érdekli. Míg azelőtt a népkutatók az örökérvényű népkölteményekben gyönyörködtek, bennük egy készen levő irodalmat látva, Ortutay a népköltést éppolyan funkciónak és állandó, élő cselekvésnek tekinti, mint pl. az egyéni fafaragást a típusok és a közösségi jelleg, immanens alkotereiben belül. Szembehelyezkedik a népköltészet egyoldalú irodalmi interpretációjával, midőn így ír: „Történetietlen, pusztán esztétikai szempontokra ügyelő magyarázatok, mitikus elképzelések, téves analógiák, a milió-elmélet egyoldalú alkalmazása, az *ethnologiai szempont elhanyagolása* jellemzik nem egyszer a régebbi meghatározó kísérleteket.” A régebbi kutatók, ha valahol töredékes formákat, az irodalmilag legtokéletesebb szerkezetnél és kivitelnél gyöngébb variánsokat találtak, a romlás jeleit vélték észrevenni. Ortutay állásfoglalása ezzel szemben (33): „Nagyon is az írásos irodalom fogalmához ragaszkodó, túlságosan is racionalista elképzelés lenne a kopás, széténeklés (Zersingen) jelenségében *csak bomlási* tünetet látni. A közösség véleménye, alkotó-ereje nyilatkozik meg itt is.” Ortutay tehát mindenütt az *ethnografus* álláspontjára helyezkedik, ahol az irodalom és néprajz határterületein jár és mindenütt a kérdés nemzetközi irodalmának legmodernebb fölfogását érvényesíti (40): „A közösségi stílus, a közösségi szelekció ítélkezései örököndek a balladaköltés szerkezetének érvénye fölött és mederbe szorítják, *közösségivé* formálják az egyéni javaslatokat. De ebben a mederbe az anyag élő, hullámzó, változó valóság, állandóan újjászülető alkotás, amelyet gyarapít, színez, módosít az *egyéni* munka, egyéni változás.” A kötet bibliográfiája és páratlan szorgalommal, tudással egybeállított jegyzetei a szakértők előtt nem szorolnak dicséretre.

4. *Magyar népismeret*. A Magyar Szemle Kincses-tára, kis 8°, 80 lap. – Élvezetesen, bár helyenként csak a szakemberek számára érthetően megírt, önálló, összefoglaló, ebben a nemben úttörő munka. A tudomány szorgalmas beamterei, cédulázói, skatulyázói mellett Ortutay itt is a tudományát áttekintő és tudományának módszere, problémái, föladatai fölött elmélkedő szintetikus kutatót mutatja be. Elég, ha fejezeteinek címét idézzük, hogy szempontjait, a tudomány haladásával lépést tartó gondolkozását, kutatásra inspiráló tehetségét lássuk:

Az európai néprajzi érdeklődés kialakulása. – A magyar parasztszemlélet első szakasza. – Parasztszemléletünk a világháborúig. – A mai helyzet. – A megismerés nehézségei. – A teljes analógia kérdése. – Az állandó változás ábrázolása. – A szerkezetalkotás főladatai. – A funkciórendszer. – A szerkezet és a funkció összefüggése. – Néhány kutató-terület elhatárolása. – Egyéniség és közösség a paraszti kultúrában. – A szemlélet „totalitása”. – A paraszti vallásosság. – A mai változás irányai.

Látható ezekből a kategóriákból, hogy Ortutay a centrális problémákhoz nyúl és a központból igyekszik levezetni a részleteket. Ő ma a magyar néprajztudomány legmodernebb filozófusa és rendszerezője. A néprajztudomány nála igazán szellemtudomány és önálló tudomány, nem valami más, természettudományos diszciplinának (pl. a tájgeografia) függvénye vagy segédtudománya. Tudományának történetében és jelenében otthonosan mozog, magasan föléje emelkedve a csupán tárgyak formáit látó néprajzosnak, aki még csak nem is sejti, hogy milyen cél van előtte és hogy apró megállapításainak minő téglaszerepe lesz a nagy épületben, amelyet a napszámos áttekinteni, megérteni – bármily hasznos munkát végez is – sohasem fog. Ortutay nemcsak a maga tudományát tekinti át kritikai szemmel, hanem bele tudja illeszteni tudományát az egyetemes világnézeti változásokba is. Ime néhány mondata (8-9): „A primitív kultúrákkal foglalkozó néptudomány egyre határozottabban racionalisztikus, majd természettudományos jellegű lesz... a darwini evolúció példájára a néprajztudomány célja is a kultúra fejlődésének egy ilyen értelmezésű evolucionista magyarázata lesz... Az összehasonlító folklóre mind imponálóbb eredményekig ér el (finn földrajztörténeti iskola), bár éppen ma egyre elégedetlenebbek vagyunk mechanikus módszereivel. Az ethnologia fogalomrendszerének vannak lényeges, elsősorban nem történeti fogalmai is (struktúra, funkció), melyeknek történetisége másodlagos jelentőségű... Szem előtt tartjuk E. Spranger kritikáját a spengleri és frobeniusi kultúrmorfológiáról (*Probleme der Kulturmorphologie*, 1936)... stb.” Ismeri Ortutay, egészen meglepő, új adatokat hozva fölszínre, a magyar néprajzi gondolat történetét is, a részletekben mindenütt szellemtörténeti dokumentumokat látva (12–18). Kitűnően, frappánsan tud jellemezni. Ez az irányzat és beállítottság valóban kathedrára termett és oda való: a leíró, tárgykezelő, múzeológus foglalkozás nála történeti stúdiummá emelkedik. Az egész kis könyvet lehetne erre idézni. Csak egy mondatát idézem objektivitásának és egyetemes szempontjainak jellemzésére: „Arról ne is szóljunk, hogy a szellemi és tárgyi néprajz, ez a két, *önkéntesen konstruált terület* tudni sem akart a közös problémákról, főladatokról, amelyeket *csakis mindkét terület eredményeinek figyelembevételével* lehet megoldani.” Az ilyen filozófus, módszeres tudományprogram szerint dolgozó ethnografustól, mint Ortutay, nem kell a tárgyi néprajz sorsát félteni! De ha egy szűkkörű tárgyi néprajzos kerül a tanszékre, akkor módszer, áttekintés, szellemi néprajz nem jutnak szóhoz... Ortutay *Bartók és Kodály* munkáira hivatkozik, annak megmutatására, hogyan lehet a paraszti kultúra egyik részjelenségét értelmezni az *egésznek* szükségszerű szem előtt tartásával (30.). A falukutatás elméleteit ismertetve hosszasan szól Ortutay a

román *Gusti* módszeréről, amelyet egyébként ő nem követ, de amelynek alapján magyar falukutatók is történtek (33.). Azt vallja, hogy a népismeretnek elsősorban *valóság*tudományak kell lennie, az elvek másodrendűek. Nem lehet célunk tovább és részletesen ismertetni az ötféves könyvecskét. De állítsuk *Gunda* Bélának a gyűjtögető gazdálkodás szempontjairól írt kisebb terjedelmű könyvecskéje mellé, amelyet hívei az ő főművének tartanak. Gundánál a népi gazdálkodás talaján vagyunk. Ortutaynál a népkutatás minden problémája, módszere megvitatásra kerül. Gunda voltaképpen gyakorlati kérdőívet ad, amelynek kitöltője akár dilettáns is lehet. Ortutay pedig a falukutatás egységének és egészének módszertani és felfogásbeli problémáiról akarja tájékoztatni nagy irodalom alapján a kutatókat (vö. pl. 62-63.). Ezen az egy ponton is kiviláglik az a nagy nívókülönbség, amely Gunda és Ortutay tudományos magatartása között fönnáll.

5. *Parasztságunk élete*, 1937, 36 lap. – Esszyszerűen megírt kép a falu életéről. De vannak benne új népszociológiai megfigyelések és szempontok. Ilyen például a 22-23. lapokon: „Gyűjtőutamon sohasem találtam gazdag paraszt mesélőre... a nagygazdához méltatlan s illetlen lenne, ha a mulattatásnak ezt a módját vállalná magára... Ezért könnyen érthető a paraszti mesékből sugárzó szociális élmény s a magasabbra törés forró vágya, a kötött és reménytelen sorsból való sóvárgás, meséink egyik fermentuma, egyik legalapvetőbb motívuma.” Marót Károly elméleti jelentőséget tulajdonít a kis könyvnek: „Szerény magyar irodalmunkban is teljes elméleti tudatossággal ilyenféle *revival*-fejlődéses szemléletet fogadott el és azt a magyar népelet jelenségeire vonatkoztatva eredményesen tudta értékesíteni. Ortutay.” (Szellem és Élet Könyvtára 7, 1939, 9.)

6. *Fedics Mihály mesél*. 1940, 410 lap. – Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I. kötete, a budapesti Magyarságtudományi Intézet kiadása, Ortutay legmaradandóbb műve. Míg az előző magyar mesegyűjtők csak esetlegesen közöltek egy-egy mesemondótól több mesét is, ő programmszerűen egy mesélő összes meséit főljegyezte és ezzel vizsgálati anyagot nyújtott a népmese való életéhez. A közösség és az egyén invenciójának problémájához Ortutay itt is a szakirodalom mindenre kiterjedő ismeretében szól hozzá. Figyelme még a nyelvi élet analog problémáira is kiterjed, arra a kérdésre, amellyel *Tamás* Lajos foglalkozott. „A népmesekutatás történetében – írja (12.) – az orosz kutatóké az érdem, hogy a mesevizsgálat körébe a mesemondók egyéniségének vizsgálatát is belevitték.” Ortutayé pedig az az érdem, hogy ennek az új szempontnak fontosságát fölismerte, nálunk először alkalmazta és továbbfejlesztette. Ortutay még a táj arculatát is megrajzolja Fedics Mihály alakja mögé (31.), versenyre kelve a geográfusokkal. Amit Fedics Mihály életéről, rokonságáról, környezetéről összegyűjtött, az maga is egy külön népszociológiai tanulmány. Igen szép kísérlete a bevezető tanulmánynak az a rész, ahol Ortutay a Fedics Mihály sorsának – a lázadónak és a jobbagynak – megnyilatkozását ismeri föl a mesék alakításaiban, a motívumok kombinációiban (56.). „Valóságosságának ruszin jellege – írja – a végzetben való megnyugvás etnikai vonásai mellett egyéniségének, indulatainak igazi színét kora gyermekségével kezdett a koldusságig tartó könyörtelen, zimankós cselédelet határozta meg. Gazdag elbeszélő kedvét, áradó epikus tehetségét, mesemondásának legsajátabb vonásait

ez a részint ethnikai, részint társadalmi tény irányította... Példájából megtanulhatjuk, hogy az alkotótehetség nemcsak a magasabb társadalmi rétegek kiváltsága." Fedics Mihály fölfedezése és megmentése örök időkre Ortutay érdeme marad. Olyan erkölcsi és nemzet-lélektani értékek megmentéséről van itt szó, amiknek magaslataira a tárgyi néprajz sohasem juthat el. Itt a néprajz valóban néplélektan-ná emelkedik. Talán nem tévedek, ha a konyhaszerszámok, pecsenyeforgató villák, sőtartók leírásával (Népr. Ért. 1941, 214.) legalább is egyenértékűnek tartom azt a lélektani portrét, amit Ortutay rajzol Fedics Mihályról, aki a saját mesemondó tehetségét annyira értékelte, hogy „sorsát már királyokéval állította egyvonalba, a nép legkedvesebb királyával, Mátyáséval s mintegy isteni beavatkozásért, metafizikai értelmet tulajdonított sorsának.” (62.) Fedics Mihály meséi kapcsán és az idevágó ethnologiai irodalom – *Malinowski*, Karl von den *Steinen*, *Lévy-Bruhl*, *Solymossy*, *Marót Károly*, *Bogatyrev* (*Actes magiques, rites et croyances en Russie subcarpathique*), stb. – publikációira támaszkodva fölveti Ortutay a népmesék és a vallási, mágikus hiedelmek kapcsolatainak kérdését is. Figyelemreméltó a következő megállapítása (71): „Különösen a paraszti kultúra mai változásának, döntő átalakulásának idején figyelhetni meg, hogy ahol a hiedelemvilág érvénye csökkenőben van, vagy eltűnt, ott a mese is mihamar nemcsak a kitalált történetek, anekdoták, trufák közé süllyed, hanem továbbhagyományozásának gyakorlata is sorvad, erőtlenedik.” Nem folytatom tovább a 106 lapnyi bevezetés ismertetését, csupán a másfél ívnyi jegyzetekre utalok, amelyek a folklóre teljes apparátusának ismeretében készültek. Megemlítem még, hogy *Koszó János* folyóiratában (Műhely 1940, 70.) *Honti János* kritikai megjegyzéseket közölt a Fedics-kötettel kapcsolatban. Bírálata végén ezeket írja Honti: „Ime: ennyi negatívum veszélyét rejti magában a pozitív új teljesítmény. De pozitív voltából ezzel semmit sem veszített. A mesemondó-egyénség vizsgálata bevonult Ortutay könyvével a magyar néprajzi irodalomba és ezzel a magyar népi kultúra kutatásának új, az eddigiekkel egyenrangú fontossága nyílt meg. Az egyénség szerepe a kultúra legkollektívebb megnyilvánulásában: a néphagyományokban is olyan tényező, amellyel ha nem számolunk, a lényegét veszítjük el.”

7. *Kis magyar néprajz*. Bp. 1940, 209 lap. – A Magyarország Néprajza című összefoglaló monográfia megjelenése óta annyira fölszaporodott a magyarországi ethnografia kutatásanyaga és a Magyarország Néprajza olyan hiányokat mutat föl elméleti szempontból, hogy ez a könyv hasznos szerepet tölt be a magyar néprajztudomány fejlődésében. Előszavában a szerző ugyan szerényen azt állítja, hogy nem szakemberek számára készítette munkáját, valójában azonban nagyon sok kutatónk tanulhatna belőle. Mindenesetre dokumentuma annak, hogy szerzője a tudományának egész területét át tudja tekinteni, amint az fejezeteinek tárgyából is kitűnik: a magyar népdal, népballadánk, a magyar népmese, népünk színjátékszerű vonásai, magyar népművészet, a magyar nép hiedelemvilága, népünk ünneplő szokásai, a magyar nép hétköznapijai, parasztságunk társadalma, népünk földrajzi és ethnikai elhelyezkedése, európai kultúra és magyar falu, a magyar népismeret története. – Ortutay – azzal a szellemi társasággal, amely őt magáénak vallja és amely ma a magyar tudományosság egyik vezetőjének mondható – a nemzeti

önismeret öregbítésére törekszik és céljának azt vallja, hogy rámutasson a paraszti műveltségben rejlő humanitásra, mély emberiségre és a paraszti társadalomnak a nehéz étellel folytatótt hósi küzdelmére. – A népdalról szóló fejezetben irodalmi hatásokra mutat rá. A balladáról szóló fejezetben kritikai vizsgálat alá veszi a keletkezésükre vonatkozó eddigi magyarázatokat. „A magyar népballadák első nagy tanulsága – írja (29.) – az, hogy *egységes* vérkeringés hálózta be a népi epikumok területén is a magyarság népi kultúráját.” Azt hiszem, ez a megállapítás van annyira értékes, mint ha pl. a tárgyi néprajz konstatálja, hogy a tűzhelyformák azonosak vagy nem azonosak Erdélyben és a Dunántúl; annál inkább, mert román részről (*Grozescu*) az a vád érte a magyar népballadákat, hogy románból vannak fordítva... Hogy milyen összefüggésekre utalhat a balladák vizsgálata, arra nézve idézem Ortutaynak egyik mondatát: „A *Párjavesztett gerlice* c. ismert lírai énekről *Eckhardt* Sándor bebizonyította, hogy eredetét abból a középkori fölfogásból veszi, amely szerint az özvegy *gerlice* csak száraz ágra száll.” (39.) A népmesékről szólva elvi kijelentése Ortutaynak (50.): „Ma már a tudomány jól látja, hogy a néprajz is *humanista* tudomány, sőt az emberiség alapvető kérdéseivel, az emberi szellem, tudat kibontakozásának kérdéseivel foglalkozik.” Ortutay azonban nemcsak a szövegeket vizsgálja, hanem magát a *mesélést*, mint a népelet egyik megnyilvánulását, amely bizonyára lehet a néprajznak époly méltó objektuma, mint a szarvasmarhák inának átvágása. „Magam is több ízben meggyőződtem arról, hogy mesemondás közben a hallgatók és a mesélő mennyire azonosulnak a történet hőseivel.” (59.) – Azzal a téves fölfogással szemben, mely – önmagát tehermentesítendő – a népmesét hajlandó volna az irodalom körébe utalni, Ortutay igen helyesen vallja, hogy „mese az európai művelődés területein csakis a paraszti művelődésben alakulhat és fejlődhetik saját törvényei szerint.” (60.) – A népi drámai játékokról szólva (71.) szintén az *élet* szempontját hangsúlyozza Ortutay: „A kutatók rendszeren csak a rendelkezésükre álló *szöveget* tekintették fontosnak s majd mindig elfelejtkeztek magáról az *élő játékról*, mely kitölti, meglevelelti és gazdaggá teszi a szűkös, sovány szöveget. De elfeledkeznek a kutatók a paraszti hallgató s néző közönségről is s ezeknek az előadásoknak sajátos hangulatáról, atmoszférájáról.” (71.) – A népművészetről szóló fejezetből kitűnik, hogy Ortutaynak a képzőművészetről is kialakult szemlélete és fölfogása van. Beszél *népi barok*-ról és az egyszerű szűrmintán, a sórtartó karcolt díszében a humánus különböző megnyilatkozásait keresi (91.). Ez a fejezete különösen józan kritikájáról tanúskodik, amely *Gyórfy* István hatása alatt áll, aki kimutatta, hogy a szűrhímezés ma ismert formája nem yomozható messzebbre a tizenkilencedik század elejénél (100.). Ismeri a kérdések irodalmát. Pl. *Huszka* József elmélete helyett, mely a székeley kaput és díszítményeit indiai palotákból származtatja, Ortutay a *Viski* Károly összevetéseit fogadja el, melyek szerint német várkapuk szerkezeti elemeiből kell eredtetniük székeley kapuinkat (102.). A hiedelmekről szólva ismerteti *Lévy-Bruhl* elméletét a prelogikus gondolkozásról és *Solymossy* Sándor magyarázatát az „integritásos” gondolkozásról, amely Lévy-Bruhl elméletének továbbépítése. Szól a paraszti világkép és kultúra önellátottságáról, kényszerű univerzalizmusáról. A szokások, ünneplő szertartások mögött a közösségi élet hagyományos formáit,

előírásait keresi: mindenütt a formák mögötti lélek érdeklő és mindenütt a kérdés lényegét ragadja meg. A népet nem kívülről ismeri, vagy csak a múzeumok anyagán át, mint sok tárgyi néprajzos. „Magam – írja (150.) – több ízben laktam hetekig parasztsaládoknál az év legkülönbözőbb szakában s gyermekkoromban hónapokig láthattam a béresasszonyok, kapásfeleségek munkáját.” Tisztán látja a parasztság rideg társadalmi megoszlását, a különböző típusokat és a polgárosulás meginduló folyamatát. – Zárófejezetében ismerteti a magyar falukutatás történetét, bibliográfiai jegyzeteiben pedig a 12 fejezet irodalmából hat fejezetben önmagára is hivatkozhat, bizonyosságul annak, hogy a néprajztudomány széles területeit járta be kutatásaival, összefoglaló munkáiban pedig az egészet át tudja tekinteni.

8. *Bátorlígeti mesék*, 1937. 84 lap. – Bibliófil kiadás, rövid bevezetéssel. Nem számít külön munkának, mert nem más, mint a Fedics-kötetnek egy része. Mindenesetre ismét figyelmeztet bennünket arra, hogy Ortutay legnagyobb részét maga gyűjtötte a kutatásának anyagát, amit nem mondhatunk el az olyan etnografusainkról, akik vagy pusztán anyaggyűjtők, vagy pusztán mások anyagából dolgoznak.

9. *Magyar népművészet*. 1941, két kötet, negyedréf, 388 és 308 lap, összesen 696 lap, amelyből azonban csak 117 lap a szöveg, a többi ábra és műmelléklet. A hatalmas díszmű még nem ment át a higgadt, objektív kritika rostjában. Rosszkor is jelent meg, abban az időben, amikor a tanszék ügye már erősen vita tárgya volt. Ez az aktualitás magyarázza azokat a hírlapi és népszerű kritikákat (Egyedül vagyunk, Kelet Népe), amik a szubjektív elfogultság hangján íródtak és a munka egészét nem érintik. Meg kell várnunk ezekre Ortutay válaszát, de szükség esetén válaszomat előterjeszhetem. – Röviden mégis beszéljünk erről a nagy szorgalmú munkáról, bár anélkül is teljes volna a kép, amit Ortutayról rajzoltunk. – Előszavában előadja, hogy nem monografikus földolgozást, csupán keresztmetszetet akar adni, tekintettel arra, hogy a részletmunkák elvégzése ezen a téren még hátra van. Mintául állott előtte *Bossert* műve az európai népek művészi tevékenységéről, valamint *Karlinger* összefoglalása a német népművészetéről. Egyébként munkáját nem szánta a kizárólag szaktudományi érdeklődőknek. Összefoglaló díszmunkát akart adni, annak tudatosítására, hogy népünk nemcsak a zene, mesélés területein kiváló, hanem a művészkedések világában sem szegényebb más nemzeteknél. Munkájában *Palotay* Gertrud, *Domanovszky* György és *Gunda* Béla segítettek. Célját igen szépen elérte. Apró részletek túlhegyre-szúrásával itt nem foglalkozom. A bevezetések, bibliográfiák és a nagy munkára valló jegyzetek mindenesetre arról tanúskodnak, hogy Ortutaynak a tárgyi néprajz terén is van mondanivalója és színtetikus-földolgozó szelleme itt is irányításokkal tud szolgálni. A nagy mű, mint minden ilyenfajta munka, még ha részleteiben korrekcióra is szorul – gondoljunk a *Pintér* Jenő irodalomtörténetére, vagy *Wundt* Völkerpsychologie-jának dokumentális részével szemben a részletszakemberek által gyakorolt kritikára! – a maga egészében hasznos munka lesz, különösen azok részére, akik be nem vallottan belőle indulnak ki és továbbfejlesztnek. A népművészetet – *Viski* Károlylyal szemben – nem nevezi díszítő-művészetnek, mert konstruktív természetűnek tartja és beleérti az építészettől kezdve a képzőművészet minden ágát: szőlő a fakéregmunkákról, a csontmunkákról, a bórdíszművészegről, a népviseletről, a

szóttésről, hímzésről, csipkéről, a fafaragásról, a cserepességről, a hímestojásról, a fémművességről, a falukép kialakításáról. Erősen felhasználja Gyórfy István, Viski Károly, Palotay Gertrud munkáit. A népművészet megítélésének szempontjait külföldi munkákból is (*Nordenskiöld, Bossert*) veszi, valamint Marót Károly tanulmányaiból. Rámutat arra (11.), hogy a népművészetben nemcsak technika van, hanem irányító ízlés is, egy külön formavilág, normatív-szellemi tényezők, a közösség elfogadó és szentesítő, zárt világa. Ebből következik, hogy népművészetünk ismeretében a magyarság alapvető jegyeit is jobban megismerhetjük. Fogalomtisztázó szerepe van itt is, mint más szintetikus írásaiban, Ortutaynak. Éppen ez a tanító attitűd különbözteti őt meg a muzeológus lelki alkatától. Az ő szerepe az egészen áttekinthető, a romantikus fölfogások kritikája, elvi kérdések tisztázása, az idegen és ősi elemek különválasztása. A kézimunkaszakértőkkel persze nem tud és nem is akarhat versenyezni. A Bevezetés új szellemi értéke nem az egyes tárgyak múzeumi kezelésében van, hanem annak a problémának fölvetésében, hogy a népművészet mögött ugyanaz a magatartás, lelki alkat áll, mint amelyből a népköltészet és a népzene is kisarjadt. Ő tehát a népi műveltség ágainak összefüggését keresi itt is. Helyes az a szemléleti állásfoglalása, hogy a népművészet elválaszthatatlanul egybenőtt a nép mindennapi életével, szükségleteivel, tárgyaival. „A fölülről jött hatások – írja (17.) – formák, művészeti, stílusbeli elemek csak ebben a kényszerűen *önellátó rendszerben* helyezkedhettek el. A tizenkilencedik századi fölszabadulás és jó mód sokhelyütt azt eredményezte, hogy népünk egyes csoportjai kiléptek a régibb kötött életformából s szakítottak annak külső megnyilatkozásaival, így a népművészetrel is” (18.). A népművészet éppúgy élettény, mint a tánc, ének, mese, gazdasági munka. Igen szép a bevezetésnek az a része, amely párhuzamot von az urbanus-humanista „halhatatlanságra” törekvő szellemi alkotások és az élethez kötött népművészet között. Itt is megtalálja a kapcsolatot Ortutay a szellemi és a tárgyi néprajz között: azt az egységelátást, amely őt is, mint *Katona Lajost, Viski Károlyt*, egynemely szűkkörű tárgyi néprajzos fölé emeli: „A szájhagyomány ép olyan vegetatív, szinte tudattalan megőrző forma, mint a szóttés-technika, minták, díszítés-formák, egy korsó alakjának tanító átadása... A *m ű v e k* állandó pusztulása ezt a műveltségi formát sohasem bántotta. „A következő lapon (20.) hasonló, a népművészet lényegébe vágó megjegyzése: „A tárgyak szinte fukar tiszteletét nem a művek monumentalizálása, megőrkítése vezette, hanem nagyon is gyakorlati meggondolások.” *Naumann* és iskolája elméletét, mely szerint a népi alkotások világa nem más, mint a magasabb társadalmi osztályok műveltségének utánzása, természetesen nem fogadja el Ortutay. Egyén és közösség viszonyát tekintve itt is azt az álláspontot képviseli, mint más műveiben: az egyén megvalósításán, értelmezésén keresztül kelnek életre a közösség ízlésétől, hagyományaitól irányítottan a népművészet alkotásai. A következő fejezetben (25.) ezt a kérdést vizsgálja, azután népművészetünk történeti rétegeit. A népi technika egyes ágainak jellemzését is megkísérli, mindenütt a viták és kutatások eredményeit adva: ilyen összefoglaló munkára a legújabb időkben ő vállalkozott először és ez nagy érdeme. A népművészet és a lelki alkat kérdéséhez is eredeti fogalmazásban szól hozzá. Jegyzeteiben, amelyek beható tárgyismeretre, óriási lexikális és

bibliográfiai tudásra vallanak, még egyes újságcikkekre is kiterjeszkedik, ha van bennük értékes anyag. Érdemük a jegyzeteknek, hogy az összehasonlító szempontot is figyelembe veszik: utalnak arra, hogy az egyes népművészeti tárgyak megfelelői Európában másutt hol lelhetőek. Erre nálunk alig volt előmunkálat.

Ortutay ismertetett kötetében annyi új szempont, annyi erudíció van fölhalmozva, hogy részlettanulmányait már csak rövid említésben tárgyalhatjuk. – *Die Geschichte der ungarischen Volksdichtungssammlungen*. Ungarische Jahrbücher, 18, 175–201. A magyar népmese-gyűjtemények kritikai története a már említett szempontok és külföldi irodalom fölhasználásával. – *Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés*. Szellem És Élet 1941, 12 lap. – *A szerelem Ajak-on a házasságig*. A magyar parasztság szerelmi élete. Kritikai és módszertani vizsgálódás. Alföldkutató Bizottság Könyvtára, 1935, 25 lap. Népszociológiai tanulmány eredeti megfigyelések alapján, a tárgyi néprajz anyagába is belenyúlva. Már itt sürgeti a magyar szokásanyag térképének elkészítését, amit most Gunda Béla Néprajzi Atlasza készül megvalósítani. Egyik módszertani konklúziója: „népünk szexuális életének vizsgálata bizonyos fokig megközelíthető a babonaságok, mágikus hiedelmek felől is s mutatja azt a mély és ősi összeszövődöttséget, ami a kultúra és a szexuális élet között szükségképen fennáll.” – *Adalék a mese és a ballada összefüggésének kérdéséhez*. Ethnogr. 49, 373–379. A Zersingung egy érdekes jelenségét felelő föltutay: a balladából lett mesét, ahol még fölismerhető a ballada nyomai. Itt is nagy kritikai érzékkel és apparátussal jár el és mindenütt spirituális magyarázatokat keres, azt a tételét igazolva, hogy a széténeklés új műformákat is tud teremteni. – *Népmese, népdal, néprajzi hanglemek*. Magyar Szemle 1938, 11 lap. A folklore-gyűjtés nálunk először alkalmazott módszeréről számol be. Itt is úttörő és szervező. „A népmese- és szokásanyagnak a gyűjtése és rostálása az én föladatom, valamint a fölvételek irányítása is. Munkánkba a magyar nyelv-tudomány nemrégiben kapcsolódott be és Melich János, Laziczius Gyula, Zeirai Miklós, Csüry Bálint és mások vezetésével és munkája mellett a fiatal nyelvész-kutatók is résztvesznek munkánkban.” Fölsölegesen említenem, hogy erre a hanglemek-gyűjteményre minő nagy szerep vár épen a nemrég visszakerült Erdélyben. – *Néprajz és közműveltség*. Magyar Szemle 1940. 206–211. „A szellemi néprajz terén a gyűjtőmunka egy fokkal tán még sürgetőbb a tárgyi néprajzénál, pedig ott is az utolsó óráknál tartunk. Ma pedig az a helyzet, hogy a szellemi néprajz terén a kutatás messze elmaradt a tárgyi néprajzi kutatások példásan megszervezett akcióinál.” – *Jelentés az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény munkálatairól*. Magyarságtud. Int., 1941, 19–25. Az északi államokban a Kalevala és az észti meseanyag gyűjtési munkálatait is tanulmányozta Ortutay. Az újszemponutú gyűjteménysorozat megindítását nemcsak tudományos, hanem nemzetpolitikai érdekek is indokolták teszik.

Ortutay egyéb cikkeiről még bibliográfiát is sükségtelennek tartok közölni. Munkásságának annyi apróbb mellékterméke van, mint másnak összes művei. Végül még egy szót készülő könyveiről. A budapesti Teleki Pál Intézet megbízta egy húszíves összefoglaló néprajzi munka írásával, amely Gruyter német kiadónál fog megjelenni. A Magyar Szemle Könyvsorozata számára két éve dolgozik egy 300 oldalas könyvön, amely az ethnológia történetéről szól.

Tekintetes Bizottság!

Ime a jelölték munkái mérlegre téve. Terjedelemben és értékben magasan kiemelkedik Ortutay munkássága. Nagyobb munkássága mellette csak *Bálint* Sándornak van. *Gunda* Béla munkássága szűkkörű és apró részletmunkákban merül ki; inkább múzeumi tudós foglalkozásra való, mint katedrúra; a nemmagántanárok között Gundánál sokkal nagyobb munkássággal bírók vannak. Ortutay meghívását az emberek és munkák ismeretében, lelkiismeretem és meggyőződésemmel független parancsa alapján ajánlom a tekintetes Bizottság figyelmébe és bölcs belátásába.

Kiemelkedő tulajdonságai Ortutaynak: termékenység, szintézis, elméleti készség és elméleti továbbfejlesztés, tehetség a gyűjtésben, elemzésben és összefoglalásban, pedagógiai készség, kitűnő előadó-képesség. Csupa-élet ember, aki nem fog bezárkózni könyvek, tárgyak közé, hanem szuggesztív egyéniségével dolgozni és dolgoztatni fog és állandóan kontaktusban lesz az élettel, a faluval, amelynek néprajzi kutatásában éppen ő inaugurálta Magyarországon az életfolyamat szempontjait. Ortutay meghívása mellett szól az a reánk nézve – azokra, akik azonosítják magukat egyetemünk ferencjózsefi folytonosságával – szinte erkölcsi kötelességként ható tény, hogy (*Bálint* Sándorral együtt) egyetemünk neveltje, míg a többiek *Győrffy* iskolájából kerültek ki vagy a Néprajzi Múzeum és a Közgazdasági Kar emberei. Önmagunk megtagadása volna, ha kereskedelmi végzettségű muzeológust hoznánk a tanszékre. A tudomány-egyetem, az *Universitas* eszméje jutna kifejezésre Ortutay meghívásában. Meghívást azért is ajánlok, mert pályázat esetén éppen az kerülhet tanszékre, akit a Kar legkevésbé óhajt. Egy esetleg meddő pályázat halogató politikája helyett a legtisztább helyzetet teremtő döntés Ortutay meghívása lenne. Érvényre jutna ezzel az erdélyi szempont is, mert Ortutay ma éppen a székely balladáknak legelső, mondhatnám egyetlen specialistája. A székely népballadák nagyérdemű kutatóját zárna el Erdély egyeteme a tanszékától? Ortutay meghívásával érvényre jutna a szellemi tudományok követelménye is, mert Erdély a *szellem* földje, ahol a pásztorság és népelet nem a trágyázás, a gyűjtőgető gazdálkodás formáival hívja föl magára a figyelmet, hanem a mesélő Ábelek, az Uz Benecék észjárásával, életrevaló Robinsonságával, gazdag fantáziával illeszkedik bele a magyarságba és az emberiségbe, mint különleges lélekforma.

a) Elnök köszönetet mond az előadó terjedelmes, minden részletre kiterjedő jelentéséért és azt ajánlja, hogy a reáfordított nagy munkáért a Bizottság az előadónak jegyzőkönyvi köszönetet mondjon.

A Bizottság ilyen értelemben határoz.

Több hozzászólás után elnök elrendeli a titkos szavazást, melynek eredményeképpen megállapítja, hogy az előadó jelentése a beadott öt szavazat közül három igen és két nem szavazatot kapott.

Ennek alapján a Bizottság a jelentést elfogadja és Ortutay Gyula magántanárat szótöbbséggel a Karnak meghívásra ajánlja.

K.m.f.

Dr. Váczy Péter s.k. jegyző. Dr. Bartók György s.k. elnök. Dr. György Lajos s.k. Dr. Zolnai Béla s.k. Dr. Roska Márton s.k.

b) A bizottsági jelentés elhangzása után dr. Kristóf György ny.r. tanár indítványozza, hogy a Kar mondjon egyhangúlag köszönetet dr. Zolnai Béla ny.r.tanárnak odaadó és lelkes munkájáért.

A Kar dr. Kristóf Gyula indítványához hozzájárul.

c) Dr. Hantos Gyula ny.rk.tanár a következő bejelentést teszi:

„Tekintetes Kar! Egyetemünk új Szervezeti Szabályzata még eddig a miniszter úr által alá nem íratott és ki nem hirdettetett, úgy, hogy csak jogi hatály nélküli tervezet jellegével bír. Ilyen módon az egyetemi tanári állás elnyerésének módozatai tekintetében is az u.n. Laky-féle gyűjteményben olvasható szabályok szolgálnak zsinórmértékül. A gyűjtemény 81. oldalán a következő olvasható:

„A meghívás eredményességéhez rendszerint egyhangú vagy túlnyomólag szótöbbséges határozat szükségeseltetik.”

E szöveg nem értelmezhető másképpen, minthogy a meghívó határozat érvényessége attól függ, hogy – tekintet nélkül a Kar jelenlévő tagjainak a számára – a Kar összes tagjainak legalább 90 %-a a meghívás mellett adta-e le a szavazatát. Ennél kisebb arányú többség túlnyomónak nem tekinthető és annak elérése ugyanúgy a meghívás meghiusulását jelenti, mint hogyha a meghívást célzó javaslat többséget egyáltalában nem ér el.”

Zolnai Béla, Hantos Gyula fölszólalására a következő megjegyzést teszi: Amennyiben a fölszólalásnak az volt a célja, hogy a Kart a meghívás melletti egyseges állásfoglalásra biztassa, ezt örömmel üdvözlö, mert az autonomia szellemében történt, lévén a meghívás elve az autonom-egyetemi gondolatnak kifejezője; amennyiben azonban a fölszólalás ellenkező célzattal történt és bele akar dobni, szavazás előtt, a mérlegelésbe egy olyan csodálatosképpen előre látott és szinte tényként beállított eredményt, amelynek bekövetkezendő volta az esetleg habozók számára megkönnyíti a nemleges állásfoglalást, Zolnai Béla furcsának tartja a hangulatkeltésnek ezt a módját. Kijelenti továbbá, hogy az idézett szabályzati pont a rendszerint kitéllettel már jelzi ennek az elvnek nem-kizárólagos alkalmazását, nem kötve meg sem a miniszternek, sem a karnak a kezét. Az eredményesség pedig magát a kinevezést jelenti, amit a miniszter bármily esetben is megtagadhat. Az eredménytelenség nem szünteti meg a meghívás érvényességét. Egyébként a legtöbb meghívásos kinevezés nem alapul egyhangú meghíváson, sőt olyan nagy karban, mint a budapesti, gyakran tíz, sőt ennél is több nem-et kap az eredményesen meghívott.

d) Dr. Szabó T. Attila ny.rk.tanár a következő hozzászólást nyújtja be s egyszerűen külön véleményt jelent be:

Szabó T. Attila ny.rk.tanár kijelenti, hogy nem tud egyszeri hallásra hozzászólni teljes részletességgel egy olyan javaslatához, mely három-négy hónapig készült. Előre is elnézését kéri a Karnak, hogy csak a legfontosabb pontokra hívja fel a figyelmet.

Mint a Kar olyan tagjának, aki a jelenlegi és a történeti népi élet kutatásában töltötte el tudományos munkálkodása derekas részét, véleménye lényegesen ellenkezik az előadónak részben a meghívott tudományos munkásságára, részben pedig a szellemi néprajz feltétlen elsőbbségére vonatkozó megállapításaival.

Ortutay Gyulának már legelső tudományos munkáját, doktori dolgozatát egyik bírálója a következő kritikával illette: „*Ortutay doktori értekezése hemzseg a jel-szavaktól, és a módszeresnek látszó kitételektől anélkül, hogy azok súlyt jelentő elmélyítésére más csak gondolna is*” (Kenyeres Imre, Irodalomtörténeti Közlemények, 1935: 96.). Bár doktori dolgozatból egy tudós pályát megítélni nem lehet, ebben az esetben azért kell figyelmét felhívnia erre a véleményre, mert Ortutay későbbi tudományos munkásságát is ez a magatartás jellemzi. Változás csak annyiban történt, hogy amilyen arányban növekedtek, testesedtek munkái, olyan mértékben növekedett felületessége, a szakembert meg nem tévesztő tudományos bővülése, amely nagyon sokszor tudományos közhellyel akar ámulatba ejteni. Mindez tulajdonképpen az önálló mondanivaló hiányát, és a tudományos tájékozatlanságot takarja. Például az előadótól is egyik legfontosabb munkájának minősített „Székely népballadák” című kötetéről a szakembernek csak ez a véleménye lehet: másoktól összegyűjtötte, mások eredményeit nem éppen a legkifogástalanabb, nem éppen a legtudományosabb formában felhasználó, semmi, vagy legfeljebb nagyon kevés önálló eredményről tanúskodó mű (Vö. Irodalomtörténeti Közlemények, 1935: 434., 1936: 243-45.).

Legnagyobb port legutoljára megjelent munkája „Magyar Népművészet” című két kötetes műve vert fel. Az újságok lelkesedve fogadták, a Baumgarten díj kuratóriuma kiténtette, – a szakkörök osztatlanul lesújtó bírálatával illették és olyan hibákat, a népművészetben való olyan tájékozatlanságot mutattak ki belőle, amelyeket nem egyetemi magántanárnak, de első, másodéves néprajz-szakos hallgatónak sem nézhetünk el. A Magyar Néprajzi Társaság választmánya is súlyosan megbélyegezte e művet.

Az előadó, dr. Zolnai Béla ny.r. egyetemi tanár úr különlegesen kiemelte Ortutay szellemi néprajzos voltát. Valóban egész munkássága a szellemi néprajz körébe tartozik. Ortutay a jelenségek vizsgálatakor olyan magaslatról nézi tárgyait, hogy meg sem különböztethetők egymástól, összefolynak a magyar, rumén, szász, tót népi élet tárgyi néprajzi elemei is: a magyarból szász és oláh lesz, az oláhból, szászból és tótból pedig magyar. A felelősséggel gondolkozó tárgyi néprajzos, és még inkább a szellemi néprajzos számára a szellemi néprajz nem ilyen elködösítést, ilyen tétovaságot jelent. Számára a tárgyi és szellemi valóságok egyaránt arról a nemzeti szellemről tesznek tanúságot, amely a tárgyakat létrehozta, változtatta, a népi műveltségbe beágyazta, vagy legalább is szerves darabjává, értékévé hasonította. Ortutay eddigi munkásságában nem látjuk annak biztosítását, hogy *ilyen* összefüggések, *ilyen* szellemtörténeti távlatok kézzelfogható, elhithető erejű ábrázolására képes volna, mert kellőleg meg nem alapozott adatai, alapos tévedései, könnyed, legtöbbször csak tetszetős, csak rámutató, csak nagyvonalúan utaló, alapjában véve azonban készületlenséget, és az anyag nem ismerését tanúsító megállapításai ilyen reményre nem jogosítanak fel.

Ami Zolnai professzor úrnak a szellemi néprajz és a tárgyi néprajz viszonyára vonatkozó észrevételét illeti, a következőket válaszolja: nem lehet senki annyira materialista, különösen nem a szellemi néprajzos, hogy a tárgyakat is ne a szellem teremtésének tartsa. A néprajzi tárgyakon és a tárgyakban éppen annyira visszatükröződik a nemzeti szellem, mint a népi élet szellemi jelenségeiben. Az igazi szellemi néprajz számára tárgy és szellemi valóság között, a néprajzi tárgy, és a néprajzi szellemi jelenség között lényegbeli különbség nincs; az egyikben tárgyasulva, a másikban szellemi formában ugyanaz a népi nemzeti szellem jelentkezik.

Aki egy ilyen nemzetiségi területen, mint Erdély, csak legalább sejti is egy magyar néprajzi tanszék különleges feladatait, tudja, hogy ezen a földön, a nemzetiségi kölcsönhatásoknak ezen az érdekes területén, ha már választani kell, először inkább tárgyi-néprajzosokra, mint szellemi néprajzosokra van szükség. Ezt magam, aki a néprajz kutatásával, tehát a szellemi néprajz körébe tartozó jelenségek vizsgálatával foglalkozom, mély meggyőződéssel vallom. A megszállás alatt jól láthatuk, hogy a románság mindent megtett a magyarság tárgyi néprajzi értékeinek kisorsolása érdekében, de sohasem hallottunk arról, hogy újabban komoly tudományos kutató megkísérelte volna kisorsolni a szellemi alkotásainkat olyan alapon, mint azt a múlt század híres Vadrózsa-perében tették. A magyar néprajznak itt Erdélyben nemzetiségi vonatkozásban elsősorban a tárgyi-néprajzi bizonyítékokra alapított román vélekedéseket kell megcáfolnia. Erre sem Ortutay, sem egyetlen, jelenleg számbavehető szellemi néprajzos nem képes.

A tárgyi néprajz elsőbbségére éppen a kolozsvári tanszékkal kapcsolatban egy különleges okból is rá kell mutatnom. A magyar államnak az Erdélyi-Múzeum-Egyesülettel kötendő új szerződése értelmében az Egyesület tárainak igazgatói az egyetem megfelelő tanszékének betöltői. Minthogy az Egyesület csak nemrégiben mondotta ki az Érem- és Régiségtártól független Néprajzi tár létesítését, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szempontot, hogy e néprajzi tár újonnan való megszervezője is a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékének betöltője kell hogy legyen. Minden néprajzi gyűjtemény elsősorban tárgyi emlékekből áll, és ezért nyilvánvaló, hogy a tanszék betöltőjének, és a Tár igazgatójának a néprajzi tárgyi gyűjtéshez, és a múzeumi kérdésekhez alaposan értő tárgyi néprajzos szakembernek kell lennie.

e) Dr. Roska Márton ny.r.tanár a következő előterjesztést teszi:

„Tekintetes Kar! Tekintettel arra, hogy a betöltendő néprajzi tanszék ügyében már hónapok óta annyira túlfűtött a hangulat és annyira eltérők a vélemények, hogy komolyan kell attól tartanunk, hogy a Kar békéje felborul s ez a maga kellemetlen hatását más kérdésekben is éreztetheti, – javasolom, hogy egyelőre ne tegyünk lépéseket a tanszék betöltése érdekében, hanem tartsunk ki a mostani megoldás, vagyis a dr. Kovács László intézeti tanár által való helyettesítés mellett.

Dr. Kovács László a mi emberünk, a tanszékkal járó teendőket ellátását emberül végzi, már belekapcsolódott az erdélyi néprajzi munkálkodásba, ennek vezető, irányt szabó egyénisége.

Az Ortutay Gyula meghívása ellen állást kell foglalnom, mert a most megjelent s a magyar népművészetről szóló 2 kötetes munkájával arról tett szomorú bizonyosságot, hogy nem ismeri az alapfogalmakat, a népművészet és az iparművészet közt ott sem vonja meg a határt, ahol az a legszembeötlőbben kínálkozik; – meghamisítja a tárgyak keresztlevelét; – rendszertelenül és ötletszerűen válogatja ki az anyagát s ennek is kb. 9/10 részét az általa leszólt Malonyaiából veszi át, – a Malonyai munkája megett messze elmarad a maga összekapkodott két kötetével; – megtéveszti az olvasóit hamis beállításával s annak túlságos hangoztatásával, hogy majdnem mindent a szomszédainktól vettünk át, – mellőz olyan területeket és emléksoportokat, amikkel Malonyai foglalkozott, viszont amit Malonyai már nem tudott közreadni, az kimaradt az Ortutay könyvéből is, így az Alföld tekintélyes része és a Partium; – ami szöveget ad, az közhely s jegyzetei sem mondanak sokat. – Szerző és kiadó ezen a képeskönyvön megtalálhatták a számításait, jó időre azonban elválták az útját annak, hogy a becsületesen és lelkiismeretesen megírt magyar népművészet könyvét kaphassa kézbe a magyar és a külföldi közönség. Az Ortutay munkája szomorú jelensége a magyar néprajzi irodalomnak.

f) Dr. Koszó János ny.r.tanár felolvassa a VEM következő rendelkezését:

M.Kir.Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. -----

25, 689/1935.IV.szám-----

Tárgy: Egyetemi tanszékeknek meghívás útján leendő betöltése.-----

Hivatkozási szám: -----

Melléklet: -----

-----Az utóbbi időben az egyetemi karok mind nagyobb számban tettek javaslatot üresedésben lévő tanszékek *meghívás* útján leendő betöltésére olyan esetekben is, amikor a meghívottak nem voltak minden kétséget kizáróan az illető tanszék tudományszakjának kimagasló művelői, avagy annak ellátására kizárólagosan alkalmas egyéniségek.-----

-----Az egyetemi tanszékek jogszabályainak értelmében a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére történő államfői kinevezéssel töltenek be, de az egyetemi önkormányzat szellemének és a tudomány érdekeinek megfelelően az előterjesztés az illetékes önkormányzati szervek – az érdekelt Kar és a Tanács – jelölő véleményének meghallgatásával történik. Ennek a konstrukciónak szükségszerű következménye az önkormányzat tudományos érdekű kiválasztási jogát, a felelős kormány előterjesztési jogát és az államfő kinevezési jogát szerencsésen összeegyeztető pályázati rendszer, aminek értelmében az autonóm egyetemi szervek jelölése rendszerint és általában *nyilvános* pályázat alapján történik. – *A pályázat mellőzésére és meghívás alkalmazására szoros kivételképpen és kizárólag* tudományos érdekből akkor kerülhet sor, ha a tanszékre kiszemelt tudós oly kimagasló és általánosan elismert művelője a tanszék tudománykörének, hogy annak ellátására más tudós vele szemben egyáltalában nem, vagy legalább is alig jöhet számításba, vagy pedig, ha a számbajövő szakférfiak közül legkiválóbbnak tartott és a tudományos oktatásra kiválóképpen hivatott egyéniségnek a pályázaton leendő részvétele személyi vagy hivatali természetű nehézségek miatt nem

biztosítható.-----
Amennyiben az üresedésben lévő tanszékre több értékes tudós egyéniség vehető számításba, úgy a *nyilvános pályázat* a meghívásnál sokkal inkább biztosítja az egyetem alapos és szakszerű mérlegelésének lehetőségét és a tanszékre méltó tudósok közül a legmegfelelőbbnek kiválasztását.-----

Mindezeket a tek. Tanáccsal azzal a felhívással közlöm, hogy a jelölések jövőben ezen elvek és szempontok szerint ejtessenek meg, mert meghívás alapján csupán a fent jelzett körülmények fennforgása esetén lesz módomban a kinevezésre előterjesztést tenni.-----

-----Budapest, 1935. augusztus 3-án.-----

-----Hóman Bálint s.k.-----

A fenti rendelkezés felolvasása után dr. Koszó János ny.r.tanár a következő előterjesztést teszi:

„Tisztelettel javasolom, hogy a néprajzi tanszékre való pályázat kiírása iránt a szükséges lépéseket a Kar a legsürgősebben szíveskedjék megtenni.”

g) Dr. Felvinczi Takáts Zoltán ny.r. tanár a következőkben szól a kérdéshez:

„Ortutay irodalmi munkásságát egy oldalról érte komoly támadás, a »Magyar Népművészet« című munka oldaláról. Ezt a könyvet feltűnő kettősség jellemzi. Van egy elméleti része, amelyikben termékeny és magas, inkább általános szempontok vannak lefektetve és amellet ott van a közölt tárgyakra vonatkozó rész, sok hibás megállapítással és tévedéssel. Az elméleti részt nem is támadták, míg a közölt tárgyak megállapításai erős és sok tekintetben jogos kifogások alá estek. Nem akarom e hibákat szépíteni. Magam is azon a véleményen vagyok, hogy miattuk a népművészetéről szóló könyv Ortutaynak leggyengébb munkája. Hasonló természetű mű megírására szóló megbízást magam nem is vállaltam volna. A szerzőnek a kiadó részéről juttatott feladat ellenszenvesnek nevezhető. A megbízó Franklin Társulat még Malonyai Dezső idejéből sok klisével rendelkezett, amit értékesíteni akart és az illusztrációkra szabatta az író munkáját. Éppen az abban előforduló hibák világosan bizonyítják, hogy az író hajszamunkát volt kénytelen végezni és amellet igénybe kellett vennie mások segítségét is, akiknek rovására írható sok minden, éppen a megállapításokból. E két körülményt tehát mentségül lehet felhozni.

Türelemre kell, hogy intsen minket a munka megbírálásánál az is, hogy a népművészetrel foglalkozó tudományról nem lehet még azt mondani, hogy a helyzet magaslatán állana. Sajnos különösen áll ez éppen a mi népművészeti irodalmunkra. A faluzás és gyűjtés munkája, amin a mai népművészeti kutatás első sorban alapszik, elengedhetetlen, de egyedül nem célravezető. Aki a népművészet rendkívül bonyolult kérdéseit meg akarja oldani az előbb egyetemes művészettörténeti és ősrégészeti tanulmányokat is kell hogy folytasson. Külföldön történetek is eredményes lépések ebben a tekintetben, nálunk bizony kevésé.

A mondottakat tekintetbevéve ajánlom, hogy csatlakozunk a Bizottság határozatához.”

h) Dr. Váczy Péter ny.r. tanár a következőket adja elő:

„Tekintetes Kar! Ortutay Gyula tudományos munkássága felett nem óhajtok bírálatot gyakorolni, ahhoz nem tartom magamat eléggé illetékesnek. De nem árt talán, ha a Tekintetes Kar megismeri mind a tárgyi, mind a szellemi néprajz ma élő legjobb ismerőjének szakvéleményét, aki egyúttal a most betöltésre váró tanszék professzora volt. Viski Károly professzor úr egy magánbeszélgetés során felhatalmazott arra, hogy Ortutay-ról alkotott véleményét, ha jónak látom, közöljem a Tekintetes Karral.

Szerinte nem lehet kétséges, hogy Ortutay Gyula hasznos és kitűnő működést fejt ki a néprajz terén, tudományos módszerét azonban nem tartja eléggé exaktnak, megbízhatónak ahhoz, hogy ő lehessen a néprajz hivatott képviselője karunkon. Ezért meghívását nem helyeselheti.”

i) Dr. Tóth László ny.r. tanár a következőket terjeszti elő:

Dr. Tóth László ny.r. tanár nézete szerint, *amennyiben a Kar nem tenné magáévá a Bizottság határozatát*, a pályázat azonnali kiírása nem volna célravezető, mert a bizottsági javaslattal szemben nem merült fel olyan személyi javaslat, amely a pályázat sikerét biztosítaná. Ezért indokoltnak tartaná, ha a Kar ebben az esetben Roska Mártonnak a döntést elhalasztó és addig a tanszék jelenlegi helyzetét fenntartani kívánó javaslatát fogadná el. A jelenlegi helyettes a Kar bizalmát és megelégedését élvezzi, a néprajzi gyűjtés és tudományos kutatás munkáját pedig a Tanszék hosszabb üresedése alatt is jól elvégzi az Erdélyi Múzeum, illetőleg az Erdélyi Tudományos Intézet. A halasztást indokolná az is, hogy a tanszék betöltésénél szöba jöhető fiatalabb tudósok ma még nem elég érettek a tanszékre, egyenesen kívánatos volna, hogy idejük legyen még a tudományos munkára és publikálásra, mielőtt tanszékre jutnának. A fiatal nemzedék tagjai sorából külön kiemelni kívánja Domanovszky Györgyöt, akit eddigi tudományos munkája, tudós egyénisége egyenesen predesztinál arra, hogy néprajzi tanszék betöltésénél már a közel jövőben szöba jöhessen. Ortutay most megjelent műve: A magyar népművészet körül dúló tudományos vita még nincsen lezárva, ellene dönteni az eddigi kritikák hatása alatt már azért is bajos, mert Ortutay éppen az Ellenzék mai (Ápr.16.) számában közreadott nyilatkozata szerint, mely így hangzik: Nyilatkozat. Minthogy csak elkésve értesültem az Ellenzék 1942 március 28. számában megjelent a könyvemről szóló bírálatról, arra most röviden csak a következőket válaszolom. A cikk írója is utal egy megjelenendő részletesebb bírálatra, amelyben támadó állításait részletesen igazolja. Minthogy bírálata kapcsolódik egy, a hivatalos fórumok előtt lévő ügyemhez, meg kell várnom az ellenem indult támadássorozat lezajlását s valamennyi bírálatra egy nagyobb összefoglaló tanulmányban felelek. Így az Ellenzék hasábjain megjelent írásműre is.

Budapest, 1942.IV.7.

Kiváló tisztelettel:

Ortutay Gyula.

válaszolni fog kritikusainak. Ez tehát még nem tekinthető res judicata-nak. Egyébként, ha a néprajzi tanszék most mégis betöltésre kerülne, akkor vissza

kellene térni e tudomány idősebb képviselőire, akik tudományuknál fogva tanszék-rétógó érdemeket volna, ilyenek Berze-Nagy János és Cs. Sebestyén Károly. Mindkettő túl van a hatvanon, amennyi időt tanszéken töltöttek, azalatt felnőne egy fiatal generáció. Mindenképpen megfontolást érdemelne tehát, hogy a tanszék mostani betöltése esetén közülök valamelyik kerülne kinevezésre.

j) Az elhangzott hozzászólásokra dr. Zolnai Béla ny.r. tanár a zárszó jogán a következőkben válaszol:

1. Ismerem a kari tagok túlnyomó többségének kedvező véleményét Ortutay-ról. Akik a meghívás tényével szemben csupán formailag helyezkedének negatív álláspontra, nyilván a legkiválóbbnak tartják Ortutayt a szóbajöhető jelöltek között és őt a pályázaton is első helyre tennék; ebben az esetben nyugodtan hozzájárulhatnak, már most, a véleményük érvényesülését legjobban biztosító meghíváshoz. Akik azonban talán arra számítanak, hogy jelöltjük esetleg elenyésző *kisebbségi vélemény*, vagy pláne *különvélemény* alapján is kinevezést kaphat, harmadik vagy negyedik helyről, nyilván nem az autonómiától várják véleményük érvényesítését. Mindezeket azért látom szükségesnek hangsúlyozni, mert a bizottsági javaslattal szemben semmiféle személyi propozíciót nem tettek, illetőleg tudományos érvekkel nem szólta hozzá az esetleg pályázni óhajtok munkásságának megítéléséhez. Nem történt hozzászólás a referátumnak ahhoz a koncepciójához és alapíteléhez, amely a háttérbeszorított szellemi néprajz művelői számára kathedrát kér. *Érvek nélkül* szavazást vagy pályázatot sürgetni: nem felelhet meg Karunk szellemének.

2. Ismételten hangsúlyozom, mint referátumom lényegét, a *szellemi néprajz* fontosságát egyetemünkön. A fölszólalások még csak meg sem kísérelték megdönteni azt a követelményt, hogy tanszékünkre a *szellemi néprajz* olyan művelője neveztessek ki, aki a néprajz egész területét áttekinti és tudományos módszeréről is gondolkodik. Nem tudom elképzelni, hogy a csupán tárgyak leírásával foglalkozó muzeológus miképpen tudja előadni a néprajz egész körét.

3. Szabó T. Attila fölszólalása azt a célt igyekezett elérni, hogy Ortutay szellemi néprajzi munkáit fölületesnek bélyegezze. Ez nem sikerült. Ortutay a szellemi néprajz legkiválóbb magyarországi képviselője marad, mesterei, Solymossy és Marót után. Az idézett két kritikus nem alkalmas Ortutay magatartásának diszkreditálására, sőt éppen mellette bizonyít. Az elsőt egy súlytalan kritikus írta, Ortutaynak irodalomtörténeti, egyébként *summa cum laude* disszertációjáról, amit referátumom meg sem említ, mert nem tartozik a néprajz körébe. Egyébként a bírálónak szavai arra vallanak, hogy értelmetlenül áll Ortutaynak már akkor megnyilatkozó szellemtörténeti beállítottságával szemben. A fajtiszta-zsidó Gálos Rezsőnek idézett kritikáját, aki a sorok között olvas és mögéje lát a dolgoknak, kellő értékére szállítja le. Ez az egyébként egyáltalában nem lényegbevágó kritika egy csöppet sem befolyásolta az Ortutay ballada-kutatásáról kialakult véleményt. Az, hogy a székely balladák kötetéhez mások eredményeit fölhasználta, nemcsak joga, hanem kötelessége is volt. A bevezetésben hivatkozik is Gragger közkinccsé vált ballada-kiadására. A munka azóta második bővített kiadásban jelent meg és Gálos

elmulasztotta újra megtámadni. Az Irodalomtörténet egyik kritikusa egyébként annak idején kiváló tanítványomnak, Kratochvill-*Baróti* Dezsőnek disszertációjáról, amely a legjobbak közé tartozik és amelynek szerzőjét most a szegedi egyetem összehasonlító irodalomtörténetből habilitálja, azt írta, hogy teljesen értéktelen dolgozat. Amennyiben Szabó T. Attila kartársam a *szellemtörténettel* szemben aggályait fejezi ki, nem tudok vele megegyezésre jutni. Ezen a ponton sohasem fogjuk tudni egymást megérteni. Nyilvánvaló, hogy Ortutay ellen a *Népművészet* megjelenése előtt semmiféle komoly kifogást, sem módszer, sem alaposág tekintetében nem lehet tenni. Ezt maga az *Erdélyi Múzeum* gáncsoskodó, apróságokba kapaszkodó kritikusa is elismeri, mondván: „e sorok írója *eddig elismerőleg nyilatkozott Ortutay Gyula munkásságáról*”. Ebbe bele kell érteni Ortutaynak eddig a népművészetre vonatkozó különböző tanulmányait is, amiket a kritika elfelejtett kifogásolni; a mostani népművészeti publikáció kritikálásánál elfeledkezik a kritika arról, hogy a hasonló szellemben készült és eszméket fölvető régebbi tanulmányait ugyanakkor megdicséri...

4. Ami a *Magyar Népművészet* két kötetét illeti, ez a könyv a karácsonyi könyvpiacon jelent meg a legnagyobb sürgősséggel és ez a kiadó bűne. A szerző hibába tiltakozott a postamunka és a hanyag nyomdatechnika ellen. Ugyanilyen sürgősen készültek a róla szóló kritikák, amelyek között lehetetlen észre nem venni az egyidejűséget. Addig amíg a könyv kedvező fogadtatásától tartott az Ortutay ellen működő ismeretlen társaság, a sajtó pletykarovataiban helyeztek el ellene közleményeket. Aztán szélső jobb és erősen baloldali bulvárlapokban hajsztát indítottak ellene, nevetséges és gyűlölködő érvekkel, sőt olyan véleményt is hallottunk eredetileg, hogy *Ortutay voltaképpen a konkurrensének szakértelmét és segítségét igénybevéve állította össze szép munkáját*. Mihelyt kitént, hogy a munka bizonyos részleteiben megtámadható, az Ortutay előszavában megnevezett munkatársakról egyszerűen minden felelősség Ortutayra hárult. Itt valami tisztázatlan dolog lappang.

5. Ha egyáltalában nem vesszük figyelembe a képzőművészetről szóló munkát, akkor is oly értékes munkássága marad Ortutaynak, hogy magasan kiemelkedik a konkurrensai közül. A könyv hibái hatásvadászó és hangulatkeltő beállításban, nagy hírlapi asszisztenciával, egyidejűleg több tudományos folyóiratban kerültek kitergetésre. Ha megnézzük azonban közelebbről a dolgokat, ez a hangos hibalajstrom összezsugorodik. Részben a szerző kiigazította már őket a jegyzeteiben, részben lényegtelen dolgok, részben a kritika maga is elismeri, hogy még vita alatt állanak. Mennél ijesztebb hibára mutat rá a kritika, annál nyilvánvalóbb, hogy nem a szerző, hanem a kiadó felelős érte. A *szűrhimzés* *sűcshimzés* helyett csak sajtóhiba lehet, kár volt annyira földagasztani ezt az esetet. 1200 képalírás közül legföljebb mindössze 60 a pontatlan, vagy vitatható, de a legpesszimistább számítással is a könyv képanyagának ez csak öt százaléka. A képalírási hibákról maga az *Erdélyi Múzeum* kritikusa is elismeri, hogy *nem vág a könyv meritumának lényegébe* (1942, 161): „... túltesszük magunkat a képalírási hibákon. Föltételezhető, hogy valamely oknál fogva valóban előadódik ennyi végzetes elírási tévedés egy munkában. Attól még a munka maga, módszereiben is, következtetéseiben

is, lehet igen kitűnő s tartalmazhat igen nagy értékeket és főleg lehet nagyon becsületes munka.” A könyv jegyzeteire vonatkozólag viszont nem tud a kritikus lényeges kifogásokat emelni. Ellenben elárulja a saját gyűlölködését, ami igen rossz tanácsadó tudományos ügyekben (172): “Nem mulatságos ilyen nagyképmű magyarázatokkal *szétgennyésíteni* a népművészet iránti szeretetet. Inkább lemondunk annak megtudásáról, hogy a szerző milyen széles távlatokban tudja látni a kérdést.” A második mondat tipikusan elárulja, hogy a kritikus szellemi nívója milyen alatta áll Ortutaynak. A kritikus lehet előkelő dilettáns vagy szakértő amatőr, de semmiképpen nem tudós és nem ethnografus. Az ilyen tárgyi tudás veszedelmesen közeledik ahhoz, amit *áruismének* neveznek és amivel egy *népművészeti szakkereskedő* is rendelkezik, az ethnografusnál nagyobb mértékben. Az áruisme azonban még nem néprajz és csak az Ortutay-típusú tudósok munkájával, széles látásával, a részletekben talán pontatlan, de értékes szintézisével lesz néprajzzá. A kritika-idézte hibák *nem befolyásolják a szintézist*, a mélyenszántó, művészeti, szociológiai és néprajzi megértésről tanúskodó bevezető tanulmányt, amelyről maga az *Erdélyi Múzeum* is elismerőleg nyilatkozott (174): “Ha mármost elolvassuk a bevezető tanulmányt, első érzésünk az, hogy két különböző ember dolgozott e könyvön s talán e szöveg nem is egyszerre készült a többi résszel. A szöveg általában elfogadható írás, bár ehhez is lehetnének valamelyes megjegyzéseink. Ha Ortutay ezt, a technikai csoportok ismertetésének kihagyásával, egy folyóiratban külön adja ki, sokkal többet használt volna önmagának is, a népművészeti irodalomnak is, mint így, megterhelve képanyaggal, ahhoz való magyarázatokkal és *tudományoskodó* bibliografiai utalásokkal.” Aki a bibliográfiáról ilyen gúnyosan nyilatkozik, annak nincs fogalma a szellemi tudományokról és a szellemi néprajzról, amelynek éppen egyik erőssége a variáns-típusok számontartása és nagy bibliografia uralása. Az Erdélyi Múzeum 174-ik lapján – bár gúnyos mondatban – elismeri a kritikus, hogy Ortutay rengeteg irodalmat ismer és hogy sok eredetit mond.

6. Koszó professzor hivatkozik egy 1935-ös miniszteri rendeletre, amelynek célja nem a meghívások eliminálása volt, hanem helyes mederbe terelése. Azóta azonban számos meghívást hagyott jóvá a miniszter karunkon (Banner János, Takáts Zoltán), a budapesti egyetemen (Ligeti Lajos, Visky Károly, Alszeghy Zsolt stb). A meghívás ellen régi, a gyakorlatban a minisztérium által sem alkalmazott rendeletre való hivatkozás helyett inkább azzal kellene érvelni, hogy megmondják névszerint, Ortutay ellenzői: kit tartanak nálánál különbnek, kit szeretnének a tanszékre kinevezetni. Ez azonban nem történt meg. Minthogy a miniszternek joga van indoklás nélkül is nem elfogadni a meghívást, fölösleges nekünk magunknak már előre és egy meg nem nevezett titkos jelölt kedvéért lemondani az autonóm meghívás jogáról, pláne oly esetben, mikor ezt a jelöltet karunkban esetleg csak ketten óhajtják tanszékre, anélkül, hogy a referátummal szemben ezt bizonyítani akarnák.

7. Roska professzor fölszólalásában azt a helyes elvet hangoztatta, hogy nagyon helytelen lenne részünkről, ha nem a *saját neveltünket* támogatnók. Éppen ezért is vagyok én Ortutay mellett, amint a jelentésben már kifejtettem, mert ő

valóban a mi neveltünk, a mi szellemi néprajzi, irodalmi, filozófiai iskolánk tagja. Az, hogy Ortutay ne lenne tisztában az alapfogalmakkal, nem állítható őrróla, aki elméleti munkáiban éppen az *alapfogalmakat* tisztázza. A Roska professzor említette dolgok nem alapfogalmak, hanem tárgyismereti aprólékosságok. Ha Ortutay apró-cseprő tárgyi dolgokat nem ismer, az még nem érinti a tárgyi néprajz szintézisét és fogalmi rendszerét. Maguk a kézimunkaszakértők elismerik, hogy Erdélyben jóformán minden falunak más a művészeti technikája; nincs ember, aki valamennyit számon tudná tartani, nem is érdemes ennyire elmerülni a jelentéktelen részletekben, csupán a lexikális tudás kedvéért. Ami a tárgyi és népi termékek közötti különbségevést illeti, éppen ő az, aki nyomatékosan rámutatott, hogy sajnos újabban a városi kultúra és technika befolyik a népeletbe. Roska professzor ezt is megemlítette fölszólalásában, hogy Ortutay számbavétele egyéb okokból is lehetetlen. Olyan törvényről nem tudok, mely tilalmat állítana föl kinevezésnél a *feleség zsidó* volta miatt. Sőt legutóbb a belügyminiszter egyik leiratában figyelmeztette az orvoskamarákat, hogy a törvényen túlmenő intézkedéseket ne várjanak tőle. Egyébként éppen a közelmúltban honorált a miniszter egy olyan egyetemi meghívást, ahol a *kinevezett felesége száz százalékban zsidó*. Ortutay felesége azonban különben is csak *félzsidó*, amit a Karnak bemutatott fotokópiák igazolják. Feleségének anyja tiszta árja, bécsi születésű német lány volt, aki férjhezmenése előtt egy nappal vőlegénye kedvéért áttért a zsidó hitre. Azóta ő is, férje is, viszsza- illetőleg áttértek a keresztény hitre és Ortutay felesége is keresztény vallású.

8. Örömmel hallottam Felvinczi Takáts professzor szakértő fölszólalásából, hogy egy *hivatott művészettörténész sok értékes szempont fölvetését* találja Ortutay sokat emlegetett két kötetében. Azt a véleményét is osztom, hogy a magyar népművészet kérdése még elintézetlen. Kellő előmunkálatok híján lehetséges a részletekben nézeteltérés vagy tévedés. A bírálatok ügye sincs elintézve. Meg kellene várni Ortutay késülő, összefoglaló válaszát, de a könyvet – bár sok érték van benne – nyugodtan kihagyhatjuk a mérlegelésből: Ortutay így is magasan kiemelkedik társai közül.

9. Ami Váczy professzor fölszólalását illeti, ő a saját nevében nem nyilvánított véleményt, csupán *Visky* volt kollégánk véleményét reprodukálta. Ez a vélemény is elismeri, hogy *Ortutay hasznos és kitűnő működést folytat*. A vélemény negatív részét nem tudom magamévá tenni. Mindenekelőtt csupán szóbeli vélemény, nincs írásba foglalva. Ortutayt, aki új módszereket hozott és a néprajz módszertani problémáit kritizálja, nem lehet módszertelenséggel vádolni olyan kiváló tudósok részéről, akikről én a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztam referátumomban, de akik úgy látszik rokonszenvűkkel a tárgyi néprajz felé vonzódnak. Viski negatív véleményét ellenben Gundára és Kovács Lászlóra is alkalmazhatjuk, mert egyiküket sem tartotta habilitációra alkalmasnak, sem kolozsvári, sem jelenlegi budapesti működése alatt. *Gunda Budapestről kénytelen volt Szegedre menni magántanárságot kérni*. Egyébként hosszasan beszéltem a szobajöhethető jelöltekről magam is Viskivel, ismerem Gundára és Kovács Lászlóra vonatkozó véleményét, de nem kértem tőle fölhatalmazást és ezért nem is közlöm őket.

10. Tóth László fölszólalása csak arra az esetre szól, ha a Kar nem fogadná el a Bizottság javaslatát. Egyébként egyetértek vele abban, hogy a Magyar Népművészet ügye még nem *res judicata* és hogy a halasztás nem használ az ügynek és semmit sem oldana meg.

Mindent összevéve a tekintetes Karnak most már lényegileg arról kellene döntenie, hogy elfogadja-e a Bizottság határozatában megnyilvánuló *autonom gondolatot* és szükségesnek tartja-e a második magyar néprajzi tanszéknek *szellemi néprajz-kutatóval* való betöltését, vagy vállalja annak kockázatát, hogy ez a tudományos irány teljesen kiszoruljon egyetemeinkről.

k) Ezekután Elnök felteszi a kérdést: elfogadja-e a Kar a Bizottság azon javaslatát, hogy a néprajzi tanszékre dr. Ortutay Gyula egyet.m. tanár hívassék meg? S elrendeli a titkos szavazást.

A titkos szavazás megtörténte után Elnök jelenti, hogy leadatott összesen 20 szavazat, amelyből 9 “igen”, 7 “nem” és 4 üres szavazat volt s ennek alapján jelenti, hogy a Kar dr. Ortutay Gyula egyet.m. tanárt meghívás útján leendő kinevezésre terjeszti fel a Nm. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr elé.

A szavazás eredményének kihirdetése után Hantos Gyula bejelenti, hogy a tárgyalás során tett felszólalása értelmében (vö. Laky-féle gyűjtemény, 81.o.) óvást emel az ellen, hogy ez az eredmény – 20 beadott szavazatból 9 “igen”, 7 “nem” és 4 üres szavazat – azt jelentené, hogy a Kar Ortutay Gyulát érvényesen meghívta.

A meghívás ellen különvéleményt jelent be dr. Szabó T. Attila ny.rk. tanár a következő megokolással:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!
Kegyelmes Uram!

A Bölcsészeti Karnak 1942. április 16-án tartott rendkívüli ülése a néprajzi tanszék ügyében 20 leadott szavazat összeszámlálása után 9 igen, 7 nem szavazattal és 4 üresen hagyott szavazólappal, tehát nagyon csekély viszonylagos többséggel dr. Ortutay Gyula egyetemi magántanár meghívása mellett döntött.

E határozat érvénytelen formailag is, mert ellentétben áll az egyetemünkön érvényben lévő szabályzattal. A meghívásra nézve ugyanis a szabályzat a következőképpen intézkedik: „A meghívás eredményességéhez rendszerint egyhangú, vagy túlnyomólag szótöbbséges határozat szükségeseltetik” (Laky-féle gyűjt. Szeged, 1926. 81. l.). Minthogy a szavazás eredménye sem egyhangú, sem megközelítőleg egyhangú, vagy legalább olyan szótöbbséges nem volt, mely a meghívásnak kellő súlyt adna, a meghívás eredményesnek nem tekinthető. Ellenkezik ez Nagyméltóságodnak 25689/1935.IV.sz. alatt kiadott leiratával is, amely csak különleges esetben helyezi kilátásba a meghívás jóváhagyását.

A meghívást azonban nemcsak ilyen *formai* okokból kell kifogásolnunk. Méltóztassék megengedni Kegyelmes Uram, hogy *a meghívott tudományos munkásságával kapcsolatos véleményemet mély tisztelettel előterjesszem.*

Mínthogy a kari ülés előadójának három-négy hónapig nagy odaadással készített, terjedelmes jelentésével egyszeri hallás után részletesen és érdemlegesen foglalkoznom lehetetlen, méltóztassék megengedni, hogy mint a Karnak olyan tagja, aki a jelenlegi és a történeti népi élet kutatásában töltöttem el tudományos munkálkodásom derekas részét, kifejthessem legalább röviden azt a véleményem, amely lényegesen ellenkezik az előadónak részben a meghívott tudományos munkásságára, részben pedig a szellemi néprajz feltétlen elsőbbségére vonatkozó megállapításaival.

I. Ortutay Gyulának már legelső tudományos munkáját, doktori dolgozatát egyik bírálója a következő kritikával illette: „*Ortutay doktori értekezése holmzeg a jelszavaktól, és a módszeresnek látszó kitételektől a nélkül, hogy azok súlyt jelentő elmélyítésére még csak gondolna is*” (Kenyeres Imre, Irodalomtörténeti Közlemények, 1935: 96). Bár doktori dolgozatról egy tudós pályát megítélni nem lehet, ebben az esetben azért kell Nagyméltóságod figyelmét felhívnom erre a véleményre, mert Ortutay későbbi tudományos munkásságát is ez a magatartás jellemzi. Változás csak annyiban történt, hogy amilyen arányban növekedtek, testesedtek munkái, olyan mértékben növekedett felületessége, a szakembert meg nem tévesztő tudományos búvészkedése, amely nagyon sokszor tudományos közhelyekkel akar ámulatba ejteni. Mindez tulajdonképpen az önálló mondanivaló hiányát, és a tudományos tájékozatlanságot takarja. Például az előadótól is egyik legfontosabb munkájának minősített „Székely népballadák” című kötetéről a szakembernek csak ez a véleménye lehet: másoktól összegyűjtött, mások eredményeit nem éppen a legkifogástalanabb, nem éppen a legtudományosabb formában felhasználó, semmi, vagy legfeljebb nagyon kevés önálló eredményről tanúskodó mű (Vö. Irodalomtörténeti Közlemények, 1935: 434, 1936: 243–45).

Legnagyobb port legutoljára megjelent munkája, „Magyar Népművészet” című, két kötetes műve vert fel. Az újságok lelkesedve fogadták, a Baumgarten-díj kuratóriuma kitüntette, a szakkörök osztatlanul lesújtó bírálattal illették, és olyan hibákat, a népművészetben való olyan tájékozatlanságot mutattak ki belőle, amelyeket nem egyetemi magántanárnak, de első-, másodéves néprajz-szakos hallgatónak sem nézhetünk el. A Magyar Néprajzi Társaság választmányja is súlyosan megbélyegezte e művet. *A bírálatok két legalaposabbikát e különvéleménnyel együtt bátorkodom Nagyméltóságodhoz mély tisztelettel eljuttatni.*

Az előadó, dr. Zolnai Béla ny.r. egyetemi tanár úr különlegesen kiemelte Ortutay szellemi néprajzos voltát. Valóban, egész munkássága a szellemi néprajz körébe tartozik. Nála azonban a néprajz tárgyai annyira elszellemiesülnek, hogy meg sem különböztethetők egymástól; összefolynak a magyar, rumén, szász, tót népi élet tárgyi néprajzi elemei is: a magyarból szász és oláh lesz, az oláhból, szászból és tótból pedig magyar. A felelősséggel gondolkozó tárgyi néprajzos, és még inkább a szellemi néprajzos számára a szellemi néprajz nem ilyen elködösítést, ilyen tétováságot jelent. Számára a tárgyi és szellemi valóságok egyaránt arról a nemzeti szellemről tesznek tanúságot, amely e tárgyakat létrehozta, változtatta, a népi műveltségbe beágyazta, vagy legalább is szerves darabjává, értékévé hasonította. Ortutay eddigi munkásságában nem látjuk annak biztosítékát, hogy *ilyen* összefüggések,

ilyen szellemtörténeti távlatok kézzelfogható, elhithető erejű ábrázolására képes volna, mert kellőleg meg nem alapozott adatai, alapos tévedései, könnyed, legtöbbször csak tetszetős, csak rámutató, csak nagyvonalúan utaló, alapjában véve azonban készületlenséget és az anyag nem ismerését tanúsító megállapításai ilyen reményre nem jogosítanak fel. Ortutay tudományos munkásságára vonatkozó különvéleményem mély tisztelettel való előterjesztése után engedje meg Nagyméltóságod, hogy más szempontokra is felhívjam figyelmét.

II. Aki egy ilyen nemzetiségi területen, mint Erdély, csak legalább sejti is egy magyar néprajzi tanszék különleges feladatát, tudja, hogy ezen a földön, a nemzetiségi kölcsönhatásoknak ezen a területén, ha már választani kell, először inkább tárgyi-néprajzosokra, mint szellemi néprajzosokra van szükség. Ezt magam, aki a népnyelv kutatásával, tehát a szellemi néprajz körébe tartozó jelenségek vizsgálatával foglalkozom, mély meggyőződéssel vallom. A megszállás alatt jól láthattuk, hogy a románság mindent megtett a magyarság tárgyi néprajzi értékeinek kisajátítása érdekében, de sohasem hallottunk arról, hogy újabban komoly tudományos kutató megkísérelte volna kisajátítani szellemi alkotásainkat olyan alapon, mint azt a múlt század híres Vadrózsa-perében tették. A magyar néprajznak itt Erdélyben nemzetiségi vonatkozásban elsősorban a tárgyi-néprajzi bizonyítékokra alapított rumén vélekedést kell megcáfolnia. Erre sem Ortutay, sem egyetlen, jelenleg számbajöhető szellemi néprajzos nem képes.

A tárgyi néprajz elsőbbségére éppen a kolozsvári tanszékkal kapcsolatban egy különleges okból is rá kell mutatnom. A magyar államnak az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kötendő új szerződése értelmében (a régiben is így volt!) az Erdélyi Nemzeti Múzeum Tárainak igazgatói az egyetem megfelelő tanszékének betöltői. Minthogy az Egyesület csak nem régiben mondotta ki az Érem- és Régiségértől független Néprajzi Tár létesítését, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szempontot, hogy e Néprajzi Tár újonnan való megszervezője is a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékének betöltője kell, hogy legyen. Minden néprajzi gyűjtemény elsősorban tárgyi emlékekből áll, és ezért nyilvánvaló, hogy a tanszék betöltőjének és a Tár igazgatójának a néprajzi tárgyi gyűjtéshez és a múzeumi kérdésekhez alaposan értő tárgyi néprajzos szakembernek kell lennie.

A fenti különvéleményt, mely formai és elvi szempontból is érvénytelennek, tudományos, nemzeti szempontból alaposan kifogásolhatónak mutatja ki a meghívást, tudományos felelősségem tudatában bátorkodtam Nagyméltóságodhoz eljuttatni.

Kérem ezzel egyidejűleg Nagyméltóságodat, fogadja mély tisztelem nyilvánítását.

Kolozsvár, 1942. április 18-án.

Szabó T. Attila s.k.

a magyar nyelvészet ny.rk.tanára.”

Szintén különvéleményt jelent be dr. Hantos Gyula ny.rk. tanár, a különvéleményhez csatlakoznak: dr. Mészöly Gedeon és dr. Koszó János ny.r. tanárok:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának f. évi április hó 16-án tartott VII. rendkívüli ülésében kari határozatként mondatott ki a néprajzi tanszékre Ortutay Gyula dr. egyetemi magántanár úr meghívása.

Ez ellen a tény ellen tisztelettel különvéleményt jelentünk be és tisztelettel kérjük, hogy a néprajzi tanszékre a pályázatot kiírni méltóztassék.

Indokaink a következők:

1.) Nagyméltóságod 1935. évi 25.689/IV. sz. rendelete értelmében meghívásnak az adott esetben helye nyilvánvalólag nincsen.

2.) Az érvényes szabályok szerint (1. Laky-féle gyűjtemény, 81.o.)

„A meghívás eredményességéhez rendszerint egyhangú vagy túlnyomólag szótöbbséges határozat szükségeseltetik.”

Ezzel szemben a szavazás eredménye itt 20 leadott szavazat közül 9 „igen”-szavazat, 7 „nem”-szavazat és 4 üres szavazat volt és így nem hogy minősített többség, hanem a kari kisebbség kívánta a meghívást.

Nagyméltóságú Miniszter Úr iránt kiváló tisztelettel

Kolozsvár, 1942. IV. 17.

Dr. Hantos Gyula s.k.

Dr. Mészöly Gedeon s.k.

Dr. Koszó János s.k.

63/1941-42. bksz.

A jegyzőkönyvi kivonat hitelétül:
olvashatatlan aláírás
P.H.

c. rk. (címetes rendkívüli)

Zakariás Erzsébet

A Román Akadémia Kolozsvári Folklórarchívuma. Történet és szerkezet

A Román Akadémia Kolozsvári Folklórarchívumának, korábban Folklór-intézetnek nevezett intézménytörténetéről többen és többször értekeztek. A hallgatóság legnagyobb valószínűséggel az előző, hasonló tematikájú konferencia alkalmával hallott precíz és alapos bemutatást Almási István előadásában, *Népzenekutató műhely Kolozsváron* címmel, mely értekezés írott változata meg is jelent a konferencia kötetében (Almási 2010: 135–142). Lévén, hogy Almási István előadása az intézmény népzenekutató jellegére összpontosított, nem tartottam haszontalan vállalkozásnak egy komplexebb intézményképet felvázolni, valamint bemutatni az intézmény archívumának szerkezetét.

Az intézmény története

Fent említett munkájában Almási István a Folklórintézet történetéről számol be, amelyet a bukaresti Folklórintézet fiókjaként hoztak létre 1949-ben. Tanulmányának a második bekezdésében említést tesz arról, hogy 1964 óta vannak, akik 1930-ra teszik az intézmény létrejöttének idejét. A Folklórarchívum munkatársaként magam is többször találkoztam ezzel a megállapítással/kijelentéssel, hogy az intézmény története 1930-tól kezdődik, bár a katalógusokat tanulmányozva nyilvánvaló, hogy a rendszeres gyűjtések adatai és a gyűjtések eredményei csak 1949-től lettek bevezetve. A számomra elérhető forrásokat tanulmányozva megkíséreltem tisztázni, elsősorban a magam számára, az intézmény létrejöttének a történetét. Ehhez a következő forrásokat használtam: a Iordan Datcu által összeállított *Román etnológusok szótára* vonatkozó szócikkét, Ion Talos tollából, Virgiliu Florea *A Román Akadémia Folklórarchívuma* című tanulmányát a *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*

című kötetből, az intézet belső szabályzatának történeti adatait, az intézmény archívumát népszerűsítő szórólap intézménytörténeti adatait, Ion Muşleanak a Ion Cuceu és Maria Cuceu által összeállított, *A Román Akadémia Folklorarchívuma* című kötetét, valamint Almási István már említett tanulmányát.

Ezek alapján a következő kép bontakozik ki. Az 1930-ban létrejött Folklorarchívum Ion Muşlea nevéhez fűződik. 1929-ben Ion Muşlea, az egyik legjelentősebb munkássággal bíró erdélyi román néprajztudós, aki akkor az Erdélyi Etnográfiai Múzeumban dolgozott, elkészített egy folklorarchívum létrehozására irányuló tervezetet, azt eljuttatta Sextil Puşcariu akadémikusnak, aki jelentős román, Kolozsváron élő irodalomtudós és nyelvész volt, az I. Ferdinánd Tudományegyetem első rektora, a Román Nyelv Múzeumának az alapítója. Arra kérte, hogy támogassa tervét a Román Akadémia Irodalmi Részlegének döntéshozó ülésén. Ion Muşlea, aki évekig különböző európai tanulmányi utakon járt, és meglátogatta a legmodernebb európai archívumokat, a tervezetében arra hívta fel a figyelmet, hogy a román hagyományok kivészőfélben lévén, fontos feladat a román falu hagyományainak tanulmányozása, különösen az eladdig elhanyagolt babonák, mesék vagy népjogi szokások gyűjtése, és a gyűjtött anyagnak egy szakszerű archívumban való elhelyezése. A tervezetben egy dokumentációs alap létrehozását szorgalmazta a Román Akadémia keretein belül, ahol össze lehet gyűjteni és őrizni a meglévő kéziratokat és az addig megjelent folklorjellegű kiadványokat, de amely az elkövetkező szisztematikus gyűjtéseket is koordinálja, eredményeiket pedig hasznosítja, szakszerű néprajzi jellegű kiadványokat jelentetve meg. Abban az évben a kérelem nem járt sikerrel, de egy évvel később, 1930-ban a Román Akadémia elfogadta a tervet, és Ion Bianu, a Román Akadémia akkori elnöke Sextil Puşcariu felügyeletével és irányításával jóváhagyta az Archívum létrehozását a kolozsvári Román Nyelv Múzeuma mellett, Muşleát pedig kinevezte az Archívum igazgatójává (Datcu 1998: 227–228). Ion Muşlea átfogó intézményszervezői és gyűjtőmunkáját itt nincs szándékomban részletesen bemutatni, csupán annyit jegyezni meg, hogy egyebek mellett az igazgatása idején az Archívumba mintegy 1221 kéziratot gyűjtött be különböző kérdőívek segítségével, és 1932–1945 közt hét alkalommal jelentette meg a *Folklorarchívum Évkönyvét (Anuarul Arhivei de Folklor)* (Florea 1986: 101–103).

Időközben 1935-ben Muşleát kinevezték az Egyetemi Könyvtár igazgatójává, és ezzel párhuzamosan az archívum anyagát az Egyetemi Könyvtárba

helyezték át. Az archívumot 1940-ben Észak-Erdély visszacsatolásakor Nagyszebenbe menekítették, majd 1945-ben visszakerült Kolozsvárra. Ion Muşlea 1947-ig volt az Egyetemi Könyvtár igazgatója. 1946-ban a bukaresti irodalomtörténész és folklorista, Dumitru Caracostea akadémikus, akinek a tevékenysége nyomán jött létre 1933-ban a bukaresti Irodalomtörténeti és Folklórintézet, megkísérelte rávenni Ion Muşleát az Archívum Bukarestbe való áthelyezésére. Ion Muşlea ellenállt ennek a próbálkozásnak, mondván, hogy az archívum Kolozsváron jött létre, zömében erdélyi anyagot tartalmaz, tehát Kolozsváron kell maradnia (Muşlea 2005: 59).

1948-ban bekövetkezett a Román Akadémia kommunista állami intézménnyé való átszervezése. Természetesen sokan kimaradtak a tagjai és levelező tagjai közül, így Ion Muşlea is. Az új akadémia kolozsvári fiókjának megszervezésével Emil Petrovici-ot bízták meg, aki az Irodalomtörténet és Folklór Osztályra munkatársként alkalmazta Ion Muşleát. Ezzel tehát megszűnt a Román Akadémia Folklórchívuma, az archívum anyaga pedig az újjászervezett akadémia kolozsvári fiókjához került, az Irodalomtörténet és Folklór Osztályra (Muşlea 2005: 60).

Ugyanabban az évben, 1949-ben, Bukarestben a művelődési minisztérium fennhatósága alatt létrejött a Folklórintézet, ahová két jelentékeny népzenei gyűjtemény anyagát vonták össze, a korábbi Oktatási és Művelődési Minisztérium Fonogram Archívumának és a Román Zeneszerzők Társasága Folklór Archívumának a gyűjteményeit. A bukaresti Folklórintézetnek kolozsvári fiókot is létesítettek, a kommunizmus első éveire jellemző, a nemzetiségek iránti engedékenyebb politizálásnak köszönhetően azzal a deklarált rendeltetéssel, hogy az erdélyi román folklór mellett az intézet munkatársai magyar, majd későbbi intézkedésnek megfelelően szász folklórkincset is gyűjtsenek és rendszerezzenek. A Kolozsvári Folklórintézet munkatársai tehát az intézet létrejöttét követően rövidesen intenzív gyűjtőmunkába lendültek, amelyről az Archívum katalógusai tanúskodnak.

A Kolozsvári Folklórintézet vezetésével elsőnek a zenefolklorista Szegő Júliát bízták meg, és a kezdeti munkaközösség további két tagja is népzenekutató volt, Jagamas János és Ioan R. Nicola, mellettük pedig egy néptánckutatót alkalmaztak, Elekes Dénest. Az akkori munkaközösség összetételét ismerve úgy tűnik, hogy elsősorban a nemzetiségek zenei folklórijának a kutatása lehetett az intézet célja, hiszen a kezdeti négy muzikológus vagy koreológus munkatársból egy volt román. Elekes Dénes hamarosan távozott a közösségből és felvették Faragó Józsefet a magyar

népköltészet kutatására, majd kevéssel később rövid időre át is vette az intézet irányítását. Közben az intézet román és szász munkatársakkal is bővült. 1954-től öt éven át Jagamas János volt az intézetvezető. 1956-ban Jagamas félnormával alkalmazta Muşlea-t, és megbízta őt a folklór csoport vezetésével. 1959-től néhány hónapon keresztül egy hármas csoport vezette az intézetet, Jagamas János, Ioan R. Nicola és George Sbârcea. Utánuk 1960-tól a meggyőződéses kommunista, Virgil Medan került az intézet élére, és négy éven keresztül keserítette a kollégái életét.

1962-ben a bukaresti Folklórintézet a Művelődési Minisztérium fennhatósága alól átkerült az Akadémia keretébe, 1964-ben a Kolozsvári Fiók is, önálló intézményként. Így jött létre a Román Szocialista Akadémia Kolozsvári Fiókjának Etnográfia és Folklór Osztálya, ennek a vezetője pedig Ion Muşlea lett. Ekkor került ebbe az intézménybe a Muşlea-féle archívum anyaga is. Ezidőtájt az intézet már népes munkatársi gárdával rendelkezett. Az etnográfia részlegben Nicolae Dunăre, Nagy Jenő, Szentimrei Judit, Idu Petre, Tiberiu Graur, Maria Bocşe, Valeriu Butură tevékenykedett, a folklór osztályon Dumitru Pop, Faragó József, Nagy Olga, Vöő Gabriella, Ion Muşlea, a korábban elment szász folklórkutató Helga Stein helyére pedig felvették Hanni Markelt, továbbá Ion Talos és Ion Cuceu is a szövegfolklór csoport munkatársa volt. A népes kutatócsoport muzikológusainak körét Almási István, Virgil Medan, Iştoc Lucia, Gheorghe Petrescu, Elena Drăgan alkotta. A munkatársak névsora minden bizonnyal eléggé hiányos, hisz a sor a kollégák visszaemlékezései alapján állt össze, és nem csoda, ha kevésbé emlékeznek olyan kollégákra, akik nagyon rövid ideig dolgoztak az intézetben.

Amikor Ion Muşlea 1966-ban meghalt, az intézmény vezetésében Dumitru Pop követte, és igazgatott 1969-ig, 1969-től 1985-ig Ion Talos, majd 1985-től a 2011-es nyugdíjazásáig Ion Cuceu vezette az intézményt. Jelenleg Maria Cuceu az igazgató. 9 kutató van alkalmazásban, akik közül 2 magyar: Maria Cuceu, Ion Cuceu, Zamfir Dejeu, Ileana Benga, Lisovschi Anamaria, Elena Bărbulescu, Corina Sârbu, valamint Komáromi Tünde és Salat-Zakariás Erzsébet. Az intézet a régi, Muşlea által adott, a Román Akadémia Kolozsvári Folklórchívuma nevet az 1989-es fordulat után Ion Cuceu kérésére kapta meg 1990-ben. 1990-től máig a Folklórchívum a Román Akadémia XIII. Tagozatának, a Művészet, Építészet és Audiovizuális Szakosztálynak az alintézménye, amely autonóm intézmény, adminisztratív vonatkozásban pedig az Akadémia Kolozsvári Fiókjához tartozik.

Az archívum szerkezete

Az archívumban műfajok szerint rendszerezték a begyűjtött anyagot. Így a következő jelentős állományokról kell említést tennünk.

1. Kéziratok, valójában a Ion Muşlea által gyűjtött, kéziratos anyag (AFC mss).
2. Hangfelvételek állománya, amely a
 - fonográfra rögzített állományból (AFC fgr),
 - a magnószalagokra rögzített állományból (AFC mg) és
 - a kazettákra rögzített állományból (AFC cas) áll.
3. A helyszínen, hallás után lejegyzett zenei anyag állománya (AFC fm).
4. A helyszínen lejegyzett irodalmi anyag, szövegfolklór, szokások, egyéb helyszíni lejegyzések állománya (AFC fal).
5. Az anyagi kultúrára vonatkozó lejegyzések állománya.
6. Fotótár.
7. Filmtár.
8. Videofilmek állománya.

Ezen állományok katalogizálva lettek, és a katalógusokon keresztül kereshetők vissza.

Ezen felül értékes hagyatékok is kerültek az Archívum tulajdonába: Ioan R. Nicola, Jagamas János, Nicolae Ursu, Traian Vulpescu, Traian Mârza, Dumitru Pop hagyatéka, valamint másolatban található B. P. Haşdeu, Nicolae Densuşianu, Ion Pop Reteganul és Ioan Micu Moldovan hagyatéka.

Az archívumi anyag rendszerezése során néhány témában összesített dokumentációs alapot hoztak létre, ilyenek: A román agrárrítusok állománya, A román találós kérdések állománya, A román, a magyar és a szász közmondások és szólások állománya, A román állatmesék állománya, valamint A Folklórarchívumban lévő román próza állománya.

Az archívumban található gyűjtött anyag történetéről

A Folklórintézetben tárolt első népzene gyűjtéseket fonográfhengerekre rögzítették. Jagamas János 1949 májusában kezdte a fonográf felvételek készítését. Mэрán, Körösfőn, Sárvasáron, majd Széken gyűjtött, aztán fokozatosan egyre távolabbi tájegységeken is dolgozott: Gyergyóban, Felcsikban és Gyimesben, úgy, hogy 1954-ig az ország több jelentős tájegységén

megfordult a Bánságtól Moldváig. Közben Ioan Nicola is bekapcsolódott a fonográffal történő gyűjtésbe, így 1954-ig mintegy 1100 dallamot rögzítettek, ennek hozzávetőlegesen egynegyede I. N. Nicola gyűjtése, háromnegyede a Jagamas Jánosé. A fonográfós gyűjteményben kisebb számban Dobó Klára, Szenik Ilona, valamint Kallós Zoltán gyűjtései is megtalálhatók.

Időközben, 1953-tól megindult a magnetofonos gyűjtés. Akkoriban külön technikust alkalmazott az intézet a magnetofon kezelésére. A magnetofonos gyűjtések katalógusa szerint az első gyűjtéseket Gurka László és Jagamas János, majd Szenik Ilona végezték a moldvai Trunkon, 1953-ban. Ez alkalommal mintegy 180 éneket és csujtogatást jegyeztek be a gyűjtési katalógusba. A gyűjtést Külsőrekecsinben és Forrófalván folytatták, később pedig Nagypatak, Gajdár, Frumósza, Pusztina, majd az északi csángók köréből Szabófalva adatközlőtől rögzítettek többszáz énekes és hangszeres dallamot, a gyűjtők köre pedig Szegő Júliával, Dobó Klárával, Ioan Nicolával bővült. 1953 őszén Faragó József is csatlakozott a zenefolkloristákhoz, ugyanis Trunkon, Forrófalván, Klézsében, Külsőrekecsinben, Gajdáron és Nagypatakon, Pusztinában és Szabófalván mintegy 34 mesét rögzített.

1953 januárja és 1958 decembere közt 4066 cím került a magnetofonos gyűjtések katalógusába. Ebből 1567 román, 2487 magyar, 2 szász, 4 cigány, 6 bolgár adat. A katalógusok bejegyzései szerint jóval gyorsabban gyűlt a magyar anyag, szorgalmasabbak voltak a magyar kutatók, mint a román kollégáik. Az intézmény magyar munkatársai azokban az években Jagamas János, Szenik Ilona, Faragó József, rövid ideig Gurka László, Elekes Dénes, Nagy Jenő, Kallós Zoltán, Könczei Ádám voltak, de több külső munkatárs gyűjtése is archiválásra került, mint Dobó Klára, Szabó Gyula, Mitruly Miklós, Bura László, Murádin László, Gálffy Mózes és mások gyűjtése. A kutatók által személyesen gyűjtött anyag mellett igen szép számban találunk különböző meghirdetett gyűjtési útmutatókra beküldött anyagot, vagy más, falusi értelmiségiek által a településükön vagy a diákjaik körében elvégzett gyűjtések anyagait. Ez utóbbi esetekben gyűjtőként a beküldő nevét tüntették fel. A katalógusokba bevezetett tételek korántsem egységesen történtek. Előfordul az, hogy egy azonosító szám egy dal egyetlen szakaszát vagy egy találós kérdést jelenít meg, és az is, hogy egy azonosító szám alá vezették be az egy-egy gyűjtő által beküldött teljes anyagot, például 676 db találós kérdést egy adott faluból.

A katalógusokba bevezetett adatok alapján a következőket állapíthatjuk meg: a katalógusokba összesen 199 295 tétel van bevezetve, ezekből

141 893 – néhány száz, cigány, vagy bolgár kivétellel – magyar cím, 57 402 román.

Az intézménybe kerülésem után, tárgyalásaim eredményeképpen a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének segítségével, a tőlük kölcsönkért, a pillanatnyi technikai követelményeknek legmegfelelőbb berendezéssel és szakmai útmutatásaik nyomán sikerült elkezdni a magnószalagok digitalizálását. Ennek köszönhetően az archívum munkatársai egy évvel ezelőtti időpontig mintegy 600 szalagot digitalizáltak olyan magnófejjel, amely az enyhén porladásnak indult szalagokról még nagyon jó minőségű másolatot képes készíteni.

Pop Liviu archívumkezelő kolléga 2010-ben megnyert egy európai uniós pályázatot, amely lehetővé tette egy igen modern, archiváláshoz szükséges felszerelés beszerzését: két professzionális stúdiómagnót, szkennereket, szervert, nagy tárhelyet, Apple számítógépeket, fotó- és filmfelvétel gépeket vásároltunk. Ennek köszönhetően immár saját stúdiómagnókkal folytatódhat az elkezdett munka, beindult a papíron tárolt lejegyzések digitalizálása, tehát nagyobb eséllyel remélhetjük a szakszerű dokumentum-megőrzést. A technikai feltételek immár adottak egy modern archívum kiépítésére.

Szakirodalom

ALMÁSI István

2010 Népzene kutató műhely Kolozsváron. In: CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc (szerk): *Kriza János Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–142.

DATCU, Iordan

1998 *Dicționarul etnologilor români I–II.* Editura Saeculum I.O., București, FLOREA, Virgiliu

1986 Arhiva de Folclor a Academiei Române. In: *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte.* Seria IV, tomul VIII. Editura Academiei Socialiste România, București, 95–105.

MUȘLEA, Ion

2005 *Arhiva de Folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale intemeierii, rapoarte de activitate, chestionare.* Editat de CUCEU, Ion și CUCEU, Maria. Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca

A Folklórarchívum katalógusainak az összetétele

Fond	Összesen tételek	Ebből magyar cím	A bejegyzés ideje
Fond Literar			
I. kötet 1–3.166	62 639	62 631	1951. aug. – 1959. dec.
II. kötet 3.167–6.369	26 594	23 556	1959–1965
III. kötet 6.370–9.750	16 290	12 831	1965–1971
IV. kötet 9.751–012.886	8 130	5 102	1971–1974
V. kötet 012.887–16.240	20 984	15 419	1974–1984
VI. kötet 016.247–019.400	4 050	nincs	1982–1992
VII. kötet 019.401–022.567	3 167	nincs	1992–1979
VIII. kötet 022.568–024.616	2 056	85	1967–1972
<i>összesen</i>	143 910	119 624	
Magnetofon			
I. kötet 1–300	4 066	2 487	1953. jan. – 1958. dec.
II. kötet 301–500	2 168	820	1958. dec. – 1961. jún.
III. kötet 501–750	2 629	1 163	1962–1963
IV. kötet 751–1000	2 295	810	1962–1964
V. kötet 1.001–1.300	2 282	778	1964–1966
VI. kötet 1.301–1.583	2 897	1 069	1966–1967
VII. kötet 1.584–1.778	2 369	693	1967–1968
VIII. kötet 1.779–2.015	2 718	781	1969–1971
IX. kötet 2.016–2.176	2 784	738	1971–1973
X. kötet 2.177–2.277	3 174	418	1973–1975
XI. kötet 2.278–2.338	3 213	477	1975–1977
XII. kötet 2.339–2.408	2 867	972	1977–1982
XIII. kötet 2.409–2.455	2 222	336	1972–1977
XIV. kötet 2.456–2.491	2 562	20	1977–1979
XV. kötet 2.492–2.521	1 932	5	1975–1981
XVI. kötet 2.682–2.722	2 487	nincs	
<i>összesen</i>	42 665	11 567	

Fond	Összesen tételek	Ebből magyar cím	A bejegyzés ideje
<i>Fond muzical</i>			
I. kötet 1–4.008	3 095	2 442	1949–1951
II. kötet 4.009–7.176	2 707	2 689	1951–1953
III. kötet 7.177–10.278	1 914	1 690	1953–1954
IV. kötet 10.279–13.352	1 821	1 442	1954–1957
V. kötet 13.353–16.327	1 660	1 494	1957–1958
VI. kötet 16.328–017.818	900	322	1958–1974
<i>összesen</i>	12 097	10 079	
<i>Fonograf</i>			
1–524	623	623	1949. máj. – 1954. nov.
Összesen címek	199 295		
Összesen magyar címek		141 893	

2. A Muşlea-féle gyűjtemény dobozai

3. Magnetofonszalagok tára

4. Fonográfhangerek tára

5. Fonográfhenger

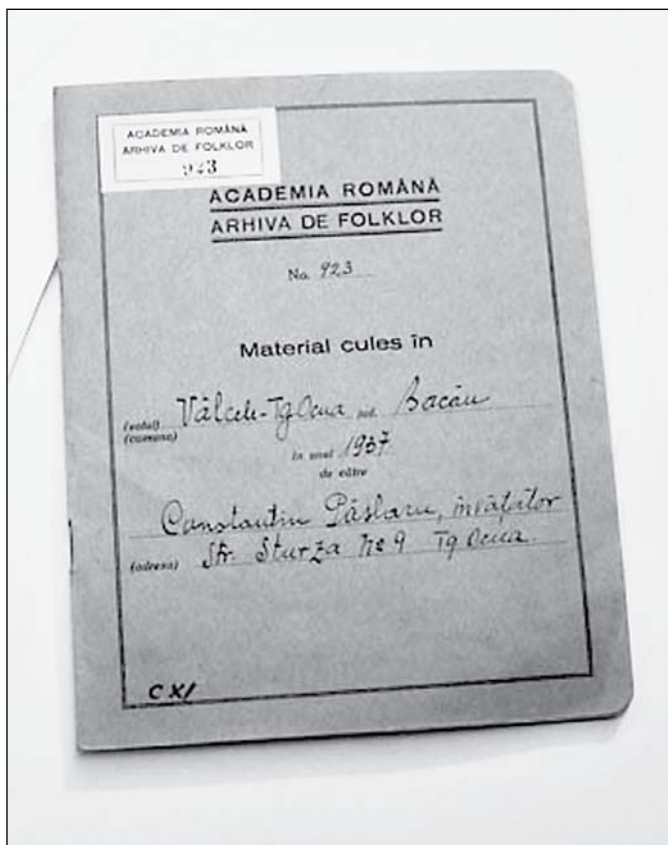
6. Mușlea kézirat-katalógusa

7. Dallam és ritmus szerint rendszerezett zenei anyag

8. Zenei lejegyzések tára

9. Gyűjtés füzetbe jegyezve 1937-ből

Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária

A Minerva nyomda és könyvkiadó (1920–1948) kiadványainak jelentőségéről

Erdélyi, kolozsvári vonatkozásban viszonylag keveseknek mond már manapság valamit is a név: *Minerva*. Pedig a két világháború közötti időszakban, az erdélyi magyar kisebbségi lét első, két évtizedes szakaszában, 1920 és 1940 között, de az azt követő nyolc év során is, 1940-től 1948-ig, a kolozsvári Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. – a mindmáig legnagyobb teljesítményű erdélyi magyar kiadó- és nyomdavállalat – kiemelkedő mértékben járult hozzá a magyar oktatás, sajtó, irodalom, tudomány és művészet fejlődéséhez.

A kortárs Krizsó Kálmán, a kiváló nyomdászati szakíró, a Minerva egykori nyomdája szerint: „A Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. Kolozsváron 1920 és 1948 között működő nyomdaipari nagyvállalat, a két világháború között a romániai magyarság kiemelkedő szellemi értéketremtő műhelye.”¹

A továbbiakban ennek az „értéketremtő műhelynek” a jelentőségéről, az erdélyi magyar tankönyvkiadásban, az erdélyi magyar irodalom és kultúra Trianon utáni korszakában játszott szerepéről szólnunk.

Furcsa firtora az erdélyi magyar sorsnak, hogy az 1920-ban alapított Minerva indulásáról, hőskoráról, korszakonkénti nehézségeiről, időnkénti konszolidálódásáról, eredményeiről és erőfeszítéseiről, majd önkényes megszüntetéséről – néhány fontos kivételtől eltekintve – alig maradtak ránk feljegyzések, elemzések, ismertetőik, miközben e tárgyban egyelőre eredményesen kivallatható jelentősebb levéltári állomány sem bukkant fel. Pedig a már 1920-ban nélkülözhetetlen új tankönyveknek, a *Pásztor-tűznek* és szerkesztőinek, a *Magyar Nép* hetilapnak, a néphez szóló, vagy

¹ Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. *RMIL* III: 596. Lásd még: Krizsó 1968: 148–149.

a legműveltebb körök igényeit kielégítő sorozatoknak, naptáraknak stb. jelentőségéről aligha kell bárkit is meggyőzni.

Az indulásról, az első tíz évről 1930-ban, Jászi Pál a *Pásztortűz*ben – az események résztvevőjeként – közöl hiteles beszámolót: „Az impériumváltozás után az anyaországtól elszakadt s magára utalt magyarság minden téren szervezkedni kezdett és az új helyzetnek megfelelően berendezkedni. A magyarság szellemi vezeterei már 1919-ben hangoztatják egy jelentősebb nyomdai vállalat megalakításának szükségességét, amelynek révén megoldhatók legyenek azok a kulturális feladatok, amelyeket eddig jó részben Budapest végzett el. A részvényaláírási felhívásokat az alapítók már 1919 december havában kibocsátják s megkezdődik egész Erdélyben az aláírások gyűjtése. Az alapítók az alapítási felhívás szerint olyan vállalatot terveztek, amely megoldja a tankönyv-kiadást, elősegíti az irodalmi termékek megjelenését, szépirodalmi folyóiratot, néplapot, s esetleg politikai napilapot ad ki és amely vállalat emellett foglalkozik mindenemű nyomdai termék előállításával és terjesztésével. A részvényjegyzés körül 35 lelkes ember buzgólkodik. Nyolc hónapi munka után sikerül az 1 500 000 koronára (750 000 lej) tervezett alaptőkét jegyeztetni. A részvényjegyzésben résztvett Erdély minden számottevő tagja. Az alaptőkét 653 részvényes jegyezte s ez a széleskörű részvényérdekltség mindjárt kezdetben nagy támaszául szolgált a meginduló részvénytársaságnak. A társaság alakuló közgyűlését 1920. augusztus 16-án tartotta meg, működését azonban csak szeptember 27-én kezdte meg, mert a cégbejegyzés és más hatósági ténykedések a tényleges működés megkezdését akadályozták” (Jász 1930).

A 653 név figyelmes olvasása a Trianon utáni erdély minden nemzetiségének jelenlétét bizonyítja (minden – állítom –, hiszen román nevek is előfordulnak, pl. dr. Rațiu Domokos, Muntyán Péter és fia, mindhármuk Kolozsvárról, a magyar, örménymagyar, zsidó, szász, sváb hangzású nevek mellett). Mindenki érezte, hogy tenni kell valamit, hogy a tét nagy. Íme néhány név a 653-ból: dr. Ferenc Mihály, Marosvásárhely, dr. Bálint Miklós, Érmihályfalva, dr. Gyergyai Árpád, Kolozsvár, dr. Koleszár László, Kolozsvár, dr. Fényes Lajos, Arad, a kolozsvári Léb Sámuel vagy dr. Jancsó Ödön, Róth Hugo, dr. Makkai Sándor, dr. Mikó Imre, dr. Mikó Lőrinc, dr. Kristóf György, dr. Pusztay Kálmán, dr. Tavaszy Sándor, dr. Vékás Lajos, dr. György Lajos, dr. Grandpierre Emil, Vásárhelyi János

szintén Kolozsvárról, dr. Schilling Árpád Nagyváradról, dr. Jodál Gábor Székelyudvarhelyről. De találkozunk a marosvásárhelyi dr. Kabdebó Kálmán és Szuricsány József, a gyimesbükki Dajbukát Jakab, az erzsébetvárosi Zsánogocsián Benjámin, az aradi Schweiger Péter, a nagyvárad dr. Schilling Árpád, az érmihályfalvi dr. Glück Sándor, a sepsiszentgyörgyi Neumann Miksa és Dezső stb. nevével – közöttük sok a napjainkban is számon tartott jelentős személyiség vagy család.

Jelentős számú részvényt jegyez a Biharmegyei Takarékpénztár Nagyvárad, a Dicsőszentmárton és vidéke Hitelszövetkezet, az Etédi Hitelszövetkezet, a Kolozsvári Takarékpénztár, a Nagyvárad Takarékpénztár, a Nagenyedi Hangya Hitelszövetkezet Központja, a kolozsvári Corvin nyomda, a Kolozsvári Ferencrendi Zárda, a Nagyvárad Ref. Egyházközség, a Nagyvárad Rom. Kat. Káptalan, a Székelyszentmihályi Unitárius Egyházközség. Külön szólnék a Minervát, illetve a magyar kultúrát, a megmaradást támogató erdélyi nemességről: a kolozsvári br. Bánffy család 2 tagja, a dicsőszentmártoni gr. Bethlen Ádám, az aranyosgyéresi gr. Bethlen Ödön és neje, az árokaljai gr. Bethlen Balázs, a br. Jósika család 5 tagja, a nagenyedi br. Kemény Pál, a gr. Teleki család 6 tagja jelentősebb összegű részvényt jegyez, és Ugron István gróf, valamint a koronkai Toldalagi József gróf is a listán vannak. „Az alapítók még a részvényjegyzés ideje alatt gondoskodtak nyomdáról, amennyiben megvásárolták a Stief Jenő-féle jól berendezett könyvnyomdát és könyvkötészetet. Az alakuló közgyűlés a vételt jóváhagyta és így a részvénytársaság programjának megvalósításához már az 1920. évben hozzáfoghatott.” Sőt, „Már ez évben megkezdte a vállalat a legszükségesebb elemi iskolai tankönyvek kiadását” – írja Jász Pál (Jász 1930).

Meg is kezdte, elsőként még 1920-ban kiadják Péter Károly, Tóth Irma, Mezei Mihály *Olvasókönyvét* a magyar népiskolák II. osztálya számára 104 oldalon, 1921-ben pedig a román tanterveknek megfelelő 8 új tankönyvet, közöttük ábécés könyvet és román nyelvtant gyakorlatokkal és olvasmányokkal a magyar tannyelvű középiskolák I–II. osztálya számára. A magyar olvasókönyvek és nyelvtani összefoglalások mellett a későbbiekben a magyar tannyelvű felső kereskedelmi iskolák használatára francia kereskedelmi levelezés tankönyvet is kiadnak több jelentős tankönyv írójának-szerkesztőjének, Kováts S. János és egy román társszerző közös munkájaként. Az 1922-ben kiadott 25 különböző szintű tankönyv között a magyar olvasó-, nyelvtan-, irodalom-, természettudományok stb.

tankönyv mellett „az erdélyi magyar tannyelvű állami- és hitfelekezeti tanító- és óvónőképző intézetek számára” készült alkotmánytan és jogi ismeretek kézikönyvét is megtaláljuk, valamint a román nemzet történetét középiskolák számára. Az 1923-as év szintén 20 feletti új, magyar iskolák számára készült tankönyvet jelent. Megjelenik Bilinszky Lajos neve, a váláskönyvek szerzői között pedig olyan nagy nevek mint Kecskeméthy István István, Scheffler Ferenc és Scheffler János. 1924-ben, majd 1925-ben György Lajos jelentkezik középiskolásoknak szóló magyar olvasó-, irodalomtörténet, stilsztika, poétika és retorika könyveivel.

1934. április 7-én a Minerva Irodalmi és Nyomdai Rt. levélben közli, az Unitárius Egyház mélt. Képviselő Tanácsával csatolva, a *Ministerul Instructiunii, al Cultelor si Artelor Directiunea Invatamantului si confesional Nr. 150.357/1931* hivatalos értesítésének másolatát: „Domnilor, La adresa Dvs. va aducem la cunostinta ca manuscrisul manualului didactic »A magyar irodalom története« de György Ludovic pe baza referatului de recenzie si a avizului No. 305 din 21 Martie 1934. al Consiliului Permanent, nu poate fi aprobat decat in conditiu-nile”, mely szerint „1./ Sa se suprima complet capitolul referitor la istoria politica a natiunii maghiare, urmand ca aceasta sa se trateze in cadrul istoriei universale nu in capul fiecarei epoci literare. 2./ Autorul sa fie obligat sa mentioneze cu numele oficial din tara respectiva, localitatile unde se gasesc in Romania si Cehoslovakia monumente de arta si nu cu numirea veche maghiara dupa cum s’a facut la inceput, sau prin inlaturarea lor ca in prezent. Va restituim manuscrisul, cu mentiunea ca in actualasituatie nu se poate aproba. Consilier, indesc., Seful serviciului, indesc.”² – ismerős indok, ismerős rendelet alapján.

Tulogdy János (a későbbi köztisztvisletnek örvendő bolyais tanár), vagy Xantus János és felesége Xántusné Paull Aranka földrajz könyvekkel, de a későbbi tudós botanikus, szintén egyetemi előadó berei Sóo Rezső is ekkor jelentkezik VI. osztályos középiskolások számára írt, 494 ábrával és 2 térképpel ellátott 273 oldalas növénytan tankönyvével. 1929-től id. Márkos Albert ír latin nyelv és irodalom tankönyvet, 1930-ban pedig ugyancsak latin nyelv tankönyv jelenik meg id. Kántor Lajos összeállításában. 1934-től találjuk a tankönyv szerzők között Lőrinczi Ferencet,

² Az Unitárius Egyház Levéltára, Kolozsvár.

Bedelean Diomedet, Ősz Sándort, Dóczy Ferencet, Balogh Ernőt, továbbra is György Lajost, Csefó Sándort és Deák Ferencet, Denderle József pedig 1937-ben középiskolások számára írott *Egyetemes történelmével* jelentkezik. „1944 után a háborút követő súlyos gazdasági helyzet hátrányosan befolyásolta a magyar tankönyvkiadást. A kolozsvári Minerva nyomda – a jelek szerint – átfogó tankönyvkiadási programot indított: ennek részei a Bedelean Diomed és Csefó Sándor illetve Lőrinczi Ferenc elemi iskolák II., III. és IV. osztályai számára írott tankönyvei (olvasókönyvvel, nyelvtannal, számtannal, a felsőbb osztályokban természetrajzzal, fizika-kémiával, román nyelvvél, történelemmel); ugyancsak Lőrinczi Ferenc és munkatársai (Kali Sándor, Ősz Sándor és Bedelean Diomed) írják meg (a korábbi *Tudományok könyve* felhasználásával) az V–VI–VII. elemi osztályokban használatos általános tankönyveket is (két kiadása 1946-ban és 1947-ben). Az elemi I. osztálya számára ebben az évben kiadásra kerül Lőrinczi Ferenc *Számtan* könyve is. A gimnáziumok használatára készül el Balogh Ernő *Vegytan és ásványtan* könyve (III–IV. osztály), Heinrich László és László Tihamér *Fizika* tankönyve (II. osztály), Kántor Lajos két latin könyve (a III. és IV. osztályok számára, két kiadása 1946-ban és 1947-ben), Mester Mihály és Dóczy Ferenc *Mennyiségtan* tankönyve (az I. osztály számára) Szathmáry Gyula és Zalányi István *Növénytan* (a II. osztály számára), a Xántusné Paull Aranka szerkesztette *Általános földrajz* (I. oszt.) és Molnár Károly fordításában az I. és II. osztályos *Egészségtan*. A kolozsvári Minerva 1947-ben folytatta az előző években elindított tankönyvkiadási programját: három újrakiadás mellett megjelentették Heinrich László és László Tihamér *Kísérleti fizika* tankönyvét (a gimnáziumok felső osztályai számára), kiadtak egy Molnár Károly által románból átdolgozott tankönyvet a gimnáziumok II. osztálya számára (T. Florian – I. Popsim: *Gyakorlati ismeretek*) és egy munkaközösség által kidolgozott *Egyetemes történelem és Ókor és Középkor* tankönyvet a gimnáziumok I. osztálya számára. 1948-ban ezekhez már csak egyetlen könyv csatlakozott: Cseke Domokos *Fizikai földrajz* könyve (II. gimnáziumi osztály), ezzel lezárult az egyébként 1948-ban államosított Minerva tankönyvkiadó szerepe (RMIL V. 2: 675–680).

Szintén még 1920-ban a Minerva átveszi az *Erdélyi Orvosi Lap* kiadását, s még az évben kiadja az *Erdélyi Magyar Naptárt*. S mivel a vállalat első lépése – a sürgős tankönyvkiadás mellett – egy irodalmi lap kiadására irányult, ugyancsak még 1920-ban megkezdí a tárgyalásokat az *Erdélyi*

Szemle átvételére, melyet tulajdonába is vesz s folytatólagosan *Pásztortűz* címen 1921 januárjában megjelentet Reményik Sándor szerkesztésében (1921. január 9. – 1944. február 15.), aki 1923. augusztus 1-ig főszerkesztőként, 1927–1930 között a szerkesztőbizottság tagjaként, majd főmunkatársként, 1934-től újra főszerkesztőként, 1938-tól pedig mint laptulajdonos is szerepel impresszumában, halála után pedig nevét a folyóirat „alapítóként” tünteti fel.

A *Pásztortűz* nevet az első szám beköszöntő cikke szerint id. Grandpierre Emil adta. Ugyanitt programját így határozzák meg: „Azt akartuk, hogy ez a cím már magában kész program legyen. Szabatos kifejezője célunknak. Célunk [...] a magyar hagyományok megőrzése, továbbfejlesztése a magyar érzésnek, a magyar gondolatnak, a magyar hagyományok alapján, és harc, ha kell, minden olyan érzés, minden olyan gondolat ellen, amely ezektől idegen.” A *Pásztortűz*nek átmenetileg fiókszerkesztőségei is működnek, Nagyenyeden (Áprily Lajos), Marosvásárhelyen (Berde Mária), Temesváron (Endre Károly), Nagyváradon (Gulácsy Irén), Székelyudvarhelyen (Tomba László).

„Akik megadták a *Pásztortűz* alapvető programját, helyes úton jártak, mert olyan irányt szabtak, amelyen – ha időközben megváltozott formában is – folytonos fejlődéssel haladt előre a lap s ma már Erdély szellemi életének egyik nélkülözhetetlen fóruma.

A lap irányító tényezői [...] a lapot [...] olyan alapra fektették, amely állandó és szoros kapcsolatot létesít a lap szellemi munkásai és a lap olvasótábora között. Az anyaországtól elszakadt magyarság ősi kultúráján nyugvó, hagyományokra visszatekintő érzésére fektette a fősúlyt s a múlt tisztelete s a hagyományok kegyeletes ápolása révén kívánta szolgálni a magyarságot nyelvében, hitében, erkölceiben és érzelmeiben.

A *Pásztortűz* ma már a Minerva kiadóvállalatnak legfélértékesebb értéke, szívéhez nőtt legkedvesebb alkotása. A lap fenntartásához szükséges anyagi áldozatot mindig szívesen hozta meg s tovább is áldozni fog érte, amíg ereje megengedi s amíg a magyarság szeretetének és ragaszkodásának támogató erejét tudja és érzi nemes vállalkozása mellett. /.../ A lap egykori kitűnő szerkesztőinek, akik a nemes hivatás teljes átérzésével, tudásuk és lelkesedésük egész erejével irányították a lapot és akik ma már a legelőkelőbb irodalmi és tudományos társaságok tagjai s akiknek irodalmi neve országhatáron felülemelkedve, ott él minden magyar szívében” – írja dr. Vékás Lajos vezérigazgató a Minerva első tíz évét értékelve (Vékás 1930: 473–474).

A *Pásztortűz* eredeti szépirodalmi anyagában természetszerűen a legtöbb a vers. A gyakrabban jelentkező költők: Áprily Lajos (Erdélyből való eltávozása után is), Bárd Oszkár, Bartalis János, Berde Mária, Dsida Jenő, Flórián Tibor, Finta Géza, Jakab Géza, Kövér Erzsébet, Krüzselyi Erzsébet, Maksay Albert, Nagy Emma, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Szentimrei Jenő, Szombati-Szabó István, Tompa László, Walter Gyula; a magyarországiak közül – a *Nyugat* nagyjai mellett – gyakran közöl Berda József, a más kisebbségi magyar irodalmakból Fekete Lajos, Mécs László. A harmincas években jelentkezett fiatalok közül találkozunk itt Bíró-né Váró Éva, Derzsi Sándor, Hegyi Endre, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Létay Lajos, Serestély Béla, ifj. Szemplér Ferenc, Varró Dezső nevével. A prózaírók közül a gyakoribbak: Balázs Ferenc, Balogh Endre, Berde Mária, Finta Zoltán, Gyallay Domokos, Kacsó Sándor, Kovács Dezső, Molter Károly, Nikodemusz Károly, Nyíró József, Sebesi Samu, Tamási Áron. A harmincas évek végén pedig találkozunk a *Pásztortűz*ben Asztalos István, Bözödi György, Donáth László, Horváth István, Kovács György, Kovács József nevével, írásaival.

A *Pásztortűz* érdeklődése világirodalmi vonatkozásban az ókor klaszszikusaitól és a japánoktól a kortárs modernekig, sőt a szovjet irodalomig terjed. Fordítói gárdája túlnyomórészt a helyi erőkből telik ki, sokszor ad helyet a folyóirat másod-, sőt harmadrangú hazai fordítóknak, s csak ritkán veszi át a magyar műfordításirodalom már bevett értékeit. Az első (1920-ig terjedő) szakaszban jelesebb és gyakrabban megjelenő költő a világirodalomból csak Baudelaire, Ivan Goll, Li Tai-po és Verlaine; a második szakaszban D'Annunzio, Goethe, Francis Jammes, Rimbaud. Novellát, rövidebb prózai írást Galsworthytól, Selma Lagerlöftől, Leonid Andrejevától, Majakovszkijtól, Pirandellótól, Reymonttól, Strindbergtől s a második szakaszban Duhameltől és Huxleytől is találunk; időnként egy-egy regényt egészében is közöl, folytatásokban (Ch. de Coster, Franz Werfel, Paul Bourget).

Látható törekvése a szerkesztőknek (és ez egybehangzik a fordítói szándékokkal is), hogy magyar fordításban megszólaltassák a klasszikus és kortárs román és szász irodalmat. A Minerva kiadványok, nyomtatványok bibliográfiájában Eminescu és Alecsandri, Octavian Goga, Gala Galaction mellett Meschendörfer neve és munkája is megtalálható. A szépirodalmi anyag mellett igen gazdag a *Pásztortűz* irodalmi, művészeti, művelődési, sőt tudományos cikkanyaga. A szerkesztőség látható

törekvése, hogy a maga polgári középrétegének rendszeres tájékoztatást nyújtson arról, ami ezeken a területeken, főleg az erdélyi magyar szellemi életben történik. Rendszeresen hírt ad az irodalmi élet eseményeiről (nem csak a *Pásztortűz* vidéki irodalmi estjeiről, hanem a *Helikon* éves írótalálkozóiról, a különböző irodalmi társaságok életéről és munkájáról). Tájékoztató, ízlésformáló a *Pásztortűz*nek a művészeti életet nyomon követő anyaga: rendszeres színikritikai rovatának gyakoribb szerzői Gaál Gábor (1929-ben), Janovics Jenő, Kristóf György, Pálos István, Tövissi Géza, Valkó László, Walter Gyula; az erdélyi zenei élet eseményeiről Járosy Dezső, Mannsberg Arvéd, Seprődi János, Tövissi Géza és Walter Gyula írja a legtöbb cikket; a művészettörténeti és művészetkritikai anyagban Debreczeni László, Finta Zoltán, Gulyás Károly, Jakab Géza, Kelemen Lajos, Kós Károly, Siklóssy László, Szakolczay Béla, Tóth István, Tövissi Géza, Walter Gyula írásaival találkozunk.

A *Pásztortűz* ismeretterjesztő vagy szakcikkeket közöl a különböző társadalomtudományok témaköréből, az Erdélyi Múzeum-Egyesület munkássága is tükröződik hasábjain. Nyelvtudományi cikkeket közöl Csúry Bálint, történelmi és régészeti tárgyú írásokat Bíró Vencel, Bitay Árpád, Herepei János, Kelemen Lajos, Roska Márton, filozófiai tanulmányokkal jelentkezik Bartók György, Perényi József, Tavasz Sándor, néprajzi, földrajzi, geológiai cikkekkkel Szász Ferenc, Tulogdy János, Xántus János.

A harmincas évek végén „átszervezés”-t jelent be a szerkesztőség. Ez elsősorban a *Pásztortűz* külsején mutatkozik meg: a folyóiratot formátuma, papírja, nyomdai kivitele igényesebb művészi képanyag közlésére is alkalmassá teszi. Ebben az időszakban közli művészeti tanulmányait Bíró József, Maksay Albert, Vásárhelyi Z. Emil, 1940 után Entz Géza, Felvinczi Takács Zoltán; színházi témájú írásokkal Heszke Béla, Járosi Andor, Kéki Béla jelentkezik; zenei tárgyú cikkekkal mellettük Lakatos István is. Az irodalomkritikai cikkanyagban új nevek jelennek meg: Böződi György, Szabó István, Szabédi László.

Az utolsó három évben (1941–44) a *Pásztortűz* – akárcsak több két háború közötti erdélyi laptársa – veszít súlyából. A front 1944. októberi átvonulása után kísérlet történik arra, hogy a szerkesztőségben együttálló anyagból újraindítsák a folyóiratot. Ehhez azonban a szerkesztő az új hivatalos szervektől nem kapja meg az engedélyt (Kuszálík–Dávid 2002: 430–435), így 1944-ben megszűnik a lap.

Szintén az 1921. évnek kiemelkedő eseménye a *Magyar Nép. Politikai, gazdasági, szépirodalmi képes hetilap* megindítása, mely a Minerva Rt. támogatásával 1921. november 25-től 1944. szeptember 9-ig Kolozsvárt jelent meg. Az igazgatóság már 1921. június havában behatóan tárgyal róla és a tervezet elkészítésére nézve Gyallay Domokosnak megbízást ad s már az év novemberében megjelenteti. Főszerkesztője 1943 szeptemberéig Gyallay Domokos (aki valójában csak 1940 végéig vezeti a lapot), mellette 1924 szeptemberéig Naláczy István, majd 1927 júniusáig Petres Kálmán a felelős szerkesztő. 1928-tól mezőgazdasági rovatszerkesztő, 1928 júniusától 1941-ig felelős szerkesztő és ügyvezető igazgató Szász Ferenc. 1941 januárjától Dávid Iván, júliusától Nemes István a felelős szerkesztő, mellettük felelős kiadóként mindvégig Tóth Kálmán jegyzi a lapot. A *Magyar Nép* elsősorban a falusi gazdálkodók, a városi iparosok és kereskedők igényeit akarta kielégíteni. Cikkeinek nagy érdeme, hogy a gazdasági, politikai, művelődési élet eseményeiről is nyújtottak könnyen érthető tájékoztatást. A 20-as években ipari rovata egy iparos szaklapot is pótolta, bemutatta az egyes iparágak országos helyzetét, megmagyarázta az új törvényeket, beszámolt a piaci viszonyokról s gondot fordított a továbbképzésre. Még nagyobb szerepet vállalt magára mezőgazdasági és szövetkezeti kérdésekben. Korszerű gazdálkodási módszerekre nevelte a kisgazdákat, a gyümölcs- és takarmánytermesztést szorgalmazta, hírt adott a nemesített magvak, fajtállatok, új gazdasági gépek, felszerelések előnyeiről. Sőt a gazdaasszonyokat is oktatta baromfitenyésztésre, konyhakertészetre. Állandó kapcsolatot tartott fenn az EMGÉ-vel. Ipari-szövetkezeti téren Dévald László, Szemerjai Sándor, Veress Endre, Drexler Béla, Adorjáni Károly, Ferencz József, míg mezőgazdasági vonatkozásban P. Nagy Sándor, Szentkirályi Sándor, Szentkirályi Ákos, Nagy Endre, Cs. Lázár László, Péter Béla, Gyalui Rosenberger Sándor, Török Bálint szerepel több cikkel.

Az ismeretterjesztés és a tudománynépszerűsítés vonalán a romániai magyar művelődési élet legkiemelkedőbb képviselőit sorakoztatja fel, s minden kulturális eseményről, évfordulóról azonnal értesíti – megfelelő magyarázat kíséretében – az olvasókat. Az állandó munkatársak között van Csűry Bálint, Boros György, György Lajos, Kristóf György, Vásárhelyi János, Bitay Árpád, Tavasz Sándor, Rass Károly, Trefán Leonárd, Kiss Ernő, Grandpierre Emil, Kádár József, Gyalui Farkas, Járosi Andor, Vári Albert. Gál Kelemen tanügyi-pedagógiai cikkekkkel, Rajka László és Kántor Lajos fordításokkal is szerepel. Rajka a sváb nemzetiségéről cikkezik.

Seprődi János Bartókról, Nagy Sándor Adyról közöl portrét. Az *Erdély jeles szülöttei* című rovat bemutatja nagyjainkat, kultúrintézeteinket. A történészekre hárult a tankönyvekből kiszorult magyar és különösen erdélyi történelem eseményeinek felidézése. Buday Árpád, Karácsonyi János, Bíró Vencel és Ferenczi Sándor írásai mellett különösen Kelemen Lajos állandó rovata, az egy-egy falu műemlékeit bemutató *Honismeret* figyelemre méltó.

A természettudományba és a földrajzi-földtani ismeretekbe Balogh Ernő, Bányai János, Gelei József, Teleky Dezső, Xántusné Paull Aranka, valamint a más témájú cikkeket is gyakran jegyző Tulogdy János vezeti be az olvasókat. Az orvosi felvilágosító írásoknak Gergely Endre, majd Jancsó Ödön a szerzője. A 20-as évek közepére kialakul a lap állandó rovatbeosztása: Külföld, Belpolitika, Hírek (újdonságok, érdekességek), Könyvek, Művelődési mozgalmak, Mezőgazdaság (állat-, termény- és piaci árak jegyzékével), Mulattató (szépirodalom), Kérdések – szerkesztői üzenetek.

1928-tól, mikor részben Szász Ferenc veszi át a szerkesztést, a lap fokozottabban a falusi lakosság felé fordul, az EMGE tevékenységét népszerűsíti. Figyelemre méltó a szászok gazdálkodását bemutató különszám. Ekkor indítanak harcot a falun elterjedt ponyvairodalom ellen folytatásos regény közlésével. Ez évben indítja meg Vásárhelyi János *Az Életből az Életnek* című erkölcsi-nevelő jellegű meditációk több mint egy évtizeden át vissza-visszatérő rovatát. Az első évtized végére a *Magyar Nép* a romániai magyarság népszerű néplapja lett, melyet Erdély-szerte 20-21 ezer példányban terjesztettek. Rövidebb életű az 1929-ben induló *A nő* című rovat Gyallay Domokosné, Bethlen Györgyné és Kovács Dezsőné közreműködésével; az 1933-ban megindított *Íffűség* rovat sem válik be. Bár az 1930-as évek elején néhány fiatalabb munkatársa akad a lapnak Balázs Ferenc, Debreczeni László, Demeter Béla, Demeter János és László Dezső személyében, a lapot szellemében nem sikerül megújítani, egyre inkább elszíntelenedik. Az 1940-es években a háborús események nyomják rá bélyegüket a lapra, sok az aláírás nélküli cikk, híryanagy; 1943-tól az újjáalakult EMKE falupolitikáját szolgálják. Valamelyes fellendülés 1943 végén és 1944-ben tapasztalható. Újra előtérbe kerülnek a történetiművelődési írások. A lap politikai vonalon mindvégig a Minerva Rt.-t támogató OMP, ill. Erdélyi Párt szócsöve volt, részt vett e pártpolitika népszerűsítésében, megmagyarázásában, a választások előkészítésében. Balogh Artúr, Sulyok István, Gyárfás Elemér, Várady Aurél, Zágoni István,

Paál Árpád, Demeter Béla vezércikkei, jegyzetei a nemzetiségi jogokat is megmagyarázták, rámutattak például a névbejegyzés körüli törvényszegésekre. A *Magyar Népet* eleinte Szopos Sándor, majd Tóth István és Hankó János illusztrálta. Különösen értékes Tóth István *A magyar díszítés alapformái* című rajzsorozata, melyet 1939-ben kötetben is kiadott. A *Magyar Nép* szerkesztői állították össze és munkatársai írták az 1921 és 1943 között évente megjelenő *Erdélyi Magyar Naptárt*, mely hasonló jellegű cikkeket tartalmazott, mint maga a hetilap (Gaál 1994: 436–439).

Ugyancsak az 1921-es évben a Minerva üzemeit egy újabb üzletággal, a cinkográfiai (klisé-készítő) intézettel bővíti ki, megelőzve ezzel az összes erdélyi hasonló műintézeteket. E berendezéssel kiadói és könyvnyomdai vállalatai újabb lendületet vesznek.

Az 1922. évben tekintélyes részvényérdekeltséggel belép a részvénytársaságba az erdélyi három magyar egyház főképviselője útján. Ettől az időtől kezdve az intézet működésére, irányára döntő befolyást gyakorolnak a magyar egyházak, s egyben erkölcsi és anyagi támogatásukkal biztosítják az intézet zavartalan és céltudatos fejlődését. „Az 1923. évnek kiemelkedő eseménye, hogy az igazgatóság megvásárolja a Brassai-ucca 5. szám alatti házastelket s ezzel megveti az alapját az intézet székházának. A következő 1924. évben az igazgatóság felépítteti a most jelzett telken az intézet székházát s még ez év december havában az addig szétszórva levő üzemek és irodák központi elhelyezést nyernek s ennek folytán megindul egy, az eddiginél sokkal eredményesebb termelési folyamat. Ugyanezen évben az üzemeket egy új üzemi ággal, a vonalazó-intézettel bővíti ki az igazgatóság és megkezdí a füzet- és üzleti-könyvgyártást. Közben az igazgatóság a meglévő üzemeket is bővíti újabb és újabb gépek beszerzésével, s ezzel emeli az üzemek termelőképességét.

Az évről évre növekedő forgalom, az újabb és újabb beszerzések szükségessé tették az alaptőke fokozatos felemelését. 1924-ben az intézet alaptőkéjét 2 000 000 lejre, 1927-ben 4 500 000 lejre emeli fel. Sajnos, a vállalat alaptőkéje még ezen emelések ellenére sem áll arányban a részvénytársaság kiszélesedett üzletkörével s azzal a megkötött nagy vagyonrészszel, amely gépekben, felszerelésekben és ingatlanokban fekszik. A rossz gazdasági viszonyok s a magyarság általános leszegényesedése megakadályozták, hogy az igazgatóság az alaptőke felemelését oly mértékben hajtsa végre, amint azt az intézet érdekei megkívánák.

Időközben a vállalat üzletköre annyira kibővült, hogy már a Brassai-uccai székház sem elegendő az összes üzemek és irodák befogadására és ezért az igazgatóság az 1929. évben megvásárolja a Szappan-utca 5. számú házastelket, amely a Brassai-u. 5. szám alatti házzal kapcsolatban van s most már ezen a két telken helyezkedik el az intézet. A részvénytársaság jelenleg 45 helyiséget foglal el s foglalkoztat 115 szakmunkást, 52 központi tisztviselőt, illetve szerkesztőségi és kiadóhivatali alkalmazottat s ezen felül 15 külső tisztviselőt, összesen tehát 182 alkalmazottat.

Jelenlegi üzletköre kiterjed a könyv- és lapkiadó vállalkozáson felül könyvnyomdai, könyvkötészeti, cinkografiai, vonalazási munkák vállalására, továbbá üzletikönyv, naptár- és füzet gyártásra; könyv, papír, írószerszer, eredeti kép-, vetítógép- és rádiókereskedésre.

A Minerva kulturális feladatát első sorban a fennebb már említett és kiadásában megjelenő két lapja: *A Pásztortűz* és a *Magyar nép* útján teljesíti. Mindkét lap 10 év alatt mély gyökeret vert a magyarság körében s áldásos és nemes misziót végez. *A Magyar nép* a Romániához tartozó magyarság egyetlen néplapja. Elterjedettsége és népszerűsége példátlan. Ma 20.000 példányon felüli számban megy szét hetenként Erdély minden részébe és terjeszti a tiszta magyar szellemet és a legkülönbözőbb ismereteket a falusi magyar nép körében” (Jász 1930).

Szerteágazó kiadói és nyomdászati tevékenysége mellett a Minerva tevékenységének fontos része volt a művészetek és a művészek pártolása. Az 1930-as évek elején – az általános gazdasági válság közepette – a kolozsvári és az erdélyi művészeti élet élesztéséhez jelentős mértékben járult hozzá azzal, hogy teret biztosított képzőművészeti kiállítások rendezésére.

Jász Pál összegezve az első évtized eredményeit, jogos büszkeséggel közölhette, hogy 1929 végéig 633 520 példányban kiadott 105 tankönyvet és 304 710 példányban megjelentetett 132 irodalmi és tudományos kötetet, azaz összesen 938 230 darab könyvet, ami az 1930-as jubileumi év termésével együtt valószínűleg több mint egymillió saját kötetre emelkedett. Emellett, a cég által végzett bér munkáknak köszönhetően további mintegy félmillió kötet hagyta el a Minerva üzemait az első évtized leforgása alatt, ami a kinyomtatott könyvek összpéldányszámát ez időszakban másfélmillióra emelte.

Igen sikeresnek bizonyultak a Minerva kiadásában megjelent sorozatok is. A legjelentősebbek: az *Erdélyi Magyar Naptár* (1921-től, 25 kötet) vagy *A Magyar Nép Könyvtára* (Gaál 1994) (1930-ig 41 füzet; 1939-ig

62 füzet), mely „A Magyar Nép olvasóközönségének mulattatására, ismereteinek bővítésére” az előfizetőknek 1923 és 1940 között ingyen megküldött könyvsorozat volt. Szerkesztője Gyallay Domokos. A 63 kötet jelentős része szórakoztató olvasmány, szépirodalom kortársaktól, ill. magyar klasszikusoktól. A sorozatban kiadták Heltai Gáspár száz fabuláját (Szentimrei Jenő átdolgozásában), Jókai elbeszéléseit, Tompa Mihály elbeszélő költeményeit, Jakab Ödön verseit, továbbá Lampérth Géza, Benedek Elek, Sebesi Samu, Földes Zoltán, Donáth László, Finta Zoltán, Gyallay Domokos válogatott novelláit, Izsák Domokos parasztköltő verseit Tompa László gondozásában.

Külön kötetek a falusi műkedvelőket látták el megfelelő anyaggal. Rajka László és Gyallay Domokos egy-egy szavalókönyvet állított össze, több válogatás jeleneteket, egyfelvonásosokat tartalmazott, a legnépszerűbb azonban a három kiadást megért Csűry Bálint-féle *Vőfélykönyv*, valamint Vásárhelyi János *Hóstatí lakodalma* volt. Sikeres kiadványokkal próbálták az egyszerűbb néprétegek általános műveltségét emelni. Benedek Elek a magyarok történelmét, Vathy Elek a magyar szépirodalom történetét írta meg, Bíró Sándor Mátyás királyt, Kovács Dezsőné Petőfit, Balogh Artúr Széchenyit mutatja be kötetében, Tóth István pedig a magyar díszítés alapformáiról állít össze könyvet. Balogh Ernő a levegőről és a természeti jelenségekről ír összefoglalást, Nagy András *Jó egészséget* című kötete az egészségügyi, Vásárhelyi János két cikk- és beszédgyűjteménye pedig az erkölcsi nevelést szolgálja. Balogh Artúr a kisebbségi jogról is felvilágosítja olvasóit.

A leggyakorlatiasabb kiadványok a falusi lakosság mindennapi munkáját próbálták korszerűsíteni. A földmérésről, a méhtenyésztésről, a gyógynövényekről (Páter Béla), a konyhakertészetről (Koncz Lajos) kiadott kötetek mellett ki kell emelnünk Cs. Lázár László kétrészes *Mezőgazdasági útmutatóját*, Szász Ferenc kötetét a kenyérről és a gyümölcs-termesztésről, valamint Konopi Kálmán kézikönyvét a búzanemesítésről. A sorozatborítót Szopos Sándor rajzolta.

A *Minerva Könyvtár* 1925 és 1928 között megjelenő könyvsorozat. Tavasz Sándor és Rass Károly szerkesztésében összesen 15 száma látott napvilágot (13 kötet). Volt közöttük filozófiai tanulmány (Tavasz Sándor: *Apáczai Cseri János személyisége és világnézete*), társadalomlélektan (Varga Béla: *A mai közszellem pszichológiája*), pedagógia (Imre Lajos: *A modern nevelési rendszerek kritikája*; Gál Kelemen: *A társadalmi*

közszellem hatása az iskolai nevelésre), történettudomány (Biró Vencel: *A mai közszellem erdélyi történelmünk ítélőszéke előtt*), geológia (Tulogdy János: *Erdély geológiája*), természettudomány (Széll Kálmán: *Az anyag szerkezete*), nyelvészet (Császárr Károly: *A jelenkori nyelvújítás*), irodalomtörténet (Dézsi Lajos: *Erdélyi arcképek és képek*; Kristóf György: *Esztétikai becslésünk a mai közszellem hatása alatt*). A kisebbségi közérzetet a modern társadalomtudományok összefüggésében vizsgáló tanulmányok mellett a szerkesztők beiktattak a sorozatba két szemelvényes szövegkiadást is: Hermányi Dienes József *Emlékiratát*, amelyet Kelemen Lajos rendezett sajtó alá, s Újfalvi Sándor *Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok* című művét, amelyhez az író életrajzát Gyalui Farkas írta meg. Ugyancsak ebben a sorozatban jelent meg Kristóf György „három jellemzés”-e: *Vörösmarty rózsái*, *Madách emlékezete* és *Jókai lelke* (Dávid 1994).

A *Magyar Ifjúság Könyvtára* (1928–1940 között 12 füzet), a *Pásztortűz Könyvtára* (1925–1930) Kolozsváron megjelentetett könyvsorozat. Kezdeményezője és szerkesztője Áprily Lajos, akinek nevét azonban a köteteken nem tüntették fel. Az 1–18. sorszámozással megjelent 17 mű (Pálffyné Gulácsy Irén *Förgeteg* című „pályadíjnyertes regényét” a sorozat 1–2. számaként jelentették meg) egy kivétellel eredeti regény, elbeszélés, közöttük: Gyallay Domokos *Vaskenyéren* című történeti regénye 2 kiadásban, Makkai Sándor *Elbeszélései* 3 kiadásban is, Szabó Mária, Berde Mária, Tamási Áron elbeszélései, Kós Károly *A Gálok* kisregénye és elbeszélések, de Henry Bordeaux regénye, a *Test és lélek*, Csáky Ilona grófnő fordításában).

Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* (1926–1947 között György Lajos szerkesztésében 1–21 sz.) 208 füzete közül csupán 11 nem a Minerva nyomása, mely füzeteiben rendszeresen közli az erdélyi magyar irodalom bibliográfiáját György Lajos, Ferenczi Miklós, Valentiny Antal, Monoki István, Vita Zsigmond összeállításában az évek folyamán, Teleki Domokos: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története*.³

Az *Erdélyi Ritkaságok* sorozat 1939-ben azzal a céllal indult meg, hogy az Erdély múltjára vonatkozó kiadatlan és ismeretlen értékes kéziratokat megjelentesse és ezzel a régi Erdély valódi arcának megismerését lehetővé

³ Az Erdélyi Tudományos Füzetek jelentős részét az Erdélyi Múzeum-Egyesület adta ki, de a sorozatot – három szám kivételével – kezdetől a Minerva nyomtatta.

tegye. 1939–1944 között 13 mű jelent meg 18 kötetben Jancsó Elemér szerkesztésében. „... Az »Erdélyi Ritkaságok« tehát forráskiadványok is egyben, melyek e tudomány sajátos célkitűzésein kívül a legmagasabbfokú népszerűsítés nemzetmentő feladatát is óhajtja a maga szerény eszközeivel szolgálni” – nyilatkozza Jancsó Elemér egy, az *Ellenzék*ben vele közölt interjújában. A sorozatának megindítására feliratkozott előfizetők és pártolók száma meghaladta a 230-at. A listán találjuk Erdély és Magyarország legjelentősebb könyvtárait, az irodalmi és tudományos élet jelentős képviselőit, az erdélyi nemességet, kulturális és gazdasági intézményeket, de dr. Ajtai Miklóst Párisból, dr. Báthory Jánost Budapestről, gr. Bethlen Györgyöt, Brüll Emánuel, Csögör Lajost, György Lajost, Jancsó Bélát, Janovics Jenőt, Kelemen Lajost, Karácsony Benőt, Kristóf Györgyöt, dr. Makkai Lászlót, Oberding Józsefet, dr. Neumann Jenőt, Reischel Arthurt, gr. Teleki Ernőt, dr. Tonk Emilt, Vámszer Gézát, dr. Vásárhelyi Jánost, dr. Vékás Lajost, Walter Gyulát Kolozsvárról, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát, a Pécsi Egyetemi Könyvtárát, a Nagyenyedi Református Kollégiumot, a budapesti Eötvös József Kollégiumot, br. Kemény Jánost Marosvécséről, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumot stb. Itt közli még 1939-ben, sorozat-nyitóként Nagy Lázár munkáját: *Az „Erdélyi Nemzeti Játékszínnek”, a Magyar Játékszínnek eredete, fennállásának, viszontagságainak a mai időkig leírása. 1821.* Bevezetéssel ellátta Jancsó Elemér. Továbbá Ruzitska György emlékezéseit az 1856. évből, Felsőcernátoni Bod Péter önéletírását szintén Jancsó Elemér bevezetésével, Hermányi Dienes József *Nagyenyedi síró Heraklitus-át* vagy Bölöni Farkas Sándor *Nyugateurópai utazás* című munkájának kiadását 1943-ból stb. „A *Minerva Népkönyvtár* sorozat 1930-ban indul (megjelent 15 füzet), melyet füzetenként-kötetenként négy-hatezer példányban adtak ki. Célkitűzése, hogy népszerű, olvasmányos formában ismertesse meg az egyszerűbb olvasóközönséggel a magyar nép történetének jeles személyiségeit, a magyar irodalom kiemelkedő alakjainak műveit. Ezt szolgálták az olyan művek, mint Görög Ferenc: *Tatárok torkában és Három tenger partjai között*, a szerző nélküli füzetek (*Attila, a hunok királya; Árpád, Álmos fia; Néhai való jó Mátyás király*). A sorozatban válogatás jelent meg Petőfi Sándor, Garay János és Jakab Ödön verseiből, önálló füzetek *Mesemondó, Betlehemes játékok* és *Ne vessünk!* címmel (ez utóbbi Görög Ferenc összeállításában). A sorozat meg nem nevezett szerkesztője itt adta közre Szász Ferenc *Kisgazda gyarapodása baromfitenyésztéssel*

című füzetét és egy *Házi kincstár* című füzetet, amelynek alcíme: *Hasznos tudnivalók a mindennapi életben*, összeállítója szintén Görög Ferenc. A *Minerva Népkönyvtár* még az 1930. évben, 15 szám után meg is szűnt, bár néhány füzetten az *I. rész* jelzet arra utal, hogy a szerkesztőnek további tervei is voltak” (Dávid 1994: 599).

Az *Erdélyi Szépmíves Céh* 1924 és 1944 között 14 sorozatban (évente 4–10 kötettel) összesen 166 művet jelentetett meg, a legtöbbet (15 művet) 1928-ban, a legkevesebbet (4 művet) 1926-ban, az illető korszak szépirodalmi könyvtermésének 9,7%-át. A szerzők közt a helikoni polgári humanum esztétikailag eléggé nyitott skáláján megtalálható a két világháború közötti időszak romániai magyar irodalmának számos jelentős írója, költője: így Áprily Lajos, Bánffy Miklós, Bartalis János, Berde Mária, Dsida Jenő, Finta Zoltán, Gagyi László, Hunyady Sándor, Jékely Zoltán, Kádár Imre, Karácsony Benő, Kemény János, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyíró József, Olosz Lajos, Szántó György, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tompa László, Reményik Sándor, akikhez fiatalon csatlakozik Asztalos István, Wass Albert. A többi műfaj (dráma, útirajz, esszé és tanulmány, műfordítás) elenyésző arányban szerepelt a kiadványok sorában. E kiadó- és szerkesztéspolitikai művészi irányvonalával ellenkezett a határozott társadalmi elkötelezettséget hirdető, a jelen vagy a közelmúlt társadalmi-politikai ellentmondásait leleplező erővel bemutatató irodalom. Magán a Helikon írói közösségén belül is vitára adott alkalmat Kacsó Sándor *Vakvágányon*, Tamási Áron *Címerecek*, Szántó György *Az ötszínű ember*, Berde Mária *Szentségvivők* című regényének, Balázs Ferenc *A rög alatt* című önéletrajzi írásának, Böződi György *Székely bánja* című történelmi monográfiájának visszautasítása a kiadó lektorai részéről. Ez a kiadópolitika a Helikonon belüli bírálatok után újabb ellenzékét, majd elkülönülő írói-kiadói tömörülést (**Erdélyi Magyar Írói Rend*) eredményezett, s kihívta baloldali írói körök – elsősorban a Korunk-szerkesztő Gaál Gábor – bírálatát (Dávid 1981).

Az Erdélyi Szépmíves Céh sorozatról szólva meg kell említeni azokat a jeles erdélyi festőket, grafikusokat, akik a *Minerva* könyveket illusztrálták, igényes megjelentetésüket biztosították: közöttük Gy. Szabó Béla, Szopos Sándor, Tóth István, Vásárhelyi Zigler Emil, R. Adler Adolf, Lengyel József. S ha már az illusztrátorokat említettük, szólni kell a *Minerva* által nyomott magas technikáról tanúskodó albumokról, ex-libriszekről, reklámokról is, valamint a kifogástalan kivitelezésű, sokszor két- vagy

háromnyelvű kiállítási katalógusokról és a kiállítási plakátok sokaságáról is, melyek elhagyták ugyanakkor a Minerva nyomdáját.

A tankönyvek és irodalmi, tudományos munkák kiadását „kiegészítették a sokszázezer példányban kiadott folyóiratok, világi és egyházi hetilapok és napilapok”⁴: *Contribuțiuni botanice, Erdélyi Gazda, Erdélyi Magyar Naptár, Erdélyi Múzeum, Erdélyi Orvosi Lap, Globus, Hangya, Közgazdaság és Az Út* (1920-tól); *Magyar Nép, Pásztortűz, Református Szemle, Sport* (1921-től); *Keresztény Magvető, Méhészeti Közlöny* (1922-től); *Revista stomatologică – Sztomatológiai Szemle* (1923-től); *Jóbarát, Progresul economic* (1925-től); *Reformátusok Lapja* (1926-től); *Kálvinista Világ* (1927-től); *Erdélyi Helikon, Erdélyi Irodalmi Szemle* (1928-től); *Poliția* (1929-től); *România Nouă, Szövetkezeti Értesítő* (1933-tól); *Hölgyfutár* (1937-től); *Ellenzék, Estilap, Iskolaszövetkezeti Közlöny, Keleti Újság, Magyar Újság, Mezőgazdasági Szemle, Múzeumi Füzetek, Nép és Nyelv* (1940 után); *Dolgozó Nő, Egység, Erdély, Erdélyi Szikra* (később *Igazság*), *Falvak Népe, Lumina, Lupta Ardealului, Népvédelem Lapja, Plugarii, Tribuna Nouă, Utunk, Világosság* (1944 után).

Szintén a Minerva üzemeiből került ki (Krizsó 1968) 1933–1938 között a parasztpárti Zaharia Boilă által igazgatott és Paul Boilă által szerkesztett *România Nouă* újság, amelynek akkori fiatal munkatársai közül Corneliu Coposu nevét ma már mindenki ismeri.⁵ A román szerzők szerint a *România Nouă* a korszak egyik legfontosabb sajtókiadványa volt.⁶

Ha a könyvtermés területén 1922-ig a nyomdakész állapotban levő irodalmi vagy tudományos munkák megjelentetése, de hangsúlyosan a tankönyvkiadás szerepel, 1923-ban a Minerva megkezdte a komoly tudományos művek kinyomtatását. A korábbinál nagyobb számú szépirodalmi, illetve református egyházi munka nyomtatása mellett útnak indították a könyvtárkatalógusok kiadását is.

1924-ben zeneművekkel, magyar történelmi munkákkal, magyar irodalmi témájú tanulmányokkal és folyóiratokban megjelent művek

⁴ A Minerva az államosításig több mint negyvenféle sajtóterméket állított elő (Krizsó 1968: 153).

⁵ Corneliu Coposu – aki 1990 után az újjraalakított Nemzeti Parasztpárt elnöke – 1935 és 1937 között volt az újság munkatársa. Lásd: http://www.corneliu-coposu.ro/articol/index.php/60_biografia_seniorului_in_date/. (Letöltve: 2010. 07. 25.)

⁶ Mircea Popa, *Tradiții ale presei românești din Cluj-Napoca*. <http://blogdeeditor.blog.com/2010/01/29/la-multi-ani-mircea-popa/>. (Letöltve: 2010. 09. 09.)

különnyomatával lepik meg az olvasókat. Ekkor jelent meg az első összefoglaló jellegű munka, *A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje, 1919–1923* címmel, szerzője György Lajos, és ekkor publikálták Nyíró József első munkáját is.

1925-ben folytatódott az irodalmi munkák, a tankönyvek, a tudományos, a teológiai és a bibliográfiai közlemények kiadása, és kezdetét vette az almanachok, a naptárak, a kalauzok, a jogszabályok és az iskolai értesítők nyomtatása. Ebben az évben jelent meg a Minerva kiadásában az első Benedek Elek-, Makkai Sándor-, Kántor Lajos-, illetve Tavasz Sándor-mű.

1926-ban már katolikus hívők számára is nyomtattak kiadványokat, és megkezdődött a világirodalmi művek, továbbá az egyházi énekes könyvek kiadása. Első ízben adták ki az Erdélyi Római Katolikus Státus jelentéseit, továbbá a Minerva könyvkereskedésében megvásárolható könyvek és kiadványok jegyzékét (Minerva... 1926). Ekkor kezdték el az Erdélyi Múzeum-Egyesület által kiadott *Erdélyi Tudományos Füzetek* nyomását. Első alkalommal jelentették meg Vásárhelyi János munkáit, s ugyancsak ebben az esztendőben nyomtatták ki Orient Gyula 230 oldalas gyógyszerészettörténetét.

1927-ben a tudománynpszerűsítő munkák, a könyvtárjegyzékek, a szépirodalmi művek kiadása folytatódott. Megjelentek az Erdélyi Szépművészek Céh első, Minerva által előállított kiadványai,⁷ s először publikált a Minervánál Berde Mária és Kós Károly.

Ha 1928-ban román költők munkáinak fordításából közöltek összeállítást, 1929-ben az erdélyi kisebbségek oktatásügyi küzdelmeit szedték kötetbe (Balázs 1926: 265), szerzőik névsora pedig Jancsó Elemér, Nyárády Erasmus Gyula, Tabéry Géza, Tamási Áron és Tulogdy János nevével gyarapodott.

A első tíz esztendő elteltével a Minerva Erdély-szerte ismert kiadó- és nyomdavállalattá vált. Évente kiadta és/vagy kinyomtatta mindazokat a munkákat, amelyekre a közösségnek szüksége volt, s évente bővítette kiadványai szerzőinek a körét. 1931-ben Kisbán (Bánffy) Miklós, 1932-ben Imre Lajos, 1933-ban Gyárfás Elemér, 1935-ben Böződi György és Görög

⁷ Az Erdélyi Szépművészek Céh sorozata 1925-ben P. Gulácsy Irén *Hamueső* című kötetével indult. Az 1–23. számú köteteket a Lapkiadó Rt., a 24–37. számúakat a Minerva Rt., a 38–61. számúakat a Concordia Rt., majd a 62–136. számúakat ismét a Minerva Rt. nyomtatta.

Ferenc, 1936-ban György Lajos, 1937-ben Molter Károly és Vásárhelyi Z. Emil, 1938-ban Kelemen Lajos, 1939-ben Asztalos István és Gyalui Farakas, 1942-ben Szabó T. Attila, 1943-ban pedig László Gyula munkáját jelentette meg, hogy csak az ismertebb neveket említsük.

1930-ban a Minerva állította elő Krizsó Kálmán harmadik⁸ *Grafikai Évkönyvét*, amelyben a szerző ismét közkinccsé tette a saját gyűjtésén alapuló adatokból összeállított statisztikáját a romániai nyomda- avagy grafikai iparról, s amelyet Bánffy Miklós, Kós Károly, Nagy Imre és Mattis-Teutsch János munkáival illusztrált.

Kiadásra kerültek a vállalat működésének második évtizedében az *Erdélyi Fiatalok* falufüzetei, a Minerva tankönyvnevjegyzékei, gazdasági könyvjegyzékei, múzeumi kötetek, erdélyi műemlékek ismertető kiadványai, olvasókönyvek, sajtó- és könyvbibliográfiák, történelmi kiadványok, törvénytárak, antológiák, emlékkönyvek, s a román kultúrát a magyar olvasóközönséggel ismertetni hivatott kötetek.

Rendhagyó és úttörő vállalkozása a vállalatnak az 1929-ben kinyomtatott *Minerva – Enciclopedie Română* (Minerva... 1929: 978), amely az első világháború után megjelent első román enciklopédia volt, s amelynek a megjelentetése „nagy meglepetést keltett a romániai irodalmi és tudományos világban”, egyfelől azért, mert az 1919-es impériumváltás után az első román enciklopédia volt, másfelől, mert kolozsvári magyar intézmény adta ki és nyomtatta (Krizsó 1968: 156). A csaknem ezer oldalas, mintegy harmincezer szócikket tartalmazó, több mint ezer szövegekőzi klisével, száz fehér-fekete és tíz színes térképpel, valamint 50 műmelléklettel kiegészített munkát a dr. Alexandru C. Pteancu erdélyi főtanfelügyelő elnöklete alatt álló olyan szerkesztőbizottság és szerzői gárda alkotta meg, amely a Minervával kiváló viszonyt fenntartó neves – elsősorban erdélyi származású, túlnyomórészt görög katolikus – román értelmiségiekből állott.⁹

A Minerva 1930-ban újabb műszaki fejlesztést eszközölt, ekkor vásárolta meg Újhelyi Mór különleges dombornyomdáját, amelynek felszerelése nagymértékben hozzájárult a kiadványok minőségének emeléséhez

⁸ Az előző évkönyvek 1926-ban és 1927-ben láttak napvilágot, a következő 1938-ban jelent meg.

⁹ Az enciklopédia szerkesztőbizottságának tagjai: Augustin Maior, Romulus Demetrescu, Aurelian Florinescu, Sever Pop, Ana Voileanu-Nicoară, Alexandru Christescu, Ștefan Meteș, Valeriu Bologna, Victor Lațiu, Septimiu Popa, Ion Mușlea és Petru B. Cirlea.

(Krizsó 1994: 597). A következő jelentősebb, európai szintű gépek munkába állítását feltételező modernizációra 1937 végén került sor. A *Pásztortűz* 1938 elején adott róla hírt, ekképpen: „A lapunkat előállító Minerva nyomdavállalatnak sikerült megszereznie egy új cinkográfiai eljárás szabadalmát, s ennek köszönhető, hogy mélynyomású képek hatására emlékeztető illusztrációkat adhatunk.” (*Pásztortűz* 24. (1938) 1).

A Minerva jelentős kiadványai közül mindenképpen említést érdemel dr. Nagy Endre és dr. Szász Ferenc 600 oldalas, több száz illusztrációval díszített *Gazdatusomány* című munkája, amelyet a román földművelésügyi minisztérium a gazdasági iskolák tankönyvének fogadott el, továbbá dr. Jancsó Benedek *Erdély története* és dr. Görög Ferenc *A magyar nemzet története* című művei.

Krizsó Kálmán találóan írta: a Minerva „újabb és újabb könyvkiadói ötlettel, kezdeményezéssel foglalkoztatta a nyomdát, a könyvkötészetet, [az] adminisztrációt, és nem utolsósorban: ezen keresztül segítette a magyar írókat” (Krizsó 1968: 157).

A Minerva irodalom- és könyvtámogató szellemére vall az is, hogy átfogó munkával országos népkönyvtárakciót szervezett, és 1939-ig 22 erdélyi és bánági megyében – sőt Románia Kárpátokon túli részein is! – 20–20 népkönyvtárat alapított. Országszerte összesen 411 Minerva-népkönyvtár működött, amelyek segítségével hozzávetőleg 30 ezer kötet állt a falun élő olvasók rendelkezésére (*Pásztortűz* 24. (1938) 1). Itt említeném meg, hogy a népkönyvtárak mellett az iskolák, főleg a falusi iskolák diákjai számára ingyenes jutalomkönyveket küldött; sőt az ajándékkönyvek biztosítására az unitárius egyháztól kölcsönt is vett fel.

Egyáltalán nem mellékes szempont, hogy a vállalat stabil munkalehetőséget nyújtott olyan magyar tisztviselőknek és értelmiségieknek, akik 1920 után a közhivatalokból kiszorultak, de sok pályakezdő fiatal számára is komoly munkalehetőséget jelentett.

A lapok és könyvek példányainak százezreit kiadó, jelentős könyvkötészeti, cinkográfiai, vonalazási bérmunkát elvégző, iskolai, valamint üzleti könyveket és főkönyveket gyártó, papírral, könyvvel, írószerrel, művészeti alkotásokkal, vetítógépekkel és rádiókészülékekkel kereskedő vállalatot az 1929–1933-as gazdasági válság keményen próbára tette, és rendkívüli nehézségek elé állította. A tisztviselők bérét kénytelenek voltak csökkenteni, az alkalmazottak egy részétől pedig meg kellett válniuk. A cég talpon maradását ebben az időszakban főképpen a tankönyvek és a húszezres

példányszámban kiadott *Magyar Nép* biztosította. A válságot súlyosbították viszont azok az állami sarcok, amelyeket a vállalatokra 1933 után sorozatosan kivetettek: 1934-ben például a Minervának 60 ezer lejt kellett kötelező belföldi államkölcsönjegyzésre befizetnie, 1939-ben pedig a háborús előkészületekre „áldozati adó” címen befizetett 1,2 millió lejjel lett szegényebb (Krizsó 1994: 597).

Mindezek ellenére, az erdélyi magyarság első kisebbségi korszakában, 1920 és 1940 között a Minerva végig ellátta feladatait, és a közösség rendelkezésére bocsátotta mindazokat a tankönyveket, irodalmi és tudományos műveket, ismeretterjesztő és népművelő munkákat, továbbá hetilapokat, folyóiratokat és más kiadványokat, amelyek nélkül a magyar oktatás és művelődés Erdélyben mérhetetlenül erőtlenebb és sokkal színvonalatlanabb lett volna.

Ebben az időszakban az erdélyi magyar könyvkiadásban Kolozsvár 3487 művel az első helyen szerepel. Az időszaki sajtótermékek tekintetében 457 címmel szintén Kolozsvár vezet, ami a teljes korabeli sajtótermés 27 százalékát teszi ki. A Minerva ebben a periódusban 1563 könyvet és 56 időszaki sajtókiadványt nyomtatott, messzemenően kiemelkedve a többi nyomdávalalatt közül (Kozma 2007).

Az 1940. augusztus 30-i „második bécsi döntés” nyomán Erdély északi része – és benne Kolozsvár is – két évtized után újra magyar fennhatóság alá került. Az új körülmények lehetővé tették a vállalat konszolidációját: 1941-ben nagyarányú tőkeemelést hajtottak végre, majd a Minervába beolvastották a Concordia Nyomda és Lapkiadó Rt.-t,¹⁰ és később, megvásárlása után, az Ardealul nyomdát¹¹ is. A Minerva, 1944. szeptember 30-án újabb vásárlás következtében megszerezte a mai Brassai Sámuel utca 5. szám és Dávid Ferenc utca 4. szám alatti, két utcára nyíló, 355 négyzetméter (1278 négyzetméter) területű házastelket,¹² amely a Brassai utca 7.

¹⁰ A Concordia-nyomda 1920-ban létesült, kezdetben a Református Kollégium alagsorában működött, ahonnan 1922-ben az Egyetem utca 8. szám alatti épületbe költözött; 1942 áprilisáig itt állították elő az *Ellenzék* című napilapot, akkor a nyomdát felszámolták, és gépeit a Minerva-üzemek vették át.

¹¹ Az Ardealul S. A. 1919–1941 között működött Kolozsváron, székhelye a mai Memorandumului (Unió) utca 22. szám alatt volt; 1941-ben Nagyszébenbe költözött, s a vállalatot berendezéseivel együtt a Minerva Rt. vásárolta meg.

¹² 172. sz. Telekkönyv, 4616. hrsz., Kolozsvár (telekkönyvi másolat a Minerva Művelődési Egyesület irattárában).

szám, illetve a Szappan utca 5. szám alatti ingatlanokkal szomszédos, és amelynek révén az összefüggő telekingatlan immár három utcára rendelkezett kijáráttal.

A Minerva teljes ingatlanvagyonára ekkorra tehát csak a Brassai Sámuel – Dávid Ferenc – Szappan utcák térségében 884 négyszögöles (3182 négyzetméteres), három helyrajzi számon elterülő, összefüggő telekingatlanból, továbbá az ezeken található kilenc – összesen több mint ötezer négyzetméteres lakfelületű – épületeingatlanból állott.¹³

A 1944 októberében bekövetkezett újabb helyzetváltozás nyomán, az év végén a három egyház lemondott a Minerva-részvények többségéről (52 százalékról), és azokat átengedte a nyomda szakszervezeti tanácsának. Az 1944. üzleti évről kiadott jelentés ennek ellenére nyilvánvalóvá tette, hogy bár a vállalat „részvényeinek egy része gazdát cserélt, azonban történelmi hivatása ugyanaz maradt: nemes és szép ruhába öltöztetni a gondolatot, és eljuttatni a tudásra szomjúhozó emberiség minél szélesebb rétegeihez.”¹⁴

A jelentésbe foglalt általános eredményösszesítőből az erdélyi magyarság megtudhatta, hogy 25 éves fennállása alatt a Minerva 4 218 852 könyvet nyomtatott, amelyek közül 1 992 375 példány saját kiadású munka, 2 226 477 pedig bérben nyomtatott kiadvány volt. A saját kiadású könyvek között 265 tankönyv szerepelt, 1 055 999 példányban, továbbá 441 irodalmi és tudományos mű, 936 376 példányban. Ha az 1944-től az 1948. június 11-i államosításig eltelt időszak kiadványait is figyelembe vesszük, a kiadott saját könyvek száma meghaladta a kétmillió példányt, az összes kinyomtatott köteté pedig 4,5–5 millió körül mozgott.

A Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. teljes ingó- és ingatlan vagyonát 1948-ban kisajátították. A hivatkozott jogalap az 1948/150. sz. törvény, legalábbis ez került be a vállalat által birtokolt ingatlanok telekkönyvébe. A teljes vagyon kezdetben a Román Munkáspárt Kiadójának a tulajdonába jutott, amely hivatalosan Bukarestben székel, s amelytől

¹³ A Minerva-üzemek ingatlanvagyonának részét képezte akkoriban a kolozsvári Memorandumului (Unió) utca 23. szám alatti ingatlan is, amely formálisan a nyomdász szakszervezet (Uniunea Muncitorilor Grafici din România) tulajdonát képezte, de amelyet e célra szintén a részvénytársaság szerzett meg. Lásd: 3943. sz. Telekkönyv, 391. hrsz., Kolozsvár (másolat a Minerva Művelődési Egyesület irattárában).

¹⁴ Jelentés, 1944. Lelőhely: a Minerva Művelődési Egyesület irattára.

1979-ben államosították,¹⁵ amikor az egész géppark és az azt befogadó ingatlanok a román állam birtokába kerültek.

Krizsó Kálmán szerint „az ezres szám határát súrolja a Minerva grafikai vállalatában előállított tudományos és irodalmi művek száma, függetlenül a 265 féle tankönyvtől. Ezek könyvészeti ismertetése külön kötetet tenne ki, emellett évekig tartó szorgalmas munkát igényelne, s még így sem bizonyos, hogy mindegyik kiadványhoz hozzájutna korunk kutatója. Mert sok elpusztult a háború viharában, ám emellett igen sok, a tudományos kutatás számára igen értékes dokumentációnak volt a sírásója, elpusztítója a felszabadulás utáni években felelős posztokra állított, hozzá nem értő, mindent a papírmalomba irányító barbár intézkedései.”¹⁶

Az 1992-ben megalakult Minerva Művelődési Egyesület megpróbálta a szinte lehetetlent és összeállította a Minerva által kiadott könyvek, folyóiratok, sorozatok, egyéb nyomtatványok bibliográfiáját, amely jelen tanulmányhoz sok adatot szolgáltatott, s mely a Minerva történetéről szóló tanulmánnyal együtt kiadásra vár.

Szakirodalom

BALÁZS András

1926 *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, 1919–1929.* Minerva, Kolozsvár

DÁVID Gyula (főszerk.)

1981 Erdélyi Szépmíves Céh. In: Uő (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 1. (A–F)* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 515–518.

1994 Minerva Könyvtár, Minerva Népkönyvtár. In: Uő (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 3. (K–M)* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 599.

GAÁL György

1994 Magyar Nép. In: DÁVID Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 3. (K–M)* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 436–439.

JÁSZ Pál

1930 A „Minerva” első tíz éve. *Pásztortűz XVI.* (21) 486–488.

¹⁵ Jogalap: 1960/466. sz. rendelet, 2. cikkely.

¹⁶ Krizsó K.1968. 155.

KOZMA Hunor

2007 *Kolozsvári könyvkiadás a két világháború között*. Szakdolgozat.
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

KRIZSÓ Kálmán

1968 *Kolozsvár tartomány nyomdászati- és hírlapirodalom története*.
Kézirat. 1968. Kolozsvári „Lucian Blaga” Egyetemi Könyvtár. Rak-
tári jelzet: 506722.

1994 Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. In: DÁVID Gyula
(főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 3. (K–M)* Kriterion
Könyvkiadó, Bukarest, 596–598.

KUSZÁLIK Péter – DÁVID Gyula

2002 Pásztortűz. In: DÁVID Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodal-
mi Lexikon 4. (N–R)* Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyv-
kiadó, Kolozsvár–Bukarest, 430–435.

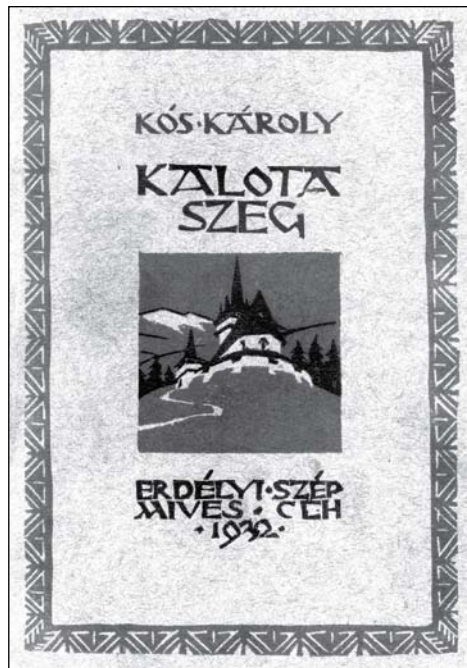
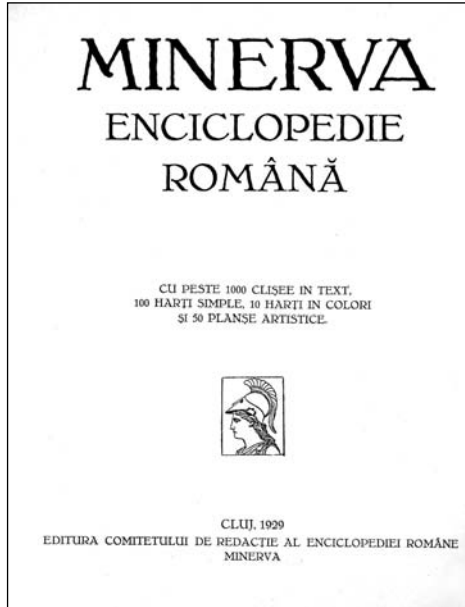
MINERVA...

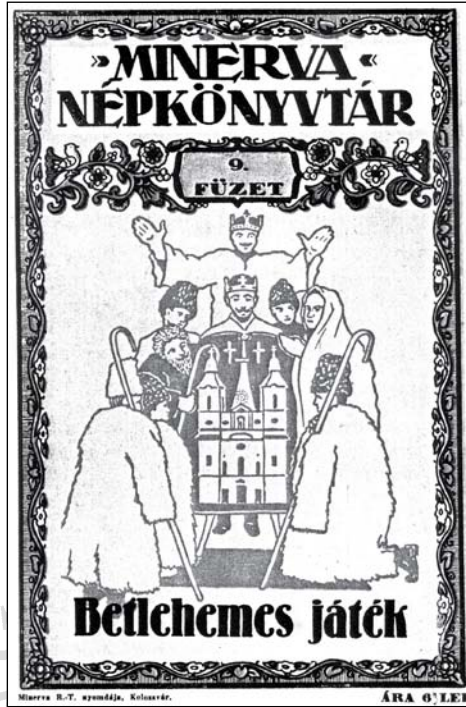
1926 *Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. könyvkereskedésének
könyvjegyzéke*. Minerva, Cluj–Kolozsvár

1929 *Minerva – Enciclopedie Română*. Editura Comitetului de Redacție
al Enciclopediei Române. Minerva, Cluj

VÉKÁS Lajos

1930 Az első tíz év. *Pásztortűz* XVI. (21) 473–474.

JÁNOS
TÁRSASÁG

Dávid Gyula

**Új időszámítás kezdete
a hazai magyar néprajzi könyvkiadásban
(A Kriterion Könyvkiadó első éve)**

Aki a Kriterion Könyvkiadó első évi – még 1969-ben, Editura pentru Literatură embléma alatt kiadott – nyomtatott tervét ma kézbe veszi, meglepődhet a *Népköltészet* – néprajz fejezetbe sorolt címek gazdagságán. A nyomtatott terv 11 címet tartalmaz (*Kalotaszegi népdalok* Almási István gondozásában, Bálint András: *Barcasági csángó magyarok*, Faragó József: *Baka András tréfabeszédei*, Horger Antal: *Hétfalusi csángó népmesék*, Horváth István: *Magyarozdi toronyaljja*, Kós Károly: *Néprajzi tanulmányok*, Kós Károly – Nagy Jenő – Szentimrei Judit: *Szilágysági magyar népművészet*, Nagy Olga – Vöő Gabriella: *Görgényüvegcsúri népmesék*, Banner Zoltán: *Újraéledő népművészet*, Jagamas János – Benkő András – Lakatos István: *Seprődi János hagyatéka*, Olosz Katalin: *Magyar népmesék*). Az én tervpéldányomban még be van írva Seres Andrásról a *Hétfalusi csángó gyűjtés* és Kallós Zoltántól a *Balladák könyve*. Egy év végi összefoglaló jelentés¹ szerint ezeken kívül megfordult még a kolozsvári szerkesztőségben Imets Dénes csíki népdal- és balladagyűjtése, Duka János székely anekdotáskönyve, Vasas Samu kalotaszegi népszokásgyűjtése, Szabó Judit gernyeszegi és Szabó Géza magyarkiskapusi népmese gyűjtése, és oda került a Folklór Intézet erdélyi gyűjtéseinek legjavából Faragó József és Jagamas János által kiválogatott *350 romániai magyar népdal* és Orbán Balázs művének, *A Székelyföld leírásának* néprajzi szövegeiből szerkesztett kötet. Ez utóbbi kettőt az 1950-es évek végén állította le és tétette félre a kiadói főigazgatóság, az akkori „ideológiai megszorítások” hullámában.

Összesen 20 kézirat – egyetlen esztendő ajánlata. Tiszteletre méltó szám ez még akkor is, ha hozzátesszük, hogy a húszból négy (tehát 1/5-e)

¹ Évi összesítő jelentés 1970. dec. 31-i keltezéssel a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének irattárában a Szabédi Házban. (Levelezés, 1. Dosszié.)

sohasem jelent meg azóta, s a felsoroltak megjelenési dátuma is kihúzó-dott esetenként 1984-85-ig.

A romániai magyar könyvkiadás kutatójának azonban magyarázatot kell találnia erre a kínálat-dömpingre. És a magyarázatnál két döntő tényező jöhet számításba.

Az egyik egy kiadó-taktikai: az 1969-es év elejétől kezdve nyílt titok volt, hogy az állam- és pártvezetés (nem a kulturális kormányzat, hiszen az ebben az esetben csak végrehajtó volt) a teljes romániai könyvkiadórendszer átalakítására készül, s annak keretében valószínűleg sikerül keresztülvinni a magyar szakértelmiségnek azt a régi óhaját, hogy jöjjön létre egy önálló magyar (vagy nemzetiségi) könyvkiadó. Ennek igénye már 1956-ban elhangzott², aztán a visszarendeződés éveiben lekerült napirendről, majd a Ceaușescu-féle nyitás hullámában, egy 1968 nyári értelmiségi találkozó alkalmával³ újra felvetésre került. Az Irodalmi Kiadó magyar szerkesztője, Bodor Pál akkori vezetésével erre a döntésre készülve állt össze 1969 folyamán az említett kiadói terv, vagy inkább kézirat- és javaslatleltár. (Ebben egyébként a teljes magyar könyvkiadót az említett nyomtatott terv szerint 250 cím volt.)

Az új nemzetiségi kiadó létrehozására irányuló szándék 1969 végén törvényerőre emelkedett, s a Kriterion első könyvei már 1970 tavaszán ki is kerültek a könyvterjesztő hálózatba.

A fent felsorakoztatott impozáns címlistának azonban van egy másik – távolabbi – magyarázata is. A népköltészeti és népművészeti gyűjtő-

² A kolozsvári és marosvásárhelyi írók és az RMP KB két kiküldöttje, Miron Constantinescu és Fazakas János 1956. szept. 29–30-i találkozásáról készült jegyzőkönyvet kiadta Benkő Levente 2007. A találkozó során a felszólalók közül többen is felvetették ezt az igényt, de a magyar forradalom leverését követő időkben csak 1960-ban került sor arra, hogy a legfelső pártvezetés a témát elövegye. Domokos Géza akkor kapott megbízást egy nemzetiségi könyvkiadó tervezetének kidolgozására. Végül az egész kérdés az 1969-es általános kiadói átszervezés keretében oldódott meg a Kriterion létrehozásával. (Vö. *Romániai magyar irodalmi lexikon* „Kriterion” és „könyvkiadás” szócikkeit a 3. kötetben, 1994. 209–224, 270–281.)

³ A romániai magyar értelmiségiek egy csoportjának találkozója N. Ceaușescuval. Bukarest, 1968. június. Vö. Novák Csaba Zoltán: A „nyitás” éve, 1968. A romániai magyar értelmiségiek találkozója Nicolae Ceaușescuval. *Múltunk*. 2008/2. 229–264. A találkozó után a legfelső pártszervek számára összeállított problémakatalógusban a „Kérések a könyvkiadással kapcsolatban” a III. fejezet 1. pontjában ez áll: „Kérelmezték egy, az együtt élő nemzetiségek számára létrehozandó könyvkiadót és a kisebbségek nyelvén kiadott könyvek számának növelését.” A feladatokat részletező hasámban pedig: „A kiadási hálózat fejlesztéséről készülni fog egy tanulmány, amelyben helyet kap a nemzetiségi nyelvű könyvek terjesztésének /!/ kérdése is. Az irodalmi és ifjúsági könyvkiadók a piaci igényeknek megfelelően növelni fogják a példányszámokat.” (i. h. 256–257).

kutató munka kiváló két világháború közötti hagyományokat folytatva a bukaresti Folklor Intézet 1949-ben létrehozott kolozsvári Folklor Osztálya keretében évtizedek óta folyt, s a *Romániai magyar irodalmi lexikon*ban olvasható adat szerint archívumában 1977-ben 723 helységről kb. 130 000 népköltési alkotást őrzött.⁴ E mögött az anyag mögött kutatók tucatja állt, s amikor egyik-másik állami kiadó magyar szerkesztősége keresztül tudta vinni a megjelenést, szórványosan meg is jelent belőlük egy-egy kötet (mint például az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadónál 1955-ben a Jagamas János, Faragó József és Szegő Júlia gondozta *Moldvai csángó népdalok és népballadák*). A többi, a kiadás minden reménye nélkül, ott várta a jobb idők eljöttét gyűjtője szekrényében.

Ezek a „jobb idők” látszottak az égbolton a Kriterion megszületésével. A Kriterion bukaresti és kolozsvári magyar szerkesztősége – bár nem volt szakmailag felkészülve ekkora és ilyen szerteágazó műfajú, tematikájú kézirat megszerkesztésére és kiadói előkészítésére –, a feladat újdonságának mámorában állt be a munkába.⁵ S igen jelentős segítséget kapott a néprajzos-folklorista szakmától is, azoktól a lektoroktól, akik a maguk szakmai tekintélyével odaálltak a kiadói lektor mellé és segítettek a döntést, vagy az alapjában kiadásra érdemes művek útjának egyengetését a könyvvé válás felé. A Kriterionnak a diktatúra alatti két évtizedére ma visszatekintve, a megjelent (ma olykor elképzelhetetlen példányszámú) kötetek sokaságán⁶ kívül, felmérhetetlen érdeme volt, hogy sikerült maga

⁴ Lásd a *folklor* címszót a *RMIL*. I. kötetében, 1981. 606.

⁵ A néprajzi és folklorikötetek egyetlen szakképzett szerkesztője a Kriterionnál Salamon Anikó volt 1973–1975 között külső, 1975-től haláláig belső munkatársként. A folklorikötetek legnagyobb részét 1981-től Szabó Zsolt, a néprajzi köteteket 1970-től V. András János szerkesztette.

⁶ Az 1970-es évben megjelent 5 kötet összpéldányszáma 18 750 volt; a későbbi évekből néhány kiugró példányszám: Ráduly János: *Kibédi népballadák* (1975 – 13 700 példány), Kriza János: *Vadrózsák* (1975–1976 – 28 700 példány), Haáz Sándor – Cs. Gergely Gizella: *Udvarhelyi varrottások* (1976–1977 – 22 500 példány), Faragó József – Nagy Jenő – Vámszer Géza: *Kalotaszegi magyar népviselet* (1977 – 16.400 példány), Kós Károly – Nagy Jenő – Szentimrei Judit: *Kis-Küküllő-vidéki magyar népművészet* (1978 – 14 500 pld), Sinkó-Kalló Katalin: *Kalotaszegi nagyírást* (1980 – 17 500 példány). Az 1980-as években, egyebekkel együtt, a néprajzi/népköltészeti kiadványok példányszámát is elérte a megszerzés: az 1983–1989 között megjelent összesen 17 kötet összpéldányszáma – két kivételes esetet (Imreh Lajos – Vő Gabriella: *Sáska sógor*. Székely anekdoták. 1985 – 50 000 példány; Kriza János: *Adomák és tanítómések*. 1988 – 27 000 példány) leszámítva 95 510 – azaz átlag 6340 – példány.

mellé állítania – és nem csak a néprajz és folklór területén, hanem másutt is – egy olyan szakembergárdát, amely mintegy láthatatlan tudományos műhely biztosítója volt magának a kiadói munkának.

A kiadó számára biztosított anyagi keret, a nyomdatér nyilván jóval szűkebb volt, s menet közben bebizonyosodott, hogy a könyvterjesztés felvevő piaca is korlátozott. Így érthető, hogy az 1970-es évben összesen öt népköltészet-tematikájú könyv jelent meg a Kriterion emblémájával: Kallós Zoltántól a *Balladák könyve*, Balla Tamás magyardécsei, illetve Horváth István magyarórdi népmeseegyűjtése *Fehér virág és fehér virágszál*, illetve *Egy gyöngyszem, két gyöngyszem* címmel, ezeken kívül a Szabó T. Attila gondozta klasszikus virágének-válogatás, a *Haja, haja virágom...* utánnomása és immár hatodik kiadásban a *Farkas-barkas...*, a Faragó József válogatta nagyszerű magyar népmeseegyűjtemény.

Az első év terméséből kétségtelenül a legjelentősebb a *Balladák könyve* volt. A Folklór Intézeti gyűjtéshez viszonyítva is, a moldvai és gyimesi csángó, a mezőségi és kalotaszegi balladaköltészetnek olyan mélyrétegét tárta fel (50 településről), ami revelációként hatott már a kézirattal való munka során is. Kallós Zoltánnak ez a könyve azóta számtalan kiadásban jelent meg, nem az én tisztem méltatni akár a kötetet, akár annak létrehozóját. Inkább azt szeretném felidézni – előkeresve a könyv előkészületeire vonatkozólag a Kriterion irattárában fennmaradt dokumentumokat⁷ –, hogy miképpen is született meg ez a könyv. Talán azok számára is érdekes lehet, akik egyébként távol állnak a könyvcsinálás mesterségétől.

A kézirat jóval a Kriterion megszületése előtt, 1969-ben bekerült az akkor még Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségébe. Amikor 1970 januárjában első feladataim egyikeként a kezembe kaptam, már rég ott volt mellette Jagamas János és Szabó T. Attila szakvéleménye (akkoriban egy kiadónak volt pénze arra, hogy szaklektorokat kérjen fel egy-egy kézirat elbírálásához – sőt a felettes hatóság kimondottan jó néven vette, ha a szerkesztő összesítő lektori véleményét a szakma értékelésével is megtámogatta). 1970. január végén történt döntés arról, hogy felkérjük Szabó T. Attilát egy bevezető tanulmány megírására és a balladákhoz

⁷ Az 1970. január 22-én kelt, Domokos Gézának Bukarestbe címzett levél a Kriterion irattárában (Szabédi Ház).

fűződő – Kallós által egyébként beadott – jegyzetek szakmai igények szerinti véglegesítésére.⁸

A kézirat 1970. május 12-én ment fel nyomdakészen Bukarestbe, ahol várt reá még egy ellenőrző főszerkesztői olvasás, majd a cenzúra (amely akkor még nem szégyellte magát a saját nevének nevezni).

Közben azonban a balladaanyag rendkívülisége a könyvtervező kollégákat, Bálint Lajos műszaki szerkesztőt és Deák Ferenc grafikus-könyvtervezőt is megihlette, s döntés született arra nézve, hogy igyekezzenek ezt a könyv külsejében is kifejezésre juttatni. A könyv vászonkötést kapott, s megkerestünk néhány magyarnagykapusi asszonyt, akik vállalták, hogy a sepsiszentgyörgyi textilgyárban külön erre a célra szőtt és a kötészeti felhasználásra alkalmassá tett, méretre szabott vászonra a kiválasztott írásos mintát piros vagy kék cérnával kivarriják.⁹ A könyv végső példányszáma 2800 lett, 1971-ben – amikorra a magyarországi rendelés is megérkezett – még készült egy utánnomás, 6900 példány.

A kiadás érdekessége, hogy a könyv végére román és angol nyelvű ismertetés mellé harmadiknak orosz nyelvű is került.¹⁰ A nyomdakész kézirat mellett 162 kotta volt – ezeket zeneileg az eredeti magnófelvételekről Jagamas János ellenőrizte. A levelezésből kiderül, hogy az eredeti elképzelés szerint az énekesekkel készült fényképek is megjelentek volna a kötetben, a jóváhagyásra is felküldött 14 fotót azonban hiába keresné az olvasó a megjelent kötetben. Emlékezetem szerint a könyvtervező Deák Ferenc döntött úgy, hogy nem illenek össze a varrott vászonkötéssel.

⁸ A szerkesztés időszakából – túl a Kallós Zoltánnal való munkán – van még egy személyes emlékem is. Szabó T. Attila nekem annak idején tanárom volt a Bolyain, s az egyetem akkor legrettegettebb vizsgáztatói közé tartozott (Gaál Gábor volt a másik, a matematikus Borbély Samu a harmadik és az állatlélektani kísérleteiről híres Zörgő Benjamin a negyedik). Történeti alak – és mondatból engem is őszre tanácsolt – persze ennek volt egy személyes oka is: ő annak idején teológiát is végzett, néhány évvel édesapám alatt, s amikor kiderítette, hogy ki fia vagyok, azt mondta: „Kolléga úr, nem akarom elrontani az indexét, jöjjön vissza szeptemberben.” Csak azért iktattam közbe ezt a történetet, mert hozzá tartozik a helyzethez, amelyben én a Kallós-kötethez írott bevezető tanulmányára és jegyzeteire vonatkozó észrevételeimmel nagy elfogódottan előálltam. Zavaromat látva ezt mondta: „Mondja csak kolléga, én hálás vagyok minden észrevételért, amit a könyv megjelenése előtt kapok – legfeljebb nem fogadom el.”

⁹ Egy október 14-én kelt levél arról szól, hogy már elkészült és átvételre került 800 darab kvarrott borítóvászon (Kritérion irattár a Szabédi Házban).

¹⁰ Ennek magyar alapszövege május 23-án ment fel Bukarestbe, a fordítások pedig szeptember 3-án.

Az 1971-es utánnomás csak az első jele volt a sikernek: 1973-ban, 1974-ben és 1977-ben három kiadást is készített belőle az Európa Könyvkiadó.

És ami még fontosabb volt: Kallós Zoltán számára a siker – annyi korábbi hányattatás és szakmai mellőzés után – bátorítást jelentett az elkövetkezőkre: az 1971-es kiadói tervben már ott szerepelt következő kötete, a Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa repertoárját tartalmazó *Új guzsalyam mellett* (abban az évben 6800 példányban), s az 1975-ös tervbe bekerült egy újabb kézírata, amely moldvai csángó keserveseket tartalmazott volna. Ekkor azonban a belügyi szervek nemtelen hajsztát indítottak Kallós ellen. Egy Domokos Géza megfigyelési dossziéjában található, 1975-ös összegező jelentésben¹¹ azzal vádolják a Kriterion igazgatóját, hogy Gálfalvi Zsolttal együtt a legfelső pártvezetéshez kíván fordulni Kallós Zoltán védelmében, mondván, hogy az ő elítélése érintheti Románia és egyes nyugati államok nemzetközi kapcsolatát, mivel a vád, amivel illeték, egyes nyugati államokban nem tartozik a büntetendő cselekmények közé. Kallós letartóztatása után egyébként a Kriterion kolozsvári szerkesztőségének vezetője maga keresett védőügyvédet számára, akit ellátott megfelelő dokumentációval, így csatolódott a védőügyvéd beadványaihoz Mihai Popnak, a bukaresti Folklor Intézet akkori igazgatójának a *Scînteia*-ban, a központi pártlapban megjelent – Domokos Géza felkérésére írt – cikke (1970. dec. 16.).¹² Ez a taktikai megoldás egyébként nem az egyedüli volt a Kriterion történetében. Hasonló *Scînteia*-cikkkel próbálták kimozdítani a holtpontról a cenzúra által leállítatott moldvai csángó nyelvjárási atlasz kiadását – sajnos azon alkalommal eredménytelenül.

A tárgyi néprajz körébe eső kötetek: ifj. dr. Kós Károly néprajzi tanulmányai, a Nagy Jenővel és Szentimrei Judittal együtt előkészített *Szilágy-sági magyar népművészet* csak a következő években kerülnek kiadásra, ezt azonban nem csak a szerkesztőség teljesítőképesége, hanem a kéziratok állapota is magyarázza. Ezek a néprajzi kötetek aztán a bukaresti

¹¹ A jelentés kelte 1975. október 20. (Arhiva Fond Informativ, Dosar nr. CNSAS 236943. I. köt. 4. rv. lap.) A vád szerint „bizonytalan magatartást tanúsít pártunk és államunk politikájának egyes aspektusaival szemben”.

¹² Az ügyben összegyűjtött és beadott sajtóvisszhangban van még a *Balladák könyvéről* Ortutay Gyula (*Népszabadság*, 1971. nov. 14), Antal Árpád (*A Hét*, 1971. jan. 8), Almási István (*A Hét*, 1971. ápr. 23), Ruffy Péter (*Magyar Nemzet*, 1971. nov. 7), Szilágyi Júlia (*A Hét*, 1971. jan. 8), az *Új guzsalyam mellett* c. kötetéről Beke György (*Falvak Dolgozó Népe*, 1973. máj. 24), Kiss Dénes (*Népszava*, 1973. okt. 6), Salamon Anikó (*Utunk*, 1973. nov. 9), Szokolczay Lajos (*Élet és Irodalom*, 1973. aug. 4), Szócs István (*Előre*, 1973. ápr. 28) méltató kritikája.

szerkesztőségben, a *Művelődéstől* a Kriterionhoz átjött V. András János szerkesztői keze alatt nyerik el végső formájukat, s az előbbi 1972-ben, az utóbbi 1974-ben kerül a könyvesboltokba, Banner Zoltán végül *Csillagfaragók* címet nyert kötetével, a Kemény Zsigmond Társaság 1898-as pályázatára készült Udvarhelyszéki gyűjtés Olosz Katalin által sajtó alá rendezett kiadásával (*A kecskés ember*) és a Seprődi János hagyatékát közkinccsé tevő és szakszerűen értékelő Benkő András, Jagamas János és Lakatos István nevéhez fűződő kiadvánnyal együtt.¹³

Az első Kriterion-év azonban nem csak a kiadás, hanem az alapozás éve is volt. Akkor, 1970 őszén kerül sor a Kriterion kolozsvári szerkesztőinek kezdeményezése nyomán arra a társadalom- és természettudományok teljes körére kiterjedő konzultációra¹⁴, amelyben a néprajzi-népköltészeti kutatások és a várható kéziratok állásáról a következőket olvashatjuk: „Az Akadémiai Kiadó 50-es évek-beli kezdeményezésére beindult a romániai magyar népművészet monografikus feldolgozása. Mire az anyagok elkészültek, az Akadémiai Kiadó már csak román nyelven lett volna hajlandó kiadni őket. Megkezdődött tehát az anyagok vándorlása: egy megegyezés szerint az Irodalmi Kiadótól a Dacia vállalta volna át az egész feladatot.¹⁵ A kötetek – folytatódik a beszámoló – 200-300 oldal terjedelműek. A szer-

¹³ Ezeknek a köteteknek szerkesztésében részt vett a kolozsvári szerkesztőségből Dávid Gyula, Mikó Imre, Páskándi Géza, Bukarestből V. András János mellett Szilágyi N. Sándor és Molnár Gusztáv.

¹⁴ Az 1970. december 5-én kelt terjedelmes (10 gépelt oldalt kitevő) beszámoló levél a Kriterion irattárában, a Szabédi Házban. A Novák Csaba Zoltán tanulmányához csatolt „problémakatalógus” szerint az 1968-as találkozón „...azt is javasolták, hogy az Akadémiai Kiadó keretén belül hozzanak létre egy részleget a kisebbségek számára is” (i. h. 257), erre vonatkozólag azonban csak az a feladat fogalmazódott meg, hogy „a tudományos jellegű munkák esetében a kérdést tovább elemzik, és majd ennek alapján javaslatokat fogalmaznak meg”. (Uo.) 1970-re azonban már kiderült, hogy az Akadémiai Kiadó mereven elzárkózik magyar nyelvű tudományos művek kiadásától, így a pártvezetés felé is megfelelő indok volt arra, hogy a Kriterion a kész és készülöben lévő magyar nyelvű tudományos műveket számba vette.

¹⁵ Az említett 1970-es tervben szereplő Horváth István-kötetet, a *Magyarórdi toronyalját* valóban ők adták ki, de a bejegyzéseim szerint a Daciához irányított másik kötet: Kós Károly néprajzi tanulmányainak köteté végül mégis a Kriterionnál jelent meg 1972-ben. Most a következő kötetek állnak készen: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*, Kós Károly – Nagy Jenő – Szentimrei Judit – Starmüller Géza: *A Szilágysági Tövishát magyar népművészete*, Faragó József – Nagy Jenő – Vámszer Géza: *A kalotaszegi népviselet*, Kós Károly – Halay Hajnal – Nagy Jenő – Starmüller Géza: *Torokó népművészete*, Kós Károly – Nagy Jenő – Szentimrei Judit: *Moldvai csángó népművészet*. Mint tudjuk, az egyes gyűjtőmunkálatok résztvevői közül nem mindenki szerepelt később szerzőként a megjelent kötetekben.

kesztői véglegesítésükön még volna munka, de egy kiadó távlati tervében (évente egy kötet erejéig) nyugodtan beiktathatók volnának.”

Így került ez a tárgyi néprajzi sorozat is a Kriterionhoz, s jelentek meg a felsorolt kötetek (a felsorolás sorrendjében – a torockói kötet kivételével) 1972-ben (3320 példányban), 1974-ben (5800 példányban), 1977-ben (16 400 példányban), 1981-ben (42 000 példányban).

A növekvő példányszámok azt is jelzik, hogy a kiadói kezdeményezésnek és a szerzői munkaközösségek áldozatos munkájának megvolt a viszszejelzése az olvasók körében. De ezzel párhuzamosan a belügyi szervek idegessége is nőtt. A Domokos Géza megfigyelési dossziéjában több jelentés részletezi a Kriterion néprajzi-népköltési kiadványainak kiemelkedő visszhangját.¹⁶

A Hatalom azonban ez esetben is a saját csapdájába esett, mert a romániai magyar könyvkiadásban (elsősorban a Kriterion nevéhez fűződve) olyan eredmények születtek, amelyeket a Nyugatra irányuló propagandájában, a már akkor, az 1970-es években körvonalazódó homogenizációs politika leplezésére igen jól kihasználta.¹⁷ Igaz, csapdahelyzetben volt a kiadó is (a szerzőkkel együtt), hiszen ezek a könyvek, szándékuktól függetlenül, menlevél gyanánt szolgáltak a Ceausescu-rendszer nemzetiségpolitikája felé.

Az utókornak kell eldöntenie, hol mutatkozott a nagyobb veszteség ebben a csapdahelyzetben.

¹⁶ A Securitate a megjelenő könyvek további sorsát is figyelemmel kísérte. Domokos Géza megfigyelési dossziéjában több jelentés szól néprajzi és folklórkiadványok vidéki bemutatásáról. Ilyen az 1976. februári Kovászna megyei bemutatókat lereagáló jelentés, amikor Faragó Józseffel a *Vadrózsák* nagy sikerű bemutatói zajlottak Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen. (CNSAS id. dosszié 15–16. lap). A hetvenes évek végétől e kiadványokkal kapcsolatban egyre súlyosabb minősítések kerültek a jelentésekbe: Egy 1982. október 13-án kelt feljegyzés (Notá) „nacionalista-irredenta megnyilvánulások a kultúra terén” címmel kommentálja azt, hogy a kiadó tervében szerepel a *Moldvai csángó népművészet* c. kötet, hozzáfűzve: a kiadó „...megpróbálja demonstrálni ennek a népességnek a régiségét vagyis a magyar elem elsőbbségét Erdélyben és a moldvai csángók magyar származását” (id. dosszié II. kötet 137–139. lap).

¹⁷ Más jelentések arról számoltak be, milyen elismeréssel fogadta a nyugati szakmai világ a Kriterionnak ezeket a könyveit. Így az az angol professzor (David D. Buchan), akinek egy 1977. február 1-jén kelt jelentés szerint megmutatták a Kriterionnál megjelent magyar, német, szerb, ukrán és jiddis folklórköteteket, amelyek Románia nagyvonalú nemzetiségi politikáját is tanúsították. (Domokos Géza megfigyelési dossziéja a CNSAS levéltárában. I. h. 51. lap) Később a török-tatár folklórkiadványok előkészületei is a Securitate érdeklődésének sugarába kerülnek (1980. február 6-i jelentés. Uo. 260–264. lap).

A Hatalomnak minden esetre több mint tíz év kellett ahhoz, hogy felismerje: a nagyobb veszélyt azok a könyvek jelentik, amelyek az egyre nyíltabb homogenizációnak kitett nemzetiségeket, múltjuk és sajátos értékeik ismerete révén, megerősítik nemzeti hovatartozásuk tudatában. Ettől kezdve lett üldözötté minden, ami a saját múlttól, a saját értékekről szól.

A felismerés azonban későn jött: a második tíz év még az egyre drasztikusabb módszerek ellenére sem volt már elég a kitűzött célok megvalósításához. Ami pedig a néprajz- és folklórkutatás és -kiadás terén a Kriterion emblémája alatt történt, kellő alapot szolgáltatott a diktatúra összeomlását követő új időszak építő munkája számára.

Szakirodalom

BENKŐ Levente

2007 *Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29–30. Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén. Jegyzőkönyvek, cikkek, dokumentumok.* Sajtó alá rendezte és bevezető tanulmánnyal ellátta Benkő Levente. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár

DÁVID Gyula (főszerk.)

1981 *Romániai magyar irodalmi lexikon 1. (A–F)* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1994 *Romániai magyar irodalmi lexikon 3. (Kh–M)* Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár–Bukarest

Vida Tekei Erika

A Mentor Kiadó néprajzi kiadványai – 1996–2010

Romániai magyar néprajzi kiadványok 1989 előtt

A romániai magyar néprajzi könyvkiadás kezdeti – a két világháború közötti – időszakából több nagyobb terjedelmű, a száz oldalt meghaladó munkát említhetünk.¹ Az 1919–1944 közötti periódus néprajzi bibliográfiáját összeállító Váczy Leona² szerint az általa összegyűjtött és rendszerezett anyag kilencven százaléka – tanulmányok, ismertetések vagy népköltészeti gyűjtések – folyóiratokban és napilapokban jelent meg (Váczy 1998: 3).

Az 1989 előtti romániai magyar néprajzi könyvkiadás³ első korszakát – az 1919–1947 közötti könyvkiadást – Keszeg Vilmos leginkább az

¹ Akár cím szerint is felsorolható e korszak valamennyi, nagyobb terjedelmű néprajzi kiadványa, a szerzők által választott témák ismertetése érdekében:

Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó, 1931. 303. p.;

Szabó T. Attila: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században*. Zilah, 1934. 221. p.; Bándy Mária – Vámszer Géza: *Székely táncok*. Minerva, Kolozsvár, 1937. 123. p.;

Makkai Endre – Nagy Ödön: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 103.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1939. 202. p.;

Tóth István: *A magyar díszítés alapformái*. Kolozsvár, 1939. 212. p.;

Vámszer Géza: *Szakadát. Egy Szeben megyei magyar szóróvány*. Erdélyi Enciklopédia, Kolozsvár, 1940. 133. p.; Balázs Márton: *Adatok Háromszék vármegye néprajzához. A gyűjtés ideje 1891–1905*. Sepsiszentgyörgy, 1942. 145. p.;

Járdányi Pál: *A kidei magyarság világi zenéje*. (Borsavölgyi kutatások. Néprajz.) Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1943. 107. p.;

Vajkai Aurél: *Népi orvoslás a Borsa völgyében*. (Borsavölgyi kutatások. Néprajz.) Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1943. 187. p.;

K. Kovács László: *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1944. 424. p.

A felsorolt néprajzi kiadványokat Váczy Leona könyvészeti anyaga (Váczy 1998) és a Jakab Albert Zsolt által összeállított, javított és kiegészített *Romániai magyar néprajzi bibliográfia* <http://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro/> alapján válogattam.

² Váczy Leona (1913–1995) 1941–1974 között a kolozsvári egyetemi könyvtár munkatársa volt.

³ Keszeg Vilmos: *Romániai magyar néprajzi könyvkiadás 1989 előtt*. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=50> (Közzététel: 2010.11.25.)

Erdélyi Tudományos Intézethez és a néprajzi szemléletet felvállaló, jelentősebb folyóiratokhoz⁴ köti. Az első néprajzi publikációk az *Erdélyi Tudományos Füzetekben*⁵ jelentek meg.

A második korszak – az 1948–1989 közötti időszak – könyvkiadása elsősorban a Bukarestben működő Kriterion Könyvkiadóhoz köthető. Az 1969-ben minisztertanácsi határozattal létrehozott intézmény a romániai nemzeti kisebbségek kiadványainak megjelentetése céljából jött létre. Az 1970–80-as években a kiadó a romániai magyar néprajzi könyvkiadás legfontosabb fórumává vált.⁶ Ennek a korszaknak valamennyi néprajzi kiadványát nem sorolom fel, néhány szerzőt, címet emelek ki. Sorra jelentek meg az 1970-es, 1980-as években a tárgyi kultúra, a díszítőművészet, a munkavégzés és munkaszervezés néprajzának regionális szintézisei,⁷ a szövegfolklor körébe tartozó balladagyűjtemények,⁸ mesegyűjtemények⁹ és egyéniségmonográfiák,¹⁰ népi memoárok,¹¹ a történeti néprajz előzményének tekinthető kiadványok.¹² Kós Károly és Faragó József szerkesztésében 1976-tól jelent meg a *Népismereti Dolgozatok* tanulmánygyűjtemény-sorozat.¹³ A folklórtudomány legújabb eredményeit, az elméleti munkákat¹⁴ is közzétette a kiadó.

Keszeg Vilmos a tudományos kutatás és értelmezés módszereit is számba veszi az 1989 előtti romániai magyar néprajzi könyvkiadás áttekintésének összegző részében. Az 1970-es interpretatív fordulat előtt a leírás, az

⁴ *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924–1929), *Erdélyi Fialatok* (1930–1940), *Erdélyi Múzeum* (1874–1917, 1930–1947), *Erdély* (1892–1917, 1930–1948), *Korunk* (1926–1940).

⁵ Az *Erdélyi Tudományos Füzeteket* Kolozsvárott 1926–1929 között az Erdélyi Irodalmi Szemle, majd 1930–1947 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület adta ki. (Lásd a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. I. A–F.* Erdélyi Tudományos Füzetek szócikkét. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981, 330.)

⁶ Lásd a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III. Kh–M.* Kriterion Könyvkiadó szócikkét. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994, 201–209.

⁷ Kós–Szentimrei–Nagy 1972, Kós–Szentimrei–Nagy 1974, Kós–Szentimrei–Nagy 1978, Kós–Szentimrei–Nagy 1981, Faragó–Nagy–Vámszer 1977, Péntek 1979.

⁸ Kallós 1970, Albert 1973, Ráduly 1975, Bura 1978, Pozsony 1984.

⁹ Horváth 1970, 1975, Nagy 1976.

¹⁰ Ráduly 1979, Albert 1989, Faragó 1970, Szabó J. 1977, Imreh L. 1985.

¹¹ Tamási 1971, Gyóri 1975, Kocsis 1988, Salamon 1979.

¹² Imreh I. 1973, Imreh I. 1979, Imreh I. 1983, Egyed 1981.

¹³ Lásd a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon IV. N–R.* Népismereti Dolgozatok szócikkét. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2002, 138–140.

¹⁴ Faragó 1977, Demény 1980, Nagy 1974, Nagy 1978, Vőő 1981, Gazda 1980.

összehasonlítás, a funkcionalizmus és a tipológia volt a domináns, később „a kultúraelemzés módszerei között meghonosodott a strukturalizmus, a szemiotika, a kommunikációelmélet, a szociológiai módszer.”¹⁵

Romániai magyar néprajzi kiadványok 1989 után

Az 1989-es rendszerváltás után a romániai magyar könyvkiadás robbanásszerűen kibővült. Az 1980-as évek második felében bevezetett sajtóigazgatási szigorítások ellehetetlenítették a kéziratok megjelenését, a Kriterion Könyvkiadó ebben az időszakban már nem adhatott ki nyelvészeti, néprajzi és történelmi kiadványokat. A rendszerváltás, az új kiadók megjelenése, a néprajzi oktatás, kutatás, a formális intézményhálózat újjászerveződése lehetővé tette a korábban kiadatlanul hányódó, kiadásra várakozó kéziratok megjelenését. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen több évtizedes szünet után 1990-től újraindulhatott a magyar nyelvű néprajzi, majd ehhez kapcsolódóan megkezdődhetett az antropológiai oktatás. Az antropológiai képzés intézményesítetten a szociológia karon indult. A néprajz tanszék a néprajzos képzésen belül érvényesítette az antropológiai szemléletet. Ugyancsak 1990-ben alakult a romániai magyar néprajzi kutatások, rendezvények, a szakmai élet szervezésében – konferenciák, előadások, könyvbemutatók, kiállítások – meghatározó intézmény, a Kriza János Néprajzi Társaság¹⁶ (KJNT), mely a kolozsvári néprajz és antropológia tanszék háttérintézménye is. A KJNT 1992-től adja ki évi rendszerességgel az évkönyveit és Kriza Könyvek című sorozatában a néprajzi kiadványokat. Csíkszeredában még a rendszerváltás előtt, az 1980-as években alakult, és akkoriban informálisan működött a Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport¹⁷ (KAM). Kutatásaik eredményeit, írásait akkoriban *A Hét*¹⁸ című hetilap tudományos ismeretterjesztő mellékletében, a

¹⁵ Forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=50>

¹⁶ Lásd a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III. Kh–M*. Kriza János Néprajzi Társaság szócikkét. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994, 214.

¹⁷ Lásd a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III. Kh–M*. Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport szócikkét. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994, 72–73.

¹⁸ Lásd a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon II. G–Ke*. *A Hét* (Hét) szócikkét. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991, 152–155.

*TETT*¹⁹-ben közölték. A KAM kutatócsoport időközben nevet változtatott, Regionális és Antropológiai Kutatások Központja néven kezdeményezett székelyföldi, regionális kutatásokat, és 1995-től jelent meg a csíkszeredai Pro-Print Könyvkiadónál *Helyzet Könyvek* című sorozata.

A Kriterion Könyvkiadó 1989 után is megjelentetett, és mind a mai napig megjelentet néprajzi könyveket is, ám az 1990-es évek elején több erdélyi városban is könyvkiadó létesült, melyek szintén vállalkoztak/vállalkoznak néprajzi/antropológiai kiadványok közzétételére (a marosvásárhelyi Mentor Kiadó, a csíkszeredai Pallas-Akadémia és a Pro-Print Kiadó, a székelyudvarhelyi Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, a kolozsvári Koinónia Kiadó). A Mentor, a Pro-Print és az Erdélyi Gondolat könyvkiadók 1992-ben, a Pallas-Akadémia és a Koinónia 1993-ban alakultak. Mindegyik kiadó szépirodalmat, gyermekkönyveket, a tudomány különböző területeit és különböző művészeti ágakat reprezentáló kiadványokat is megjelentet. Erdélyben az 1990-es évektől napjainkig a legtöbb néprajzi kiadvány a Kriterion Könyvkiadónál, a Mentor Kiadónál, a Pallas-Akadémia és a Pro-Print Kiadónál jelent meg.

Dolgozatomban a továbbiakban a marosvásárhelyi Mentor Kiadó által 1996–2010 között megjelentetett néprajzi kiadványokat ismertetem, más könyvkiadók hasonló jellegű kiadványaira nem térek ki. A Mentor Kiadónak 1998–2010 között munkatársa voltam, 1998-tól végeztem a néprajzi kiadványok szöveggondozását, 2004-től szerkesztését és/vagy korrektúráját, 2007-től pedig a kiadó néprajzi kiadványainak és gyermekkönyveinek felelős szerkesztője voltam.

A Mentor Kiadó néprajzi kiadványai

A marosvásárhelyi Mentor Kiadót 1992 februárjában a *Látó*²⁰ szépirodalmi folyóirat akkori munkatársai alapították. 1993-ban kezdett könyvkiadóként működni, célja és határozott szándéka kezdetben az élő erdélyi

¹⁹ Természet–Ember–Tudomány–Technika rövidítése.

²⁰ A *Látót* 1989 decemberében alapították, az *Igaz Szó* folytatásaként. Az *Igaz Szó* 1953 júniusától kéthavonta, 1954 januárjától havonta jelent meg. Közös fóruma volt tulajdonképpen a korszak minden romániai magyar írójának. A *Látó* főszerkesztője 1989–2005 között Markó Béla volt. (Lásd a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III. Kh–M. Látó* szócikkét. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994, 259–260.)

magyar írók műveinek kiadása volt. A könyvkiadó profilja az évek során megváltozott, a világirodalom klasszikusai és kortárs szerzők műveit jelentette meg magyar fordításban, majd szakított a szépirodalom-centrikussággal, és néprajzi meg történelmi kiadványok, képzőművészeti monográfiák, Márton Áron hagyatéka és vallástörténeti sorozat, gyermekkönyvek és egyéb kiadványok is bekerültek a kiadói tervbe. 1998-tól évente 40–50 könyv jelent meg a kiadó gondozásában.

A kiadónál megjelent néprajzi/antropológiai kiadványokat a megjelenés időrendjében ismertetem, dolgozatomban összegző részében pedig összefoglalom a tárgyalt időszakban megjelent kötetekre, e könyvek kapcsán az erdélyi magyar tudományos könyvkiadásra vonatkozó gondolataimat.

Az első két néprajzi kiadvány 1996-ban jelent meg. A kiadói tanács tagjai ekkor Gálfalvi György, Káli Király István, Kovács András Ferenc, Láng Zolt és Markó Béla voltak.

Zsigmond József – Palkó Attila *Magyaró néphagyományaiából (Szemelvények)* című kézírata kalandos, nehéz utat járt be, míg végre könyvformát ölthetett. A már tulajdonképpen húsz évvel korábban elkészült kéziratot az évek során többen is lektorálták, szerkesztették – Salamon Anikó, Faragó József, Szabó Zolt, Keszeg Vilmos –, ide-oda küldözgette a hatalmi bürokrácia, majd akadályozta megjelenését a cenzúra, míg végül az 1990-es évek közepétől három kötetben megjelenhetett Magyaró község monográfiája. A Mentor Kiadónál megjelent tanulmánygyűjtemény tulajdonképpen a második ebben a sorozatban. Az első kötet, *Magyaró – Egy Felső-Maros menti falu évszázadai*,²¹ melyet Palkó Attila írt és szerkesztett, a Kriterion Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1995-ben. A Mentor Kiadó gondozásában megjelent második kötetben a község család- és névtörténetét olvashatjuk, ebben találjuk a népköltészeti alkotásokról (gyermekmondókák, verses levelek, emlékversek, közmondások és szólások, találós kérdések), az emberi élet fordulójáról, ünnepi szokásokról szóló tanulmányokat. Mindezt a mindennapi élet természetes rendjében, funkciójuk betöltése közben láttatják a szerzők. A kötethez Barabás László írt előszót.

²¹ Ennek a kötetnek négy nagy fejezete van: I. A legrégebb időktől 1850-ig. Történeti folyamat. II. Gazdaság és társadalom. III. Népesedés és oktatás. IV. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a Felső-Maros mentén.

Tófalvi Zoltán *Sóvidéki népi fazekasság* című könyve a másik, 1996-ban megjelent kötet.²² A szerző történeti néprajzi módszert alkalmaz – a múzeumokban és magángyűjteményekben²³ található tárgyi anyagot – bizonyíthatóan sóvidéki származású kerámiákat – összeveti a levéltári források adataival; ismerteti a firtosi régészeti feltárás kerámia-leletanyagát; elkészítette a sóvidéki fazekasok kataszterét; ismerteti a korondi fazekasság technikáját is, készítményeik funkcionális és esztétikai vonatkozásait, és nyomon követhetjük az értékesítés időbeli alakulását. A sóvidéki fazekasság történetét az első írásos emlékektől, a 17. század elejétől az 1990-es évek elejéig követi nyomon. Ehhez a kötethez Selmeczi Kovács Attila írt előszót.

1998-ban három néprajzi kiadvány jelent meg a kiadó gondozásában. A kiadói tanács tagjai ekkor Gálfalvi György, Kovács András Ferenc, Láng Zsolt, Markó Béla és Vida Gábor.

Palkó Attila és Zsigmond József *Magyaró hétköznapijai* címmel Magyaró monográfiájának harmadik kötetét teszi közzé. A jellegzetes népi mesterségeket (földművelés, állattartás, havasolás, tutajozás,²⁴ szűcsmesterség) és egyéb népi tevékenységeket (vadfogás, halászat, disznóölés, népi táplálkozás, a malmok és molnárok) ismertetik. Külön fejezetben mutatják be a magyarói asszonyéletet.²⁵

Barabás László *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások* című könyvében a Sóvidék szokásrendszerének azt a rétegét kívánja bemutatni, amely a naptári és egyházi évhez, az ünnepekhez és jeles napokhoz, a természet és a munka éves ritmusához, ciklusaihoz, vagyis a ciklikus időhasználathoz kapcsolódik. Mint Pozsony Ferencnek e kötethez írott

²² Néhány évvel korábban, 1992-ben a *Néprajzi Látóhatár*-ban jelent meg a szerzőnek tanulmánya a sóvidéki népi fazekasságról (Tófalvi 1992). Ebben felhívja a figyelmet a csupán leírásra szorítkozó megközelítés bővítésének szükségességére. Véleménye szerint a tanulmányozott, kutatott kérdéscsoport gazdaságantropológiai, szociál- és individuálpaszichológiai, kommunikációelméleti, szemiotikai és kultúrantropológiai megközelítésére is szükség van.

²³ Fogarastól Münchenig, az erdélyi múzeumokon és gyűjteményeken túl a budapesti Néprajzi Múzeumig keresi fel az egyes intézményeket, múzeumokat és magángyűjteményeket.

²⁴ Palkó Attilának a tutajozásról és Zsigmond Józsefnek a havasolásról szóló tanulmányát korábban az 1979-es *Korunk Évkönyv* közölte (Palkó 1979 és Zsigmond 1979).

²⁵ Az asszonyeletről szóló fejezet a Kriza János Néprajzi Társaság vándorgyűlésére készült.

előszavából is megtudhatjuk, egyetlen nagyobb tanulmány sem készült korábban a Székelyföld népszokásairól. Bár saját bevallása szerint a szerző elsősorban a leíró módszert alkalmazza, és elsődleges célja az adat- és forrásközlés, a népszokások világát összetett társadalmi-kulturális jelenségként mutatja be, a szokásokat az őket életető közösség tagjai által érthető jel-, jelentés- és üzenetrendszer keretében, a közösség életét jól meghatározó funkciók szerint. Gyűjtési szempontjai a népszokások nemek és korcsoportok szerinti tagozódása, és annak nyomon követése, hogy az elmúlt száz évben hogyan változott meg a szokásrendszer, milyen tartalmi, formai, funkcióbeli változások következtek be, és hogy a makrotársadalmi események, az életmód változása hogyan befolyásolták a népszokások gyakorlását.

A harmadik, 1998-ban megjelent kötet, Madar Ilona *A Sóvidék valóságosságáról* című munkája szintén a Sóvidékhez kapcsolódik. A könyv szerzője az egyházak vezetéséről, az iskola és tanítás rendszeréről ír, az emberi élet fordulói és az egyház kapcsolatáról, viszonyáról, az erkölcsi életről. Történeti áttekintést nyújt a 14. századtól a huszadik század végéig, leíró módszert alkalmaz, meglehetősen esetlegesen válogatott források és szakirodalom alapján. A magyarországi kutató, Pusztainé dr. Madar Ilona a magyar nyelvterület több vidékén végzett néprajzi gyűjtőmunkát – a Duna–Tisza-közén, a dunántúli Káli-medencében, Vas megyében, Szlovéniában és Burgenlandban, a szlovákiai Zoboralján és a Garammentén, és Erdélyben, a Sóvidéken is. Hogy a Sóvidéken pontosan mikor gyűjtött, a kötetből nem derül ki. Annyit tudunk meg, hogy adatközlői a huszadik század első felében születtek, a szerző az időseket kérdezte meg a Sóvidék korábban időtlennek, változatlanok tekintett népi kultúráját kutatva, mely – a szerző véleménye szerint – az utóbbi két-három emberöltő alatt jelentős változást szenvedett.

1999-ben egyetlen néprajzi kötet jelent meg, Keszeg Vilmos *Mezőségi hiedelmek*²⁶ című könyve. A Sóvidék és a Maros mente után egy másik tájegység és a kultúrájának egy rejtőzködő, titokzatos szelete. A huszonhárom település hiedelemanyagát feldolgozó kötet egy tájegység hiedelmeinek struktúráját, a mezőségi hiedelemanyag morfológiai szempontú áttekintését, a hiedelemrendszer működését és funkcióit mutatja be. Az

²⁶ Keszeg Vilmos könyvének második kiadására 2006-ban került sor.

emberfeletti erejű személyek, természetfeletti lények, mágikus erővel rendelkező állatok és növények narratív megjelenítése, a róluk való beszélés módozatai és funkciói, a szöveg és a kontextus elemzése révén áll össze a hiedelemrendszer mint interpretációs modell.

Ezzel a könyvvel indul a kiadónál a Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára²⁷ sorozatcímet viselő néprajzi kiadványok megjelentetése, a kolozsvári Magyar Filológiai, majd Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékkal, 2002-től pedig a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékkal való együttműködés.

2000-ben a Mentor Kiadó gondozásában hat néprajzi kiadvány jelent meg. Újabb két olyan könyv készült el, melyek kézírata már a nyolcvanas években kiadásra várt.

Dr. Kós Károly *A Mezőség néprajza* című kötete csak a szerző halála után jelenhetett meg. A népeletet, a hagyományos népi kultúrát bemutató kétkötetes mű célja átfogó képet nyújtani a Mezőség néprajzáról. Az első kötet a gazdálkodást (gyűjtögetés, vadfogás, tavi halászat, méhészkedés, régi paraszti állattartás, földművelés, kertészkedés) és a Mezőség népi iparát, a népi árucserét ismerteti. A második kötet a Mezőség településnéprajzi szempontból való leírása, az építkezést, a népi táplálkozási szokásokat, az öltözetet, az évkör szokásait, az életkorokhoz fűződő szokásokat, a rokonsági rendszert, a néphitet és a népköltészetet mutatja be. Korábban a Kriterion Könyvkiadónál megjelent négy nagy néprajzi tájmonográfia mellett (Kászon, Szilágyság, Kis-Küküllő vidéke és a moldvai csángók, lásd Kós–Szentimrei–Nagy 1972, 1974, 1978, 1981) a Mezőséggel szembeni nagy néprajzi adósságtörlesztésnek szánta ezt a könyvét a szerző, mely végül egy megíratlan nagy monográfia körvonalait és töredékeit tartalmazza.

A Gráfik Imre – Turbéky Dénes szerzőpáros nevéhez kapcsolódó *Széki lakodalom* című kötet kéziratát a szerzők már az 1980-as években

²⁷ A Kriza János Néprajzi Társaság 1995-ben néprajzi forrásszövegek kiadását kezdeményezte. Eredetileg ennek a sorozatnak a neve volt a *Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára*. Két kiadvány után – Zsigmond Erzsébet: *Sírató. Életem panaszos könyve*. KJNT Könyvtára 1. és Pozsony Ferenc: *Szeret vize martján. Moldvai csángó népköltészet*. KJNT Könyvtára 2. – e sorozat megszűnt. 1999-ben *Kriza Könyvek* sorozatcímet kezdte újrá. A Mentor Kiadónál is ekkortól jelennek meg néprajzi kiadványok a *Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára* sorozatcímet alatt.

lezárták.²⁸ A Mentor Kiadó és a Kriza János Néprajzi Társaság közös vállalkozásaként megjelent könyv bemutatja „Szék város nagyközség” történetét, néphagyományait és szokásait tartalmazza, megismerhetjük a település társadalomszerkezetét, a székiek életstratégiáit, párválasztási szokásait, és minden részletében leírja, nyolcvannyolc színes képpel illusztrálva a széki lakodalmat.

Barabás László az *Aranycsitkók, maszkurák, királynék. Erdélyi dramatikusanépszokások* című könyvében a farsangi dramatikusanépszokásokat és szokásokat, a tavaszi határkerülést, a hesspávázást, a királynézást, a pünkösdi virágozást, a karácsonyi betlehemes játékokat írja le és elemzi. A könyvhöz írott előszavában Keszeg Vilmos a magyar szokáskutatás új színfoltjának tartja ezt a kötetet, melyben felszámolódik a szokásleírásokra jellemző személytelenség, és a középpontban nem az elvonatkoztatott szokásmodell áll, hanem a játészó, virtuskodó, nevető, a hagyomány nyújtotta biztonságban élő-mozgó ember.

Zakariás Erzsébet könyve, az *Asszonyélet Erdővidéken* a huszadik századi női életpályamodell megkonstruálását kísérli meg, az adott társadalmi és gazdasági kontextus figyelembe vételével. A nőkérdést társadalomtörténeti szempontból közelíti meg, az életpályamodell felállításánál figyelembe vett szempontjai: az erdővidéki nő társadalmi kapcsolatrendszere a különböző életszakaszokban, a társadalomban elfoglalt helye, társadalmi kommunikációs szintjei és térhasználata, a férfi és női munkák komplementaritása, a hagyományos értékrend és a személyiség konfliktusai.

Kovács Piroska *Székelykapuk Máréfalván* című könyve a máréfalvi székelykapuk szimbolikus tárgycsoportját bemutató kötet, valamennyi még álló vagy rekonstruálható máréfalvi székelykapu rajzával és fényképpel kiegészítve, a tárgytípus szélesebb kontextusát, gazdasági, társadalmi környezetét, funkcióit, az adott közösség mentalitását is bemutatja. Ismerteti a székelykapu típusait, ornamentikáját, statisztikai adatokat közöl a máréfalvi kapukról (a kapuállítás ideje, a kapu típusa, a kapuállító neve, a kapu mestere, jelenlegi tulajdonosa).

Bíró Donát a *Szászrégeni kézművesmesterségekben* a céhekről és a város céhes életéről ír, az ipartestületekről és a gyáripár kezdeteiről, az

²⁸ A kézirat a nyolcvanas években a budapesti Corvina Kiadóhoz került, ám a magyarországi rendszerváltás időszakában egyre húzódtott a kiadása.

egyest mesterségek rövid története és leírása után részletesen ismerteti a kádármesterséget, a lovaskocsi-készítő, a kerekés- és kovácsmesterséget, megismerkedhetünk a késkészítők, tímárok, szűcsök, szíjgyártók, csizmadíák, kefekötők, kötélverők mesterségével.

2001-ben újra kevesebb néprajzi kiadvány jelenik meg, mindössze két kötet. Láng Zsolt kilép a kiadói tanácsból.

Hajdú Farkas-Zoltán *Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei a székelyeknél és az erdélyi szászoknál* című könyvében kultúrtörténeti összehasonlítást kísérel meg, a székely kalákát és az erdélyi szászok szomszédsági szervezetét, a Nachbarschaftot hasonlítja össze. Célja nem a tárgyalt társadalmi jelenségek monografikus leírása, hanem a két kölcsönös segítségnyújtási modell összehasonlítása, két intézmény mint objektum, és társadalmi környezetük, különböző társadalmi struktúrájú és szociokulturális történetű faluközösségek mint kontextus összehasonlíthatósága. Egy rövid kitérőben az erdélyi románok szomszédsági intézményeit is bemutatja.

A Palástban. Lelkészek szórványban című kötet három protestáns lelképásztor, Nagy Ödön, Hermán János, Nyitrai Mózes élettörténetét teszi közzé. A szórványgondozást, a szórványból visszavonult intézmények helyettesítését, a gyülekezet szolgálatát, egy életvezetési modellt és az ezzel járó meghurcoltatás vállalását bemutató kötetet Keszeg Vilmos készítette elő kiadásra, az előszót, az élettörténeti módszert bemutató tanulmányt Becze Márta és Keszeg Vilmos írta. Ez a kötet tulajdonképpen a Keszeg Vilmos által szerkesztett élettörténeti kiadványok nyitányának is tekinthető, a *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* kötet és a továbbiakban részletesen ismertetett, a Mentor Kiadónál 2008-ban indított *Emberek és kontextusok* sorozat hasonló témájú köteteinek előzménye.

2003-ban négy néprajzi kiadvány jelenik meg.

Péntek János tanulmánygyűjteménye – *Népi nevek, népi hagyományok* – nyelv és kultúra viszonyát a népnyelv és a hagyományos népi kultúra felől közelíti meg. A kötet írásainak egy része ekkor jelenik meg először nyomtatásban, más részük konferenciákon elhangzott előadás szövege, melyek különböző szakfolyóiratokban²⁹ és gyűjteményes

²⁹ *Ethnographia, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, Helikon.*

kötetekben³⁰ láttak napvilágot, az 1970-es évektől a könyv megjelenéséig. Előzményének tekinthetjük a szerző Szabó (T. E.) Attilával közösen publikált munkáit. 1972-ben két népi növényismereti gyűjtést kezdeményeztek. Az egyiknek a célja a magyar növénynevényanyag országos felmérése, önkéntes gyűjtők segítségével, bevonásával. Ennek eredményei jelentek meg az 1976-ban közzétett etnobotanikai útmutatóban, az *Ezerjófű* (1976) című könyvben. A másik gyűjtés célja egy meghatározott terület, tájegység – Kalotaszeg – minél teljesebb etnobotanikai szempontú felmérése. Kalotaszeg etnobotanikai monográfiája 1985-ben jelent meg, *Ember és növényvilág* címmel.

A *Népi nevek, népi hagyományok* írásai egymással összefüggő rész-kérdéseket érintenek a népnyelv, tájszólások, nyelvjárások (*Magyar nyelvi tájak Erdélyben, Regionalitás a szójelentés tükrében, A tájszók leíró szempontú osztályozásáról, A kalotaszegi nyelvjárás kutatásának története, Kós Károly írói nyelve és a kalotaszegi népnyelv, A Homoród vidéki tájszólás*) és az etnobotanika témakörében (*Erdélyi regionális norma a növénynevek használatában, Népi növényismeret a növénynevek tükrében, Rendszer és produktivitás a phaseolus népi terminológiájában, Az alakor (triticum monococcum l.) Erdélyben, A daphnék az erdélyi népi növényismeretben, A régi növényvilág és változásai a kalotaszegi földrajzi nevek tükrében*).

Olosz Katalin *Víz mentére elindultam...* kötete a szerző tudomány-és kutatástörténeti tanulmányait gyűjti egybe. A tanulmányok egy része korábban már megjelent különböző folyóiratokban, időszakos kiadványokban vagy gyűjteményes kötetekben,³¹ ám időközben a korábbi írásait kiegészítette vagy „helyreállította”,³² más részük ebben a kötetben jelent meg először. A szerző öt nagy fejezetbe csoportosítja a túlnyomórészt népköltészeti, néprajzi kutatások történetével, történeti forrásaival

³⁰ A Kriza János Néprajzi Társaság 3. Évkönyve. Kolozsvár, 1995, Teiszler Pál (szerk.): *Nyelvészeti tanulmányok 1980*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980, Kós Károly *egyetemessége felé. Tanulmányok, cikkek, emlékezések, levelek és dokumentumok*. Marosvásárhely, 1995, Cseke Péter – Hála József (szerk.): „A Homoród füzes partján...” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000.

³¹ A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyvei és Értesítői, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, Erdélyi Múzeum, Ethnographia, Néprajzi Látóhatár, Művelődés stb.*

³² Korábban a cenzúra miatt egyes tanulmányok nem jelenhettek meg teljes terjedelemben, vagy félbe maradt az anyaggyűjtés, a forráskutatás, mert nem lehetett hozzáférni a hazai és a magyarországi kéziratárak, levéltárak anyagához.

foglalkozó írásait. A *Balladákról* szóló rész jelenkori gyűjtések anyagát ismerteti; a *Gyűjtők, gyűjtemények* fejezet az erdélyi magyar népköltészet elfelejtett vagy ismeretlen folkloristáit, gyűjtőit mutatja be, ismerteti a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság népköltészeti tevékenységét, a Kalotaszeg néprajzi kutatásában elért eredményeket; külön fejezetet szentel Szabó Sámuel és diákjai folklórgyűjtő mozgalmának; történeti néprajzi módszerrel közelíti meg és elemzi az 1848/49-es forradalom és szabadságharc szájhagyományban élő narratívumait és e téma kéziratos énekeskönyvekben megjelenítéseit; az *Ünnepek, szokásokhoz* – a tavaszi ünnepkör maroszéki szokásai, erdélyi karácsonyok, betlehemes játékok – kapcsolódó fejezet a forrásanyag a 19. századi kéziratokban vagy hírlapokban, folyóiratokban megjelent leírások, adatok ismertetése; a *Hagyományok a múlt időben* című fejezet pedig a memoárirodalom, az emlékiratok etnográfiai vonatkozásait mutatja be.

Hála József *Hogyan gyűjtöttek elődeink?* című kutatás- és tudománytörténeti munkája az alcím szerint néhány fejezetet közöl a magyar néprajztudomány történetéből. A kötet tizenegy tanulmánya az 1890–1918 közötti periódus néprajzi kutatásainak történetéhez, Erdély néprajzi feltárásáért tevékenykedő tudósok – Orbán Balázs, Téglási Ercei József, Herrmann Antal, Gyarmathy Zsigáné, Jankó János, Pávai-Vajna Ferenc, Nopcsa Ferenc, Kálmány Lajos, Vikár Béla – munkásságának megismeréséhez nyújt adatokat. A kötet címéül is választott fejezetben anekdotákat és történeteket olvashatunk a magyar néprajztudomány klasszikusairól, a 19–20. század fordulóján kiadott magyar néprajzi tanulmányok és könyvek létrejöttének hátteréről. Hála József könyvéhez Paládi-Kovács Attila írt előszót.

Bár Madar Ilona *A Sóvidék földművelése* című kötete 2003-ban jelent meg, a zárszó szerint a kézirat az 1980-as években íródott. Tárnya a sóvidéki földművelés történetének, szerkezetének és változásának bemutatása, szóbeli, tárgyi és szórványosan fellelhető írásbeli adatok, valamint a felhasznált szakirodalom alapján. Leíró módszert alkalmaz, történeti áttekintést nyújt a 14. századtól a 20. századig terjedően, a földközösségre, földbirtoklásra, földosztásra, földtulajdonra, a föld művelésére, a növénytermesztésre vonatkozóan. Részletesebben a huszadik századi állapotokat, változásokat mutatja be.

Akárcsak az előző évben, 2004-ben négy néprajzi kiadvány jelenik meg a kiadó gondozásában.

Keszeg Vilmos *Aranyosszék népköltészete I–II. Népi szövegek, kontextusok* címmel két kötetben teszi közzé a tájegység huszadik századi orális és írott szövegeinek, azok kontextusának antológiáját. Bár alcíme szerint monográfia,³³ mégsem egy hagyományos folklórműfajokat bemutató hagyományos monográfiát olvashatunk, és nem is Aranyosszék népköltészetét ismerhetjük meg, ahogyan erre a könyv címe eléggé megtesztelően utal. A szerző nem a kultúra állandóságát kívánja bemutatni kontextusukból kiemelt szövegek által, hiszen az idők során nem csak a szövegek változtak, hanem az életmód, a mentalitás, a világnézet is. A két kötet fejezetenként egy-egy specifikus beszédhelyzet – rituális szövegmondás, emlékezet, átmeneti rítus, kalendáriumhoz, ünnepekhez köthető – bemutatásából indul ki, azoknak a sajátos társadalmi viszonyoknak és kapcsolatoknak a bemutatásából, amelyeket az illető szövegtípus kialakít. A közzétett szövegek így egyszeri, egyedi találkozások eredményei, a szerzőnek a szövegekkel és a szövegeket használó, ismerő személyekkel, a szerephez kötődő szövegmondással, a lokális, szociális és genealógiai struktúrákkal való találkozását tükrözik. Tematikai nyitás, tágítás eredményeként a gyűjtemény nem csupán hagyományos folklórműfajokat tesz közzé. Az első kötet fejezetei: a történelmi emlékezet szerveződése és funkciói (mondák, igaztörténetek, élménytörténetek), népballadák, narratívumok (népmesék, igaztörténetek, hiedelemmondák), proverbiumok, találósok és beugratók (találós kérdések, matematikai feladványok, logikai kérdések, beugratók), táncszók, erkölcsi és higiéniai regulák, verses levelek, feliratok (templomfeliratok, aranyosszéki toronygombiratok, házak feliratai).

A második kötet a vallásos és mágikus szövegeket (imaszövegek, iskolai folklór, ráolvasás, átok, eskü, láncelevek, paródiák), a csúfolókat, a rituális beszéd kalendáris alkalmaihoz kapcsolódó szövegeket (húsvéti versek, kántálóénekek, karácsonyi köszöntők) és az átmeneti rítusok szövegeit (lakodalom, gyászjelentők, halottbúcsúztatók, sírfeliratok) mutatja be adott kontextusban.

Hála József – Kecskeméti Tibor – Voigt Vilmos *Kőpénzek. Mondák, költemények, énekek* című könyve a Szent László király imája nyomán kővé vált pénzek történetéről, e motívumról szóló szövegek gyűjteménye.

³³ *Népi szövegek, kontextusok (Monográfia)*

A kötetet Hála József állította össze és látta el jegyzetekkel; a kísérőtanulmányok szerzői Kecskeméti Tibor és Voigt Vilmos.

Az első rész – *Szent László és a kővé vált pénzek* – Temesvári Pelbárt 15. századi latin nyelvű szentbeszédének (*Szentekről szóló szentbeszédek gyümölcsöskertje*³⁴) egyik részletével kezdődik, és Magyar Zoltán 2002-ben Miriszlón gyűjtött népi szövegével [*Ez egy legenda vót...*] fejeződik be. A második rész – *Kőpénzek és egyéb kővé váltak* – nem az Árpád-házi Szent László királlyal kapcsolatos, hanem általában a kővé válásról, kincsek, pénzek, lencsék kővé válásáról szóló történetek.

Kecskeméti Tibor geológus-paleontológus, a Magyar Természettudományi Múzeum munkatársa kísérőtanulmányában a nummuliteszekkel, a népiesen Szent László pénzének nevezett ősmaradványokkal, óriás egysejtűekkel kapcsolatos természettudományi ismereteket foglalta össze. Voigt Vilmos, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszéke oktatójának tanulmánya a szövegek folklorisztikai megközelítése. A világszerte ismert motívumról, a tihanyi kecskekörmökről, a kővé válásról szóló szövegekről olvashatunk itt részletes folklorisztikai elemzést.

Gagy József *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségsítés egy székelyföldi faluban* címmel Kovács Piroska 2000-ben megjelent, máréfalvi székelykapukat bemutató könyve után másfajta megközelítést nyújtja ugyanennek a témának, Máréfalva antropológus szemével, a szimbolikus és interpretatív antropológia szemléletmódja szerinti megközelítést. Kérdése, mit jelent a hagyomány egy település, egy adott közösség életében, hogyan lesz az örökségből örökségsítés. Egyén és közösség hogyan építi, újítja meg identitását a környezethasználat, hagyományörzés és örökségsítés által egy új társadalmi-kulturális kontextusban. A kötet első része Máréfalva mint örökségsítésre alkalmas környezet bemutatása. A második rész az örökségsítés folyamatának két fordulópontra szerinte való elemzése – az első fordulópontra a falusi turizmus beindulása, a második pedig az örökség „menedzsereinek” megjelenése.

Madar Ilona és Pusztai János *Atyha szokásvilága* című könyve Atyha, az egykor Udvarhelyszékhez tartozó, ma Hargita megyei község szokásvilágát, tulajdonképpen a kultúra két részterületét érinti. A könyv első részében Madar Ilona és Pusztai János Atyha népi építészetét mutatja be

³⁴ Pelbartus de Temeswar: *Pomerium sermonum de sanctis*. Pars aestivalis. Serm. XVII. Littera F. Hagenau, 1499.

(a ház építése, a lakás berendezése, a lakás használata). A történeti áttekintés után a 20. századi állapotokat és változásokat írják le. A könyv második részének szerzője Madar Ilona, a fejezet címe *Atyha lakóinak táplálkozása* (termesztett növények, „táplálkozásul szolgáló állatok”, készletezés, tartósítás, az ételek készítése, az étkezés rendje). A történeti áttekintés után a szerző ebben a részben is a 20. századi állapotokat, változásokat írja le.

2005-ben is négy néprajzi kiadvány jelenik meg.

A Történetek története. Képiség és narráció a magasművészet és a népi kultúra között, avagy a homo narrans esete Szent Antallal Szikszai Mária első kötete, doktori disszertációjának könyvváltozata,³⁵ melyben a Remete Szent Antalról szóló történetek és képzőművészeti alkotások, azaz a szövegszinten és vizuálisan megjelenített narráció „egybeolvasása” által végigkövethetjük a szerző intertextuális kalandozását. Történeti antropológiai megközelítéssel és módszerekkel nyúlt változatos forrásaihoz (legendák szövegei, vallásos népénekek, archaikus népi imák, orvostörténeti szövegek, népi gyógyítási gyakorlatok, képzőművészeti alkotások).

Az Adatok Nagyenyed szellemi néprajzához az 1870–1920-as évekből (Összeállította és a bevezető szöveget írta Rancz Gyárfás Zsuzsánna) a nagyenyedi dermatológus professzor, Berde Károly³⁶ különleges kézírata, többnyire emlékezetből lejegyzett anyaga, mind tematikáját, mind szemléletmódját illetően korszerűnek tekinthető. Korának hivatásos folkloristáit több szempontból megelőzi, például abban, hogy mit tekint kutatási terepnek, kik az adatközlői, milyen kultúrakonstrukciót állít fel, mit tartott följegyzésre méltónak. A néprajz kutatási terepe hosszú időn át egyértelműen a falu világa volt, Berde Károly viszont a városi néprajz kutatásával foglalkozik. Gyűjteményéből hiányoznak a hagyományos folklórszövegek (balladák, mesék, ráolvasások, mondák stb.), de megjelennek az obszcén folklór kategóriájába sorolható szövegek – „fehér költemények”, „trágár és ocsmány versek”, budifeliratok. Nem az ünnepi alkalmakhoz fűződő tudást, hanem a mindennapi, közösen birtokolt tudást írja le. Az obszcén

³⁵ Szikszai Mária 2004-ben védte meg disszertációját. Címe: *Történetek története: képiség és narráció a magasművészet és a népi kultúra között, avagy a homo narrans esete Szent Antallal*. Szakmai irányító dr. Péntek János.

³⁶ Dr. Berde Károly 1891–1971 között élt.

folklór kutatása és a mindennapok folklórjának kutatása is csak az 1980-as években kezdődött a néprajztudományban.

Magyar Zoltán mondanakutató a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének munkatársa. Kezdetben elsősorban történeti mondaanyagot gyűjtött, a történelem jeles személyiségeihez (Szent István, Szent László, Rákóczi Ferenc) kapcsolódó mondagyűjteményei jelentek meg Magyarországon. A Mentor Kiadónál megjelent első kötete, a *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*, egy kisebb néprajzi tájegység, a Kis-Küküllő mente 35 magyarlakta településének mondáit, a 21. század első éveiben még felgyűjthető mondaállományát ismerteti. Bevezető tanulmányában a tájegység történelmét, néprajzi kutatástörténetét, saját néprajzi gyűjtőútját írja le, majd az adattárban tipológia szerint csoportosítva történeti mondákat, helyi mondákat és hiedelemmondákat közöl.

A szobrászművész Péterfy László *Marosszék régi sírkövei* könyvében a nagykendi temető, a Kis-Küküllő és a Nyárad mente temetőinek, valamint a havadtői temető jellegzetes, régi, 1940 előtti sírköveit mutatja be, elsősorban rajzok és színes fényképek segítségével. Tanulmányában a régi sírjelek és sírfeliratok leírása, történeti áttekintés mellett a sírjelek motívumait elemzi, a sírfeliratok szövegének és jelképvilágának alakulását, változását követi nyomon. Adatait az 1970-es években gyűjtötte, fényképeit ekkor készítette. A kötethez Vajda András írt előszót.

2006-ban három néprajzi kiadvány jelenik meg. Ebben az évben felbomlik a kiadói tanács.

Hála József „*Kalotaszeg vázolata.*” *Régi írások és képek Kalotaszegről* című kötetében egy tájegység felfedezésének krónikáját adja. Egybegyűjtötte a Kalotaszegről szóló írásokat, 1842-től 1901-ig publikált szövegeket. Téglási Ercsei Józsefnek a *Kalotaszeg vázolata* című írásával kezdődik, mely a *Hon és Külföld*ben jelent meg egykor. A kezdeti, felfedező időszakot az 1880-as években Gyarmathy Zsigáné tevékenysége fémjelzi, a kalotaszegi varrottasok diadalmas útja, majd az 1890-es években a tájegység tudományos feltárásának első nagy korszaka következik, Herrmann Antal, Wislocki Henrik, Jankó János, Czucza János munkái által. A kötethez Péntek János írt előszót, melyben kiemeli, hogy Kalotaszeggel tulajdonképpen a magyar népművészet felfedezése történt meg.

Keszeg Vilmos az *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombíratok* kötetében az emlékirat- és a történeti irodalom kategóriájába sorolható különös szövegtípust mutatja be, mely a

templom tornyának gömbjébe zárva a templom javításáig, restaurálásáig vagy új templom építéséig őrzi a helyi közösség múltjának részleteit (a településnek és a gyülekezetnek a történetét, a templom és templomépítés, az iskola történetét). Az írás-, valamint az emlékezetkutatás módszereit és eredményeit alkalmazza és használja fel kötetében. Az aranyosszéki gyűjtés után bővíti a toronygombíratokra vonatkozó kutatást, személyesen vagy levélben keresi meg az erdélyi evangélikus, unitárius és református lelkészeket, széleskörű levéltári kutatást folytat. Az így feltárt toronygombíratok szövegeit tartalmi és formai szempontból elemzi, feltárja a szövegtípushoz társuló szociális és rituális kontextust.

A *Dél-erdélyi hímes tojások* kötet a régész Téglás István³⁷ hagyatékából közöl néprajzi témájú válogatást. A könyvhöz Bajusz István régész, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem oktatója írt előszót, Demeter Éva³⁸ néprajzkutató, muzeológus, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum munkatársa pedig utószót. Téglás István hagyatékában öt jegyzetfüzetben és két albumban maradtak fenn tojásrajzok, hímestojás-minták. A régebbi album Hunyad megyei – *Hímes tojások. Hunyad megyében gyűjtötte és rajzolta Téglás István 1880 és 81 ben*³⁹ –, a másik album pedig – *Hímes tojások Nagy-Küküllő megyében, Kóhalom vidékén. Rajzolta Téglás István 1886–1889 években*⁴⁰ – Nagy-Küküllő megyei, leginkább Kóhalom környéki tojások rajzait tartalmazza. A kötet a két albumban és a jegyzetfüzetekben található rajzokat, vázlatokat foglalja egybe. Demeter Éva tanulmánya összefoglalja a tojáshoz kapcsolódó húsvéti szokásokat, bemutatja a tojásírás módját, színhasználatát, ornamentikáját.

2007-ben is három néprajzi kiadvány jelenik meg a kiadónál.

Gagy József *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei* című kötetének anyaga egy nagyobb szabású kutatás része – 2002-ben egy munkacsoport⁴¹ kezdte meg terepkutatásait nyolc székelyföldi településen. A kutatás témája: föld és ember a Székelyföldön; a földhasználat 1989 után kialakult új formái a Székelyföldön; gazdasági

³⁷ Téglás István 1853–1915 között élt.

³⁸ Demeter Éva a gyimesi tojásírásról írta szakdolgozatát: Demeter Éva: *Gyimesi tojásírás*. 1999. Szakmai irányító dr. Gazda Klára.

³⁹ A Hunyad megyei album fedőlapján olvasható szöveg.

⁴⁰ Ez a felirat olvasható a Nagy-Küküllő megyei album belső lapján.

⁴¹ A munkacsoport (Ferencz Angéla, Mihály János, Oláh Sándor és Gagy József) 2002 és 2005 között végezte feltáró jellegű kutatásait.

gyakorlat, társadalmi elvárások, morális értékek. Könyvében Gagyí József saját kutatásának eredményeit ismerteti, egy erdővidéki (Kisbacon), egy Csík-medencei (Csíkdelne) és egy Székelyudvarhely melletti település (Máréfalva) földhasználatát, gazdálkodását, ennek változását, esetelemzések, interjúk által. A huszadik századi társadalmi változások, a kollektivizáció – a megfosztás időszaka –, a dekollektivizáció – a visszaszerzés időszaka –, a falusi társadalom többszöri gazdasági átrétegződésének nyomon követése során a hangsúlyt a földet művelő emberek, emberi sorsfordulók bemutatására helyezi.

Magyar Zoltán *Népmondák a Bekecsalján* című mondagyűjteményének szerkezete a Kis-Küküllő menti mondananyagot közzé tevő könyvéhez hasonló. A bevezető tanulmány történelmi és néprajzi kutatástörténeti ismertetés, gyűjtői emlékek leírása, a tájegység népmondáinak folklorisztikai ismertetése. Ezt követi a tíz település tipológia szerint csoportosított történeti, helyi és hiedelemmondáinak közzététele és a jegyzetapparátus. A gyűjtés ideje 2004 nyara.

Ugyanebben az évben megjelent másik kötete a *Tetűbőr belezna. Ördögösfüzesi népmesék és egyéb történetek*. A szerző eredetileg mondákat gyűjtött a Mezőségen is, ám Ördögösfüzesen két klasszikus tudású mesemondóra bukkant (Hideg Anna és Kisláposi András, mindketten a népművészet mesterei⁴²); az ő meséik alkotják a kötet törzsanyagát. Bevezető tanulmányában a települést, Ördögösfüzes történetét ismerteti, a népmesék hagyományörzőit és a helyi népmesék jellegzetességeit mutatja be. Az adattárban mesetípusok szerint teszi közzé az 1990-es évek második felében gyűjtött szövegeket (tündérmesék, állatmesék, rászedett ördög mesék, novellamesék, legendamesék, tréfás mesék, találós mesék, adomák, igaz történetek). Az egyéniségvizsgálat módszerét alkalmazza, két mesemondó szövegfolklor repertoárjából ad szemléletes válogatást.

2008-ban három néprajzi kiadvány jelenik meg a kiadó gondozásában.

Az Emberek és kontextusok sorozat első, az Ambrus Judit⁴³ által sajátó alá rendezett kötete egy magyarvistai autodidakta íróasszony, And-

⁴² Kisláposi András 2006-ban, Hideg Anna pedig 2010-ben nyerte el a magyarországi Oktatási és Kulturális Minisztérium által adományozott Népművészet Mestere címet.

⁴³ Ambrus Judit 2009-ben védte meg doktori disszertációját: *Az idők helyzetének és státusának változása Kidében és Magyarvistában a 20. században*. Szakmai irányító dr. Keszeg Vilmos.

rás Erzszi Erdei *Kedvemre való, hogy meséljek* című önéletrajzát és költeményeit tartalmazza. A szerző az 1950-es évektől írt felkérésre verseket, legnagyobb számban menyasszonyi és halotti búcsúztatókat, de ezen kívül konfirmáció alkalmából elmondott köszöntőket, anyák napi, újévi, karácsonyi, húsvéti köszöntőket. Az emberélet fordulói, átmeneti rítusai azok az alkalmak, amikor a közösség igénybe veszi András Erzszi Erdei szolgáltatásait. Élettörténetét idős korában, az 1990-es évek vége felé kezdte írni. A forrásközlő fejezeteket Ambrus Judit értelmező/elemező tanulmánya követi. Arra kérdez rá, hogy egy közösségében speciális, egyedi képességgel rendelkező asszony életét hogyan alakítja az olvasás, a könyvek szeretete, az íráshoz, fogalmazáshoz való érzéke; a szerepszerűen végzett írói tevékenység hogyan válik életében fordulóponttá, az írásnak a mindennapi életében betöltött szerepe következtében hogyan válik közösségének specialitájává. A kötetet DVD-melléklet egészíti ki.⁴⁴

A sorozat második kötete a sáromberki születésű Berekméri István Andrásé⁴⁵ élettörténete – *Minden poklokon keresztül* – és az ehhez kapcsolódó további feljegyzései, más fennmaradt írásai. A sajtó alá rendező Vajda András tanulmányának – *Az írás és az írott szó szerepe egy parasztember életében* – kérdései: mi motiválja Berekméri István Andrásé esetében az egyéni életút eseményeinek írásban történő többszöri megörökítését? Az íráshoz való fordulás az életút melyik szakaszaiban a legintenzívebb, és ez milyen okokkal magyarázható? Hogyan szervezi át az írásnak a mindennapokba való beépülése az egyén életvitelét, gondolkodásmódját? Vajda András a kézzel írott élettörténet írástantropológiai megközelítése révén rekonstruálja a szöveg releváns kontextusát.

Magyar Zoltán *Így beszéltek Farkasok patakán. Tankó Fülöp Gyugyu történetei* címmel egy gyimesfelsőlaki hagyományörző, Tankó Fülöp Gyugyu⁴⁶ történeteit, szövegfolklór tudásanyagát közli, mondákat, adomákat és igaztörténeteket. Függelékként – *Kirándulás szekérral a Széphasra* – a szöveghagyomány mellett az elhangzás körülményeit is

⁴⁴ Az első kötet DVD-melléklete tartalmazza az András Erzszi Erdei által élete során írt és máig fennmaradt összes szöveget, válogatás, javítás, kiegészítés vagy csonkítás nélkül, saját kézírásában – 29 iskolai füzetnyi saját költésű szöveget, 3 önéletrajzi írást tartalmazó füzet anyagát –, és ezen kívül meghallgatható az András Erzszi által előadott és írt, saját életútját bemutató költemény: *A bölcsőtől a koporsóig, a születéstől a meghalásig*.

⁴⁵ Berekméri István Andrásé 1877–1953 között élt.

⁴⁶ Tankó Fülöp Gyugyu 2007-ben lett a Népművészet Mestere.

ismerteti, a széphavasi kirándulás folklorisztikai elemzését adja. A mondagyűjteményben az egyéniségvizsgálat módszerét alkalmazza, egy kiemelkedően tehetséges, nagy tudású mesélő repertoárját teszi közzé.

2009-ben jelent meg a Mentor Kiadónál a legtöbb néprajzi kiadvány – hét kötet egy év alatt.

Szabó Sámuel *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884.* (Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin) című gyűjteménye a Mentor Kiadó és az Európai Folklór Intézet közös kiadványa.

Az *Erdélyi néphagyományok* Szabó Sámuelnek⁴⁷ és gyűjtői körének, egykori diákjainak több mint száz éven át kiadatlanul vagy szétszórtan kallódó, a sajtó alá rendező Olosz Katalin által aprólékos, türelmes, közel negyven esztendőn át tartó, valóságos nyomozómunkával felkutatható, rekonstruálható, a *Vadrózsák*hoz mérhető népköltészeti és néprajzi gyűjteménye, a Szabó Sámuel által kezdeményezett gyűjtőmozgalom/mozgalmak történetének monografikus feldolgozása, az egybegyűjtött hatalmas anyag kritikai kiadása. Az első időszakból – 1863–1868 közötti évekből – származó népköltészeti és néprajzi anyag Szabó Sámuel marosvásárhelyi diákjainak folklórgyűjteményét és népszokásleírásait⁴⁸ tartalmazza. Ötven balladát olvashatunk a magyar népköltészet gyűjtésének e korai időszakából, köztük mind a mai napig invariánsként számon tartott darabokat, a naptári ünnepekhez, az emberélet fordulóihoz fűződő népszokásokat ismerhetünk meg, és néprajzi leírásokat találunk a termelőmunka és az árucserre tárgyköréből. A második periódus – 1882–1884 – Szabó Sámuel kolozsvári éveivel kapcsolódik. A kolozsvári diákok mesegyűjteményét, harminckilenc mesét és néhány népdalt meg hiedelemleírást olvashatunk ebben a részben. A kolozsvári gyűjtés különlegessége, hogy itt találjuk az első híradásokat az erdélyi

⁴⁷ Szabó Sámuel (1829–1905) a reformkorban a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban tanult, az abszolutizmus éveiben a marosvásárhelyi, a dualizmus korában a kolozsvári református kollégiumban tanított.

⁴⁸ A marosvásárhelyi diákok gyűjteménye 1864-ben 900 darabot számlált, ám az idők során nyoma veszett, a hatalmas anyagnak csak töredéke maradt fenn a diákok kéziratos lapjában és publikált anyagként különböző újságokban, folyóiratokban. Szabó Sámuel 1863–65 között az Arany János által szerkesztett *Koszorúban* közölt a marosvásárhelyi diákok gyűjteményéből, s e szövegeket Gyulai Pál átvette a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetébe.

népköltészet Székelyföldön kívüli – kalotaszegi, szilágysági, mezőségi – meseanyagáról.

Tötszegi Tekla *A mérai viselet változása a 20. században* című kötete a szerző doktori disszertációjának⁴⁹ könyvváltozata, a kalotaszegi település viseletét és annak módosulását, átalakulását mikro- és makrotársadalmi összefüggésben mutatja be. A viseletelemeket, a viselet rendszerét szokatlan részletességgel írja le, a mérai viseletet elhelyezi a magyar népviseletek között, leírja az öltözködés menetét, bemutatja a nemek, etnikumok, életkor, családi állapot, alkalom szerinti rendjét, a viseletdarabok életútját, tárolásuk, rendben tartásuk módját és szabályait. A viselet rendszerének üzenetközvetítő voltát emeli ki, a közösség identitásának alakításában játszott szerepét. Nem csak a viseletelemeket és a viseletrendszert írja le, hanem az egyes öltözetdarabokat létrehozó embert is megismerhetjük, mentalitását, értékrendjét, szépségeszményét, a közösségi normákhoz való viszonyulását, a kalotaszegi település lakóit mint emlékezetközösséget.

Barabás László könyve, az *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken* a szerző negyedszázados gyűjtőtevékenységének eredménye. A kötet bevezető részében említi, hogy szülőfaluja, Parajd és a környező falvak népszokásairól a néprajzi gyűjtés szándékával kolozsvári egyetemi hallgatóként kezdett érdeklődni.

Bár a kötet alcíme szerint a kutatás földrajzi kerete Marosszék, valójában pontosításra szorul, Barabás László új fogalmat, a *Marosszék néprajzi régió* fogalmát vezeti be – a néprajzi-táji tagolódás problematikus volta miatt. Marosszék néprajzi régió Marosszéknél nagyobb, Maros megyénél viszont kisebb területet fog át, egyfajta kontaktzóna az egykori vármegyék területe és Székelyföld között. A mikrorégiókra osztott kutatópont-hálózat 126 települést tartalmaz. Barabás László nem a teljes farsangi ünnepkört, ezt a két nagy egyházi ünnepkör közötti profán időszakot mutatja be, hanem annak egyik szegmensét, a farsangi dramatikus népszokásokat és színjátékokat ismerteti, értelmezi és elemzi, közülük is elsősorban azokat, amelyeknek fő jellemzője a maszkos alakoskodás és a színjátás. A farsangi dramatikus szokások és népi színjátékok rendszerének felállításakor három csoportot különít el, a bemutatás, a játékos ritualitás

⁴⁹ Azonos című dolgozatát 2007-ben védte meg. Szakmai irányító dr. Keszeg Vilmos.

alkalmát, idejét figyelembe véve: farsangi dramatikus játékok, a farsang végi dramatikus szokásjátékok és a farsangi jellegű, egyéb alkalmakkor bemutatott maszkos alakoskodó játékok (az *aranycsitkó* újévkor, a *didergés* és a *hamubotos* húsvétkor, a *gircsózás* aprószentek napján) csoportját. A résztvevő megfigyeléssel, sűrű leírásokkal, szokás-forgatókönyvek, interjúk és kérdőívek, a kartográfiai módszer segítségével összeállított marosszéki farsangi szokáskorpusz, játékrepertoár létrehozása során a térbeli rendszerben való bemutatás mellett az időbeli alakulás nyomon követését, a diakron szemlélet érvényesítését is fontosnak tartotta, a népszokásban és kontextusában, sokféle funkciójában (rítus funkció, ludikus funkció, etikus-regulatív funkció, lokális és etnikai identitás kifejezésének funkciója, közösségteremtő funkció) bekövetkezett változások nyomon követését. A kutatott periódus tulajdonképpen egy évszázadnyi idő, a huszadik század első évtizedeitől napjainkig terjedő időszak.

Szabó Á. Töhötöm *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdálkodásban* címmel teszi közzé doktori disszertációjának könyvváltozatát.⁵⁰ A falusi önszervező társulásokat vizsgálja, a közösségi élet egyik aspektusát, a kooperációs formákat és kapcsolatokat egy adott időszakban (az 1990-es évek vége, a 21. század eleje) és adott hely(ek)en (Alsó-Nyikó mentén főként Siménfalva, Felső-Háromszéken Alsótorja és Kézdiszentlélek és a Kis-Küküllő mentén Héderfája és Vámosgálfalva). A folyamatokat, változásokat nyomon követve a kooperációs formák működésének különböző aspektusait belehelyezi egy keretbe, és ehhez új közösségfogalmat, a *kooperáló közösség* fogalmát alkotja meg. Könyvének központi kérdései a következők. Miért formálódnak a falusi emberek egymást segítő munkaközösségeket? Miért társulnak, és miért épp úgy társulnak? Miként igazodnak az egyes gazdaságok egymáshoz, a külső világhoz és a változó viszonyokhoz? E jelenségeket funkcionális összefüggéseikben vizsgálja. Kutatásának általános kerete az erdélyi agrárium helyzete. A kooperáció különböző formáit, a kalákát és az egyéb kölcsönmunkákat, az állattartást, a legelő- és erdőhasználatot szabályozó szervezeteket (hegyközségek, közbirtokosságok, legeltető társulások), az átmeneti rítusok megszervezését, a krízishelyzetben egymáson való segítséget kontextusban vizsgálja. Az

⁵⁰ Szabó Á. Töhötöm a Debreceni Egyetemen 2008-ban szerzett néprajztudományból doktori fokozatot. Disszertációjának címe *Munkavégzés, kapcsolatok és kooperációs formák az erdélyi falusi gazdálkodásban*. Témavezető dr. Keményfi Róbert.

elemzésbe a formális és informális kapcsolatok, az interetnikus viszonyok, a morális vélekedések vizsgálatát is bevonja.

Három pedagógus, Bálint Dezső, Kovács Piroska és Balácsi Dénes élet-történetét Ozsváth Imola⁵¹ rendezte sajtó alá *Lámpások voltunk... Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete. (Emberek és kontextusok 3.)* címmel. Mindhárom pedagógus Udvarhelyszéken született, és tanulmányaik befejezése után egy-egy udvarhelyszéki településen tevékenykedtek, szervezték a település kulturális életét, végezték a tanítókra háruló társadalmi munkát, részt vettek a társadalmi folyamatok alakításában. Élettörténetük mellett a kötet a tágabb kontextust is bemutatja, az udvarhelyszéki és a kötet szempontjából meghatározó települések, a máréfalvi és a székelyszentléleki iskoláztatás történetét. Ozsváth Imola a pedagógusi életpályák elemzése során a tanítói pálya választásának motivációit, e pályára való felkészülést, a pedagógusi életpálya fordulópontjait, a tanítói szerepkör 20. századi alakulástörténetét, a pedagógusok életformáját, kapcsolatrendszerét vizsgálja.

Az *Emberek és kontextusok* sorozat első három kötetének élettörténetei az alulnézet perspektívájából egészítik ki, módosítják az úgynevezett hivatalos történelmet, a történészek által bemutatott történelmi eseményeket.

Magyar Zoltánnak két kötete jelenik meg ebben az évben, a *Szilágysági dekameron. Szilágysámsoni tréfás népi elbeszélések és a Hunyad megyei népmondák*.

A Szilágyság közel hatvan magyarlakta települése közül a legismertebbek egyike a Tövishát szívében fekvő Szilágysámson, melyet különleges, sokszínű, archaikus folklórja, szőlőhegye és finom bora tesz nevezetessé. Bevezető tanulmányában a szerző a települést, az itteni folklórgyűjtés történetét és a történetek adatközlőit mutatja be, az adomázási alkalmakat ismerteti. A szilágysági kötet törzsanyaga az 1990-es években, a 2000-es évek elején gyűjtött, a hangulatos pincesoron poharazgatás, beszélgetés, nótázgatás közben elhangzott komikus elbeszélések, adomák, hazugságmesék, anekdoták, viccek gyűjteménye, a tulajdonképpeni szövegek közlés, a szövegeket típusokba rendezetten közzé tevő adattár.

⁵¹ Ozsváth Imola 2009-ben szerezte meg a doktori fokozatot. Disszertációjának címe: *Udvarhelyszéki pedagógusok a 20. század második felében. Életpályák és élettörténetek*. Ebben 15 élettörténetet ismertet és elemez, melyek közül hármat válogatott az *Emberek és kontextusok* sorozatban megjelent kötetbe. Szakmai irányító dr. Keszeg Vilmos.

Hunyad megye a magyar történelmi emlékezet emblematisz tájegységeinek egyike. Az Árpád-kor óta folyamatosan magyarok lakta vidéken ma már csak szórványok és nyelvszigetek maradtak. A néhány máig életképes magyar közösség népi kultúrájának sokszínűségét bizonyítja a Hunyad megyei mondagyűjtemény. A bevezető tanulmányban a történelmi áttekintés során Hunyad megye évszázadait, a magyar szórványokat ismerteti a szerző, a folklórgyűjtő útról ír beszámolót, majd a vidék mondahagyományának általános jellemzőit ismerteti. A kötet törzsanyagát – korábban megjelent könyveihez hasonlóan – a szöveggözlés képezi, a 21. század elején gyűjtött és közzé tett történelmi, helyi és hiedelemmondák, mesék és anekdoták.

2010-ben, az általam vizsgált időszak utolsó évében, öt néprajzi kiadvány jelent meg a Mentor Kiadónál.

Szikszai Mária *Szövegek, képek, kultúrák. Két tanulmány a szakrális művészet és a vallásos élet területéről* című könyve a szerző 2006–2009 között párhuzamosan végzett két kutatásának eredményeit tartalmazza, két nagy lélegzetű tanulmányt a szakrális művészet és a vallásos élet területéről. Az egyik kutatási helyszín a Szatmár megyei Kaplony, a másik a Kolozs megyei Füzesmikola. A kiindulópontot mindkét esetben egyházi forrás jelentette: Kaplonyban a plébánia és a ferences kolostor fontos eseményeit rögzítő historia domus (háztörténet), a közösség történetét, a helyi eseményeket száz esztendőn át – 1885–1986 – nyomon követő, részletes és színes krónika, Füzesmikolára vonatkozóan pedig egy mirákulumos könyv, amelybe egy kegykép körüli csodásnak tartott eseményeket jegyezték fel, nagyrészt a 18. században (1699–1818 között). A két tanulmányban alkalmazott megközelítés is hasonló: a kutató mindkét esetben a kiindulópontul szolgáló szövegek adatait egészítette ki történelmi, egyháztörténelmi, néprajzi, művészettörténelmi adatokkal.

Az Emberek és kontextusok sorozat negyedik kötetének témája a népi gyógyászat, a beteg ember és a gyógyító ember, a betegség és a gyógyítás mint kulturális viselkedés. A Czégényi Dóra és Keszeg Vilmos által sajtó alá rendezett kötet, *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók* elsödlekes célja témaorientált folklorisztikai adattárak, négy fiatal kutató (Kocsis Mónika, Kosz Zsófia, Soós Párhonyi Tímea, Bajkó Árpád) gyűjtésének⁵² közreadása.

⁵² Az adattárak alapjául szolgáló szakdolgozatok a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéken íródtak. Szakmai irányító dr. Keszeg Vilmos. Kosz Zsófia: *Népi gyógyászat Csikrákoson*. 1996, Soós Tímea: *Hiedelem-elemzések*. 2002, Kocsis Mónika: *Népi gyógyászat Sztitáson*. 2004, Bajkó Árpád: *Táltos-tanítványság – viszonyok és kontextusok*. 2006.

Kocsis Mónika két Tatros melletti csángó faluban, a Bákó megyei Szi-táson és a szomszédos Újfaluban végzett népi orvoslásra vonatkozó kutatásokat, gyűjtött humán- és állatgyógyászattal kapcsolatos adatokat. Kosz Zsófia egy felcsíki faluban, Csíkrákoson térképezte fel a gyógynövényhasználatot illető tudást, és mutatja be egy gyógyítóasszony tevékenységét. Soós Párhonyi Tímea három szilágysági faluban (Ipp, Kémer és Leclsmér) végzett gyűjtése egy javasasszony személyének és tevékenységének ismertetése révén betekintést nyújt a lokális közösség hiedelemvilágába és erkölcsrendszerébe, világképébe. Bajkó Árpád egy újtáltos/csontkovács identitásépítő stratégiáit, gyógyító szerepének kiépítési és fenntartási módjait kutatja.

Czegényi Dóra és Keszeg Vilmos *Korok, kórok, kontextusok* című tanulmánya a kutatástörténeti áttekintésen túl a témával kapcsolatban felvetődő elméleti és módszertani kérdéseket foglalja össze. A népi gyógyászat kutatását, vizsgálatát illetően a néprajzi (egyéniségkutatás, életrajzi módszer), antropológiai (mikrotörténeti léptékváltás) és szociálpszichológiai (kontextusvizsgálat) szemléletmód alkalmazhatóságára hívják fel a figyelmet. A betegséget mint kulturális viselkedést, a népi gyógyászatot a lokális kommunikatív emlékezet részeként, a betegség narratívumokat a betegekről és a betegségről való beszélés stratégiájaként értelmezik.

Bajkó Árpád az *Emberek és kontextusok* sorozat folytatásaként a mezőkeszűi születésű Kiss Dániel⁵³ által írott szövegeket adja közre. A *Minden gyümölcse életnek...* című kötet első részében életútinterjú-részleteket közöl, a második részben a Kiss Dániel tollából származó, különböző műfaji kategóriába sorolható szövegek (köszöntők, búcsúztatók, aranymondások, autobiográfia stb.) közül válogat, és közben a halottbúcsúztatókat is író specialista tevékenysége kerül előtérbe. Az értelmezés során a szerző arra keresi a választ, hogy mi az írás szerepe egy olyan személy életében, akit a népi írásbeliséggel foglalkozó néprajzi szakirodalom *betolakodónak* tekint. Kiss Dániel szövegeinek közreadását egy tágabb kontextus bemutatása követi, egyéni és közösségi vonatkozású írásszokásainak elemzése, amely az írás motivációja és funkciója mentén azt vizsgálja, hogyan jöhetnek létre, hogyan működhetnek egy nyolcvanöt éves

⁵³ Kiss Dániel 1924–2010 között élt.

ember mindennapjaiban alkalmi szövegek akkor is, ha nyilvánosságukat és elhangzásukat már nem legitimálja egyértelmű közösségi igény.

Gagyí József *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk* című könyve a Mentor Kiadó és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közös kiadványa, harminc év kutatómunkájának, vallásantropológiai vizsgálatainak eredménye. „Tíz plusz egy” tanulmány a népi vallásosság köréből, a népi vallásosság mikrojelenségeinek értelmezése, társadalmi-kulturális kontextusban való elhelyezése. Könyvében a vallásantropológia három részterületét érinti: a mágikus gyakorlatokat, a vallási mozgalmakat és a mai rítusokat, rituális átalakulásokat. A kutatási terepül választott székelyföldi települések közül (Székelyudvarhely és Székelykeresztúr környéki, csíki és gyergyói települések) legtöbb időt Máréfalván töltött, a kötet tanulmányainak többsége is máréfalvi kutatásaihoz kapcsolódik. Témái a kalugerekhez járás, a rontás, a boszorkányság, a jóslás, a transzcendens világgal való kapcsolattartás specialistái, a divinációs hagyományok, a máréfalvi próféta szentasszony portréja és tevékenysége, a millenarista ideológia és ennek elemei, az 1949-es millenarista mozgalom, mai vallásos mozgalmak, egy tanyaépítő parasztember sorsa, vilásképe. E kötete előzményének tekinthető – a fennebb már említett *A krízis éve 1949* című kötetten kívül – a *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*⁵⁴ című könyve.

Kinda István *Ellenőrzött közösségek. Szabályok, vétkek és büntetések a moldvai csángó falvakban* című kötetének alapjául szolgáló tanulmány doktori disszertációként került megvédésre.⁵⁵ Kinda István kutatása a moldvai csángó falvak mikro- és makrotársadalmi változásait vizsgálja, a társadalmi struktúrát a maga funkcionalitásában, az erkölcsi értékrend, normarendszer változásait az évszázadok során és a modernizáció által befolyásolt újabb jelenségeit az utóbbi két évtizedben. Bemutatja és társadalomnéprajzi, kulturális antropológiai, történeti és szociológiai szempontból vizsgálja a társadalmi ellenőrzés világi és egyházi, formalizált

⁵⁴ Gagyi József: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Megjelent a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és a Pro-Print Könyvkiadó közös Társadalomtudományi Könyvkiadási Programja keretében. Csíkszereda, 1998.

⁵⁵ Kinda István 2009-ben szerzett doktori címet a Debreceni Egyetem Multidiszciplináris Bölcsészettudományok Doktori Iskolájában. Disszertációjának címe *A társadalmi kontroll és intézményei a Bákó környéki csángó falvakban*. Témavezető dr. Bartha Elek.

és informális intézményeit. A hangsúlyt az egyház által megszabott normarendszer és a szankciók feltárására helyezi, az ortodox többségű Moldvában működő római katolikus papság hagyományos és jelenlegi státusának megragadására, közösség és egyház viszonyára. Külön fejezetekben ismerteti és elemzi a különböző formális, legális kontrollintézményeket (az egyházon kívül az iskola, a rendőrség, a polgármester és hivatala, a bíróság szerepét) és az informális, legitim kontrollmechanizmusokat (a közvélemény, a pletyka, a besúgók működése, az önbíráskodás, a mágia szerepe), valamint a deviánsnak, normasértőnek számító viselkedésmódokat (hazugság, csalás, lopás, verbális és fizikai erőszak, blaszfémia, szexualításra vonatkozó tabuk megsértése, sír- és halottgyalázás, válás, vadházasság, szerelemgyermek, alkoholizmus és egyebek). A könyv esettanulmánya egy olyan nagycsalád szociális kapcsolatrendszerét, gazdasági stratégiáit és erkölcsi viszonyulását mutatja be, amely a társadalmi kontroll valamennyi intézményét próbára tette, míg végül a népitéletet provokálta ki, a közösség pedig a normaszegés megtorlásának archaikus formájához folyamodott.

Összegzés

A kezdeti időszakban tulajdonképpen bármilyen különösebb szerkesztői, kiadói koncepció nélkül jelentek meg a néprajzi kiadványok. Az 1980-as években vagy még korábban elkészült, kiadatlanul maradt, kiadásra váró kéziratok, a nem néprajzot végzett, és így a diszciplína tudomány- és kutatástörténetét, terminológiáját, szakirodalmát mellőző szerzők könyvei egy időben jelentek meg az újjászerveződött néprajzi oktatásrendszer és intézményhálózat szakembereinek aktuális, az interpretatív és nyelvi fordulatot figyelembe vevő, új kutatási témákat érintő, új megközelítési és értelmezési módszereket alkalmazó írásaival. A területiség, a régióhoz való kötődés (Marosszék, Maros megye, tágabban a Székelyföld népi kultúráját bemutató írások), az eladhatóság, a piacosság kritériuma olykor a szakszerűségnél, az aktualitásnál is nagyobb szerepet játszott. A kéziratok publikálását illetően nem csak a kiadói tanács és a szaklektorok döntöttek, hanem a kiadó tulajdonosai, részvényesei is. Kezdetben a kiadói tanács tagjai nagyrészt részvényes társak is voltak, később a *Látó* szerkesztői részvényeiket rendre eladták, és a kiadói tanács felbomlott.

Az évek során a kolozsvári néprajz és antropológia tanszékkel, valamint a különböző városokban (elsősorban Marosvásárhelyen) élő szerzőkkel, szakemberekkel való együttműködés, kapcsolattartás eredményeként intézményekhez kötődő könyvsorozatok indultak.

1999-től jelentek meg a *Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára* sorozatcímet viselő néprajzi kiadványok, ekkor kezdődött a kolozsvári Magyar Filológiai, majd Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékkel, 2002-től Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékkel való együttműködés. A tanszék oktatóinak (Péntek János, Keszeg Vilmos, Tötszegi Tekla, Szikszai Mária, Szabó Árpád Töhötöm) kötetei jelentek meg a sorozatban, Marosvásárhelyen élő, marosvásárhelyi intézményekhez kötődő kutatók könyvei (Olosz Katalin folklorista 1967–1999 között, nyugdíjba vonulásáig a Román Akadémia marosvásárhelyi kutatóintézetének munkatársa; Barabás László néprajzkutató a Marosvásárhelyi Református Kántor-Tanítóképző Főiskola igazgatója; Gagy József néprajzkutató, antropológus a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem marosvásárhelyi karának oktatója), valamint magyarországi kutatók (Hála József, Magyar Zoltán) Erdélyhez kapcsolódó, erdélyi terepmunka eredményeként született írásai.

Az *Emberek és kontextusok* sorozat, a néprajz és antropológia tanszék doktori iskolája oktatóinak és hallgatóinak forrásközlő sorozata, 2008-ban indult. A sorozatszerkesztők Keszeg Vilmos és Szikszai Mária. Hogyan él a kultúra az emberek között, milyen szerepet tölt be abban a közegben, amelyben használják, azoknak a közösségeknek és azoknak az egyéneknek az életében, akik az adott kultúrát ismerik, élik? – ennek felmutatására vállalkozik ez a sorozat. A könyvek szerkezete szakít a megszokottá vált korábbi formával (bevezető tanulmány, szöveggözlés, jegyzetapparátus). Forrásközléssel kezdődnek, ezt követi a szaktanulmány és a jegyzetanyag. A köteteket hang- és/vagy szöveganyagot (eredeti források) tartalmazó DVD-melléklet egészíti ki, többdimenzióssá, színesebbé téve a könyvkiadás és a szakdiszciplína elvárásaihoz és lehetőségeihez alkalmazkodó textuális és vizuális reprezentációt.

A kiadó néprajzi kiadványait olvasva nyomon követhető a kutatási paradigmák és módszerek, a tematika bővülése. A néprajzi leírás helyett egyre nagyobb szerepe van a megértésnek és az értelmezésnek. Egy töredékeiben megragadott, időtlennek tekintett népi kultúra helyett a változó társadalom, a változó társadalmi kontextus, a megváltozó világkép, az aktuális problémák kerülnek előtérbe. A forrásközlés, a leírás, a

funkcionalizmus, a tipológia, a strukturalizmus, a szemiotika mellett megjelenik az antropológiai elméleti keret (gazdaságmentropológia, vallásmentropológia, írásmentropológia, beszélésmantropológia), a szociálmantropológia és a kulturális antropológia felé való eltolódás, módszerként pedig meghonosodik az egyéniségkutatás, az életrajzi módszer, a narratívakutatás, a mentalitásvizsgálat, a kontextusvizsgálat.

Tulajdonképpen két nagy paradigma látszik különválni. Az egyik a hagyományos szemléletet képviselve új területeken kezdeményezett kutatás elvégzése (székely kapuk adatainak összegyűjtése, mondák összegyűjtése és közzététele). Ezek a kötetek a hagyományos kultúra „időtlenységét”, survival elemeinek továbbélését jelzik, a 20. századi változások előtti korszakra vonatkozó adatokat gazdagítják. A másik szemléletmód képviselői körülhatárolt kutatást végeznek, problematizálnak, kiválasztanak egy terepet, egy korszakot, s ezen belül a változást vizsgálják. Ez utóbbiban erős történeti és társadalomnéprajzi, szociál- és kulturális antropológiai megközelítés érvényesül. A Mentor Kiadó mindkettőt felvállalja, nem kötelezi el magát egyetlen tudomány szemléleti vonal mellett.

A könyvek külalakja egyre igényesebb, a vizuális reprezentáció tekintetében a borítótervezők, képszerkesztők és a tördelő szerkesztők nevét is (András Gabriella és Orbán László, Forró-Bathó Éva, Biblia Attila és Fekete István) említeni kell. A néprajzi kötetek kiadói szerkesztői Szócs Katalin és Vida Erika.

A néprajz egyes részterületeit illetően megjelent tudomány- és kutatástörténeti írások a Mentor Kiadónál megjelent kiadványok közül többet is említenek. Pozsony Ferenc az erdélyi társadalomnéprajzi kutatásokat és eredményeket összegzi két tanulmányában (Pozsony 2001, Pozsony 2008), Gazda Klára a romániai magyar népművészetkutatás problémáiról, módszereiről és eredményeiről írt tanulmányt (Gazda 2001), Tánzos Vilmos pedig az erdélyi magyar vallási néprajzi kutatásokról írt, tudománytörténeti összefoglalót és bibliográfiát állított össze (Tánzos 2010).

Keszeg Vilmos *A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede. 1990–2001*⁵⁶ című tanulmányában a korszak könyvkiadási- és folyóirat-

⁵⁶ Keszeg Vilmos tanulmánya a Tánzos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér által szerkesztett: *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről* című kiadvány első kötetében jelent meg. A marosvásárhelyi Mentor Kiadó tevékenységéről a 129–130. oldalakon olvashatunk (lásd Keszeg 2002).

hálózatát is számba veszi, a könyvkiadóknak a kutatások és gyűjtések kiadásában játszott szerepéről írva a Mentor Kiadó tevékenységét is említi. Írását Mohay Tamás tanulmánya: *Adatok és szempontok a romániai magyar néprajzi kutatás tizenkét évéhez*⁵⁷ egészíti ki.

A Keszeg Vilmos által bemutatott időszakban a szerző felhívja a figyelmet a szakszerűség kritériumának jelentőségére, arra, hogy a pályázati rendszerben támogatott könyvek esetében feltételként kellene megszabni a szakemberek általi, a szakdiszciplína elvárásai szerinti szerkesztést, szöveggondozást. Azóta tíz év telt el, és az erdélyi néprajzi könyvkiadásra vonatkozóan mind tartalmi, mind formai szempontból ma is érvényes, megoldatlan problémáról van szó. A Keszeg Vilmos által felvetett másik probléma a célközönség, az olvasók, a terjesztés problémája és mikéntje. A rendszerváltás előtt a néprajzi, népismereti kiadványok homogén olvasói réteget céloztak meg, 1990 után, a néprajzkutatás és az intézményhálózat (KJNT, múzeumok) újjászerveződésével a néprajzi kiadványok különböző finalitásokhoz és célközönséghez igazodva differenciálódtak. „Rétegei között élesen elhatárolódik a. a populáris kultúra népszerűsítését vállaló irodalom (antológiák, primér szövegek és vizuális objektumok megjelenítése, tananyagok, népszerűsítő olvasmányok, hely- és tájmonográfiák); b. a sajátos intézményi (turisztikai, gasztronómiai, területfejlesztési, termelői és forgalmazói, menedzseri stb. vállalkozások) elvárásokhoz igazodó alkalmazott etnográfiai irodalom; c. a tudományos célokat szolgáló, a szakmához szóló szakirodalom (forráskiadások, szaktanulmányok).” (Keszeg 2002: 145)

A Mentor Kiadó néprajzi kiadványai nagyrészt a Communitas Alapítvány támogatásával jelentek meg. A pályázati rendszerben világosan el kellene különíteni a különböző célközönséghez szóló, különbözőképpen „eladható”, tudományos és „piacos” könyveket, mert a pályázati felhívás, mely szerint az önismeretet szolgáló néprajzi, történelmi, helytörténeti, szociográfiai *jelleget* [kiemelés tőlem] alkotásokat támogatják, romániai magyar szerzők által magyar nyelven írt tudományos *jelleget* [kiemelés tőlem], illetve a tudomány terjesztését szolgáló műveket, ráadásul kizárólag nyomdaköltségre lehet pályázni, kész, megszerkesztett kézirattal – tehát a szerkesztői, szöveggondozói, tördelői, vagyis a nyomdai előkészítő

⁵⁷ Mohay Tamás tanulmánya ugyanennek a sorozatnak a harmadik kötetében jelent meg (lásd Mohay 2002).

munkálatokat, valamint a szerzői honoráriumot nem veszik figyelembe –, a szakszerűtlen, vagy kevésbé szakszerű, de jól eladható kiadványok megjelenésének, a magánkézben lévő könyvkiadók és nyomdavállalkozások gazdasági érdekeinek kedvezhet.

Egy erdélyi könyvkiadó tizennégy esztendőnyi néprajzi/antropológiai könyvtermésének áttekintésével, elemzésével, a felmerülő általános gondok és problémák bemutatásával a reprezentáció erejére, az intézmények és társadalmilag pozicionált egyének (szerzők, oktatók, kutatók, könyves szakemberek) hatalmára és felelősségére hívnám fel a figyelmet. Persze az én írásom is csupán egyfajta, személyes perspektívából történő reprezentációja valaminek, adalék egy korszak kultúra- és tudománytörténetéhez.

Szakirodalom

ALBERT Ernő

1973 *Háromszéki népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1989 *Édesanyám sok szép szava. Ádám Joákimné Kurkó Julianna énekei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BÁLINT Dezső – KOVÁCS Piroska – BALÁZSI Dénes

2009 *Lámpások voltunk... Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete*. Sajtó alá rendezte OZSVÁTH Imola. (Emberk és kontextusok, 3.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely

BARABÁS László

1998 *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2000 *Aranycsitkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2009 *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

BÍRÓ Donát

2000 *Szászrégeni kézműves mesterségek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

BURA László

1978 *Szatmári népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (szerk.)

2010 *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók*. (Emberk és kontextusok, 4.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely

DEMÉNY István Pál

1980 *Kerekes Izsák. Összehasonlító-tipológiai tanulmány.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

EGYED Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FARAGÓ József

1970 *Fehér virág és fehér virágszál. Magyardecsei népmesék. Mesélte Balla János.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1977 *Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FARAGÓ József – NAGY Jenő – VÁMSZER Géza

1977 *Kalotaszegi magyar népviselet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

GAGYI József

1998 *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön.* KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

2004 *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2007 *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2010 *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk.* Erdélyi Múzeum-Egyesület–Mentor Kiadó, Kolozsvár–Marosvásárhely

GAZDA Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

2001 A romániai magyar népművészetkutatásról. (Problémák, módszerek, eredmények.) In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9.* Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 83–120.

GRÁFIK Imre – TURBÉKY Dénes

2000 *Széki lakodalom.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

GYÓRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

HAJDÚ Farkas Zoltán

2001 *Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség intézményei a székelyeknél és az erdélyi szászoknál.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

HÁLA József

2003 *Hogyan gyűjtöttek elődeink? Néhány fejezet a magyar néprajz tudomány történetéből.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2006 *Kalataszeg vázolata. Régi írások és képek Kalotaszegről.* Gyűjtötte, válogatta, összeállította és a jegyzeteket írta HÁLA József. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

HÁLA József – KECSKEMÉTI Tibor – VOIGT Vilmos

2004 *Kőpénzek. Mondák, költemények, énekek.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

HORVÁTH István

1970 *Egy gyöngyszem, két gyöngyszem. Ózdi népmesék.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

IMREH István

1973 *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiban.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1979 *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1983 *A törvényhozó székely falu.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

IMREH Lajos

1985 *Sáska sógor. Imreh Lajos tréfás történetei.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

JAKAB Albert Zsolt

Romániai magyar néprajzi bibliográfia. <http://neprajzibibliografia.adatbank.transindex.ro/>

KALLÓS Zoltán

1970 *Balladák könyve.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KESZEG Vilmos

1999 *Mezőségi hiedelmek.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2002 A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede. 1990–2001. In: TÁNCZOS Vilmos - TÓKÉS Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről II. kötet.* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 119–170.

2004 *Aranyösszék népköltészete I–II. Népi szövegek, kontextusok.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

- 2010 *Romániai magyar néprajzi könyvkiadás 1989 előtt.* <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=50> (Közzététel: 2010.11.25.)
KESZEG Vilmos (szerk.)
2005/2006 *Specialisták. Életpályák és élettörténetek.* I–II. Scientia Kiadó, Kolozsvár
- KINDA István
2010 *Ellenőrzött közösségek. Szabályok, vétkek és büntetések a moldvai csángó falvakban.* Erdélyi Múzeum-Egyesület–Mentor Kiadó, Kolozsvár–Marosvásárhely
- KISS Dániel
2010 *Minden gyümölcse életemnek...* Sajtó alá rendezte BAJKÓ Árpád (Emberek és kontextusok, 5.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- KOCSIS Rózsi
1988 *Megszépült szegénység. Vallomások a gyermekkorról.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KÓS Károly, dr.
2000 *A Mezőség néprajza* I–II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő
1972 *Kászoni székely népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1974 *Szilágysági magyar népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1978 *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1981 *Moldvai csángó népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- KOVÁCS Piroška
2000 *Székelykapuk Máréfalván.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- MADAR Ilona
1998 *A Sóvidék vallásosságáról.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
2003 *A Sóvidék földművelése.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
MADAR Ilona – PUSZTAI János
2004 *Atyha szokásvilága.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
MAGYAR Zoltán
2005 *Népmondák a Kis-Küküllő mentén.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
2007 *Népmondák a Bekecsalján.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
2007 *Tetűbőr belezna. Ördögösfüzesi népmesék és egyéb történetek.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
2008 *Így beszéltek Farkasok patakán. Tankó Fülöp Gyugyu történetei.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2009 *Szilágysági dekameron. Szilágysámsoni tréfás népi elbeszélések.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2009 *Hunyad megyei népmondák.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
MOHAY Tamás

2002 Adatok és szempontok a romániai magyar néprajzi kutatás tizenkét évéhez. In: TÁNCZOS Vilmos – TÖKÉS Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* III. kötet. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 37–64.

NAGY Olga

1974 *Hősök, csalókák, ördögök. Esszé a népmeséről.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1976 *Széki népmesék.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

NAGY Ödön – HERMÁN János – NYITRAI Mózses

2001 *Palástban. Lelkészek szórványban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
OLOSZ Katalin

2003 *Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

PALKÓ Attila

1979 Tutajozás a Maroson. In: *Korunk Évkönyv 1979.* Korunk, Kolozsvár, 202–212.

1995 *Magyaró – Egy Felső-Maros menti falu évszázadai.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

PALKÓ Attila – ZSIGMOND József

1998 *Magyaró hétköznapijai. Népi foglalkozások, mesterségek.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

PÉNTEK János

1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

2003 *Népi nevek, népi hagyományok.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

PÉNTEK János – SZABÓ Attila

1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

PÉTERFY László

2005 *Marosszék régi sírkövei.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

POZSONY Ferenc

1984 *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1995 *Szeret vize martján. Moldvai csángó népköltészet.* (KJNT Könyvtára, 2.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

2001 Társadalomnéprajzi eredmények Erdélyben. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 195–215.

2008 Az erdélyi magyar társadalom kutatásának eredményei. In: JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Vilmos – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Kultúrakutatások és értelmezések.* BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék–Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 157–222.

RÁDULY János

1975 *Kibédi népballadák.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1979 *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadáit.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SALAMON Anikó (szerk.)

1979 *Így teltek hónapok, évek. Öt életrajz.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZABÓ Attila – PÉNTEK János

1976 *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZABÓ Á. Töhötöm

2009 *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdálkodásban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

SZABÓ Judit

1977 *Rózsa királyfi. Berekméri Sándor geryeszegi meséi.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZABÓ Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884.* Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin. Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely

SZIKSZAI Mária

2005 *Történetek története. Képiség és narráció a magasművészet és a népi kultúra között, avagy a homo narrans esete Szent Antallal.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2010 *Szövegek, képek, kultúrák. Két tanulmány a szakrális művészet és a vallásos élet területéről.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

TAMÁSI Gáspár

1971 *Vadon nőtt gyöngyvirág*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

TÁNCZOS Vilmos

2010 Magyar vallási néprajzi kutatások Erdélyben. (tudománytörténeti összefoglaló és könyvészet). In: CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 13–116.

TÓFALVI Zoltán

1992 A sóvidéki fazekasság. *Néprajzi Látóhatár* I. (3–4) 169–193.

1996 *Sóvidéki népi fazekasság*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

TÖTSZEGI Tekla

2009 *A mérai viselet változása a 20. században*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

VÁCZY Leona (összeáll.)

1998 *Romániai magyar néprajzi könyvészet 1919–1944*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője VIII. (1–2) 1–32.

VÖÖ Gabriella

1981 *Tréfás népi elbeszélések*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ZAKARIÁS Erzsébet

2000 *Asszonyélet Erdővidéken*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

ZSIGMOND Erzsébet

1995 *Sírató. Életem panaszos könyve*. (Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára, 1.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

ZSIGMOND József

1979 Havasolás. In: *Korunk Évkönyv 1979*. Korunk, Kolozsvár, 213–226.

ZSIGMOND József – PALKÓ Attila

1996 *Magyaró néphagyományyaiból*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

MELLÉKLET

A Mentor Kiadó néprajzi/antropológiai kiadványai

1. ZSIGMOND József – PALKÓ Attila: *Magyaró néphagyományyaiból.* 1996.
2. TÓFALVI Zoltán: *Sóvidéki népi fazekasság.* 1996.
3. BARABÁS László: *Forog az esztendő kereke. Sóvidéki népszokások.* 1998.
4. PALKÓ Attila – ZSIGMOND József: *Magyaró hétköznapijai. Népi foglalkozások, mesterségek.* 1998.
5. MADAR Ilona: *A Sóvidék vallásosságáról.* 1998.
6. KESZEG Vilmos: *Mezőségi hiedelmek.* 1999.
7. KÓS Károly, dr.: *A mezőségi néprajza I-II.* 2000.
8. KOVÁCS Piroska: *Székelykapuk Máréfalván.* 2000.
9. BÍRÓ Donát: *Szászrégeni kézműves mesterségek.* 2000.
10. BARABÁS László: *Aranyesítkók, maszkurák, királynék. Erdélyi magyar dramatikus népszokások.* 2000.
11. GRÁFIK Imre – TURBÉKY Dénes: *Széki lakodalom.* 2000.
12. ZAKARIÁS Erzsébet: *Asszonyélet Erdővidéken.* 2000.
13. HAJDÚ Farkas Zoltán: *Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség intézményei a székelyeknél és az erdélyi szászoknál.* 2001.
14. HÁLA József: *Hogyan gyűjtöttek elődeink? Néhány fejezet a magyar néprajztudomány történetéből.* 2003.
15. OLOSZ Katalin: *Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások.* 2003.
16. MADAR Ilona: *A Sóvidék földművelése.* 2003.
17. PÉNTEK János: *Népi nevek, népi hagyományok.* 2003.
18. MADAR Ilona – PUSZTAI János: *Atyha szokásvilága.* 2004.
19. KESZEG Vilmos: *Aranyosszék népköltészete I-II. Népi szövegek, kontextusok.* 2004.
20. HÁLA József – KECSKEMÉTI Tibor – VOIGT Vilmos: *Kőpénzek. Mondák, költemények, énekek.* 2004.
21. GAGYI József: *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségésítés egy székelyföldi faluban.* 2004.
22. SZIKSZAI Mária: *Történetek története. Képiség és narráció a magasművészet és a népi kultúra között, avagy a homo narrans esete Szent Antallal.* 2005.

23. BERDE Károly: *Adatok Nagyenyed szellemi néprajzához az 1870–1920-as évekből. Összeállította és a bevezető szöveget írta Rancz Gyárfás Zsuzsanna.* 2005.
24. MAGYAR Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő mentén.* 2005.
25. PÉTERFY László: *Marosszék régi sírkövei.* 2005.
26. *Kalataszeg vázolata. Régi írások és képek Kalotaszegről.* Gyűjtötte, válogatta, összeállította és a jegyzeteket írta Hála József. 2006.
27. TÉGLÁS István: *Dél-erdélyi hímes tojások.* 2006.
28. KESZEG Vilmos: *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok.* 2006.
29. KESZEG Vilmos: *Mezőségi hiedelmek.* 2006. II. kiadás
30. GAGYI József: *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei.* 2007.
31. MAGYAR Zoltán: *Népmondák a Bekecsalján.* 2007.
32. MAGYAR Zoltán: *Tetűbőr belezna. Ördöngösfüzesi népmesék és egyéb történetek.* 2007.
33. ANDRÁS Erzszi Erdei: *Kedvemre való, hogy meséljek.* Sajtó alá rendezte AMBRUS Judit. (Emberék és kontextusok, 1.), 2008.
34. BEREKMÉRI István Andrásé: *Minden poklokon keresztül.* Sajtó alá rendezte VAJDA András. (Emberék és kontextusok, 2.), 2008.
35. MAGYAR Zoltán: *Így beszéltek Farkasok patakán. Tankó Fülöp Gyugyu történetei.* 2008.
36. BÁLINT Dezső – KOVÁCS Piroska – BALÁZSI Dénes: *Lámpások voltunk... Udvarhelyszéki pedagógusok élettörténete.* Sajtó alá rendezte OZSVÁTH Imola. (Emberék és kontextusok, 3.), 2009.
37. TÖTSZEGI Tekla: *A mérái viselet változása a 20. században.* 2009.
38. BARABÁS László: *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken.* 2009.
39. SZABÓ Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdálkodásban.* 2009.
40. MAGYAR Zoltán: *Szilágysági dekameron. Szilágysámsoni tréfás népi elbeszélések.* 2009.
41. SZABÓ Sámuel: *Erdélyi néphagyományok. 1863–1884.* Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin. 2009. (Az Európai Folklor Intézettel közös kiadvány)
42. MAGYAR Zoltán: *Hunyad megyei népmondák.* 2009.

43. SZIKSZAI Mária: *Szövegek, képek, kultúrák. Két tanulmány a szakrális művészet és a vallásos élet területéről.* 2010.
44. CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos: *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók.* (Emberek és kontextusok, 4.), 2010.
45. KISS Dániel: *Minden gyümölcse életemnek...* Sajtó alá rendezte Bajkó Árpád. (Emberek és kontextusok, 5.), 2010.
46. GAGYI József: *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk.* (Az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel közös kiadvány), 2010.
47. KINDA István: *Ellenőrzött közösségek. Szabályok, vétkek és büntetések a moldvai csángó falvakban.* (Az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel közös kiadvány), 2010.

Eleonora Sava

A Kolozsvári Egyetemisták Folklórköre. Történet, kutatási módszerek, archívum

Előzmények

A jelen tanulmány három forrásanyagra támaszkodik: a kolozsvári Bölcsészkar Folklórkörének Archívumára (Arhiva Cercului de Folclor din Cluj, ACFC), az archívumot létrehozó kutatókkal készített interjúkra, valamint a téma jellegzetes könyvészetére.¹ A módszer tekintetében az Archívum (több mint 12 000 kartotéklap), illetve az azt létrehozókkal készített interjúk képeznek kiindulópontot.

A kutatás előzményeihez tartozik, hogy az ACFC, a nemzeti etnológia kontextusába helyezve olyan tanulmányt készít a helyi kulturális örökségről, melyben a terepen gyűjtött adatokat a kutató szubjektív és tudományos hálóján keresztül szűri meg. Az archivált dokumentumok ugyanis nem a valóságról írt egyszerű, áttetsző beszámolók, hanem annak konstrukciói: a néprajzi dokumentumok olyan, bizonyos román társadalmi-kulturális vetületekről alkotott szövegkonstrukciók, melyek a 20. század második felében végzett terepmunkák termékei. A terepen készült jegyzetek nemcsak az adott térbeli-időbeli kontextusba helyezett szociokulturális tényeket tükrözik, hanem készítjük egyéniségét, illetve a módszertani és episztemológiai szövegelőzményeket is. A dokumentumok vizsgálata azt mutatja, hogy a néprajzi szöveg is, mint bármely más szöveg, olyan szubjektív alkotás terméke, mely az adott kutatási területre, illetve a korszak módszertanára jellemző retorikára támaszkodik. Ha áttekintjük a sajtót, megvizsgáljuk a kutatók által használt szűrőket és figyelembe vesszük azt, hogy egy kutató kulturális jelenség általában többféleképpen

¹ A román folklorisztika történetével kapcsolatban lásd Caravia 2000, Datcu 2005, Zane 2007, Hedeşan 2008.

lett leírva, nyilvánvalóvá válik, hogy az archivált kartotékok azt tükrözik, amit Paul Atkinson „néprajzi képzelőerő”-nek nevezett (Atkinson 1990).

A Bölcsészkar Népköltészet tárgyának 1951–1992 közötti rendes tanára, Dumitru Pop által 1956-ban létrehozott Folklór Tudományos Diákkört a későbbiekben Nicolae Bot (1955–1992 között ugyanazon egyetem tanára), majd Ion Şeuleanu (1961–2006 között) vezette; mindketten az alapító nyomdokain haladtak. Az elsősorban a tudományos beállítottságú népköltészeti kurzushoz kapcsolódó Kör gyakorlati műhelyként született meg, melynek keretében a diákok megvitatták a szakirodalmat és néprajzi gyűjtéseket végeztek. A Kör valójában az egyetemisták beavatási közegeként működött, valójában a hiányzó szakképzés funkcióját töltötte be. A Kör tagjai közül egyesek a tárgy specialistái lettek és szakintézményekben folytatták a néprajzkutatást.

A Kolozsvári Egyetemisták Folklórkörének Archívuma és a kommunista Románia néprajzkutatási gyakorlata

Mennyiségi mutatók

A terepmunka az ország minden vidékére kiterjedt, a 41 romániai megye közül 25-ből gyűjtött adatokat. Betűrendben ezek a megyék a következők: Arad, Argeş, Bákó, Beszterce-Naszód, Bihar, Brassó, Dolj, Fehér, Gorj, Hunyad, Ilfov, Kolozs, Krassó-Szörény, Maros, Máramaros, Mehedinţi, Neamţ, Prahova, Suceava, Szatmár, Szeben, Szilágy, Teleorman, Temes, Tulcea. A területi megoszlás szerint e megyék nagy része Erdélyhez tartozik (a 25 kutatott megyéből 14²), a többi adat Havasalföldről (8 megye³) és Moldvából (3 megye⁴) származik.

Időbeli kontextualizáció: 1958–1993

A Kolozsvári Egyetemisták Folklórköre 1958-ban kezdte el a néprajzi terepmunkát és 1993 volt az utolsó év, amikor a Kör tagjai még „klasszikus”

² Szatmár, Máramaros, Beszterce-Naszód, Bihar, Maros, Fehér, Hunyad, Brassó, Szeben, Arad, Temes, Krassó-Szörény.

³ Argeş, Dolj, Gorj, Teleorman, Tulcea, Mehedinţi, Prahova, Ilfov megyék.

⁴ Suceava, Bákó és Neamţ megye.

eszközökkel dolgoztak (az információk helyszínen, golyóstollal, papírra/terepfüzetbe történő feljegyzése). 1994 után előbb hangfelvevő, majd filmkamerákat⁵ kezdtek használni. Mivel a recens néprajzi gyűjtésekből származó dokumentumokat más archívumok őrzik – amelyek audio- és videokazettákat, DVD-ket tartalmaznak –, a továbbiakban kizárólag a Folklórkör levéltárának kéziratait fogom elemezni.

Ideológiai kontextualizáció

Az Archívum működése nagyrészt a romániai kommunizmus időszakára esik. Az új politikai hatalom fellépése a társadalomtudományi és humán szakokat a két világháború közötti tradíciókkal való szakításra kényszerítette, a marxizmus-leninizmust mint egyetlen érvényes ideológiát írta elő, és betiltott minden más, „burzsoának”, „maradinak” bélyegzett szellemi beállítódást. A társadalomtudományi olvasmányok nagy részét kivonták a könyvtári használatból, „tiltott állományba” helyezték. A nyugati könyvészeti forrásanyag is elérhetetlen lett, mivel – főként a kommunizmus első évtizedeiben –, Románia a többi, szovjet ellenőrzés alatt álló országgal együtt vasfüggöny mögé kényszerült. A folytonosság megszakítása miatt a háború után az etnológusoknak nullpontról kellett újrakezdeniük minden tudományos tevékenységet.

Módszertani kontextualizáció

A Kolozsvári Folklórkör Archívuma kétféle kihívással találta szemben magát: képzési (a kolozsvári egyetem diákjainak bevezetése a folklórkutatásba) és tudományos (a néprajzi adatok gyűjtése és rendszerezése) feladatoknak kellett megfelelnie.

Elemzésem elején az archívum mozgatóerőit képező fogalmakra összpontosítok; ezek a következők: a gyűjtés (valójában az alkalmazott gyűjtési módszerek, illetve az idők során bekövetkezett módszertani változások) és a terepen gyűjtött anyag (koronként mi érdekelte elsősorban

⁵ A hangfelvevő készülékek jelen voltak ugyan a korábbi gyűjtésekkor, de csekély mértékben, mivelhogy számuk még elenyésző volt. Az 1970-es években például egyetlen magnetofon jutott egy egész csapatra.

a kutatókat, mit figyeltek meg, hogyan változtak/szinesedtek/bővültek/kontextualizálódtak a kutatási témák).

Az ACFC keretében zajlott kutatások periodizálása

Az Archívum története folyamán a Kör tagjai a néprajzi anyaggyűjtéshez más-másféleképpen viszonyultak, hiszen a referenciák és a módszerek változtak. Az archivált anyag alapján három olyan fejlődési szakasz különíthető el, mely a vizsgált időszak politikai, ideológiai, tudományos és akadémiai kontextusával függ össze. Az első szakasz 1958 és 1973 között főleg a folklórszövegek gyűjtését szorgalmazta, a hangsúly a folklorisztikai érdeklődésre tevődött. A második időszak 1974 és 1992 között a folklórkultúra kutatására összpontosított,⁶ az 1993-as év pedig a szubjektivitás előretörését hozta az élettörténetek gyűjtése által, lévén ez már a modern etnológiájához közelebb álló szemlélet. Mind a *gyűjtés* fogalma, mind pedig a *terepen gyűjtött anyag* szintagmája különféle szemléletek szerint alakult és kronológiájuk a folkloristikából az etnológiába való átmenetet szemlélteti.

1958–1973. A folklorisztikai érdeklődés kora

A korszak kutatói a terepmunka alatt elsősorban a folklórgyűjtést értették. A gyűjtés az objektív és statikus folklórtárgyról kialakított szemléletet tükrözi. Bár ez a fajta felfogás a klasszikus, realista és objektív⁷ etnológia paradigmájában helyezhető el, a kommunizmus idején a két világháború közötti korszak gyakorlatával és könyvészetével való szakítást jelentette. A kézikönyvek és a jól bevált módszerek hiánya arra kényszerítette a folklórkutatókat, hogy módszerüket tapasztalati úton dolgozzák ki. Ovidiu Bârlea, az egyik legfegyelmesebb etnológus 1969-ben jelezte

⁶ A szerző a második korszak sajátosságát a folklórszövegek összefüggésben, kontextusban való vizsgálatában látja. (*szerk. megj.*)

⁷ A klasszikus etnológia az objektív realizmus paradigmájába illeszkedik, mely a 19. század végi, 20. század eleji szépirodaloméhoz hasonlatos. Jellemzői a következők: „egy kultúra vagy társadalom teljes körű leírásának” szándéka, kívülálló narrátor, a kollektív III. személy („az X nép ekként cselekszik”) vagy a személytelen formák használata („úgy szokták csinálni”), gondot fordítanak arra, hogy a bennszülöttek nézőpontját megismerjék stb. (Mihăilescu 2007: 81–82).

– és nem ok nélkül – az elméleti jelzőpontok hiányát és a terep-munkamódszerek amatőr jellegét (Bârlea 2008: 12). E szakterületen az első tankönyvek az 1960-as évek vége felé⁸ jelentek meg, addig a kommunizmus kezdetétől fogva csupán amatőr kutatásokat végeztek, nem rendelkezvén egy jól körülhatárolt kutatómódszertani modellel. A kolozsvári Nicolae Bot professzor szigorú öniróniával írt korábbi, fiatal asszisztens korabeli hozzá nem értéséről, akinek az egyetemisták terepmunkáját kellett irányítania – de ez tulajdonképpen az őt felkészítő iskolának volt a hiányossága, és alapjában véve az egész szakterületé, melyben az adott történelmi korszakban dolgozott: „mentünk a falvakba, minden módszer nélkül, kérdeztük: nem tud-e egy éneket, néném? S ha tudott, leírtuk; de nem volt szó még abban az időben szokásokról, hitvilágról...” (Hedeşan nyomán, 2007: 134). A kutatók figyelme kizárólag a *hallható* felé irányult, igyekeztek minél több, közegéből kiragadott folklór szöveget lejegyezni. A népköltészetet „a kulturális javak művészi színvonala” révén különítették el a néprajztól, ez előbbi elsősorban irodalmi szövegnek, „népművészeti alkotásnak” tekintették (Bârlea 2008: 11); a szöveggyűjtést főként esztétikai szempontok irányították. Így az 1958–1973 közötti időszakban archivált kéziratok egyes folklórműfajok tartalmi átiratai: találós kérdések, dojnák, balladák, mesék, csujogatások, siratók stb. Ezekből a kéziratokból olyan népköltészeti gyűjtemény állt össze, melyben semmit sem jegyeztek fel a kulturális adatok „életrajzáról”. Van ugyan közöttük néhány sematikus és általánosító rítusleírás, mely nem közvetlen megfigyelésből, hanem olyan beszámolókból származik, melyeket a vizsgált közösségek tagjai csupán vázlat szerűen meséltek el. A kutatók célkitűzése népi szövegek gyűjtése és archiválása volt, azzal a szándékkal, hogy ezekből később majd összeállítják a román folklór „korpuszát”. A célkitűzés tehát a statikusnak elképzelt, tárgyiasított népköltészet szemszögében fogant.

E megközelítésnek – korlátai ellenére – erős pontja volt a terep iránti érdeklődés, és mindaz, amivel ez járt: bátorság a nehéz körülmények közötti kutatáshoz, a diákoknak az etnológiai gyakorlatba való bevezetése, a népi kultúra rendszeres kutatására ösztönző kezdeményezések. Ezek hatására később a társadalomtudományokkal megszakadt kapcsolat újra helyreállt.

⁸ Pop 1967, illetve Bârlea 1969. A tárgyalt évtizedek egyetemi oktatói és diákjai számára Bârlea könyve a legfőbb, a terepmunkák módszereit illető elméleti referencia volt.

1973–1992. A folklórgyűjtéstől a népi kultúra kutatásáig

A korszak politikája és ideológiája végzetes csapást mért a kutatásra és az oktatásra: a megerősödött nacionalizmus és személyi kultusz Románia nemzetközi elszigetelődéséhez vezetett.

A Kolozsvári Egyetemisták Folklórköre keretében folyó kutatásoknak sikerült valamelyest kivonniuk magukat a hivatalos előírások alól. Bár az egyetem látszólag kénytelen volt a kommunista ideológiát követni, akadémiai szinten mégis sikerült helyet teremtenie az ellenállás számára. E szempontból az archívum a relatív szabadság helye lett, amely „néma”, kiadásra nem szánt dokumentumokat tárolhatott. Ezen felül pedig a relatív liberalizálódás időszakában (1958–1972), a szakterületnek az 1950-es években betiltott, alapvető könyvei újra forgalomba kerültek és ott is maradtak. Ezt a nyereséget már nem lehetett visszavonni. Ekkor kezdődhetett el kamatotzatásuk: a kolozsvári kutatók egy saját, árnyalt és terepre szabott módszertant dolgoztak ki. Nagy szerepet játszott ebben a nyugati bibliográfiával való kapcsolatuk. Kolozsvárt a népköltészetet oktató mindhárom előadó-tanár külföldi szakmai tanfolyamokon vett részt. Terepmunkáik során ők már nem csupán a szövegek, de az azokat hordozó kontextusok iránt is érdeklődnek.⁹ Ettől fogva a folklórt kulturális-, társadalmi- és kommunikációs eszköznek tekintették. Így kezdődhettek el az etnológiai nézőpontú kutatások, melyek a hagyományos kultúra egészének vizsgálatára irányultak.

Ettől fogva a kutatók nemcsak a *hallást*, de a *látást* is igénybe vették: a kartotékokra nemcsak szövegeket jegyeztek fel (amit a folklórkutató *hall*), de a kontextust is (amit az etnológus *lát*). A Kör a látókör kitágulását juttatja kifejezésre azáltal, hogy nevéhez hozzácsatolja az *etnológia* szót: Tudományos Etnológia és Folklór Diákkör.

Az Archívum kéziratai 1974-től kezdődően tükrözik a módszertani változásokat, ugyanis bizonyos eseményekről közvetlen megfigyelés után készültek kartotéklapok, rítusok (esküvő, temetés), bizonyos szocializáló szokások (vasárnap tánc) megfigyelése alapján. A szövegekhez fűzött

⁹ „Látván, hogy a jelenségek globálisak, [...] vagyis nem választható szét a zene a szövegtől, a dallam a táncról [...], a néprajzi terepmunka során [...] rájöttünk arra, hogy mindezek valamely szokás, rítus stb. keretén belül történnek, lejegyeztük hát azokat a dolgokat is. Ezek után a folklór, mely Brăiloiunál még csak zenei folklórt jelentett, globális folklórrá lett, mely magába foglalta a szokásokat is, a hiedelmeket is, mindent.” (Mihai Popot idézi Rostás 2003: 311–312).

személyes megjegyzések kiegészítik és megvilágítják a dokumentumok tartalmát, összefüggővé és életszerűvé teszik azokat. Az érdeklődés már nem kizárólag a szűkebb értelemben vett népköltészet felé, hanem a népi kultúrára irányul, mely sokkal tágabb és komplexebb, mint a kizárólagosan művészi jellegű megnyilvánulások.

Ebben az időszakban használt kutatási módszerek és eszközök a közvetlen megfigyelés, a kérdőív és a félig strukturált interjú. A közvetlen megfigyelést általában a rítusok és szocializációs kontextusok leírására használták. A megfigyelés több egy szűkebb értelemben vett módszernél: olyan eszköz, mely segítséget nyújt a társadalmi- és kulturális szféra megértéséhez.

Nicolae Bot professzor a diákjaival végzett terepmunka során következetesen használta a közvetlen megfigyelés módszerét. Szintén ő vezette be az etnológiai gyakorlatba a kérdőíveket, ezeket aide-mémoire-ként használták, ahogyan Dimitrie Gusti ajánlotta ezt a két világháború közti időszakban. Ugyanakkor alkalmazták a Ion Muşlea által 1930–1940 között összeállított kérdőíveket is. A bukaresti szociológiai iskola gyűjtéseinél a temetési rítusokra a Constantin Brăiloiu és Henri Stahl által kidolgozott kérdőíveket használták. Az idők során Nicolae Bot professzor a terepen folytatott konkrét tevékenységekhez igazítva módosította a kérdőíveket, közelítve ezeket ahhoz, amit az 1970-es évek román faluja kínálhatott a gyűjtőknek. A kérdőíveket ily módon már nem annyira egy adott témára alkalmazták, hanem a beszélgetőtárhoz igazított interjúkalauzként voltak használatosak, amelyek figyelembe vették a beszélgetőtárs népi kultúra hordozói kompetenciáját, illetve kommunikációs hajlamát. Így kerül a kolozsvári etnológiai gyakorlatba a komplex interjú módszere.

Ebben az időszakban az Archívumba került kartotéklapok tartalma nemcsak módszertani, hanem tematikai szempontból is változatosabbá válik: fokozódnak a népi mágiával, hiedelemvilággal kapcsolatos kutatások, amelyek a kommunizmus ideje alatt tabutémák voltak a kutatók számára.¹⁰ A tiltás

¹⁰ Ezek a témák elvéve megjelennek a Kolozsvári Egyetemisták Folkloorkörének első szakaszában keletkezett jegyzetekben, de számottevőek a második szakasztól lesznek. „A kommunista rezsim alatt tilos volt a népi kultúráról, gondolkodásról és vallásosságról (népi kereszténység, hiedelemvilág stb.) beszélnünk, megelőzendő, hogy mindez ütközzön a kommunista ideológiával. Ez volt az egyik oka annak, hogy 1989 után a romániaiak kutatásokat kezdtek közölni, mind néprajzi, mind antropológiai megközelítésben a népi gyógyításról (szövegeket és rítusokat egyaránt, de általános leírásokat is betegségekről, démonokról, gyógyítókról, a rítusokon használt növényekről, tárgyakról és más témákról.” (Olteanu 2008: 151)

ellenére a terepkutatások során ugyan érintették ezeket az aspektusokat, de a kutatási eredmények az adott időszakban nem voltak publikálhatók. Az archívum gazdag állományt őriz, amely a mágiával (a háztartás és a háziállatok mágikus védelme, mágikus gyógyítás, ráolvasások) és a jövővel kapcsolatos adatokat tartalmaz.

A népi mitológia tudásanyagát olyan alakokról szóló történeteket és hiedelmeket is magába foglal, mint a vadlány [fata pădurii], az éjszaka embere [omul nopții], a sárkány [balaur], a sorsasszonyok [ursitoare], a kísértetek [strigoi], az ördög [diavol], a vârcolac, a csütörtök asszonya [joimărica], a kedd asszonya [marțolea], a csoma stb. Ugyanekkor jelennek meg részletes és átfogó információk az építkezési rítusokról, a román falusi élet alapvető foglalkozásaihoz (mezőgazdálkodás, pásztorkodás) kapcsolódó rítusokról, a népi kalendáriummal kapcsolatos ismeretekről, a kalendarisztikus rítusokról, a népi gyógyászattal, a jószokásokkal, a népi növénytantal és időjóslással, az álmokkal kapcsolatos ismeretekről. A legtöbb kartotékplapot, amely módszertani és tematikai megújulást mutat, Nicolae Bot jegyzi, aki a legfigyelmesebb, legalaposabb, leglelkesebb volt azok közül a tanárok közül, akik terepmunkát végeztek a Kolozsvári Egyetemisták Folklorkörének keretében, egy olyan etnológus, aki nagyszerű felkészültsége és tapasztalata mellett a terepezés iránti igazi elhivatottsággal is rendelkezett.

1992 után. Az etnológiai szakasz

Az 1990-es év minden tudományterületen maximális nyitást eredményezett: szabadon lehetett beszélni a két világháború közötti modellekről, megjelenhettek korábban tiltólistán levő írások (Mircea Eliade könyvei, a Bukaresti Szociológiai Iskola tagjainak munkái stb.). Ez volt az etnológia és a kulturális antropológia intézményesülésének időszaka, szakmai társaságok, kutatási központok, múzeumok, akadémiai tagozatok megalapításával. Szintén ebben az időszakban változik a támogatások rendszere is. A kommunizmus évei alatt a terepkutatások támogatása az egyetem és a helyi hatóságok között oszlott meg, amelyek a Román Kommunista Pártnak alárendelve működtek.

Az 1990 utáni első években a támogatás ugyanúgy az egyetem és a helyi hatóságok között oszlott meg, utána egyre problémásabbá válik a helyzet. 1993 után a pénz más intézmények által finanszírozott projektekből

származik, így az ezt követő esztendőkből a terepmunka vagy kisebb-nagyobb léptékű projektek keretében valósul meg (a terepezés eredményei ily módon csupán az illető projektek lebonyolítóinak archívumában maradnak), vagy egyáltalán nem kerül rá sor, kerethiány miatt. Ez is egyik oka annak, hogy az archívum utolsó kartotéklapjai 1993. júliusi keltezésűek.

A kutatómódszertan terén az első években nem történnék látványos változások. 1990 és 1992 között a Kör folytatja tevékenységét a meglévő keretek között, a terepkutatásokban általában az addigi évekhez hasonló szemléletet alkalmazva. Hangsúlyeltolódás az 1993-as évek kartotéklapjaitól kezdve érzékelhető, ezek már az etnológiai szakaszt képviselik.

- a. A figyelem elsődlegesen a hagyományos falunak modern faluvá történő átmenetére irányul.
- b. Az érdeklődés már nem a népköltészet felé fordul, hanem a közösséget alkotó egyének magánélete felé; a kutatók elkezdnek az élettörténetekre figyelni.
- c. A mindennapi életre figyelő etnológiát szorgalmazzák, amely inkább az apró dolgokra figyel, a törekény és mulandó eseményekre.
- d. Módszertanilag a strukturálatlan és a félig strukturált interjúkat használják, az élettörténetet, előtérbe helyezve az egyént a közösséggel szemben, a személyes tapasztalatokat a közösségi normarendszerrel szemben, értékelve a szubjektivitást és az affektív emlékezetet. Ezek a módszerek a beszélgetőtársnak biztosítják a beszélés szabadságát, azt, hogy kinyilvánítsa véleményét, arról beszéljen, ami foglalkoztatja, minderről esetleges sorrendben, ahogyan a beszéd szabad folyása és az önkéntelen emlékezet előhívja az egyénből.
- e. A kutatók technikai eszközeinek modernizálódása a kutatástípusok alakulásához vezetett. Mivel a kommunizmus ideje alatt a kutatók egyetlen felvevőkészülékkel rendelkeztek, korlátozott adattárolási lehetőséggel, a terepen gyűjtött anyag majdnem teljes egészét papírra jegyezték le a beszélgetőtárs elbeszélésével egyidőben (a folklórszövegek diktálása, illetve a kérdőívek vagy interjúk esetén), vagy a tevékenység megfigyelésével egyidőben (a direkt megfigyelés esetén). A magnót sem indították el azt az interjú kezdetén, nem rögzítették az egész beszélgetést, csupán a kutatási témához szorosan kapcsolódó részeket, a népi szövegeket, az énekekre, rítusokra

vonatkozó közlést.¹¹ Amit az 1970-es években a kutatók nem rögzítettek – mert nem voltak felkészülve arra, hogy megtegyék, mások voltak a prioritásaik, mert a folklór a hagyományos felfogás szerint érdekelte őket, azaz mint kollektív alkotás, és nem annyira azok a partikuláris módozatok, amelyek révén a hagyományos kultúra hordozói megjeleníthetők –, kezd bevonulni az 1990 utáni etnológusok érdeklődési körébe. A kutatók tudatosítják magukban, hogy az élettörténetek értelmet, színt és életet visznek a sémákba és a szabályokba, tehát érdemes ezeket rögzíteni és tanulmányozni. Míg az 1992-es évekig az élettörténeteket lehetetlen volt írószerszerrel lejegyezni, mivel a kézírás nem tudja tartani az iramot a beszéd folyásával, és egyetlen magnó elégtelen volt több kutató számára, az 1993-as kartotéklapok a felvételek átírásait, lejegyzéseit tartalmazzák. 1992-ig a lejegyzések 1 és 20 kartotéklap közötti terjedelműek voltak, az 1993 utáni egyes dokumentumok már 12 és 76 kartotéklapot tartalmaznak, amelyeket a terepkutatások vezetője, Nicolae Bot és az általa irányított egyetemisták írtak át.

Tartalmi szempontból a kartotéklapok a következőket tartalmazzák: 1. A felvétel kontextusára vonatkozó feljegyzések. 2. A mindennapi élet-ről szóló tudósítások. 3. A közösség történetére, a falubeliek fontosabb elfoglaltságaira, a munkaeő szezonális migrációjára, az élelemvásárlásra, az élelmiszerek elkészítésére stb. vonatkozó személyes narrációk. 4. A háborúval kapcsolatos személyes narrációk (emlékek a második világháborúból). Módszertani szempontból: 1. Az írás a személytelen, vélhetően objektív formáktól a személyes beszédmód felé fordul: az általánosító fogalmazásformák helyett a kutatók az első és harmadik személynek megfelelő névmásokat kezdik használni. 2. A kutató rögzíti a beszélgetőtárs szövegét és lejegyzi, anélkül, hogy módosítana rajta. 3. A klasszikus etnológiai kutatási témák, mint a falu története, a falubeliek fontosabb elfoglaltságai, az élelmiszerek elkészítése, szubjektíven átfogalmazódnak. A beszélgetőtársat a kutatók arra buzdítják, hogy személyes tapasztalatokat

¹¹ Vasile Filip, az 1976-os, 1977-es, 1978-as terepkutatások egyetemista résztvevőjének visszaemlékezése szerint: „Türelemmel fegyverkeztünk fel, hogy az emberekben inkább a beszélgetés érzését keltsük, mint az interjúzását. Először hagytuk, hogy meséljenek arról, ami őket érdekli, vagyis ami örömet okoz nekik: a háborúról, a katonaságról, a gyermekekről, erről-arról. Hagytuk, hogy meséljenek, és a magnetofont csak akkor indítottuk el, amikor a tényleges témához értünk.” Eleonora Sava által készített interjú, 2011. 07. 22.

összon meg. Ezek a témák újszerű fogalmakkal egészítik ki az etnológus addigi érdeklődési körét, ilyenek a szezonális munkaerő-migráció, avagy az élelmiszerek beszerzésének módja. 4. A kortárs szóbeli történetmondás iránti érdeklődés felerősödött, abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a mesélők személyes tapasztalat narratívumai népszerűbbek, mint az epikus műnem hagyományos műfajai (mese, legenda, adoma). 5. A kutatók figyelme a világháborús narrációkra irányult, figyelembe véve ezek illékonyosságát (a harcokban részt vevő mesélők előregedése és elhalálózása következtében) és a tényt, hogy a katonáskodás folklórja addig csupán általánosságban (vagy „túlnyomórészt a lírai modellek alapján megverselt alkotóelemei szintjén”, Fruntelată 2004: 9) került tanulmányozásra.

Következtetések

Módszertani szempontból az ACFC összképet nyújt a kommunista időszak és a rendszer bukása utáni néhány év folklorisztikai gyakorlatáról, arról a periódusról, amely jelentős módszertani változásokat eredményezett: a *folklórt mint népművészeti tárgyat* tételező statikus felfogástól, amely elsősorban az *művészi szövegek gyűjtésére* koncentrált, majd az *ünnep-, rítus- és ceremónialeírásokra*, úgy, hogy ezek megfogalmazásában az igék örök jelen ideje és a személytelen névmások domináltak, eljutottak a népi kultúra egy dinamikusabb felfogásához, amely érdeklődik a *mindennapi, apró, mulandó dolgokban is megnyilvánuló élet iránt*, olykor a társadalmi viszonyok iránt is, és ezt a váltást a történetmondásnak *megfelelő igeidők szerepeltetése*, illetve az első és harmadik személyhez tartozó névmásformák megjelenése tükrözi.

A kolozsvári etnológusok, a többi kelet-európai kutatóhoz hasonlóan, rövid és gyakori kiszállásokat végeznek a terepre, ahhoz, hogy aprólékos, leíró jellegű adatgyűjtést végezhesenek. Tették ezt nyugati kollégáiktól eltérő módon, akik a hosszú távú kutatást gyakorolják, kétféle, *elméleti* és *analitikus* (a mélyvizsgálatot használva) megközelítésben, valamint gyakran a kettőt kombinálva is.

A kutatási téma szempontjából az archívum az irodalmi folklór, a kalendarisztikus és családi szokásleírások és az ünnepek iránti érdeklődést tükrözi, de sok esetben befogadja a kutatók személyes kutatásait is (pl. a Nicolae Bot által vezetett kutatások a temetkezési szokásokra

koncentrálnak, amelyeket doktori dolgozata és más tudományos dolgozatok kiadása miatt kutatott). Azok a nyugati kutatók, akik ugyanazokban az évtizedekben romániai terepmunkát végeztek, a család szociális struktúrái, a falusi gazdaság, a szóbeli hagyományok, a vallás, a rítusok, a munkaerő migráció iránt érdeklődtek (Kideckel 2000: 45–48). Az 1993 utáni kartotéklapokból szembetűnik azoknak a témáknak az előtérbe helyezése, amelyek kezdenek közelíteni a nyugati kutatókéihez.

Tekintve, hogy az archívum a nagyközönség számára hozzáférhetően volt, csupán szűk szakmai réteg látogathatta, tartalmaz a tudományos ateizmust népszerűsítő, a népi vallásosság bármiféle elemének kiirtására törekvő kommunista ideológia által tiltott kéziratokat is (terapeutikus orvosló mágia, szerelmi ráolvasások, betegségekkel kapcsolatos ráolvasások, mitológiai lényekre vonatkozó narratívumok). Mindaz, ami nyomtatásra került, erőteljes politikai cenzúrán esett át. Ez az egyik oka annak, hogy az archívum dokumentumainak nagy része mindmáig kiadatlanul maradt.

Mivel az archívum olvasója csak román szakember lehetett, ezeknek a terepkutatásoknak a tétje nem a külső láthatóság/elbírálás volt. A kommunista országok vasfüggönye mögé zártan, a Romániában zajló tudástermelés kizárólag belső pályákon valósult meg. A kutatások értékesítésének a nemzeti kultúra terében kellett megtörténnie. A nyelv miatt, amelyen a tanulmányok íródtak (románul), a könyvek és újságok forgalma miatt, amelyekben megjelentek (az országhatárokon belül), a tudományos és akadémiai értékelés sajátossága miatt (belföldi viszonyítási eszközök), amiatt, ahogyan az archívum elérhetőségét szabályozták (kizárólag szakemberek számára), az etnológiai tudástermelés nemzeti keretek közt rekedt.

Jelen elemzésben az ACFC archívumi állományát a helyi kulturális örökségről való diskurzus részeként határoztam meg, amely az archivált kartotéklapokon a folklórt/a népi kultúrát szubjektív módon konstruálta meg, a terepjárás nyomán nyert adatok szubjektív szűrése, a korszak episztemiológiájához és módszertanához igazodás által. A terepmunkában egyik évtizedről a másikkra bekövetkező változások lehetőséget adnak e diskurzus egyfajta korszakolására, a paradigmaváltások követésére, amelyek által megvalósult az átmenet a folklorisztikáról az etnológiára.

Fordította Tasnády Erika és D. Haszmann Orsolya

Szakirodalom

- ATKINSON, Paul
1990 *The Ethnographic Imagination. Textual Constructions of Reality.* Routledge, London
- BÂRLEA, Ovidiu
2008 *Metoda de cercetare a folclorului.* Editura Reîntregirea, Alba Iulia (Eredeti kiadás:1969)
- CARAVIA, Paul
2000 *Gândirea interzisă: scrieri cenzurate. România 1945–1989.* Editura Enciclopedică, București
- DATCU, Iordan
2005 Etnografia și folcloristica românească în anii 1948–1958. In: Uő: *Alte contribuții la etnologia românească.* Editura Universal Dalsi, București. 142–190.
- FRUNTELATĂ, Ioana-Ruxandra
2004 *Narațiunile personale în etnologia războiului,* Editura Ager, București
- HEDEȘAN, Otilia
2007 Az élettörténet és a hivatás újraalkotása. In: JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Anna – KESZEG Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek.* (Kriza Könyvek, 30.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–150.
- 2008 Doing Fieldwork in Communist Romania. In: MIHĂILESCU, Vintilă – ILIEV, Ilia –NAUMOVIĆ, Slobodan (eds.): *Studying Peoples in the People's Democracies II. Socialist Era in Anthropology in South-East Europe.* Halle Studies in the Anthropology of Eurasia. Volume 17. LIT Verlag, Berlin, 10–40.
- IOSIF, Corina
2011 Legitimitatea producției de cunoaștere între cercetarea fundamentală și piața cercetării: cazul folcloristicii. In: CUCEU, Ion –CUCEU, Maria (eds.): *Metode și instrumente de cercetare etnologică. Stadiul actual și perspectivele de valorificare.* Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 247–256.
- KIDÉCKEL, David
2000 Alteritatea absolută: antropologia occidentală și economia politică est-europeană. In: MAGYARI-VINCZE Enikő – QUIGLEY, Colin (eds.): *Întâlniri multiple. Antropologi occidentali în Europa de Est.* EFES, Cluj-Napoca, 41–66

MIHĂILESCU, Vintilă

2007 *Antropologie. Cinci introduceri*. Polirom, Iași

2008 Quelle anthropologie pour quelle société? Société postpayenne et ethnologie postnationale en Roumanie. *Anthropologie et Sociétés* 32. (1–2) 217–239.

OLTEANU, Antoaneta

2008 Teaching Anthropology in Romania. *Studia Ethnologica Chroatica*. Vol. 20. 1. 149–159.

POP, Mihai

1967 *Îndrumător pentru culegerea folclorului*. Casa Centrală a Creației, București

1998 *Îndrumător pentru culegerea folclorului. Folclor literar*. Vol. I. Editura Grai și Suflet–Cultura Națională, București, 95–150.

ROSTÁS Zoltán

2003 *Sala luminoasă. Primii monografiști ai școlii gustiene*. Paideia, București

ZANE, Rodica

2007 *Etnologie la timpul prezent*. Editura Universității, București

Asztalos Enikő

A Marosvásárhelyi Népi Egyetem néprajzi tanfolyamának 18 éves története (1993–2011)

A Marosvásárhelyi Népi Egyetem 1962-től működő felnőttoktatási központ. 1993 őszén kértek meg arra, hogy szervezzek az egyetemen magyar néprajzi tanfolyamot. Sajnos, az intézmény örökölte a múlt rendszerből az önfenntartást és önellátást, tehát csakis a hallgatóktól begyűjtött díjakból gazdálkodhatott. Rektora Berdj Asgian akadémikus, nyugalmazott orvosprofesszor volt, aki 2010-ben hunyt el. Az adminisztrációs igazgató, a könyvelő és titkárnő állandó fizetéses alkalmazottként, a tanárok viszont bedolgozókként, szerződéssel, óradíjjal működtek. Az egyetem felnőttoktatással foglalkozott, vagyis 16 éven felüliek korhatár nélkül elvégezheték, kiegészítve a romániai oktatási rendszert.

A magyar néprajzi tanfolyam 1993-tól megszakítás nélkül tartotta előadásait, mint egyetlen folyamatosan működő magyar nyelvű tanfolyam a Népi Egyetemen. Az országban az egyetlen olyan tanfolyam volt, amely a felnőttoktatásban magyar néprajzból állami oklevelet biztosított a Babeş–Bolyai Tudományegyetem távoktatásának beindulásáig. Akkreditálták 2000-ben, és az új törvények szerint 2004-ben és 2008-ban is. 2004-től osztálynaplót kaptam, amelyben 2 szóbeli és 2 írásbeli jeggyel, legkisebb hatos átmenő médiával idegen bizottság előtt vizsgáltak le a hallgatók. Oklevelet a Művelődési Minisztérium biztosított, amelyet 1999 óta az Oktatási Minisztérium is elismert, majd 2004-től a Munkaügyi Minisztérium és az Oktatási Minisztérium közös fejlécével kibocsájtott országos érvényességű oklevelet kaptak a végzős hallgatók. Csak ezzel a bizonyítvánnyal nyerhettek engedélyt tájház, régiséggyűjtemény létrehozására, népi táncoktatói bizonyítványra, valamint iparendélyre mesteriségükhöz. A végzős pedagógusok választott tárgyként néprajzot is taníthatnak az iskolában mindmáig. A népi iparművészek az oklevél birtokában bel- és külföldi kiállításokat rendezhetnek, és termékeiket engedéllyel árusíthatják. A hallgatók nagy része általános műveltségét szeretné

kiegészíteni néprajzi ismeretekkel. Pedagógusok, a történelmi egyházak papjai, muzeológusok, restaurátorok, újságírók, színészek, egyetemi hallgatók végezték el az elmúlt 18 évben a tanfolyamot.

A tanfolyam hallgatóit magam gyűjtöttem össze (rádióban, újságban népszerűsítettem). 10, majd 15 hallgatóval indulhatott egy csoport, s egy tanévben két csoport is végzett. Az első hét évben 60 óra állott rendelkezésemre az első–második évfolyam tananyagának előadására, 2001 óta kiharcoltam a 80 órát, ami megkönnyítette a munkámat. Az első–második évfolyamon egy magyar őstörténeti bevezető után a hallgatók a társadalomnéprajzról, a tárgyi és szellemi néprajzról tartott előadásaimat hallgathatták meg, s ezután levizsgálva elnyerték az oklevelet, melyet az Európai Unió minden tagállama elismer 2007 óta. 1994-ben indítottam be a kiegészítő harmadik évfolyamot, amelynek tananyaga a néprajzi gyűjtés módszereit tartalmazta, és gyűjtési vakációk után önálló gyűjtésükkel vizsgáztak újra, s bekapcsolódtak a Magyar Néprajzi Múzeum és a Kriza János Néprajzi Társaság által meghirdetett gyűjtőpályázatokba. Mióta a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen főszak lett a néprajz, olyan érettségi előtt álló vagy érettségizett tanulók is végeztek az egyetemen, akik ezt sikerrel használják fel az egyetemi felvételi felkészítőjeként és további tanulmányaikban. Előadásaim anyaga állandóan bővült, változott, lépést tartva a legújabb kutatásokkal, felhasználva a legújabb forrásmunkákat, eredményeket, értékeléseket. Nagy segítséget nyújtott ebben a Magyar Néprajzi Társaság a küldött kérdőívekkel és a Babeş–Bolyai Tudományegyetem tanári kara (kiemelve dr. Keszeg Vilmos, dr. Pozsony Ferenc, dr. Gazda Klára és dr. Tánzos Vilmos segítségét), valamint a Kriza János Néprajzi Társaság vándorgyűlésein szerzett ismeretek, melynek kutatásaiba magam is bekapcsolódtam. A Magyar Néprajzi Társaság és a Néprajzi Múzeum pályázatai, a konferenciákon és szemináriumokon nyert tapasztalatok, szakkönyvekhez való hozzájutásom, a vásárhelyi Nemzetközi Könyvásárokon beszerezhető könyvek, atlaszok mind hatalmas segítséget nyújtottak nekem és hallgatóimnak. A tanítási órákat, az elméleti előadásokat kiegészítették a kiszállások tájházakba, múzeumokba, kiállításokra, rendezvényekre, Gyöngykoszorú-találkozókra, melyek szerepeltek a programban, s szemléltetni tudtam velük a tananyagot. Az erdélyi megyékből ingázva is végezték el hallgatók a tanfolyamot, például Csernátonból, Sepsiszentgyörgyről, Csíkszeredából, Székelykeresztúrról, Besztercéről, Déváról, Székelyudvarhelyről, Brassóból, Kóhalomról, Szentegyházá-

ról. 2007-től negyedik évfolyamot is működtettem, melynek tananyaga a néprajzzal kapcsolatos általános műveltségi kérdéseket tartalmazta, valamint a szakrális néprajz gyűjtésének problémáit. Végül együttesen kaptak a végzősök kreditpontokat az első, második, harmadik és negyedik évfolyam elvégzése után elnyert okleveleikre.

A tanfolyamon végzett hallgatók száma

Esztendő	I–II. évfolyam	III. évfolyam
1993	13	0
1994	14	12
	10	11
1995	17	12
	18	0
	17	0
1996	11	10
	20	0
1997	10	19
	15	0
1998	15	10
	13	0
1999	12	6
	12	8
2000	11	7
2001	17	6
2002	28	7
2003	18	7
2004	74	20
2005	29	22
2006	26	18
2007	18	18 +8 IV. évf
2008	35	8
2009	32	7
2010	8	8+8 IV. évf
2011	14	14+5 IV. évf

Tehát összesen 507 felnőtt hallgató végzett az I–II. évfolyamon, a tanfolyamot folytatva 230 hallgató a III. évfolyamon, 21 a IV. évfolyamon.

A III. évet végzett hallgatók önkéntes gyűjtőcsoportot alakítottak, amely részt vett a budapesti Magyar Néprajzi Múzeum Önkéntes Néprajzgyűjtőinek pályázatain, a megadott kérdőívek segítségével. (Általában a csoport tagjainak létszáma 15 és 30 fő között váltakozott.)

Pályázatok

A Népi Egyetem hallgatói 1994-ben részt vettek a Kárpát-medence magyar történeti népmondáinak a Budapesti Néprajzi Múzeum által meghirdetett gyűjtőpályázatán. A hallgatók 44 mondát gyűjtöttek össze, s a gyűjtés eredményeként a 11 pályázó könyvjutalmat nyert, a gyűjtés pedig megjelent Budapesten 1998-ban a „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” című történeti mondagyűjteményben, s a megyei lap, a *Népújóság* is közölte őket folytatásokban. 1995-ben az eredményhirdetéskor a Marosvásárhelyi Népi Egyetem oklevelet nyert a Magyar Néprajzi Múzeumtól kiváló eredményeiért. 1996-ban 7 hallgató pályázott sikeresen Budapesten, egyik negyedik díjat, a többi dicséző oklevelet kapott jutalmul, 1997-ben ismét egy negyedik díjat, 1998-ban is egy negyedik díjat, 1999-ben oklevelet és könyvet nyert egy végzett hallgató. 2002-ben egy hallgató első díjat nyert Szekszárdon a Gyűjtőpályázat ifjúsági csoportjában, és egy hallgató második díjat ugyanitt a felnőtt kategóriában.

1994-ben hallgatóimmal együtt meghívtak Vácra az Önkéntes Néprajzi és Nyelvjárásgyűjtők XV. Találkozására, 1998-ban pedig a XVI-ra Berettyóújfaluba.

A Magyar Néprajzi Társaság által 2006-ban szervezett 49. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázaton 14 hallgató 17 pályamunkával szerepelt, melyből 14 dicséretben részesült, kettő dicséző oklevelet is nyert, s jómagam különdíjat, oktató és szervező munkám elismeréseként. A pályamunkák bekerültek a Néprajzi Múzeum adattárába. 2007-ben a Székesfehérváron megrendezett konferenciára 6 hallgatóval hívtak meg, akiknek nagyra értékelték pályamunkáját az Önkéntes Néprajzgyűjtők XX. Országos Találkozásán. Ezeket a gyűjtéseket és feldolgozásukat személyesen irányítottam, átnéztem, átdolgoztattam a pályamunkákat. Egy

hallgató részt vett és diplomát nyert a Nyelvjárás Gyűjtőpályázaton is 2008-ban.

A Kriza János Néprajzi Társaság pályázatán 1997-ben egy hallgató második díjat, egy oklevelet és könyveket nyert, 1998-ban egyikük harmadik díjat, négyen oklevelet és könyveket, 1999-ben egyik oklevelet és könyvet kapott.

1995–2001 között 14-en iratkoztak be a Kriza János Néprajzi Társaságba. A néprajzi tanfolyam hallgatóit bekapcsoltam a tavaszi népszokások gyűjtésébe – gyűjtésük egy részét a nyáradszeredai vándorgyűlésen adták át a KJNT elnökének. A gyűjtőcsoport most is működik, tagjai a 18 év során végzett hallgatók, akik a Néprajzi Múzeum által meghirdetett pályázatok témái közül válogatnak, és a magamnál tartott kérdőíveket kéri el és használják.

Kiállítások

A magyar néprajzi tanfolyam hallgatói a Népi Egyetem szervezésében évente rendeztek népművészeti és népi iparművészeti kiállítást, részben gyűjtött, részben általuk készített tárgyakból: 1995 április–júniusa között a Népi Egyetem termében, 2000. november 4-én ugyancsak a Népi Egyetemen, 2001. június 27–30. között a polgármesteri hivatal utasítására, a Marosvásárhelyi Napok alkalmából a Vár egyik épületében. Ugyanezt a feladatot kaptuk a 2002. június 26–30. között megrendezendő Marosvásárhelyi Napokra, ugyanabban a teremben, a Várban. 2003-ban június 26–29. között ugyancsak a Várban rendeztünk népművészeti kiállítást a VII. alkalommal megrendezett Marosvásárhelyi Napokon. 2004-ben a Várban, 2005-ben az egyetem tanácstermében, s 2006-ban a Várban, a Marosvásárhelyi Napokon. Ezután a székházban voltak apróbb kiállítások. Utoljára 2011. december 12–16-án a marosvásárhelyi unitárius egyház Dersi János kiállítótermében eladással egybekötött kiállítást rendeztek a volt hallgatók saját kézimunkáikból.

A Népi Egyetem magyar néprajzi tanfolyamának célja: a nemzetiségi önismeret ápolása, és kiegészíteni a hivatalos oktatást, amely már nem elérhető – távoktatásként sem – a felnőttek, idősebbek és naiv művészek, népi iparművészek számára, akik érdeklődnek a magyar néprajz és népművészet iránt.

A végzett hallgatók között nyilvántartunk porcelánfestőket, régi tárgyak gyűjtőit, gyöngyfűzőket, faragászokat, bőrdíszműveseket, szalmakalap-készítőket, kukoricahéj- és gyékényfeldolgozókat (például elvégezte a tanfolyamot Mezőfele szinte teljes lakossága, akik gyékénymunkákat készítenek), tehát népi iparművészettel foglalkozókat is.

Ez az egyetemi tanfolyam elsősorban az érdeklődést keltette fel a hallgatókban a magyar néprajz, a népi kultúra, valamint a múlt és jelen kutatása iránt. Maga az egyetem technikai okok miatt 2011 októberétől szünetel, az anyagi támogatás és az újjászerveződés reményében.

Melléklet

Egykori hallgatók véleménye a Marosvásárhelyi Népi Egyetem Néprajzi Tanfolyamáról

1. Egy néprajz tanfolyam miértje

Úgy kezdődött, hogy 2007-ben egy ismerősöm kérésére elvállaltam, hogy készítek egy rajzot az ősi magyar világunkról. Mivel ismereteim a témában valahol a Csodaszarvas és az Emese álma körül ki is merültek, neki-lendültem hát tudásom bővítésének: írásokat olvastam, képeket keresgéltem, és rövidesen rá kellett jönnöm, hogy a sokféle szemlélet mellett nagyon nehéz hiteles képet kapnom ősi világunkról.

A keresgélés végül a Marosvásárhelyi Népi Egyetem kapujába vezetett, ahol az egyéb tanfolyamok mellett az éppen induló néprajzi tanfolyamot is hirdették. A tananyagot böngészve örömmel láttam, hogy az őshazában élő magyarokról is szó lesz, ezért szinte gondolkodás nélkül feliratkoztam.

Asztalos Enikő tanárnő néprajzkurzusain azonban nem csak az ősi magyar világgal kapcsolatos ismereteim bővültek és rendeződhetek végre érthető és követhető formába, hanem a magyar társadalmi kultúra, az anyagi kultúra, a szellemi műveltség kifejezésének eszközeivel kapcsolatos ismeretekkel is gazdagodtam.

Az elméleti oktatás mellett megismerkedtünk a népművészet gyakorlati oldalával is: a magyar népi kézimunkák motívumainak bemutatásával betekintést nyertünk a jellegzetes magyar népi formavilágba. Ezeket a motívumokat felhasználva kezdtem el ládácskákat, dobozokat,

játékbútorokat festeni, és ma már ezeket a motívumokat mutatjuk be a kézműves foglalkozásokon.

Mert a néprajzkurzust elvégeztük, és a jegyzetek egy időre a szekrénybe kerültek, de szerencsére hamar megfogalmazódott a gondolat, hogy folytatni, gyakorlatba ültetni lenne jó a szerzett ismereteket. És a gondolat nemcsak megfogalmazódott, hanem meg is valósult: három néprajzos hallgató öszszefogásából létrejött egy kis kézműves kör, amely kisebb megszakításokkal ugyan, de novemberben immár negyedik születésnapját ünnepli. Hetente összeülünk, gyöngyöt fűzünk, szövünk, fonunk, festünk, tojást írunk, agyagozunk. Kicsik és nagyok egyaránt. Idén nyáron egy pályázat keretében pedig már Iklandon tartottunk népművészeti előadásokat és kézműves foglalkozásokat.

Hogy miért van szükség arra, hogy megismerjük és megismertessük népi kultúránkat, hagyományainkat? Egy népi gyógyászatról szóló előadáson az előadó fényképeket vetített. Egyik fényképen régi kapubálvány, rajta faragott tulipán. Az előadó megkérdezi a magyar orvostanhallgatókból álló közönséget, hogy mit jelképezhet a kapun a tulipán. A hosszú csend után a válasz: „Az RMDSZ pártiságot?!” Hát, frissen végzett néprajzos hallgatóként ezen csak mosolyogni tudtam...

Marosvásárhely, 2012. október 21.

Bajkó Enikő

2. Élménybeszámoló a Népi Egyetem magyar néprajzi tanfolyamáról

Rég megfogalmazódott bennem: falusi lelkipásztorként illene mélyebben belelátni abba a népi kultúrába, amelyből vétettem, és amelyben szolgálatot vállaltam Isten kegyelméből. Erről beszélgetve, az egyik végzős tiszteletes asszony ajánlotta a figyelmembe az Asztalos Enikő tanárnő kurzusait. Röviden, tömondatban: nem bántam meg. Jó volt, tartalmas volt, még egyszer nekifutnék szívesen. Egy olyan világ nyílt meg előttem, amelyről nem tanultunk, nem volt rálátásom. Szeretném a Tanárnőnek megköszönni ügyszeretetét, kitartását és elköteleződését egy olyan világ mellett, amely most már tényleg nagyon eltűnőben van. Egy egységes világkultúrában valószínűleg oázis egy olyan hely, ahol hasonló érdeklődésű emberek gyökereinkről és értékeinkről tanulhatnak.

Mit jelentett nekem az a három év? Sokat, leírhatatlanul sokat. Nemcsak azért, mert visszaköszönnek elég sokszor az ott tanultak, hanem mert

megtanultam jobban becsülni egy világot, amely apáink, nagyapáink világa volt: és ez adta/adja identitásunknak egy részét. Isten magyarnak teremtetett, és ez a kultúra a mienk. Összetéveszthetetlen, tiszta élő forrás. Isten áldja meg a tanárnőt, hogy sokáig végezhesse fáradhatatlanul ezt a szolgálatot népünk javára!

Botos Csaba somosdi református lelkész

3. A néprajztanfolyam hatása az életemre

Évekig úgy éreztem, hogy ott kellene lennem a Népi Egyetem néprajztanfolyamán, de valamiért ez sokáig nem sikerült. Talán ezért is tudtam annyira örülni, amikor végre ott lehettem. Akkor még csak két kisgyerek mellett jártam rendszeresen három évig meghallgatni, átvenni azt, amit Asztalos Enikő tanárnő nyújtott. Olyan nemzedéknek vagyok tagja, mely a dáko-román kontinuitás elméleten nőtt fel, és szinte ittam, ittuk magunkba azt, amit népünkről, történelmünkről megtudhattunk. Minden óra egy új ablak volt, melyen besütött a Nap. Talán ez így túlzásnak tűnik, de én így érzem. Két év után egyszerűen nem tudtuk abbahagyni, ezért harmadik évre iratkoztunk. Itt már a szellemi és tárgyi gyűjtésről is szó volt, aminek falura költözött néprajzrajongóként nagy hasznát veszem. Az első dolgom az itteni fonó megszervezése volt, ahova szívesen eljöttek a falu lányok, asszonyai. Csodálatos érzés volt látni, hogy lekerültek a guzsalyok a padlásról, hogy pörög az orsó a kezükben, na meg azt, hogy egy-egy fiatalabb is megpróbálja. Előbújtak a régi fonók emlékei, és egy-egy dallam is felcsendült. Már ezért is megérte volna...

Közben még két néprajzhallgatóval összefogva megteremtettük a lehetőséget: egy kis kézműves klubot, arra, hogy egy öltést megtanuljunk vagy gyöngyöt fűzzünk, bútort fessünk, nemezeljünk, szalmát fonjunk, szőjünk, egyszerűen megpróbáljuk megőrizni értékeinket. Ennek immár négy éve... Hogy mi tart össze? Merem állítani, hogy nagyon nagy szerepe van a néprajztanfolyamnak is, mely rávilágított népünk igazi értékeire, illetve a globalizáció és a nemtörődömség veszélyeire. Ma már több sikeres pályázaton vagyunk túl, amelyek során lehetőséget kaptunk megosztani itt szerzett tudásunkat, és e mellett kézműves foglalkozásokat is tartottunk. Ruhatervezőként amikor arra kértek, varrjak székelyruhát, bátrabban vágtam neki, hisz már volt egy kis rálátásom a népviseletünkre. Azóta

több darab került ki a kezem alól, melyeknek hitelességért felelősséget merek vállalni.

Nem beszéltem még a családomról, hisz az, hogy vállaltam a harmadik gyerekem, egy picit Asztalos Enikő tanárnőnek is köszönhető, hisz Ő engedett bepillantani az egykori nagycsaládok életébe. Az pedig, hogy a falumúzeum megalapítása lett az egyik legnagyobb álmom, nyilvánvaló, hogy kinek köszönhető... Amit már tisztán látok, hogy a gyerekeimet is „megfertőztem”, és egy-egy gyűjtőút során szájtátva isszák magukba azt, amit öregjeink mesélnek. Számukra teljesen természetes, hogy cserépfazekak, csörlőkerek, osztováták között élnek, és használhatják is őket.

Asztalos Enikő tanárnő néprajztanfolyama indított el ezen az úton, és én szívvel-lélekkel hiszem, hogy ez az az ÚT!

KÖSZÖNÖM TANÁRNŐ!!!

Nyárádszentlászló, 2012. október 24.

Kelemen Vera

4. A néprajztanfolyamról

Nagyon fontosnak tartom, hogy őrizzük meg hagyományainkat, kultúránk kincseit, melyet őseink oly lelkesen ápoltak, gyarapítottak, és átadtak generációról generációra, hogy fennmaradjon az utókor számára is.

A történelem során, mely nép nem ápolta hagyományait, kultúráját és nem törekedett, hogy fennmaradjon, az feledésbe merült.

Az oktatás közben és után nagy erőt éreztem, hogy átadjam s gyarapítom a megszerzett tudásom. Ezt követően nyitottam egy hagyományőrző fórumot egy internetes oldalon, melyben meglepően tapasztaltam, hogy nagy volt az érdeklődés a történelmünk, nyelvezetünk, kultúránk iránt.

Az oktatás befejezése után egy pár osztálytársammal úgy éreztük, hogy valami fontos, érdekes dolog megszűnt az életünkben. Kedves emberek segítségével indítottunk egy néprajz- népművészet klubot, ami mai napig virágzik.

Nagyon nagy tisztelettel vagyok Asztalos Enikő tanárnő iránt, aki felébresztette bennünk azt az érzést, amit még gyerekkorunkban nagyapáinktól kaphattunk, hogy ápoljuk a múltunk, hogy legyen jövőnk.

Csíkszereda, 2012. október 25.

Baricz Noémi

A magyar **NÉPRAJZI TANFOLYAM**-ra (etnográfia)
felöltt jelentkezőket várunk!
(16 éven felülieket és diákokat)

Tájékoztató:

1. **A tanfolyam színhelye:** a Marosvásárhelyi Népi Egyetem (Rózsák tere 57 szám, I. emelet, 1-es terem, telefonszám: 0265-251118)
2. **Időpontja:** 2007. márciusától – 2007. július végéig, szombati napokon 10,30 órától 14,30 óráig – összesen 80 óra
3. **Célja:** a nemzetiségi önismeret ápolása, a munkahelyszerzés megkönnyítése
4. **Tananyaga:** a magyar nép őstörténete, társadalmi, anyagi és szellemi néprajza (népviselete, népművészete) valamint a magyar népi motívumok megismerése, lerajzolása.
5. A tanfolyam **befejezésekor állami oklevelet (diplomát)** nyer a résztvevő, amelyet felhasználhat az életben továbbképzőként, szakképesítésként vagy engedélyszerzésre népi iparművészek számára.
6. **Felíratkozni:** a Népi Egyetem székhelyén lehet, naponta 9-16 óra között, pénteken 13 óráig, Rózsák tere 57. szám. I. emelet (Universitatea Populără Tg.Mureș)

MAROSVÁSÁRHELYI NÉPI EGYETEM

Rózsák tere 57. szám

Tel/fax: 0265 251118

➤ Szakmai önképzés – Néprajz és népművészet

Célja: a nemzetiségi önismeret ápolása, a munkahelyszerzés megkönnyítése

Tananyaga :

Bevezetés a néprajztudományba

- A magyar néprajzkutatás története
- A magyar nép és nyelv eredete, nyelvrokonaink
- Az őshazában élő magyarok
- Európa és Erdély lakosságának kialakulása
- Levédia, Etelköz, a honalapítás
- A magyar nép kultúrájának helye Európában
- A Kárpát-medence és környéke magyar néprajzi tájegységei és csoportjai

Társadalmi (szociális) kultúra

- A kis- és nagycsalád
- Had, nemzetség, rokonság
- Oszttályok, rétegek a magyar faluban
- Az egyházak és a vallási élet
- Búcsú, piac, vásár

Anyagi kultúra

- Település, építkezés, lakásberendezés
- Gyűjtögetés
- Földművelés
- Állattartás
- Népi ipar – kismesterségek
- A táplálkozás
- A népviseletek ruhadarabjai
- A népviseletek a Duna- és Kárpát-medencében
- Az erdélyi népviseletek
- A népi díszítőművészet

Látogatás a Néprajzi Múzeumba

- A szellemi műveltség kifejezésének eszközei
- A magyar nyelvjárások. Népzene, népi hangszerek
- A népi hiedelemvilág. A Kultúrpalota megtekintése
- A népköltészet. A népdal
- A népballada. (Kós Károly stílusa)
- A népmese. A népmonda
- A lakodalmi költészet

Időtartama 20 hét.

A tanfolyam befejezésekor a Munkaügyi és Tanügyminisztérium által is elismert állami oklevelet (diplomát) nyer a résztvevő, amelyet felhasználhat az életben továbbképzőként, szakképesítésként vagy engedélyszerzésre népi iparművészek számára.

MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

Hungarian Ethnographical Society
Ungarische Ethnographische Gesellschaft
Société d'Ethnographie Hongroise

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

Tel./Fax: 36-1-269-12 72

Elektronikus posta: mnt@neprajz.hu Világháló: www.neprajz.hu/mnt

A Magyar Néprajzi Társaság szervezésében Székesfehérváron megrendezésre kerülő XX. Önkéntes Néprajzi Gyűjtőtálatalkozón meghívásunkra Maros megyéből a következő önkéntes gyűjtők vettek részt Asztalos Enikő tanárnő vezetésével 2007 október 27-30. között:

1. Tóth Katalin - *Magyarsáros*
2. Tóth Gyula - *Gálfalva*
3. Maki-Böjte Éva - *Jedd*
4. Székely Erzsébet - *Csittszentiván*
5. Székely Lajos - *Csittszentiván*
6. Iázár Éva - *Mezőfele*

Budapest, 2007. november 6.

T. Berezki Ibolya

T. Berezki Ibolya

(Magyar Néprajzi Társaság Főtitkára)

H-1055 BUDAPEST
KOSSUTH LAJOS VÉK. 12.
1363 BUDAPEST Pf. 55.
tel.: (36 1) 473 2400 fax: (36 1) 473 2401
e mail: info@neprajz.hu

Címzett:
Marosvásárhelyi Népi Egyetem
Asztalos Enikő részére
Tg Mures, Jud Mures 540069 –
str. Ion Creanga nr. 3.
ROMANIA

Tárgy:
50. Országos gyűjtőpályázat
eredménye

Ikt. szám:
420-49/2008

Dátum:
Budapest, 2008. november 21.

Tisztelt Asztalos Enikő!

Szeretném tájékoztatni a gyűjtőpályázat eredményéről. De legelőször is gratulálok a diákjai munkájához, mert nagyon érdekes, színvonalas, eredeti forrásokat-témákat feltáró-bemutató dolgozatokat küldtek.

Bár a csoportos-közös munkaként kérte a dolgozatok figyelembevételét, mindegyiket külön-külön vettük számitásba.

A Bíráló bizottság nagyon nehéz helyzetben volt, mert nagyon sok kiváló minőségű pályamunka érkezett és ezek között kellett a kevés díjat kiosztani. Ennek tükrében különösen nagy siker a Tóth tanítónéasszony díja, amit unitárius vallásos értékrend témában küldtek. De kiemelném még Czirjék Lajos munkáját is, ami egy tökéletes forrásfeltáró dolgozat volt.

További sikeres munkát kívánok:

Üdvözlettel:

Granasztói Péter

H-1055 BUDAPEST
KASSAI LAJOS TÉR 12.
1363 BUDAPEST Pf. 55.
tel.: (36 1) 473 2400 /fax: (36 1) 473 2401
e-mail: info@neprajz.hu

Címzett:
Asztalos Enikő
Alea Savinesti 2/20
Mures
540172
Románia
Tárgy:
49. Országos Néprajzi
Gyűjtőpályázat
Ht. szám:
708-174/2006
Dátum:
Budapest, 2006-05-26

Értesítés

Örömmel értesítjük, hogy a Marosvásárhelyi Népi Egyetem magyar néprajzi tanfolyamának az Országos Néprajzi Gyűjtőpályázatra beküldött dolgozatait az Országos Bíráló Bizottság dicséretben részesítette.

A dolgozatokat a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának Kéziratgyűjteményében fogják elhelyezni és megőrizni.

Dr. Gráfik Imre
Bíráló bizottság elnöke

NÉPRAJZI TANFOLYAM

Ismerjük meg hagyományainkat!

Pedagógusok, muzeológusok, restaurátorok, lelkészek, újságírók, színészek és egyetemi hallgatók egyaránt voltak már az 1993 óta folyamatosan zajló magyar néprajz- és népművészeti tanfolyam végzősei között. Az I. és II. évfolyamot elvégzett 400 felnőtt közül 175-ből önkéntes gyűjtő lett. Szombaton újraindul a magyar nyelvű képzés a Marosvásárhelyi Népi Egyetemen.

Az Asztalos Enikő tanárnő által vezetett tanfolyam az egyedüli az országban, amely felnőttoktatásban állami oklevelet biztosít magyar néprajzból. Ennek birtokában a hallgatók engedélyt kapnak tájház, illetve régiséggyűjtemény létrehozásához, az iparművészek az ezen a területen való tevékenységhez, a tanügyben dolgozóknak pedig több érdempontot jelent.

Az orvostól a gyöngyfűző

„A legváltozatosabb területeken tevékenykedő személyek jelentkeztek eddig a tanórákra. Megfordult itt már könyvelő, orvos, gyöngyfűző, diák, pap, riporter és faragómester egyaránt. Vannak olyanok, akiknek a szakmája követeli meg a kurzus elvégzését, mások általános műveltségük gazdagítására igénylik azt itt nyújtott többletinformációt” – fogalmazott Asztalos Enikő tanárnő, aki egyben a Kriza János Néprajzi Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság tagja is. T. Gabriella III. éves hallgató, orvosnőként

dolgozik az egyik Marosvásárhelyhez közeli faluban. „A kurzus témája távol áll ugyan tevékenységi körömtől, de 27 éve vidéken dolgozom, és úgy érzem, a népi hagyományokhoz és a magyar népi kultúrához közelebb kerülve sokkal jobban megértem azokat az embereket, akikkel nap mint nap találkozom a rendelőben. Más oldalról is megismertem világukat” – érvelt az orvosnő. Évfolyamtársa, B. Annamária általános műveltségű

szórazokva tanultam belőlük” – emlékezett vissza Eszter.

Út az önálló gyűjtések felé

A 80 tanóra alatt az első és második évfolyamon – a magyar östörténeti bevezető után – a szociális, tárgyi és szellemi néprajzról tanulnak a hallgatók. A harmadik évfolyam a néprajzi gyűjtés módszereiről szól. A diákok önálló gyűjtéseikből vizsgáznak, és bekapcsolódnak a Magyar Néprajzi

FOTÓ: BOGÁT GYOPÁR

Önálló gyűjtéseikből vizsgáznak a hallgatók

gyarapításáért iratkozott be a tanfolyamra. „Könyvelőként dolgozom, de a helyi hagyományok megismerését elengedhetetlennek tartottam” – tette hozzá. S. Eszter még liceumi éveit végezte el a kurzust. „A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar-néprajz szakára akartam felvételizni, így mindenképpen hasznos volt elővenni ezeket a jegyzeteket, örömmel olvastam végig és

Múzeum és a Kriza János Néprajzi Társaság által meghirdetett pályázatokba. Az elméleti előadások mellett kiszállások is szerepelnek a programban, többek között a Gyöngykoszorú néptánc-találkozóakra, a Kultúrpalotába és kiállításokra látogatnak el a diákok.

Törzsök Gyopár

Az oldalt szerkesztette:
Gáspár Botond

Néprajzi évkönyv

„Ami véget ér, gyorsan kiaknázásra vár”

„Egyfelől segítik a tudományt, másfelől közreműködnek a nemzeti tudat erősítésében. Nem mellesleg pedig örömforrást jelent számukra ez a tevékenység” – így jellemezte a nem hivatalos néprajzi gyűjtők munkáját a Magyar Néprajzi Társaság (MNT) Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának elnöke, Halász Péter. Asztalos Enikő marosvásárhelyi néprajzkutató hatfős csoporttal utazott Székelyföldre, ahol részt vettek a Fejér Megyei Művelődési Központban tartott országos gyűjtőtálalakozón. Erdélyt a marosvásárhelyi Népi Egyetem néprajzosa mellett a szátmárnémeti Fazakas Loránd képviselte.

A magyarországiak mellett kárpátaljai, szlovákiai, vajdasági és erdélyi hallgatók, illetve hivatalos kutatók vettek részt az Önkéntes Néprajzgyűjtők XX. Országos Találkozásán, amely – az előadók számát és a programot tekintve – inkább konferencia jellegű volt. A kétévente mindig más-más városban szervezett tanácskozáson értékelték a korábban meghirdetett pályázat- ra beérkezett dolgozatokat, és

A marosvásárhelyi csoport egy része a katonaemlékek városában

bővebben szó esett a 49. pályázat témájáról: a honvéd hagyományok gyűjtéséről.

Élet a sorkatonaság után és előtt

Nem véletlenül választották a piros-kék lobogójú várost a találkozó helyszínéül, itt ugyanis lépten-nyomon katonaemlékek botlik a látogató. A sorkatonaság meg-

szüntetése után a gyűjtők és kutatók egyaránt „felkarolták” a hadifogság témáját. „Ami véget ért, gyorsan kiaknázásra vár, apáink, nagyapáink harci és katonaskodási emlékeihez kell visszanyúlni a legrégebbi időktől napjainkig” – fogalmazott Asztalos Enikő. A négynapos rendezvényen a tematikus kirándulás mellett többek között katonakarácsonyfáról,

katonahagyományokról, csángó katonákról szóló előadásokat hallgattak meg a 27 gyűjtő.

Meghirdették az 50. gyűjtőpályázatot

Es a téma érvényes marad jövőre is: az 50. alkalommal meghirdetett pályázatra legkésőbb 2008. szeptember 22-éig kell beküldeni a munkákat, a

részvétel gyakorlatilag belépőkártyát jelent az MNT által szervezett gyűjtőtálalakozóra.

A marosvásárhelyi néprajzi tanfolyam 14 hallgatója 17 dolgozatot küldött be a 49. pályázatra, ezek közül került dícsőrt oklelveiben részesítettek, a többi a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárába került. Asztalos Enikő tanárnő külön díjat kapott oktatói és szervezői munkájáért. A tanácskozáson adták át a Sebestyén Gyula-emlékermeket is, ezek egyike a szovátai Gub Jenő, a székely népi természetismeret kutatója nyerte el.

Tiborik György

A találkozó Maros megyei résztvevői

Tóth Katalin (magyarországi tanító)
Tóth Gyula (gálánai tanító)
Székely Lajos (tanár, a csíkszentiváni faragászati kör vezetője)
Székely Erzsébet (a csíkszentiváni iskola igazgatója)
László Éva (mezőfalvi nyugalmazott tanító)
Maki Bólya Éva (jeddai tanító).

Életpályák, kutatások

Keszeg Vilmos

Borbély Sándor aranyosszéki folklórgyűjtése a 19. század végén

A tordai sajtó. A magyar hírlapírás kezdetei a 18. század végére nyúlnak vissza. Az első időszakban a közigazgatási és a katonai életet szolgálta, ezt követően a 19. század első évtizedeiben vált a vidéki élet szervezőjévé. Európai és országos eseményekről tudósított, a helyi közigazgatás híreit továbbította, mozgósított a helyi közművelődési eseményekben való részvételre, a helyi értelmiség véleményét közvetítette, s a 19. század második felétől fokozódó mértékben kaput nyitott a gazdasági-kereskedelmi és szociális jellegű hirdetéseknek (családi események, vállalkozói reklámok).

A tordai hírlapirodalom a közigazgatás átszervezése, Torda-Aranyos vármegye létrejötte (1876) után indult. 1944-ig rendre a következő lapok jelentek meg Tordán: *Haladás* (1877–1878), *Aranyos* (1883), *Aranyosvidék* (1891–1940), *Torda-Aranyos* (1898), *Vármegyei Közlöny* (1903–1918), *Tordai Hírlap* (1905–1906), *Közművelődés* (1905–1906), *A Torda-Aranyos Vármegyei Gazdasági Egyesület Hivatalos Közleményei* (1915–1918), *Egyetértés* (1923), *Tordai Újság* (1930), *Aranyosszék* (1932–1939).¹ A nyomdaipar a városban 1867-től kezdve van jelen. Az első vállalkozó Harmath József, kereskedő, 1891-től az *Aranyosvidék* kiadója. 1892-ben bekövetkezett halála után a vállalkozást felesége vezette. A lapban 1891 júniusától kezdve ismételtlen hirdette a – már korábban is nyújtott – nyomdai szolgáltatásokat.²

A 70 év lokális és regionális sajtójának történetében három alapvető szándék polarizálódik: 1. az intézményi nézőpont érvényesítése, 2. a lokális és regionális, valamint a nemzeti érdekek képviselése, különböző munkakörökben dolgozó közéleti személyiségek írásra való ösztönzése, 3. a professzionális (újság)írói nézőpont kifejtése. Torda társadalmában a

¹ Torda-Aranyos vármegye 1876–1944 közötti magyar nyelvű sajtójának áttekintése: Huber 1997: 276–362.

² A tordai nyomdászat történetének áttekintése: Keszeg 2011: 210–211.

háromnegyed évszázad alatt megjelent és a társadalomba beépült a szerkesztő, az újságíró, a kiadó, a lapterjesztő mint új társadalmi kategória.

Az *Aranyosvidék* című lapnak fél évszázadon keresztül sikerült életben maradnia. Hetente megjelenő „közigazgatási, közművelődési és társadalmi” lap volt. Tulajdonosa és felelős szerkesztője K. Weress Sándor ügyvéd, majd rendre Borbély György tanár, Nagy Albert, Lovassy Andor, Gyallay Pap Domokos tanár, Boross Elek vármegyei főjegyző, Páll Gábor ügyvéd, Magyarossy Zoltán.

Megjelenésétől kezdve a hírlap beépült a település és a régió mindennapi életébe. Az információk a mindennapi élet kontextusát szereztek, az eseményekben való részvételre mozgósítottak, véleményeket polarizáltak, véleménykülönbségeket tudatosítottak, aktualitásokra hívták fel a figyelmet. Rovatai, vezércikkei és cikkei heti rendszerességgel a megye és a város közigazgatására, az oktatás nehézségeire, hiányosságaira és időszerű feladataira, a megyei és városi egészségügyi és kórházi állapotokra, a tordai ipar és kereskedelem gondjaira hívták fel a figyelmet (*Közgazdaság, Tanügy, Irodalom és Művészet, Törvényszék, Sport, Hírek, Megyei dolgok, Gazdák kalendárium, Színház, Politikai helyzet, Munkaalkalom, Közönség köre, Turizmus, Vadászat*). A lap egyharmadát kitevő hírovtat fővárosi és országos politikai, kulturális eseményekről (színház, tudománynépszerűsítő előadás, könyvújdonságok), a város és a környék tragikus eseményeiről, természeti katasztrófákról, gyilkosságokról és incidensekről, az egyleti élet eseményeiről (dalkör, sportrendezvény, kirándulás), a piaci és vásári árfolyamokról tudósított. A lap cikket közölt budapesti, oxfordi, berlini, akárcsak torockói, sepsiszentgyörgyi, brassói, marosvásárhelyi, kolozsvári stb. munkatársak tollából. Terjedelmes reklámanyagát kezdetben a vármegyei hirdetések dominálták, majd rendre a vállalkozói réteg (termelők, kereskedők, iparosok, orvosok) is felfedezte a reklám nyújtotta lehetőségeket és előnyöket.

K. Weress Sándor Kolozsvárra költözött, a II. évfolyam 40. számától, 1892-ben Borbély György³ aranyosrákosi születésű tanárnak adta át a lap

³ Borbély György (Aranyosrákos, 1860. szeptember 2. – 1930. február 8., Zalaegerszeg) Tordán, Kolozsvárt és Debrecenben tanult, Kolozsvárt szerzett egyetemi oklevelet. 1885-től nevelő Mezőzáhon Ugron Sándor családjánál. 1886-tól tanár Kolozsvárt, Tordán (1889–1896 között), majd Zalaegerszegen. Távgyalogló, élsportoló, kerékpárral járta be Balkánt, Nyugat-Európát. Sportvetélkedőket kezdeményezett és szervezett. Több ezer cikke jelent meg. Útjegyzeteket, verseket közölt, történelmi, irodalomtörténeti népszerűsítő cikkeket és tanulmányokat. 1889-ben Párizsba kerékpározott, visszefele jövet Turinban meglátogatta az emigrációban élő Kossuth Lajost.

szerkesztését. Az új szerkesztőgárda vállalta, hogy folytatja a lap kialakult hagyományait (szépirodalom, társadalmi kérdések, tanügy, olvasmány, költemények, értekezések, esztétikai dolgozatok, „rajzok”). A felkért munkatársak között szerepelt Jankó János (Budapest) és Kanyaró Ferenc (Kolozsvár).

A hagyományok mint sajtótéma az Aranyosvidéken. Szinte minden számban megtalálható a néprajz iránti érdeklődés kialakításának szándéka. A lap hasábjain ekkor állandósult a régió múltja és értékei, a társadalom iránti érdeklődés. Tudatosította a helyi hagyományok érték voltát, megismerésük, gyűjtésük, megőrzésük fontosságát. Szaklapokra, friss néprajzi-folklorisztikai kiadványokra, folyó kutatásokra hívta fel a figyelmet.

Több alkalommal levéltári kuriózumok kerültek bemutatásra. A megyei levéltárak ismerője K. Weress Sándor és Gyallay Pap Domokos volt. Az első évfolyam közli az *I. Rákóczy György tava az újtordai határon* című, 1724-ből származó okiratot (I. 43–44. 1891. nov. 22., 29.). Vida István két, 1672-ből datált iratot tesz közzé, *Az ó- és új-tordaiak közötti békeegyezség, Egy adat a határfelosztáshoz* címmel (I. 41. 1891. nov. 8., 15.). Az 1850-es években egy épület falából került elő Köpeczi Nagy Dániel 1780-ból származó emlékirata (I. 25–26. 1891. júl. 19., 26., aug. 2.). K. Weress Sándor a tordai református és unitárius egyháznak egy bolttal kapcsolatos viszályait, valamint a 17. századi boszorkányperek iratait ismerteti (I. 19. 1891. jún. 7.). Zenfalvi Asszonyszöktetés *1654-ben* címmel rekonstruálta egy férjes asszonynak Felső-Sinfalváról Aranyosszentmihályra való szöktetését (II. 4–5. 1892. jan. 24., 31.).

A lap szintén az első évfolyamában kezdeményezte a vidék neves szülötteinek számbavételét. A rovatot előbb Zenfalvi Sándor, majd K. Weress Sándor jegyzi (I. 6., 12., 14., 15., 16.).

A lap igyekezett tájékoztatni olvasóit a néprajzi irodalom új termékeiről. Olvasóit az *Ethnographia* című folyóirat megjelenéséről tudósítja, előfizetésre ösztönzi őket, s megjegyzi, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a polgári és a kereskedelmi iskolákat és a tanítóképzőket különösen felkéri az előfizetésre (I. 3. 1891. febr. 15.). K. Weress Sándor Jankó János *Kalotaszeg magyar népe* című könyvét ismertette (II. 8. 1892. febr. 21.). Beszámoló jelent meg az *Élet* című folyóiratról, kiemelve Herrmann Antal írását a hazai „népvizsgáló” irodalomról (II. 8. 1892. febr. 21.). A lap hírt ad a Kriza János tiszteletére szerkesztett album

előkészületeiről, szerzői közül többek között Brassai Sámuel, Szász Károlyt, Kóváry Lászlót említi. Kovács János igazgató-tanár tordai előfizetőket toboroz (I. 25. 1891. júl. 19.), majd értesít az album megjelenéséről (II. 46. 1892. nov. 13.).

Több alkalommal a lap szerzői készítenek néprajzi „rajzot”, hangulatos szociográfiai leírást. Rövid bemutatás készült a mócvidéki románok híres népiünnepélyéről, a geinai leányvásárról (II. 18. 1892. máj. 1.). A havas román lakóinak életét találó megfigyelések teszik érzékletessé (I. 9–10. 1891. márc. 29., ápr. 5.). Nagy Albert, a lap szerkesztőbizottsági tagja kétrészes „népismereti vázlatot” közöl *Babona a szerelemben* címmel, azzal a szándékkal, hogy visszaszorítsa alkalmazásukat (II. 43. 1892. okt. 23.). Ugyanez a szerző kétrészes cikkben mutatja be „Torockó iparát” (viselet, vasfeldolgozás), a hagyományos foglalkozások felélesztését javasolja (II. 46. 1892. nov. 13.). Az 1891-es évfolyam november 1-ei száma három halottak napi jegyzetet tesz közzé (Harmath Lujza: *Szüdőim sírjánál*, K. L.: *Emlékezzünk*, Bartha Albert: *Nina sírjánál*) (I. 40. 1891. nov. 1.). Zenfalvi Sándor *Őszi verőfény* cím alatt életképet közöl a kukoricaszedésről (I. 36. 1891. okt. 4.). Orel Géza *Koldus világ* cím alatt szociográfiai riportot közöl a taligáskoldusokról (I. 29. 1891. aug. 16.). Bartha Albert a városi piacon deszkát áruló szegény falusiról készít életképet (I. 20. 1891. jún. 14.), majd *Jó-e az örökség?* cikkében a szülők halála utáni civakodásokról, az örökség széthordásáról készít „rajzot” (I. 25. 1891. júl. 19.). Zenfalvi Sándor *Apró történetek*ben örökít meg két életképet (a kártyázásból későn hazatérő férj a baktort ráveszi arra, hogy 11 órát kiáltson; a Szovátra helyezett iskolamestert a családok rendre látják vendégül ebédre, az asszonyok hónapokon keresztül az ünnepi étellel, töltött káposztával vendégelik) (I. 1. 1891. ápr. 12.). A lap hírben tudósít arról, hogy a helyi rajztanár, az alkalmi költemények szerzője, Nagy Gyula verssel köszöntötte a búcsúzó Lázár Aurél ügyészt (I. 21. 1891. jún. 21.).

Kádár József népmondát közölt a lapban *Mióta és miért nem kormányozza az ember az időjárást* címmel (II. 32. 1892. aug. 7.).

Rövid hír tájékoztat arról, hogy Gyertyános és Bedellő mellett őskori sírhalmokat tártak fel. A leletekről Fenich Sámuel számolt be az *Archeológiai Értesítő*ben (I. 6. 1891. márc. 8.). Csegei László *A gyászsoba a szabadságharc emlékeinek kiállításában* címmel beszámol a budapesti emlékkiállításról (I. 37. 1891. okt. 11.). Corydon *Milleniumi szobrok, képek és monográfiák* címmel két cikkben tudósít a milleniumi kiállítások

előkészítéséről. Ez alkalommal felveti a magyarság múltját és művelődés-történetét összefoglaló monográfia megírásának szükségességét (I. 40., 41. 1891. nov. 1., 8.). A Szent István napi ünnepélyre Budapestre utazó olvasóit a lap arra biztatja, hogy a fővárosban gyűjteményeket és múzeumokat látogassanak (II. 33. 1892. aug. 14.).

A lap első évfolyama közölte Z. Kiss Elek 12 részből álló antropológiai jegyzetét, *Szemelvények madagaszkári élményeimből* címmel.

Nem sokkal később a lap arról tudósít, hogy Jankó János befejezte aranyosszéki munkálkodását, s a kutatást Tordán kezdte el. „Több mint 70 tordai lakost válogatott ki, a kiknek arczát, termetét az ősmagyar típus kipuhatólása szempontjából összeméretegi.” (II. 33. 1892. aug. 14.) Két számmal később a lap Jankó János levelét közli (II. 35. 1892. aug. 28.).

Olvasóit több alkalommal a hagyományok gyűjtésére ösztönzi. Augusztusban arról értesíti olvasóit, hogy „a székely történet pályadíj-alap intéző bizottsága” pályázatot hirdetett a székelyek történetének megírására, 40 nyomtatott ívben. A pályadíj-alap jegyzője Kanyaró Ferenc, a bizottság elnöke pedig gróf Kuun Géza (I. 28. 1891. aug. 9.). 1891 karácsonya előestéjén Corydon a misztériumjátékokról értekezik, hangsúlyozza, hogy ezek „ősregi, igazi népszínművek,” hogy „kiveszőfélben vannak”. S ezután a karácsonyi játékok megörökítésére szólít fel mindenkit (I. 47. 1891. dec. 20.).

Visszatérő téma a múzeum szervezésének szükségessége. Legelőbb K. Weress Sándor teszi szavá a múzeum hiányát. Ez annál inkább indokolt, minthogy Tordán és környékén lépten nyomon láthatók a múlt nyomai: „Napról napra merülnek fel új meg új feliratos kövek, melyeket egykedvűen illesztünk be pinczéink falába, épületeink fundamentomába, melyek díszére válnának sok külföldi múzeumnak.[...] Valóban Torda város nagy múltját hazudtolná meg, s műveltségéről állítana ki szegénységi bizonyítványt, ha továbbra is vétkes közönnyel nézné a leginkább ő reá végtelen fontossággal bíró régiségek széthordását, elzüllését és megsemmisítését.” (*Állítsunk megyei múzeumot.* I. 28. 1891. aug. 9.) A vidéken tartózkodó Jankó János is nehezményezte a múzeum hiányát (II. 33. 1892. aug. 14.).

A pályázat. Ilyen előzmények után – Borbély György főszerkesztői ténykedése alatt – 1892. december 25-én, az *Aranyosvidék* II. évfolyamának 52. számában látott napvilágot a szerkesztőség felhívása. Idézzük a szöveget: „Az »Aranyosvidék« pályadíjai. Szerkesztőségünk kitéz

egy 20 koronás és egy 10 koronás aranyat. Ezek közül az elsőt elnyerheti bármelyik előfizetőnk (ideértve a szellemi előfizetőket is), a ki Torda-aranyosmegye határán belülről legtöbb, legérdekesebb mesét, mondát, anekdotát, babonát, verset, nótát, tréfát, példabeszédet, közmondást, szójátékot, bölcs igazságot, stb. szed össze, mint a nép költői kedélyének megnyilatkozását, s mint a magasabb költészetnek is magvát. Az összehordott anyaghalmoz természetesen becesebb s előnyben részesül, ha minél csinosabban van kidolgozva. – Mindegy magyar vagy oláh népies dolgoknak összegyűjtése. A második díjat a második becesebb dolgozat nyeri. A pályamunkák beadásának határideje márczius 15. Az »Aranyosvidék« szerk.”

Milyen kontextusban jelent meg a felhívás? A lap karácsonyi száma a megszokott 2 lap (4 oldal) helyett 3 lapon (6 oldal) jelent meg. A vezércikk és a tárcsa karácsonyi gondolatokat fogalmazott meg. A következő évre való tekintettel a lap az előfizetési díjait népszerűsítette. A hírek rovatában a bányabükki erdőben megejtett vadászatról, a tordai dalkör szerepléséről, a „szegények jóltevő egylete” által szervezett karitatív akcióról, a főtéri szálloda szilveszteri programkínálatáról, az újtordai iskola ünnepélyéről, tolvajlásokról, vármegyei rendeletekről volt szó. A reklámdoldalon szintén torlódtak a hirdetések. Harmath József könyvárudája „valódi szép és olcsó gyermekjátékot és ajándékot”, Schusztér György vas- és fűszerkereskedése amerikai és Krahl-féle korcsolyákat, Herbst Mór arany- és ezüstműves órákat, Reich József lámpákat, üveg- és porcelántárgyakat, festészeti remekeket, kínai ezüstitárgyakat, Soós Károly Bauer-féle hidegvíz-szappant kínált, Frenkel Lipót szintén az ünnepekre való tekintettel „lábbeli raktárát” ajánlotta.

A pályázatra 6 pályamunka érkezett. Nem tudni, hogyan született meg a döntés. Az eredményt a lap 1893. június 4-én közölte (III. 23.). Az első díjat Borbély Sándor nyerte Vácról, *Karácsonyi versmondás Aranyösszeken* című pályamunkájával, amit a lap már korábban közölt, 1893. január 29-i számában. Lábjegyzetben olvasható: „Ez alkalmi tárcsa a karácsonyi ünnepi számba jött volt, a sok kézirat miatt mindeddig kelle várnia; azonban olyan tárgyú, hogy mindenkor egyenlően értékes. Továbbá éppen akkor jött, mikor a »mesemonda« stb. pályázatunkat hirdettük, keresztezték egymást. E cikk bátran lép a pályázók közé. Szerk.” A zsűri egy további, második díjat osztott ki. A pályamű névtelenül futott be, címe: *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyösszek egy pár falujából.*

A szerkesztőség külső bizottságot kért fel a pályamunkák értékelésére. Az eredményhirdetéssel kapcsolatban a bizottság részéről egy személy nyilatkozott. Idézzük a szerkesztőség szövegét. „A díjazásra nézve dr. Bogdánfy Lajos – felkérésünkre – szíves véleményét a következőleg adja: »Igen tisztelt szerkesztő úr! Miként jeleztem, a pályamunkák ügyében részletesebb bírálát megírására nem vállalkozhatom; kívánságára azonban röviden készséggel elmondom véleményemet. Az Aranyosvidék 1892. évi 52-ik számában hirdetett pályázat folytán beérkezett pályamunkák közül az első jutalomra (1 darab 20 koronás arany) a *Karácsonyi versmondás Aranyoszáken cz.* dolgozatot tartom érdemesnek, melyet a lap 1893. évi január 29-iki száma közölt. Az említett munka tárgyának érdekességén kívül az előadás választékossága és eleveensége által tűnik ki társai közül. A második jutalomra leginkább a *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából cz.* munka tarthat igényt a lelkiismeretes anyaggyűjtés, s az összehordott anyag el nem vitatható értéke folytán. Ha ez a terjedelmesebb dolgozat az Aranyosvidék szűk keretében napvilágot láthat: kívánatos volna az itt-ott, kétségtelenül a gyors munka következtében mutatkozó stiláris fogyatkozások elenyésztetése. Dr. Bogdánfy Lajos.« A jan. 29. számban megjelent *Karácsonyi versmondások cz.* közleményt, valamint a *Néprajzi följegyzések* című nagy anyaghalmazt mi is igen becseseknek tartjuk s fölötte állóknak a többieknél. A díjakat e szerint kívánjuk illető szerzőikhez juttatni. Az első nyílt pályázatot Borbély Sándor küldötte Vácról, a díjat oda küldjük. A második titkon pályázott s most felkérjük szerzőjét, hogy 8 nap alatt jelentkezék a második díj átvételére, ha továbbra is anonymus kívánna maradni, gyűjteményét azért mi felhasználjuk az *Aranyosvidék* számára, s a második díjat egy harmadik dolgozat szerzőjének adjuk ki.” (III. 23. 1893. jún. 4.) A rövid eredményközlésből kiderül, hogy szakvélemény nem készült a pályamunkákról. A bizottság tagjai nem voltak szakemberek, tehát olvasói benyomásaik alapján ítélték meg a pályamunkákat. A döntésről nyilatkozó bizottsági tag az első helyre emelt dolgozatot tárgyának érdekessége, az „előadás választékossága és eleveensége” alapján értékelt. A második dolgozat erénye a „lelkiismeretes anyaggyűjtés,” „az összehordott anyag el nem vitatható értéke”. A további négy pályamunkáról nem esik szó, sem az eredményhirdetésben, sem későbbben, s az évek során nyomtalanul el is tűnnek.

S most ejtsünk pár szót a két pályamunkáról.

Az első díjjal jutalmazott pályamunka⁴ gyermekkori emlék felidézésével indul. Néprajzi adatként említi a karácsonyi versmondáshoz szükséges cifra botot, a gyermekek csoportos házalását és a versmondásért járó pénz gyűjtését. Ezt követően hosszasan értekezik a misztériumjátékok és a karácsonyi versek jellegéről és feltételezett történetéről. Az első a katolikus valláson belül született meg, szerzői papok voltak, előbb a templomban, majd a templom előtt kerültek bemutatásra, végül eltávolodtak a templomtól s ezzel együtt róluk „lekopott minden tudákosság”. A karácsonyi versek „a protestáns, közelebről pedig az unitárius egyház kebeléből sarjztak ki a múlt század végén s a jelennek elején”, szerzői iskolamesterek. Általában egy legény adja elő. A pályamunka egy veszekedő-verset közöl. Terjedelme 19 strófa, két legény előadásában, akik a meglátogatott család jelenlétében bátorságukkal, leleményességükkel versengenek, a vers végén boldog ünnepet kívánva és adományt sürgetve. A pályamunka záró része megismétli a korábban elhangzott feltételezéseket.

A lap III. 27-es száma közölni kezdi a második díjas, *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából* című pályamunkát. Az első fejezet élén a szerkesztőség közli, hogy a szerző továbbra sem tárta fel kilétét, ezt mindössze az utolsó részlet megjelenésekor teszi meg. Egyúttal lemond a második helyezést megillető pályadíjról. A szerkesztőség a 10 koronás aranyat a harmadik pályamunka szerzőjének adja, akit Vajna Ödönnek hívnak. Pályázata egy népmesét tartalmaz, jeligéje *Elmondjam a veres kakas meséjét?*⁵

A *Néprajzi feljegyzések Tordáról s a volt Aranyosszék egy pár falujából* című terjedelmes pályamunka 14 számban lát napvilágot, 1893. július 2. és október 14. között. A lap a kézirat számára új rovatot nyit, *Néprajzi rovat* címmel.

Az első közlés bevezető mondatai Kriza János munkássága előtt tisztelgnek, elárulva a pályázó szemei előtt lebegő mércét. „Kriza János unitárius püspök, a székely népdalok és balladák tudós felismerője s nagyérdemű összegyűjtője bejárta a szűkebb hazáját, Erdélyt, s úton-útfélen, a népirodalom mezején ami szemrevaló szép kalászt csak talált, mind leszedte,

⁴ Borbély Sándor: Karácsonyi versmondás Aranyosszéken. *Aranyosvidék* III. 5. 1–3. 1893. jan. 29.

⁵ A pályamunkát a lap nem közölte.

összegyűjté azt.⁶ Ki nyomdokán akar indulni, tisztában lehet azzal, hogy tarolt mezőre mén, honnan egy-egy virágcsokrot aligha, legfennebb egy-egy virágszálat hozhat már. Népünk felejt, egyre felejt. A rohamos civilizatio, noha egyelőre csak külsőségekben, szétereszté gyökereit; a ma kérdése erőt vett a népen s alaposan megtámadta a múlt emlékei iránt őrzött kegyeletet. Sajnáljuk a múltat, mert látjuk, ismerjük egyes megmaradt vonásaiból, hogy volt benne sok szép, nemes, ideális, szívreható, s még nem tudunk eléggé lelkesülni a jelenért, melyről eddig csak azt tudjuk, hogy a múltat tagadni kívánja, lelkesedésre azonban nem bír ragadni.

Ám szeressük a jelent, de tiszteljük és ne feledjük a múltat. Ami még megmenthető, mentsük azt meg. Az öszeszedegetett virágokból, melyek Aranyosszéken termettek, próbáljunk egy kis csokrot egybekötnünk, mely ha nem versenyezhet is a parketten díszlő csodás színű s alkatú virágok ezreivel, de a vadvirágok természetes illatárjával hatnak reánk s kötnek le.” (III. 27. 1893. júl. 2.)

Ezt követően az első rész aranyosszéki népdalokat ismeretet. „A dal itt is csak úgy keletkezik, azaz egyszerre csak felbukkan a költőiségre hajló kedélyből, s ha valamelyes ismert dallamban megzendül, ama falu vagy vidék ajkára veszi, éneklí a nélkül, hogy tudná, vagy akarná firtatni szerzőjét.” A népdal tehát alkotókedvből születik, ha elnyeri a közösség tetszését, terjedni kezd. Ellenkező esetben a közösség elutasítja vagy variálja. Hirtelen halál esetén a hozzátartozók fájdalma népdalban fejeződik ki, „az általános részvét egy dalba formálódott versben nyer kifejezést”. Az idegenből vándorló népdalokban az énekesek névcserével hajtják végre a lokalizálást. A bemutatásban szereplő egyik dal Aranyosrákoson lejegyzett szerelmi dal, benne a falu neve is előfordul. A szerző tudomása szerint változatai jelentek meg Erdélyi János és Kriza János gyűjteményében. Ezt követően négysoros balladás dalt közöl, amelyben az Indiában meghalt Gyula báró holttestét gyász kocsi hozza haza falujába, apját a záros kapu kinyitására szólítják fel. A kapunyitás motívuma kapcsán a gyűjtő Balog Józsi balladájára tér át, s a Kriza János gyűjtésében szereplő változat ismeretében csupán egy olyan strófát közöl az aranyosszéki változatból, amely az említett változatban nem szerepel.

⁶ Rajta kívül: Erdélyi J., Arany L. és Gyulai P., újabban az Ethnographia és a M. Gyerm. Ját. gyűjt. tartalmaznak bőven néprajzi adatokat.

A második rész (III. 29. 2. 1893. júl. 16.) két lokális népballadát közöl. „Valamint a hirtelenül, váratlanul jött természetes, úgy az *erőszakos halál* is oly esemény, mely fokozottabb mértékben hat idegzetére, felizgatja őt, majd megindítja s az első fájó érzelmek csillapultával a belső ösztön dallásra készíti a népet. Az ily dalok mindig szívből jövők, szívhez szólók. Szívből jövők, mert a dalolónak kétségtelen részvételét fejezik ki mind az erőszakosan kimúlt személy, mind a meggondolatlanul bajba sodortatott gyilkos iránt. Nem menti a bűnöst, de sajnálja benne az embert, s mint ilyen magasan álló bírónak dala óva int a meggondolatlan pillanattól.” (III. 29. 1893. július 16. 126.) Az aranyosszéki faluban, Alsó-Felsőszentmihályon 1883-ban egy fiatalember, Bajka Sándor pénzéért kegyetlenül meggyilkolta keresztanyját. Tíz évvel később, 1893-ban Jankó János népballadaként gyűjtötte és közölte az esemény verses változatát. Azóta a gyűjtés többször regisztrálta.⁷ Bara Samu nótája szintén gyilkosságballada. Bara Samu az újtordai mészárszékben megtámadja és meggyilkolja Székely Samut. A csendőröknek beismeri tettét, börtönbe zárják.

Ezt követően három részben (III. 30. 3. 1893. júl. 23.; III. 31. 3. 1893. júl. 30.; III. 32. 2–3. 1893. aug. 6.) újra népdalok következnek. A gyűjtő szomorúan konstatálja, hogy az „eddig gyűjtés szerint nem mondható ugyan gazdagnak az anyag, mert hiszen Erdélyi és Kriza – hogy úgy szóljunk – leszédtek a tej fölét, újabb termék pedig ritkábban és kevesebb értékű támad már, mert a kenyérért való küzdelem e korszakában több a jaj és a panasz, hogysesem a dal”. A közzétett első népdal legénycsúfoló, amely rendre gúnyolja ki a vidék különböző településeinek fiataljait. A gyűjtő két szövegrész párhuzamait jelzi a folklorisztikai irodalomból. A következő közlemény egy szerelmi dal töredékes változatát tartalmazza, két hivatkozással korábbi közlésekre. A rovat soron lévő részében⁸ egy népdal, valamint Egri Jenták nótája, valójában a megölt finác gyilkosságballadája olvasható. A ballada egyik formulája kapcsán a gyűjtő Balog Józsi balladájának a Kriza János által közölt változatára hivatkozik.

A rovat VI. része a katonafolklórról értekezik. A katonadalok és a verses szerelmes levelek a hosszú távollét gyötrelmeinek adnak hangot. A VI. rész 70 sor katonafolklórt, a VII. két verses levelet tartalmaz. Az utolsó szöveggel

⁷ Jankó 1893: 261, Almási 1977, Demény 1998: 80, 84, 130, Keszeg 2004.

⁸ A rovat V. része ismét IV. sorszámmal jelenik meg, s a sorozat végéig tart a cikkek téves számozása.

kapcsolatban a gyűjtő a következő megjegyzést teszi: „Noha Aranyosszék egyik falujában jegyeztem fel e levelet is, némi gyanúm azt sejteti, hogy nem oda való termék. Mindazáltal, mint olyat, melyet a legénység magáévá tett, jónak látok közölni.” (III. 33. 1893. aug. 13.; III. 34. 1893. aug. 20. 146–147.)

A VIII. rész példabeszédekről és közmondásokról értekezik. Bennük a nép „eredeti észjárása, igazság érzete s bölcselme van átszűrve, megtisztulva lerakva”. A proverbiumok létrejöttét a szerző a törvények megszületése előtti időkre vezeti vissza: „Midőn még nem voltak írott törvényeink, midőn nem paragrafusok korlátolták az emberek cselekedeteit, midőn az erkölcsbírák sem írták volt még meg erkölcsstanukat, s a népnek már akkor meg volt társadalmi törvénykönyve, mely a cselekedetek tömkelegében vezérlő fonalul szolgált.” A proverbiumok eredetével kapcsolatban újszerű megjegyzés a következő: „Minden faluban van egy-két s több oly élemedett ember is, ki tisztas öregségével, feddhetetlen jellemével, igazságszeretettel mintául áll a nép előtt. Az ily köztiszteletben állónak egy-egy alkalmas pillanatban elejtett, kipróbált tapasztalaton nyugvó bölcs mondása megjegyeztetik, szájról-szájra jár. Sok esetben azonban kevésbé fontosnak tartott személyek is szolgáltattak igen felkapott közmondásokat.” A közzétett proverbiumok többszörös szűrés után maradtak fenn. Az „országosan ismert és használt” közmondásokat a gyűjtő nem jegyezte fel, nem válogatta be pályamunkájába. Ugyancsak kimaradtak azok a proverbiumok, amelyek korábban napvilágot láttak.⁹ A pályamunka VIII. része 42, a következő, IX. rész pedig 87 proverbiumot közöl, betűrendes szerkesztésben (III. 35. 1893. aug. 27. 152.; III. 36. 1893. szept. 3. 155–156.).¹⁰

⁹ „Egyrészők alólírottól közölve megjelent már (Magyar közmondások könyve. Pécs. Sirisaka A. 1890.)” *Aranyosvidék* III. (1893) 35. 2. Sirisaka Andor: *Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*. Több forrás és számos munkatárs gyűjtése után. Nyomtatott Engel Lajos könyvnyomdájában. Hirt János közreműködésével szerkesztette és kiadja Sirisaka Andor. Pécsen 1890. A *Munkatársak névsora* közli az egyedüli erdélyi gyűjtő nevét is: *Borbély Sándor tanító, Torda*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0004/15702.html> (2012. 03. 12.)

¹⁰ Sirisaka Andor nem jelzi az egyes proverbiumok eredetét. Munkatársai megnevezése után pedig ez olvasható: „Továbbá az ország majdnem minden vidékéről igen számos középiskola növendékei. Különösen sokat fáradoztak a pécsi és kalocsai tanítóképző-intézeti ifjak. S még számosan mások, kik nevük, társadalmi állásuk s lakóhelyük elhallgatását óhajtják, és ismét mások, kik oly közmondásokat küldtek be, melyek már szerző kéziratai közt mind meg voltak.” Borbély Sándor pályamunkájában és Sirisaka Andor gyűjteményében vannak azonos, vagy megfogalmazásban hasonló proverbiumok. Az utóbbi gyűjtemény aranyosszéki eredetű darabjait azonban nem lehet azonosítani.

A gyűjtemény érdekessége, hogy 10 proverbiumhoz helyi történetet fűz. Az *El-elegyedik, mint a Csonka éneke* proverbium eredete: „Csonka énekelt a templomban, pedig nem tudott. Mikor figyelmeztette szomszédja, hogy nem jól énekel, ő azzal felelt: Elelegyedik a többi között”. Az *Elszökött, mint V.M. a lakodalambo* magyarázata: „V.M. nem tudott felelni a násznagynak, s szégyenletében megugrott”. *Ha bánad is, mindegy már* után a következő értelmezés olvasható: „Csonka a lakodalmán tánc közben tréfásan mondogatta (a mint ez szokásban van a székelyeknél): Bánom, hogy megházasodtam. / Bokkrétám sárba tapastam. – Mire felesége igen találóan felelt: »Ha bánad is, mindegy már.«” A VIII. részben olvasható a *Ha sz'sz, szejj, ne mindig szejj!* proverbium. Az eredetét értelmező történet a következő: „Egy napszámos asszony tanácsa leányához, a ki szemérmességből kis drb. kenyeret vágott magának. Utóbb újra kellett vágnia kétszer, háromszor is, mit megsokallván az anyja, ezt a fennebbi, már közszájon forgo tanácsot adta a lányának. Egyebekben annyit jelent, hogy: egyszer és derekasán tégy valamit, hogy sem sokszor és rosszul.”

Az *Üsmeri, mind Báló Béni a méhit* mögött álló történet a következő: „A rosz nyelvek ráfogták, hogy B.B. ráismert a darázsban a saját méh-hire”. Az *Üsmeri, mind Csonka a betűket, csak nem tudja rámondani* proverbium főszereplője újra Csonka: „Állítólag ő tette volna ezt a vallo-mást”. A *Jó mind a Létei M. szekere* a következő helyzetből ered: „Az én szekerem – úgy mondá ő – mindenképen jó, csak a 4 kereké s a 2 lajtorjája nem való semmire se. = Hasznavehetetlen”. A *Megjárta, mind a bágyani ember a harisnyáva* szólás egy rátótiáda tanulsága: „Az aranyos-széki a harisnya alatt juh-gyapjuból maga készítette nadrágot ért. A bágyoni ember olvasta az ujságban, hogy egy pár harisnya csak 20 kr., nosza egy néhányan megrendeltek anyit, hogy esztendőig legyen nekik harisnyájuk. Csak mikor megérkezett a sok harisnya vették észre, hogy: hásze ez nem harisnya, hanem strimpfli”. Az *Üjj fe czibre a kalánra!* szólás háttere egy anekdota: „Oly dologra mondják, melynek sikertelenségét előre tudják. Története ez: A gazda czibrével (híg vékony leves) tartotta szolgáját. Ez megsokalván a dolgot, kanalát domború felével felfelé merítette a levesbe, gúnyosan mondogatván: ülj fel czibre a kalánra! Idővel elment a szolga gazdájától. Egy télen azonban elfogyván a szolga buzája, volt gazdájához ment le a pinczébe vele, s buza merő kanalát hasonlólag fordítva merítvén a buzás szuszékba egyre biztatta ő is a buzát: Üjj fel buza a kalánra, de az bizony nem ült fel” (III. 36. 1893. szept. 3. 155–156.).

A X. rész mondákat ismertet visszafogott szűkszavúsággal. A gyűjtő megállapítása: „a *Mondák* birodalmában meglehetősen szegény e vidék.” Feljegyezte a holdba került, ott kapcáját szárító juhász történetét. Aranyosrákoson egy anekdotát örökített meg. Isten megkönyörült a szegény cigányon, búzaföldet ajándékozott neki. A cigány gondosan megdolgozta és őrizte a termést. Egyszer szél támadt, a búzatábla hullámozott. Hogy kiűzze a szelet, a cigány a botjával a földre verte a búzát. A legtöbb helyi mondát „ismerős már egész hazában” indoklással csupán megnevezi, de nem mutatja be. Ilyen a Szent László pénzének, a vízfakasztás, a hasadéokban megfogant rozmaringbokor eredettörténete. Megemlíti a torockószentgyörgyi vár óriásokhoz kapcsolódó történetét. Tekintve, hogy a történetnek német változata is ismert, valamint a magyar történetet Gyulai Pál ismertette már, szükségtelennek látja bemutatását. Tudomása van a Hasadék történetének román változatáról is. Részletesen a Vágottkő barlangjában kincset őrző tündérek mondájára tér ki. Aranyoszáken lejegyezte Baba Dokia román mondáját, amelyet viszont szintén nem ismertet, mert Marienescu Athanáz az Ethnographiában közzétette (III. 38. 1893. szept. 17. 162–163.).

A XI–XIII. részt a gyűjtő a gyermekjátékok bemutatására szenteli. Tapasztalata szerint „a játszási kedvnek általános hanyatlása konstatálható falun úgy, mint városban, kisebbek és nagyobbak között, az iskola falain belül s azon kívül”. Feledésbe merült többek között a hidas-játék, a *kótya* nevű labdajáték, a *peggyes*, a *hajdú-biro-szegényember*. A Kiss Áron gyermekjáték-, Porzsolt Lajos labdajáték-gyűjteményében szereplő játékokat csupán felsorolja, leírásukat nem tartja szükségesnek (Porzsolt 1885, Kiss Á. 1891). Az első rész 12, mind fiúk, mind lányok által játszott játékot, valamint 10 „durvább”, fiúk által játszott játékot sorol fel, közülük 4 játékot bemutat, a második rész 5, a harmadik rész pedig 8 „mezei és erdei játékot” ír le (III. 39. 1893. szept. 17. 165.; III. 40. 1893. szept. 30. 170.; III. 41. 1893. okt. 7. 174–175.).

A pályamunkát záró XIV. rész jellegében eltér az előzményektől. Címe: *Egy pár vonás az Aranyosszékiekről*, jellemrajz a vidék lakóiról. Megfigyeléseit a következőképpen foglalja össze: nemesi eredetüknek tudatában vannak, önértzetesek, földművelésből élnek, csinosan öltöznek, szeregyenén étkeznek, tapasztaltak és bölcssek, a bánat nem törte meg őket, „pesszimiztikus vonásuk” „képtelenné teszi a kitörő öröm élvezetére”, ennek ellenére bizakodóak, kitartóak, „soha biztost, határozottat nem

mondanak”, erkölcsük „inkább jó”, testtartásuk görnyedt, járásuk nehézkes (III. 42. 1893. okt. 16. 178–179.).

A pályamunka olvastán világossá válik, hogy szerzője figyelemmel követte a folklórgyűjtés kibontakozását. Jelezte a Tordán és az Aranyosszéken összegyűjtött népköltési szövegek és a Kriza János, Erdélyi János és Porzolt Lajos által közölt népköltészet tipológiai és szöveg-egyezéseit. A VIII. rész már-már leleplezi a gyűjtő kilétét, amikor több proverbiumot kihagy gyűjteményéből, minthogy azokat közlésre Sirisaka Andornak korábban átengedte. Gyűjtői módszere következetes, a korszak szintjén áll. A tájnyelvi sajátosságokat érvényesülni engedi. A mondákat és a játékokat azonban mindössze kivonatossan ismerteti. Ismeri a folklóelemek helyi és regionális változatait, közlésükről többnyire lemond, amennyiben azok a magyar nyelvterületről korábban felszínre kerültek. Amennyiben viszont az aranyosszéki változat eltér a közölt szövegvariánstól, közlését érdemesnek tartja, az egyezés és az eltérés jelzésével. A szövegek közlésében a műfajiságot tartja szem előtt, ezen belül a proverbiumok esetében a betűrend, a játékok esetében a játékot gyakorlók neme, valamint a játék gyakorlásának helyszíne szolgál a rendszerezés alapjául. A népballadák közé úttörő bátorsággal jegyzi fel a lokális történeteket. A mondák egyik része szintén a vidék természeti objektumaihoz kötődik. Az egyes szövegek után nem tünteti fel a gyűjtés helyét, az adatközlő személyét.

A gyűjtő, s a lap pályázata díjnyertésének kilétét az Aranyosvidék olvasói a pályamunka utolsó részének megjelenése után tudhatták meg. A feltárult titok mindenkit meglephetett, ugyanis az ismeretlen pályázó korábban az első díjjal járó babérokot már learatta: Borbély Sándor. Az utolsó közleményt követően olvassuk a lapban: „Ez ethnographiai gyűjtemény-sorozat névtelenül vett részt az »Aranyosvidék« pályázatán. A bírálók dicsérettel tüntették ki. Im ez utolsó közleménynél tudhatjuk szerzőjét, ki több hirlapnak és folyóiratnak dolgozik, többek közt az »Ethnographiá«-nak is. Jelen »néprajzi feljegyzések« sorozatában van egy csoport táncznóta, miket előbb az »Ethnographia« közölt volt s onnan a »Kolozsvár« napi lap is átvette. Az »Aranyosvidék« 20 koronás pályadíját ugyan-e szerző nyerte el. »Karácsonyi versmondások« cz. közleményével, melyet Dr. Jankó János, az »Aranyosvidékből« vett át a »Torda, Aranyosszék, Toroczkó Magyar (székely) népe« cz. könyvébe.” (III. 42. 1893. okt. 16. 179.)

Borbély Sándor. Aranyosrákoson született (1866. január 14.). Unitárius vallását követve Tordán¹¹ és Zilahon tanult, majd a budapesti Pedagógiumban. 1883-tól itt oktatott német nyelvet és irodalmat Herrmann Antal, a kolozsvári tudományegyetem későbbi néprajz magántanára. 1889-ben állt katedrára a tordai unitárius algimnáziumban.¹²

A népköltészet iránti érdeklődés fiatalkorát jellemezte. Az *Aranyosvidék*ben megjelent két pályamunka mellett az *Ethnographiá*ban aranyosszéki táncszókat, az *Erdély* és a *Kolozsvár* című lapokban mondákat tett közzé (Borbély 1891, 1893, 1894). Érdeklődésének alakulásában bizonyára nagy szerepet játszott testvérbátyja, Borbély György, aki a pályázat kiírásakor az *Aranyosvidék* főszerkesztője volt.

Aranyosszéki gyűjtéséből készült folklorisztikai pályamunkát később is adott le.

A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1878-ban kezdett működni. Szépirodalmi szemléje, az *Erdélyi Figyelő* első száma 1879 szeptemberében látott napvilágot. A lapot szerkesztő Tolnai Lajos felkarolta a társaság alapszabályzatának azon szándékát, hogy felkutassa és közzétegye a népköltészeti hagyományokat. A lap a társaság több tagját ösztönözte népköltési szövegek lejegyzésére és közlésére. A társaság kiadványa azonban már második évben torzóban maradt, a lap 42 szám után megszűnt, s maga a társaság is kimerülni látszott. 1896-ban Petelei István állt élére, aki a „*Vadrózsák* folytatását” tűzte maga elé célul.

¹¹ Az első osztályt 1877–1878-ban kezdte. III. osztályos tanulóként az 1879–1880-as tanévben a latin nyelv tanulásában tett előmenetelért 2 tallér jutalomban részesült, a gondnokság további 3 tallérral jutalmazta tanulmányi eredményeit (Kovács 1880: 60–61). Az V. osztály elvégzése után kikerül az unitárius oktatás nyilvántartásából.

¹² A tordai unitárius gimnázium története szerint mindössze az 1889-es évben tanított – tanítóként – Tordán (Varga 1907: 166). A tordai unitárius gimnázium értesítője szerint az 1890-es tanévben a negyedik osztályt tanította, valamint vallás és testnevelés órákat tartott. „Firtos Ferencz helyébe köztanítónak és isk. főnöknek a mélt. E.K. Tanács Borbély Sándor polg. iskolai okleveles tanítót nevezte ki.” (Kovács 1890: 61). Tordai tartózkodása idején az önképzőkör egyik vezetője volt: „A fiúiskola III., IV. és V. oszt. tanulói kéthetente egyszer, szombaton 5–7 óráig önképzőköri gyűlést tartottak Nagy Béla tanító elnök és Borbély Sándor isk. főnök vezetése alatt, amely gyűléseken a szavalatokat maguk a növendékek bírálták meg. Tizenhárom rendes gyűlésen 91 jegyzőkönyvi pont szerkesztetett és 187 szavalat tartatott.” (Varga 1890: 34–35)

Az év végén azonban távozott Tordáról: „Borbély Sándor volt köztanító és isk. főnök elpályázott Vácra a siket-némai tanári tanfolyamra.” (Kovács 1890: 66)

Az első pályázat kiírására 1896 májusában került sor. A felhívás lakodalmak táncszavainak, valamint a halotti tor verseinek, „egy vidék hasonnemű verseinek” összegyűjtését bátorította. A megjelölt időpontig három pályamunka készült el. Az eltelt évszázad alatt mindháromnak nyoma veszett. A kutató Olosz Katalin derítette ki, hogy az egyiknek „úgy tűnik, Borbély Sándor aranyosszéki származású váci süketnéma-intézeti igazgató volt” a szerzője.¹³

Ekkorra azonban Borbély Sándor pályája jelentős fordulatot vett, amely mind szülőföldjétől, mind korábbi érdeklődésétől jelentősen eltávolította. 1890-ben Vácott a siketnéma intézet tanítója, 1892-től tanára, majd – miután 1897–1899 között a budapesti siketnéma intézetet vezette – 1899-től igazgatója. Vácott hunyt el 1963. december 9-én.¹⁴

Borbély Sándor folklórgyűjtői érdeklődésére vonatkozóan gyérek az adataink.¹⁵

Népköltészet iránti érdeklődés a tordai gimnáziumban. Tordán 1830-ban héttagú olvasótársaság alakult. Ennek mintájára az unitárius gimnázium 15 tanulója szintén olvasótársaságba tömörült. Megrendelték a *Jelenkor*, a *Nemzeti Társalkodó* és a *Kolozsvári Társalkodó* című lapokat, amelyeket elolvasás után a gimnázium könyvtárában helyezték el. Az 1852–1853-as tanévben a tordai olvasótársaság „összeköttetésre és pártolásra hívja fel a kolozsvárit”, „mire az örömét fejezi ki az itten is nyilvánuló haladáson, abban szegénységétől telhető segílyt ígér” (Varga 1907: 378).

A tordai unitárius gimnáziumban az önképzőkör meglétéről az 1872–1873-as tanévből származik az első adat. 1873–1874-ben az önképzőkör újraszerveződött, az olvasókörrrel társult, s „az ifjúság szépirodalmi munkálkodásban és vers szavalásban gyakorolta magát”. A diákok közömbösége láttán az önképzőkör az igazgatóságot arra kérte, hogy a III–V. osztályosok számára tegye kötelezővé az önképzőkörön való jelenléte. Az 1881–1882-es tanévben az állami polgári fiúiskola III–V. osztályos diákjai szerveztek ifjúsági önképzőkört. Összejöveteleiket szombaton délután

¹³ A Kemény Zsigmond Társaság folklórgyűjtő mozgalmaról, az 1897-es pályázati kiírásról: Olosz 1982: 155–158.

¹⁴ Életpályáját vázlatosan lexikonokból ismerjük (Gulyás 1941 III: 910–911).

¹⁵ Borbély Sándor kéziratosságot a család az 1990-es években a Váci Országos Siketnéma Intézetben helyezte el. A család tudomása szerint a hagyatéki gyűjtést nem tartalmazott. Borbély László levele, 2012. július 5.

tartották. A programot felolvasás és szaválás töltötte ki, a büntetésekből és a tagsági díjból befolyt összeget jutalmakra fordították.¹⁶

A tordai gimnáziumban 1878-ban lépett életbe az Unitárius Egyházi Főtanács azon szabályzata, amely az igazgatóság feladatait rögzítette. A 3.h. pont előírása szerint „az iskolában lévő egyletek működését figyelemmel kíséri. Azok vezetésére a tanárok közül mindenikhez felügyelőt nevez. Azok jelentéseit és számadásait beveszi és megvizsgálja.” (Varga 1907: 235). A 3.j.ee. pont szerint pedig „Irodalmi célra szánt alapítványokra a pályázatot kihirdeti s a beérkezett pályamunkákat megbírálja, a legjobbaknak, vagy ha egy érkeznék s arra érdemes, a pályadíjat kiadja.” (Varga 1907: 235). Az önképzőkörre vonatkozó feljegyzések nem említik a népköltészet iránti érdeklődést.

Nemrég Orbán Balázs gyűjtötte a vidéken. 1862–1867 között járta be a Székelyföldet, a nagy művet 1868–1873 között jelentette meg, 1871-ben az Aranyosszékről írott monografikus munkát (Orbán 1871).¹⁷ Torda története sem hagyta nyugodni, ezért ide ismét visszatért. Az új munkát 1889-ben zárta le (Orbán 1889). A környéken járva hosszasan időzött Várfalván, innen „tekintett át” Aranyosrákosra. Figyelmét hosszasan lekötötte a Várfalva határában állt Tordavár, a közelben magasodó Székelykő, a két falu határában felbukkanó római kori leletek, a lakosság viharos történelme, az unitarizmusban játszott szerepe, valamint a kiemelkedő családok tagjainak teljesítményei.

Másfél évtizeddel később Jankó János szállt ki a vidékre.

Az *Aranyosvidék* a készülődő kutatásról 1892. február 21-én adott hírt. K. Weress Sándor (ügyvéd, levéltári kutató) a frissen megjelent *Kalotaszeg magyar népe* című kötet ismertetése végén a következőket írja: „Dr. Jankó János szerkesztőségünkhöz intézett levelében jelezte, hogy az idei nyáron egészen hasonló munkálatok céljából Torda és Toroczko magyarságát akarja feldolgozni. Szívesen látjuk. Csak annyit kívánunk ezúttal megjegyezni, hogy Torda magyarsága új település. Itt mint e lapok szerkesztőjének a »Torda őscsaládai« című munkájában ki van mutatva, Bethlen Gábor saját palotás vitézeit telepíti Új-Tordára, Ó-Tordát pedig II. Rákóczy György a Lugos és Karánsebesi menekülteket, II. Apafi Mihály pedig a Nagyvárad városi és Nagy-Várad környéki nemességgel telepítette

¹⁶ Az olvasótársaság és az önképzőkör iratai elkallódtak (Varga 1907: 378–379).

¹⁷ Életműve, néprajzi jelentőségének összefoglalása: Kós 1957.

be. Ezenkívül a tordai 24.000 hold területű határ nagysága arra vall, hogy ide több falu olvadt bé, magával hozva határát is.

A volt Aranyosszék községei már más viszonyok között éltek, ezek képezték a 6-ik székely széket és V. László telepítette oda a 13-ik században. Ezek éles ellentétben a kalotaszegi néppel fejenként nemesek voltak, de a királyi adományos kézdi székelyek folytonosan felfrissültek a közéjük települt belső székelyföldről oda szállongó székelységgel.

Más nép egészen a toroczkói s az ezzel rokon járavölgyi magyarság. Történelmi tény, hogy II. Gejza Toroczkóra Eiserwurzel környékéről Németalföldről 1142-ben az ottani bányák művelésére százszázakat hozott, de azon családok majdnem kivétel nélkül kihaltak, vagy beolvadtak az ott talált és a volt aranyosszékéről odaszivárgó magyarságba. Hogy pedig ott túlnyomólag magyar népet találtak, bizonyítja az egészen hasonló öltözködésű és hasonlóan építkező Toroczkó-Szentgyörgy népe, mely szintén jobbágy nép volt, s melynek ruházata, építkezése meglepően hasonlít a kalotaszegi néphez.

Ezek előre bocsátása után csak üdvözölhetjük dr. Jankó János munkáját, s cikkünket azon óhajással zárjuk bé: vajha minél többen követnék a tehetséges író ezen áldásos téren.” (*Aranyosvidék* II. 8. 1892. febr. 21.) K. Weres Sándornak a vidék lakosságára, lakosságának eredetére és összetételére vonatkozó megjegyzéseit bizonyára Jankó János is figyelembe vette. Kötetében felhasználja K. Weres Sándor és Orbán Balázs a témának szentelt publikációit.¹⁸ Kötetének címe utal arra, hogy a két város (Torda és Torockó), valamint a közöttük elterülő székely szék lakossága és kultúrája eltérő sajátosságokkal rendelkezik.

Jankó János 1892 júniusának közepétől szeptember elejéig volt terepen. Az *Aranyosvidék* a következő hírben tudósította olvasóit: „Dr. Jankó János a magyar földrajzi társulat titkára két hetet időzött Toroczkón néprajzi tanulmányozás céljából. A toroczkói népviseletről több fényképeszeti felvételt eszközölt. Szándéka nagybecsű tanulmányozását Tordán és a volt Aranyosszéken folytatni. Ajánljuk az illető hatóságok pártfogásába, mert egy ilyen vállalat elősegítése mindnyájunk hazafias kötelessége.” (*Aranyosvidék* II. 28. 1892. júl. 10.) Egy hónap múlva a következő hírt közli: „Dr. Jankó János néprajzi felvételek körüli munkálatát, melyet

¹⁸ Orbán 1871, 1889.

a volt Aranyosszéken már be végezett, városunk területén szorgalommal folytatja. Úgy a megyei, mint a városi hatóságok előzékenyen segélyére vannak. Több mint 70 tordai lakóst válogatott ki, akiknek arczát, termetét az ősmagyar típus kipuhatólása szempontjából összeméregeti. Üdvözljük őt körünkben, s reméljük, hogy a minden oldalról tapasztalt előzékeny fogadtatás kedves emlékét viszi tovább.” (*Aranyosvidék* II. 33. 1892. aug. 14.) További két hét múlva az olvasók a kutatás befejeztéről értesültek a lapból: „Dr. Jankó János budapesti egyetemi magán tanár Torockón, a volt Aranyosszéken és Tordán közel két hónapon át folytatott néprajzi kutatásait befejezte. Munkája a »Kalotaszeg magyar népe« című könyvének terjedelmesebb, s nekünk mindenestre érdekesebb lesz. A nemzeti szempontból mindenestre értékes munka költségeihez a volt Aranyosszék közbirtokossága 50 firttal, Torockó városa 100 firttal járult és hisszük, hogy Torda városa sem marad hátra e tekintetben.” (*Aranyosvidék* II. 35. 1892. aug. 28.)

Torockón és Kövenden 2-2 hetet időzött, majd rendre kiszállt a 20 faluba és Felvinc városába. „Elsőben és egyenkint a magyarokat, azután egy külön ezen célra tett körútban az eloláhosodottakat” járta be. Ez utóbbi útja 28 – településenként 1–3 – napon át tartott. Végül szintén két hetet szánt Tordára, s ezután Torockó lakóinak feltételezett származási helyére, Eisenerz-be utazott. Gyűjtőútja a vármegyei hatóságok, a vidék helyi előljáróinak (polgármester, rendőrkapitány, bíró) támogatását élvezte. A kiszállás költségeit a Magyar Földrajzi Társaság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a volt Aranyosszéki Közbirtokosság, Torda és Torockó városa biztosította. Jelenlétére, munkájának fontosságára a helyi lap is felhívta a figyelmet, támogatására buzdítva a lakosságot. „Befolyásukkal támogatták” Rédigér Béla, Torda-Aranyos vármegye alispánja, Velits Ödön, Torda polgármestere, Asztalos Gábor, Torockó főszolgabírája, Gál Mór kövendi bíró, Mészáros István felvinci polgármester, Magyar Efraim felvinci rendőrkapitány, Tordán Jakab Gergely rendőrkapitány, Csongvay Domokos polgármesterhelyettes, Krémer György bányanagy. Hasznos adatokat közölt a tordai Wolf Gyula gyógyszerész, Weress Sándor ügyvéd; a torockói Endes J. körjegyző „igen érdekes, részben múlt századbeli, részben újabb népköltési gyűjteménnyel” ajándékozta meg, Mészakőn pedig Nagy Titusz bíró. A papság „mindig és mindenütt a legteljesebb készséggel és legszívesebb jóakarattal adott meg minden adatot”. Ugyanezt a segítő-készséget tapasztalta az „értelmes tanítói kar” részéről. Várfalván Orbók

Ferenc unitárius lelkész, Kanyaró Mihály tanító, Aranyosrákoson Létai Máté unitárius pap támogatta a munkáját. Továbbá, a monográfia közel 50 adatközlőt név szerint sorol fel (köztük földművesek, bányászok). A terepmunka során megkérdezett személyek száma jóval nagyobb volt: „kik számtalan apróbb adattal járultak munkám felépítéséhez, egyenkint felsorolnom terem nem engedi.” A fizikai antropológiai vizsgálatot 83 egyénre terjesztette ki, antropométerrel méricskélve mindenikük fejének, törzsének és végtagjainak méreteit.¹⁹

Az *Aranyosvidék* II. 18-as számában, 1892. április 30-án Jankó János levélben mond köszönetet a könyv előfizetési felhívásának közléséért. Túlzott szerénységgel nyilatkozza, hogy a régióban eltöltött harmadfél hónap nem volt elegendő „tökéletes” munkára, a munkában olyan „hézagok” maradtak, amelyek „kitöltésre, kiegészítésre szorulnak”. „Az én feladatom nem is lehet az, hogy teljes pontossággal, a legalaposabb tudással s a legrészletesebb tárgyismerettel írjam meg egy vidék monografiáját. Erre egy emberélet kell, talán nem is egy, hanem több. Erre nemcsak annak az egy vidéknek ismerete kell, hanem az összes szomszédos vidékéké, melyek az adott területre a legcsekélyebb befolyást is gyakorolhatják. A mi feladatunk csupán az alapok lerakása. Nekünk annyit kell feljegyezni, amennyi elég, hogy egyik népet a másiktól megkülönböztetni, jellemezni tudjuk, s a tudomány mai állásán még ez is igen nagy feladat. Sorra járjuk az ország legkülönbözőbb népcsoportjait, szemünkkel meg kell látnunk a jellemzőt, a többitől megkülönböztetőt, pedig ez oly sokszor oly nehéz. Egy szakértő szemével meglátott, felismert alap az, melynek leírása a mi feladatunk” – írja. A munkát a könyv megjelenését követően a régióban élőknek kell folytatniuk, 10-20 személynek, 10-20 év alatt, „a tudomány, a nemzeti érzés, a hazafiság érdekében”. „A meginduló kutatásoknak” az *Aranyosvidék* lehetne fóruma. „Ez az a tér, mely Önnek, ez esetben a zszurnalisztikának, a leghálásabb leend.” Ha „mindenik száma csak egy megbízható néprajzi adatot közöl, egy év alatt is már mily forrásmunkája lehet ama vidék néprajzi megismerésének”.²⁰

A 19. század során a római leletek gyűjtésének valóságos mozgalma bontakozott ki Tordán. Tordai tartózkodása idején Orbán Balázs Nagy

¹⁹ A támogatókat és az adatközlőket Jankó János kötete élén nevezte meg (Jankó 1893: III–V).

²⁰ A lap pályázati felhívása Jankó János buzdító levele után három hónappal jelenik meg.

Miklós és Wolff Gábor gazdag gyűjteményét, valamint a több ház udvarán található római kori tárgyat szemlélhette meg (Orbán 1889: 53–59).

Téglás Istvánnak (1853–1915) testvérébátyja, Téglás Gábor, a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat alapító tagja példaképe, munkatársa volt. Tanulmányait Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden végezte. Gyógyszerészeti diplomával a tarsolyában kezdett tanítani, bátyja biztatására. Az évek során tanított Déván, Fogarason, Brassóban, Nagyszebenben. Amerre ment, 1873-tól mindenütt természetrajzi, régészeti, néprajzi-népköltészeti kutatásokat végzett, feljegyzéseket készített, eredményeit a kor tudományos lapjaiban közölte. Tanulmányozta Déva, Petroszény vidékét, a tömösi szorost, a Kisküküllő, a Nyárad, Hátszeg, a Homoród, Görgény vidékét. Kortársai „kiváló műveltsége, beható tanultsága, enciklopédikus ismeretei bőségének, széleskörű tudásának kiváló kvalitásai, megnyerő modora, élettapasztalatainak beforrottsága, kimértséggel párosult vezető erélye” révén tartották számon. 1894-ben báró Eötvös Loránd kultuszminister Tordára nevezte ki tanfelügyelőnek. Ettől kezdve kutatásai főleg Potaissa, a Legio V. Macedonica légiótábor emlékeinek felkutatására irányultak. Házimúzeumot szervezett az 1900-as évek elején felépült főtéri házában, amelyben több mint 2400 tárgy volt számontartva. Közöttük római leletek, érmek, néprajzi tárgyak, hímzések, templomi tárgyak, cigánykincsek, varázseszközök szerepeltek. Elimerésként több tudományos társaság választotta tagjai sorába. Mintegy 100 cikket közölt. Rajzai lapokban jelentek meg, s albumokba gyűjtve őrződtek meg. Halála után a múzeum tárgyai elkallódtak. Feljegyzéseinek kiadása folyamatban van.²¹

Botár Imre (1846–1906) az 1870-es években kántortanító volt Tordán. Fényképészeti műtermet tartott fenn, cikkeket közölt a fényképezésről. Régiséggyűjtő és régész. A római lelet-gyűjteményét lefényképezte és albumba kötötte.²²

Az önkéntes gyűjtők mozgalma időnként egy-egy tanár irányításával bontakozott ki. Kanyaró Ferenc (1859–1910), Torda szülőtte, a kolozsvári

²¹ Életpályájának összefoglalása: [Bajusz István]: Bevezető. In: Téglás 2005: 9–14.

²² A forrás: <http://www.flickr.com/photos/fotobarat3/4652029132/> (2012. 03. 18.)

unitárius kollégium tanára volt.²³ Ösztönzésére több kollégiumi tanuló készített néprajzi pályamunkát aranyosszéki falvakban.²⁴

Kádár József (1850–1939) az aranyosszéki Várfalván született, középorsú unitárius családban. Tanulmányait is részben itt végezte. A tordai unitárius gimnázium diákjaként *Remény* címmel diáklapot indított. Középfiskolai tanulmányait a kolozsvári unitárius kollégiumban fejezte be (1871), majd Budapesten a Polgári Tanítóképzőben szerzett oklevelet (1876). Élete és munkássága ettől kezdve eltávolította Aranyosszékétől, Déshez kötötte. A dési fiú-, majd leányiskola tanára, igazgatója volt. Szerkesztette a *Tanügyi Tanácskozó* című folyóiratot. Tagja volt a dési Monographiai Bizottságnak, a Szolnok-Doboka Megyei Irodalmi, Történelmi és Ethnographiai Társulatnak, az Erdélyi Irodalmi Társaságnak. Cikkeit a dési *Szolnok-Doboka*, a kolozsvári *Magyar Polgár*, a budapesti *Magyar Nyelvőr*, a tordai *Aranyosvidék* című lapok közölték.

Mint helytörténész, megírta Szamosújvár és Szék monográfiáját. 1890-ben jelent meg Désen a *Belső-Szolnok és Doboka megye története 1848–1849* című munkája. *Szolnok-Doboka vármegye nevelés- és oktatásügyének története* (Dés, 1896) című munkája 317 helység 247 iskolájának történetét foglalta össze. Réthy László, Tagányi Károly, Pokoly József társszerzőkkel 1901–1905 között, Désen jelentette meg a *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* hét kötetét. Ezt a munkát Aranyosszéken Orbán Balázs végezte el (Kiss F. 1990).

²³ Az általa végzett és irányított folklórgyűjtésről: Olosz 2001.

²⁴ A kolozsvári unitárius kollégiumban a Kanyaró Ferenc és Pálfi Márton tanárok által irányított gyűjtés kéziratok darabjai: MsU 1568/A/4: Orbók Gyula: *Várfalvi babonák, népdalok és táncszók*. 24 p. 1900 körül; MsU 2123/6: Várfalvi Mór: *Várfalvi népdalok*. 14 p. 1903; MsU 1579/3: Kelemen Miklós: *Népdalok és táncrigmusok Mészakőről és Marosvásárhelyről*. 164 p. 1900 körül; MsU 1568/A/3: Balogh Gábor: *Népdalgyűjtemény* (Bágyon). 30 p. 1900 körül; MsU 1579/4: Vernes József: *Népmesék és népdalok* (Torockó). 24 p. 1900 körül; MsU 1579/1: /névtelen/: *Pályamunka. Népmese gyűjtemény* (Torockó). 50 p. 1900 körül; MsU 1568/A/2: Bartha Miklós: *Népmese gyűjtés Torockóról*. 70+17+24 p. 1908; MsU 1568/A/1: Gálffy Mózes: *Népmese gyűjtés Mészakőről*. 86 p. 20.sz. eleje.

Kanyaró Ferenc kéziratok hagyatéka az Unitárius Egyház Levéltárában őrződött meg, Kolozsvárt. A hagyatéka többek között aranyosszéki folklórszövegeket is tartalmaz. Az állományra Olosz Katalin hívta fel figyelmünket.

Következtetések. A fél évszázadot megért *Aranyosvidék*nek jelentős szerepe volt Torda és környéke szellemi életében, s ezen belül a népi hagyományokkal szembeni tisztelet és felelősség meghonosításában. Indulásától kezdve rendszeresen felhívta a figyelmet a kibontakozó néprajzi kutatásokra, az intézményekre, a kiadványokra. Tudatosította a hagyományok érték voltát, veszendőségét. Összegyűjtésükre, lejegyzésükre ösztönözte olvasóit, közlésükkel népszerűsítette a helyi hagyományokat. Hírt adott a hagyományok összegyűjtésére, őrzésére irányuló erőfeszítésekről. A régészeti, a levéltári és a néprajzi hagyományok kérdésének napirenden tartásával ezek érték voltát, a velük való foglalatосkodást a mindennapi élet szintjén állandósította.

Szakirodalom

ALMÁSI István

1977 Bajka Sándor balladája. In: SZABÓ CSABA (szerk.): *Zenetudományi Írások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 87–112.

BORBÉLY Sándor

1891 Az aranyosszékiek tánca. *Ethnographia* II. (6) 243–246.

1893 Torda–aranyosszéki népmondák. *Erdély* II. (10) 358–360.

1894 A Torda-hasadék. *Kolozsvár* VIII. (258) 1–2.

DEMÉNY Piroska

1998 *Aranyosszék népzeneje*. Néprajzi Múzeum, Budapest

GULYÁS Pál

1939–1944 *Magyar írók élete és munkái I–VI*. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest

JANKÓ János

1893 *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe*. Budapest

KESZEG Vilmos

2004 *Aranyosszék népköltészete*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2011 A hírlapok reklámszövegeinek autobiografikus funkciói. In: *Uó: A történetmondás antropológiája. Egyetemi jegyzet*. Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 209–259.

KISS Áron

1891 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest

KISS Ferenc

1990 Várfalvi Kádár József. *Aranyosszék* II. 14.

KÓS Károly

1957 Orbán Balázs, a néprajzkutató. In: BODOR András – CSELÉNYI Béla – JANCSÓ Elemér – JAKÓ Zsigmond – SZABÓ T. Attila (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 436–451.

KOVÁCS János (szerk.)

1880 *Értesítő az unitárius vallásközösség iskoláiról az 1879–80-ik tanévben*. Papp Miklós örökösei, Kolozsvár

1880 *Értesítő az unitárius vallásközösség iskoláiról az 1889–90-ik tanévben*. Ajtai K. Albert nyomdája, Kolozsvár

OLOSZ Katalin

1982 A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság népköltészeti tevékenysége. In: KRÍZA Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklóriskutásról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 151–164.

ORBÁN Balázs

1871 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból*. V. kötet. Pest

1889 *Torda város és környéke*. Budapest

PORZSOLT Lajos

1885 *A magyar labdajátékok könyve*. Aigner Lajos, Budapest

TÉGLÁS István

2005 *Téglás István jegyzetei. Régészeti feljegyzések*. I/1. kötet. Scientia Kiadó, Kolozsvár

VARGA Dénes

1890 *A tordai állami polgári fiú-, leány- és elemi leányiskola Értesítője 1889/90. évre*. XII. Pollák T. Könyvnyomdája, Torda

1907 *A tordai unitárius gimnázium története*. Fodor Domokos Könyvnyomdája, Torda

WERES Sándor

1885 A volt Aranyosszék családai 1642-ben és most. *Kolozsvári Közlöny* 1885. jún. 2–4.

1890 *Torda őscsaládai*. Torda

Olosz Katalin

Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején

A magyar tudománytörténet mint érdekességet tartja számon, hogy az anyagi kultúra második nagy kutatási korszakának kiemelkedő egyéniségei, *A magyarság néprajzának megalkotói* – Bátky Zsigmond, Györffy István és Viski Károly – közül egyik sem etnográfusként kezdte tudományos pályáját. Más-más szakterületen indultak el, de viszonylag hamar megtalálták az utat, s fordultak a népi kultúra anyagi-tárgyi világának vizsgálata felé. Tudományos tevékenységükben közös az is, hogy elismert néprajztudósként is megőriztek valamit indulásuk szakterületének szemléletéből, gondolatvilágából, kutatási módszereiből, hasznosítva azt néprajzi munkásságuk során. Mint ahogy az is közös pályájukban, hogy más-más tájról érkezve, mindhárman megőrizték tudományos munkásságukban, felfogásukban származási környezetük jegyeit.

Bátky Zsigmond (1874–1939) Komárom megye kismemesi környezetéből érkezett, Lóczy Lajos tanítványaként földrajzot tanult, s „ilyen irányú érdeklődését nemcsak élete végéig megőrizte, hanem alaptudományát rendszeresen művelve sokat tett a magyar emberföldrajz kialakítása érdekében” (Balassa 1974: 188). Etnográfussá Nemzeti Múzeum-beli főnöke, Jankó János közvetlen hatására vált, mint ahogy Jankótól vette át a magyar lakóház kutatásának témáját éppen úgy, mint a néprajzi múzeológiai kézikönyv megvalósításának gondolatát.

Györffy István (1884–1939), a Nagykunság szülőtte, földrajzi és történelmi stúdiumokat folytatott. Tudományos tevékenysége a kun ősök nyomozásával kezdődött, s ennek során jutott el a kunok „nagy múltat sejtető hagyományaihoz” (Balassa 1974: 188). A magyar etnográfusok közül elsőként ismerte fel a történelmi módszer és szemlélet jelentőségét: úttörője volt a levéltári forrásokon alapuló néprajzi kutatásoknak, nemkülönben a történelmi szempontokat érvényesítő rendszerezési gyakorlatnak (Fillep 1979). Néprajzi indíttatását kolozsvári egyetemi éveitől számíthatjuk:

nagy hatással voltak rá Herrmann Antalnak, a néprajz első egyetemi magántanárának előadásai.

Az etnográfus triász harmadik tagja, Viski Károly (1882–1945) Erdélyt képviselte. Hármuk közül ő került leghamarabb kontaktusba a népi kultúrával, ugyanakkor ő volt az, aki viszonylag későn fordult a tárgyi néprajz felé. Filológusi alapképzettségét – latin–magyar szakos tanári diplomáját – a kolozsvári egyetemen szerezte, ahol – Györffy Istvánhoz hasonlóan – rá is hatással voltak Herrmann Antal néprajzi előadásai. A tudományos pályán azonban nyelvészként indult. Szabó T. Attila szavait idézve: „Nem lehet végigfutni Viski Károly tudományos irodalmi munkásságának két jegyzékét anélkül, hogy meg ne lepődnénk az induló fiatal kutató – látszólag – kizárólagos nyelvtudományi-filológiai érdeklődésének irodalmi megnyilvánulásain. A kezdeti tudományos munkásság első fél évtizedében, az 1905–1910, sőt még az 1917–1918 közé eső időszakaszban is e munkásságnak szinte teljes egészében a nyelvtudomány, illetőleg a filológia körébe tartozó könyveszeti adalékai inkább a nyelv, mintsem a népi élet vizsgálatára készülődő-elköteleződő kutatót sejtetnek velünk. S bár e munkásságban hamarosan egyre határozottabban a népi művelődés iránti érdeklődés uralkodik el, később is a közlemények egész sora állandóan éber nyelvtudományi – filológiai – művelődéstörténeti érdeklődésről tanúskodik.” (Szabó T. 1974: 158). A nyelvtudományi–filológiai elkötelezettség Viski életművében a nyelvtörténet iránti érdeklődéssel kezdődött, de hamarosan a nyelvjárásokat illetően mutatkozott a legerősebbnek. Nyelvészeti munkásságának – amint Szabó T. Attila értékeli – „kétségtelenül legkiemelkedőbb termékeit [...] nyelvjárásleíró dolgozatai között kell keresnünk. Közülük is méltatásra első helyet érdemel tudományos-irodalmi munkásságának második évében, 1906-ban szülővárosa nyelvéről közzétett, e nemben legterjedelmesebb dolgozata” (Szabó T. 1974: 161), *A tordai nyelvjárás* (Viski 1906). A három nagy egységből – bevezetésből, a nyelvjárást ismertető részből és adattárból – álló dolgozat nyelvtudományi jelentőségén túl egyben Viski Károlynak a népi élet jelenségei felé fordulását is dokumentálja. A hatvannégy oldalra terjedő dolgozatnak csaknem felét kitevő, közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat meg tájszókat magába foglaló adattári rész „a maga gazdagságában arról tanúskodik – állapítja meg Szabó T. Attila –, hogy Viski a nyelvjárási valóság összefoglaló bemutatása mellett fontosnak tartotta a leírás-hitelesítő szó- és szólásanyag egybegyűjtését, illetőleg közzétételét is” (Szabó T. 1974: 161).

Egy évtizeddel később Viski hasonlóan járt el másik nyelvjárás-leíró dolgozatában is: Arany János városának dialektusáról készített, a *Magyar Nyelvőr*-ben közzétett cikksorozatában a nyelvjárás sajátosságokat bemutató részekén túl három külön közlemény foglalta magába a Viski-gyűjtötte kiolvasók, köszöntők, gúnyolódók, játékversek, rigmusok, találos mesék, szólások és közmondások gazdag anyagát (Viski 1914).

A két dialektológiai szakmunka ismeretében magától kínálkozik a következtetés, hogy Viski Károly figyelme csupán a népköltészet apró műfajaira terjedt ki, azokra a népi szövegekre, amelyekben könnyűszerrel megragadhatók az élő nyelv jelenségei, mindenek előtt a hangtani és szókincsbeli sajátosságok. Viski Károly kéziratos hagyatéka viszont arra figyelmeztet, hogy a fiatal nyelvbúvár sokkal tágabb műfaji keretek között kereste a népnyelv sajátosságait bemutató szöveganyagot. Fennmaradt több gyűjtőfüzete, melyekben az apró folklórműfajokon túl tekintélyes mennyiségű népdal, tizenötöt meghaladó népballada és epikus ének, valamint egy betlehemes játék szövege is megtalálható. S hogy valóban demonstrációs anyagnak szánta ezeket a szövegeket, arról egy hamarosan idézendő levele tanúskodik.

A budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában¹ őrzött gyűjtőfüzetek² bizonyossága szerint Viski Károly még egyetemi hallgató korában kezdte gyűjteni az anyagot szülővárosa nyelvjárását bemutató munkájához. 1902–1903-ból ismerjük első balladalejegyzéseit, melyeket tordai vagy környékbeli falvak Tordán szolgáló énekeseitől gyűjtött. Az említett két év alatt tizenkét ballada- és balladatöredék szövegét jegyezte le Tordán, többnyire új stílusú baleset- és büntényballadákat³, de találunk közöttük régi stílusú klasszikus balladát is⁴ (*A halálraitélt húga, A halálra táncoltatott leány, Háromszoros magzatgyilkos, A megesett leány* – egy teljes és egy töredékes változat), illetve olyan ponyvaballadát⁵ (*Vadász és leánya*), melynek 20. század eleji – legkorábbi – erdélyi előfordulását Vikár Bélával csaknem egy időben (egy év eltéréssel) Viski Károly 1903-as tordai gyűjtése dokumentálja.

¹ A korábbi Ethnológiai Adattár jelenlegi hivatalos megnevezése: a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest.

² Lásd EA 10228, EA 10226, EA 10223, EA 10224, EA 270. – A dőlt betűvel kiemelt tételek tartalmazzak népballadát is.

³ *Német János története, Elégett a cserébeli határ, Gyula Bandi* (2 változatban), *Szócs Mária, A tordai kórház előtt homokos*

⁴ *Fehér László, Tollas Erzsébet, Szabó Vilma, Verje meg az isten...*

⁵ *Jó reggelt te szép kis lány*

A szám szerint szerénynek mondható gyűjtemény jelentőségét minde- nek előtt abban jelölhetjük meg, hogy Viski Károlyban a megbízható, szö- veghitelességre törekvő gyűjtőt tisztelhetjük. A gyűjtés finalitásának meg- felelően Viski nemcsak arra figyelt, hogy szó szerint, pontosan rögzítse a balladaszövegeket, hanem arra is, hogy a nyelvjáráskutatásban használt diakritikus mellékjelek segítségével a kiejtésbeli sajátosságokat is ponto- san tükrözze a leírt szöveg. Kriza János, Kálmány Lajos nyelvjárásra figye- lő lejegyzései után Viski Károly próbálta meg harmadjára a hangzó szö- vegnek írásban rögzített hiteles képét visszaadni. Igyekezete azonban hi- ábavalónak bizonyult: tordai nyelvjárást bemutató munkájának adattárá- ban egyetlen ballada sem jutott nyilvánosságra.

Ezt a kihagyást próbálta 1908-ban jóvátenni az akkor már a székely- udvarhelyi református kollégiumban tanító Viski Károly: a Tordán gyűj- tött népköltészeti darabokat két részletben beküldte közlésre. Feltehetően az *Ethnographiá*ba szánta közleményeit, mert kéziratai Sebestyén Gyula hagyatékából kerültek mai lelőhelyükre, az Etnológiai Archívumba. Az első részt 1908. április 7-én postázta a következő levél kíséretében: „Tisz- telt szerkesztő Úr! Még 1902–904 folyamán néhány értékesebb népköl- tési terméket jegyeztem föl Tordán. A tordai nyelvjárás c. tanulmányom függelékeül szántam, de ott ki nem adhattam. Azért is tartogattam, hogy dallamaikat is följegyezve, ezekkel együtt közölhessem. Minthogy azon- ban egy-két kedden nem fordulok meg Tordán, úgy gondoltam, jobb lesz közreadni úgy, amint vannak, mint tán soha-meddig várni a dallamok- ra. Első közleményül a betlehem-i verset küldöm; mintegy nyolc balladám van még a fiókomban, köztük tudtommal közöletlen is, s néhány hasz- nálhatónak látszó lírai is. – Közelebbről ezeket is beküldöm. Tisztelettel Dr. Viski Károly ref. koll. Tanár.” (Viski 1908) A levél társaságában ma is megtalálható a jelzett betlehemes játék, melyet Birs József húsz éves le- gény diktált le Tordán, 1903-ban. Ez azt jelenti, hogy a küldemény cím- zettje, a „tisztelt szerkesztő úr” valami oknál fogva nem küldte nyomdába Viski Károly munkáját, s az örökre kéziratban maradt volna, ha évtizedek múlva maga Viski Károly nem gondoskodik betlehemes játékának nyil- vánosságra hozásáról: *A magyarság néprajzának* harmadik kötetében, *a Drámai hagyományok* fejezetben – melyet maga Viski Károly jegyez – közölte a teljes leírást és szöveget (Viski é. n. [1935] 335–338).

Korántsem jutott osztályrészül ilyen szerencsés végkimenetel a Tor- dán gyűjtött balladáknak és daloknak, melyeket Viski Károly feltehetően

ugyancsak 1908 folyamán küldött Budapestre. A keltezetlen, kísérő levelet nélkülöző kézirat – hasonlóan a betlehemes játékéhoz – Sebestyén Gyula hagyatéki anyagából került az Etnológiai Archívumba (Viski K. é. n. [1908]). A gondosan letisztázott kilenc ballada és tizenegy népdalszöveg, valamint a hozzájuk fűzött jegyzetanyag Viski Károly életében nem jelent meg, halála után is csaknem fél évszázadnak kellett eltelnie, míg végre Keszeg Vilmos Aranyosszék népköltészetét bemutató monográfiájában a kilenc balladából nyolc nyomdafestéket látott (Keszeg 2004 I: 3. sz. (240–242), 4. sz. (242–243), 7. sz. (244–245), 8. sz. (245), 14. sz. (249–250), 27. sz. (259–260), 32. sz. (262–263), 33. sz. (263)).

Keszeg Vilmos betűhű másolatban tette közzé az említett balladákat, a másolatot azonban arról a kézitratról készítette, melyet Viski Károly közlésre szánt. Az pedig filológiai változatnak tekinthető a helyszíni lejegyzéseket tartalmazó gyűjtőfüzetek balladaanyagához viszonyítva. Vagyis: hangjelölés tekintetében a két szövegállomány különbözik egymástól. A nyelvjárási példaszövegeket gyűjtő Viski Károly aprólékos gondnal igyekezett minden hangtani, ejtésbeli jelenséget rögzíteni gyűjtőfüzetében, a népköltészeti szövegek publikálására készülő székelyudvarhelyi tanár viszont már csak minimális diakritikus mellékjelet használ, szemmel láthatóan arra törekszik, hogy lehetőleg az ábécé betűivel oldja meg a hangjelölés problémáit. Letisztázott szövegei jól tükrözik a nyelvész és a folklorgyűjtő egymásnak feszülését: eleinte úgy gondolta, hogy a hosszú magánhangzók egy részét ugyanúgy a betű fölé húzott vízszintes vonalkával jelöli, mint az *l, j* vagy *r* hangok előtt megnyúlt rövid magánhangzókat. Így is tisztázta le a balladákat. Időközben azonban rájöhett, hogy túlságosan megterheli a szövegeket a szokatlan hangjelöléssel, s átjavította a balladákat, az említett mellékjelt szigorúan csak a rövid magánhangzók bizonyos helyzetekben való megnyúlására használva.⁶

Nyelvészeti és folklorisztikai szempontok szimbiózisát figyelhetjük meg a balladákhoz fűzött jegyzetekben is. Az egyik bűntényballadáról (*Szócs Mária*) megjegyzi, hogy az tulajdonképpen nem tordai darab, mert énekese a

⁶ A balladaszövegeknek van még egy harmadik másolata is, melyet ugyancsak Viski Károly készített, s amely saját gyűjtései mellett két Hosszúfaluban, Viski Jenő által 1904-ben gyűjtött balladát is tartalmaz. Az írógéppel rögzített szövegekbe kézzel jelölte be a magánhangzónyúlásokat, ezúttal a gyűjtőfüzeteiben is használt háztetővel. A gépirat ugyancsak az Etnológiai Archívumban található, s érkezési dátumából ítélve (1941. júl. 1.) valószínű, maga Viski helyezte el a gyűjteményben. Vö. Viski 1941.

férjétől tanulta, aki viszont Székelykeresztúr vidékéről származott. Ugyanannak az adatközlőnek egy másik balladájáról a nyelvi-nyelvjárási sajátosságok alapján állapítja meg, hogy az is a férj útján kerülhetett át Tordára, a Székelyföldre pedig az Alföld felől érkezett. *Fehér László* balladája – olvashatjuk Viski Károly jegyzetében – „szintén Udvarhelyszékről kerülhetett ugyanazon úton. A *mekhállá, kimene, mekfördula* igealakokból következettünk erre. – Erdélybe annak idején persze »Magyarország«-ból került. A helyneveken kívül a következők is bizonyítják: *szegén legén, húgom, húgad, fójóshó* (=folyosó), *félkeresni, nyoszolyába, vasál* (=patkol); ezek ugyanis Erdélyben nem közönséges szók. A *mekszakaggyék, hánynyék* ices felszólító is odakünn ragadhatott a versbe, nyilván a kemény rímelés miatt azonban Erdélyben is megmaradt benne.” (Viski é. n. [1908] 1) *Fehér László* esetében tehát a nyelvész Viski szólalt meg, egy-két másik balladához viszont folklorisztikai szempontokat érvényesítve fűz megjegyzést. A *halálra táncoltatott leány* (Tollas Erzsé) balladájának szövegromlására egy várfalvi változat megfelelő helyének idézésével mutat rá, az erdélyi folklórban addig ismeretlen *Vadász és leánya* típusú ponyvaballadához fűzött magyarázatában pedig az összehasonlító folklorisztikát hívja segítségül. „Sajátosság alkotás – olvashatjuk a jegyzetben –. Az – *így mongya ő* – közbevetés megdöbbenően népietlen. Dallamának vége is idegenszerű, ha ugyan nem a vadászkiált hangjára akar emlékeztetni. Élve a gyanúperrel, mindjárt a följegyzés után boldogult Meltzl Hugo professzorhoz, az összehasonlító folklore nagymesteréhez folyamodtam. Diákos falusi ember alkotásának mondta, a lány szapora biztatgatásához, a vadász kötekedő húzódozásához hasonlóra azonban emlékezett a germán népköltés köréből. Erdélyi Pál dr.-nak pedig úgy rémlett – neki szintén megmutattam – hogy a Mátra vidékén hallotta. Erdélyből Etédrről és Olasztelekről való változatait ismerem.” (Viski é. n. [1908] 2) A rövid kommentár arról árulkodik, hogy 1908-ra Viski Károly már otthonosan mozgott az alakuló-formálódó folklorisztika értékrendjében: érzékeli a szöveg nem népi eredetét, figyel a szöveghez társuló dallam sajátosságára, idegenszerűségére, fontosnak tartja a ballada földrajzi elterjedtségének ismeretét, mint ahogy azt is, hogy tágabb, nemzetközi összefüggésben is keresse a ballada helyét. Az pedig, hogy felfigyel a dallamokra, mi több, felmerült benne annak a gondolata, hogy a korábban, nyelvészeti céllal lejegyzett folklórszövegeknek meg kellene keresni a dallamát is, kétségtelenül arra vall, hogy Viski Károly ismerte és magáévá tette a folklorisztika korszerű követelményeit.

Viski Károly 1908 áprilisában még azzal a gondolattal küldte el közlésre a tordai betlehemes játékot, hogy előreláthatóan nem tudja pótolni a hiányzó dallamokat. Második, balladákat és dalokat tartalmazó küldeményének jegyzeteiben viszont arról olvashatunk, hogy „A balladák dallamait Bakóczi Károly székelyudvarhelyi tanár volt szíves lejegyezni. *Fehér László* szövegéhez – szokatlan, sőt, furcsa – Udvarhely megyében kerítettem dallamot, Olasztelekről. Nem akartam dallam nélkül hagyni, aztán meg nyilván erről a vidékről került Tordára *Szócs Mária*val egyképpen. – A *Tollas Erzs*i és *Anyám, de jó anyám...* dallamát magam énekeltem. Nemkülönb a *Jó reggelt ...* kezdetűét. Ennek azonban Farkas László etédi fiú éneke után odavaló változatát is lejegyeztük. A tordai változatnál csiszoltabb, hajlékonyabb valamicskével.” (Viski é. n. [1908] 2)

A tájékoztatás nemcsak tartalmánál fogva, de amiatt is fölöttébb meglepő, hogy a kézirat szövegeihez nem társul semmiféle kotta. Mégis ez a rövid utalás segített egyrészt ahhoz, hogy azonosítani tudtam néhány névtelen, keltezetlen kottalapot, mely Sebestyén Gyula hagyatékából került az Etnológiai Archívum állományába, másrészt érthető kontextusba tudtam helyezni Viski Károly három udvarhelyi tanítványának 1908. április 2-ről és április 27-ről datált néhány balladafeljegyzését. A gyűjtő és gyűjtési év feltüntetése nélküli kottalapokon egymás után sorjázik *Fehér László* olaszteleki, a *Jó reggelt te szép leány...* etédi és tordai, a *Tollas Erzs*i tordai és az *Anyám, de jó anyám...* kezdetű ballada tordai dallama – vagyis mindazok a dallamok, melyekre Viski Károly utalt idézett jegyzetében. A szövegektől különsodródott kottalapokon – melyeket ma Sebestyén Gyula gyűjtéseként tart nyilván az Etnológiai Archívum (Sebestyén é. n.) – a balladák szövegéből csupán az első versszak található meg. Így tehát az újonnan gyűjtött olaszteleki *Fejér László* és az etédi *Jó reggelt te szép leány...* kezdetű ballada töredék.

A diákgyűjtésekről első ránézésre lehetett tudni, hogy Viski Károly környezetéből származnak, hiszen mindeniket keltezte és aláírta maga Viski, s különben is, az ő ajándékaként kerültek az Etnológiai Archívumba (vö. Barthalis 1908, Kállay 1908, Molnár 1908). Az Erdővidékről, Székelyszomborból és Miklósfalváról gyűjtött balladaszövegekről viszont nem lehetett tudni, hogy milyen körülmények között került sor feljegyzésükre. Tudott dolog, hogy Viski Károly rövid udvarhelyi tanársága idején – a diákok s néhány tanártársa bevonásával – néprajzi gyűjtemény létrehozását kezdeményezte. Elképzelhető tehát, hogy egyúttal folklórgyűjtésre is ráirányította a diákok figyelmét. Furcsának csak az tűnt, hogy a három diák mindegyike olyan balladákat

gyűjtött, amelyeknek tordai változatai Viski Károly gyűjtésében is megtalálhatók. E furcsa „egybeesésre” végül is Viski Károlynak az a mondata derített fényt, hogy „Fehér László szövegéhez [...] Udvarhely megyében kerítettem dallamot”. Vagyis tanítványai figyelmét tudatosan ráirányította bizonyos balladákra. A konkrét céllal, konkrét feladatra irányuló egyszeri gyűjtés eredményeképpen végül is gazdagabbak lettünk – még ha mostanig kéziratban lap pangtak is – *Fehér László* erdővidéki szövegével és olaszteleki dallamával, a *Vadász és leánya* típusú ponyvaballada erdővidéki és miklósfalvi szövegével és a Viski gyűjtötte etédi dallamával, *Szabó Vilma* székelyzsombori szövegével, valamint további három Udvarhely vidéki helyi büntényballadával.

Tanári pályájának udvarhelyi időszakában Viski Károly nemcsak a Tordán gyűjtött balladákhöz próbált dallamot keresni, de újabb balladagyűjtéséről is számot adhatunk. A *Székely határozók* című dolgozatához gyűjtve anyagot, 1909-ben Siklódon és Etéden tekintélyes mennyiségű népdalt és néhány balladát írt be gyűjtőfüzetébe. Siklódon jegyezte le a *Három árva* és *Farkas Márton* balladáját, valamint egy históriás éneket Szentháromság falu 1858-as pusztulásáról (Viski é. n. [1909]). Ismereteim szerint ezek voltak utolsó balladafeljegyzései. A népköltészet, a nép szellemi hagyományai iránti érdeklődés azonban tudományos pályáján végig elkísérte: a már említett nagyszalontai gyűjtése és *A magyarság néprajza* harmadik kötetének *Drámai hagyományok* fejezete bizonyoság erre. Balassa Iván szerint „mindig megőrzött folklórérdeklődésének gyökereit Herrmann kolozsvári előadásában kell keresnünk” (Balassa 1974: 189).

Összegezve az elmondottakat: Viski Károly és néhány diákja 1902–1909 között 18 balladatípus és epikus ének 26 változatát mentette meg a feledéstől, a balladáknak csaknem fele, tizenkettő Tordáról került elő, valamennyit Viski Károly gyűjtötte – új balladaföldrajzi területet fedezve fel a kutatás számára. A fennmaradó tizennégy balladát – kettő kivételével – Udvarhelyszék falvaiban rögzítették Viski Károly tanítványai, illetve maga a tanár. A kivételként emlegetett két balladát – *Bogár Imre* és *A megszólaló halott* balladáját – Viski Károly öccse, az akkor nyolcadik gimnazista Viski Jenő gyűjtötte 1904 augusztusában Hosszúfaluban.⁷

⁷ Levéltári kutatások alapján Keszeg Vilmos derítette ki, hogy Viski Károly és Jenő testvérek voltak. Ugyancsak ő tisztázta, hogy Viski Károly születési éve és napja nem 1883. április 14., ahogy több életrajzban is szerepel, hanem 1882. április 12. Mindezekről lásd bővebben Olosz 2011: 19, 21. Ezúttal is megköszönöm Keszeg Vilmosnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Viski Károlyra és a Viski családra vonatkozó levéltári adatokat.

A gyűjtemény nagyobb részét új stílusú baleset- és bűntényballadák, illetve helyi balladák teszik ki, a régi stílusú klasszikus balladák szerényebb mértékben vannak jelen. Újdonsága a gyűjteménynek a *Vadász és leánya* típusú ponyvaballada négy változatának és dallamának a rögzítése. A Tordán és Udvarhely megyében gyűjtött négy variáns Vikár Béla 1902-ben feljegyzett zetelaki változatával együtt a ballada erdélyi előfordulásának első dokumentumai.

S ha már szóba került Vikár Béla neve, érdemes összevetni Viski Károly gyűjteményét az övével, mivel Vikár Béla is a 20. század elején gyűjtött Erdélyben – Udvarhely megyében és Kalotaszegen. Az összehasonlításba egyúttal érdemes bevonni a másik nagy századfordulói balladagyűjteményt, a Kanyaró Ferenc hagyatékát is, mely a kolozsvári unitárius kollégium diákjainak gyűjtéseit tartalmazza a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedéből. A Viski-féle gyűjtemény kapcsolatba hozása Kanyaró Ferenc hagyatékával már csak azért is megérdemel egy kis kitérőt, merthogy a kolozsvári kollégiumi tanár ugyancsak Torda szülötte volt. De fontosnak véljük a futólagos összevetést azért is, mert az Erdély egész területéről összesereglett, Kolozsváron tanuló unitárius diákok tekintélyes mennyiségű népballadát szedtek össze az egykori Udvarhely-, Maros- és Háromszék unitárius falvaiból, s jószerevével ők fedezték fel Aranyosszék balladahagyományait is.

Az összevetés természetesen nem a három gyűjtemény minősítését célozza, hanem a Viski gyűjtötte balladák századfordulói – század eleji népszerűségére, gyakoriságára vagy éppen gyér előfordulására igyekszik rávilágítani. A csaknem napjainkig kéziratban és szétszórta heverő Vikár-hagyaték⁸ és a feltárás folyamatában lévő Kanyaró-gyűjtemény⁹ azt bizonyítja, hogy bizonyos balladatípusok a századforduló táján igen népszerűek lehettek: szövegeiket – dallamaikat sok helyen, sokféle változatban találták meg a gyűjtők. Nem véletlen tehát, hogy Viski Károly nagyon is szórványos és esetleges tordai és Udvarhely megyei gyűjtése során is felszínre került *A halálraítélt húga*, *A megesett leánya*, *A halálra táncoltatott*

⁸ Vikár Béla népzenei-népköltészeti gyűjtéseinek összesített kiadása 2009-ben jelent meg elektronikus adathordozón. Lásd Vikár–Sebő–Küllös 2009.

⁹ Kanyaró Ferenc hagyatékának feltárása százados késéssel csak a 20. század végén kezdődött el, s csak részben történt meg. Lásd Olosz 2003, 2008, Kanyaró–Rédiger–Olosz 2009.

leány, *A háromszoros magzatgyilkos, A három árva, A megszólaló halott* típusú ballada, vagy *Bogár Imre* balladájának egy változata.¹⁰

Az összehasonlításból az is kiderül, hogy a Viski Károly gyűjteményében megtalálható baleset- és bűntényballadák jobbára helyi balladaként kerültek feljegyzésre, amit utóéletük, pontosabban a későbbi feljegyzések/változatok hiánya bizonyít leginkább. Közülük csupán két bűntényballada – *A meggyilkolt legény (Farkas Márton)* és *Felesége gyilkosa (Gyula Bandi)* – kivétel, s mindkettő érdekes észrevételre ad lehetőséget. *Farkas Márton* balladáját Kanyaró tanítványai az egykori Marossszék és Maros-Torda megye településein találták meg, s keletkezésének történetéből ítélve e régió helyi balladája volt. Viski Károly siklói változata az első bizonyítékok egyike, hogy a 20. század elején e balladát nagyobb földrajzi területen ismerték.¹¹ A feleségét meggyilkoló Gyula Bandi esetében az előbbinek éppen a fordítottját állapíthatjuk meg: a ballada a századforduló éveiben csak Tordán fordult elő: Viski Károly két tordai változata, Kanyaró ugyancsak Tordán gyűjtött egyetlen szövege arra enged következtetni, hogy a feltehetően Magyarországról „importált” ballada először Tordán vert gyökeret, a századforduló táján Tordától keletebbre/délebbre még ismeretlen volt.¹² Meglepő viszont, hogy a másik, jellegzetesen Torda környéki helyi bűntényballadával, Bajka Sándor históriájával (*Keresztanyja gyilkosa*) Viski Károly nem találkozott, holott a vele csaknem egykorú¹³ véres esemény balladai megfogalmazását Kanyaró tanítványai nemcsak Tordán és környékén, de már háromszéki és Maros-Torda megyei településeken is megtalálták. Ellenpontként viszont felemlíthetjük, hogy a *Vadász és leánya* típusú balladának, melynek szülővárosában és Udvarhely megyében Viski Károly négy változatát találta meg, s ez utóbbi régióban Vikár Béla is feljegyezte egy variánsát, Kanyaró Ferenc tanítványai egyetlen példányát sem rögzítették.¹⁴

¹⁰ Lásd a Függelékben közölt összehasonlító táblázatot.

¹¹ Egy évvel korábban, 1908-ban Bartók Béla egy gergyóújfalusi változatát közölte a balladának. Vö. Bartók 1908: 111–112.

¹² Természetesen mindig bele kell számítani a gyűjtés véletlenszerűségét, azt, hogy a gyűjtő kivel találkozik, kitől és mit gyűjt.

¹³ A gyilkosság 1883. február 21-én történt, a gyilkos kivégzésére 1883. november 17-én került sor. Vö. Keszeg 2004 II: 381.

¹⁴ Az előadás bővített változata, a Viski Károly és diákjai által gyűjtött balladák szövege és dallama megjelent a szerző 2011-ben kiadott kötetében. Vö. Olosz K. 2011. 9–70.

Források, szakirodalom

BALASSA Iván

1974 Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly munkássága a magyar néprajzban. *Ethnographia* LXXXV. (1) 187–192.

BARTHALIS Imre

1908 *Két ballada* [Fehér László, Jó reggelt te szép vadász] Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Jelzete EA 277.

BARTÓK Béla

1908 Székely balladák. I–II. *Ethnographia* XIX. (1) 43–52, (2) 105–115.

FILEP Antal

1979 Györffy István. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 372–373.

KÁLLAY Károly

1908 *Szabó Vilma balladája*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Jelzete: EA 276.

KANYARÓ Ferenc – RÉDIGER Ödön – OLOSZ Katalin

2009 *Ne mondd, anyám, főd atkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei. Szabéd, 1895–1896*. Rédiger Ödön gyűjtését Kanyaró Ferenc hagyatékából bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. (Krizsa Könyvtár) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KESZEG Vilmos

2004 *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. (Monográfia)* I–II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

MOLNÁR Andor

1908 *Balladák*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Jelzete: EA 272.

OLOSZ Katalin

2003 Kanyaró Ferenc és az erdélyi magyar népballadakutatás. In: *Uő: Víz mentére elindultam. Tudománytörténeti, népismereti írások*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 31–45.2008 Háromszéki népballadák Kanyaró Ferenc hagyatékában. In: KINDA István (főszerk.): *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 581–599.2011 Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején. In: *Uő: Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. (Krizsa Könyvtár) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–70.

SEBESTYÉN Gyula

é. n. *Népballada és népdal*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Jelzete: EA 10729.

SZABÓ T. Attila

1974 Viski Károly nyelvészeti, filológiai és művelődéstörténeti munkássága. *Ethnographia* LXXXV. (1) 158–164.

VIKÁR Béla – SEBŐ Ferenc – KÜLLŐS Imola

2009 *Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye*. I. munkafázis. Szöveg – hang – kép. Szerkesztette Sebő Ferenc. A szöveget gondozta, a jegyzeteket és a szómagyarázatokat írta Küllős Imola. DVD. A Hagyományok Háza, a Néprajzi Múzeum és a MTA Zenetudományi Intézet közös kiadványa, Budapest

VISKI Károly

1906 *A tordai nyelvjárás*. (Nyelvészeti Füzetek, 32.) Budapest,

1908 *Tordavidéki népköltés. I. Betlehemi vers*. Kézirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Jelzete: EA 10620.

é. n. [1908] [Balladák, balladatöredékek, jegyzetek] Kézirat. Budapest Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Jelzete: EA 3744.

1914 A szalontai nép nyelvéből. Hagyományok. *Magyar Nyelvőr* XLIII. (3) 126–132, (5) 212–218, (6) 263–266.

é. n. [1935] Drámai hagyományok. In: Uő (sajtó alá rendezte): *A magyarság néprajza III. A magyarság szellemi néprajza*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 327–371.

é. n. [1941] [Ballada, dal, betlehemes játék, táncszók, köszöntők, levél] Gépirat. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Jelzete: EA 302.

FÜGGELÉK

1. VISKI KÁROLY ÉS DIÁKJAINAK BALLADAGYŰJTÉSE
1902 – 1909

Az alábbiakban a gyűjtés időrendjében felsoroljuk a balladákat, melyeket Visi Károly vagy valamelyik tanítványa jegyzett fel. A cím/kezdősor után zárójelben megadjuk a balladatípus megnevezését, a ballada kezdősorát, a gyűjtés helyét és idejét, a gyűjtő és az adatközlő nevét. Utána felsoroljuk az adott ballada (és másolatainak) lelőhelyét, esetleges közlésének helyét a következő rövidítések segítségével:

- EA 270 Dr. VISKI Károly: [Dalok, babonák, játék] Siklód, Kolozsvár, Torda. 1904. november, 1909. – Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 270.
- EA 272 MOLNÁR Andor: Balladák. (Miklósfalva, Udvarhely m., 1908. április 27.) – Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 272.
- EA 276 KÁLLAY Károly: *Szabó Vilma balladája*. (Székelysombor, Udvarhely m., 1908. április 2. – Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 276.
- EA 277 BARTALIS Imre: Két ballada. (Erdővidék, Udvarhely m., 1908. április 2.) 8 oldal. – Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 277.
- EA 302 VISKI Károly: [Ballada, dal, betlehemes játék, táncszók, köszöntők, levél. 1902-1904.]– Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 302.
- EA 3744 VISKI Károly: [Balladák, balladatöredékek. Jegyzetek. 1902-1903.] (Torda, Torda-Aranyos m.) 22 oldal. – Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 3744.
- EA 10226 VISKI Károly jegyzetfüzete. (Népköltési gyűjtés és a Székely határozók-hoz való jegyzetek. Székelyföld, é. n.) – Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 10226.
- EA 10228 Dr. VISKI Károly: *Jegyzetfüzet*. Népköltési gyűjtés (ballada, dal, betlehemes, táncszó, levél) 46 oldal. (Várfalva, Torda, Torda-Aranyos m.) Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 10228.
- EA 10729 SEBESTYÉN Gyula: Népballada és népdal. (Olasztelek, Etéd, Udvarhely m.; Torda, Torda-Aranyos m., é. n.) 3 oldal – Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, Budapest. Jelzete: EA 10729.

Az évszámok elé tett csillag (*) azt jelzi, hogy az adat feltételezett vagy kikövetkeztetett, a „g. o. t.” vagy „o. t.” betűcsoport a „gimnáziumi osztályos tanuló” vagy „osztályos tanuló” rövidítése.

1. **Német János története** (A meggyilkolt legény) – Kezdősor: Német János mit gondoltál
Torda, 1902. december
Gyűjtő Viski Károly. *Adatközlő*: egy bágyoni születésű, Tordán szolgáló menyecske.
EA 10228: 1. lap
EA 3744: 1. sz. 3–4 hasáb
EA 302: 3. lap
KESZEG 2004 I: 262–263, 32. sz. II: 380.
2. **Szabó Vilma** (Háromszoros magzatgyilkos) – Kezdősor: Szabó Vilma kiment a szőlőbe
Torda, 1902. december
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő*: egy bágyoni születésű, Tordán szolgáló menyecske.
EA 10228: 2–3. lap
EA 3744: 2. sz. 5. hasáb
EA 302: 4. lap
KESZEG 2004 I: 245, 8. sz.; II: 376.
3. **Verje meg az isten** (kezdősor) (A megesezt leány)
Torda, 1902. december
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő*: egy bágyoni születésű, Tordán szolgáló menyecske (Biri)
EA 10228: 3–4. lap
EA 3744: 3. sz. 6–7. hasáb
EA 302: 5–6. lap
KESZEG 2004 I: 242–243, 4. sz.; II: 374–375.
4. **Elégett a cserébeli határ** (kezdősor) (Megégett a cserény)
Torda, 1902.
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő*: nincs
EA 302: 19. lap, 34. sz.
5. **[Gyula Bandi]** (Felesége gyilkosa) – Kezdősor: Itt a Tisza lefolytábo egy város
Torda, 1902–1903.
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő*: B. E. (Barók Eszter?)
EA 10228: 17. lap
EA 302: 17. lap, 30a.

- 6. [Gyula Bandi]** (Felesége gyilkosa) Kezdősor: Tisza-Duna lefolytába egy város Torda, 1902-1903.
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* B. J. [Birs József?]
 EA 10228: 17. lap
- 7. Szőcs Mária** (A meggyilkolt feleség) – Kezdősor: Magyarosba vót lakásom Torda, 1903. február
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* özv. Dulló Józsefné Barók Eszter 40 éves asszony
 EA 10228: 10–11. lap
 EA 3744: 5. sz. 9–10. hasáb
 EA 302: 12. lap, 22. sz.
 KESZEG 2004 I: 249–250, 14. sz.; II: 377.
- 8. Fehér László** (A halálraítélt húga) – Kezdősor: Lovat lopott Fehér László Torda, 1903. február
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* özv. Dulló Józsefné Barók Eszter 40 éves asszony
 EA 10228: 11–13. lap
 EA 3744: 6. sz. 11–14. hasáb
 EA 302: 13–14. lap, 23. sz.
 KESZEG 2004 I: 240–242, 3. sz.; II: 374.
- 9. Tollas Erzsébet** (A halálra táncoltatott leány) – Kezdősor: Jó estét, jó estét, Tollasiné asszanság Torda, 1903. február
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* özv. Dulló Józsefné Barók Eszter 40 éves asszony
 EA 10228: 14–15. lap (Az itt található szöveg bővebb, mint az EA 3744-ben lévő)
 EA 3744: 7. sz. 15–16. hasáb
 EA 302: 15. lap, 25. sz.
 EA 270: 46. sz. külön kottalapon a ballada első strófája kottával, h. n.
 EA 10729: 3. lap – A ballada első strófája kottával. A dallamot Viski Károly éneklése után lekottázta Bakóczi Károly székelyudvarhelyi tanár. Vö. Viski Károly jegyzete in: EA 3744: 2. lap
 KESZEG 2004 I: 244–245, 7. sz.; II: 375–376.
- 10. Töredék** (A megesezt leány) – Kezdősor: Anyám, anyám, /Csak azt engedgye meg Torda, 1903. március
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* Birs József 20 éves legény
 EA 10228: 5. lap
 EA 3744: 4. sz. 8. hasáb

EA 302: 7. lap, 4. sz.

EA 270: 47. sz, külön kottalapon a töredék első négy sora kottával, h. n.

EA 10729: 3. – A töredék első négy sora kottával. A dallamot Viski Károly éneklése után lekottázta Bakóczy Károly székelyudvarhelyi tanár. Vö. Viski Károly jegyzete in: EA 3744: 2. lap

11. A tórdai kórház előtt homokos (kezdősor) (Kórházban)

Torda, 1903. március

Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* Birs József 20 éves legény

EA 10228: 21. lap

EA 3744: 12. sz. 21–22. hasáb

KESZEG 2004 I: 263, 33. sz.; II: 380.

12. Jó reggelt te szép kis lány (kezdősor) (Vadász és leánya)

Torda, 1903. július

Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* egy tordatúri, Tordán szolgáló 18–20 éves cselédleány

EA 10228: 40–41. lap

EA 3744: 8. sz. 17–18. hasáb

EA 302: 34–35. lap, 89. sz.

EA 10729: 2. – A ballada első strófája kottával. A dallamot Viski Károly éneklése után lekottázta Bakóczy Károly székelyudvarhelyi tanár. Vö. Viski Károly jegyzete in: EA 3744: 2. lap

KESZEG 2004 I: 259–260, 27. sz.; II: 378–379.

13. Megöltek egy legényt (kezdősor) (A megszólaló halott)

Hosszúfalu, Brassó m., 1904. augusztus 14.

Gyűjtő: Viski Jenő VIII. g. o. t. *Adatközlő:* nincs

EA 10228: 11a–11b (külön lapon gépírással)

EA 302: 37–38. lap

14. Bogár Imre (betyárballada) – Kezdősor: Zavaros a Tisza

Hosszúfalu, Brassó m., 1904. augusztus 14.

Gyűjtő: Viski Jenő VIII. g. o. t. *Adatközlő:* nincs

EA 10228: 11b (betoldott, gépírással)

EA 302: 1–2. lap, 1. sz.

15. Fehér László balladája (A halálraítélt hűga) – Kezdősor: Fehér László lovat lopott

Erdővidék, „talán Bibarcfalva”, Udvarhely m., 1908. április 2.

Gyűjtő: Barthalis Imre. *Adatközlő:* nincs

EA 277: 1–4. lap

- 16. Jó reggelt te szép vadász** (Kezdősor) (Vadász és leánya)
Erdővidék, Udvarhely m., 1908. április 2.
Gyűjtő: Barthalis Imre. *Adatközlő*: nincs
EA 277: 5–8. lap
- 17. Szabó Vilma balladája** (Háromszoros magzatgyilkos) – Kezdősor: Szabó Vilma kiment az erdőbe
Székelyzsombor, Udvarhely m., 1908. április 2.
Gyűjtő: Kállay Károly III. g. o. t. *Adatközlő*: nincs.
EA 276.
- 18. Miklós Mári** (Magzatgyilkos leányanya) – Kezdősor: Zúg az erdő, ropog a fa
Miklósfalva, Udvarhely m., 1908. április 27.
Gyűjtő: Molnár Andor VI. o. t. *Adatközlő*: nincs
EA 272: 1. lap. I. sz.
- 19. Molnár Dénes** (Gyilkos legények) – Kezdősor: Tudod babám, hogy Fülébe mi történt
Miklósfalva, Udvarhely m., 1908. április 27.
Gyűjtő: Molnár Andor VI. o. t. *Adatközlő*: nincs
EA 272: 1. lap, II. sz.
- 20. A rákosi határszélen** (kezdősor) (Öngyilkos anyagilkos)
Miklósfalva, Udvarhely m., 1908. április 27.
Gyűjtő: Molnár Andor VI. o. t. *Adatközlő*: nincs
EA 272: 1–2. lap, III. sz.
- 21. Jó reggelt te barna lány** (Vadász és leánya) – Kezdősor: Jó reggelt te szép vadász
Miklósfalva, Udvarhely m., 1908. április 27.
Gyűjtő: Molnár Andor VI. o. t. *Adatközlő*: nincs.
EA 272: 2–3. lap, IV. sz.
- 22. Fehér László** (A halálraítélt húga) – Kezdősor: Fehér László lovat lopott
Olasztelek, Udvarhely m., *1908
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő*: nincs
EA 10729: 1. lap – A ballada első strófája kottával. A dallamot Bakóczy Károly székelyudvarhelyi tanár kottázta le. Vö. Viski jegyzete in: EA 3744: 2. lap
- 23. Jó reggelt te szép leány** (Kezdősor) (Vadász és leánya)
Etéd, Udvarhely m., *1908
Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő*: Farkas László etédi fiú
EA 10729: 1. lap – A ballada első strófája kottával. A dallamot Bakóczy Károly székelyudvarhelyi tanár kottázta le. Vö. Viski Károly jegyzete in: EA 3744: 2. lap

24. [Szentháromság pusztulása 1858-ban] (históriás ének) – Kezdősor:

Tovább keblem nem birhattya

Siklód, Udvarhely m., 1909.

Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* nincs

EA 270: 2–3. lap, 3. sz.

EA 10226: 7. lap (h. n., é. n.)

25. Három árva – Kezdősor: Elindula három árva

Siklód, Udvarhely m., 1909.

Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* nincs

EA 270: 3. lap, 5. sz.

EA 10226: ? lap (h. n., é. n.)

26. [Farkas Márton] (A meggyilkolt legény) Kezdősor: Éva mőkcsata Ádámot

Siklód, Udvarhely m., 1909.

Gyűjtő: Viski Károly. *Adatközlő:* nincs

EA 270: 10. lap, 20. sz.

EA 10226: 12–13. lap (h. n., é. n.)

2. ÖSSZEHASONLÍTÓ TÁBLÁZAT
VISKI KÁROLY, KANYARÓ FERENC ÉS VIKÁR BÉLA
ERDÉLYI BALLADAGYŰJTÉSÉRŐL¹⁵

Balladatípus	Viski Károly	Kanyaró Ferenc	Vikár Béla
A halálraítélt húga (<i>Fehér László</i>)	Torda Erdővidék Olasztelek	Sepsiszentgyörgy Kolozsvár H. n.	Siménfalva Rugonfalva Zentelke Firtosmartonos/ Székelyudvarhely
A megesett leány (Verje meg az isten...)	Torda – Bágyon Torda (töredék)	Bágyon Kolozsvár Kolozsvár–Csík Sepsikőröspatak Marosvásárhely Szentgerice Szabéd Backamadaras Szombatfalva Tarcsafalva Tordátfalva Etéd Fejér Nyikó mente Gyergyóremete– Kolozsvár H. n.	Mikháza Szováta Lengyelfalva Énlaka Rugonfalva Siklód Szentábrahám Kolozs Kolozsvár–Magyarvalkó Zetelaka
A halálra táncoltatott leány (<i>Tollas Erzsé</i>)	Torda	Sepsikőröspatak Homoródszentpál Etéd–Keresztúr Nyáradandrásfalva Marosvásárhely Kolozsvár Marosvásárhely Zilah–Kolozsborosa H. n.	Zentelke Mikháza Nagykede Énlaka Bethlenfalva Zetelaka Csíkszentsimon

¹⁵ A táblázat csak azokat a balladákat/balladatípusokat tartalmazza, amelyeknek változata megtalálható Viski Károly gyűjteményében. (Ezért került külön táblázatba a Bajka Sándorról szóló helyi ballada, melyet Viski Károly nem jegyzett fel.)

Balladatípus	Viski Károly	Kanyaró Ferenc	Vikár Béla
Háromszoros magzatgyilkos (<i>Szabó Vilma</i>)	Torda–Bágyon Székelyzsombor	Sinfalva Alsórákos Alsóbencéd Székelykeresztúr Nyárádselye Szentgerice Marosszék Marosvásárhely Sárommagyarberkesz H. n.	Nagykede Korond Rugonfalva Lengyelfalva Lövete Pütkerec Zentelke Kalotaszentkirály
Három árva (Elindula három árva ...)	Siklód	Árkos	Siklód, 1902 Lengyelfalva Kénos, Atyha, Szováta–Deményháza Kadicsfalva Felsőboldogasszonyfalva Bögöz, Fenyéd Máréfalva Rugonfalva Oroszhegy, Énlaka Berthlenfalva Csíkszentsimon Székelyudvarhely Martonos
Vadász és leánya (Jó reggelt te szép kis lány...)	Torda – Tordatúr Erdővidék Miklósfalva Etéd		Zetelaka, 1902
A megszólaló halott (Mégöltek egy legényt ...)	Hosszúfalu	Tordatúr Torockó Szabéd – 4 változat Székelykál Marosvásárhely Gernyeszeg Nyárádselye Tordátfalva Alsósíménfalva Székelykeresztúr Alsórákos Bölön Sepsikőrőspatak H. n.	Pütkerec Zentelke Firtosváralja Kápolnásoláhfalva Zetelaka Korond Szentábrahám Homoródalmás

Balladatípus	Viski Károly	Kanyaró Ferenc	Vikár Béla
Bogár Imre (Zavaros a Tisza...)	Hosszúfalu	Tordatúr Torockó Szentgerice Nagyvernye Alsóbencéd H. n.	Türkös Felsőboldogasszonyfalva Rugonfalva Zetelaka Medesér Bözöd–Szováta Lengyelfalva
Megégett a cserény (Elégett a cserébeli határ...)	Torda	Tordátfalva Nagyajta Szeben	
A meggyilkolt legény (<i>Német János</i>)	Torda – Bágyon		
A meggyilkolt legény (<i>Farkas Márton</i>)	Siklód	Szentgerice Marosvásárhely Dicsőszentmárton Ádámos H. n.	
Felesége gyilkosa (<i>Gyula Bandi</i>)	Torda Torda	Torda	
A meggyilkolt feleség (<i>Szőcs Mária</i>)	Torda		
Magzatgyilkos leányanya (<i>Miklós Mária</i>)	Miklósfalva		
Gyilkos legények (<i>Molnár Dénes</i>)	Miklósfalva		
Öngyilkos anyagykos (A rákosi határszélen...)	Miklósfalva		
Kórházban (A tórdai kórház előtt homokos...)	Torda		
Históriás ének (Tovább keblem nem bírhattya...)	Siklód		

Balladatípus	Viski Károly	Kanyaró Ferenc	Vikár Béla
Keresztanyja gyilkosa (<i>Bajka Sándor</i>)		Torda Tordatúr Bágyon Várfalva Aranyosszék Kercsed Sepsikőröspatak Laborfalva Nyárádselye	

Tánczos Vilmos

Lükő Gábor bukaresti kapcsolatai, tanulmányai (1931–1933)

Lükő Gábor a 20. századi magyar néprajzkutatás egyik legeredetibb, nagy hatású egyénisége. Szellemi formálódását döntő módon határozta meg az a két esztendő, amelyet 1931 nyarától 1933 májusáig egyetemi hallgatóként Bukarestben töltött, ahol szoros kapcsolatba került a kor két neves, európai szinten is kiemelkedő jelentőségű intézményével, a Constantin Brăiloiu professzor által alapított és irányított etnomuzikológiai intézettel (Román Zeneszerzők Egyesülete), valamint a román falukutató mozgalommal, amelynek központi vezéralakja a szociológiai monografikus módszert kidolgozó és alkalmazó Dimitrie Gusti professzor volt. A romániai két esztendőből hét egész hónapig Lükő a moldvai csángók között dolgozott, ahol legbehatóbban az északi csángó Jugán (Iugani) falu népi kultúráját kutatta.

A jelen összefoglaló csak Lükő Gábor bukaresti szellemi kapcsolatainak rövid bemutatására vállalkozik, a Moldvában eltöltött terepmunka körülményeinek ismertetése külön összefoglalást igényelne.¹ Az összefoglaló megírásakor felhasználtam Constantin Brăiloiu levelezését Lajtha Lászlóval és Lükő Gáborral (közléteszi: Comişel–László 2006), a Lükő és Csutak Vilmos sepsiszentgyörgyi múzeumigazgató közti levelezést (közléteszi: Boér 2002), Sümegi György és Mirk Szidónia nyomtatásban is megjelent Lükő-életútinterjúit (Sümegi 1988; Mirk 1999), valamint a korszakra vonatkozó általános román és magyar tudománytörténeti szakirodalmat. Mindezek ismeretében hangsúlyosan támaszkodom arra az összesen mintegy kilenc óra terjedelmű, meg nem jelent életútinterjúra, amelyet

¹ A moldvai csángók között végzett terepmunka végső eredményét tükrözi az 1936-ban megjelent *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal* című kötet, amelynek új, bővített kiadása Pozsgai Péter és Heilig Balázs gondos szerkesztésében 2002-ben jelent meg.

2000. február 4-én, február 5-én és június 19-én Lükő Gábor budapesti lakásán Pozsgai Péterrel együtt készítettem (a továbbiakban: *interjú*).² Tudomásom szerint életének romániai időszakáról Lükő Gáborral mások is beszélgettek (például Pávai István, Rostás Zoltán), de ezek az interjúk sem kerültek még nyilvánosság elé.

A téma fontosságát abban látom, hogy a Lükő-életút bukaresti időszakra vonatkozó forrásdokumentumokból nemcsak a fiatal néprajzkutató szellemi fejlődésére derül fény, hanem általuk jobban megismerhetjük azt az intézményi környezetet is, amelybe került, és amely nézeteit az 1930-as évek első felében alakította.

Elindulás Budapestről, avagy menekülés Romániába?

Lükő Gábor középiskolai éveiben, 1925–1928 között a budapesti Zrínyi Miklós Gimnáziumban Karácsony Sándor (1891–1952) tanítványa volt. A neves magyar filozófus–pedagógus társasléktan-elmélete döntő módon határozta meg nemcsak fiatalkorát, hanem későbbi életfelfogását, sőt

² Lükő Gáborral 1999 végén, 2001. április 21-én bekövetkezett halála előtt másfél évvel ismerkedtem meg, Pozsgai Péter vitt el hozzám. Már legelső beszélgetésünkön is meglepődtem az akkor 90 éves kutató memóriájának frissességén, közléseinek pontosságán és megbízhatóságán. Ezt követően 1999. december 12-én részt vettem a 90. születésnapjára szervezett köszöntő ünnepségen, majd 2000. február 4-én magnóval érkeztem budapesti egyszobás lakására, hogy bukaresti emlékeiről és moldvai kutatómunkájáról Pozsgai Péter segítő együttműködésével interjút készítsek. A budapesti Dunatáj Alapítvány munkatársainak (Buglya Sándor elnök, Szederkényi Miklós gyártásvezető) kezdeményezésére a képi felvétel érdekében az utolsó pillanatban magunkkal vittük Kurucz Sándor operatőrt is. A felvételt másnap, február 5-én folytattuk. Mindkét napon 3-3 órányi felvételt készítettünk. Ezzel magam részéről az interjút befejezettnek tekintettem, ugyanis csak életének romániai vonatkozású eseményeiről (Bukarest, Moldva, Erdély) szándékoztam őt kérdezni, de néhány hónap múlva, 2000. június 19-én – ugyancsak a Dunatáj Alapítvány ösztönzésére – egy harmadik, ugyancsak 3 órás interjút is készítettünk, amelynek fő témái a Karácsony Sándorhoz fűződő kapcsolat, a debreceni Társasléktani Intézet sorsa és különböző világnézeti kérdések voltak. Ezt az interjút Mohi Sándor operatőr rögzítette. A kamera jelenlétét Lükő Gábor mindhárom felvétel alkalmával készségesen elfogadta. A februári felvételek alapján Halmy György rendező, a Dunatáj Alapítvány szerződéses munkatársa dokumentumfilmet készített (*Menekülés Romániába. Lükő Gábor a csángóknál*. Dunatáj Alapítvány, Budapest, 2000, 75 perc. Szerkesztő-rendező: Halmy György. Operatőr: Kurucz Sándor. Beszélgetőtárs: Tánczos Vilmos és Pozsgai Péter), majd később ennek újraszerkesztett, rövidebb változatát is elkészítette („...és rólam feledkeztek el!” *Találkozás a 90 éves Lükő Gáborral*. 2000–2001, 60 perc).

egész tudományszemléletét és -módszertanát, ideértve a kelet-európai népi kultúrákhoz való viszonyát is.

Érettségi után, a budapesti egyetem bölcsészkarának magyar–német szakos hallgatójaként 1928-tól kiváló tanároktól tanulhatott, így többek között Kodály Zoltán (1882–1967) népzenei szemináriumait is látogatta, ahol Bartók bihari román népzene gyűjtésének ismertetését vállalta el. Romániai útjának tervéről Kodály is tudott, de szándékát először Györffy Istvánnak (1884–1939) mondta el, aki ebben az időben néprajzi előadásokat tartott a budapesti bölcsészeti karon, és Lükőnek vele alakult ki a legszorosabb kapcsolata. Györffy egészen 1939-ben bekövetkezett haláláig figyelemmel követte Lükő fejlődését, és mindenben támogatta őt. A kétéves romániai tanulmányút alatt is folyamatosan leveleztek, majd miután a fiatal tanítvány 1933-ban hazatért Bukarestből, ő irányította a moldvai csángókról írt doktori disszertációját, majd a doktori szigorlat letétele után (1936. december) debreceni múzeumi álláshoz segítette. (Mindezekről lásd: Pozsgai 1999: 18, 6. jegyz.; Sümegi 1988: 15; Mirk 1999: 52–53, továbbá: interjú.)

Annak, hogy a fiatal Lükő 1931-ben elhagyta a budapesti egyetemet, és végleg Romániában akart letelepedni, világnézeti és magánéleti okai is voltak. Ady verseinek és Bartók román népzenei gyűjtéseinek hatására intenzív módon érdeklődött a kelet-európai népek kultúrája, különösen a román népi kultúra iránt, ugyanakkor ki volt ábrándulva az egyre inkább germán szellemi gyarmattá váló „úri, sváb Magyarországból”, amely rajongva tisztelt középiskolai tanárát, Karácsony Sándort az ifjúság megméltatójének tartotta, és 1927-ben állásából elbocsátotta. Ez volt az oka annak is, hogy romániai útja előtt Lükő a Györffy által felajánlott állami kutatói ösztöndíjat kategorikusan visszautasította: *Amikor Teleki Pál lett a kultuszminister vagy a miniszterelnök, megbízott előadóként áthozták a közgazdasági egyetemről Györffyt, hogy adjon elő nekünk néprajzot. És Kodály Zoltánt, hogy népzenét. Hát én persze mind a kettőt fölvettem, és jártam hozzájuk. Györffy magyar ember volt, falusi származású, hozzá volt bizalmam. Egy előadása után hozzá csatlakoztam, és nagy félve elárultam neki, hogy én megyek Romániába. Semmi pozitív nem volt, hogy hogy megyek, csak hogy megyek. És hogy ő mit ajánl nekem, milyen néprajzi tanulmányokat. Ez volt az ürügy, hogy miért kötök bele. Hát ő mindjárt elfogott: „Hát hogy? Kap valami ösztöndíjat? Vagy a szülei olyan tehetősek?” – „Jaj, a szüleim nem tudnak*

róla!” És akkor aztán mindjárt mondta, hogy ő szerez nekem ösztöndíjat. „Jaj – mondom –, én azt nem fogadom el!” [Azt gondoltam magamban, hogy] Magyarországnak én nem adom el magam, ennek a sváb Magyarországnak! Ahol Karácsony Sándort egy évvel azelőtt kigolyózták a középiskolából is. Csak évtizedek múlva kapartam ki a levéltárból a fegyelmi eljárásnak a lezárását. Kornis Gyula államtitkár, akinek a munkáját Karácsony előzőleg megbírálta, az mondott ítéletet felette, hogy „egyéni nevelési módszerével akadályozza az iskola nevelő munkáját”. Fénymásolatban megvan. Hát ez Magyarország??! A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium helyettes államtitkára volt akkor Kornis. Aláírva minden. Ettől a Magyarországtól én nem fogadok el semmit! Én nem adom el magam! Hogy aztán elővegyenek később, hogy te ösztöndíjat kaptál, hát akkor csináld ezt. Nem! Agyonütött volna engem egy állami ösztöndíj. Hogy úri életet éljek, van pénzem, minden. Nem! Én szegény ember voltam ott [Bukarestben], látták. Én ha kellett, megkoptaltam. (interjú)

Az „úri Magyarország” ezidőtájt Bartókot sem méltányolta, a fiatal Lükő pedig lelkesedett a román népzene feltáró neves folklórgyűjtő zeneszerzőért: *Bartók Béla felnőtt zenész korában tanult meg románul, csak azért, mert találkozott a román népzenevel! És azt mondta: – Hát ez külön világ!* (interjú) Élete végén így emlékezik a bartóki hatásra: „Bartók azt írja *A magyar népdal* című művében, hogy az oláhok egyes félreeső vidékeken maguk látják el magukat csaknem mindennel szellemi és fizikai szükségleteik kielégítésére. Itt még nem ismerik a »civilizáció áldásait« – gúnyolódik Bartók. Tőlük kell hát tanulnunk! Megyek Romániába! Megtanulom nyelvüket, gyönyörű dalaikat és megismerem háziiparukat. Hátha van még számunkra is menekvés.”³ A fiatal Lükőre – Bartók mellett – nagy hatást tett Ady költészete is, ideértve azokat a verseket is, amelyekben a költő rokonszenvvel szól a románokról (*A pócsi Mária, A Duna valómása*). *Ady mondta ki először, hogy magunkban félemberek, félnemzet vagyunk; hogy örömünk és bánatunk közös a szomszédainkkal. Bartók megtalálta ennek zenei kifejezését is. Bátran hirdette a „kultúrfőlnyes”, álmagyar világban, hogy a román és szlovák nép zenéje igen értékes*

³ *A Debreceni Egyetem Társaslélektani Intézete, előzményei és öröksége. 1919–1942.* című, befejezetlen kéziratot Lükő Gábortól kaptam 2000-ben. A fenti idézet az utolsó, 39. oldalon olvasható.

művészi alkotás, hogy már ezért is érdemes megtanulni nyelvüket. (interjú, Sümegi 1988: 15)

A magyarországi hivatalos körök erre a népiség kultuszra és a szomszédos népek iránti szimpátiára gyanakodva tekintettek. Az Adyra, Móriczra, Szabó Dezsőre hivatkozó népi írókkal szemben erős volt az ellenszenv az úri társadalomban, és ezt a fiatal Lükő is jól érzékelte: *Hát láttam, hogy Magyarországon nincs semmi talaj. Ezek uralkodnak, a svábok. Az apám is.⁴ A fejem tetején táncolt, ha Ady verseskötetet talált az asztalomon. Tombolt, őrzöngött, dührohamokat kapott, hogy én kommunista leszek, hogyha Adyt olvasom. És hogy Adyék játszották el Nagy-Magyarországot, mert ők züllesztették szét a magyar hadsereget. [...] Az egyetlen is azt mondták, hogy csak végezzünk, szerezzünk diplomát, de állást nem tudnak adni, csak akkor, ha majd visszaszerezzük Nagy-Magyarországot. „Na – mondom –, azt maguk nem szerzik vissza, majd én visszaszerzem, de elmegyek, és románul megtanulok.”* (interjú)

Budapestről való eltávozásának okai tehát egyfelől ideológiai természetűek voltak (kiábrándulás az úri Magyarországból, a román népi kultúra iránti lelkesedés, az érintetlen népi életforma eszményítése stb.), másfelől pedig magánéletiek (lázadás az apai tekintély ellen, a magyar-német szakos tanári alapvizsgára időben nem készül fel). Romániába érkezését tehát nem egyszerű tanulmányútként, hanem bizonyos értelemben menekülésként kell felfognunk: Lükő 1931 nyarán úgy hagyta ott Magyarországot, hogy soha nem is akart visszatérni. A Györffy által ajánlott ösztöndíjat is – egyebek mellett – azért utasította el, mert nem akart függő viszonyba kerülni a magyar állammal, amelyet végleg elhagyni készült. Az volt a szándéka, hogy Romániában telepszik meg, és hogy családot is ott fog majd alapítani. Egy évvel később, 1932. szeptember 27-én ezt írta Csutak Vilmosnak, a sepsiszentgyörgyi múzeum igazgatójának: „E télen még folytatom néprajzi tanulmányaimat Moldvában. Román állampolgárság megnyerésére megteszem a szükséges lépéseket, majd katonaságra jelentkezem (Romániában), melynek elvégzése után Moldvában telepszem meg mint földműves, s szabad időmet továbbra is tanulmányokra szentelem. Úgy látom, Moldva egy emberéletre elegendő anyagot ad.” (Boér 2002: 142, 2. 22. levél). Ez a szándéka később sem változott

⁴ Lükő Gábor apai ágon sváb származású (Becker), a Lükő nevet, mely édesanyja családneve volt, fiatal korában vette fel (Pozsgai 1999: 16, Mirk 1999: 48–51).

meg, és amikor 1933 májusában egy félreértés miatt hirtelen kiutasították Romániából, úgy érezte, hogy ezzel egész élete programja omlott össze.

A Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetemen

Romániába érkezve első útja Kolozsvárra vezetett. Itt felkereste Roska Márton (1880–1961) régészt, a román egyetem tanárát, aki azt tanácsolta neki, hogy iratkozzon be a Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetemre. Ezt az intézményt Nicolae Iorga (1871–1940) történész alapította még a 19. század végén, és a két világháború között erdélyi magyar tanárok is gyakran jártak oda póttanfolyamokra, hogy román nyelvi tudásukat kiegészítsék. Roska Márton tanácsa tehát kézenfekvő volt, de Lükő már korábban is tudott a Iorga-féle szabadegyetemről, hiszen Budapesten Győrffy István és mások is ugyanezt ajánlották számára.

Lükő csak néhány napig tartózkodott Kolozsváron, innen hamar Bukarestbe utazott, ahol már kora nyáron be is iratkozott az egyetemre. A beiratkozáskor az egyetem titkára, aki maga is Dimitrie Gusti-tanítvány volt, azonnal a Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetemre irányította, és még ösztöndíjat is utalt ki számára. Magának a szabadegyetemnek alig volt rá hatása, de ez a nyár mégis rendkívül hasznosan telt, mert őszre már valamelyest megtanult itt románul. Így emlékezik erre az időszakra:

Gustinak egy volt tanítványa volt az egyetem titkára. Hát szívesen fogadott, beírt, és mindjárt beírt a Vălenii de Munte-i nyári egyetemre is. Ingyen. Ráírta a papírjaimra, hogy „bursă”⁵, de hát én akkor még nem tudtam, hogy mit jelent az a „bursă”. Kimentem aztán Vălenii-be. Mondták, hogy csak később kezdődik a nyári egyetem, de hát kimentem hamarabb, hogy valamennyire már tanuljak meg románul. Mondta [a titkár], hogy a rendőrségen nyilvántartják a szállásadókat, és hogy ott kérdezsem meg.

A rendőrtiszttel németül értettem magam valahogy, és hát kérdezi, hogy szállodában akarok-e szállni vagy „parasztoknál”, így mondta ő. Hát mondom, hogy a „parasztoknál”. Hát adott egy címet. A bérkocsissal mentem, mert nagy csomagjaim voltak. Megállunk egy helyen, egy

⁵ Ösztöndíj.

patkolókovácsnál. Cigány eredetű volt, de már olyan polgárosodó román család. Jó emberek voltak. Nagy tornácos házuk volt, de abban ők nem laktak, hanem mellette volt a kis eresz, ott volt a kis konyhájuk, ott laktak, és abból nyílt a ház másik oldalán egy másik eresz egy kis szobácskával, egy ágy és egy kis asztal [volt benne], azt adták ki nekem. Kosztot is adtak olcsón, amit ők ettek. Az egész kiskorú fiát befogták a nagy kalapács alá, és hát az megrokkant bele, görbe lett a háta meg minden. De nagyon jó eszű és eleven gyerek volt, hát az lett az én román nyelvmesterem, a Gheorghe. Élvezte, hogy ő nekem magyaráz, folyton beszélt. Hát abból tanul az ember, ha hallja! A nyár végén már járt a szájam. Csak amikor észbe kaptam, akkor ijedtem meg, hogy hogy merrek én így beszélni. És akkor megakadtam. Egy nyár alatt megtanultam románul ettől az egyszerű gyerektől.

Aztán később megkezdődött a nyári egyetem. Egyetemisták voltak többnyire, mindenféle csirkefogók. Csak a lányokkal barátkoztak. De jöttek magyarok is. Eljött Makkai püspök titkára is, Ottó volt a családneve. Hát az barátkozott velem. Be akartak vinni lakni a többiek közé: „Hát neked ingyen koszt és szállás jár!” Mondom: „Hagyjatok engem békében, nem akarok én ezek közé a züllő diákok közé keveredni, jól vagyok én itt!” Azt a kevése pénzt megfizettem az apám zsebpénzéből, amibe ott kerültem.

Egyszer megjelent ott Bitay Árpád.⁶ Őt is Győrffy utasította hozzám, megküldte a címemet neki. Hát ő is mondja, hogy ha „bursă”, akkor neked ingyen jár itt minden. Mondom, hagyjatok békében engem. És akkor észrevette, hogy piszkos ágyneműbe fektettek engem azok a cigányok, merthogy előzőleg is volt már ott valaki. Akkor aztán ezeket ráncba szedte. Kérdi azt is, hogy nincs-e ott tetű. Hát mondom, poloska van itten bőven. Akkor kitanította a cigányasszonyt, hogy be kell szerezni féregirtót meg mindent. Na, akkor így egy kicsit rendbetett engem Bitay Árpád.

⁶ Bitay Árpád (1896–1937) irodalomtörténész, művelődéstörténész, történész. 1929-től a gyulafehérvári római katolikus teológián a román nyelv és irodalom, a latin és a német nyelv tanára. Hangsúlyosan foglalkozott a román–magyar irodalmi kapcsolatokkal. 1923-tól haláláig a Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetemen előadásokat tartott a magyar irodalomról és történelemről, a magyar–román szellemi kapcsolatokról.

A nyári egyetemre nem mentem, mert abból nem értettem volna semmit. Én nem tudtam az uraknak a nyelvét, én a parasztok között éltem. Hanem amikor vége lett a nyári egyetemnek, hát megint jön Bitay, hogy ők, a résztvevő magyar tanárok mindég tisztelegnek Iorgánál. Ott volt a nagy rezidenciája, egy emeletes tornácós ház. Mert hát Iorga nagy pártfogója a magyar tanároknak. Hát hogy menjek velük. Hát így aztán felvonultunk. Valami tíz erdélyi magyar tanár volt, és én voltam az idegen. Elbúcsúztatott Iorga. Engem külön is bemutatott neki, hogy hát Magyarországról is jöttem. Ez volt a kezdet. Egy kis vidéki városka ez a Vălenii de Munte, valami járási székhely lehet. És ott volt a nyári egyetemnek a színhelye. Nagyobb csarnokok, ilyen fa építmények. (interjú)

A Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és Csutak Vilmos

Lükő a Vălenii de Munte-i nyári szabadegyetem idején részben vonattal, részben szekéren, részben gyalog ellátogatott Sepsiszentgyörgyre, ahol Csutak Vilmos (1878–1936) múzeumigazgató vette pártfogásába. Később, teljes romániai tartózkodása alatt a Székely Nemzeti Múzeum lett Lükő romániai bázisa. Ide kapta budapesti leveleit, a Néprajzi Múzeumtól és az Akadémiától olykor ide küldtek számára pénzsegélyeket, itt helyezte el könyveit, jegyzeteit, fényképeit és egyéb személyes holmiját. Moldvából és Bukarestből postán is küldött olykor Csutak Vilmosnak iratokat, tárgyakat (lásd: Boér 2002: 2. 19., 2. 20. és 2. 21. levél).

Csutak Vilmoshoz ugyancsak az őt pártfogoló Györffy István jóvoltából került, aki egyik Bécsből írott levelében ajánlotta be a „rumunyológusnak készülő” fiatalembert a székely múzeumigazgatónak. Egyebek között ezt írja: „Készítsd elő, ha megvan a Herman Ottó: A magyar pásztorok nyelvkincese c. könyvet, s add a kezébe, hogy abból jegyzeteket csináljon.” (Lásd: Boér 2002: 134–135, 2. 1. levél.) A levélnek ez a szellemi stúdiomokról is gondoskodó része akár humorosnak is nevezhető, ti. Györffy már Budapesten is Herman Ottó halászatról szóló könyvét tanította neki, felrajzolta a táblára az összes halászszerzőségeket, amit a diákok halálisan untak. (interjú)

Később, Moldvába való elindulása előtt, 1932 május elején Lükő pár napra még egyszer ellátogatott Sepsiszentgyörgyre, ahol a múzeumi anyagban és

a könyvtárban Moldváról tájékozódott. Kevéssel ezután, a Magyarországról érkező támogatásra várva, már Huși-ból panaszolta Csutaknak, hogy egy árva garasa sincs (lásd: Boér 2002: 135–136, 2. 3. és 2. 5. levél). Amikor 1933 májusában kiutasították Romániából, ugyancsak el kellett még jönnie Sepsiszentgyörgyre a csomagjaiért.⁷

Az 1931-es székelyföldi nyári kirándulás során, miután megtekintette a sepsiszentgyörgyi múzeumot, meglátogatott még néhány erdővidéki falut is (Szárزازja, Kisbacon, Magyarhermány), ahonnan emlékezetes kirándulást tett a Dél-Hargitára. Itt a székely pásztorok megmutatták neki féltve őrzött, mohában tartott hatalmas havasi üvegkürtjüket, amelyet jeladásra használtak, és amelyhez hasonlóval Bartók a román pásztorok körében találkozott. A nyári szabadegyetemre való visszatérésekor végleg elfogyott a pénze, csak Szinajáig tudott jegyet váltani a vonatra, és így az út egy részét ismét gyalog tette meg Välenii de Munte-ig.

A bukaresti egyetemen

Ősszel a bukaresti egyetemen ínséges idők köszöntöttek rá. Ősztöndíj, támogatás híján egy fél évig szegényes albérletben lakott, majd a Cantacuzino utcában a szegény diákok kollégiumában fagyoskodott, és az ínségesek konyhájára járt egy-egy meleg levesért. *A vágóhídon az alagsorban volt a szegények kosztja. Egy pár lejért lehetett kapni egy tányér levest. Egy konc volt benne, csak egy csont. Kezdetben még egy kis mócsing is volt azon a koncon, de aztán később mind kopaszabb lett a csont, és a végén már semmi sem volt rajta. De hónapokig jártam oda. És ezt tudták a román diákok is a Strada Cantacuzino utcában, a román diákotthonban, ahol laktam. Egy nyomortanya volt az is. Mert előbb a szociológusok be akartak ajánlani engem az úri kollégiumba a Romanián, de hát ott az úri gyerekek mindjárt azzal fogadtak még az ajánlólevelemre is, hogy megtelt minden, és már nincsen hely. Ez volt a szerencsém! Mert ott rosszul éreztem volna magam. Láttam, hogy ezek olyan*

⁷ Csutak Vilmos idevágó levelezése a Székely Nemzeti Múzeumban a „Lükő Gábor ügye” nevű iratsomóban teljes állományában, a válaszlevelekkel együtt fennmaradt. A csomagjobbára Csutak Vilmos levelezését tartalmazza Györffy Istvánnal és magával Lükő Gáborral. A leveleket Boér Hunor adta közre (lásd: Boér 2000).

úri gyerekek, jó tanulók meg minden. És akkor mondták ők, hogy menjek át a Cantacuzino utcába, ott van még egy kollégium. Hát az egy nyomortelep volt. Egy régi nagy elemi iskola, óriási nagy tantermekkel, húsz vaságy egy teremben. A végében volt egy cserépkályha, de azt csak nagy télben fűtötték be, és semmi hatását nem lehetett érezni. Csupa falusi román gyerek volt ott. Befogadtak engem, kaptam egy ágyat, és ott megvoltam. (interjú)

Egyetemi tanulmányai is nehezen indultak. Az oktatás csak november elején kezdődött, és ő addig szorgalmasan látogatta a Román Akadémia Könyvtárát, ahol alig volt olvasó a gyönyörű bútorok között. *Nagyszerű könyvekre akadtam, nemcsak román, hanem bolgár meg orosz kiadványokat is böngészttem. Élveztem az óriási népdalgyűjteményeket, ezeket bújtam heteken keresztül.* (interjú, Mirk 1999: 54–55) Ez a könyvtár volt később is kedvenc bukaresti helye. 1932 tavaszán itt készült fel a moldvai csángó gyűjtőútra is (interjú; Boér 2002: 135, 2. 2. levél).

Az egyetemen a két idős, nagy tekintélyű professzor kötelezően előírt előadásai, Ovid Densușianu (1873–1938) nyelvészeti kurzusai és Simion Mehedinț (1868–1962) Romániát bemutató antropogeográfiája nem tettek nagy hatást rá, mert a professzorok öregek voltak, emiatt rosszul, nehezen beszéltek (Densușianu még ráadásul gégebeteg is volt), így a nagy tömeg miatt nem lehetett hallani az előadásokat, és ő ekkor még nem is értett jól románul. Egyedül Tache Papahagi (1892–1977) óráira járt hosszú időn át szorgalmasan, aki a nyelvjárástan magántanára volt, de összehasonlító román folklórt tanított, és szemináriumain gyönyörű, saját készítésű, néprajzi tárgyú üveglemezeket mutogatott hallgatóinak. Lüköt ezek az üveglemezek és a hozzá fűzött magyarázatok ejtették rabul. *Egyetlenegy magántanárt látogattam, a Tache Papahagit. Ő balkáni származású volt, aroman család sarja, az apja jött be [Romániába], Pericle Papahagi, ő is tudós volt. Tache Papahagi az egész román nyelvterületet bejárta, nyelvjárási anyagot gyűjtött és fényképezett. De akkor még csak üveglemezes fényképezés volt, és ő cipelte a hátán az üveglemezeket! Gyönyörű felvételeket csinált. A saját költségén adott ki három albumot.⁸ Nekem ideadta. Kettő még megvan belőle, a harmadiknak*

⁸ Tache Papahagi: *Images d'éthnographie roumaine, daco-roumaine et aroumaine*. I–III. Publié sous les auspices de la Societatea Cultural-Națională Apostol Margarit. [București] 1928–1934.

már gazdája került. Gyönyörű néprajzi felvételek voltak, mindenféle népszokások. Mármarosban azt, aki legelőször ment ki tavasszal a mezőre szántani, elfogták a falubeli emberek, felültették egy eketaligára, behúzták a Tiszába, és ott megfürdették. Ez rituális dolog volt, és kiütetés. Persze még hideg volt tavasszal a víz. Hát ez volt 1931-től egészen 1933 nyaráig. Egész évben tanított, a nyelvjárástan magántanára volt az egyetemen. És én voltam a kedvenc tanítványa, [...] boldog voltam, mert beszélhettem egy értelmes emberrel. Úgyhogy tőle tanultam sokat. Mikor már nyugdíjas volt, és én 1956 nyarán kaptam egy hónapi romániai tanulmányutatót, stipendiumot [találkoztam még vele].(interjú) „Mit hallgattam ott én? Egyetlenegy szemináriumot, a Tache Papahagiét. Volt ott néhány román fiú, egy szlovák, mert egy bihari szlovák falut tanulmányoztunk, de ezek mind érdeklődés nélkülieknek tüntek. Csupán én érdeklődtem, ezért Tache Papahagi mindjárt a pártfogásába vett, mindent megmutatott nekem, mindent megmagyarázott. Rengeteget tanultam tőle.” (Rostás 2001: 69)

Lükő tehát 1931 őszén – saját bevallása szerint is – csak lézengett a bukaresti egyetemen, amikor sikerült megismerkednie Constantin Brăiloiu (1893–1958) professzossal és az irányítása alatt álló etnomuzikológiai intézettel, a Román Zeneszerzők Egyesületének Folklór Archívumával (Arhiva de Folclor a Societății Compozitorilor Români). A kapcsolatfelvételre Lajtha László (1893–1962) közbenjárására került sor, aki ekkor a Néprajzi Múzeum népzenei osztályán dolgozott, és akivel ebben az időben Lükő szintén levelezett, még fényképezőgépet is kapott tőle. Lajtha ekkor már szoros levelező kapcsolatban állt Brăiloiuval⁹, ő ajánlotta be Lükőt, egyszersmind tanácsolva is neki, hogy mielőbb menjen el a Zeneszerzők Egyesületébe. Lajtha később, 1932-ben egyik, Brăiloiuhoz írt levelében Lükőt képesnek tartotta arra, hogy a román és a magyar népzeneben felfedezze azokat az ősrétegeket, amelyek a kunokkal és besenyőkkel való közös együttélés korából származnak, és amelyek Bartók előtt ismeretlenek maradtak (Comișel–László 2006: 32). Lajtha véleménye ugyanis az volt, hogy a román és a magyar paraszttzene annál több ponton érintkezik egymással, mint ahányat Bartók feltárt. (Lásd: 1932. márc. 31-én kelt levele

⁹ Kapcsolatuk kezdete – levelezésük tanúsága szerint – 1930 tájáról datálható, de megismerkedésük pontos körülményeit nem ismerjük. Erről bővebben lásd: Comișel–László 2006: 61–67.

Brăiloiuhoz. Közli: Comişel–László 2006: 109–112) Lükő ennek nyomán maga is elégedetlen volt – az egyébként lelkesen eszményített – Bartók összehasonlító népzenei kutatásaival, épp amiatt, mert Bartók a Lajtha által is feltételezett közös román–magyar zenei „ősretegeket” nem tárta fel.

A Constantin Brăiloiuval való megismerkedésére Lükő így emlékezik vissza: *Lajtha László akkor a Néprajzi Múzeum Zenei Osztályán dolgozott, és én vele ismeretségben voltam. Megírtam Lajthának, hogy mit csinálók Bukarestben, és ő írta, hogy menjek el Brăiloiuhoz a Román Zeneszerzők Egyesületébe. Megírta a címet is: Piața Sfântu Gheorghe. Hát aztán nagy félve elmentem. Nagyon kedvesen fogadott. Mindenáron valami külföldi nyelven akart velem, az idegennel beszélni. Franciául, németül, de én szégyelltem, hogy nem tudok jól, és mondtam, hogy inkább románul beszéljünk, mert én románul akarok tanulni, nem franciául. Hát egye fene, akkor beszéljünk románul. Így aztán megalkudtunk Brăiloiuval, és akkor mindjárt adott a kiadványaikból.* (interjú)

Lükő ettől kezdve bejáratos lett a Román Zeneszerzők Egyesületébe, ahol kortársaival együtt a világhírű román etnomuzikológust csak egyszerűen „Brăiloiu bácsiként” emlegették. Noha korábban már Kodály szemináriumába is járt, Lükő itt tanulta meg alaposan a kottaolvasást és a dalmlejegyzést. Itt ismerkedett meg a fonográffal történő népzenegyűjtés módszertanával is. Már legelső, fent leírt intézeti találkozásuk alkalmával érdekes, jellemző esemény történt: *Egyszer csak hívják őt. Azt mondja, menjek vele, mert ez érdekelhet engem is. Hát az utcáról felhívtak valami parasztembereket oda danolni fonográfba! Jaj, de gyönyörű dalokat tudtak! Egyszer az egyik altisztjük, aki ott a Zeneszerzők Egyesületénél szolgált már évek óta, amikor ott Brăiloiu lelkesedett az egyik felvételért, azt mondja: „Hát ilyet én is tudok!” Kiderült, hogy besszarábiai ember, és gyönyörű régi dojnákat tud. Csak ott hallgatta, hogy hát ezeket itt megbecsülik? Az utcáról hívják fel az embereket? Hát ő is tud ilyet! Hát paradicsoma volt a folklórnak Románia! Mindenféle nemzet, és mind gyönyörű dolgokat tudnak! [...] Minden este az utcán tüzet raktak ezek a falusi románok, ott főzték a pulizskát, élték a falusi életet.* (interjú)

A Lajthával németül levelező Constantin Brăiloiu kétségkívül tudott Kodály Zoltán és Bartók Béla programjáról, amely a Kárpátokon kívüli magyar diaszpóra (Bukovina, Moldva) népzenejének feltárását célozta, de amelyet az első világháború kitörése megghiúsított. Amint tudjuk, Bartók 1914-ben Moldvába készült a csángók közé, de terveit a világháború

kitörése meghiúsította, Kodály pedig 1914-ben az öt bukovinai székely faluban gyűjtött, de ugyanezen ok miatt később ő sem térhetett ide vissza. Így a moldvai csángóság nem került be a századforduló nagy népzenei gyűjtéseibe, Moldva egészen az 1930-as évek elejéig – Veress Sándor, Domokos Pál Péter, Lükő Gábor és Balla Péter fonográfós gyűjtéseig – teljesen ismeretlen terület maradt a magyar zenefolklór számára. Ennek tudatában Brăiloiu erkölcsi segítséget, ajánlóleveleket, fonográfhengereket adott a magyar gyűjtőknek. Ennek a kiállításnak a kor feszült viszonyai között politikai és jogi következményei is voltak, de Brăiloiu támadhatatlan volt: nemzetközi szaktekintély, rettegett publicista, régi román bojár-család sarja, szoros kapcsolatokkal rendelkezett az ország vezetésében, ideértve a királyi palotát is stb. (Comişel–László 2006: 40–42)

Brăiloiu Lükő Gábort is minden téren támogatta: fonográfot és fonográfhengereket adott neki, később ajánlólevelekkel látta el, amelyek abban az időben a terepmunkához feltétlenül szükségesek voltak. A két világháború között ilyen iratok nélkül a néprajzi gyűjtés elképzelhetetlen volt a moldvai csángó falvakban.

Lükő a Brăiloiu-intézetben került kapcsolatba a vele egykorú Harry Brauner (1908–1989) zenefolkloristával is, aki Brăiloiu nyugatra való távozása után 1949–1950-ben a bukaresti Folklór Intézetnek lett az igazgatója, vagyis épp annak a tekintélyes intézménynek, amivé a kezdeti kis népzenei archívum később kinőtte magát.¹⁰ *Harry Brauner Brăiloiunak volt a famulusa, bejárt oda a Zeneszerzők Egyesületébe, ott találkoztam vele. Zsidó fiú volt, az apja erdőmérnök, a gyufagyárak pusztították ott akkor a Kárpátok erdeit. De ő zenefolklórral foglalkozott, sok román népdalt tudott nagyon szépen. Többet tanultam tőle is. Mindig ott találtam, mert Brăiloiu nem volt még benn az intézetben, de a szobájában ott volt már Brauner. [...] 1946-ban, amikor kimentem Bukarestbe, Brăiloiu már nem volt ott, hanem Brauner ült ott a helyén, és felrótta, hogy őt nem mentette ki, amikor a zsidókat elvitték. Hát mindent nem tudott Brăiloiu sem csinálni, meg hát akkor már menekült ő is külföldre. [...] Brăiloiu még a háború alatt kiment Genfbe, és nem is jött vissza. Genfbe kultúrattásának ment a román követségre, az volt az ürrügy, hogy kiment az oroszok elől. Egy ideig a román követségen volt, de ott*

¹⁰ Miután Harry Brauner a Lucreţiu Pătrăşcanu-féle koncepciós perbe belekeveredett, 12 évet töltött nehéz börtönben.

is egy nagy néprajzi intézet volt. Én még ott leveleztem vele, küldtem kiadványokat neki, de ő aztán onnan átment Párizsba, ott is halt meg pár évvel később. Nagy tanulmányai jelentek ott meg. Most újabban kezdték ezeket kiadni, Emilia Comişel fordította le románra. Nagy kötetekben az eredeti franciával együtt adogatták ki a műveit. (interjú)

Végső soron Constantin Brăiloiunak köszönhető az is, hogy 1932-ben Lükő elindult a moldvai csángókhoz. A moldvai magyarok kezdetben egyáltalán nem érdekelték, mindenáron románul akart tanulni, és általában román folklórt, főleg népdalokat akart gyűjteni. Ezért 1932 januárjában, a téli vakáció idején, a bukaresti fűtetlen diákotthont otthagyva, saját költségén a Dâmbovița megyei Brebu faluba ment, ahol népdalokat és egyéb román folklóralkotásokat jegyzett fel, rajzolt stb. Hazatérve Bukarestbe, a jól-rosszul lejegyzett gyűjtés kijavítására magát Brăiloiut kérte meg, de a neves professzor természetesen nem foglalkozott a román tájnyelvet alig ismerő magyar diák munkájának javítgatásával, hanem azt tanácsolta neki, hogy ha minden áron gyűjteni akar, menjen a moldvai magyarokhoz. Lükő egyáltalán nem lelkesedett ezért a gondolatért, de a körülmények alakulása folytán végül mégis Moldvába kényszerült: *Brăiloiu állt elő azzal, amikor mutattam neki, hogy én milyen román népdalokat jegyeztem fel, hát azt mondja, hogy hát ha mindenáron gyűjteni akarsz – ők úgy fogták föl, mert ők gyűjtöttek – hát akkor menjél Moldvába, mert ott magyarok vannak. Ugye én még mindent nem értettem románul, ezt-azt félreértettem, rosszul jegyeztem le. Gondoltam, hogy hát Brăiloiu majd kijavítja nekem. De hát ő nem foglalkozott ilyesmivel, hanem mindjárt azt mondta: „Hát menjél Moldvába, ott tudnak magyarul.” „De én nem azért jöttem, én románul akarok megtanulni jól, nem megyek én magyarokhoz.” Magamban pedig azt gondoltam, hogy mit menjek én oda, ezek is olyan elzüllött magyarok, mint a Pest környéki svábok meg a Pest környéki tót faluk, amelyek elmagyarosodtak. Hát gondoltam, hogy ott is valami elrománosodott magyarok vannak. Igen ám, de Brăiloiu megírta Lajthának ide Budapestre, Lajtha meg elmondta Györffynek, és akkor egyszer csak kapom Györffytől a dörgedelmes leveleket: „Micsoda disznóság! Másokat nem engednek oda a románok, téged meg ők küldenek, és te nem akarsz menni?! Hát azonnal menj oda!” Hát így aztán gondoltam, hogy kedves jó emberem nekem ez a Györffy, derék magyar ember, hát a kedvéért elmegyek két hétre Moldvába. És akkor aztán elkezdtem a könyvtárban keresgélni, a román könyvekben. És ott volt kimutatva*

mind! A Dicționarul Geografic mind kimutatja a moldvai magyarokat. Hát jegyzeteket csináltam, programot, hogy végigjárók egy pár falut. De hát az nem úgy megy, hogy egy falun keresztül szaladok, hát az emberekkel meg kell ismerkedni! Hát minden faluban legalább négy-öt napot töltök. Így aztán hosszúra nyúlt. (interjú)

Moldvai csángó gyűjtőútjára kedvenc bukaresti helyén, az Akadémia könyvtárában készült fel. Az 1898–1902 között kiadott *Marele Dicționar Geografic al României* (Románia Nagy Földrajzi Szótára) kötetében lelkesen fedezte fel a moldvai magyarokra vonatkozó adatokat, ti. az 1930-as népszámlálás adatai, amelyeket Sabin Manuilă később, 1938-ban jelentetett meg, ekkor még nem voltak ismertek. Emellett Mihail Costăchescu épp akkor, 1931-ben megjelent első oklevél-kiadványából is kigyűjtögette a moldvai magyar falvakra vonatkozó adatokat.

A tervezett moldvai két hétből végül hét hónap lett. Az első útra, amelyre 1932 májusától az év augusztusáig került sor, a Szeben megyei Drăguș faluból indult el, ahová Brăiloiu és fiatal munkatársai – Harry Brauner és Henri H. Stahl – vitték magukkal, akik ott siratóénekeket gyűjtöttek. *Május elején elvittek egy hétre Drăguș-ba, és aztán onnan egyenesen mentem Huși-ba. Nagy zavarban voltam, mert nem volt elég a pénzem, hogy Huși-ba eljussak. Brăiloiuék is akkor hagyták ott Drăguș-t, bementünk kocsival Fogarasba, ott a szállodában megebédeltünk, és aztán felültünk a bukaresti vonatra. Ott aztán kivallottam nagy félve Brăiloiunak, hogy most megyek Huși-ba, de nincs elég pénzem, ne haragudjon, adjon kölcsön valamennyit. Hogyne, persze! Sose adtam meg neki, elfelejtettem. Drăguș-ban nagy monográfiát csináltak a siratóénekekről. És Stahl volt mellette a gyorsíró, nagyszerűen tudott gyorsírni. Brăiloiu csak beszélgetett az öreg siratóasszonyokkal, és azok nem is látták, hogy Stahl ott jegyez gyorsírással. Aztán egész éjszaka tették át gyorsírásból rendes írásba. (interjú)*

Az első moldvai gyűjtés során Lükőnek még nem volt fonográfja, a gyűjtött dallamokat csak kézzel jegyezte le, és igyekezett meg is tanulni azokat: *Akkor az enyém, ha el tudom énekelni!* (interjú) A második, négy hónapos gyűjtőútra 1933 legelején azonban már a Brăiloiutól kapott fonográf-fal és az ehhez tartozó fonográf-hengerekkel indult el. Terepmunkája eredményeiről általában levélben beszámolt Brăiloiunak is: *Jugánban töltöttem az időt április végéig. Még Jugánból küldtem el Brăiloiunak a román menyasszonybúcsúztatót. Román szövegű volt, de gyönyörű szép*

régi pentaton dallam. Brăiloiu is majd hanyatt esett tőle: „Ez tisztára erdélyi dallam, vajon hogy került ez oda Moldvába? Vajon a románok ismerik-e a környező falvakban?” De én nem jártam román falvakban, és ez rettenetes nagy bűnöm. (interjú)

A monografikus szociológiai iskola

A Brăiloiu-intézetbe járó fiatalok között akadtak olyanok is, akik a Dimitrie Gusti-féle román falukutató mozgalomban¹¹ is szerepet vállaltak, sőt a monografikus szociológiai kutatások központi, irányító szereplői voltak. 1931 karácsonyán a Gusti professzor „jobbkezőnek” számító fiatal román szociológusok Lükő Gábort magukkal vitték a besszarábiai Cornova faluba, egy régi román határőr-településre, ahol ők a korábban elkezdett monografikus gyűjtésük kiegészítésén dolgoztak.

Lükő egyik ilyen kapcsolata a nála néhány évvel idősebb Henri H. Stahl (1901–1991) kitűnő román szociológussal és néprajzkutatóval alakult ki. *Henri Stahl apja német volt, innen van a neve is. Az anyja meg francia volt. Ő Bukarestben született, városi gyerek volt, úgy szokott rá a falura később. [...] Magyarul is megjelent a tanulmánykötete, Miskolczi Ambrus adta ki.*¹² (interjú) Stahl idős kori emlékiratában (*Amintiri și gânduri*) részletesen ír a közöttük kialakult szoros kapcsolatáról, jellemzi a magyar kutatót, és azt állítja, hogy a nagyon szorgalmas Lükő tőlük tanulta meg a terepkutatás módszertanát (Stahl 1981: 350–352). Lükő azonban már ekkor is egyéni utakon járt, Karácsony-tanítványként mindig fontosabbnak tartotta a személyes, lelki kapcsolatokat („az emberekkel meg kell ismerkedni”), mint a nagy létszámú kutatócsoporttal végzett monografikus adatgyűjtést. *Stahl csak később jött rá, hogy nem jó az a nagy tömeg, mert ők vagy hatvanan mentek monográfiát csinálni, hanem észrevétlenül kell dolgozni az emberek között, és úgy kell megfigyelni, hallgatva. Amit én csináltam.* (interjú)

¹¹ A Gusti-féle monografikus falukutató mozgalom további magyar kapcsolatairól lásd: Gáll 1980.

¹² Henri H. Stahl: *A régi román falu és öröksége*. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Miskolczi Ambrus. ELTE, Román Filológiai Tanszék, Budapest, 1992.

Legközelebb hozzá azonban a vele egykorú, kissé magyarul is beszélő Anton Golopenția (1909–1951) erdélyi román fiú állt, aki később a kommunista börtönökben pusztult el. *A kedvemért mutatta, hogy tud magyarul is, de rettenetesen rossz kiejtéssel, olyan mély „au-au” betűkkel beszélt valamit magyarul.* (interjú) Golopenția bizonyos vonatkozásban külön utat képviselt a monografikus szociológián belül: ő ugyanis szigorúan egy-egy társadalmi problémára összpontosítva végzett empirikus, statisztikai adatokon alapuló szociológiai kutatásokat, és ilyen értelemben módszere eltért a társadalmi élet egészére koncentráló, az élet különböző jelenségeit egymással való összefüggésükben, „párhuzamosságaikban” vizsgáló Gusti-féle átfogó monografikus módszertől. Lükő 1936-ban megjelent csángó könyvéről szigorú kritikát írt a *Sociologia Românească* folyóiratban, amelyben azt nehezményezte, hogy Lükő a moldvai csángók jelenének, társadalmi viszonyainak bemutatása és a román–magyar kulturális kölcsönhatások vizsgálata helyett inkább a csángók eredetének és múltjuk magyar jellegének bizonygatásával foglalkozik, és így könyvével célzatosan félrevezeti a magyar közvéleményt. Könyvében „Moldva sokkal jobban tele van csángóval” és „a csángók sokkal magyarabbak”, mint valójában – írja a recenzióban (Golopenția 1937: 483–485). Lükő a szigorú szakmai kritika ellenére is mindvégig egyik legjobb barátjának nevezi őt: *Anton Golopenția egyik legjobb barátom volt. Egy pár levelet küldtem neki, amit aztán Stahl úgy idéz, mintha őhöz szólna.*¹³ *Pedig Golopenția-nak írtam azokat a leveleket. [...] Amikor 1946-ban három napra kijutottam a március 15-i ünnepségekre Bukarestbe, amikor Groza ünnepségeket rendezett, akkor ő már a Statisztikai Hivatalban valami főnök volt. Előhozatta nekem a Jugánra vonatkozó adatokat, megmutatta. Először úgy diktálták be magukat a jugániak, hogy magyarok, ott volt mindenkinek a neve mellett. Aztán később ki volt húzva, és újra beírva, hogy románok. Hát nem tudtak már magyarul, csak a legöregebbek. 1933 őszén, 1934 elején még egy pár levelet váltottunk, de*

¹³ Henri H. Stahl emlékiratában azt írja, hogy ma is őriz néhány darabot azokból a Lükő-levelekből, amelyeket kiutasítása után *hozzájuk* írt („Dar ne-a scris. Păsterz și acum câteva din scrisorile lui...”), és idéz is ezekből a levelekből (Stahl 1981: 351–352). Ezek azok a H. H. Stahl tulajdonában lévő, de valójában Golopenția-hoz (!) írt Lükő-levelek, amelyeket László Ferenc is tévesen „a teljes Lükő–Stahl levelezés”-ként említ, és amelyeket Stahl jóvoltából a vele beszélgető Rostás Zoltán magyar kutató is ismert (Comişel–László 2006: 33–34, 29. jegyzet).

aztán én itt [Budapesten] beleestem a moldvai anyagom feldolgozásába. Óriási anyag volt. (interjú)

A Dimitrie Gusti professzor és miniszter körül tevékenykedő fiatalok főszerepet vállaltak a Bukarestbe tervezett 1939-es szociológiai világkongresszus szervezésében, amelyre végül a világháború kitörése miatt nem került sor. A kongresszusra Lüköt is meghívták. *Kaptam meghívót én is. Amikor elhalasztották, mert már a háború előszele volt, akkor egy hosszú francia nyelvű táviratban tájékoztattak, még megvan most is itt valahol. De erről Stahl már nem tudott, mert azt írja, hogy akkor ők elvesztették a kapcsolatot velem.¹⁴ De ez tévedés, mert én továbbra is kapcsolatban voltam velük, de nem vele, hanem Golopențiával. (interjú)*

Kiutasításának története. Az elpusztult fonográfhangerek

Lükő romániai tartózkodása alatt, 1932. október 1-jén Magyarországon Gömbös Gyula miniszterelnök alakított kormányt, aki hivatalos állampolitika rangjára emelte a területi revízióra való törekvést. Ennek hatására Romániában és a többi trianoni utódállamban heves magyarelles „antireviziós” tüntetések kezdődtek, a két ország viszonya tovább romlott. Ebben a feszült helyzetben egy fiatal magyar néprajzkutató romániai tartózkodása veszélyessé és pártfogói számára kényelmetlenné, nem kívánatossá vált. A körülményekre való tekintettel Constantin Brăiloiu 1932 végén úgy látta, hogy Lükőnek jobb Bukarestben maradnia, és egy ideig nem is adott ajánlólevelet számára a moldvai kutatásokhoz. Így csak valamikor karácsony táján indult el második moldvai gyűjtőútjára.

Négy hónapig tartó terepmunka után, 1933. április 21-én a moldvai csángó Trunkban azonban a csendőrség váratlanul letartóztatta, és megkezdődött a hetekig tartó rendőri kihallgatása. Az egymást követő kihallgatások során előbb Bogdánfalvába, onnan Bákóba, később Jászvásárra és legvégül Bukarestbe kísérték. A kihallgatás közben április 26-i keltezéssel Bákóból a következő levelet küldte Sepsiszentgyörgyre Csutak Vilmosnak: „Kedves Bátyám! Nem tudom, meg tetszett-e kapni 20-án írt leveletem, mivel 21-én este foglyul ejtettek, s máig el nem eresztettek, csak

¹⁴ Utalás H. H. Stahl emlékiratára (lásd: Stahl 1981: 352).

éppen annyit lágyultak meg, hogy megengedték levelet írnom. Különben az ügy »türelem rózsát terem« jelige alatt jól halad, s egy hét múlva tán szabadon is bocsátanak, most Iași-ba, majd szükség esetén Bukarestbe transzportálván. A Belügyminisztérium visszavonta meghatalmazását tőlem, s a gyanakodó rendőrtisztviselők mindjárt kezét is tettek rám. Különös aggodalmat keltett, hogy néhány falunak 1864-beli térképét lemásoltam, s hogy sokat fényképezek. [...] Tanulmányaimat tehát ezzel dícsőségesen befejeztem, s ha jegyzeteimet szét nem szórják, immár csak anyagom feldolgozása van hátra. Minden jót kívánok, tisztelettel: Lükő Gábor.” (Boér 2002: 145, 2. 30. levél)

Letartóztatása okát a kihallgatások alatt nem ismerte, és talán ennek tudható be, hogy ekkor még a jövőt illetően viszonylag optimista volt, hiszen már a gyűjtött anyag feldolgozását tervezgette. A Csutakhoz írt korábbi, április 21-i levelében¹⁵ említést tett arról is, hogy a moldvai terepmunkát ekkor már nagyjából befejezettnek tekinti, és már csak két hétig szándékozik Moldvában maradni.

Letartóztatásának majd kiutasításának valódi oka egy félreértett levelezőlap volt, amelyet egy kelgyesti csángó fiú küldött neki Bukarestbe, és ami miatt a rendőrség országos körözést és letartóztatási parancsot adott ki ellene. Ezt csak a kihallgatás utolsó napján, Bukarestben hozták tudomására, és közvetlenül ezután közölték vele azt is, hogy 24 óra leforgása alatt el kell hagynia az országot. Az idős, már 91. életévében járó Lükő erre vonatkozó emlékezését, az utolsó kihallgatás és kiutasítás eseményeit érdekes csaknem teljes terjedelemben idézni:

A végén, amikor fogoly voltam három hétig, az volt a legboldogabb időm! A bákói román csendőrtisztek meg a jászvásári rendőrfőnök, hát a legjobb barátaim voltak! Én, fogoly? Én nem! Még Bukarestben is a rendőrség bukaresti sajtófőnöke, Miu úr – még a nevét is tudom: „Domnu Miu” – perfekt magyar volt. Azt mondta, hogy ő szívességből vállalja, hogy nekem tolmácsol, hogy nekem ne legyen nyelvi nehézségem. Gusti professzornak lehetett az embere. Szimpatikus úriember volt. [...] Hát minden este felkísértek a rendőrségre, és minden este

¹⁵ Boér 2002: 144, 2. 27. levél. A keltezés – vélhetően a postai bélyegző szerint – ápr. 21., de a levél bizonyára a letartóztatását megelőző napon, azaz ápr. 20-án keletkezett, amint ez a Csutaknak írt soron következő, előbb idézett Lükő-levélből (Boér 2002: 145, 2. 30. levél) is kiderül.

kihallgattak. Azon kezdődött, hogy tagja vagyok-e a Revíziós Ligának. Mondom, nem vagyok tagja. Hát ki az a Györffy, aki folyton írogatja nekem a leveleket és képeslapokat? Ugyebár [Györffy István] tartotta velem a kapcsolatot, hogy engem Magyarországra visszaalagasson. És azt is írta, hogy szerez nekem egy kis pénzt, hogy ott élni tudjak, mert tudta jól, hogy a szüleimtől vékonyan kapok. [...]

Minden este vagy két óra hosszat így társalogtam ott a rendőrfőnökkel. Kérdeztek minden ördögöt. Nem tudom, hogy a rendőrfőnök értett-e valamit magyarul, mert nem mindent tolmácsolt neki Miu úr. A vége az volt, hogy, azt mondja Miu úr, hogy ők ugye udvariasan bántak velem, és hogy ugye nem volt semmi bántódásom. Én valóban magam is bámultam, hogy egy csavargó egyetemi hallgatóval ők így bánnak. Hát mondom, nem [volt bántódásom]. Erre azt mondja, hogy most már én is legyek olyan udvarias, és valljak nekik viszonzásképpen. „Hát kedves uram, hát én minden kérdésükre vallottam! Hát ha magukat nem az igazság érdekli, és minden áron valami terhelő vallomást akarnak belőlem kicsikarni...” Hát erre azt mondja, hogy nehogya azt gondoljam, hogy nekik nincsenek eszközeik, hogy belőlem vallomást csikarjanak ki. Na, mondom, most kezd kedvesre fordulni a dolog. Mondom neki: „Kérem, ha magukat nem az igazság érdekli, én kitalálni nem tudom, hogy maguk mit akarnak, hogy milyen terhelő vallomásra van szükségük. Mondják meg, aláírom, vessünk véget az egésznek!” „Ejnye, hát hogy lehet valaki ilyen konok? Hát csak nem gondolja, hogy nincsenek bizonyítékaink? Hát nézze meg, hogy milyen csomó irat van itt!” Valóban egy nagy csomó irat volt ott, mind engem nyomoztak, hogy én merre jártam és mit csináltam. Rá volt írva piros betűkkel, hogy „urgent”. Erre a végén előhúzott egy levelezőlapot, Martinaş Carolnak, a Román városi tanítóképző tanulójának, egy 16 éves kelgyesti fiúnak a levelezőlapját. Román nyelven írta, nem is tudott magyarul írni. Nekem írta a [bukaresti] román diáktothonba, és ott hányódott, amíg elolvasták a román diákok, hogy érdemes-e tartogatni, mert én már hetek, hónapok óta nem jelentkeztem, ott voltam éppen Moldvában. Hát látják, hogy azt kérdezi benne a gyerek, hogy „mi van azzal a revízióval”? Mondja nekem Miu úr, hogy a román diákok elolvasták a levelet, és bevitték a rendőrségre, mert mégis furcsa, gyanús, hogy mit levelezek én a revízió dolgában. És a rendőrség erre kiadta az országos körözést ellenem. Csángó fiú volt, tanító lett a falujában, később találkoztam is vele ott Kelgyesten. Kérdezi Miu úr ott a rendőrségen:

„Haragosa magának ez az ember?” „Nem haragosom, ez csak egy gyerek.” „Mért ír ez magának ilyeneket?” Hát én bennem is meghűlt először a vér, és csak lassanként kezdtem el gondolkozni. Eszembe jutott, hogy amíg én Bukarestben rostokoltam, azalatt eszembe jutott valami néprajzi kérdés, aminek annakidején nem jártam utána, amikor ott voltam, ezért írtam ennek a gyerekeknek, hogy írja meg nekem, hogy ez hogy van ott, és mellesleg említettem, hogy most azért nem tudok kimenni, mert még tartóztatnak Bukarestben a pártfogóim, merthogy ezek az ellenrevíziós tüntetések vannak, és hogy emiatt valami bajom ne essen. A gyerek persze arra nem válaszolt, amit én kérdeztem, hanem azt kérdezte, hogy mi van azzal a revízióval. Mert írtam én, hogy majd megyek, ha elcsitulnak [az ellenrevíziós tüntetések]. Hát most mondom Miu úrnak, hogy mi volt az előzménye ennek a lapnak. Azt mondja: „Hát mivel tudja ezt bizonyítani?” „Hát mivel tudnám? Hát ha megvan még a levelem a gyereknél, azzal. Kérjék el tőle, semmi egyébbel nem tudom bizonyítani.” „Jól van, akkor kiadjuk a parancsot az ottani csendőröknek, hogy tartóztassa le a gyereket, szedje össze minden holmiját, és hozza fel Bukarestbe. Hogyha a maga levele közte van, akkor magának igaza van, akkor maga szabad. Óhajtja?” „Kedves uram, hát másképpen is el lehet kérni ezt a levelet.” „Nem! Nekünk megvannak a magunk szokásai! Óhajtja?” „Hát akkor kijelentem, hogy nem óhajtom, mert én vendégük voltam ezeknek az embereknek, és én nem küldhetem a nyakukra a csendőrséget.” „Hát akkor mit csináljunk magával? Kénytelenek leszünk 24 óra alatt kiutasítani!”

Hát én erre majdnem sírva fakadtam. Az egész életem programja romban volt! Látták ezt rajtam, és elkezdtek vigasztalni a rendőrök: „Na, hát nem örökre szól ez. Hát értse meg, hogy most olyan feszült a nemzetközi helyzet, hogy nem tudunk magával mit csinálni. Hát beiratkozott az egyetemre, és aztán eltűnik, azt sem tudjuk, hol jár, országos körözést kell kiadni. Hát értse meg, hogy nem tudunk mit csinálni magával!” Hát nyilván a miniszterrel, Gusti professzorral beszéltek, [és ő mondta nekik]: „A legjobb, ha hazakülditek.”

Nekem persze az első dolgom volt, hogy Brăiloiuhoz szaladtam a Zeneszerzők Egyesületébe. Éppen bent volt. Persze ők már tudtak róla, mert a rendőrség őket is kikérdezte, hogy mért törődtek ezzel a magyarral. Brăiloiu mindjárt azt mondta: „Eredj el a miniszterhez is!” Megmondta azt is, hogy hol van. Nekem csak 24 órám volt, és Sepsi-szentgyörgyön voltak a dolgaim, könyveim, minden, még oda is ki

kellett mennem. Elszaladtam a minisztériumba. Ott már a tanársegédei voltak a titkárai, mind ismerőseim. Mindjárt azzal fogadott Anton Golopenția, aki erdélyi gyerek volt: „Nem jól tetted, hogy nem tartottad velünk a kapcsolatot!” Hát én azt sem tudtam, gyámoltalan gyerek voltam, hogy ők ott vannak a minisztériumban. És magam sem tudtam, hogy mit akarok én. Utána mindjárt jelentették a miniszternek, hogy ott vagyok. Kijött a miniszter, először lehordta a titkárait, hogy két fiatal titkárom van, és nem mennek jól a dolgok. Sejtettem, hogy ez nekem szól, hogy én is fiatalember vagyok és ügyetlenkedem, és nem tájékoztatom őket. Utána hozzám fordult, és a legkedvesebben azt kérdezte: „Nem történt semmi bajod?” Mondom: „Nem, miniszter úr.” Ő nyilván az én szájamból is hallani akarta, hogy a rendőrök igazat mondtak, amikor azt mondták neki, hogy nem bántottak engem. „Akkor rendben van.” És elbocsátott.

Ő ajánlotta nyilván, hogy utasítsanak ki, küldjenek haza Magyarországra. Olyan háborús volt már 33-ban a helyzet, a magyar kormány olyan románellenes és szomszédállam-ellenes, revíziós volt, hogy nem volt barátságos a levegő. Az én érdekemben volt minden. Én nem tudtam semmit akkor, csak később kombináltam. A rendőrség nyilván megkérdezte, hogy miért adtatok ajánlólevelet egy ellenséges ország állampolgárának. És ők nyilván azt mondták, hogy ez nem ellenség, ezt mi ismerjük. A tanársegédekkel jóban voltam. Hát azok látták, hogy boldog voltam a román falukban. (interjú)

Hogy mi volt Dimitrie Gusti szerepe Lükő Gábor kiutasításában, azt bizonyára sosem tudjuk meg. Amint látjuk, maga Lükő úgy vélte, hogy a miniszter, aki bizonyos értelemben mentora is volt – merő gondoskodásból és a további kellemetlenségek elkerülése végett – ő maga adott utasítást az ő hazaküldésére, és már a bukaresti kihallgatási procedúrát is figyelemmel követte. De van olyan álláspont is, amelyik azt tartja, hogy a miniszter már nem érvényteleníthette a hivatalos rendőri hatóságok által kiadott kiutasítási parancsot.¹⁶

Akiutasítást követően Lükőnek csak pár órája maradt Bukarestben. Első dolga volt, hogy a moldvai felvételeket tartalmazó tele fonográfhengereket

¹⁶ Henri H. Stahl nyomán László Ferencnek szóban így vélekedett például Rostás Zoltán, aki teljes kötetben adta közre a Stahllal készített életútinterjút, és Lükő Gáborral is készített interjút, amely még nem jelent meg (Comişel–László 2006: 33–34, 29. jegyzet).

elvitte a református egyház által működtetett magyar diákotthonba azzal a meghagyással, hogy vigyék be a Zeneszerzők Egyesületébe. A hengereket törékenységük miatt nem vihette magával¹⁷, de különben is a Bräiloiu és Lajtha közötti egyezés is – amint ezt kettejük levelezéséből és Lükő emlékezéseiből is tudjuk – úgy szólt, hogy a hengereket Bräiloiu küldi majd el Budapestre a Néprajzi Múzeumba, és az ajándékba adott üres hengerek fejében csupán a dallamlejegyzések másolatára tart igényt, azért, hogy ezek kerüljenek be az ő bukaresti archívumába is. Korábban ugyanígy jártak el Veress Sándor moldvai gyűjtése esetében is.

Ma már nem lehet kideríteni, hogy pontosan hány tele és hány üres fonográfhengert hagyott Lükő Bukarestben. Az április 21-i letartóztatása napján (!) keltezett levelében azt írta Csutak Vilmosnak, hogy Bogdánfalvában a „lányok után jár”, vagyis népdalgyűjtéssel foglalkozik, mert ezt neki „igen meghagyták a pestiek”. Ebben a levélben a hengerek számát is említi: „Bräiloiutól a napokban kaptam levelet, amelyben értesít, hogy tíz fonográfhengert feladott címemre. Most azokat várom. Eddig húsz hengerem volt, mind csak a Societatea compozitorilor részéről, s persze ugyanoda kell azokat visszaszolgáltatnom. A pestiek szintén hengereket várnak tőlem.” (Boér 2002: 144, 2. 27. levél) Mivel a Bogdánfalva melletti Trunkban még aznap este letartóztatták, a 10 üres henger biztosan nem jutott el hozzá, de az joggal feltételezhető, hogy a korábban kapott 20 henger már tele volt, és ezért kellett az újakra várakoznia.

A református kollégiumban hagyott hengerek sorsának a következő évben, 1934-ben Balla Péter járt utána. Kiderült, hogy az erdélyi – vélhetően jobbára székely – középiskolás diákok rosszul értelmezett hazafias érzelmektől indítatva nem vitték el a hengereket Bräiloiu intézetébe (indoklásuk: „Näm adjuk ki a románoknak!”), hanem ehelyett a kollégium pincéjében helyezték el azokat, ahol rövidesen megpenészedtek és használhatatlanokká váltak. Amint ez ismert, Lükő gyűjtőfüzete segítségével és az ő kifejezett kérésére 1934-ben a Moldvában és Bukovinában

¹⁷ Olsvai Imre Lükő Gábor romániai népzene kutatásáról szóló tanulmányában azt írja, hogy Lükő „helyszíni gyűjtőfüzeteit ugyan elhozhatta, de fonográffelvételeit nem (sic!)”, továbbá hogy ezeket „a bukaresti egyetem magyar nemzetiségű hallgatói” (sic!) pincében „rejtették el” (sic!) (Olsvai 1999: 143). Az Emilia Comişel és László Ferenc által szerkesztett, kiténő Bräiloiu-forráskiadvány ezeket a téves adatokat Olsvaitól átveszi, és még megtoldja azzal az ugyancsak hibás adattal, hogy Lükőt a jászvásári (sic!) rendőrség utasította ki felsőbb bukaresti utasításra (Comişel–László 2006: 33).

járó Balla Péter ugyanezeketől az adatközlőktől újra fonográfra rögzítette ugyanezeket a csángó népdalokat, is így valamelyest sikerült pótolni a nagy értékű megsemmisült hangfelvételeket (minderről bővebben: Olsvai 1999: 143–145 és Comişel–László 2006: 29–40).

Lükő Romániából való kiutasítása után Lajtha 1933. május 18-án nyomban levélben köszönte meg azt, hogy Brăiloiu a fiatal magyar kutatót mindenben segítette. „Számon kértem tőle, hogy miért nem jelentkezett időben Önnél, miért csak késéssel” – írja, vagyis mintegy Lükőt hibáztatja azért, hogy miért nem kért tőle oltalmat azonnal az incidens után. Ez részéről pusztá udvariaskodás, hiszen amint látjuk, Lükő, mihelyt ezt megtehetette, azonnal jelentkezett Brăiloiunál, aki őt Dimitrie Gusti miniszterhez küldte, aki fogadta is, előzékenyen kihallgatta, de nem tett semmit, sőt – Lükő szerint – ő volt az, aki a kiutasítást pusztá jóindulatból kezdeményezte. Lajtha levelében megemlíti azt is, hogy örülne, ha az eltűnt hengereket Brăiloiunak sikerülne visszaszereznie, és azzal zárja levelét, hogy az újra Moldvába küszülő Veress Sándort őszig mindenképp eltanácsolja az utazástól.

Újra Romániában 1946-ban és 1956-ban

A világháború után Lükő Gábor két ízben járt még Romániában. Előbb 1946-ban csak néhány napra érkezett a Petru Groza által szervezett március 15-i ünnepekre, és ekkor Bukarestben – amint erről előbb már szó esett – újra találkozott az ekkor már felelős vezető tisztségeket betöltő Anton Golopenția-val és Harry Braunerrel.

Később, 1956 nyarán a magyarországi politikai légkör megváltozása következtében egy hónapos hivatalos tanulmányútra küldték Romániába, ahol a bukaresti Román Folklórintézetben régi barátai, ismerősei nagy díszvacsorát adtak tiszteletére. Noha még a legközelebbi román barátai sem voltak tisztában azzal, hogy voltaképpen miért utasították ki 1933-ban az országból, később is a román nép nagy barátjaként fogadták. Henri H. Stahl emlékiratában így emlékezik rá: „Feszült viszonyok voltak akkoriban. [...] Lükő értékes és jóhiszemű ember volt. Noha kiutasították az országból, a velünk (értsd: a románokkal) szembeni magatartása később sem változott.” (Stahl 1981: 351)

Az 1956-os tanulmányút alatt Lükő újra eljutott Moldvába is, ahol meglátogatta régi ismerőseit, akik még ekkor is emlékeztek rá. Azt, hogy a

csángók körében is sokáig élt az emléke, Faragó József is tanúsítja: „Talán nem is tud róla, hogy amidőn barátját és munkatársát, Balla Pétert magyarországi vendégként 1956-ban elkísértem moldvai gyűjtőútjára, több olyan faluban, ahol ő is járt, érdeklődtünk felőle. Negyed század múltán mindenütt szeretettel emlékeztek rá; érthetően, hiszen ő nemcsak néprajzoscént, hanem emberként is részt vállalt életünkben.” (Faragó 2000: 6) Mindez teljes mértékben érthető és hihető is, hiszen a Karácsony Sándor társaslélektani intézetében nevelődött Lükő mindig a környezetéhez való személyes, emberi viszonyulást tartotta a legfőbb etikai parancsnak, és erre mind a bukaresti román értelmiségiek között, mind a terepmunka során törekedett: *Hát voltak mindenféle kalandjaim a romániai tanulmányaim során. De azt vallottam mindig, hogy embereket kell megismerni, megtanulni és megszeretni! Szeretni kell az embereket elsősorban – ez a legfőbb parancs.* (interjú)

Szakirodalom

- BOÉR Hunor [LÉNÁRT Anna álnéven!]
2002 Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti néprajzi kutatásszervező tevékenységéhez. In: BOÉR Hunor–WOLF Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. II. 3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 127–154.
- COMIȘEL, Emilia–LÁSZLÓ, Francisc
2006 *Constantin Brăiloiu, partizan al etnomuzicologiei fără frontiere. 36 de documente inedite privind colaborarea științifică a savantului român cu confracții maghiari*. Editura Eikon, Cluj-Napoca
- FARAGÓ József
2000 Lükő Gábor 90 éves. *Helikon* XI. (2) 6.
- GÁLL Ernő
1980 Dimitrie Gusti și sociologii maghiari din România. In: STAHL, Henri H. (coord.): *Dimitrie Gusti. Studii critice*. Editura Științifică și Enciclopedică, București
- GOLOPENȚIA, Anton
1937 Dr. Lükő Gábor: A Moldvai Csángók. I. A csángók kapcsolatai... *Sociologia Românească* II. (9–10) 483–485.

MIRK Szidónia

1999 „Feltett szándékom volt, hogy Romániába megyek, s ott is maradok...” Mirk Szidónia–Kata beszélgetése Lükő Gábor néprajzkutatóval. *Székelyföld* III. (11) 48–70.

OLSVAI Imre

1999 Lükő Gábor romániai népzene gyűjtése 1931–1934 között. In: POZSGAI Péter (szerk.): *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Táton, Budapest, 143–210.

POZSGAI Péter

1999 Bevezetés. A keskeny úton. Lükő Gábor 90 éves. In: Uő. (szerk.): *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Táton, Budapest, 17–32.

ROSTÁS Zoltán

2001 Sociologi români și scriitori maghiari în anii '30. *Sfera politicii* XI. (97–98) 69–73.

STAHL, Henri H.

1981 *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*. Minerva, București

SÜMEGI György

1988 „Egy másik Magyarország nevében” Lükő Gábor válaszol Sümegi György kérdéseire. *Forrás* XX. (1) 11–23.

Gyűjtőúton Drăguș faluban, 1932. május – Constantin Brăiloiu, Henri H. Stahl, Harry Brauner és Lükő Gábor

Salamon Márton László

**A Dimitrie Gusti professzor vezette
bukaresti szociológiai iskola
és az Erdélyi Fiatalok közötti kapcsolatok
(a *Sociologie Românească* folyóirat tükrében)**

„Íme bemutatunk itt az erdélyi magyar ifjúság mozgalmának kezdeteit, mindazzal a lelkesedéssel és nemzetszeretettel együtt, amelyet felmutat, válaszként arra az építő tevékenységre való felhívásra, amelyet a Román Szociológiai Iskola tett fiatal értelmiségijeink felé, megmutatva nekik a román falu megismerésének és felemelkedésének útját.” Ezekkel a szavakkal zárja Octavian Neamțu, a Dimitrie Gusti professzor által alapított bukaresti szociológiai iskola egyik jelentős képviselője az erdélyi magyar ifjúság falukutatási mozgalmának bemutatását az 1936-ban Dimitrie Gusti által alapított *Sociologie Românească* folyóirat hasábjain. A *magyar ifjúság útja a falu felé* című cikkében Octavian Neamțu az erdélyi magyar fiatal értelmiség „falu felé fordulásának” történelmi körülményeit vizsgálja: azt a mozgalmat, amely az első világháború után kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarság önismeretének céljával indult, a Dimitrie Gusti bukaresti professzor alkotta monografikus módszer modelljét követve.

„Az új, kiegészült román állam megalakulását követő első évek az erdélyi magyar társadalom számára az útkeresés évei voltak, miután a kisebbségbe került magyarság a Budapesttel való kapcsolatok megszakadásának mély nyomait viselte. Az erdélyi magyar vezetők, akiket megriasztott a változások mindenre kiterjedő hatása, nem találtak semmilyen cselekvési irányt. A tudós emberek kivonultak a mindennapok gyötrődéseiből, folytatva a háború miatt megszakított tudományos kutatómunkájukat. Ebben az 1919 és 1924 között eltelt időszakban az erdélyi magyarok kulturális és tudományos élete nem ismert más megnyilvánulást, mint a hazai vagy külföldi, elsősorban német folyóiratokban megjelent tudományos – fizikai, kémiai, régészeti vagy nyelvészeti – művek bemutatását szolgáló konferenciákat. Némi fellendülést hozott e tekintetben az 1924-ben megjelent *Erdélyi Irodalmi Szemle*” (Neamțu 1936: 29).

A szerző megállapítja, hogy az erdélyi magyarság számára traumatikus végkifejletű első világháborút követő években ez a korábban vezető szerepű nemzet a Nagy Románia egyik kisebbségévé vált. Ez „a bizonytalanság és az útkeresés jegyében töltött” időszak 1924-ben ért véget. Neamțu szerint 1924 „egy pozitív szervezés és cselekvés jegyében töltött időszak kezdetét jelezte az erdélyi magyar kulturális életben, amely új irodalmi és tudományos kiadványok, illetve művelődési és kutatási célú egyesületek megjelenésével járt.” Mint Neamțu fogalmaz: „mi több, az erdélyi magyar társadalom egyes, megbecsülésnek örvendő körei kísérletet tesznek a román tudományos és irodalmi világgal való kapcsolatok kiépítésére is. [...] A legfontosabb célkitűzés azonban a Budapesttel való közös szemléleti és gondolati alap kialakítása marad. Mindezeknek a próbálkozásoknak az eredménye az erdélyi magyar értelmiségi, tudományos és irodalmi élet bekapcsolása abba a politikai és társadalmi valóságba, amelyben az erdélyi magyar közösség élt”. (Neamțu 1936: 25)

Octavian Neamțu – a bukaresti Gusti-iskola azon tagjainak egyike, akik, erdélyi származásúak lévén, beszéltek magyarul – a *Sociologie Românească* folyóiratban megjelent cikkében utal Venczel Józsefnek, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* szerkesztőjének az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában, az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatban 1935-ben, Kolozsváron megjelent, *A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom* című művére (Venczel 1935).

Neamțu szerint Venczel József – aki részt vett a Bukaresti Szociológiai Szeminárium 1935–1936. évi II. szemeszteri munkálatain, valamint a Naszód megyei Újradnán (Șanț) végzett monográfiai kutatásban – „új, kiteljesedettebb, az erdélyi magyar ifjúság életét jelentősebb mértékben meghatározó, világlátását átformáló” attitűdöt mutat. „Venczel 32 oldalas, különleges pontossággal és rendszerességgel megírt, gazdag és átlátható könyvészettel ellátott füzete az erdélyi magyarság kulturális életének igen fontos és érdekes oldalát mutatja be. A szerző kiemelkedő szociológiai felkészültséggel rendelkező fiatal értelmiségi, aki falukutató munkája során mindvégig a társadalmi valóságot tartja szem előtt, az erdélyi magyar ifjúság gondjait is a román állami keretek között élő magyarság különleges politikai-társadalmi helyzetének tükrében szemléli. Ennek megfelelően Venczel József tekintetbe veszi a magyar kisebbség valós nemzeti és szellemi igényeit, és a falu problematikáját két nézőpontból közelíti meg: a tudományos érdeklődés és a nemzeti harc szempontjából. A

tudományos megközelítés az ő esetében a magyar falu társadalmi valóságának objektív vizsgálatát, míg a nemzeti harc a parasztság életminőségének javítását és egy új politikai vezetői réteg létrehozását jelenti. [...] A magyar ifjúságnak a falu felé vezető útját nem csupán a monografikus kutatás tudományos és gyakorlati értékeinek elméleti és gyakorlati megértése és elsajátítása határozza meg, hanem egy olyan átfogó »faluideológia«, amely a háború utáni teljes ifjúságot megihlette.” Neamțu nagy megelégedéssel veszi tudomásul, hogy „ahhoz, hogy ezt a célt elérje, az erdélyi magyar ifjúság céljai követésében a falumunka útját választotta, előkészítve a nemzetvezetéshez szükséges képességek kialakulását” (Neamțu 1936: 27). A román szociológus figyelmeztet azonban, hogy mind a falu felemelésének, mind pedig a nemzetvezetésnek a céljait csupán akkor lehet elérni, ha a társadalmi valóság megismerése objektív, tudományos eszközökkel történik. Neamțu nyugtázza, hogy Venczel írásában a magyar falu társadalmi vizsgálatát a Dimitrie Gusti professzor által kidolgozott és a Román Szociális Intézet (Institutul Social Român) által sokéves terepmunka során gyakorlatba ültetett monografikus módszerrel látja elérhetőnek.

A magyarországi falukutatók eredményeinek jó ismerőjeként Octavian Neamțu rávilágít a kor magyarországi szociográfusai, „népi írói”, illetve az új erdélyi magyar nemzedék képviselői közötti kapcsolatokra is. „Gusti professzor monografikus rendszerének elméleti irányait az adott politikai irányzatokhoz és doktrinális irányultsághoz kapcsolva Venczel József Ortutay Gyula magyarországi szociológus közismert, *A magyar falukutatás új útja* című munkáját idézi. (Ortutay 1936) [...] Venczel nem mulasztja el ugyanakkor megemlíteni Lükő Gábornak, a Dimitrie Gusti professzor vezette bukaresti Szociológiai Szeminárium volt diákjának *A román »monografisták« falukutató munkája* című művét sem, amelyet a bukaresti szociológiai iskola rendszeréről szóló legjobb, magyar nyelven megjelent írásnak nevez”. (Neamțu 1936: 28)

A falukutatás témakörének magyarországi és erdélyi megközelítési módjai között természetesen jelentős eltérések voltak, amint azt a *Sociologie Românească* folyóiratban főleg 1936–1937-ben megjelent írások szerzői is megjegyzik. Magyarországon a 19. század végétől kezdődően jelentek meg monográfiai jellegű művek, nyugati hatásra, de valós igényt kielégítő. Ezt a tényállást Gusti és munkatársai jól ismerték, mint ahogyan annak is tudatában voltak, hogy az első világháború utáni Magyarországon elsősorban fiatal írók által – elsősorban politikai, és

csak másodsorban tudományos meggondolásból – felkarolt szociográfiai mozgalom alakult ki. Ez a mozgalom nem erdélyi közvetítéssel fedezte fel Gustit, mint ahogyan az feltételezhető lett volna, hanem elsősorban Lükő Gábor révén. Ez a fiatal budapesti diák úgy érkezett 1931-ben Romániába, hogy nem volt tudomása a Gusti-iskola létezéséről, eredeti célja a román népi kultúra kutatása és a Bukaresti Tudományegyetem előadásainak hallgatása lévén (Rostás 2005: 93).

Ami az erdélyi magyar ifjúság ideológiai opcióit illeti, a *Sociologie Românească* folyóirat 1936. évi I. számában közölt, *A magyar ifjúság útja a falu felé* című cikkében Octavian Neamțu kifejti (ismét hivatkozva Venczel Józsefnek *A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom* című írására): ez az ideológia „a falu felé vezető, elfeledett út újrafelfedezésének ideológiája”. Neamțu szerint „ez az ideológia irányítja a magyar ifjúságot a magyar falu megismerése és felemelése felé, lévén, hogy a falu felé fordulás meghatározó a faj megvédésére és a középosztályból felemelkedő értelmiség politikai szerepvállalásának kiterjesztésére irányuló cselekvés során. A középosztály új nemzedéke a dolgozó tömegekkel való érdekközösségben látja saját sorsát és felemelkedését. A »faluideológia« megmutatta a magyar ifjúságnak az életét kalauzoló alapelveket: 1. a magyar középosztály nemzettudata a parasztsággal való kapcsolatok újjáélesztésében jelentkezik, 2. a magyar kultúra és civilizáció nem virágoztatható fel másként, mint a falusi kulturális értékek megélése révén, 3. a parasztság gazdasági érdekeinek támogatása és védelme egyet jelent a magyar nemzet gazdasági érdekeinek támogatásával és védelmével” – sorolja fel Octavian Neamțu a fiatal magyar értelmiség új ideológiájának elemeit, Venczel idézett művére hivatkozva (Neamțu 1936: 28).

„A valóság azt mutatja, hogy a magyar nemzetnek csak két életképes társadalmi rétege maradt: a dolgozó nép és az értelmiség. Az agrárreform megsemmisítette a nagy földbirtokokat és velük együtt megszűnt a földbirtokos nemesség kiemelt társadalmi szerepe is. Ugyanúgy, a társadalmi-politikai változások kibillentette vezető pozícióiból a magas rangú tisztviselői réteget, átengedve helyét a szociális ranglépcsőn a középosztálynak: szabad foglalkozásúaknak, tanároknak, papoknak, akik egy új társadalmi réteget alkotnak: az új, vezetésre hivatott erdélyi intelligenciát. Ebből a társadalmi rétegből emelkedik fel az az erdélyi magyar ifjúság, amely a falvak felé veszi útját, hogy ezáltal megismerhesse saját jövőjét” – írja le

Neamțu az első világháború után eltelt másfél évtized erdélyi magyar társadalmának evolúciós folyamatait (Neamțu 1936: 28–29).

A Gusti-tanítvány említést tesz az *Erdélyi Fiatalok* folyóiratról is, melynek jelentős szerepe volt az első világháború utáni erdélyi magyar falumunka-mozgalom kialakulásában. Neamțu hangsúlyozza, hogy az *Erdélyi Fiatalok* elméleti és gyakorlati munkáihoz a Dimitrie Gusti professzor vezette bukaresti Román Szociális Intézet monográfiaelméleti útmutatói és a szintén Gusti vezetésével működő „Károly herceg” Királyi Kulturális Alapítvány főleg erdélyi román falvakban végzett falukutató tepermunkája szolgált mintaként. A román szociológus ugyanakkor példaként állítja a kisebbségi magyar ifjúságot a korabeli román értelmiség elé: „A teljes román értelmiségi réteg, és elsősorban a diákság számára megszívlelendő és megszégyenítő példa az erdélyi magyar ifjúságnak a nemzet felemelésére irányuló határtalan igyekezete, amely a falu felé fordulásában mutatkozik meg. A budapesti hivatalos körök és az erdélyi magyar oligarchia által elhanyagolt magyar ifjúság képes volt egyedül, mások példájából tanulva, a Gusti professzor körül kialakult mozgalmat figyelmesen követve elsajátítani mindenünnen azt, amit később fel tudott használni saját nemzeti és politikai céljainak elérésére. Egy tudományos munkamódszerrel is felvértezve követik most saját nemzetvédő és szellemi felemelkedésüket szolgáló útjukat a falu felé, ahonnan lelki gazdagodást remélnek mindazok, akik közös célokért dolgoznak együtt. Ők azok, akik elsajátítják a bukaresti szociológiai iskola elméleti és gyakorlati rendszerét, illetve Gusti professzor etikai és szociális koncepcióját még azelőtt, hogy ezek eljutottak volna a román értelmiségi réteg valamennyi szegletébe” – teszi hozzá Neamțu (Neamțu 1936: 29).

Ugyanakkor Neamțu figyelmeztet az erdélyi magyar falukutató mozgalom hiányosságaira is. „Messze van még ez a falukutató munka azoknak az intézményeknek az eredményeitől, amelyekről átvette az elméleti és gyakorlati alapokat. De nem szabad elfelejtenünk, hogy egy új mozgalomról van szó, amely még csak most szerveződik, csak most határozta meg tudományos alapjait és társadalmi céljait. Ahogyan most kinéz, az erdélyi magyar ifjúságnak ez a mozgalma sok biztató dolgot mutat fel, olyanokat, amelyek szigorú figyelmeztetést kell, hogy jelentsenek a mi [román] egyetemi ifjúságunk számára is. A Gusti professzor szociológiaelméleti rendszerének és monografikus kutatási módszerének az erdélyi magyar tudományos életbe való behatolása csakis pozitív következményekkel járhat,

mind a román nemzeti föld megismerése, mind pedig a magyar kisebbségi és a román tudományos világ közti tudományos kapcsolatok szempontjából. Nemkülönböztetve meggyőződésünk, hogy az erdélyi társadalmi valóság megismerésére irányuló cselekvésnek pozitív hatása lesz az erdélyi magyar kisebbség politikai mentalitását illetően is” – fogalmaz a Gustitanítvány (Neamțu 1936: 29).

Amint arról már történt említés, a bukaresti szociológiai iskola több erdélyi származású tagja is tökéletesen tudott magyarul: Octavian Neamțu, Anton Golopenția, Mihai Pop, Traian Herseni és Gheorghe Reteganu. Ők voltak azok, akik kulcsszerepet játszottak a Gusti-iskola és az *Erdélyi Fiatalok*, a szociológiai érdeklődésű román és a magyar fiatal értelmiség közötti kapcsolatok alakításában. És ez nem pusztán a nyelvismeretnek volt köszönhető, hanem annak a bennük meglévő késztetésnek is, hogy a két fél közötti intézményes kapcsolatok létrejöhessenek és megmaradjanak. Miután az *Erdélyi Fiatalok* felfedezték a Gusti-iskolát, az így kialakult kapcsolatokat ápolni is kellett, amire ezek a magyarul tudó Gustitanítványok vállalkoztak. Ilyen „ügynöke” volt a román–magyar kapcsolatoknak Anton Golopenția is, aki átfogó képet adott a *Sociologie Românească* olvasói számára a két világháború közötti romániai magyar kisebbség helyzetéről, éleslátóan világítva meg az akkori állapotokat 1937-ben született írásában, a *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása, 1918–1936* című, a kolozsvári *Új Transzilvánia* folyóirat kiadójának gondozásában megjelent kötetet mutatva be (Golopenția 1937).

Golopenția szerint az említett kötet „bátor nyíltsággal írja le az erdélyi magyar népcsoport életében bekövetkezett változásokat” az első világháborút követő években. „Rátéekintést ad a könyv mindazokra az eseményekre, amelyek az erdélyi magyarokkal történtek azóta, hogy 1918–1919-ben a vezető magyar nemzet tagjaiból a Román Állam idegen etnikumú polgáraivá váltak. [...] A magyarság csak igen későn döbbsent rá, hogy egy vesztes háború után bele kell törődnie a megváltoztathatatlanba és bele kell illeszkednie az új állam kereteibe, mentve a még menthetőt” – írja Golopenția (Golopenția 1937: 322–328), aki vázolja ennek az „erdélyi magyar metamorfózisnak” a történelmi, politikai és társadalmi körülményeit. A Gusti-tanítvány úgy véli, az erdélyi magyarság kálváriája nem csupán a történelmi körülmények eredménye, hanem – amint azt az általa idézett mű szerzői is állítják – saját hibáinak, tévedéseinek is köszönhető. Golopenția olvasatában a *Metamorphosis Transylvaniae* üzenete az,

hogyan a magyarság felismerte: badarság lenne a teljes felelősséget a vezető szerephez jutott románságra hárítani, hiszen mindenkinek megvan a maga felelőssége azért a helyzetért, amelybe az erdélyi magyarság került: hosszas agónia és hiábavaló várakozás az okkult erők általi jóvátételre. Szerinte ez az attitűd az erdélyi magyarság széles rétegeinek politikai tájékozatlanságából fakad, ugyanis „politikai jogokkal csupán a lakosság egy igen kis része rendelkezett, a meghamisított választások pedig azt az érzést tartották fenn a lakosságban, hogy a politika nem egyéb az urak valamiféle csalfa játéknál, amibe a közembernek nincs beleszólása” (Golopenția 1937: 322–328). A *Metamorphosis Transylvaniae* szerzőivel egyetértésben Golopenția bírálja azt a vékony magyarországi vezető réteget, amely „ahelyett, hogy fejlesztené a politikai gondolkodást, igyekezett a tömegekben elhinteni a magyar faj felsőbbrendűségének dogmáját”, ezáltal egész generációkban honosodva meg a vak hit abban, hogy a magyar faj felsőbbrendűsége valamiféle természeti törvény, megmászhatatlan isteni akarat eredménye (Golopenția 1937: 322–328).

Visszatérve az első világháború utáni első évekre, Golopenția megállapítja, hogy „a végletekig vitt központosítás miatt, amely Budapestre gyűjtötte mindazt, ami az országban a legjobb volt, az erdélyi magyaroknak 1918-ban nem maradt egyetlen igazi politikai vezetőjük sem. Akik annak számíthattak volna, apátiába zuhantak, így nem csoda, hogy – vezetők nélkül, illetve annak képessége nélkül, hogy egy adott politikai helyzetet ésszerűen felmérjenek – a Szent István Koronája által elszenvedett veregség fájdalommal szívükben az erdélyi magyarok áldozatul estek saját tehetetlenségüknek, határozatlanságuknak” (Golopenția 1937: 322–328). A szerző úgy véli: elsősorban a magyar tisztviselői kar volt az, amely elvesztette a kapcsolatot a valósággal akkor, amikor az erdélyi magyarok kisebbségiekké váltak az új román államban. „A háború elvesztése mintha fejbe kőlintotta volna a magyar tisztviselőket, akik meg voltak győződve addigi helyzetük örökkévalóságáról. Láruk alól kifutott a biztos talaj: az államhatalom, és nem voltak képesek sem megérteni, sem feldolgozni magukban ezt a számukra derült égből jött villámcsapást. Gazdasági alapjaitól megfosztva, a tisztviselői rétegnek nem maradt meg egyebe annál az ideológiai váznál, amely meghaladottnak bizonyult már az évszázad elején is” – írja a Gusti-tanítvány, aki szerint ez a társadalmi réteg abban látta a kiutat helyzetéből, hogy megtagadta a hűségesküt az új román hatalomnak. „Mintegy 100.000 család tisztviselő feje hajlott erre a megoldásra,

aminek nem lett más eredménye, mint hogy ezek a családok kenyér nélkül maradtak, a román állam ugyanis pótolni tudta a hiányzó embereket. Miután 1920 környékén egyértelművé vált ennek a próbálkozásnak a kudarca, ennek a tisztviselői rétegnek a tetemes része a Magyarországra való kivándorlás mellett döntött: a Magyar Központi Statisztikai Intézet adatai szerint az Erdélyből Magyarországra ebben a periódusban érkezettek száma 1919–24 között eléri a 197.000 lelket” – tudjuk meg a *Sociologie Românească* cikkéből (Golopenția 1937: 322–328). Golopenția ugyanakkor idézi a *Metamorphosis Transylvaniae* szerzőit, akik szerint ez az ellenállás volt a legnagyobb politikai hiba, amelyet 1918 után az erdélyi magyarok elkövettek. „Ez a fellengzősen passzív ellenállásnak nevezett szabotázsakció, a hűségkü megtagadása végleg megpecsételte az erdélyi magyarság mai sorsát. Ugyanakkor viszont a többi társadalmi osztályt: a kézművesek és szabadfoglalkozásúak polgári rétegét, a parasztságot, illetve a magyar nemességet tartósabb kötelek fűzték Erdély földjéhez, így valamennyien megtalálták a módját a román Erdélybe való beilleszkedésnek” – írja a Gusti-tanítvány (Golopenția 1937: 322–328).

Ami a magyar falut illeti, Golopenția úgy látja, hogy a magyar parasztság illeszkedett be leggyorsabban az új román állam kereteibe, mégpedig azért, mert a küszöbön álló agrárreform a barrikád ugyanazon oldalára állította a magyar és a román parasztot, miközben a másik oldalon a magyar földbirtokos állt. „El kell ismernünk, hogy az erdélyi falu hamarabb találta meg a gyakorlati utat, mint a városi polgári réteg. A magyar és székely falvak népe a gyulafehevári nagygyűlés után az onnan visszatérő román parasztszervezetektől tudta meg, hogy készül az agrárreform és a nagybirtokokat felosztják. Nem meglepő, hogy a magyar paraszt ugyanúgy viszonyult a magyar földbirtokoshoz, mint a román, amikor tudomást szerzett a nagybirtokosok 1921. december 5-i agrárreform elleni kolozsvári tiltakozásáról, illetve a királyhoz benyújtott panaszáról. Ebben a kérdésben a magyar és a román parasztság érdekei egybeestek” – teszi hozzá Golopenția, aki érveket sorakoztat fel amellet az állítása mellett, miszerint az erdélyi falvak lakossága kulcsszerepet játszott az első világháború utáni Erdély román és magyar közösségei közötti békés együttélésben. „Kétségtelen, hogy léteztek olyan karhatalmi brutalitások és közigazgatási visszaélések, amelyek az erdélyi magyar falvak lakosságát sújtották a román adminisztráció alatt, ám ezek sem tudták megzavarni a román és magyar parasztság közötti jó viszonyt. Nincs tudomásunk egyetlen olyan

jelentősebb esetről sem, amely szembehelyezte volna a román és magyar parasztságot. A román paraszt soha nem nézte jó szemmel azokat a közgazgatási visszaéléseket, amelyek a magyar parasztot sújtották, mint ahogyan a magyar paraszt sem hibáztatta soha a románt ezek miatt a visszaélések miatt. A falvak világában rövid idő alatt kialakult egyfajta szolidaritás, amelynek forrása a specifikusan erdélyi emberségesség és megértés szelleme volt” – sorolja érveit a szerző (Golopenția 1937: 322–328). A román szociológus szerint a tisztviselői réteget kivéve az erdélyi magyar polgári réteg megtalálta a román államba való beilleszkedés útját: a szabadfoglalkozásúak és a kézművesek zömmel helyben maradtak és megtartották a háború előtti gazdasági pozícióikat.

Ami a földbirtokosok helyzetét illeti, Golopenția mélységesen egyetért a *Metamorphosis Transylvanicae* szerzőinek megállapításaival, miszerint az első világháború utáni években az erdélyi magyar földbirtokosokat lefoglalta a harc, amelyet nem a magyar nemzet érdekei, hanem saját vagyonuk védelmében folytattak. „A magyar sajtó által megkongatott vészharangok ellenére a földbirtokos réteg nem veszített annyit gazdasági és politikai hatalmából a földreform miatt, hogy teljesen megtörten jöjjön ki belőle” – írja Anton Golopenția, aki szerint a földbirtokos réteg politikai hatalma mindeképpen megmaradt. „Amint sikerült rendeznie sorait, a magyar arisztokrácia ismét aktívvá vált az erdélyi közéletben, banki világban, az erdélyi kisebbségi politikában. Miközben a magyar tömegek megzavarodva figyelték a kavargó világpolitikai eseményeket, az arisztokrácia újra kezébe vette a magyarság ügyeinek intézését, anélkül, hogy annak valós igényeiről tájékozódott volna” – idézi a *Metamorphosis Transylvanicae* szerzőit a Gusti-tanítvány (Golopenția 1937: 322–328).

Golopenția úgy véli: az általa a *Sociologie Românească* hasábjain bemutatott kötet szerzői ahhoz az erdélyi magyar „ellen-elithez” tartoznak, amely az Erdély Romániával való egyesülése utáni években felnőtt fiatal értelmiségből, szabadfoglalkozásúakból jött létre. „A *Metamorphosis Transylvanicae* ennek a romániai magyar elitnek az új offenzíváját jelenti, amely a napisajtóból kiszorulva politikai folyóiratokat hozott létre és könyveket ad ki. Ez az új generáció a háború előtti magyar ellenzék programjából meríti elveit, gondolatait. Az a polgári rétegekből kialakult ellenzék a mágnások oligarchiájának felszámolását kérte egy olyan vezetői réteg létrehozása által, amelyben részt vegyenek a vezetésből kiszorult társadalmi osztályok, ugyanakkor agrárreformot és az akkori magyar

királyság területén élő nemzetiségekkel való megbékélést követelve” – írja Golopenția. A román szociológus sajnálattal állapítja meg, hogy a háború utáni magyar ellenzék késve jelentkezett, és ez a késlekedés nem tette lehetővé a romániai magyarság jelentős számú tagjainak felsorakoztatását maga mögé. „Az örök tervezgetők szomorú sorsa jutott osztályrészükkül: azoké a tervezgetőké, akik képtelenek létrehozni azt az erőt, amire a céljaik eléréséért vívott harcban szükségük lesz. Így nem sokat ért az sem, hogy valamikor 1925 körül szándékaik kikristályosodtak, programjuk letisztult: a román állam politikai testébe való beilleszkedés, a magyar társadalom demokratizálása, a román demokratikus erőkkkel való együttműködés és autonóm gazdasági szervezkedés” – állapítja meg a román szociológus (Golopenția 1937: 322–328).

Golopenția szerint a román államnak éppen ezért kettős mércét kell alkalmaznia a területén élő magyarsággal szemben. „Egyrészt megértéssel kell közeledni azokhoz a magyar vezetőkhez és rétegekhez, akik beilleszkedtek a kiegyesült Romániába, másrészt határozottan kell fellépni azokkal szemben, akik – a teljes romániai magyarság képviselőinek kiáltva ki magukat – megkísérlik állandósítani a háború utáni első évek látens ellenállását. Ennek megfelelően a román állam vezetőinek támogatniuk kellene a magyar ellenzékét – azt az ellenzékét, amely a *Metamorphosis Transylvaniae* révén az erdélyi magyarságnak a romániai politika színterére való lépésének valamiféle manifesztumát alkotta meg” – vélekedik a Gusti-tanítvány, aki szomorúsággal állapítja meg, hogy „míg 1918-ban a magyarokból hiányzott a Gyulafehérváron összegyűlt románság kinyújtott kezének elfogadásához szükséges bölcsesség, most a románokból hiányzik a magyarság többrétűségének megértéséhez szükséges empátia, amely elengedhetetlen a két fél közötti tartós együttműködéshez” (Golopenția 1937: 322–328).

A bukaresti szociológiai iskola és a fiatal erdélyi magyar értelmiség közötti kapcsolatok folyamatos ápolásának ékes bizonyítékai azok a könyvismertető is, amelyek a *Sociologie Românească* folyóiratban sorozatban jelentek meg a lap első évfolyamaitól kezdődően. A recenzált kötetek magyarországi vagy erdélyi szerzők szociológiai, szociográfiai vagy szociológiai jellegű, magyar nyelvű művei. A könyvismertető egy részét Bakk Péter jegyzi, aki a bukaresti egyetem szociológia karának diákjaként közvetlen kapcsolatban állt a Dimitrie Gusti irányította monografikus iskolával. Magyar diákként Bakk – Venczel Józsefhez, Váró Györgyhez,

Haáz Ferenchez és Hegyi Istvánhoz hasonlóan – részt vett a bukaresti szociológiai iskola keretében szervezett falukutatásokon, így személyes tapasztalata révén közvetíthette és „hirdethette” Gusti „tanait.” Bakk volt az, aki – az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat szerkesztőinek felkérésére – közvetített a *Fiatalok* és Gustiék között egy formális találkozó megszervezése ügyében. A találkozóra végül Bukarestben, a román fővárosban működő Koós Ferenc Kör diákszaksztyálya keretében került sor (Rostás 2005: 102). Az eseményen jelen voltak Gusti professzor olyan tanítványai is, mint Henri H. Stahl, Octavian Neamtu és Anton Golopenția – utóbbiak ketten a magyar nyelv és kultúra jó ismerői. A találkozón tartott beszédében Gusti kiemelte a román diákokkal együtt monográfiai kutatómunkát végző magyar fiatalok komolyságát. Az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat lelkesen számolt be a találkozóról, megemlítve azt is, hogy Gusti professzor a román és magyar nép békés együttélésének és együttműködésének szükségességéről beszélt (Balázs S. 1979: 98).

Íme, hogyan számol be a *Sociologie Românească* 1937. évi 1. száma erről a találkozóról: „A bukaresti Koós Ferenc magyar kulturális kör falumunkáról szóló előadássorozatát szervez, amelynek célja a magyar diákok meggyőzése a magyar falu felemelésének szükségességéről, a Gusti professzor falukutatási módszerének és eredményeinek bemutatása által. Az 1937. január 26-án indult előadásokat a Sfintii Voievozi utca 50. szám alatti magyar diákokthozon egyik termében tartják, minden kedden este 9 órától, az előadássorozat március 16-án zárul.” A beszámoló szerint a február 4-i előadáson jelent meg Gusti professzor is, akit dr. Bakk Elek köszöntött – amint a cikkíró megjegyzi – „ékes román nyelven.” Mint megtudhadjuk, a találkozó „baráti hangulatban, a közös tudományos érdeklődés testvéries légkörében” zajlott, „a falu iránti elkötelezettség jegyében.” Gusti professzor kiemelte az erdélyi magyar és a magyarországi ifjú elit nagy érdeklődését a bukaresti szociológiai iskola munkája iránt, és helyeslően megállapította, hogy a haladó magyar ifjúság elsősorban a belső reformot, és nem a külső cselekvést szorgalmazza (Ínsemnári 1937: 47–48).

Az 1937. évi következő, összevont, 2–3. számában a *Sociologie Românească* újabb sor recenziót közöl – mint már említettük – Bakk Péter tollából, ismertette a román közönséggel a budapesti Pro Christo Diákok Háza falukutató csoportjának a Baranya megyei Kemse községben, a Gusti-féle monografikus módszerrel végzett munkáját (Pro Christo... 1936). Bakk

Péter a könyvismertetőben hangsúlyozza, hogy a tanulmány készítői – tíz budapesti diák – ismerik a bukaresti szociológiai iskola által meghonosított Gusti-féle monografikus falukutatói módszert. „A kötet bevezetőjében is említést tesznek a szerzők a bukaresti iskoláról, illetve a falu szellemi megnyilvánulásainak elemzésénél hosszan taglalják Gusti professzor szociológiai rendszerét. A könyvészetnél pedig fel vannak sorolva a Román Szociális Intézet kiadványai” (Bakk 1937: 139–141).

Egy másik, a *Sociologie Românească* folyóiratban ismertetett szociológiai irodalmi könyv Illyés Gyula magyarországi író *Puszták népe* című, közismert műve (Illyés 1936), valamint a szintén magyarországi Szabó Zoltán *A tardi helyzet* című, nagy port kavart szociográfiai leírása (Szabó 1935). Ez utóbbi egy Borsod megyei falu, Tard reménytelen helyzetét tárja az olvasó szeme elé, ezzel együtt pedig – amint a *Sociologie Românească* szerzője megállapítja – „a magyar falusi világ szociális egysége megbomlásának aggasztó jelenségét.” Egy másik magyarországi szerző, Tomori Viola fiatal budapesti szociológus *A parasztság szemléletének alakulása* című – a *Sociologie Românească* hasábjain szintén ismertetett – művében elsősorban a magyar paraszti réteg pszichológiájával foglalkozik (Tomori 1935), míg Balázs Ferenc *A rög alatt* című kötetének bemutatása alkalom arra, hogy a bukaresti folyóirat olvasói megismerjék a korán elhunyt világjáró mészköi unitárius pap munkásságát (Balázs F. 1935).

A két világháború közötti Magyarországon mozgalomba tömörülő fiatal „népi írók” szociográfiai jellegű írásaiban egyébként gyakran tetten érhető Gustiék hatása. Lükő Gábor, „ez a fiatal budapesti diák Ady Endre, Bartók Béla és a híres pedagógus, Karácsony Sándor hatására 1931-ben úgy döntött, hogy a román népi kultúrát akarja kutatni, és ennek megfelelően a Bukaresti Tudományegyetemen folytatja tanulmányait. Miután egyszerű havasalföldi emberektől megtanult románul, elkezdte látogatni a bukaresti egyetemen Tache Papahagi híres bölcsészprofesszor előadásait. Romániába érkezésekor Lükő nem is tudott a Gusti-iskola létezéséről, a bukaresti egyetem egyetlen magyarországi diákjára Henri H. Stahl figyelt fel, aki akkor Gusti fiatal tanársegédje volt. Miután Lükő egy falukutató csoporttal Bessarábiába utazott és részt vett a diákcsapatok falumunkájában, visszatért bölcsészeti tanulmányaihoz, ám a falukutató meghatározta későbbi tudományos karrierjét. Baráti kapcsolatba került Henri H. Stahllal és Anton Golopențiával, kutatási témáját – a moldvai csángók paraszti kultúrája – azonban az ismert etnomuzikológus, Constantin

Braïlioiu javasolta Lükőnek” (Rostás 2005: 94). 1933-ban történt romániai letartóztatása, kihallgatása és kiutasítása után – amire a román–magyar államközi viszony megromlásának körülményei között került sor – Lükő megjelentetett Budapesten egy tanulmányt: a moldvai csángó falvakban végzett, hirtelen félbeszakadt kutatásainak eredményét (Lükő 1936). Lükő munkáját a *Sociologie Românească* 1937. évi 9–10. számában Anton Golopenția ismerteti, aki hevesen bírálja a szerzőt „pontatlan, a magyar olvasót félretájékoztató” írásmódjáért. „A könyv tele van olyan félrevezető utalásokkal, amelyek a valóságosnál sokkal nagyobb számúnak tüntetik fel a moldvai csángó közösséget, magukat a csángókat pedig a valóságosnál sokkal magyarabbaknak”. Golopenția szerint Lükő csalódást okozott azzal, hogy „nem hagyatkozott elsősorban saját csángóföldi kutatásainak adataira, hanem Magyarországra való visszatérése után bevetette magát a budapesti könyvtárakba és befolyásolni hagyta magát a 60–80 évvel korábban született írók által, amelyek egyrészt meghaladott statisztikákat és megkérdőjelezhető helységnévelemzéseket tartalmaznak, másrészt azt a hamis tézist terjesztik, miszerint a Tisza és a Szamos, illetve a Maros völgyéből érkező magyarok még a moldvai állam megalapítása előtt keltek át a Kárpátokon és érkeztek Moldvába, a csángók pedig ezeknek a középkori úttörőknek a leszármazottai” – nehezményezi a román szociológus. Golopenția szerint Lükő könyve „nem alkalmas a mai csángóság megismerésére, minthogy egyrészt évekkel a helyszíni terepmunka után íródott, másrészt mert a szerző a túlzó nacionalizmus bűnébe esett.” A román szociológus felrója magyar kollegájának, hogy könyvében „nem mutatta meg a csángók lélekszáma (60–70.000) és a nyugat-moldovai megyék román lakosság száma közti arányokat, a két-nyelvű, román szavakkal teleszótt magyar nyelvet beszélő csángóknak a román néptömegbe való olvadásának mértékét pedig elhallgatta.” Végül Golopenția hozzáteszi: „való igaz, amit Lükő doktor mond arról, hogy a csángók jobb megismerése és ezáltal a románok és magyarok közti régi kapcsolatok felfedése hozzájárulhat a kölcsönös megértés légkörének kialakulásához, ugyanakkor viszont tekintetbe véve a két nép közös problémáit a pontatlanságok igen kártékonyak lehetnek: alaptalan követelések támasztása az ellenségeskedést szíthatja” (Golopenția 1937a: 483–485.).

Romániából való kiutasítása és a *Sociologie Românească*-beli, évekkel később történt elmarasztalása ellenére (a kíméletlen bírálatot – amelyről lehet, hogy Lükő tudomást sem szerzett – éppen az a Gusti-tanítvány

fogalmazta meg, akivel a legelőbb kapcsolatokat ápolta kényszerű hazatérése után), Lükőben nem maradt szálka sem Romániával, és még kevésbé Gustiékkel szemben. A Henri H. Stahlnak és Anton Golopențianak Budapestről küldött levelei bizonyítják, hogy Lükő meg akarta tartani a kapcsolatokat a bukaresti szociológusokkal, illetve népszerűsíteni kívánta Magyarországon kiadványaikat, és elsősorban a monografikus kutatási módszert. Stahl egyébként nagy tisztelettel és elismeréssel emlékszik vissza *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografilor sociologice”* című, 1981-ben megjelent művében a budapesti szociológusra: „Lükő egy igen egyszerű és ugyanakkor igen érdekes tervet követett: az azonos területen élő nemzetiségek kulturális együttműködésének tervét. Egy olyan településen folytatta középiskolai tanulmányait, ahol éltek románok is, akiknek azonban az iskolában csak a vallásórát tartották anyanyelvükön. Amit ő súlyos hibának tartott, és nem csupán igazságtalanságnak. A következőket írta nekem: »Tetszik nekem a kétnyelvű népek gondolata, mint amilyenek a Gyula és környékbeli románok, vagy a moldovai csángók, vagy a csabai, szarvasi stb. szlovákok (Gyula közelében). A művelődési politikának el kellene ismernie a kétnyelvű parasztok kulturális fölényét. Ők élő köteléket alkotnak közöttünk, idegen népek között, s ha megteremtjük számukra az alkalmat, hogy megismerjék a két ország műveltségét is, máris megvan a biztosítékunk a megértésre a népek között, amelyek nem figyelnének többé oda sovínisztáink ostobaságaira. « Egy ideig Lükő még tartotta a kapcsolatot velünk, elsősorban Golopențiaival, aki tudott magyarul, és küldött nekünk könyveket, információkkal látott el a magyar szociológiáról, a megjelent kötetekről, a létező és az induló folyóiratokról, köztük a Németh Lászlóéról.¹ Németh László később eljött maga is Romániába, kapcsolatba került a román szociológiával és a falukutató csoportokkal, és terveket szőtt a kulturális kapcsolatok felélénkítéséről, könyvtárak létesítéséről, a román és a magyar szociológusok közötti át-fogó csereprogram létrehozásáról.» Stahl sajnálattal állapítja meg, hogy

¹ Stahl itt Lükő neki írt, 1933. május 16-i keltezésű levelére utal, amelyben Lükő értesíti Stahlt arról, hogy „összel megjelenik egy kulturális folyóirat, a *Középeurópa*, amit egy nagyon művelt ember, Németh László ad ki azzal a céllal, hogy támogassa a dél-kelet-európai népek együttműködését” (a Henri H. Stahl hagyatékából származó levél román nyelven íródott, Rostás Zoltán bukaresti szociológus professzor fordította le magyarra és bocsátotta rendelkezésemre – S. M. L.)

„egy idő után a levélváltás megszakadt, a mi hibánkból nyomát veszítettük Lükőnek.” (Stahl 1981: 352)

Lükő és Stahl, illetve Golopenția levelezéséről Rostás Zoltánnak a Lükő Gáborral készített, a *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai Școlii Gustiene* című, 2006-ban megjelent interjúkötetében közölt beszélgetésében is történik említés.² Ugyanakkor a Stahl és Golopenția közti levélváltásban is megjelenik Lükő neve: Golopenția Németországból Stahlnak írt egyik levelében elmondja, hogy találkozott magyar diákokkal Németországban, akik rögtön említették Lükőt, és hogy a Gusti-iskoláról sokat hallottak Lükő Gábortól (Rostás 2006: 130).

A Stahlnak írt Lükő-levelék egyébként arról tanúskodnak, hogy a magyar szociológusban valóban gyulai kötődései érlelték ki „az azonos területen élő nemzetiségek kulturális együttműködésének tervét.” Amint a Stahl-hagyatékából származó egyik román nyelvű, 1933. október 13-án keltezett levélben írja, a Békés megyei városban élő románok „olyan kulturális állapotban vannak szegények, mint a csángók, kivéve, hogy az egyházuk még román. Jártam a csabai szlovákoknál is, Gyulához közel. Itt is csak a vallást tanulják szlovák nyelven. A legújabb statisztika szerint Magyarországon 46 elemi iskola működik német nyelven, 20 szerb nyelven, ezen kívül német nyelven is tanulnak 386, szlovák nyelven is 51, románul 11 (1171 tanulóval) elemi iskolában. De hogy milyen mértékben tanulják meg a kisebbségi nyelveket, az a statisztikából nem derül ki. Mondják a helybeliek: csak vallásórán tanulnak románul, vagy szlovákul stb. [...] A mi kulturális politikánk, ahelyett, hogy örvendene, hogy vannak emberek az országban, akik az ország nyelvén kívül még egy nyelvet ismernek otthonról, és ahelyett, hogy hozzásegítenék ezeket, hogy megismerjék a másik nyelven a teljes kultúrát, negatív programot csinálnak, s arra tanítják a gyermekeket, hogy ne beszéljenek más nyelven, mint magyarul. Ez botrányos, a legnagyobb szégyen egy kultúraállam számára.” Lükő szerint azonban „a nemzetállamok nem tehetnek másként. [...] A nemzetállamok nem korszerű lények, s főként Dél-kelet Európában nem működhetnek tovább. [...] A kultúra összeköti a különböző országok népeit, még az egymástól

² Az interjú készítésekor 91 éves Lükő nem emlékszik már a Stahlnak küldött leveleire: „Én egyedül Golopențiának írtam egy pár levelet. Abból idéz Stahl, úgy látszik, Golopenția hagyatékából az ő kezébe kerültek az én leveleim.”

nagy távolságra fekvőket is, amelyeknek gazdasági érdekeikben mások a partnereik és kötve vannak földrajzi környezetükhöz.”³

A Gusti-iskola és a falukérdésben érdekelt magyarországi fiatal értelmiség közötti kapcsolatok fontos epizódját jelentette a három budapesti író, Németh László, Keresztury Dezső és Boldizsár Iván bukaresti és erdélyi látogatása. A látogatás nagy magyarországi és erdélyi visszhangját Németh Lászlónak az általa szerkesztett *Tanú* című folyóiratban megjelent esszéjének, illetve Boldizsár Ivánnak a *Napkeletben* megjelent, *Erdély második Trianonja* című írásának volt köszönhető. A két írás megjelenése után a budapesti sajtóban főleg Némethet hevesen támadó cikkek jelentek meg, és pedíg nem amiatt, hogy Németh László dicsérrő szavakkal illette Gustit és munkatársait, hanem mert az író élesen bírálta az erdélyi magyar értelmiségi elitet. Ami a látogatásnak a *Sociologie Românească* folyóiratban való megjelenítését illeti, ennek 1936. évi 9. számában Octavian Neamțu közöl cikket *Călători unguri în România (Magyar utasok Romániában)* címmel, amelyben Neamțu a látogatás magyarországi sajtóvisszhangjait is összefoglalja. A Gusti-tanítvány a következőképpen ír a magyarországi utasok Romániába érkezéséről: „1935 nyarán a régi Giurgiu-i kikötőben három fiatal magyar utazó kötött ki, akik azért jöttek, hogy romániai helyeket és embereket ismerjenek meg, de legfőképp azért, hogy olyan dolgokat figyeljenek meg és sajátítsanak el, amelyekből megérthetik a mi és az ő életük jövőjét. A vendégszerető romániai falvakba és városokba érkező utazók hazájuk élenjáró fiatal értelmiségi gondolkozói” (Neamțu 1936a: 32–36). Mint a román szociológus fogalmaz, a három író szándéka csupán az volt, hogy „irodalmi élményekkel töltődjenek fel és megcsodálhassák az itteni elbűvölő tájakat,” ugyanakkor viszont „útköz során olyan kérdéseket is feltettek maguknak, mint a dél-kelet-európai magyar sors alakulása”, igazi úticéljuk Erdély lévén.

A Gusti-tanítvány hosszan idéz Németh *Magyarok Romániában* című „útirajzából”, amelyben a magyar író Erdély elvesztése fölött kesereg, ám – eltérően az őt bírálóktól – ezért nem másokat, hanem magát a magyarságot hibáztatja (Németh 1935). Boldizsárnak az *Erdély második Trianonja* című írásából Neamțu azt a részt ragadja ki, ahol a *Napkeletben* megjelent cikk szerzője a Trianon után eltelt másfél évtized történéseiről

³ A Henri H. Stahl hagyatékából származó levél román nyelven íródott, Rostás Zoltán fordíttatta le magyarra.

írja azt, hogy az ebben az időszakban mutatott magyar gyengeség és román életrevalóság végleg megpecsételte Erdély sorsát. „Ez ellen tenni már nem lehet” – vonja le a végkövetkeztetést Boldizsár Iván, aki elsősorban az erdélyi magyarság politikai képviselőjét, a Magyar Pártot hibáztatja a történekekért, amiért nem fektette le a magyar közösség szellemi és gazdasági ellenállásának alapjait és elvesztette a kapcsolatot a faluval (Boldizsár 1935). Németh a székelység sorsával példázza Erdély elvesztésének „magyar bűneit”: szerinte a székelyeket már jóval a hatalomváltás előtt teljesen sorsukra hagyta a magyar állam. Neamțu szerint Némethék romániai útjának keserűek a konzekvenciái, ám ezeket a magyar társadalomnak kötelező módon le kell vonnia. Az egyik ilyen konzekvencia, hogy a magyarság nem képes a dunai kis népek összefogását vizionáló Németh László koncepciójának megfelelően egy ilyen „konföderáció” vezető, egyesítő erejévé válni, minthogy „a magyaroknak nincsenek ilyen ideáljai: életük eltérő, kialszik a közönyben, magasztos célok követése nélkül.” Egy másik tanulság pedig, amelyet Némethék levontak romániai útjukból, Neamțu szerint az, hogy a magyarral szemben a román fiatal, életerős nép, amelynek „építő munkája, szellemi ereje” éles ellentétben áll a magyarság apátiájával. A román szociológus megállapítja, hogy Németh és társai a Román Szociális Intézet monografikus kutatásait és a „Károly Herceg” Kulturális Alapítvány gyakorlati falumunkáját az új román állam építésének fontos eszközeinek tekintették, csodálva a román ifjúság fegyelmeztségét, szaktudását, önbizalmát és elkötelezettségét. Neamțut megragadta a magyar író esszéjének költői képe, amelyben a Gusti-féle falukutató csapatok újradszéli munkatelepét meglátogató Németh úgy írja le a román ifjúság alkotó erejét, mint egy mindent elsodró román életvihart, amely elsepri maga elől az erdélyi magyar életet.

Neamțu megemlíti Németh hetven oldalas tanulmányának ellenséges fogadtatását, amely a román szociológus szerint annak volt köszönhető, hogy a magyar író eltért a Budapesten megszokott, Romániát és a románokat támadó „hivatalos kurzustól”, amely Neamțu meglátása szerint hozzájárult az erdélyi magyar élet meggyengítéséhez. A román szociológus úgy véli, igaztalanul támadták és vádolták otthonukban Némethéket hazafiatlansággal, ők ugyanis egyáltalán nem a románság iránti szeretetből írták azt, amit írtak, hanem a magyar érdek szem előtt tartásával, a magyar nép iránti féltő gondoskodással. „Oda, ahol a magyar vezető réteg csak gyűlöletet, nyelvi agressziót, hazugságot terjesztett, Németh

László és társai megértést, tehetséget, műveltséget és jóhiszeműséget vittek” – fogalmaz *Sociologie Românească* folyóiratban megjelent cikkében Neamțu (Neamțu 1936a: 32–36).

Bakk Péterén kívül, aki közvetlen kapcsolatban állt a Gusti-iskola tagjaival, más fiatal magyar szociológusok is publikáltak a *Sociologie Românească* folyóiratban, köztük az *Erdélyi Fiatalok*, illetve a *Hitel* szerkesztői, Váró György és Venczel József, akik révén a román közönség is tudomást szerezhetett az erdélyi magyar falukutatás helyzetéről.

A *Sociologie Românească* 1936. évi 6. számában megjelent, *Dela autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare (A nemzeti önsmerettől a nemzet tudományáig. Jegyzetek a magyar falukutatói kísérletekről)* című írásában Venczel József az erdélyi magyar ifjúság falukutató mozgalmá kialakulásának körülményeit taglalja: a szlovákiai magyar diákok Sarló mozgalmától, a szegedi Bethlen Gábor Körtől és a Sárospataki Akadémia faluszemináriumától el egészen a kolozsvári felekezeti, illetve világi falukutató diákmozgalmakig, köztük kiemelten kezelve az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat köré szerveződött ifjú értelmiségi csoportosulást. Venczel a magyar „önismeretet” szolgáló „hungarológiai” mozgalom és a Gusti-féle nemzettudomány között sok közös vonást fedez fel: „Amikor ezt a közelséget hangsúlyozzuk, azt is hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a magyar falukutatás még gyerekcipőben jár, ezért nagy hasznára válhatna a magyar tudománynak a bukaresti szociológiai iskola által meghonosított kutatási rendszernek, illetve annak eredményeinek megismerése” – fogalmaz Venczel. Mint megállapítja: „Mi, fiatal erdélyi magyarok, akik ismerjük Gusti professzor tudományos rendszerének elveit és a bukaresti szociológiai iskola módszertani téziseit úgy gondoljuk: nagy szolgálatot tehetünk a magyar tudományos életnek azzal, hogy ezeket az elveket és téziseket magyar nyelven is továbbadjuk, terjesztjük. A tendenciák és eredmények kölcsönös átadása meggyőződésünk szerint a román és a magyar tudományos megismerés legjobb eszköze.” (Venczel 1936: 27).

Szakirodalom

BAKK Péter

1937 Recenzii. *Sociologie Românească* II. (2–3) 139–141.

BALÁZS Ferenc

1935 *A rög alatt*. Torda

BALÁZS Sándor

1979 *Szociológia és nemzetiségi önismeret. A Gusti-iskola és a romániai magyar szociográfia*. Politikai Kiadó, Bukarest

BOLDIZSÁR Iván

1935 Erdély második Trianonja Az erdélyiek gondjai, problémái, társadalmi feszültségek 1920–1935. *Napkelet* 13. (11) 733–740.

GOLOPENȚIA, Anton

1937 *Metamorphosis Transylvaniae 1918–1936. Un bilanț al maghiarilor din România. Sociologie Românească* II. (7–8) 322–328.1937a Recenzii. Actualitatea românească – Ciangăii din Moldova. Legăturile dintre Ciangăi și Unguria ardeleni. *Sociologie Românească* II. (9–10) 483–485.

ILLYÉS Gyula

1936 *Puszták népe*. Nyugat Kiadó, Budapest

ÎNSEMNĂRI / Jegyzetek (aláírás nélkül)

1937 Însemnări. *Sociologie Românească* II. (1) 47–48.

LŰKŐ Gábor

1936 *A moldvai csángók 1. A csángók kapcsolatai az Erdélyi Magyarorsággal*. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Budapest

NEAMȚU, Octavian

1936 Drumul spre sate al tineretului maghiar. *Sociologie Românească* I. (2) 24–30.1936a Călători unguri în România. Documente. *Sociologie Românească* I. (9) 32–36.

NÉMETH László

1935 Magyarok Romániában. *Tanú* III–IV. 113–185.

ORTUTAY Gyula

1936 *A magyar falukutatás új útja*. Budapest

- PRO CHRISTO Diákok Háza Falukutató Munkaközösségének tagjai
1936 *Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*. Sylvester Kiadó,
Budapest
- ROSTÁS Zoltán
2005 *Atelierul gustian*. Editura Tritonic, București
- 2006 *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai Școlii Gustiene*. Editura
Paideia, București
- STAHL, Henri H.
1981 *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*.
Editura Minerva, București
- SZABÓ Zoltán
1935 *A tardi helyzet*. Szolgálat és Írás Kiadó, Budapest
- TOMORI Viola
1935 *A parasztság szemléletének alakulása*. Szegedi Fiatalok Művészeti
Kollégiuma, Szeged
- VENCZEL József
1935 *A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom*. (Erdélyi Tudomá-
nányos Füzetek, 78.) Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár
- 1936 *De la autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra
încercărilor de cercetare a satelor maghiare. Sociologie Românească*
I. (6) 23–27.

Kürti László

Idő, terep és leírás: Kalotaszeg kutatói és a lakodalmak összehasonlítása

Bevezető: néprajzi leírás térben és időben

Egy érdekes dilemma jellemzi az antropológiai kutatást és adatközlést: minden néprajzi leírás, akár sűrű, akár ritka, egy idő–tér sík függőségi állapotában létezik *post eventum*. Ez természetesen nem csak az antropológiára, hanem minden olyan tudományágra igaz, amely egy társadalmi helyzet bemutatását, elemzését és összehasonlítását vállalja fel. A néprajzi leírás legjobban a történész munkájával hasonlítható össze, mivel mindkettő egy „történeti jelent” lát kutatott, gyűjtött anyagában. Tovább bonyolítja ezt a képletet az, hogy a leírás elő- és utóélete eltér attól a jelen időtől, tehát az ún. néprajzi jelen időtől, amelyet a kutató-szerző megörökített. Az időeltolódás lényegében megerősíti Mary Douglas idődefinícióját: az idő nem más, mint manipulálható határok egysége (Douglas 1979: 138). Hasonlót hangsúlyoz James Fabian, bár nem utal Mary Douglas munkájára, amikor a terepmunka és a néprajzi jelen idő allokrónikus voltát, valamint a publikálás és tudományos diskurzus kronológiai kettősségét tárgyalja (Fabian 1991: 226–227). Ez mind arra mutat, hogy a kutatók, bár tudják, hogy az idő folyamatosan változik, és más és más percepciók és események által lesz definiálva különböző kultúrákban (Bloch 1989: 7), mégis görcsösen ragaszkodnak egy bizonyos néprajzi jelen idő elfogadásához, elfogadtatásához. A hangsúly, hogy a dolgok ilyenek most, de korábban mások voltak, hogy egy bizonyos területen a gazdálkodás ilyen és eltér a korábbi gyakorlattól, hogy a megfigyelt folyamatok jelen- és múltidejűségének meghatározott kapcsolata van az adott populáció esetében, uralkodó kánonná válik. Ez egyfajta rögzült, vagy inkább megkövült történetiséget ad a publikált tanulmányok utóéletében, ami a „régén ilyen volt a kalotaszegi lakodalom, vagy így táncoltak-énekeltek-dolgoztak az emberek Kalotaszegen, vagy a Mezőségen, vagy az Alföldön” sematikus

gondolkodást eredményezhet. Természetesen egy dolog definiálni egy terület határát, ahogyan korábban érveltem Kalotaszeg és a Kiskunság esetében (Kürti 2000a, 2004), és egy teljesen más, amikor a különböző időszakokat egymásra erőltetve alkotunk képet a vizsgált népcsoport kultúrájának történeti mivoltáról.

Nem céloim itt az egész folyamat kritikai elemzése, viszont nem árt röviden utalni arra az időeltolódásra, ami minden antropológiai kutatás sine qua non-ja. Ezt így foglalhatjuk össze: egy kutató eltervez egy kutatást, ami ma már – kényszerűségből vagy nem, az mindegy – úgy történik, hogy megír egy kutatási tervet, hogy legalább valami pénzmaghoz jusson, és el tudjon jutni a hón áhitott terepre. Ez az előidő, vagy a kutatás **prehistorikus ideje**. Amikor minden összejön, (általában soha sem jön minden össze, de azért néha többsége megtörténik), akkor megy a terepre. Nevezzük ezt most **terepidőnek**, vagy specifikus terepkutatási, szak kifejezéssel **résztevő megfigyelő időnek**. Ez után van, hogy a kutatott anyag jegyzetekben marad, és valljuk be nyugodtan, hogy legtöbb kutatónak, már aki eltöltött vagy harminc évet kutatással, csordultig tele van a fiókja meg a számítógépe jegyzetekkel, adatokkal, amiből aztán élete végéig csámcsoghat. Ez a merev, s egyben legkatasztrofálisabb – már ami a saját tapasztalataimat illeti – **holtidő**. Mindenkinél van ilyen, nekem is, neked is, és ezek is valós idők, mert közben az ember eszik, iszik, alszik, meg minden mást is csinál, tehát azért a nagytöbbség nem lazsál. Természetesen vannak, akiknél ez a holtidő rövidebb, míg másoknál néha évtizedekig elhúzódik.

Tehát a rövidebb-hosszabb holtidő után, amikor már nagyon szorít az igazi idő, amit **határidőnek** hívhatunk, nekiállunk feldolgozni az anyagot; ez az idő a valós intellektuális agymunka-idő, leírni, elemezni és kontextusba helyezni az egészet. Ez általában azért van, mert az embernek meg kell írnia, vagy azért, mert a főnöke(i) megkívánják tőle, vagy azért, mert a szerkesztők nyaggatják, esetleg csak azért, mert meghívják egy előadást tartani és már maga is szégyelli, mennyit ismételtette önmagát, és már tényleg itt az ideje, hogy valami újat produkáljon. Aztán jön a poszthistorikus, azaz **utóélet-idő** (post mortem?), azaz, amikor a kutatási anyagból szerkesztett adathalmaz megjelent és ezáltal publikált formájú közkinccsé válik. Persze, ez is lehet hosszabb-rövidebb, de ekkortól függetlenül művük, és sok, igen sok intellektuális és populáris abúzus játékszerévé is válhat.

Tovább bonyolítja a képet, és még ráadásul frusztrál is a következő probléma: amikor az ember a tanulmányát szerkeszti, tehát a határidős fázisban él, akkor szembesül azzal, hogy az ő ideje – mármint a terepideje – ütközik azokkal az anyagokkal, amelyeket kollégái, az előtte járók már letettek az asztalra, viszont hiába ugyanarról a terepről van szó, más és más idősíkon mozog. Talán valami ilyesmire gondolt a történész Imreh István, amikor a néprajzos és történészi munka kölcsönösségéről írt korábban (Imreh 1976). Hasonlóra mutat a történész Gyáni Gábor, aki a múlt rekonstruálására és „szelektív forráshasználatra” utal (Gyáni 2007: 7). Természetesen nem lehet az 1930-as évek kutatóját, Nagy Jenőt, akinek munkásságát elemzem tanulmányomban, mai szemüvegen keresztül nézni, vagy mai mércével kritizálni és számon kérni az összehasonlítás és a történetiség hiányát. Ma már tudjuk a történészekkel egyetemben, akik vallják, hogy a múltat nemcsak leírni, elemezni-megmagyarázni, de értelmezni is kell (Gyáni 2007: 12); hogy az etnográfiai adatokat sem elég leírni, de magyarázni és értelmezni kell, ami elengedhetlenné teszi a történetiség szemüvegén keresztül való összehasonlítást. Ugyanakkor ez felveti az emlékezés és a múltból való kialakult kép realizálását, ami egy újabb szűrő és szelektáló mechanizmus mind az adatközlők, mind a kutató részéről.¹

Természetesen minden kutató terepmunkából származó anyagának vannak nyomtatott (vagy kéziratot, de ez most lényegtelen) elődei, amit vagy meg tud erősíteni, alátámasztani, vagy nem. Akár figyelembe veszi a kutató, akár nem, a saját gyűjtés mindig egyfajta látens összefüggésben kapja meg igazi értelmét. Tehát az elcsúszott historikus terepidők ott lebegnek, mint Damoklész kardja minden kutató feje felett. Ezért mindenki felelős az interpretáció és a reprezentáció műfajáért, és talán nem egyenlő fajsúllyal és nem ugyanazzal a kritikával, de mindenképpen egy közös etikai kérdéssel áll szemben a kutatási terepének Szküllája és mások Karübdisz terepe közt. Magyarán: ott van a saját terepe, a saját etnográfiai idő, a többieké, az elődöké, és hogy ezek miként viszonyulnak egymáshoz.

¹ Elég itt utalnom a recens történelmi eseményekre való kollektív és egyéni emlékezésre, lásd erről bővebben az 1956-os események narratíváiról írt tanulmányomat (Kürti 2009).

Kalotaszegi lakodalmak

Kalotaszeg kutatásáról és a táj adta néprajzi speciális kuriózumokról az elmúlt másfél évtizedben többen értekeztek (Ágoston-Palkó 2004, Balogh-Fülemile 2004, Bitay-Márton-Talpas 2009, Furu 2007, Hála 2006, Katona 2003, Keszeg 1995, Könczei 2011, Magyar 2004, Martin 2004, Sebestyén 1998, Szabó 2002, Miklósi-Sikes 1999, Szacsvey 1998, Tötszegi 2003), és ezért a részleteket nem érdemes most ismételtetni.² Korábban felvettem egy-két – talán túl merész, ám semmiképpen sem megalapozatlan – elképzelést a néprajzosok által önkényesen be- és elhatárolt tájzsemléletről (Kürti 2000a). Ennek ellenére tagadhatatlan az etnokulturális határok divatos antropológiai megközelítése és ezen belül Kalotaszeg kiemelt szerepe a magyar néprajzkutatásban a 19. századtól mind a mai napig (Kürti 2000b, 2008). Kétségtelen, hogy az első, tudományos igényű és szemléletű jelentős néprajzi kalotaszegi gyűjtés Jankó János (1868-1902) nevéhez fűződik. Korábban már Résző Ensel is közölt anyagot Kalotaszegről (Résző Ensel 1867), amely a *Vasárnapi Újság* cikkeiből lett összeállítva. Ugyanebben az időben, pontosabban 1867-ben, a bánffyahunyadi tanító, Soós Antal küldött cikkeket a kalotaszegi temetésről és lakodalomról³ (Soós 2009). A *Kalotaszeg magyar népe* Jankó afrikai kutatásai után, 1892-ben jelent meg, és a 19. század romantikus leírásaival szemben úttörő jelentőségével megalapozta a monografikus, tudományos igényű régiókutatást. A folytatás azonban csak a két világháború között vált valóra éppen a kolozsvári nyelvész-néprajzos, Nagy Jenő (1916–1996) kutatásaival.⁴

Nagy Jenő magyarvalkói anyaga a kendermunkáról és szakszókincséről az 1938-as doktori disszertációjának anyagául szolgált, amely mind a mai napig használható és történelmileg jelentős dokumentációja a magyar-román vegyes lakosságú település gazdasági, társadalmi és

² Kalotaszeg digitális és internetes újrafelfedezéséről külön tanulmányt kellene írni a megannyi népzenei, néptánc, művészeti és építészeti kiadvány, filmek, videók, CD-ROM-ok miatt. És akkor még nem beszéltünk a kalotaszegi települések saját maguk által gyártott honlapjairól, sajtójukról, internetes világukról.

³ Köszönettel tartozom Olosz Katalinnak, aki felhívta figyelmemet Soós Antal bánffyahunyadi leveleire.

⁴ Ugyancsak ez idő tájt jelent meg Makkai és Nagy közös szerkesztésében az *Adatok a téli néphagyományaink ismeretéhez* című anyag (Makkai-Nagy 1993).

kulturális életének. A magyarvalkói lakodalomról írt elemzése 1943-ban jelent meg az *Erdélyi Tudományos Füzetek* 168. számaként; ebben közli az általa megfigyelt lakodalomban elmondott vőfélyverseket is. Ezután két kutató összefoglaló jelleggel készült munkáját kell kiemelni: Vasas Samu – Salamon Anikó, *Kalotaszegi ünnepek* (1986). A néprajzkutató Salamon Anikó (1945–1981), aki egyébként nem „tanszéki”, hanem kiadó tevékenységet folytatott a Kriterion kiadónál, és a bánffyhungyadi biológia tanár, Vasas Samu (1927–1997) kutatásainak eredményeként közzétett értékes anyag az 1960-as és 1970-es években tapasztalt és megfigyelt lakodalmi rítusok és szövegek tudományos összegzése is egyben. Ez idő tájt hívta fel a figyelmet Asztalos Enikő a kalotaszegi népi verselők tudására; majd a folklorista Keszeg Vilmos tett kísérletet a felgyűjtött szövegek összehasonlító elemzésére. (Keszeg 1991) Kétségtelen tehát, hogy az egyik legjobban ismert erdélyi lakodalom a kalotaszegi – mintegy 160 év termését vehetjük össze. Az alaposabb összehasonlító vizsgálat azonban több ellentmondásra és hiányosságra fényt deríthet, ebben a tanulmányomban ezek közül szeretnék a kalotaszegi lakodalom és rituális szövegek (vőfélyversek) elemzésével többet bemutatni.

Nagy Jenő Csűrű Bálint tanítványa volt a debreceni egyetemen az 1930-as években. Pontosabban a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Összehasonlító Nyelvészeti Tanszékén, ahol nyelvjárás kutatást tanult mesterétől⁵ (Balassa 1988: 47, Kálnási 1998:12–13). Magyarvalkóra rokoni szálak révén került 1935 és 1937 között: nagybátyja, Kónya Gyula valkói lelkész (1947-ben vonult nyugdíjba), és felesége, akik mindenben segítették és támogatták a kutatót⁶ (Nagy

⁵ Csak megjegyzésként írom le, hogy Nagy Jenő társa volt az egyetemen Bakó Elemér, aki Csűrű tanársegéde volt, és akinek disszertációja egy évvel korábban készült el *Hangtani tanulmányok* címmel. Bakóval 1991-ben találkoztam Washington DC-ben, ugyanis ő a második világháború után az emigrációt választotta, és az Amerikai Magyar Szövetség titkáráként, szervezőjeként tevékenykedett. A hallgatók között még ott volt Kiss Géza, Végő József és Balassa Iván is, akik tanársegédként készítettek különböző nyelvjárási kutatásokat.

⁶ Megjegyzendő, hogy arról a Kónya Gyuláról van szó, akinek felesége Schéfer Erzsébet, akit a 20. századi Gyarmathy Zsigánénak is hívhatunk, mivel a varrottások terjesztésével és fejlesztésével foglalkozott Magyarvalkón és környékén. Egyébként Áprily Lajos feleségének, Schéfer Idának a testvére volt, képe szerepel is a Nagy Jenő összegyűjtött munkáit tartalmazó kötet egyik képén Kocsis Erzsébet Pitujjal, amint a varrottások előtt le vannak fényképezve (Nagy 1984: 34. kép). De Kónya Gyula lelkész neve megőrződött a magyarvalkói 1924-ben készült harangokon is (Bitay–Márton–Talpas 2009: 34).

1995). A faluban való tartózkodás, és a rokonai kényelem, hamar megszerette Nagy Jenővel Magyarvalkót, és kapóra jött neki, hogy Csűry Bálint unszolására doktori diplomájának anyagát a magyarvalkói kendertermelésből és feldolgozásból írja. A disszertációjából kiderül, hogy bár főleg az anyagi kultúra érdekelte, hisz ebből lehetett pontosan adatokat gyűjteni a szókincstárak számára, azért a magyarvalkói szokásokra – temetés, lakodalom – is felfigyelt. Saját bevallása szerint 1937-ben egyetlen egy lakodalomban tudott részt venni, s ez szolgáltatta az anyagot az 1943-ban megjelent tanulmányához. Az viszont igaz, hogy nem hosszú idejű, vagy ún. long-term-fieldworkról beszélhetünk Nagy Jenő esetében, mivel a következő évben megjelent *Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón* című tanulmányában írja, hogy 1937-ben három (valószínűleg az egyetemi szüneti nyári) hónapot töltött a tiszteletes úrék házában Magyarvalkón (Nagy 1984: 131). Tehát 1937-ben pont akkor tartózkodott a faluban, amikor – szerencséjére – kifogott egy lakodalmat, azaz alkalma volt „részt venni két módosabb család gyermekének lakodalmán” (Nagy 1984: 107). Szerencséjére, mert ebben az időben történik meg a váltás a korábbi gyakorlatról, amikor a lakodalmak még jobbára a téli hónapokra (decembertől ápriliséig) estek, egy újabbra, amikor Erdélyben általános lesz a nyári hónapok idején tartott lakodalom (Kós 2000: 294–295, Vasas–Salamon 1986: 191).

Az egy lakodalom alapján történt néprajzi megfigyelés igen alapos és természetesen úttörő vállalkozás volt – Jankó János óta nem történt ilyen leírás, legalábbis Kalotaszegről nem, és nem annyira pontos nyelvészetileg, mint Nagy Jenőé. Ezért a szokásleírás egy fantasztikus anyagot hozott a felszínre, olyat, amit tényleg csak egy nyelvész, nyelvjáráskutató képes megírni. Hiszen, ha olvassuk tanulmányát, az akkurátusan lejegyzett terminusok, a valkói tájnyelv szinte elébünk varázsolja a kort és az embereket.

Az összehasonlítás azért nehéz, mert nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy Jankó anyagát 1890 és 1891 nyarán, Nagy Jenő pedig 1937 nyarán gyűjtötte, hanem azt is, hogy míg az előbbi egy sok falut magába foglaló és az általános kalotaszegi lakodalom leírása, addig az utóbbi egy falu egy lakodalmát prezentálta. Tüzetesen átnézve Jankó anyagát feltűnik, hogy Magyarvalkó nincs kiemelve sehol sem a lakodalom leírásakor, bár könyvének előszavában megemlíti azt a hat valkói adatközlőt – köztük Mihály Elek református papot is –, akik segítséget adtak gyűjtéséhez, gyűjtésükhöz. Ezzel szemben Jankó Czuczsa János kalotaszentkirályi

iskolaigazgatóval egyetemben járta be a falvakat, így nemcsak egy időeltolódással kell számolnunk, ami megmagyarázhatná a két anyag közti különbségeket, hanem a gyűjtés és terepmunka eltérő mivoltával is.

Természetesen itt azért másról is szó van, mert Nagy Jenő anyaga érdekes ötvözetét mutatja a kronologikus és allokronologikus idő keveredésének. Tanulmányát egy historizáló mondattal kezdi, és a néprajzi jelen időt a múltbeli szokásanyagra hártja: „Ma már sokkal egyszerűbb a valkói lakodalom, mint régen volt” (Nagy 1944: 3). Kérdés, hogy mindezt honnan tudja, az adatközlők mondták neki, vagy saját korábbi megfigyeléseire alapozott, de akkor miért nem írta le mindezt? Ezzel azonban nem törődik, ő a más akarta megörökíteni aprólékosan és tudományosan, ezáltal ösztönyszerűen felruházva szokását (szokásleírását) egy történetiség feletti lakodalommal, amit változó tényezőként állít be. Alaposan leírja a jegyadást és a ruhadarabokat, a szokás folyamatát, ki mit csinál, mikor s hogyan. Ami legfőbb erénye a néprajzi dolgozatának, hogy pontosan lejegyez minden helyi speciális kiejtést, szóhasználatot. Viszont nem lehet nem észrevenni akkurátus, hosszabb-rövidebb vőfélyvers szövegeinek beszúrását kronologikus sorrendben a lakodalmi koreográfia szerint. A következő vőfélyverseket találjuk: (1) vers a hívogatásra, (2) menyasszonyköszöntő, (3) kiköszönés a menyasszonyi házból, (4) menyasszony kibúcsúztatása, (5) beköszönés a vőlegény házához, (6) új asszony reggeli köszöntője, (7) asztalhoz ültetés, (8) egyes ételek köszöntője, (9) menyasszonytánc. A menyasszony kibúcsúztatása és beköszönése az új házban majd két-két oldalt tesz ki a tanulmányban; egy teljes oldalt pedig a csujogatók vagy kicsujogatók közlése. Törvényszerűen Nagy Jenő nem nyújt, nem is nyújthatott olyan kimerítő beszámolót a lakodalom minden mozzanatáról, amit valójában látott és megismert, vagy talán amelyet végül is szeretett volna. Ehhez ténylegesen az kellett volna, hogy több lakodalmi leírását összevetve tudjon egy olyan reprezentációval előállni, ami hiteles, még akkor is, ha tudjuk, hogy ez a néprajzi leírásoknak egy lehetséges változata.⁷

⁷ Nagy Jenő kéziratos hagyatékának, ami több ezer lapból és jegyzetből áll, az átnézése után lehet majd végső szót mondani arról, hogy gyűjtött-e a lakodalommal kapcsolatos anyagot, és az mennyire teljes, vagy egészíti ki 1943-ban publikált leírását. A jegyzetek, előadások és leírások számbavételét Bogdándi Zsolt állította össze az Erdélyi Múzeum Kézirattárában található Nagy Jenő-hagyatékából (a katalógus megjelent az interneten is, Bogdándi 2010).

Az összehasonlításból kiderülnek az eltérések. Érdekes, hogy amíg Jankó a lakodalom első mozzanataként három *kérésről* ír, addig Nagy Jenő tanulmányában csak kettőt találunk igen röviden taglalva. Jankó ír a *háztűznézésről*, ami a magyarvalkói anyagban hiányzik a *kézfogó* leírásával együtt. Nem kétséges, mindez azért van – sejtésem szerint –, mert Nagy Jenő nem tartózkodott Magyarvalkón a lakodalmat megelőző napokban a két család házában, amikor ezek az események zajlottak. Illetve az is elképzelhető, hogy az esemény szűk családi körben zajlott, vagy lehetséges, hogy nem is kérdezett rá, vagy ha igen, valamiért nem közölte tanulmányában. Ennek bizonyítására át kellene nézni az összes hagyatékát, hogy megtudjuk, valójában felgyűjtött-e ilyen szokásanyagot.

Ami Jankónál a gúnya kirakása, mikor „az ágyat kivetik az udvarra” (Jankó 1993: 152), az Nagy Jenőnél *ágykitevői* (Nagy 1984: 110), amikor a menyasszony kelengyéjét közszemlére az udvarra kítették, mielőtt elszállították volna a vőlegényes házhoz. Nem tudni, ki írta, vagy ki hallotta másként; Gyarmathy Zsigmondné 1896-os lakodalmi leírásában *ágykivető* található (Gyarmathy 1896: 66). Maga „Kalotaszeg nagyasszonya” írja, hogy a szokásnak még volt egy különös mozzanata is, amikor az egész *fel szokták szólani* (Garmathy 1896: 66). Viszont ez a sajátos szokás nem szerepel már a Vasas–Salamon könyvben, holott az ágyat csalánnal vagy tövissel őrző asszonyokat még említi, ahogyan azt Jankó is! (Vasas–Salamon 1986: 200–201) Nagy Jenő után Vasas Samu és Salamon Anikó kötetében Magyarvalkón mindez *ládaterítés* néven szerepel (Vasas–Salamon 1986: 207). Íme, egy kistájon belüli közösség terminusai, amelyet száz év alatt használt. Vagy elhasznált? Mi változott? Most vagy arra gyanakodhatunk, márpedig gyanakodnunk nem árt, hogy Magyarvalkón a helyi technicus terminus az *ágykitevői* kifejezés volt 1937-ben, és ez az 1970-es évekre már *ládaterítéssé* magyarosodott át, vagy arra, hogy mindkettő ismert volt, csak más és más kifejezést rögzítettek a gyűjtők terepmunkájuk során. Az viszont tény, hogy sem a korai leírásokban, tehát Jankónál és Nagy Jenőnél, sem a 20. század végi anyagban (Vasas–Salamon 1986) nem szerepel a *köznézés* kifejezés. Ez viszont fennmaradt a 20. század elején írt zsoboki vőfélykönyvben, ahol egy rövid szöveg található a *köznézésre*. Már-már arra gondolhatnánk, hogy ez csak egy vőfélykönyv átmásolása miatt történhetett, és semmiképpen nem a helyi gyakorlatot örökítette meg. Erre nézve segítséget kapunk a bánffyhuynadi tanítótól, Soós Antaltól, aki 1867-ben leírja a köznézést, amikor „a

menyasszony hozománya künn van közszemlére az apai ház előtt”⁸ (Soós 2009: 278).

Természetesen nem mindenütt találunk eltéréseket, hiszen van, ahol egyezik Jankó és Nagy Jenő leírása; a vőfélyek *hívogató* verse például szó szerint megegyezik mindkettejükénél. Amit viszont Nagy Jenő szépen leír, például a menyasszonyöltöztetést, illetve ennek maszkulin változatát, a vőlegény felöltözését, teljesen hiányzik Jankó Jánosnál, hasonlóan a lakodalmi csujogatásokhoz. Ez utóbbi azért is érthetetlen, mivel Gyarmathy Zsigmondné is utal cikkében a csujogatások nyomtatást nem tűrő hangnemére. Ami viszont nagyon feltűnő, hogy Nagy Jenő lakodalomról szóló leírása, szintén érthetetlen módon, megszakad a menyasszonytáncsal és az akkor elhangzó csujogatások közlésével. Vajon miért? Nyilvánvalóan azért, mert a kutató a száraz tényeket, és nem a saját helyzetét, szubjektív benyomásait és érzéseit akarta illusztrálni.⁹ Ami történhetett, az egyszerű: a menyasszonytánc után a vendégek, Kónya tiszteletes úrék Nagy Jenővel egyetemben pihenni tértek. A padlásra, a *hijuba* felkísért menyasszonyról, a másnapi felkontyolásról, templomozásról, és két igen jellegzetes mozzanatról, a kútbadobásról és a hérészesről, amit Jankó János és Soós Antal szépen megörökített a 19. század közepén (Jankó 1993, Soós 2009), Nagy Jenő semmit sem tud, illetve semmit sem ír. Ez azért is kérdéses, mert mind a vízpróba, mind a felkontyolás és a hérész szerepel már az 1853-as *Magyarország és Erdély képekben* című közlésben, amit aztán Réső Ensel Sándor is megismételt a mintegy tíz évvel később megjelent *Magyarországi népszokásokban* (Réső Ensel 1867: 173).

Persze itt is csak említésként érdemes megjegyezni, hogy amikor Jankó János kalotaszegi könyvét állítjuk fel úr-textusként, hogy ahogyan

⁸ A kalotaszegi 20. század eleji vőfélyfüzetek teljes anyagát egy másik tanulmány keretében fogom közzélni, viszont a hitelesség kedvéért betűhíven közlöm a rövid köznézőkor mondott zsoboki szöveget: *Köznézéshoz Röviden, Tisztelt násznagy úraink Pár napal ezlőt kedves kedves lányukat Ezen tisztelt családból származo ifju Jövendőbeli házas társul megkérte, S miután mi kedve lányunkra hajlandóságot vetünk észre szülei és rokon kötelességünknek tartotók lévén mi vidékiek a bevet szokások szerint leányunk Kérőjének nem csak szeméjére hanem házi kőrével és családi őse kötetésével is Megösmarkedni. Evégből Kérjük önöket hogy ezen kis ideig valo latogatásunk ne esék terhére S Kívánjuk hogy tanácskozásuk eredménye legyen mind önökre mind miránk nézve megáldva a Jó Istentől!*

⁹ A szubjektum háttérbe szorulását, valamint a kutatói emóciók kizárását többen kritizálták, lásd például a fejezeteket Davis–Spencer kötetben (Davis–Spencer 2010).

Nagy Jenő nem bánt méltányosan az összehasonlítás lehetőségével, ugyanúgy Jankó János sem hibátlan. Sőt, Jankó maga is bevallja, hogy „munkámban a főhiba az összehasonlítás teljes hiánya”, és meg is magyarázza, hogy azért, mert nem talált még munkájához hasonló „részletes leírást”, ami az összehasonlítást lehetővé tenné (Jankó 1893: 9). Ez azonban nem mentség: Jankó János kalotaszegi lakodalmban rémesen hasonlít egy-két mondat a Résző Ensel kötet, illetve oda a *Magyarország és Erdély képekben* leírásból átvett anyag kezdő soraihoz. Magyarán: Jankó lakodalmi fejezetének első sorai ki vannak ollózva Résző Ensel könyvéből: „A kalotaszegiek házassági szertartásai századok tisztos nyomait hordja magán s mintegy képlete az ő magyar családi élet folyamatának” (Jankó 1993: 139, Résző Ensel 1867: 170). Ezt a mondatot idézi, de nem figyel az átvételre Hála József sem, aki a Jankó kötet reprint kiadásának utószavában hangsúlyozza Jankó János érdemeit a „megkapó és idegen” kalotaszegi házasságkötés „rítusosságával” kapcsolatosan (Hála 1993: 343). Ez azért feltűnő, mert Jankó néhány helyen említést tesz Czuczsa János korábbi közléseire, tehát ismeri a citálást és a plágiumot is ezek szerint, de ugyanezt már nem teszi meg Résző Ensel könyvével, vagy a *Magyarország és Erdély képekben* kiadvány negyven évvel korábbi anyagával, amit jól ismert, hiszen sorokat ismételt meg belőlük, illetve maga is említi hivatkozásai közt Jankót és Gyarmathy Zsigánét doktori disszertációjában!

A legfőbb problémát a vőfélyversek okozzák. Nagy Jenő lábjegyzetben bevallja, hogy a lakodalom alkalmával elhangzott vőfélyverseket a vőfélyek verses füzeteiből írta le, feltételezhetően mindezt valószínűleg csak a lakodalom után.¹⁰ Így egy általánosan bevett gyakorlatként a szerző a később leírt vagy lejegyzett vőfélyszövegeket illesztette be a lakodalmi leírás menetébe, de a hosszú szövegek miatt ezeket is csak rövidítve! Nagy Jenő írja, hogy a vőfélyverseket részben Péter János Pandúrtól, a hetvenéves magyarvalkói adatközlőtől hallotta, részben pedig annak fiának feljegyzéseiből „gyűjtötte” (Nagy 1984: 346). Tehát a lakodalomban való részvétellel és megfigyelés között a helyszíni gyűjtés, valamint az írott füzetekből

¹⁰ Tény és való: nehéz egy lakodalom lefolyásánál bármiféle szöveget lejegyezni; a gyorsan elhadart, rosszul hallott és hosszú szövegeket pedig majdnem lehetetlenség, pláne, ha figyelembe vesszük a Nagy Jenő-i terepmunkaidőt, 1937-et, amikor magnó nem létezett. Természetesen lehet a kutató ügyes kezű és profi gyorsíró, de ez nem jellemző a terepmunkásokra általában. Aztán meg vagy megfigyel az ember, vagy jegyzetel, a kettő üti egymást az események menetekor.

való „összeszedés” adta a tanulmányához a vőfélyverseket. Nem kétséges, hogy ezek hangzottak el a kutató által megfigyelt lakodalom alkalmával, de az sem kizárt, hogy ettől eltérő szövegek is elhangozhattak. Mi van akkor például, ha más vőfély, vagy egy szomszédos faluból hívott vőfély mondott teljesen más szöveget? Ezt ma már nem tudjuk megállapítani. Kétségtelen, hogy Nagy Jenő fontosnak tartotta a vőfélyverseket, hisz minden egyes lakodalmi mozzanathoz mellékelte a megfelelő rigmusokat, ahogyan tette ezt Soós Antal és Jankó János is. Azonban az a páratlan figyelem és részletesség, ami – mondjuk – jellemzi a kenderfeldolgozásról írt megfigyeléseit, a lakodalmi vőfélyversekkel kapcsolatosan nem tapasztalható. Nemcsak arról van szó, amit maga is jelez a jegyzetben, hogy a szöveget rövidítve közli, hanem arról, hogy a gyűjtő nem vette a fáradságot arra nézve, hogy megpróbálja a vőfélyszövegeket összehasonlítani például a Jankó János által közölt szövegekkel, vagy a lakodalmi mozzanatok párhuzamba állítani a vőfélyfüzetben írottakkal.

Ez nagy kár, mert több mindenre fény derült volna. A vőfélyfüzet egyfajta forgatókönyvként élt a közösségben, és ennek kritikai átfésülése és a lakodalom mozzanataival való összevetése szinte szükségszerű lett volna. Ezért érthetetlen a sok vőfélyvers közlése, de nem értelmezése és történeti háttérének megkerülése, ami ellentétben áll az alapos néprajzi leírás követelményeivel. Ezt Faragó József fogalmazta meg igen frappánsan korábban: „A tudományos közvélemény mind ez ideig csak a vőfélykönyveket tartotta úgy-ahogy számon, mert ezek valósággal ellepik a lakodalmi szokások gyűjtőjét, azonban még ez a számontartás is csak hallgatóságos, hiszen egyetlen lakodalommal foglalkozó tanulmányban sem kapjuk szakszerű leírásukat, értékelésüket, még akkor sem, amikor a szerző bizonyára igen jelentősen merített belőlük” (Faragó 1947: 3). Ez valójában így is volt, a 19. század végétől tartózkodtak a gyűjtők a vőfélyszövegek értelmezésétől annak ellenére, hogy sokan oldalakon keresztül közölték azokat.

A kalotaszegi lakodalmak és vőfélyversek összehasonlítása feltűnő hiányosságokat és eltéréseket tár fel, amit eddig kevesen hangoztattak. Nem szerepel például Nagy Jenő magyarvalkói anyagában káposztára való köszöntő, holott ez szerepel Jankó János 19. század végi gyűjtésében. Ugyanakkor Magyarvalkón divatban volt a paprikásra mondott köszöntő, ami viszont nem található meg Jankó anyagában. Ez megismétlődik a menyasszonytánckor mondott köszöntővel, ami Jankónál nem található,

Nagy Jenőnél igen, viszont ennek variánsa előkerült nyomtatásban más vidékekről (Volly 1947). Érdeemes megjegyezni még, hogy a lakomához való ültetés verse megegyezik mindkét gyűjteményben (*Urak, asszony-ságok, foglaljanak helyet*), ami igaz a lakodalomba való hívogatás versre is (Nagy 1984: 109, Jankó 1993: 146–147). Hogy Jankótól vette-e át Nagy Jenő a szöveget, vagy ténylegesen szerepel a magyarvalkói vőfélyfüzetben, ezt csak az utóbbi áttanulmányozásával lenne lehetséges megállapítani.

Természetesen ez az összehasonlítás nem teljesen fair – Jankó 1890-es és Nagy 1937-es kutatásai közt eltelt több mint negyven év! Tehát joggal mondhatnánk, hogy annyival lett szegényebb a kalotaszegi-magyarvalkói lakodalom ez alatt az idő alatt, amennyivel kevesebb Nagy Jenő gyűjtése Jankóéhoz képest. Ez logikusan is hangzik, ám ezzel az érveléssel az a baj, hogy későbbi gyűjtések még több szokást és részletet tártak fel a kalotaszegi lakodalmakról, mint amennyit akár Jankó, akár Nagy Jenő gyűjtésében találhatunk. A másik hiba, hogy a 20. század első évtizedeiből ismert vőfélyversek egy sokkal színesebb és árnyaltabb képet adnak a lakodalmakról. Mégpedig azt, hogy a lakodalom több részletét – és köztük a vőfélyversek sorát – a kutatók egyszerűen kihagyták, vagy nem tartották érdemesnek a feljegyzésre! Akkor viszont jogos a kérdés: melyek a Kalotaszegre jellemző lakodalmak? Melyek a fontosabb rituális mozzanatok és a hozzájuk kötődő vőfélyrigmusok? Tehát összességében: melyik a „kalotaszeginék” mondható lakodalom? Nyilvánvalóan a korrekt válasz nem lehet más, mint hogy természetesen úgy Jankó, mint Nagy Jenő és a későbbiekben a Vasas–Salamon leírás is, lényegében mind „kalotaszegi”, csak más módon, másként és más idő-térben.

Az viszont az utókor vagy helyesebben a következő generációk kutatóinak a feladata, sőt felelőssége, hogy alapos, kritikai és összehasonlító munkával átfésüljék az anyagokat, és odafigyeléssel és precizitással megpróbálják a részletestől az absztraktabbig meghatározni a táj szokásairól alkotott képet. Tehát megadni a részek precíz leírását, és az egész egységét a részek összevonásával meghatározni, amivel jobban kikerülhető az általánosító holizmus csapdája (Harris 1999: 51–52). Természetesen nem lehet a rész–egész viszony téves felfogására alapozni, miszerint minden kalotaszegi település lakodalmának olyannak kell lenni, mint az általános „kalotaszegi lakodalomnak”, vagy minden egyes részleírásból következtethetünk a táji-területi általános jellegzetességekre. Ugyanis az egész, a teljes leírás más, mint a részek összessége, de az is probléma,

hogyan értelmezzük a helyi specialitásokat az egész ismeretében. Sajnos ez, úgy tűnik, még a legaprólékosabb gyűjtéssel és kutatással sem mindig sikerülhet.

Nagy Jenő azonban, aki bár sohasem fordult publikációiban vissza a magyarvalkói lakodalomhoz, művével egy új fejezetet nyitott, ami nyilvánvalóan túlélte szerzőjét, sőt új életet él.¹¹ A magyarvalkói anyag érdekesen hasonul át egy teljes terület mintaanyagává Keszeg Vilmosnál (1991), amikor aranyosszéki, háromszéki, kalotaszegi és barcasági vőfélyverseket hasonlít össze a területek írásbeliségének tárgyalásakor. Az alapos aranyosszéki anyaggal Keszeg kimutatja, hogy jelentős eltérések, de ugyanakkor egyezések lehetnek a négy tájegység írott-szóbeli hagyományában.¹² Azonban a kalotaszegi vőfélyverseket nem vizsgálta a folklorista Keszeg Vilmos, és csupán Nagy Jenő 1937-es gyűjtésére alapozza Kalotaszeg írásbeliségének bizonyítását, nem a későbbi, sokkal részletesebb Vasas–Salamon gyűjtésre. Az elemzés során kiderül, hogy a Keszeg és Nagy Jenő magyarvalkói gyűjtése alapján „kalotaszeginek” nevezett vőfélyverstípusok nem felelnek meg teljesen a néprajzi jelennek, és nem illusztrálják azt a táji tagolódást, amit Keszeg látni vél. Keszeg táblázatából (Keszeg 1991: 25–26) kitűnik, hogy hiányzik a násznagyköszöntő, holott ez Nagy Jenő magyarvalkói gyűjtésében szerepel (Nagy 1984: 109–110). A bor köszöntése is ismert, amit Keszeg szintén nem mutat, mivel Nagy Jenőnél nem szerepelt, de általánosan ismert a kalotaszegi vőfélyeknél, hasonlóan a sült felszolgálásakor mondott vershez (Vasas–Salamon 1986: 395–396).

A Keszeg-féle tipológia nem alkalmas a „kalotaszegi” lakodalom vőfélyverseinek bemutatására, mivel eljegyzésre, násznagyi és menyasszonyköszöntésre, pálinka bejelentésére, bor-, rizs- és sültköszöntőre, valamint töltött káposztára nem ismer vőfélyverseket. Holott mind magam, mind

¹¹ A második bécsi döntés után, Erdély Magyarországhoz való visszacsatolásával a kutatás intenzíven folyt Kalotaszegen is, amint erről korábban írtam (Kürti 2001). Ekkor lesz Nyárszó és Ketesd felfedezve Csete Balázs és Kovács Ágnes által, illetve a nevezetes kalotaszegi tánc, a legényes megörökítve Molnár István kutatásai által. Csete Balázs kutatásait Selmecci Kovács Attila foglalta össze (1998). Kovács Ágnes és Molnár István kutatási hátterének feldolgozása még várat magára.

¹² A szóbeliség–írásbeliség problémája, főleg a lakodalom költészetével kapcsolatosan, még tüzetes vizsgálatra szorul; a két terület összehasonlító kutatására eklatáns recens példák a Mundal–Wellendorf (2008) kötet tanulmányai.

pedig Vasas–Salamon gyűjtéseiből (Vasas–Salamon 1986: 393) kiderül, hogy Kalotaszegen ezek igen széles körben ismertek voltak.¹³ A süteményeknek külön köszöntőformulái voltak Kalotaszegen, sőt arról is meggyőződhetett volna a kutató, hogy volt professzora, Csúry Bálint könyvének első részében a kalotaszegi lakodalom több vőfélyversét közli (Csúry 1927: 26–27).

Kalotaszegi vőfélykönyvek és lakodalmak

Ezek után automatikus a kérdés: ismerjük-e eléggé a kalotaszegi vőfélyverseket és a lakodalmi leírásokat és milyen következtetéseket vonhatunk le belőlük? Amint fentebb láthattuk, Jankó János, Nagy Jenő és a Vasas–Salamon szerzőpáros munkáiból igencsak vegyes, egyenlőtlen kép tárul elénk. A kimondottan néprajzi leírásokra leszűkített anyagokból hiányzik a történetiség és az összehasonlítás, valamint a vőfélyek működésére irányuló elemzés, bár többen ezt nem is tűzték ki célul. Ezért is figyelemre méltó az a tény, hogy az 1980-as években Inaktelkén, valamint az 1990-es évek közepén Zsobokon bukkantam rá két nagyszerű kéziratos vőfélykönyvre. Az inaktelki vőfélykönyv első bejegyzése 1911–1912-ből való, és az aláírás szerint Rácz Pista János munkája. Nem kétséges, hogy arról a Rácz Pista Jánosról van szó, aki 1885-ben született és 1908-ban esküdött az inaktelki anyakönyvek szerint. 1921–1922-ben újabb szerzeményeket írt füzetébe szerzője, egy-egy verssel köszöntötte az új lelkipásztort és az újévet. Ezután már a szerző unokája, Rácz Pista István 1955–1956-ban írta bele püspökfogadásra, keresztelőre és halotti torra verseit. Sajnos az eredeti füzetből a 46–52., majd a 74–77. oldalak hiányoznak, ezért nem rekonstruálható a kéziratos verses könyv teljes anyaga. A vőfélykönyv nagyobb része nem is vőfélyversekből, hanem köszöntőkből, főleg halottbúcsúztatókból, új pap és újévi köszöntőkből áll. Rácz Pista János stílusa

¹³ Természetesen óvatosan kell kezelniük a vőfélykönyveket, és nem mehetünk el mellett a tény mellett, hogy bár szerepelhet egy vőfélykönyv forгатókönyvként a lakodalom lebonyolításában, sohasem teljes, és nem reprezentálja egy lakodalomban lejátszódó eseményeket, történéseket. Sok olyan mozzanatot vagy asztali fogást ismerünk, amelyekről a vőfélykönyvek nem tudnak semmit. Ehhez még hozzátartozik, hogy a rituális mozzanatok, az étrend folyamatosan változnak, ahogyan a vőfélyversek is, erről lásd Bági Anikó (2000) tanulmányát.

egyedi (mint minden vőfélyé), versei háromszori éljen felkiáltással végződnek, ami viszont több nyomtatásban megjelent, korai vőfélykönyv jellegzetessége. Két újévi köszöntő található még a füzetben, mindkettő Tárkányi Márton aláírással; az egyik dátuma 1919. december 4., a másik keltezetlen, de hasonlóan ez időben keletkezhetett, mert a hadifoglyok hazatérését említi. Tehát a mintegy 40 év alatt írt verses füzetbe legalább hárman, ha nem négyen írtak.

Ami még érdekesebbé teszi ezt a verses füzetet, hogy több olyan füzetlapot tartalmazott, amelyeken egyik helyi szerző keze írása sem volt található. Ez természetesen rögtön felvetette a külső szerző vagy szerzők működését. A felfedezés öröme nem maradt el, mivel a versek végén más szerzői nevek vannak. Egyiküket Huszár Kocsis Jánosnak hívták, aki több köszöntőjét és versét névvel és dátummal látta el. Ami még ennél is fontosabb, hogy Huszár Kocsis János nem más, mint Kocsis Deák János (1881–1962), a neves mákófalvi verselő, akinek verses füzetéből a huszárverseket Asztalos Enikő korábban közölte (Asztalos 1994, 1998). Asztalos Enikő írja, hogy „tudomásom van róla, hogy ezt a füzetet is másolgták Mákófalván még az 50-es években is” (Asztalos 1998: 86). Hozzáteszi, hogy Huszár Kocsis Deák János eredeti füzetéből az 1–34. oldal hiányzott. Az inaktelki anyag pontosítja ezt a kapcsolatrendszert, amely választ adhat a 20. század elején kézzel írt köszöntős füzetek, vagy az onnan lemásolt versek vándorlására, illetve arra, hogy a katonaság idejére összehaveródott, különböző tájegységek bakái hogyan osztották meg egymás közt tudásukat, és tanultak divatot. A kéziratos verses füzetekben ugyanis minden megvan, ami akkor a fiatal férfiakat érdekelte: emlékversek, versek, nóták, divatos műdalok és slágerek, halotti búcsúztatók, vőfélyversek, verses levelek, travesztiák, lakodalmi dalok, amint ezt egy szatmári katona 1903–1905-ben írt füzete is bizonyítja¹⁴ (Ujváry 1991).

Az inaktelki anyag Huszár Kocsis János füzetének a 13. oldalánál kezdődik egy szerelmes levéllel. Viszont nem Huszár szerzeménye, mert a végén ez áll: *Józsa Dénes ez a könyv 1900 béli. Maksai András 1899 aláírással.* A következő 14–16. oldalon egy menyasszony búcsúztató található egy újabb szerzőtől: *Írta öregcsót kinek csak 25 nap komiszélet Huszár*

¹⁴ Itt csak megjegyzem, hogy az ezekben az években született, költött/írt verses füzeteket nem ártana hasonló füzetekkel egyetemen egy adatbázis keretén belül nyilvántartani, hogy elemezhetőek legyenek a jövőben.

Pálfi György 1905be November 30án. A 17–18. oldalon egy másik menyasszony búcsúzó vers található, de mivel a folytatás hiányzik, így a szerző kilétét homály fedi. Az írás alapján csak Huszár Kocsis Jánosra kell gondolnunk, aki a 31–34. oldalon egy szerelmes levél után a következőt jegyezte be: *Írta Huszár Kocsis János 1903. XI. 13-n a komisz életbe Keresztényfalván.* A további lapok hiányoznak, majd a 79–94. oldalakon egy menyasszony- és egy vőlegénybúcsúztató, majd káposzta- és ételköszöntő található. Ezeknél azonban a dátum és a helyszín 1904 és Brassó, de a kézírás minden kétséget kizárólag Huszár Kocsis Jánosé. Arra nem tudunk válaszolni, hogyan lehetséges az, hogy a 14–16. oldalakon szereplő menyasszonybúcsúztató dátumaként 1905 van megjelölve, de az utána következő oldalakon az időrend 1903–1904.

Arra sincs válasz, hogy ezek a füzetek hogyan kerülhettek Mákóból Inaktelkére, viszont logikusnak tűnik, hogy az inaktelkiek együtt katonáskodtak mákófalvi és több kalotaszegi katonával, vagy esetleg a barátság során cserélgettek hasonló füzeteket egymás közt. Azt nem tudhatjuk most már, hogy ki lehetett Inaktelkéről, aki a Józsa, Maksai, Pálfi és Kocsis nevéekkel 1902 és 1905 között együtt szolgált, de a korát tekintve Rácz Pista János testvérbátyjára gondolhatunk. Az anyagok így kerülhettek Inaktelkére, ahol aztán a maguk módján átírták, rövidítették a szövegeket. Viszont az a tény, hogy az inaktelki anyagban voltak más katonatársak által lejegyzett versek és lakodalmas köszöntők, mindenképpen felhívja a figyelmet arra, hogy a komiszélet alatti időben az egész erdélyi terület besorozott katonái hogyan cserélték ki tudásukat és helyi szokás- emlékeiket egymás közt. Ami fontos nemcsak a nagy háború, az első világháború alatt, hanem azt már jóval korábbi időkben is.

A zsoboki vőfélyekről több információval rendelkezünk, mint az inaktelkiekről, hiszen több család tagjai működtek *verses* és *köszöntős* (a kettő nem ugyanaz) emberként évtizedeken keresztül. Művészetük névnap, újévi és keresztelési köszöntőkből, pap fogadására és búcsúztatására, valamint a halott búcsúztatására írott versekből és vőfélyversekből állt. A Gál Máté családban érdekes az, hogy a falu bírója vállalta a lakodalmi vőfély szerepét. Ez természetesen érthető is volt: nem sok ember élt a 19. század végén és a 20. század elején, aki írni és olvasni is tudott volna. Mindez annak ellenére, hogy tanítók és lelkészek már a 19. elején oktatták a gyermekeket, ám ez nem jelentette azt, hogy írástudók lettek volna nagyobb számban a faluban (Sebestyén 1993: 192–193).

Gál Jankó Márton (1892–1943) ismert vőfély, sőt *jó figurás volt*, mivel illett jó táncosnak lennie, akkor mondták rá, hogy *minden hídon járt egy figurát*. Ez arra vonatkozott, hogy amikor a lakodalom idején *szedik össze a népeket*, a vőfély és a zenészek megálltak az utcaajtó előtti kis hídon, ahol a vőfély táncolva invitálta a háziakat az esküvőre. Gál Jankó Márton tudományát fia, Gyula (1923–1984) folytatta, aki – az emlékezet szerint – köszöntőket írt *egy liter borért*, főleg természetesen azokat, amelyeket apjától tanult. Gál Jankó Márton vőfélyfüzetébe írta verseit, amelyek első változata, többek szerint, Magyarbikalra került. Gál Jankó Gyula füzetét fia, László (1955-) őrzi, aki halotti köszöntőkre specializálódott 2000 óta. A Gál Jankók távolról rokonságban álltak a Gál Máté családdal. Gál Jankó Márton felesége Gál Máté Erzsébet (1899–1954) volt.

A kiterjedt Gál Máté hadnak több felmenője is bíró volt a faluban: Gál Máté István (1898–1991) az 1930-as években bíró volt, majd a magyar időben és utána is rövid ideig.

A másik Gál ágon Gál Máté István (1859–1936) az *öregbíró*, akinek fejfáján szerepel *32 évig voltam községnek hű bírója*. Fia, Gál Máté István, „Bíró Pista” (1892–1954) pedig 1943–1944-ben volt bíró. Testvére Gál Máté János, „Bíró János” (1898–1964) szintén írt a vőfélykönyvbe egy-két verset, de ő nem volt *köszöntős*. Valószínűleg az *öregbírónak* köszönhetjük az első vőfélyverseket, amelyeket aztán Gál Máté István (1898–1991) folytatott. Ő a füzetét 1927-ben kezdte el írni: *Zsobok 1927. II.9. Huedin 1848. Gal Stefan primar Jebuc, judetul Cojocna, Palse Huedin* román felirattal, ami jelzi az első világháború utáni megváltozott politikai helyzet tudatosulását.

Ismert köszöntős volt Zsobokon Szalai Ferenc Szénási (1922–2008), akit rokoni szálak fűzték a Gál Mátékhoz, felesége Gál Máté Kata volt (1922–2010). Ő már igen korán jegyzett le verseket, az első kéziratos füzetében 1936-os dátum szerepel, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy már gyermekkorában érdekelték és másolgatta a vőfélyköszöntőket. Egészen a 2000-es évek elejéig mondott halotti köszöntőket, búcsúztatókat, szilveszter éjjelén pedig a toronyból mondta hangosan a szokásos újévi köszöntőt. 2008. május 28-i temetésén Gál Jankó László temetési búcsúztatójában így emlékezett meg róla: „Egy olyan embertől búcsúzunk örökre, Ki sok éven át mondott köszöntőt, és tett tisztességet” (Molnár–Péter 2010: 58).

Rajta kívül még Erdei Ferencet (1910–1976) ismerték versfaragóként, de – és ez a fontos különbség – nem volt *köszöntős* ember, azaz vőfélyként

nem tevékenykedett.¹⁵ Erdei mindenféle műfajt kipróbált: írt vőfélyverseket, halotti köszöntőket, újévi és névnapi köszöntőket, és egy menyasszony búcsúztatóval be is került a *Kalotaszegi ünnepek* című könyvbe is (Vasas–Salamon 1986: 380–381). Róla csak annyit tudunk, hogy 1910-ben született Kispetriben, és gyermekként került Zsobokra. Az ő verses füzetében az utolsó bejegyzések az 1970-es évekből származnak; nagybetegen 1976-ban halt meg. Füzetének egyes darabjai Szalai Ferenc Szénási tulajdonába kerültek, tehát a kapcsolat és folytonosság Zsobokon követhető a Gál Mátéktól és Gál Jankóktól, Erdei Ferencen keresztül az utolsó köszöntős, Szalai Ferenc Szénási működéséig, azaz mintegy 80 évet felölelve.¹⁶

A publikált anyagból kitűnik a vőfélyszokás változatossága és a helyi specialitások fontossága, ám azt is megtudjuk, hogy némely vers az 1904-es Kóró Pál-féle *Alföldi vőfélykönyv*ben található, ami a sajátos szóbeli hagyományozás melletti írásos átadás-átvétel bizonyítéka. Több idősebb vőfély bevallotta, hogy a verseket nem egy másik vőfélytől, tehát nem halál után tanulta, hanem annak füzetéből másolták le, és aztán tanulták meg. Ez jelentette igazán a vőfélykönyvek lemásolását, és ebben azok vitték a vezető szerepet, akiknél a nyomtatott vőfélykönyvek először használatban voltak. Azt, hogy a kalotaszegiek is ismerték az *Alföldi vőfélykönyveket*, jól példázza az asztalhoz ülésakor és a kása behozatalakor mondott rigmus Jákótelkéről, amely Kóró Pál könyvében található szöveggel azonos (Vasas–Salamon 1986: 392–395). Hasonlóan ismert rigmusok a magyarbikali sültre vagy a ketesdi menyasszonytánckor mondott vers, amelyek szintén az *Alföldi vőfélykönyv*ben fellelhetőek (Kóró

¹⁵ A versírás és maga a köszöntős feladat néha kettévált, de létezett, hogy ugyanaz a személy írta és mondta is a köszöntőket, lásd erről a székely Demeter Domokos munkásságát (Jakab 1999).

¹⁶ Egy dolgot mindenképpen érdemes megjegyezni: a vőfélykönyveket és halotti búcsúztatókat főleg férfiak jegyezték le, vőfélyek csak férfiak voltak, de emlékverseket, halotti búcsúztatókat és szerelmes leveleket nők is írtak. Ugyanakkor nők is emlékeztek lakodalmi versekre, különösen az általuk – esetleg lányuk vagy rokon lány által – elmondott menyasszonyi búcsúztatókra. Zsobokon az 1940-es évekből fennmaradt emlékkönyvbe Gál Jáné Kata és Korpos Júlia írták a verseket. Ennél még egy sokkal korábbi verses búcsúzó is ismert, *Gál Katalinnak az iskolából való lemaradásakor mondott búcsú-beszéde Zsobokon 1875 Ápril 18. Bíró János tanítósága idejében*. Ezt a verset valószínűleg maga a tanító, Bíró János írta, amit aztán a tanuló olvasott fel elbúcsúzásakor. Viszont ennek a versnek a szerkezete és formulái jól mutatják azt, hogy falusi tanítók és papok nagy szeretettel működtek közre a népi verselés és versmondás fejlesztésében, csiszolásában.

1904: 29, 39). A hagyományozódás és a folytonosság példája a kására mondott rigmus, amelyet Zsobokon és Jákótelkén mondtak (Vasas-Salamon 1986: 395):

*E tálban párolog a jó ízes kása,
Melyről azt mondjuk: hogy az Isten áldása,
Kivált húsfélével nincsen ennek mása,
Ki tehát nem eszik, saját kárát lássa,
Ne várjanak ugyan sok kínálgatásra,
Imhol itt áll a tál: nyúljanak utána.*

Ennek nyomtatott egyik első változata az *Alföldi vőfélykönyv*ben (Kóro 1904: 30) lelhető fel.¹⁷ Hogy mennyit változott a vers a 19. századihoz képest, könnyen látható, hiszen Hös József 1863-as Szegeden kiadott munkájában, *Az ügyes vőféli mondókákban*, még így találjuk:

*Bőséges tejben főtt ez a köleskása,
Borsos a teteje, hát mindenki lássa,
De olyan jó is ez, hogy alig van mása,
Kár hogy előbb nem volt ennek feladása*¹⁸

¹⁷ A csíkszentdomokosi lakodalmi vőfélyversek között is találunk bőven a Kóro-féle *Alföldi vőfélykönyv* verseiből (Balázs 1994). A szerző több verset a vőfélyek emlékezetéből gyűjtött, valamint a gazdák (vőfélyek) kéziratos 1920-, 1934-, és 1935-ös dátummal ellátott ún. *Gazdakönyveiből* vett át. Sajnos később is úgy érvel, hogy ezek valós szóhagyomány-írott „stabil” „lappangási állapotban” élő termékei (Balázs 1999: 134). Sajnos Balázs Lajos nem nézte át a nyomtatásban meglévő vőfélykönyveket – ahogyan Nagy Jenő sem –, mert akkor más véleménye lett volna. Igaz, hogy a csíkszentdomokosi anyag igen változatos – az aszaltszilvára mondott vőfélyvers névum – és szerteágazó, azonban a Kóro-féle *Alföldi vőfélykönyv*ben található versek egyike-másika szó szerint megtalálható a székely anyagban, és – ezek szerint – rögződött is 1920-ban, mivel ez az első *Gazdakönyv* dátum, amit a szerző közöl (Balázs 1994: 311). Tehát Kóro 1904-es könyvében szereplő sültre mondott vers már él a Székelyföldön; a levesre mondott vers pedig a *Gazdakönyv* 1935-ös füzetében bukkan fel először. Tehát a lakodalmi vőfélyszövegek „viszonylagos stabilitása” csak ezzel az idő- és térbeli feltétellel fogadható el!

¹⁸ A korábbi vőfélykönyvek és a lakodalmi ételek kapcsolatát taglalja Kisbán Eszter (1997). Az édességek és sütemények beépülését a lakodalmi étrendbe archaikusnak kell vélnünk, mivel több rituális mozzanat is megtalálható velük kapcsolatban. Nemesak Kalotaszegen, de az egész Kárpát-medencében találunk példákat arra, hogy az édesség énekekben és lakodalmi kurjantásokban szerepel. A mákos tészta, túrós lepény, pogácsa és torta szerepel a bácskai lakodalmi kurjantásokban (Nagy Abonyi 2001: 143).

Érdeemes megfigyelni Nagy Jenő magyarvalkói lakodalmi leírását, már csak azért is, mert sok minden hiányzik belőle, ami máshol megtalálható. Ez persze azért is történhetett meg, mert a kutató nem jegyzett le minden szöveget. Ez történhetett például a lakodalmi perec kikérésével, ami a Vasas–Salamon anyagban több helyről is szerepel (Damos, Kispetri, Magyarbikal). Ennek nagy kultusza volt a többi kalotaszegi településen is. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a Vasas–Salamon gyűjtésben nincs jegykérő rigmus, amelyet megtalálunk több – így zsoboki – anyagban is. A szegényes magyarvalkói anyagból hiányzik a töltöttkáposzta, ugyanakkor szerepel a marhahús és paprikás. Ezeket nem feltétlenül a változó ételkultúrának, hanem nyilvánvaló feljegyzési hiánynak róhatjuk fel, mivel nem tételezhetjük fel azt, hogy Nagy Jenő kutatása idején nem szolgáltak fel töltöttkáposztát. Ez valószínű lehetett a nyár kellős közepén tartott lakodalom alkalmával, de ősszel vagy télen tartott lakodalmaknál kizárt, hogy ne fogyasztották volna.

Hogy sem Nagy Jenő, sem pedig a Vasas–Salamon gyűjteményben nem szerepel a pálinkára és a káposztára mondott vers, nyilvánvalóan csak a gyűjtés hiányosságának tudható be; a káposzta feltalálásakor mondott köszöntőt már Jankó János közölte monográfiájában (Jankó 1993: 155). A folklorista Keszeg Vilmos azonban Nagy Jenő hiányosságát átvéve nem szerepelteti a töltött káposztát a lakodalmi étrendben (Keszeg 1991: 25). Hogy ez valójában csak a hiányos gyűjtés miatt lehetett így, példa a pálinka, bor és a káposzta rigmusa, amelyek szerepelnek a lakodalmi vőfélyversekben mind Zsobokon, mind Inaktelkén. A káposztára való rigmust a mákófalvi Huszár Kocsis János még úgy írta, hogy *Száрма és káposzta az étkek vezére, Nem is magyar hazánknak országos címere*. Ezt a két sort a zsoboki Szalai Ferenc Szénási már így változtatta meg: *Leves és káposzta az étkek vezére, Nemes hazánk, országunk címere*.

Hasonlóan figyelmet érdemel a Vasas–Salamon szinte adatbázisként is felfogható anyaga és Nagy Jenő magyarvalkói gyűjtése abból a szempontból, hogy mindkettőből hiányzik az étkezés előtt és után mondott verses ima.

Mindenképpen figyelemre méltó az a tény, hogy sem Jankó János, sem pedig Nagy Jenő gyűjtésében nem találunk semmiféle lakodalmi édességre való köszöntőt a lakodalmi étrendben, ami nyilvánvaló mulasztás, hisz a kalotaszegi lakodalmak jellegzetes hármass süteménye – kalács, kürtös,

pánkó – szinte tájmeghatározó fogásként könyvelhető el.¹⁹ Bár Nagy Jenő megjegyzi, hogy az új pár a násznagyokkal és a kiadóval a jegyzőhöz mennek, és az utóbbi *ujjas pánkóut* kap ajándékba (Nagy 1984: 111),²⁰ amit Jankó János is említ (Jankó 1993: 148). Feltűnő mind Nagy Jenő, majd az ő anyagát átvevő Keszeg Vilmos elemzésében, hogy a lakodalmi asztalról, s ezáltal a vőfélyversekből hiányzik az édesség, ami nyilvánvalóan nem lehet sem „kalotaszegi”, sem pedig „erdélyi” realitás.²¹ Bizonyíték erre a *Kalotaszegi ünnepekben* közölt kalács, kürtős, pánkó sajátos verse (Vasas–Salamon 1986: 393–395).

Tehát ebből is látszik, hogy a valamikori lakodalmi szokásrend, a vőfélyek működése és verselése nagy nehézségek árán rekonstruálható, mivel vagy az a helyzet, hogy létezik alapos lakodalmi gyűjtés, de hiányos a vőfélyvers gyűjtés, vagy lehetséges, hogy van kéziratos vőfélykönyv, csak éppen hiányos. Az sem kizárt, hogy a lakodalom alkalmával a vőfély aktualizált és nem írott vőfélyverseket használ, tehát a lehetséges repertóriumának csak bizonyos verseit adja elő. Több vőfélykönyvbe maguk a verselők javítottak bele. A hús felszolgálatát például a Kóró-féle vőfélyfüzet ezzel a sorral zárta: *Ehhez is tartozik a cigány egy tussal*, de később – nyilván a megváltozott ízlés miatt – Szalai Ferenc saját füzetében kijavította, *Ehhez is tartozik a cigány egy magyar nótávalra*. Tehát egy vőfélyfüzet több évtizedig szolgálta szerzőjét, aki maga is átírhatta az „eredeti” szöveget.

Hogy mennyire él a szerzői individualizmus, jól megfigyelhető Erdei és Szalai, a két zsoboki verselő esetében, akik a menyasszony-búcsúztató szövegét illetően variálták:

¹⁹ A 19. század eleji vőfélykönyvekben szinte utasítászerűen van írva, hogy a vőfélynek kötelessége minden ételt verssel felszolgálni (Balogh 1827, Tóth 2002, 2008).

²⁰ Egy faragott kürtőskalács sütőfán 1869-es évszámot láttam Zsobokon, de sajnos többszöri unszólásomra sem sikerült megszereznem a múzeum számára. Azóta már elterjedt a *mikróba és lerbe* süttött kiskürtős! Hogy a 150 éves eszközzel mi történt, nem tudtam kideríteni.

²¹ Sokkal alaposabb és változatosabb a barcasági gyűjtés, amit Keszeg citál, mivel itt a lakodalmi szokásrendhez tartozó vőfélyverseket a gyűjtő(k) Apáca, Barcaújfalu, Bodola, Csernátfalu, Keresztvár, Krizba, Pürkerec, Tatrang, Ürmös és Zajzon településekről közölték (Seres 1984: 424–466). Azonban hiába a térbeli nagy távolság az Alföldtől, amit bizonyít a paprikás étel hiánya, itt is visszaköszönnék a Kóró-féle *Alföldi vőfélykönyv* jellegzetes sorai. Érdekesen a Fekete-Körös-völgyén gyűjtött lakodalmi vőfélyversekben (Kun 1998) sem találni édességeket, ami szintén megkérdőjelezhető.

Erdei:

*Kedves jó szülei bocsássák el nyugton,
A férjénél oly jó sorsa lesz, mint itthon.
Csak reméljen és szeretettel éljen,
Ott is vele lesz a mindenható Isten.
Most tehát szívéből köszönetet rebeg,
Kedves jó tevőit az Isten áldja meg,
És házatokra szálljon béke és szerencse,
Egész háztájával az Isten éltesse,
Szívemből kívánom.*

Szalai:

*Kedves szülők bocsássák nyugodtan,
A férje házánál lesz boldog lakása.
Tegyenek akármit, járjanak akárhol,
Isten legyen velük, Szívemből kívánom.*

Mind a zsoboki, mind az inaktelki anyag igen bő és bizonyos tekintetben egyedülálló, mivel a vőfélyek művészetének különböző fázisait, a versek változatainak sorozatát figyelhetjük meg egészen a 20. század elejétől a 21. század első évtizedéig. A szárazon lejegyzett 19. és 20. századi vőfélyversek kevésbé hangsúlyozták a vőfélyi szerep változatosságát, a szóbeli művészet adta lehetőségeket. Jankó Jánostól Nagy Jenőig és a Vasas–Salamon kötetig a vőfély szerepel és verseket mond, de művészetéről, improvizálásról és a hagyományozódás módjáról szinte semmit sem tudunk meg. Ezért alapvető fontossággal bír, hogy a korábbi néprajzi leírásokat ne kritikátlanul vegyük át, hanem a megfelelő történeti-társadalmi közeg ismeretében legyenek megmértetve. Csak így lehet a kornak megfelelő komoly összehasonlító munkát végezni. A fentiekből világosan kitűnik, hogy a vőfélyfüzetekben lejegyzett anyag nagyon sokszor nem egy ember, hanem több szerző munkája, s ez megmutatkozik a felbukkanó újabb változatokban, valamint az egyes versek átköltéseiben. Tehát kiderül az, amit az erdélyi s így a kalotaszegi néprajzkutatás sem vett figyelembe, hogy a vőfélyversek érdekes kettősségeket takarnak a ceremóniamesteri gyakorlattal kapcsolatosan. Ebből most itt néhányat emelnék ki, ám bár biztosan többet találhatunk alaposabb összehasonlító kutatással. Talán a legközismertebb, hogy a lakodalmi rítus előadói szerepköre nem

csak kimondottan a vőfélyekre szorítkozott, hanem változatosabb szereposztást takart. Az előadó lehetett elsősorban a kis- és nagyvőfély, nász-nagy, kiadó gazda, de az egyes verseket szükségszerűen mondhatta valamelyik szülő, a vőlegény vagy a menyasszony. A vőfélyversek második, talán a legarchaikusabb kettőssége, hogy énekelt és mondott választási lehetőséget adott. Türeből, Mákóból, Nyárszóról és Kőrösfőről közöltek kutatók ilyen énekelt változatokat²² (Vasas–Salamon 1984). A menyasszony kelengyéjének vitelekor ismert éneket *Jőnek, jőnek, majd elvisznek* már Jankónál megtaláljuk (Jankó 1993: 153). A harmadik, hogy a vőfélyversek egy bizonyos, rögzült szöveggel hagyományozódtak, de idővel újabb és újabb változatok születtek, amelyeket a vőfély az alkalomnak megfelelően különböző hosszúságúra változtathatott. Ezt a gyakorlatot a vőfélyfüzetekben különböző módon jelölték (ugyanaz rövidebben, ugyanaz hosszabban, ugyanaz bővebben). A negyedik kettősség a vőfélyversek prózai vagy verses (rímes sorokban való) előadását jelentette. Az ötödik kettősség gyakran csak a szóbeli hagyományban öröklődött: az udvarias, méltóságteljes és komoly vers ellentétje volt a tréfás (vicces), ami szabadosabb és erotikus töltetet jelentett, amiért sok változatot nem is vetettek papírra. Ez utóbbi elhangzása nagyban függött attól, hogy ki volt a vőfély és milyen a közönsége, azaz mennyire közeli vagy baráti közönség előtt mutathatta be tudását.

Összegzés

Kalotaszegről mintegy 160 év néprajzi anyagát ismerjük, természetesen más és más kontextusból, de általában mindegyik ugyanazt a funkciót kívánta betölteni: megörökíteni a múltfélben lévő helyi népszokásokat. A Nagy Jenő által 1937-ben megfigyelt magyarvalkói lakodalom 1943-ban nyerte el végső formáját, és valószínűleg csak az utólagosan beszúrt vőfélyversekkel, hisz ennek leírására a lakodalom menete alatt nyilvánvalóan nem volt ideje. Így viszont a helyzet annyiban más, hogy a terepen gyűjtött szövegekhez hozzászerkesztett anyaggal együtt született meg egy rekonstrukció. Ez a speciális, nyelvészetileg kitűnő munka nemesül át az

²² Az énekes hagyományra nemcsak a palóc és dunántúli tájegységről, hanem az Alföldről is találunk adatokat (Szomjas–Schiffer 1984: 217–219).

utókor elemzéseiben, és nyeri el kalotaszegi reprezentatív jellegét minden hibájával együtt. Ha így van, és márpedig én így érvelek, amikor Nagy Jenő nagyságát méltatom, akkor érthetjük meg tanulmányának kalotaszegivé átlényegülését. A pontos és tudományos igényű leírás azonban a tér–idő konkretizálhatatlan valóságában veszíti el kalotaszegi jellegét. A vőfélyversek nem annyira magyarvalkóiak, mint ahogyan azt gondoltuk volna, a szokás egyes mozzanatait pedig alapos helyi gyűjtéssel lehet majd tisztázni. A terepkutatás jelen ideje, a régi vagy a mai szokások változásának felnagyítása az idő elmosódott, rugalmas néprajzi tájegységek leírását adja. Erre maga Nagy Jenő teszi fel a pontot, mintegy mitologizálva anyagát, amikor így ír, hogy a magyarvalkói lakodalom „számos olyan emléket őrzött meg és tartott fenn, mely bennünket arra a korra emlékeztet, amikor a legény a leányt még úgy rabolta el magának. (A leány gyakori megszöktetése, elrejtőzése, alárendelt szerepe, stb.). A falusi nép még mindig meséli azt a történetet, amikor Nuc, a havas királyának fia, Valkai Borbálát elrabolta és havasi magányába vitte.” (Nagy 1984: 119) Ehhez még egy gondolatsort fűz Hans Neumann divatos lesüllyedt hagyomány (*gesunkenes Kulturgut*) elméletével, hogy a nép nemcsak produkál, de átvesz a felsőbb osztályoktól: „Számos nyomát találjuk azonban a magasabb társadalmi rétegekből a néphez leszállott szokásoknak is (köszöntők, a násznagyok szerepe, a lakodalmi ebéd stb.), melyre jó példával szolgál a kalotaszegi nép egész életberendezése és művészete is. Pl. a varrottások mintáinak összetétele.” (Nagy 1984: 119) A tanulmány utolsó soriban pedig korára jellemzően utal Wilhelm Wund néplélektanára: „Mégis azért legjobban a kalotaszegi nép lelkülete tükröződik vissza benne: szereti a szépet és igyekszik mindennek megadni a módját. Ezt mutatja a kalotaszegi *ember* maga, háza, ruházata, művészete és lakodalma is.” (Nagy 1984: 119) Mindent összevetve, ha igaz a történészek azon érvelése, hogy a történelem és vele a történetírás relatív, akkor el kell fogadnunk azt, hogy a néprajzi leírás is relatív, mivel elválaszthatatlan attól az idő- és térdimenziótól, amelyben a megfigyelés és leírás majd az utókor értékelése megszületett.

Szakirodalom

ÁGOSTON–PALKÓ Emese

2004 Házassági anyakönyvek és házassági kapcsolatok Sztánán, Zsobokon és Kispetriben. In: POZSONY Ferenc – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–70.

ASZTALOS Enikő

1994 *Az huszár a világ első katonája*. Custos Kiadó, Marosvásárhely

1998 Mákófalvi huszárversek. *Néprajzi Látóhatár* VII. (1–2) 83–95.

BALASSA Iván

1988 *Csúry Bálint*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csík-szentdomokoson*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1999 Írott szöveg – mondott szöveg a szentdomokosi lakodalomban. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–137.

BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes

2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BALOGH Sámuel

1827 Rövid rajzolatja a paraszt lakodalomnak Gömörben. *Tudományos Gyűjtemény* III. 38–54.

BÁTI Anikó

2000 A lakodalmi étrend, ételek változása, 1941–1996. In: VIGA Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve 39*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 481–496.

BITAY Enikő – MÁRTON László – TALPAS János

2009 *Technikatörténeti örökség a kalotaszegi Magyarvalkón*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

BLOCH, Marc

1989 *Ritual, history and power. Selected papers in anthropology*. Athlone, London

BOGDÁNDI Jenő

2010 *Nagy Jenő hagyatéka*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
dspace.eme.ro/bitstream/handle/.../Nagy%20Jeno%20hagyateka.doc?
(utolsó letöltés 2011. 10. 25.)

CSÚRY Bálint

1927 *Magyar lakodalom (vőfélykönyv)*. Minerva Kiadó, Cluj-Kolozsvár
DAVIS, James – SPENCER, Dimitrina ed.

2010 *Emotions in the field. The psychology and anthropology of field-
work experience*. Stanford University Press, Stanford

DOUGLAS, Mary

1979 *Implicit meanings. Essays in anthropology*. Routledge and Kegan
Paul, London

FABIAN, Johannes

1991 *Time and the work of anthropology. Critical essays, 1971–1991*.
Harwood Academic Publishers, Chur

FARAGÓ József

1947 *Bethlehemezők és kántálók Pusztakamaráson*. Kolozsvár

FURU Árpád

2007 *Kalotaszeg népi építészete*. Glória Kiadó, Kolozsvár

GYÁNI Gábor

2007 *Relatív történelem*. Typotext, Budapest

GYARMATHY Zsigáné

1896 *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából*. Franklin Társulat,
Budapest

HÁLA József

1993 Jankó János kalotaszegi kutatásai. In: JANKÓ János: *Kalotaszeg
magyar népe*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 299–328.

2006 *Kalotaszeg vázolata*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

HARRIS, Marvin

1999 *Theories of culture in postmodern times*. AltaMira Press, Walnut
Creek

IMREH István

1976 Jegyzetek néprajzról és történelemről. In: KÓS Károly (szerk.): *Nép-
ismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 30–35.

JAKAB Zsuzsanna

1999 Demeter Domokos, a népi verselő. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 216–226.

JANKÓ János

1993 *Kalotaszeg magyar népe*. Néprajzi Múzeum, Budapest

KÁLNÁSI Árpád

1998 *Fejezetek a Csúry-iskola történetéből*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen

KATONA Edit

2003 Egy kalotaszegi viseletgyűjtés tanulságai. In: FEJŐS Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és múzeumi gyűjtemények változása*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 65–69.

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1995 A romániai magyar folklórkutatás öt évtizede (1944–1994). *Erdélyi Múzeum* V. (3–4) 99–111.

KISBÁN Eszter

1997 Táplálkozáskultúra. In: BALASSA Iván (szerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 417–584.

KÓRÓ Pál

1904 *Legjobb és legteljesebb magyar alföldi vőfélykönyv*. Némédi Varga János félegyházi és Csontos Szabó István kecskeméti hét vármegyére híres vőfények útmutatása szerint szerkesztette Kóró Pál. Budapest

KÓS Károly

2000 Hagyomány és anyagi élet (A „lakodalmas nap” változásvizsgálata Mezőköbölkúton). In: Uő: *A Mezőség néprajza* II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 286–303.

KÖNCZEI Csongor

2011 *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról*. (Kriza Könyvek, 36.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KUN József

1998 *A tárkányi sudár torony. Fekete-Kőrös-völgyi folklór*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc

KÜRTI László

- 2000a Kalotaszeg – határ, régió, fogalom. In: CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 8. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–53.
- 2000b A pusztta felfedezésétől a pusztta eladásáig: Az alföldi-tanyasi turizmus és az esszencializmus problémája. In: FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 112–128.
- 2001 *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*. State University of New York Press, Albany
- 2004 A Kiskunság és a Felső-Kiskunság: betelepülés, tájtörténet és regionalizmus. In: BÁRTH Dániel – LACZKÓ János (szerk.): *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Bárh János tiszteletére*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 153–180.
- 2008 Határkutatás – a regionális tudományok új ága? In: BODÓ Barna (szerk.): *Európai Unió és Regionális Politika*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 125–140.
- 2009 Határok nélkül: Emlékezés, narratívák és 1956. In: BARTHA Elek – KEMÉNYFI Róbert – MARINKA Melinda (szerk.): *1956 a néphagyományban*. (Studia Folklorica et Ethnographica, 53.) Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen., 124–150.
- 2011 Lakodalmak, vőfélyek és vőfélykönyvek a Felső-Kiskunságban. Kézirat.

MAGYAR Zoltán

2004 *Kalotaszegi népmondák*. Balassi Kiadó, Budapest

MAKKAI Endre – NAGY Ödön

1939 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Erdélyi Tudományos Füzetek, Kolozsvár

MARTIN György

2004 *Mátyás István 'Mundruc'. Egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata*. Szerkesztette Felföldi László és Karácsony Zoltán. Mezőgazda Kiadó–Planétás, Budapest

MIKLÓSI–SIKES Csaba

1999 A kalotaszegi falvak népi építészetéről. In: BALASSA Iván – CSERI Miklós (szerk.): *Népi építészet Erdélyben*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 57–118.

MOLNÁR János – PÉTER István

2010 *A zsboki cifralepedők díszítőmotívumai*. Egyetemi Műhely Kiadó–
Bolyai Társaság, Kolozsvár

MUNDAL, Else – WELLENDORF, Jonas ed.

2008 *Oral art forms and their passage into writing*. Museum Tusulanum
Press, Copenhagen

NAGY ABONYI Ágnes

2001 Adalék a lakodalmi ételek és étrend változásához a tálalóversek tükrében. *Létünk* 1. 140–146.

NAGY Jenő

1944 *Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón*.
(Erdélyi Tudományos Füzetek, 176.) Erdélyi Múzeum-Egyesület,
Kolozsvár

1984 Lakodalom. In: Uő: *Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok*. Kriterion
Kiadó, Bukarest, 107–119.

1995 Gyümölcsös a Vlegyásza alján. In: ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.):
Kriza János Társaság Évkönyve 3. Kriza János Néprajzi Társaság,
Kolozsvár, 51–60.

RÉSŐ ENSEL Sándor

1867 *Magyarországi népszokások*. Emich Gusztáv, Pest

SEBESTYÉN Kálmán

1998 Kalotaszeg népi építészete a 18. században. In: CSERI Miklós –
FÜZES Endre (szerk.): *Ház és Ember* 12. Szabadtéri Néprajzi Múzeum,
Szentendre, 69–80.

1993 *A Kolozs-Kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népköltésének adattára a XV. századtól 1900-ig*. Magyar Könyvszemle,
Budapest

SELMECZI KOVÁCS Attila

1998 Csete Balázs kalotaszegi kutatásai. In: PETHŐ László (szerk.): *Jász-
sági Évkönyv*. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 30–33.

SERES András

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Sajtó alá rendezte
Keszeg Vilmos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SOÓS Antal

2009 Rövid ismertetés a kalotaszegi népeletről, 1867. In: OLOSZ Katalin (szerk.): *Erdélyi néphagyományok, 1863–1884*. Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely, 269–287.

SZABÓ Árpád Töhötöm

2002 *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban.* (Kriza Könyvek, 11.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

SZACSVAY Éva

1998 Konfirmáció Kalotaszegen. Egy szokás jelrendszerének értelmezési lehetőségei. *Néprajzi Értesítő* LXXX. 173–192.

SZOMJAS–SCHIFFERT György

1984 *Hej! Cserényem előtt. Kiskunhalas népdalai.* Kiskunhalas Önkormányzata, Kiskunhalas

TÓTH Arnold

2002 18–19. századi vőfélyversek egy kisgyőri népi kéziratos gyűjteményben. In: VIGA Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLI.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 335–377.

2008 A vőfélyversek szövegváltozásai a 19. században. In: GULYÁS Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklorról.* (Artes Populares, 23.) Folklore Tanszék ELTE, Budapest, 118–164.

TÖTSZEGI Tekla

2003 *A mérai kötény.* (Kriza Könyvek, 18.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

UJVÁRY Zoltán

1991 Egy szatmári népi kéziratos könyv. In: Uő (szerk.): *Régió és kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzából Gunda Béla tiszteletére.* Ethnica Kiadó, Debrecen, 303–332.

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 *Kalotaszegi ünnepek.* Gondolat Kiadó, Budapest

VOLLY István

1947 *Vőfélykönyv. Lakodalmi versek, dalok, táncok gyűjteménye.* Miszótfalusi Kiadás, Budapest

Viga Gyula

Gunda Béla és Kárpát-Európa vándorai

Egykori professzorunk sokirányú elméleti tájékozottsága, egyszerismind autonóm gondolkodása miatt nem egyszerű Gunda Béla életművének akár egyetlen szegmensét is számba venni. Nemcsak a tudományos eredmények rendkívül kiterjedt volta miatt, hanem mert Gunda életműve rendkívül organikus, s ahogyan beleásni igyekszünk magunkat a megértésébe, egyre árnyaltabb, egyre összetettebb, egyre finomabban szerkesztett a mű (Paládi-Kovács 1971, Lukács 1995, Lukács 1997, Rácz 2011). Azon túl, hogy munkásságában nyomon követhető az európai néprajztudomány és az etnológia jószerével minden jelentős 20. századi eredménye, a legkülönbözőbb elméleteket a maga rendszerében alkalmazza, azokat egymással összeveti, kritikával illeti vagy fejleszti és aktualizálja, szükség szerint organikusán építi be a néprajzi módszerébe, a műveltséghez való egész irányultságába. Az európai etnológia és a funkcionalizmus híveként, komplex szemlélete leginkább az összehasonlító néprajzban szervesül (Kósa 1989: 186), munkái többsége aprólékosan és szorosan megmunkált gondolati szövetként értelmezhető. Az egészen fiatalon, az 1930-as évek derekán írott tanulmányai is kelet-közép-európai összefüggésekbe ágyazottak, azokban nincsenek önmagukért való adatok, csak olyan elemek, amelyek tartalmuk és kapcsolataik révén új meg új gondolati szerkezetekbe építhetők és értelmezhetők.

Annak megértéséhez, hogy a különféle vándorlásoknak és vándoroknak mi a szerepe Gunda Béla felfogásában, utalnom kell látásmódjának néhány vonására. Értelmezésében a kultúra szerkezete leginkább az élő szervezetekkel rokonítható komplexum, melynek működésében valamennyi elemi egységének és összetett részletének – eltérő jelentőségű – szerepe van. A kultúra egyik fő jellemzőjének az állandó változást tartja – véleménye szerint eredetileg új vagy újítás volt minden –, ami a közösség részéről való befogadás történeti folyamata. A befogadás üteme eltérő, mert a történeti, földrajzi és társadalmi pozíciók függvénye, ugyanakkor a

változások különféle módon hatnak a műveltség különböző részeire vagy teljességére. Rámutat, hogy egyes újítások a társadalom és a műveltség egészében mélyreható változásokat indukálhatnak, s a változások néprajzi értelemben csak akkor jelentősek, ha társadalmilag organizált csoportok életére jellemzők, s hogy a változások folyamata nem csupán összefügg a műveltség állapotával, de a kultúra dinamikáját is hordozza (Gunda 1943a, Gunda 1958: 567). A dolgok, jelenségek térbeli megjelenése mellett, azok egymásutániségát, változásait kutatja, tehát a szó filozófiai értelmében a történetét, de tévedésnek tartja, hogy a tudományunk a tradíciót történeti kategóriának tartja. Így fogalmaz: „A hagyományt nem lehet az idő mértékével mérni! Nemcsak az a hagyományos, ami ezeréves s valamiféle kultikus-mágikus világ maradványa, hanem mindaz hagyományos, ami bekerül a legtágabban értelmezett népi kohó izzó falai közé, s amit a közösség magáévá tesz, életformája beolvaszt, és azt vele tovább színezi, alakítja. A hagyomány minden megnyilatkozásával funkcionális szerepet tölt be, s hozzá a közösség érzelmileg is kapcsolódik. A hagyomány a népelet állandó jellemzője, de ő maga nem állandó. Összeköt és elválaszt különböző nemzedékeket, foglalkozási csoportokat és társadalmi rétegeket. Komplexumai, elemei láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz. Egyik feltételezi a másikat.” (Gunda 1994: 5–6)

Felfogása szerint, a műveltség régi rétegei elenyésznek vagy funkciót váltanak, viszont több ezer éves szubsztrátumai is léteznek a kultúrának, amelyeket ő Kelet- és Délkelet-Európa 20. századi csoportjainál a népfelődés archaikus maradványainak gondol. Összehasonlító vizsgálataiban többféle magyarázatot igyekszik találni az egyes műveltségi elemek jelenlétére. Folyamatokban gondolkodik, amelyek között a legfontosabb számára az elterjedés általa történetinek tartott problematikája.¹ Több tanulmányában is idézi Robert Heinrich Lowie (Löwe) gondolatát: „...amikor nem ismerjük egy jelenség elterjedését, semmit sem tudunk, ami elvileg jelentős” (Lowie 1951: 24, Gunda 1982: 192–193).

Gunda Béla szemléletének másik fontos tartópillére a tér problematikája, hangsúlyosan a környezet és a kultúra viszonya. Élete során a földrajzi és egyéb természettudományi tanulmányaival megalapozott beállítódása egyre inkább kiegészül az ember által megváltoztatott környezet,

¹ Az elterjedés meghajtójaként említi korai tanulmányaiban a kultúrtárgyak dinamizmusát is (vö. Gunda 1941: 43).

illetve a földrajzi környezettel koherens társadalmi környezet problematikájával (Sárkány 1997). A földrajzi adottságok nagyon sokféle és történetileg alakuló változata foglalkoztatja, amelyek az emberi közösségek számára a kulturális adaptáció számtalan, ám mégis jellemző típusokba rendezhető formáit indukálják. Maga hangsúlyozza ugyan, hogy az azonos vagy hasonló földrajzi környezetben a műveltségnek nem feltétlenül azonos típusai alakulnak, ugyanakkor elfogadja a tradicionális létformák övezetességét, regionális tagoltságát. Gondolkodásában nagy szerep jut a regionális változatoknak, s az elterjedés kartográfiai módszerekkel való megragadásának, ám az egymástól nagy távolságban, kis körökben megfigyelhető jelenségeket jellemzően egy korábbi műveltség maradványának véli. Ebből is következik, hogy a műveltségi csoportok tömbösödését, illetve összetartozásuk mibenlétét elsősorban nem történeti folyamatként értelmezi, hanem a kulturális areák viszonylag lágy keretezésében tartja azokat körülhatárolhatónak (Gunda 1980). Bár komparatív módszere Európa nyugati és északi tájaira, távoli kontinensekre, vagy a Pannontérség és az Alpok előterére is kitekint, s kutatása főként a magyar nyelvtérület és a szomszédsági kapcsolatok problematikáját érinti, vizsgálatainak homlokterében a Kárpátok és a Balkán áll, nem elhanyagolva a Kárpátok keleti oldala, illetve a Kaukázusig a pontuszi térség jelentőségét. Fél évszázadon át konzekvensen használja munkáiban a Kárpát-Európa elnevezést: a földrajzi, történelmi és néprajzi fogalom nála a Kárpátokat, annak belső medencéjét és a terület minden irányban kiterjedő külső peremvidékeit jelenti, függetlenül a gyakran változó politikai határoktól (Gunda 1992: 18).

Gunda professzor a kultúrjavak mozgásának, terjedésének rendkívül nagy szerepet tulajdonított, munkáiban mind saját terepkutatásai, mind a gazdag irodalom révén rendkívül kiterjedt és árnyaltan strukturált rendszereit tárja fel a vándorlások hatására változó műveltségnek (Gunda 1938, Gunda 1939, Gunda 1949a, Gunda 1966, Gunda 1994, Paládi-Kovács 1971: 194–195). A vándorlási útvonalakban és a vándorló csoportokban nem egyszerűen az elterjedés csatornáit látja, hanem olyan struktúrákat, amelyek létrejöttében, működésében és átalakulásában is gazdasági, társadalmi és kulturális meghajtók érvényesülnek. Mindezekkel együtt is, az elterjedés magyarázatát nem csak a különféle vándorlásokban találja meg, hanem a közvetlen átvételt kizáró, az elemi gondolaton és a jelenségek párhuzamosságának elvén nyugvó egybeesésekben is. Hadd

idézzek tőle mindezek megértéséhez! „...A kultúrjavak mozgásának, terjedésének a vizsgálatánál elsősorban a társadalom mozgását kell figyelembe vennünk: a népvándorlások, a kereskedelem, a vásárok, a különböző földrajzi környezetben és gazdasági formák között élők egymásra utaltsága teszi lehetővé a kultúrjavak térben és időben való terjedését. A terjedés dinamizmusa azonban nem egyforma. Az eszmék nem együtt terjednek az eszközökkel. Egy újforma könnyebben terjed, vándorol, mint a vadászati jog vagy vadászmágia. A fejletlen gazdasági szinten élő népek kultúráját sokkal jobban befolyásolja a geográfiai környezet, mint a kultúrjavak átvétele. A földrajzi környezethez való alkalmazkodás következtében a természeti népek kultúrájában évi ciklusok alakulnak ki, melyek keretében évről évre bizonyos tevékenységek (vadászat, halászat, földművelés) visszatérnek, és az állandóan gazdagodó tapasztalatok révén fejlődnek....A tapasztalatok a primitív népek körében – éppen úgy, mint a modern társadalmakban – állandóan halmozódnak, s ezért igen gyakran nem is lehet megállapítani, hogy belső fejlődésről vagy külső hatásról van-e szó.” (Gunda 1971: 292)

Vessünk rövid pillantást ezek után néhány kérdéskörre, amelyekben talán leghangsúlyosabban jelenik meg a vándorlások problematikája.²

Ó-Európa vándorai és örökségük

Gunda Béla néprajzi gondolkodásának egyik sarokkövét a Kárpátok és a Balkán népeinek kultúrájában fellelhető archaikus elemek problematikája képezi. Ezekben egy, általa „óeurópainak” nevezett műveltség maradványait kutatja, ami értelmezésében elvont fogalmat jelöl. (A Régi-Európa, Ó-Európa /*Old-Europe*/ fogalma és problematikája ma is jelen van a prehistória kutatása kapcsán mind a régészetben, mind a nyelvtudományban.) Szerinte a Kárpátok műveltségének olyan elemei vannak, amelyek szerepet játszottak a prehistória különböző korszakaiban, s jórészt beletartoztak a görög–római civilizáció „kultúreltárába” is. E kultúrelemek nyomát régészetileg nem vagy alig tartja megszakítatlanul visszavezethetőnek Európa őstörténetének egy-egy periódusáig, de az elmúlt korok

² A témakörrel részletezően beszéltem a Gunda Béla századik születésnapján a Debreceni Egyetemen rendezett konferencián.

szórványos analógiái és a közelmúltbeli széleskörű geográfiai elterjedésük alapján magas korúaknak véli őket. Például a fából készült egy- vagy két-ajtós szorítócsapda, a tűzfűró, az agyagtekerceses fazekas technika, a bödönhajó, a kerek kőkunyhó, a sütőharang, a fakéreg edények vagy a primitív őrlőkövek és társaik ősi indoeurópai kultúra maradványai lehetnek a Kárpátokban és Európa más térségében. Mindezek azonban szerinte nem szükségképpen közvetlen, kontinuum maradványok, hanem a tárgy használatának gondolatára, ismeretére utalnak, ami a kárpáti (európai) térben különböző időben ide-oda terjedhetett, egyes népcsoportok vették át egymástól, használták, s egyes csoportoknál feledésbe merült (Gunda 1966: 291–294, 374–375). A nyelvtörténet kutatói szerint a nyelv gyakran konzervatívabb a tárgyaknál, s a neolitikumban kialakult szavak akár napjainkig fennmaradhattak, és némi bepillantást engednek az indoeurópai és preindoeurópai ember világába. Eredményeikre is hagyatkozva, Gunda Béla így fogalmaz: „...én ezekkel a terminológiákkal kapcsolatban nem az indoeurópai vagy preindoeurópai hangsúlyoznám, hanem inkább óeurópaiakról beszélnék. Arról az óeurópai kultúráról, amelynek voltak közös vonásai már a neolitikumban, s egyes elemeiben akár mint trák, illír vagy kelta hagyatékok pl. a Balkán félszigeten fennmaradtak. Ebben a nehezen körvonalazható Óeurópában is a népek állataikkal vándoroltak, mert hiszen akkor a neolitikum kezdetén Délnyugat- és Közép-Ázsiában tenyésztésbe fogott kecske és juh nem kerülhetett volna el igen korán Európába és Afrikába.”³

Köztudott, hogy a korai kultúrákkal a Kárpát-medencében is megjelenő haszonállatok és növények nem helyi fejlemények, hanem vándorlások, elterjedés eredményei. Az már Györffy István óta ismert etnográfiankban, hogy Dél-Európa már fejlett növénytermesztéssel bírt, amikor az öreg kontinens északi része még többnyire gyűjtögető életmódot folytatott, s hogy a Kárpát-medence érintkező sávja volt a két európai térség mezőgazdálkodásának (Györffy é. n. 148–152, Bökönyi 1968, Bökönyi 1974: 163–168). Mindezek kapcsán az elmúlt másfél évtized őskorkutatásának két fontos eredményére hívom fel a figyelmet, nem függetlenül persze Gunda Béla munkásságától. Az első az indoeurópai csoportok régészeti és nyelvészeti megfeleltetésének vitatott problematikája, s benne az ún. Körös-Starčevo

³ Gunda 1982: 201. Vö. hivatkozásaival: Hubschmid 1954: 195–196, Meringer 1921: 14, Nopcsa 1925: 227–238.

kultúra és a neolitizáció elterjedésének kérdése. Számos elképzelés született arról, hogy a Körös-kultúra délföldi, és a Starčevo dunántúli emlékanyagának csoportjai miért álltak meg a Kárpát-medence középső részén, jóllehet elterjedésük határvonala nem kapcsolható össze markáns geomorfológiai választóvonalal. A Kárpát-medence déli részén megjelenő kora neolit Körös-Starčevo kultúra népcsoportjai a Mediterráneumból érkeztek. Ezt igazolják kulturális gyökereik, valamint az általuk termesztett növények és tenyésztett állatok elsődleges, kis-ázsiai, közel-keleti és délkelet-európai tenyésztési géncentrumai. Ez a mediterrán gyökerű kultúra a Kárpát-medencében meghatározott növényeket termesztett (pl. búzaféléket: alakor, tönke, tönköly, árpa) és állatokat tenyésztett (a juh–kecske dominált, de jelen volt a szarvasmarha, sertés és a kutya is). Az élelemtermelés mellett igen jelentős volt a vadász–halász–gyűjtőgető tevékenységük is. Ezek az újkőkori csoportok letelepült életmóddal, faluszerű településekkel és relatíve nagy népsűrűséggel jellemezhetők. A Kárpát-medence tőlük északra elterülő részének mezolitik őshonos csoportjai viszont kulturális kapcsolatok szempontjából a nyugat- és közép-európai régió lelőhelyeivel hozhatók kapcsolatba. Ők a Kárpát-medence középső kókorában kizárólag élelemszerző életmódot folytattak, főleg vadásztak, ami mellett a halászatról tanúskodnak a telepeiken feltárt konyhai hulladékok.

Kertész Róbert és Sümegi Pál szerint, az éghajlati, a kőzet- és a talajadottságok, valamint a környezeti feltételek mentén a Körös-Starčevo kultúra élelemtermelő gazdálkodásának lehetőségei egy északi limitáló vonalig hatoltak, ami behatárolta e kultúra elterjedési lehetőségeit. Ezt a Kárpát-medencében a korai neolitikumban kirajzolódó, a balkáni neolitizáció északi határát jelentő vonalat közép-európai – balkáni agroökológiai barrier (KEB AÖB) néven vezették be a szakirodalomba. A balkáni éghajlati és környezeti hatás perifériájára került mediterrán kulturális és gazdasági gyökerű, korai neolit közösségek szerintük ökológiai csapdába kerültek, terjedésük és fejlődésük a KEB ÖAB mentén lelassult majd leállt (Kertész–Sümegi 1999: 10, 17–19. Vö. Domboróczki 2005: 5–15).

Makkay János nyelvtörténetileg is kibővíti, és Jászság határnak nevezi az említett választóvonalat. Felfogása szerint a korai földművelők nyugat-kisázsiai és balkáni térségére jellemző sajátosságok, közöttük a régészeti leletanyag jellegét is meghatározó dolgok elterjedése megállt ugyan az említett kulturális határnál, de a neolitizáció folytatódott, és az északi őslakosok körében is meghonosodott. Vagyis a típus-terjedés megállt, de az

invenciók – bizonyos értelemben ez áll közel Gunda Béla elképzeléséhez – tovább terjedhettek (Makkay 2003: 35–36). Azon túl, hogy ez a választóvonal az oszmán birodalom északi kiterjedésének határa volt,⁴ s számon kell tartanunk néprajzi jelenségek elterjedése okán is, mindez azért lényeges számunkra, mert a korábbinál lényegesen több műveltségi elem vezethető vissza általa a prehisztorikus korszakba, s ezek az eredmények már a mezolitikum és neolitikum időszakában is regionális kulturális változatokat körvonalaznak. Vagyis a régi Európa, az Óeurópa prehisztorikus korszakának műveltsége térségünkben regionálisan tagolt volt, nem volt egységes – hangsúlyosan nem a létformák tekintetében –, így a néprajz által feltárt archaikus elemek is több helyről származhatnak, különféle korai csoportok és többféle történeti réteg emlékei lehetnek (Makkay 2001: 72–74). A nyelv és a tárgykultúra Gunda Béla által sokféle összefüggésében vizsgált ősi rétege tehát eleve nem volt homogén, és tagoltsága éppen úgy befolyásolhatta maradványainak mozaikos szerkezetét, szubsztrátumként való megmaradását, mint a különböző jelenségek funkcióvesztése, kikopása, eltűnése. A térség népcsoportjainak műveltségét – hol nagyobb hullámokban, hol apróbb, de folyamatos hatásokban – folytonosan impulzusok érték a Mediterráneum és Délkelet-Európa irányából. Ezeknek a kulturális hatásoknak a vizsgálata Gunda Béla egész pályafutása alatt néprajzi gondolkodásának homlokterében állt.

A vándorpásztorok szerepe és kulturális hagyatéka

Az előző problematikához is több szálon kapcsolódik Gunda Béla munkáiban a pásztorkodás vizsgálata, melyet a földrajzi feltételek és a gazdasági-társadalmi környezet organikus viszonyában értelmez. Azt tartja, hogy a pásztorkodás az ember és az állat nagyfokú alkalmazkodási törekvése révén kialakult ökológiai egység, amelyet bonyolult jogi formulák fűznek a közösségekhez (Gunda 1994: 21–22). A pásztorkodást a műveltségi kapcsolatok egyik legfontosabb formájának, a balkáni és a kárpáti térség legintenzívebb kultúrák közvetítőjének gondolja. Tájékozódása ebben a körben is sokirányú, s a kontinentális méretű vándorpásztorkodás

⁴ Pusztai Tamásnak köszönöm, hogy erre felhívta a figyelmemet.

rendszeraitől, az archaikus eljárásmodoktól az összehasonlító tárgytörténetig húzódik. Az 1940-es évek elején megjelent tanulmányában kifejti például, hogy a Déli-Kárpátok kerek, kőből épített pásztorkunyhóinak elterjedése a Nyugat-Balkán felől véleménye szerint éppen úgy a pásztormigrációk következménye, mint a Krassó-Szörényben, valamint a Dunántúl déli részén, Somogy, Zala és Baranya területén ismert ivócsanakoké, vagy a szántalpas pásztorkunyhóké. Ez utóbbit egészen az Alacsony Tátraig, Zsolna környékéig kimutatja, hangsúlyozva, hogy a Kárpátok északi részén mind történetileg, mind térbelileg a magyar pásztorkodás gyakorolta a legnagyobb hatást a szlávokra (Gunda 1941: 43, Gunda 2000/1942: 172). Megállapítja viszont, hogy a magyar vándorpásztorkodás nem volt olyan nagyarányú, mint a román, és több tanulmányban foglalkozik például Fogaras, Szeben, Brassó, illetve Hunyad és Szeben román pakulárjainak nyájaikkal megtett vándorútjaival, egyáltalán, a román vándorpásztorok kultúráközvetítő szerepével (Gunda 1979, Gunda 1989: 227–229). Mindezekkel együtt is hangsúlyozza, hogy: „A pásztorvándorlások hozzájárulnak ugyan a műveltségi javak áramlásához, terjedéséhez, ugyanakkor a pásztorkodó életmódban évezredek hagyományai is visszacsillannak” (Gunda 1966: 292–293). A foglalkozások mesterségbeli és nyelvi sajátosságait erősen konzervatívnak tartja, s ennek jegyében rendkívül gazdag nyelvi adatanyaggal megírt tanulmányban gondolja tovább *Johannes Hubschmid* eredményeit, amelyek az állatterelő és hívogató szavak kontinentális elterjedésű bokrában az indoeurópai népek nyelvi szubsztrátumát körvonalazzák. Ahogyan más összefüggésben is többen megállapították, az összehasonlító néprajz remekművének kell tartanunk Gundának egy-egy kisebb, ebben a témakörben közölt munkáját is.⁵

A javaikkal és munkaerejükkel úton levők

A Kárpátok medencéjében megtelepedett magyarság és a szomszédos népek érintkezésében Gunda Béla kiemelt jelentőséget tulajdonít a kereskedelmi kapcsolatoknak és az azzal gyakran összekapcsolódó vándormunkának. A kultúrák találkozásának, a népi kapcsolatok

5 Például vándor olasz sajtókészítőkről közölt írása: Gunda 1964: 599–600.

meghatározó formájának tartja azokat a népvándorlásokat, amelyek a Kárpát-medence peremterületein élő népcsoportokat a magyar medencéhez kapcsolták. Több tanulmányt szentel annak, hogy a kárpáti területek népi kereskedelmi-gazdasági kapcsolatai révén rendkívül sokféle áru, tárgy került el egyik területről a másikra, igen gyakran egyik néptől a másikhoz (Gunda 1940, Gunda 1940a, Gunda 1965). Nyomatékkal említi, hogy a vándorkereskedők, mezőgazdasági eszközök árusítói, a pásztorok és más vándorok igen nagy szerepet játszottak a Kárpátok területén számtalan használati eszköz, szokás és más kulturális jelenségek elterjesztésében.

Kelet-Európa kulturális összetartozását hangsúlyozva, hasonlóan nagy figyelmet szentel annak, hogy a magyarság megtelepedése után is, a Balkán, a Kárpátok keleti oldala és a Kaukázus térségének háromszögében jelentős kulturális hatások érvényesültek, amelyek – hasonlóan a térség korábbi népmozgalmaihoz – érintették a Kárpátok belső oldalát is. A hangsúlyt itt elsősorban a műveltség történeti rétegeinek vizsgálatára helyezi, s különösen a mezőgazdálkodással kapcsolatos tárgy történetet foglalkoztatja. Arra mutat rá, hogy a Nyugat-Balkán területéről a Déli-Kárpátok irányában és a déli szláv csoportok felé terjedő munkaeszközök és eljárásmodok közvetítésében a románságnak jutott meghatározó szerep, akiket természetesen számos kölcsönhatás is ért a szomszédos csoportok részéről (Gunda 1943). Ebben a vonatkozásban az időszakos munkára útra kelő aratók, nyomtatók, kukoricacséplők, kender-törők és más mezőgazdasági vándorok szerepét tartja fontosnak (Gunda 1937, Gunda 1941, Gunda 1966: 265–268). Nagy figyelmet szentel azonban például a hétfalusi csángó kőművesek, valamint a Balkán felől érkező nyugat-macedóniai és epiruszi vándor építők és ácsok vándorlásának, hangsúlyozva jelentőségüket a kulturális elemek közvetítésében (Gunda 1989: 233–234).

Az árucserre szervezett alkalmai, a piacok és vásárok is összefonódnak az időszakos vándorlás problematikájával. Mellettük a 20. század elejéig megmaradnak a javak cseréjének – ebben az értelemben – szervezetlen formái, s azok a vándorok és közvetítők, akik mindezeket bonyolítják. Ha a vásárok a földesúri majorok és a parasztok állatállományának és termelvényeinek, a kézműiparok nyersanyagainak és a kézművesek készítményeinek kereskedelmén alapultak, akkor a vándorkereskedelem a speciális természeti javakon és a háziipar portékáin. A vándorkereske-

dők tevékenysége nem választható el sem a peremvidékek háziiparától, sem Köztes-Európa *szolgáltató (service) nomádjainak* szerepétől.⁶

Gunda Béla számára nem önmagában a jelenségek, a gazdag és színes leírásokban korábban megörökített vándorok alakja volt igazán fontos, hanem az általuk közvetített javak elterjedésének hatása, a vándorok tevékenységének, kereskedő útjainak, kommunikációjának általános néprajzi problematikája, a közvetített javaiknak a befogadók műveltségére gyakorolt befolyása, s nem utolsósorban a vándorok társadalmi állapota (Gunda 1971a, Gunda 1980a, Gunda 1981). Az, hogy a vándorok milyen szociális környezetből keltek útra, s rendszeres és tartós távollétük miként formálta családjuk és közösségeik állapotát, miként hatott például falvaikban a női szerepek alakulására, sokkal inkább foglalkoztatta, mint önmagában az a geográfiai és emberföldrajzi miliő, ami a vándorlásoknak alapvető kiváltója volt.⁷

A tanulmányaiban gyakran emlegetett vándormunkásokat az újtők között tartja számon. Úgy véli, hogy a részes szezonmunkát végző aratók, nyomtatók, szénakaszálók, kukoricacséplők és társaik egész Európában részt vettek az újítások s az új formák elterjesztésében (Gunda 1990: 123, Balassa 1993). A vándorok útvonalaiiban a műveltségi javak elterjedésének lehetséges csatornáit igyekszik megragadni, tevékenységükben az egymástól akár nagy távolságra előforduló javak párhuzamosságának magyarázatát keresi.

Összegzés helyett, hadd idézzek végül egy bekezdést Gunda Béla *Összeötvöződött tájak és népek* című, 1992-ben megjelent írásából! „Azzal, hogy a vándorok pókháló-szerűen hálózta be Kárpát-Európát, élen jártak az életmód megváltoztatásának folyamatában... A vándorok már évszázadokkal ezelőtt feloldották maguk előtt a határokat, s az általuk járt ösvényekkel és utakkal szimbolizálták, hogy népeket kapcsolnak össze. Az utak és ösvények olyan kapcsolatok kifejezői, amelyeket a népek természete, igénye teremtett meg. Ezek a kapcsolatok pedig a jelen és a jövő történelme számára időt állóbb tanulságokat nyújtanak, mint az érzelmeket felbollyogató politikusok tettei és vélekedései.” (Gunda 1992: 19)

⁶ A *service nomads* kifejezést – véleménye szerint R. M. Hayden nyomán – Gunda Béla honosította meg a magyar néprajzban (Gunda 1983: 9, Gunda 1989: 227).

⁷ Gunda 1954, Gunda 1989: 199–226. Az újabb irodalomból: Viga 1990, Liszka 1990, Liszka 1997.

1992-ben ez akár egy vezető értelmiségi kinyilatkoztatásának is tűnhetett, egyfajta kiállásnak Köztes-Európa – a jövő számára is előnyösnek gondolt – kulturális sokszínűsége mellett. Ha azonban valaki akár csak részleteit megismeri Gunda Béla imponáló életművének, hamar belátja, hogy ez a gondolat egy különleges kvalitású tudós irányultságának organikus része, állandó meghajtója volt.

Szakirodalom

BALASSA Iván

1993 A mezőgazdasági vándormunkások művelődésközvetítő szerepe a Kárpát-medencében. In: BÉKÉSI Imre et al. (szerk.): *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. 3. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1615–1620.

BÖKÖNYI Sándor

1968 Az állattartás történeti fejlődése Közép- és Kelet-Európában. *Agrár-történeti Szemle* X. 277–342.

1974 *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europa*. Akadémiai Kiadó, Budapest

DOMBORÓCZKI László

2005 A Körös-kultúra északi elterjedési határának problematikája a Tiszaszőlős–Domaháza-pusztán végzett ásatás eredményeinek fényében. *Archeometriai Műhely*. (2) 5–15.

GUNDA Béla

1937 Délkeleteurópai kultúrréteg a magyar népi mezőgazdálkodás szerkesztésében. *Néprajzi Értesítő* XXIX. 253–263.

1938 Összehasonlító néprajzi jegyzetek. *Néprajzi Értesítő* XXX. 262–266.

1939 Összehasonlító néprajzi jegyzetek. *Néprajzi Értesítő* XXXI. 229–231.

1940 Szlovák népi kapcsolatok a Garam és az Ipoly menti magyarsággal. In: TEMESY Győző (szerk.): *Földrajzi Zsebkönyv*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 170–174.

1940a Népi gazdasági kapcsolatok a Kárpátok medencéjében. *Az Ország Útja* IV. 277–283.

1941 A Déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatáról. *Ethnographia* LII. 37–44.

- 1941a A román pásztorkodás magyar kapcsolatai. *Nép és Nyelv* I. (10) 313–320.
- 1941b Az erdélyi pásztorvándorlások. In: TEMESY Győző (szerk.): *Földrajzi Zsebkönyv*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 52–56.
- 1943 Magyar hatás az erdélyi román műveltségre. *Néprajzi Értesítő* XXXV. 1–32.
- 1943a. A műveltségi formák vándorlása. In: TEMESY Győző (szerk.) *Földrajzi Zsebkönyv*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 168–172.
- 1949a A magyar népi műveltség kelet-európai helyzete. *Néprajzi Tanulmányok* I. 3–19.
- 1949b Vándor román füvesek Erdélyben. *Magyar Nyelvőr* LXXIII. 86–88.
- 1954 Az orosz vengerec, házaló kereskedő jelentésének néprajzi vonatkozásai. *Ethnographia* LXV. (1) 76–86.
- 1958 Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők. *Ethnographia* LXIX. (4) 567–577.
- 1964 Olasz sajtókészítők Magyarországon. *Ethnographia* LXXV. (4) 599–600.
- 1965 Magyar–szláv szó- és tárgytörténeti kapcsolatok. *Magyar Nyelvőr* LXXXIX. 476–479.
- 1966 *Ethnographica Carpathica*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1971 Történetiség és funkcionalizmus a néprajzban. In: Uő (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom V–VI*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 290–296.
- 1971a Művelődéstörténeti jegyzetek a magyar gyermekjátékokhoz. *Ethnographia* LXXXII. (1) 65–69.
- 1979 Rumänische Wanderhirten in der Grossen Ungarischen Tiefebene. In: Uő: *Ethnographica Carpatho-Balcanica*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 213–224.
- 1980 A kulturális areák néhány kérdése. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 7. Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 9–21.
- 1980a Wandernde Madizinmänner in Karpaten-Europa. *Beiträge zur Ethnomedizin, Ethnobotanik und Ethnozoologie*. VIII. 281–296.
- 1981 Die Wandernden Leute in Karpaten-Europa. *Reiner Hefte für Volkskunde* III. 3–15.

- 1982 Terelőszavak és óeurópai pásztormigrációk. *Nyelvtudományi Közlemények* 84. 189–202.
- 1983 Vándorok a pusztán. *Fejér Megyei Szemle.* 7–18.
- 1989 *A rostaforgató asszony.* Múzsák Könyvkiadó, Budapest
- 1990 Innováció, hagyomány, történetiség. *Ethnographia* CI. (1) 122–124.
- 1992 Összeötvöződött tájak és népek. *Népszabadság* L. (133) 18–19.
- 1994 *Hagyomány és európaiság. Értekezések – Emlékezések. Akadémiai székfoglaló.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- 2000 (1942) Magyar–szláv néprajzi kapcsolatok. In: SZEKFŰ Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok.* (Kisebbségkutatás Könyvek) Lucidus Kiadó, Budapest, 165–184.
- GYÖRFFY István
- é. n. Földmívelés. In: VISKI Károly (sajtó alá rendezte): *A Magyarság Néprajza II. Tárgyi néprajz.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 148–202.
- HUBSCHMID, Johannes
- 1954 Haustiernamen und Lockrufe als Zeugen vorhistorischer Sprach- und Kulturbewegungen. *Vox Romanica* 14. 184–203.
- KERTÉSZ Róbert – SÜMEGI Pál
- 1999 Teóriák, kritika és egy modell: miért állt meg a Körös-Starčevo kultúra elterjedése a Kárpát-medence centrumában? In: H. BATHÓ Edit el al. (szerk.): *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve XI.* Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 9–23.
- KÓSA László
- 1989 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- LISZKA József
- 1990 Kultúrák találkozása. Adalékok a magyar–szlovák etnokulturális kapcsolatok ismeretéhez. *Regio* I. 220–230.
- 1997 Etnische und kulturelle Prozesse im nördlichen Randgebiet des pannonischen Raumes. VAŘEKA, Josef – HOLUBOVÁ, Markéta (red.): *Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti,* Praha, 114–119.

LOWIE (LÖWE), Robert Heinrich

1951 *Some Problems of Geographical Distribution. Südseestudien.*
Gedenkschrift zur Erinnerung an Felix Speiser, Basel

LUKÁCS László

1995 Gunda Béla (1911–1994). *Ethnographia* CVI. (4) 1025–1037.

1997 Gunda Béla és az európai néprajztudomány. In: VERES László –
VIGA Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. XXXV–
XXXVI. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 417–426.

MAKKAY János

2001 A Jászság-határ és az indoeurópai őstörténet: régészeti tények és
nyelvtörténeti vonatkozásai. In: *Tisicum – A Jász-Nagykun-
Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*, XII. Jász-Nagykun-Szolnok
Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 57–78.

MERINGER, Rudolf

1921 *Die ältesten Gefässe.* (Wörter und Sachen, 7.) Heidelberg

NOPCSA Ferenc

1925 *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens.* Berlin–
Leipzig

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1971 Gunda Béla köszöntése. *Ethnographia* LXXXII. (2) 193–196.

RÁCZ Piroska (szerk.)

2011 *Emléktöredékek Gunda Béláról. Gunda Béla és Lukács László írá-
sai.* (A Szent István Király Múzeum Közleményei 43.) Szent István
Király Múzeum, Székesfehérvár

SÁRKÁNY Mihály

1997 Nyitott szemmel. Környezet és kultúra, ahogyan Gunda Béla látta.
In: VERES László – VIGA Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum
Évkönyve* XXXV–XXXVI. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 427–434

VIGA Gyula

1990 *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon.* Ethnica Kiadó,
Debrecen–Miskolc

Gatti Beáta

Sántha Alajos és életműve a bukovinai székelység kutatástörténetének kontextusában

A bukovinai székelység történetét áttekintve látható, hogy főként a 19. század végén és a 20. század első felében végbement migrációja során a népcsoport folyamatosan komoly nehézségekkel nézett szembe, úgy mint az életmód gyökeres megváltozása, a visszatérő létbizonytalanság vagy új környezetükbe kerülve a más etnikumokkal való együttélésből adódó problémák. Annak ellenére, hogy ma a bukovinai székelység (vagy leszármazottaik) szétszórta él(nek) a Kárpát-medencében és szerte a világban, a közös múltból szóló történetek elevenen élnek az emlékezetben, kulturális kódokként működnek az igen élénk hagyományörző diskurzusban és gyakran normatív erővel bírnak a mindennapokban is. Jelen tanulmány egy tágabb kutatási kontextusba ágyazódik, amely azt vizsgálja, hogyan épül fel a bukovinai székelység emlékezete és válik a közös – olykor titkolnivaló – múlt örökséggé, miképp befolyásolta mindezt a népcsoportról való társadalmi, politikai, közművelődési gondolkodás és gondoskodás.

A gyakran mitikus vonásokkal rendelkező múlt reprezentációi számos formában ölthetnek testet, kaphatnak teret és időt. A *mythhistory*¹ konstruálói, alakítói és fenntartói gyakran a történetírás, az etnográfia, a zsurnalisztika képviselői. Mellettük a bukovinai székelység tekintetében kiemelt szerepet játszanak mind ezen reprezentációk létrehozásában, mind

¹ A *mythhistory* fogalmát William H. McNeill vezette be. Szerinte a mítosz és a történelem közti határvonal igen bizonytalan, könnyen átléphető, a kérdésfelvetéseknek nem a narratíva igaz vagy hamis voltára kell vonatkozniuk, „a mítosz és a történelem közeli rokonai egymásnak, miután mind a kettő azt magyarázza el egyfajta történet keretében, hogy miként váltak a dolgok olyanná, amilyenek” (Gyáni 2010: 14). A mítoszok működésének a nyilvánosság biztosít életteret, a történeti tudatot a reálisnak tetsző múltbeli tapasztalatok és a mítoszok teremtik meg (McNeill 1986: 1–10).

pedig a társadalmi kommunikációban az émikus látószöggel (is) rendelkező, különféle státusú írók. Ők lehetnek a népcsoport szülöttei vagy a körükben évtizedeket töltő értelmiségiek, elsősorban papok, tanítók.² Ugyanakkor munkáik gyakran emblematisz jelleget is kapnak, a kanonizált, közös múlt letéteményeseivé válnak, szimbólumokként működnek az *értelmező közösség (interpretative community)*³ keretein belül.

Ebben a kategóriába sorolhatóak Sántha Alajos (Istensegíts/Űibeni, 1914–) írásai is, aki elsősorban a *Bukovinai magyarok* (Sántha A. 1942) című, szintézisre törekvő munkájával vált ismertté a népcsoport és annak története, néprajza iránt érdeklődők körében. Tanulmányom célja, hogy kutatástörténeti kontextusban mutassam be e sokoldalú műveltségű teológus, pedagógus és író életpályáját. A szerző élete, tudományos és ismeretterjesztő munkássága vagy éppen legfontosabb írásának keletkezési kontextusai kevésbé ismertek, úgy vélem, hasznos lehet több irányból is megközelíteni az eddig kevésbé tárgyalt életművet. Ezáltal ugyanis árnyaltabb képet kaphatunk a bukovinai székelység kutatásának történetéről, valamint a népcsoport történetét, néprajzát tárgyaló írások születéséhez hozzásegítő társadalmi viszonyokról, ideológiai háttérükről. Másfelől nem elhanyagolható szempont, hogy Sántha Alajos előbb említett munkája volt egyike az első összefoglalóknak a bukovinai székelységről, amely célzottan az egykori falvak népének szólt, azóta is az egyik legismertebb, emblematisz kússá vált és tudományos munkákban is gyakran idézett írás.

Kutatásom kezdeti kérdései a következő csomópontok köré szerveződtek: Milyen fontosabb paradigmák mentén ragadható meg a bukovinai székelység kutatástörténete? Hol helyezkedik el ebben a már említett írás? Milyen szimbolisz vetületekkel rendelkezik? Milyen források szólnak Sántha Alajos életpályájáról, miként befolyásolták az életutat korának társadalmi, politikai történései? Hogyan alakult a bukovinai értelmiségi

² Értelmezésemben ez igen tág kategória, képviselőiben közös, hogy fontosnak tartották, hogy a bukovinai székelységről írjanak. Az írások íródhatnak tudományos vagy ismeretterjesztő szándékkal, gyakran a braudel-i *longue durée* érvényesítésével, a személyes élet-történek keretein belül teszik láthatóvá a népcsoport történetét, azon belül is elsősorban a 20. század változásaira fókuszálva. Ezek gyakran az értékrendszer és a közös múltrol szóló tudás rendszerezőivé, szervezőivé váltak. Minderről lásd bővebben Keszeg 2011: 22–27.

³ Stanley Fish által bevezetett fogalom, azonos interpretív tőkével, értelmezési horizonttal rendelkező közösség, akik (ill)legitimálják a szövegeket, jelenségeket (Fish 1980).

réteg helyzete, milyen szerepe volt mindebben a Szent István⁴ és a Szent László Társulatnak⁵? Mindezekre e tanulmány közel sem ad(hat) kielégítő vagy akár csak elégséges válaszokat, így írásom mindössze vázlatnak tekinthető, amelynek alapját makroszinten a bukovinai székelység kutatástörténete, a népcsoporthoz fűződő társadalmi, kutatói viszonyulások és attitűdök,⁶ mikroszinten pedig Sántha Alajos életpályája és munkássága képezi.

„...valjon nem volna-e kedvök a Magyar hazába által költözni?” Kutatástörténeti áttekintés

A 18. század második felének nagy erdélyi kivándorlási hullámát a történetírás a székely határórség megszervezéséhez⁷ és az 1764-es év Vízkeresztjéhez, a mádэфalvi veszedelemhez köti. Ennek története gyakorlatilag megfelel az így születő új népcsoport, a bukovinai székelység eredetmondájának, és a csoport kulturális emlékezetében mint kollektív trauma, kiemelt helyet kap (Schell 2004). Hamarosan kezdetét vette az 1774-től a Habsburg Birodalomhoz tartozó, ekkor még gyéren lakott, ruszin, rutén és román lakossággal rendelkező Bukovina benépesítése, javarészt lengyel, német, zsidó és székely telepésekkel. Ez utóbbi falvak népessége túlnyomórészt a mádэфalvi veszedelem után Moldvába menekült székelységből került ki, akik viszonylag kedvező feltételek⁸ mellett alapíthattak itt új telepeket. Így jött létre 1789-ig az öt nagyobb (Istensegíts/Űiben, Fogadisten/

⁴ A Szent István Társulat 1848 óta működő katolikus könyvkiadó, a szervezet vezetősége figyelt fel a moldvai és bukovinai magyarság hitbeli, oktatási és kulturális téren történő támogatására. E céllal alapították 1861-ben a Szent László Társulatot.

⁵ A Szent László Társulat 1861-től 1948-ig működő katolikus társulat, alapítója gr. Károlyi István. Célja a történelmi Magyarország keleti és délkeleti határain fekvő peremterületeken élő, magyar anyanyelvű, elsősorban katolikus vallású lakosságának felekezeti, nemzeti és kulturális nevelése.

⁶ A bukovinai székelység kutatástörténetét itt mindössze 1942-ig, az említett *Bukovinai magyarok* című munka megjelenéséig vázoló föl, ezt követően mindössze a kötet későbbi recepciója szempontjából fontos vonatkozásokat és a fő irányvonalakat emelem ki.

⁷ A székelyföldi lakosság nagyobb arányú kivándorlása számos, részben ezzel összefüggő, részben más ok következtében már korábban, a 18. század elejétől kezdetét vette.

⁸ A leteleplő családok ingyenes házhelyeket, hozzávetőleg 36 hold földet, a kezdeti időkben adókedvezményt és pénzt, később gazdasági eszközöket, ezen kívül a határórszolgálat miatt meg-

Iacobesti, Hadikfalva/Dornești, Andrásfalva/Măneuți, Józseffalva/Vornice-nii Mici) és néhány bizonytalanabb, kisebb telep (például Tomnatik, Laudonfalva, Tolova).

Ezzel szinte egy időben született a lembergi természettudós, Belsazar Hacquet⁹ első nyomtatott híradása¹⁰ (Hacquet 1790) és az első jelentések, úti beszámolók (Batthyáni 1818, Kiss 1824) az újonnan alapított bukovinai székelv falvokról. Ettől kezdve, hullámszerűen ugyan, de a tájékoztatás folyamatosnak mondható.¹¹ A szerzők többnyire a moldvai csángók felderítésére vállalkoztak, onnan jutottak el Bukovinába. Írásaikban röviden beszámolnak a falvak lélekszámáról és gazdasági, kulturális állapotáról, gyakran emelik ki azok elmaradottságát, szegénységét. Kiss Károly *Holmi apróságok Bukowinából* című írásában már ekkor felmerült a hazatelepítésük gondolata, amely a későbbiekben végigkísérte a népcsoport történetét: „Kár, hogy ezen szép, erős nemzetség itten egészen el fajtalanodik, nemzetiségét időről időre el veszti... Én sokakkal beszéltem, és tőlök kérdezősködtem, hogy valjon nem volna-e kedvök a Magyar hazába által

⁹ Hacquet, Belsazar (1739–1815) franciaországi születésű, Bécsben tanult természettudós, később a lembergi egyetem professzora. 1764-ben szemtanúja volt a madéfalvi eseményeknek, majd 1788–1789-ben végigjárta a felépült bukovinai magyar falvakat is.

¹⁰ „Die Hungarn, welche mehr die Ebenen als das Gebirge lieben, haben sich auch hier in der Bukowina, auf der schönen Ebne zwischen dem Suczawa und Moldavafluß, gelagert. Der Dörfer sind dermalen folgende: Fogoisehten, Istenschögösch und Andasfalva, welche gleich zu Anfang, als dieses Land an den kaiserlichen Hof kam, sich aus der untern Moldau hier niederließen. Dann zwischen dem Suczawa und Sirethfluß befanden sich noch zwei hungarische Dörfer, als Hadick und Joseph Falva von 171 Familien, welche diese zwey Dörfer mit dem eben erwähnten Andras Falva aus machten, wovon zu meiner Zeit schon wieder ein und fünfzig Familien aus bloßer Liederlichkeit entwichen waren. Diese letztere, welche lauter Szekler aus Siebenbürgen waren, die, als ich im Jahr 1764 dieses Land bewohnte, wegen der Militargränzeinrichtung, durch übles Benehmen des damaligen commandirende General Boucow, wo ich zu meinem Leidwesen Augenzeuge war, der die Sachsen vor allen übrigen begünstigte, entwichen sind, kamen erst im Jahr 1784 bis 86 herüber, nachdem der kaiserliche Hof mit der Pforte darübereinig geworden, da diese Leute ohne alle Hinderniss wieder unter ihre alte Bothmäßigkeit treten dürften. Als ich diese Gegenden bereihte, waren diese Dörfer in ziemlich guten Stand, aber doch lagen beinahe vor allen Häuser Leute auf der Erde müßig, die ihre Zeit meist mit Tobachrauhn vertrieben; man konnte an ihnen die alte Lebensart der Scythen nicht verkennen, sie waren wenig für die Zukunft bekümmert, wenn sie nur gegenwärtig zu Genüge haben. Auf Anpflanzung von fruchttragenden Bäumen ist bey ihnen nie zu gedenken. Höchstens setzen sie einen Felberbaum vor ihre Wohnung hin, in warmen Lagen ihre Zeit mit Faullenzen darunter zuzubringen” (Hacquet 1790: 119–120).

¹¹ Például *Erdélyi Prédikátor Tár* 1836, Gegő 1838, Lassú 1828, Jerney 1851.

költözni? »Örömmel« volt a felelet, »ha nekünk a Magyar Urak lakásra jó földet adnának, pártfogásokat, és segítségöket, kivált által költözésünk első esztendejiben tőlünk meg nem tagadnák (...)«” (Kiss 1824: 102). Az ide vonatkozó forrásokot áttekintve megállapítható, hogy a beszámolók két fő kérdés köré csoportosultak: hogyan, milyen körülmények között él a bukovinai székelység, valamint, hogy miképp alakul a további sorsuk.

A 19. század második felétől, a romantika jegyében, a nemzeti múlt-ra fókuszálva kerülnek időről-időre az érdeklődés homlokterébe „keleti testvéreink” (László 1882), így a bukovinai székelység is. Kapcsolatuk az anyaországgal már nem csupán a híradásokban merül ki, egyre jellemzőbb a bukovinai székely falvakban élő, főként a helyi értelmiségi réteghez tartozók segélykérő levelei, valamint folyamatosnak mondható a róluk való politikai, társadalmi gondolkodás és gondoskodás. Ez utóbbihoz tartoznak például Druzbáczy Bonaventúra, lengyel származású 1854-től istensegítsi, majd józseffalvi katolikus pap, majd Drusbáczy György józseffalvi pap, Göndöcs Lajos budapesti születésű, 1857-től andrásfalvi tanító vagy Bíró Mózes, szintén andrásfalvi református lelképásztor írásai (Foki–Solymár–Szóts 2000: 53–54). A „csángó láz”¹² részei ekkor az anyaországiak folyamatos látogatása, a gyakran emocionális túlzásokkal teletűzdelt tudósítások a bukovinai székely falvaktól, immár a napi sajtó hasábjain is (*Vasárnapi Újság*, *Pesti Napló*, *Katholikus Néplap*, *Idők Tanúja*, *Eger*, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* stb.).¹³ A hitélet, az oktatás, a kultúra kérdéseivel foglalkozott a Szent István, majd 1861-től a Szent László Társulat. A népcsoportról szóló gondolkozás szemléletes példái többek között László Mihály istensegítsi születésű, később Budapesten élő földrajzi író, országgyűlési képviselő drámai hangú írásai, vagy az 1877-es, ún. „millenniumi ötlete”: „...a bukovinaiakat...kevesebben levén, mielőbb telepítsük be... Nem sokára ezer éve lesz, hogy a magyar nemzet itt lakik; nagyszerű emlékek akarja a nemzet megörökíteni ezeréves állami életét; ez emlékek egyik maradandó momentuma az lehetne, hogy egy-előre Bukovina csángóinak Pusztaszer tágas földén egy nagy falvat építenénk s ide telepítenők. Ez méltó emléke lenne az ezeréves honalapításnak!” (László 1877: 199.) Országos kezdeményezések indultak el, a hazatelepítés gondolatának egészen konkrét, gyakorlati vonatkozásai is

¹² Szvoboda Béla terminusa.

¹³ Az ide vonatkozó forrásokról lásd bővebben Foki–Solymár–Szóts 2000: 117–162.

voltak, így például a különféle gyűjtések¹⁴ vagy a Csángó Bizottság¹⁵ 1882-es megalakulása. Továbbá, a korszak irodalmát áttekintve megfigyelhető az is, hogy a népcsoport felé irányuló érdeklődés gyakran nehéz élethelyzetek, katasztrófák nyomán mozdul el vagy éppen kap lángra, így például az 1863/66-os éhínséget, az 1831, az 1848 és az 1866-os kolerajárványt, vagy távolabb tekintve, az 1939-es józseffalvi tűzvészt követően.¹⁶ Schell Csilla – figyelembe véve az itt összefoglalt viszonyulásokat – egy tanulmányában a német *Sprachinseldeutsche* példájából kiindulva, több szempontból is találóan, egyenesen „nyelvszigeti magyarságnak”¹⁷ nevezi a bukovinai székelységet (Schell 2004: 578).

Ebben a szellemi-politikai háttérben valósult meg az első telepítés. A „leírhatatlan öröm, hogy a megváltás nagy műve ténnyé vált s az első csoport csángó ma délután 2 óraker útnak, indulhatott” (*Hadikfalva, márc. 30., Pesti Napló* 1883., idézi Mikecs 1989: 302), vagyis az 1883-as al-dunai telepítést fogadó lelkesedés nem tarthatott sokáig, szervezői ugyanis a korábbi figyelmeztetések ellenére az új telepek helyét (Sándor-egyháza/Ivanovo, Székelykeve/Skorenovac, Hertelendyfalva/Voljovica) a Duna mocsaras árterületén jelölték ki, amely 1888-ban ismét kiöntött, szinte teljesen elmosva öt év munkáját. Ezt követően többen visszatértek

¹⁴ Jókai Mór A *Hon* hasábjain szólította fel adakozásra az olvasókat.

¹⁵ 1882-ben, az al-dunai telepítés megszervezése céljából alakított bizottság, amely 1883. április 11-ig működött. Ezt követően a Csángó-Magyar Egyesület vette át a feladatait.

¹⁶ A telepítések előmozdító okai voltak a gazdasági helyzet, a nagy arányú népszaporulat és a népesség ebből adódó elszegényedése is.

¹⁷ „A »nyelvszigeti magyarság« kifejezése tükörfordítás és egyben szójáték, amely a »nyelvszigeti némettség« fogalmát, a német néprajz egy időben gyakran használt terminus technicusára igyekszik reflektálni. A nyelvészeti némettség (ném. »*Sprachinseldeutsche*«) azokat a keleti területeken élő német népcsoportokat jelöli meg, amelyek nyelvüket (dialektusukat) és népkultúrájukat a több évszázados bevándorlás után is meg tudták tartani – mint kisebb-nagyobb nyelvi és kulturális »szigetek« (ném. »*Insel*«). A két világháború között azonban az ezt a területet megcélzó néprajzi kutatás ideológiai töltete a 30-as években egyre erősödött, s mindinkább hajlott rá, hogy ezekben a keleti bástyákban egy archaikus, tiszta, rurális népkultúra letéteményesét lássa, míg végül egy agresszív ideológia szellemében és szolgálatában már magasabbrendű kulturális szigetekről beszélt s élesen szembe állította őket a környező idegennyelvű, primitívebbnek titulált kultúrával (»*fremdvölkische Umwelt*«), valamint kiszorította látóköréből azokat az elemeket, amelyek kulturális kölcsönhatás vagy keveredés eredményei voltak. Mindazonáltal éppen elsősorban ennek a néprajzi ágnak a konzekvens kritikája hozta meg a német néprajz számára a gyökeresen új irányt megjelölő impulzusokat (ném. »*Interethnik*«).“ (Schell 2004: 578)

Bukovinába. A következő évtizedekben újabb telepítési hullámok kezdődtek. Így 1883-ban Gyorokra (Ghioroc), 1888–1892 között és 1910-ben Dévára (Deva), 1892-ben Vajdahunyadra (Hunedoara), 1900-ban Vicére (Vița) és Magyar Nemegyére (Nimigea de Jos), 1905-ben Marosludasra (Luduș), 1910-ben Sztrigyszentgyörgyre (Streisângeorgiu) és Csernakeresztúrra (Cristur), 1928–1928 között szatmári falvakba költöztek bukovinai székely családok. 1905 után nagy számban vándoroltak ki Észak-Amerikába és Brazíliába is.

Az I. világháború idején Bukovina hadszíntér volt, majd a terület román fennhatóság alá került. Ezt követően több írás is született ugyan a népcsoportról (például Jancsó 1934, 1938, Oberding 1939), de az anyaországgal való kapcsolatuk jelentős mértékben gyengült. Ebben az időszakban a legnagyobb társadalmi visszhangot a már említett 1939-es józseffalvi tűz¹⁸ váltotta ki. Az időközben idehelyezett Németh Kálmán¹⁹ plébános és mások segítségkérésére, szervezőmunkája hatására újra megmozdultak az erdélyi és a magyarországi települések. Minden újságnak megvolt a maga „meghitt sarka”,²⁰ amelyben a józseffalviak támogatására, közvetve pedig a bukovinai székelység helyzetére hívták fel a figyelmet, számtalan helyről érkeztek adományok a falu felépítésére. Eközben Németh Kálmánban ismét felmerült a hazatelepítés gondolata. Végül 1941-ben a belső propagandának, a 30-as évek magyarországi közhangulatának és legfőképp a történelmi események hatására,²¹ az ott élő némettséghez hasonlóan, néhány család kivételével a teljes bukovinai székelységet Dél-Bácskába, az elűzött szerb dobrovoljácok helyére költöztették. Innen a visszatérő szerb telepések miatt 1944-ben menekülniük kellett, több hónapnyi vándorlás után baranyai, völgyégi és néhány Baja környéki faluban telepedtek le. A „nagy telepítésként” aposztrofált események kapcsán születtek Mikecs László (Mikecs 1943), Németh Kálmán (Németh 1943) és Sántha Alajos (Sántha 1942) munkái.

Néprajzi vonatkozásban az látható, hogy a reprezentatív folklórműfajok kutatása már a 20. század elején megkezdődött. Így a népzeneben

¹⁸ 1939-ben, áldozócsütörtökön Józseffalva szinte teljesen leégett.

¹⁹ Németh Kálmán (1897–1966) sokoldalú műveltségű ferencendi pap, 1932-től Józseffalva plébánosa, az 1941-es telepítés egyik fő előmozdítója és szervezője.

²⁰ „...mostanában minden magyar lapnak megvan a rendkívüli rovata, meghitt sarka: Józseffalva”, mikor „egyszerre dobban meg az egész magyar társadalom jószíve.” (Sántha A. 1939a: 1).

²¹ 1940-ben elcsatolták Romániától Besszarábiát és Észak-Bukovinát.

Kolumbán Samu (Kolumbán 1906), Balla Péter (Balla 1935) és Kodály Zoltán, vagy a karácsonyi szokások leírásában Vargyas Lajos, Benedek András (Benedek–Vargyas 1943) és Szabó Imre (Szabó 1905) gyűjtéseit emelném ki. A bukovinai székelység magyarországi letelepítését követően számos néprajzkutatónak világossá vált, hogy egy különleges jelentőségű témával állnak szemben. Jól körvonalazódik az is, hogy ezt követően az etnográfiai érdeklődés hullámzó; először a Dél-Bácskába kerülve, majd Ortutay Gyula 1947-es programadó felhívását²² követően erősödött meg igazán. Látva az egyre intenzívebb kutatói és közművelődési érdeklődést,²³ megtapasztalva a személyes biztatást, nagy mennyiségű kéziratot fűzet íródott, több a Néprajzi Múzeum gyűjtőpályázataira.²⁴

Sántha Alajos munkássága több szempontból is határon helyezkedik el. A *Bukovinai magyarok* megjelenése előtt kevés ilyen nagyvű munka született a népcsoport történetéről, az írás motivációját is éppen az 1941-es telepítés adta. Másfelől éppen helyzetéből és többféle, eltérő hangsúlyú szerepköréből adódóan (teológus, pedagógus, gyűjtő) munkája nem pusztán a nemrég diplomát szerzett bukovinai származású értelmiségi²⁵ erőfeszítése, hanem egyszerre belső tudósítás is olyasvalakitől, aki jól ismerte a „terepet” és az ott élők mindennapjait.

²² „E kutató csoportnak [Ortutay Gyula egy hat-nyolc évig működő, a bukovinai székelységgel foglalkozó kutatócsoport felállítását javasolta akadémia székfoglaló előadásában – a szerző megj.] kettős feladata lenne: elsősorban a hazatelepített bukovinai csángók népi műveltségállományát jelen helyzetben felgyűjteni, hogy ezzel még a változás, kiegyenlítés etnikai folyamata előtt rögzítsük ezt az értékes művelődési formát. A másik feladat az lenne, hogy éppen a bekövetkezendő etnikai kiegyenlítés, változás folyamatát figyelje és annak jelenségeit, esetleg törvényszerű formáit állandóan figyelemmel kísérje és örökítse meg.” (Ortutay 1947: 51)

²³ Ortutay Gyula felhívását követően a néprajztudomány mellett a folklór- és népművészeti mozgalmak keretén belül színpadra állították a felelevenített hagyományokat. A *Röpülj páva!* és más népművészeti bemutatók, versenyek keretén belül több bukovinai székelység hagyományőrző csoport országos hírnévre tett szert, valamint többen kaptak népi iparművész és Népművészet Mestere címet, ezzel együtt megfigyelhető az erősödő zurnalisztikai érdeklődés is a népcsoport iránt. Lásd bővebben <http://www.bukovina.hu>, Örökség menüpont. (Letöltés ideje: 2012. 01. 10.)

²⁴ A bukovinai székelység népi írásbeliségéről ad összefoglalót Forrai Ibolya: Forrai 1989.

²⁵ Bukovinában az oktatás, az értelmiségképzés és az értelmiségi mobilizáció legfőbb nehézségét a fokozatos elszegényedés jelentette. 1919 után a román kisebbségpolitika is próbálta ellehetleníteni a magyar nyelvű oktatást, és hozzátartozik ehhez a nagy földrajzi távolság is. Mindezek ellenére a bukovinai székelység köréből –többnyire külső segítséggel – számos értelmiségi nevelődött ki. A falvak iskolaügyében és az ottani gyerekek magyarországi tanításában a Szent László Társulat kulcsfontosságú szerepet játszott. Lásd bővebben Seres 2009: 274.

Sántha Alajos életpályája

Sántha Alajos a bukovinai Istensegítsben (Țibeni) született 1914. február 2-án. Szülei Sántha Jordán és Antalfi Mária, számon tartották származásukat – ahogyan az a bukovinai székely családokban oly gyakran jellemző²⁶ –, mely szerint az édesapa csíkszentimrei, az édesanya csíkszépvízi felmenőkkel rendelkezik. Sántha Alajos a családban a legkisebb, sorban a tizenharmadik gyermek. Szülőföldjéhez fűződő kapcsolatáról a következőképp vélekedik: „Az egész Bukovinát szülőföldemnek tartom, népeivel és történelmével együtt. Azt sajnálom, hogy nem lehettem a csernovici egyetem hallgatója is, ahol virágzott a bukovinai tudomány és a Bukovina-kutatás. Így nem lehettem igazi bukvinológus. De sokat gyalogoltam, kissé megismertem és jobban megszerettem ezt a tájat. [...] Testvéreim közül én voltam a 13., és a legkisebb. 1924 januárjában apám elköltözött erről a világról, és így nehezebb lett az életünk. Volt időm megismerni falum környékét, a mezőket, libapásztorként és marhapásztorként. Mind szülőföldemmel, mind a családi környezetemmel elégedett vagyok. Úgy érzem, hogy a szülőföld és a családi környezet ajándékáért állandó hálával tartozom. Bárcsak hálásabb lettem volna, már régebb, mind a kettőért.” (Szóts 2000: 88)

Sántha Alajos Istensegítsben négy osztályt végzett el, amelyből kettőt egy év alatt teljesített Kisvárdai Gyula és Brengvyan István tanítós-kodásának időszaka alatt. 1923 őszén, kilenc évesen a kézdivásárhelyi Római Katolikus Gimnáziumba került. Itt románul, franciául, majd németül, latinul és görögül tanult. Ebből az időszakból fontos olvasmányként Balló István *A madéfalvi veszedelem* című munkáját említi (Balló 1906). Színén nagy hatással volt rá osztályfőnöke, a magyar nyelvet és filozófiát tanító Szilveszter Ferenc. Sántha Alajos 1930-ban tett érettségi vizsgát Brassóban. Ez év őszétől 1935-ig a gyulafehérvári Hittudományi

²⁶ Számos szóbeli és írott visszaemlékezésből tudjuk, hogy a legtöbb bukovinai székely családban pontosan számon tartották a felmenők származását, többnyire az 1764-es madéfalvi veszedelemig visszamenőleg. A családi történelem kutatása és feldolgozása egyre intenzívebben folyik körükben, a családtaglalkozók szervezése és az egyéni kutatómunka mellett a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége támogatásával jelenleg is zajlik az anyakönyvek feldolgozása, ehhez kapcsolódóan a DNS-kutatás, valamint mindezek alapján az összes egykori bukovinai székely család családfáinak publikálása. Lásd bővebben: Rudolf 1996: 249–259, Long–Rudolf 2008.

Akadémia hallgatója. Taníttatásának költségeit bátyja, Sántha Pál²⁷ fedezte. Tanítói közül Nagy-Halasi Józsefet, Bognár Cecilt és Grósz Emilt emelte ki, visszaemlékezései szerint ezek az évek voltak számára a legmeghatározóbbak. Sántha Alajost ekkor már figyelemmel kísérik abban a reményben, hogy a felszentelése után visszatér Bukovinába mint lelkipásztor. Erre utal az alábbi két levélrészlet is: „Papnövendékünk a bukovinai magyarokból 2 volna, de ezek közül is csak egyikre számíthatunk egész bizonyosan: László Antal istensegítsi születésű hadiárva fiú, kit a jassy-i püspök tudtával és beleegyezésével Gyulafehérváron a magunk (Bukovina) számára neveltetünk mi bukovinai magyar papok. Az erdélyi egyházmegye csak azt veszi érte, mit saját növendékeiért is vesz (koszt, lakás, ruha és némi tandíj). A másik, Sántha Alajos, szintén istensegítsi fiú, nem nálunk concureált, hanem Erdélyben, neveltetése költségeit Dr. Sántha Pál kanadai pap (a háború utánig Budapesten volt) fedezi, és így nem a mienk, hanem egyelőre az erdélyi egyházmegyéé.” (Sebestyén Antal hadikfalvi plébános és rädăuți kerületi főesperes levele Krywald Ottó pápai prelátusnak, a Szent László Társulat ügyvezető alelnökének, Hadikfalva, 1934. november 26. Kézírásos eredeti: MOL, 1431, 18. d., 1. t., sz. n., idézi Seres 2009: 282.)

„Mint első levelemben annak idején írtam, magyar papunk csak annyi van, ahány plébániánk: nekünk tehát nemcsak meghalunk, de még csak betegeskednünk sem szabad, pedig plébániáink mind nagyok. A jövőről való gondoskodásunk mostanig csak annyira tudott terjedni, hogy mi magyar papok Gyulafehérváron egy I. éves teológust neveltetünk közösen. De erre is még 4 évig kell várunk, míg tanulmányait elvégzi. Van azonban egy bukovinai (istensegítsi) fiú a gyulafehérvári papnevelőben, ki most az V. évet végzi, tehát a nyár folyamán felszentelésre kerül, de sajnos ezt nem mi, hanem az erdélyi egyházmegye a saját költségén magának nevelteti. Úgy gondolom, hogy Méltóságos Prelátus Úr ismerte Budapesten Dr. Sántha Pált, ki a háború alatt a Szent Imre Intézet prefektusa volt s a háború után a kanadai reginai érsek kérésére Kanadába ment. Ennek a testvéröccséről, Sántha Alajos teológusról volna szó.²⁸ Én már öreg

²⁷ Sántha Pál (1890–1962) istensegítsi születésű pap, később kanadai plébános. 1909–1913 között a teológiát a Központi Papnevelő Intézetben végezte. 1917–1923 között a budai Szent Imre Kollégium prefektusa. 1924-től haláláig a stockholmi (Kanada) Szent Erzsébet-templom plébánosa.

²⁸ Az eredeti szövegben piros ceruzával aláhúzva.

(62 éves) vagyok, egyik kartársam pedig – fiatal ugyan, de – szívbjajos. A Nagyerdemű Szent László Társulat tehát a legnagyobb jótéteményt gyakorolná, ha ezen fiúért a neveltetési költségeket az erdélyi egyházmegyének visszafordítva nekünk a fiút visszaváltaná. Igaz, hogy – mivel mi bukovinai magyar papok olyan összeggel nem rendelkezünk – mostanig nem is érdeklődtünk, hogy vajon a fiúnak minden könnyen változható körülmények között is volna-e kedve Bukovinában lelkipásztorkodni. De ha sikerülne a Nagyerdemű Szent László Társulat kegyességéből a fiút visszakapnunk, igen nagy könnyítés volna lelkipásztori munkánkban.” (Sebestyén Antal hadikfalvi plébános és rädăuți kerületi főesperes levele Krywald Ottó pápai prelátusnak, a Szent László Társulat ügyvezető alelnökének, Andrásfalva, 1935. április 2. Kézírásos eredeti: MOL, P 1431, 18. d. 1. t., 12/1935. sz., idézi Seres 2009: 286.)

Sántha Alajos 1935-től kötelező katonai szolgálatát teljesítette, majd 1936 őszén beiratkozott a kolozsvári I. Ferdinand Egyetemre: *Kolozsvárhoz nekem elég sok közöm van, Kolozsváron végeztem a fakultánst. [...] Kristóf György²⁹ professzor, Lang Friedrich³⁰ professzor és a Liviu Rusu³¹. Tehát egy magyar, egy német és egy román professzornál végeztem. 939-ben. [...] Abban az időben a kolozsvári egyetem az országban a legjobb vót.³² 1939-ben tette le diplomavizsgáját (licențiat în filosofie și litere), diplomamunkáját *Kolozsvár irodalmi élete a Bach-korszakban (1849–1867)* címmel írta.*

Ezt követően a kolozsvári piarista főgimnáziumban, a magyar királyi állami kereskedelmi középiskolában és a magyar királyi állami polgári fiúiskolában töltötte pedagógiai gyakorlatát egy éven keresztül. 1940 őszén kinevezték a csíksomlyói Tanítóképző Intézet (később Római Katolikus Majláth Liceum és Tanítóképző) tanárának. *Nekem a működési helyem kettő vót, az egyik Csíksomlyó és a másik Arad. E két helyen működtem. [...] Úgyhogy Csíksomlyón működött a tanítóképző [...] na a kegytemplommal szemben az vót a tanítóképző. És amennyit lehetett, akkor*

²⁹ Kristóf György (1878–1965) irodalomtörténész, az I. Ferdinand Egyetem magyar nyelv és irodalom tanára, később a Ferenc József Tudományegyetemen a Magyar Irodalomtörténeti Intézet igazgató professzora, majd 1943–1944-ben a bölcsészeti kar dékánja. Az első világháború után a romániai magyar irodalmi élet szervező alakja.

³⁰ Lang, Friedrich német származású professzor.

³¹ Rusu, Liviu (1901–1985) pszichológus, esztéta, irodalomtörténész.

³² Sántha Alajos, 2011. 09. 17.

én működtem. Aztán jöttek a legdurvább változások, és akkor én is elkerültem.³³ Sántha Alajos így 1948 után Aradra került, ahol általános iskolában, esti líceumban és nappali tagozaton is tanított magyar nyelvet, történelmet, valamint német, román és orosz nyelveket. Egészen 1974-ben történt nyugdíjazásáig itt élt és dolgozott. Ezt követően Magyarországra költözött, jelenleg a Bács-Kiskun megyei Csátalján él rokonaival, ahogy ő maga fogalmazta: *Most már elég régóta én vagyok egyedül a bujdosók közül.*³⁴ Munkásságának elismerésül 2000. augusztus 17-én Zombán a Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége Sebestyén Ádám-díjat³⁵ adományozott számára.³⁶

Sántha Alajos írói munkássága

Sántha Alajosnak az 1930-as évektől kezdve jelentek meg rövid cikkei a bukovinai székelység múltjáról, a *Katholikus Világban* (Sántha A. 1936), a nagyvárad *Magyar Lapokban* (Sántha A. 1938a, 1939a, 1939b) és a székelyudvarhelyi *Székelységben* (Sántha A. 1938b, 1939c). Ezekben többnyire a bukovinai székelység mint életerős, szorgalmas és mélyen vallásos nép jelenik meg, melyet a népcsoport egy-egy kiemelkedő alakjával szemléltet, például mikor Mártonffi Mór istensegítsi plébánost a „székely élniakarás példaképeként” mutatja be (Sántha A. 1939c: 77). Máskor aktuális társadalmi problémákra reflektálva igyekszik pozitív példákat hozni a történelemből, hangsúlyosan az 1939-es józseffalvi tüzesetet követően (Sántha A. 1939a, 1939b). „Megmaradt-e egy láncszem is az új Józseffalva számára, ami összekötő kapocs lehet³⁷ [...] megint földbe jájt

³³ Sántha Alajos, 2011.09. 20.

³⁴ Sántha Alajos, 2011. 09. 20.

³⁵ „A díj alapításáról 1996-ban döntött a Székely Szövetség, s azoknak kívánta odaítélni, akik az ősi bukovinai kultúra őrzésében és ápolásában kiemelkedő tevékenységet folytattak. Első ízben 1996. június 28-án ítéltek oda az elismerést Bátaszéken, a hatodik Székely találkozón. A díj emléklapját Kontár Juraj grafikus tervezte, a bronz emléklapoktat Adorjáni Endre szobrászművész készítette. Az elismerést Sebestyén Ádámról (1921–1996) a neves bukovinai székely származású önképző, amatőr néprajzi gyűjtőről nevezték el, aki földműves, kántor, bankár, hagyományörző, szervező, csoportalapító és vezető volt.” (Forrás: <http://bukovina.hu/elismeresek.htm> Letöltés ideje: 2012.01.20.)

³⁶ Megjegyzendő, hogy Sántha Alajos a legtöbbet idézett szerző Sebestyén Ádám írásában.

³⁷ Ti. az anyaország és a bukovinai magyar falvak között.

kunyhókba töltsenek egy telet magyarjaink, mint őseink 150 évvel ezelőtt? [...] Józseffelva felépítésében legyünk nagylelkűek, mint Enzenberg kormányzó, érdeklődők, mint Hadik András gróf, fáradhatatlanok, mint Mártonffi Mór és törhetetlenek, mint József császár kemény 150 éves láncszemei.” (Sántha A. 1939b. 4)³⁸ Sántha Alajos a megjelent újságcikkeinek zömét később beépítette a *Bukovinai magyarok* című könyvébe is.

1939-ben részt vett a Kristóf György professzor hatvanadik születésnapjára készült emlékkönyv szerkesztésében, az ünnepelt többi tanítványával (Jancsó Elemér, Nagy Géza, Pellion Ervin, Reischel Artúr, Szabó T. Attila) együtt. A *Magyar irodalomtörténet 1939* (Jancsó–Nagy–Pellion–Reischel–Sántha–Szabó szerk. 1939) címet viselő kötetben 23 magyar szakot végzett fiatal³⁹ írása jelent meg az irodalom, a nyelvészet, a művészettörténet és az esztétika tárgyköréből. A szerkesztők és szerzők „szaktudományuk rendszeres és állandó művelése végett” igyekeztek munkacsoportot alkotni, éppen Kristóf György javaslatára évkönyvsorozatnak szánták azt, azonban a második kötet megjelenésére már nem került sor.

1942-ben jelent meg Sántha Alajos már említett, nagyvű összefoglaló munkája, *Bukovinai magyarok* címmel, amelyet 2009-ben Rudolf László a család támogatásával hasonló kiadásban adott közzé. Ezt követően pedagógusi pályája során önállóan nem publikált, mondván, *könyvet írni akkor érdemes és lehet, amikor abba nem szól bele senki.*⁴⁰

Jóval később, nyugdíjazása után, 1998-ban jelentette meg bátyjának, Sántha Pálnak korábban a *Kanadai Magyar Újságban* közölt úti beszámolóját,⁴¹ *Húszezer mérföld a Csendes-Óceánon* címmel.

³⁸ A szerző azt a történetet ismerteti, miszerint 1786-ban II. József Józseffelvára látogatott, s az ekkor még földkunyhókban élő lakóknak jószágot, szerszámokat ajándékozott. Ez utóbbiakból emlékül több család is megőrzött darabokat, láncszemeket, amelyből Sántha Alajos is kapott a gyűjtőútjai során.

³⁹ A kötet a következő szerzők tanulmányait tartalmazza: Antal Péter, Balogh László, Blédy Géza, Debreczy Sándor, Győrbíró Jenő, Hegyi Endre, Jancsó Elemér, Kristóf Sarolta, Makkai Ernő, Makkai László, Márton Gyula, Mikó Gábor, Miszti László, Nagy Géza, Orbán László, Pellion Ervin, Pogány Albert, Reischel Artúr, Sántha Alajos, Szabó T. Attila, Veégh Sándor, Vita Zsigmond, Vörös István.

⁴⁰ Sántha Alajos 2011. 09. 20.

⁴¹ Sántha Pál 1937-ben képviselte Magyarországot a fülpö-szigeteki, manilai Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson, ekkor járt a Kanári-szigeteken, Kínában és Japánban is.

A Bukovinai magyarok kontextusai, néprajzi vonatkozásai

Sántha Alajos *Bukovinai magyarok* című könyve 1942-ben jelent meg Kolozsváron, ennek előzménye a *Csikországtól Bácskáig. A bukovinai magyarság életrajza* című, kéziratban maradt munkája volt (Mikecs 1943: 133). Az írás motivációját és aktualitását egyértelműen a bukovinai székelység 1941-es Bácskába telepítése adta, elsősorban az egykori falvak népének szánta azt, csak másodsorban az akadémikus olvasóközönségnek.⁴² Létrejött (vagyis a közös múlt felvállalása és rögzítése, amely által ez a tudás bármikor előhívhatóvá válik) ily módon az idő tudatosításához és a *korszak, korszakhatár* fogalmihoz is köthető.⁴³ Történelmet írni kulturális viselkedés, a felborult viszonyok, a horizont szétesése⁴⁴ pedig éppen a történelmi érzékenység erősödésével jár együtt; az írás ezeket a korábbi viszonyokat és életvilágot rögzíti.

A könyv első kiadását Szóts Lajos kolozsvári nyomdász segítette: *Kolozsvárt megismerkedtem egy könyvnyomdással, Szóts Lajossal, és ez, ő sokat segített nekem, az ő segítségével is meg tudtam jelentetni a könyvet. Tulajdonképpen ez nem sok példányban jelent meg, mert elég drága vót a nyomdaköltség, ezer példányban jelent meg és akkor jött a háború a maga következményeivel, és annak a kevés könyvnek is egy része eltűnt. De az egyetemi könyvtárak ugye, tudományos intézetek ugye, ezek megőrizték a könyvet. [...] Kevesen jutottak a könyvhöz és azok, igazi kritikát nem tudtak mondani. Azok, akik hozzájutottak, elrejtették, féltve őrizték, de különben ők nem, nehezen gyakoroltak [kritikát].⁴⁵ A megjelenést követően a terjesztés feladatait a Minerva vette át.*

⁴² „Azokról a magyarokról szól ez a könyv, akik az elmúlt esztendőben hazatértek és ebben az évben van hazaérkezésüknek és bácskai letelepítésüknek első évfordulója. [...] Elsősorban a bukovinai magyar falvak népére gondoltam: olyan könyvet adni e nép kezébe, amelyből saját multját megismeri. Azután azokra gondoltam, akik a mai napig nem tudják, hogy Bukovina, az nem Moldva, és hogy a bukovinai magyarságnak teljesen különálló, minden más magyar népcsalád történetétől elütő saját története van.” (Sántha A. 1942: 3–4)

⁴³ A *korszak, korszaktudat* fogalmát Fernand Braudel nyomán használom, aki elkülöníti a társadalomtörténeti folyamatokban a *longue durée*-t (hosszú időtartam), a *konjunktúrák idejét* és a *rövid időtartamot* (az események ideje), ismert tenger-metáforájával világítja meg a léptékek egymáshoz való viszonyát (Braudel 1972: 988–1012).

⁴⁴ Herman Bausinger szerint ez „az egyszerű nép számára azt a horizontot jelentette, amelyen belül [...] lehetséges volt a valódi megismerés és a közösségi élet.” (Bausinger 1995: 95)

⁴⁵ Sántha Alajos 2011. 09. 20.

Sántha Alajos írásában 1764-től a bácskai telepítésig követi nyomon a bukovinai székelység történetét, 19 fejezeten keresztül. A témához való viszonyulásával kapcsolatosan beszédek lehetnek ezek címei, így például *Csikország siralma; Bujdosás a halál völgyéből; Etelközi pihenő; Jobbágyorsban, keserű kenyéren; A pusztító kolera; Szükségben; A Szent László Társulat öröködése; A világháború sodrában;*⁴⁶ *Józseffelva az égő áldozat.* Ezekből, és a mögöttük álló tartalomból az a gyakran hangsúlyozott, mitikus Bukovina-kép olvasható ki, amelynek jellemző történetei a tragikus sors, az áldozati szerep, olykor Jézus szenvedéstörténetéhez hasonlított történelem.⁴⁷

Írásának elsődleges forrásait a kolozsvári és a csernovitzi egyetem könyvtáraiban találta meg. Nagy mértékben hatottak rá Teleki Domokos (Teleki 1877), Balló István (Balló 1906), Szádeczky Lajos (Szádeczky 1880, 1908) és Oberding József György (Oberding 1939) írásai, valamint jól ismerte és használta az ide vonatkozó német nyelvű szakirodalmat, így például Johann Polek (Polek 1891, 1895, 1904) vagy Ferdinand Ziegler (Ziegler 1893) munkáit. A szakirodalmi tájékozódás mellett igyekezett idősebb embereket is megkérdezni mind az öt bukovinai székely faluból, és nyilvánvalóan saját tudását is beépíteni a kötetbe: *Persze, én sok öreg emberrel beszéltem, amiből lehetett, hát a szájhagyományt összeszedtem.*⁴⁸ Ugyancsak felhasználta a plébániák anyakönyveinek adatait, és közölt néhány, általa elérhető kéziratot, például László István⁴⁹ mindenes füzetébe vezetett, gyermekkorára vonatkozó feljegyzéseit, Barabás Lázár levelét az 1941-es telepítésről egykori szomszédjának, Sántha Menyhártnak, valamint Gáspár Simon Antal⁵⁰ feljegyzéseit. Gáspár Simon Antalt Sántha

⁴⁶ *A világháború sodrában* bátyja, Sántha Pál írása, amelyet budapesti működése során a Julián Egyesület Naptárának írt, a cikk azonban nem jelent meg (Sántha P. 1942: 100).

⁴⁷ Erről lásd bővebben például a bácsjózseffelvi faragók által 1943-ban készített *Székely Kálváriát* (<http://www.bukovina.hu/targyi-oroksegunk/faragott-emlekeink/>, letöltés ideje 2012. 02. 20.) vagy Németh Kálmán írását (Németh 1943).

⁴⁸ Sántha Alajos 2011. 09. 20.

⁴⁹ László István (Istensegits/Tibeni, 1847 – Istensegits/Tibeni, 1914) pap, az istensegitsi templom felépítője. Benedek Elek *litteratus embernek* nevezte.

⁵⁰ Gáspár Simon Antalt (Istensegits/Tibeni, 1895 – Halásztelek, 1987) búcsús énekvezető, néprajzi gyűjtő, 1963-tól a Népművészet Mestere. Az 1950-es évektől rendszeresen küldte pályamunkáit a Néprajzi Múzeum gyűjtőpályázataira. *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegits* címmel Forrai Ibolya gondozásában faksimile kiadásban jelent meg feljegyzéseinek egy része (Gáspár 1986), népzenei tudásával Domokos Pál Péter részletesen foglalkozott.

Alajos biztatta a naplóírásra is, ehhez még a papírt is biztosította számára: *Gáspár Simon Antal, azzal én baráti kapcsolatban vótam, és én, én bízattam fel, hogy vezessen naplót. Még Bukovinába, persze. Bukovinába megkezdte ő azt, és aztán rendszeresen vezette is és sok minden olyan dolgot tudott, amit én nem tudtam. [...] Antal bá egy nagyra becsült ember vót és szívesen írt, csinált amit csinált. [...] Na most az én módszerem az vót ugye, hogy a legöregebb emberekkel találkozhassem és a legöregebbek közül szerezzek információt. Ez mondjuk részben sikerült is, az én információim azok hiteles, megbízható információk.*⁵¹ Ugyanakkor a későbbiekben Gáspár Simon Antal is felhasználta Sántha Alajos írását: „Azt a részt a könyvben, hogy Buccov az oláhokat be szervezi határ örnek a Sántha Alajos könyvéből irtam ki a menekülésig. Ugyancsak a Sántha Alajos könyvéből irtam a Madéfalva kára, és az emlékművön levő írást is. És a többit az öregektől hallottam. [...] Megy a gőzös Pancsovára Sántha Jordánné sz. Antalfi Máriától hallottam.”⁵²

A népi írásbeliség termékeinek, fontosságuk felismerése mellett a népi kultúra számos más területéhez kapcsolódóan is közöl példákat vagy szolgál adalékokkal, így például halottbúcsúztatókat, imákat, igaz történeteket, történeti mondákat, a szekerességre vonatkozó információkat, bukovinai helyneveket, ragadványneveket, a népi építészetre vonatkozó adatokat.

A *Bukovinai magyarok* fogadtatása és későbbi kutatástörténeti hatása ellentmondásos képet mutat, amelyről a szerző a következőképp foglalt állást: *Természetes dolog az, hogy az ember valamilyenfélét csinál, akkor ha másodszor csinálná, akkor másképpen csinálná és jobban csinálná. Hát úgy értem másképpen, hogy a tudományos szempontból erősebb vizsgálatnak tennem ki és úgy, hogy megtámadhatatlan legyenek. Úgy, hogy minden mondatommal, hogy úgy mondjam, olyan legyen, hogy le lehessen írni bármikor eztet, ez ugye, ez csak részben sikerült. De ugye a legjobb kritikus az idő és az idő mindig megmutatja, mi volt jó, mi volt nem jó, hogyan kellett volna. De ezzel nem törődöm, ezzel foglalkozzanak az utódok, akik értnek hozzá.*⁵³ A megjelenést követően a legerősebb, szakmailag is megalapozott, meglehetősen elmarasztaló

⁵¹ Sántha Alajos 2011. 09. 20.

⁵² NM EA 13991. 112.1

⁵³ Sántha Alajos 2011. 09. 19.

véleményt Mikecs László fogalmazta meg 1943-ban (Mikecs 1943: 133–137). Bírálataból kiderül, hogy egy évvel azelőtt, 1942-ben egy kolozsvári kiadó küldte el számára a *Csikországtól Bácskáig. A bukovinai magyarság életrajza* című írást, hogy véleményezze azt. Ő maga ekkor nem ismerte a szerzőt, így nem tudott bukovinai származásáról sem, a kéziratból mindössze annyi derült ki számára, hogy bizonyára hosszabb időt töltött a területen. Számára az sem derül ki, hogy Sántha Alajos „jó anyagokat” gyűjtött-e. Súlyos vétségként rója fel, hogy ha már eljutott Bukovinába, nem járt utána több, véleménye szerint a népi kultúra szempontjából fontosabb kérdésnek, például a dülőneveknek, a családneveknek, a meséknek, a nótáknak, a szokásoknak, az építészetnek, az étkezésnek, a gazdálkodásnak, a társadalmi különbségeknek, a környező népek megítélésének, valamint nem nézte át az egyházi anyakönyveket sem. Ehelyett válogatás nélkül közöl adatokat: „Leközölte pl. az utóbbi 20 év bukovinai papjainak és tanítóinak a nevét s érdemeit. (Kár, hogy a fényképeiket nem, mert így már igazán nem térhettek volna ki az elől, hogy a tervezett mű egy díszkötéses példányát ne vették volna meg félfizetésükért egy vigéctől a Bácskában.) Le akarta nyomtatni vagy két-három bukovinai ember teljesen érdektelen, nyilvánosság elé nem kívánczó írásos feljegyzéseit, csupán azért, mert bukovinai eredetűek.⁵⁴ Mindez szakszerűtlenségének és módszertelenségének egyenes következménye volt: dilettánsok módjára nem az értékes anyagot használta fel, hanem azt, ami a rendelkezésére állt.” (Mikecs 1943: 135) A fejezetek címeit érzelmesnek, romantikusnak, dilettánsnak tartja (például *Csikország siralma*, *Bujdosás a halál völgyében*, *Etelközi pihenő*), szerinte Sántha Alajos „megrázó eseményeket kutató módszere” (Mikecs 1943: 134) szakszerűtlen, tájékozottsága hiányos. Mikecs ezen állításait mind az említett első, mind pedig az akkori véleménye alapján kis részben átdolgozott,⁵⁵ immár megjelent változatra is érvényesnek tartja. A kiadást követően szerzett tudomást Sántha Alajos bukovinai származásáról is, s ezt tartja a szerző fő indítékának is: „Sántha Alajos egykönyvű magyar. A bukovinaiakról különleges, véletlen helyzete

⁵⁴ László István jegyzetei, Gáspár Simon Antal feljegyzései, Barabás Lázár levele az 1941-es telepítésről egykori szomszédjának, Sántha Menyhártnak.

⁵⁵ A kritika szerint az első változathoz képest a másodikban Sántha összegyűjtötte a dülőneveket, megváltoztatta a címet, valamit finomította a jobbgyságról megfogalmazotakat.

miatt írt könyvet s nem egy lelkében lassan megfogalmazódó látás, terv egyik részletét valósította meg, legyen ez a terv akár a szórványmagyarság kutatása, akár egy politikai tétel kialakítása. Ebből következik, hogy munkája nagyobb körültekintés nélkül megírt, tévedésekkel s hibákkal megtűzdtelt dilettáns mű. Vele íróvá nem lett. Az írókhoz való viszonya körülbelül olyan, mint a félműveltek viszonya a műveltekhez. [...] több könyvet nem fog írni, mert ezzel elmondott mindent, amire feljogosítva érezte magát.” (Mikecs 1943: 137)

A kortárs Mikecs László kritikai észrevételeivel szemben a kötet későbbi recepciójáról elmondható, hogy emocionális túlzásaival együtt is az egyik leggyakrabban idézett írás ebben a témában, alapos bibliográfiáját haszonnal forgatják a népcsoporttal foglalkozó történészek, néprajzkutatók. Számos forrásra Sántha Alajos hívja fel először a figyelmet, így például Hacquet idézett beszámolójára is. Tereptapasztalataim szerint, nyilvánvaló praktikus okok miatt is főként a második kiadás terjedt el a bukovinai székelység és leszármazottaik között. Németh Kálmán, Csupor Tibor, Földi István, Lőrincz Antal vagy Gáspár Simon Antal munkái mellett megtalálható a családok könyvespolcokon, mára a saját magukról való tanulás fontos forrásává, külső nézőpontból a bukovinai székelységről szóló kanonizált írások részévé vált

Összegzés

A bukovinai székelység történetét és kutatástörténetét áttekintve látható, hogy „sorsukat, hányódásukat a róluk szóló diskurzus egy nemzet és egy állam sorsának tragikus szimbólumává emelte. A nemzeti összetartás-összetartozás pátoszteli érzését a róluk való gondolkodás (gondoskodás) olykori megélése tette lehetővé.” (Keszeg 2000: 5) Mindezek mögött gyakran éppen az erre rímelő kutatói, írói viszonyulásokat figyelhetjük meg; valamint azokat a látószöveket, amelyekből a kor társadalmi, politikai és szellemi életének szereplői a bukovinai székelységet, mint homogén népcsoportot vizsgálták vagy éppen elképzelték. Ezen előfeltevések alapján, kutatástörténeti kontextusban igyekeztem bemutatni a sokoldalú műveltségű teológus, pedagógus és író, Sántha Alajos életpályáját és munkásságát.

Sántha Alajos személye több szempontból is határon áll: egyszerre émikus nézőponttal rendelkezik, ugyanakkor fiatalkorában elhagyta bukovinai szülőfaluját azért, hogy továbbtanulhasson. Írásával, a *Bukovinai magyarokkal* egyszerre szól az egykori bukovinai falvak népéhez és a tudományossághoz is. A kötet születése a népcsoport történetének nagy fordulópontjához, *korszakhatárához*, 1941-hez köthető. Sántha Alajos az ezt megelőző *hosszú időtartamú korszak* történeteit fűzi egybe, teszi láthatóvá és bármikor előhívhatóvá könyvében. Írásai napjainkig is meghatározzák az erről a világról alkotott képünket.

Szakirodalom

- BALLA Péter
1935 Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar falvakban. *Ethnographia* LXVI. 126–141.
- BALLÓ István
1906 *A madéfalvi veszedelem*. Szvoboda–Csíkszereda
- BATTHYÁNI Vince
1818 *Utazása, Magyar Országának, Erdélynek, Moldáviának és Bukovinának egy részén (!) által 1805-ik Esztendőben*. Magyarra fordítottat egy Hazafi által. Trattner, Pest
- BAUSINGER, Herman
1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest
- BENEDEK András – VARGYAS Lajos
1943 *Az istenesi székelyek betlehemes játéka*. (Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magy. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Kolozsvár
- BÍRÓ Mózes
1836 *A' Bukovinai magyar reformáta Eklézsia Erdélyi Prédikátori Tár*. VI. füzet.
- BRAUDEL, Fernand
1972 *A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. Századok* 106. (4–5) 988–1012.

FISH, Stanley

1980 *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Harvard University Press, Cambridge–London

FOKI Ibolya – SOLYMÁR Imre – SZÓTS Zoltán

2000 *Források a bukovinai székelyek történetének tanulmányozásához*. Babits Kiadó, Szekszárd

FORRAI Ibolya

1989 *Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

GÁSPÁR SIMON ANTAL

1986 *Az én szülőföldem a bukovinai Istensegítség*. Akadémiai Kiadó, Budapest

GEGŐ Elek

1838 *A moldvai magyar telepekről*. Egyetemi nyomda, Buda

GYÁNI Gábor

2010 A nemzet történelme mint mítosz. *Élet és Irodalom* LVI. (14) 17.

HACQUET, Belsazar

1790 *Hacquet's neuste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788. und 1789. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*. Erster Theil. Verlag der Raspischen Buchhandlung, Nürnberg

JANCSÓ Elemér

1934 *A bukovinai magyarok mai helyzete*. Szerzői kiadás, Budapest

1938 A bukovinai magyarok. A bukovinai magyarság története, életmódja, hagyományai és helyzete. *Korunk* XIII. (1) 46–52.

JANCSÓ Elemér – NAGY Géza – PELLION Ervin – REISCHEL Artúr – SÁNTHA Alajos –

SZABÓ T. Attila (szerk.)

1939 *Magyar irodalomtörténet 1939. Kristóf György hatvanadik születésnapjára*. Minerva Könyvkiadó, Kolozsvár

JERNEY János

1851 *Jerney János'Keleti Utazása a' magyarok' őshelyeinek konyomozása végett 1844 és 1845*. Első kötet. Egyetemi nyomda, Pest

KESZEG Vilmos

2000 Ajánlás. In: ZSÓK Béla: *Én mindig ott voltam. Néprajzi írások Déváról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 5–6.

2011 A történetmondás funkciói a 20. században. *Korunk* XXIII. (3) 22–27.

- KISS Károly
1824 Holmi apróságok Bukowinából. 6. Magyar Gyarmatok. *Tudományos Gyűjtemény* VII. kötet. Pest
- KOLUMBÁN Samu
1906 A dévai csángók népdalaiból. *Ethnographia* XVIII. (10) 162–167.
- LASSÚ István
1828 *A' Statistikára való bevezetés, és Európának statistikai, geographiai és historiai rajzolatja...* Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István betűivel, Pesten
- LÁSZLÓ Mihály
1877 A bukovinai és moldvai csángók. I-II. közlemény. *Földrajzi Közlemények* 153–168, 193–199.
- 1882 *Keleti testvéreink*. Franklin Társulat Nyomdája, Budapest
- LONG, Elisabeth – RUDOLF László (szerk.)
2008 *Bukovinai Székely Családok 1. kötet. Józseffelva*. Kerényi Nyomdaipari Kft., Bátaszék
- McNEILL, William H.
1986 Mythistory, or Truth, Myth, History, and Historians. *The American Historical Review* 91. (1) 1–10.
- MIKECS László
1943 Az egykönyvű magyar (Csíksországtól Bácskaig. A bukovinai magyarság életrajza) *Termés. (ősz)* 133–137.
- 1989 *Csángók*. Optimum Kiadó, Budapest
- NÉMETH Kálmán
1943 *Százezer szív sikolt*. Zenélő Kút, Bácsjózseffelva
- RUDOLF László
1996 Vándorló anyakönyvek. *Néprajzi Látóhatár* 5. (1–2) 249–259.
- OBERDING József György
1939 *A bukovinai magyarság településtörténeti és társadalomrajzi vázolata*. Gloria Nyomda és Kiadvállalat, Kolozsvár
- ORTUTAY Gyula
1947 *Két előadás*. Egyetemi Nyomda, Budapest
- POLEK, Johann
1891 *Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina*. H. Pardini, Czernowitz
- 1895 *Joseph's II. Reisen nach Galizien und der Bukowina und ihre Bedeutung für letztere Provinz*. H. Pardini, Czernowitz

- 1904 *Weinhandel und Weinbau in der Bukowina*. Bukowiner Vereinsdruckerei, Czernowitz
- SÁNTHA Alajos
- 1936 Bukovina Boldogasszonya. *Katholikus Világ* XIV. (8) 250–251.
- 1938a Benedek Elek húsvéti álma a bukovinai magyarok földjén. *Magyar Lapok* III. ápr. 8.
- 1938b Székely apostolok a bukovinai székely-magyarok között. *Székelység* VIII. (5) 52.
- 1939a Lelkesítő üzenet a múltból. *Magyar Lapok* IV. júl. 15. 1.
- 1939b Hogyan keletkezett Józseffalva? *Magyar Lapok* IV. aug. 6.
- 1939c Mártonffi Mór a székely pap az első, aki bortelmeléssel próbálkozott Bukovina földjén. *Székelység* IX. (10–11) 76–77.
- 1942 *Bukovinai magyarok*. Nyomatott Szóts Lajos Könyvnyomdájában, Kolozsvár
- SÁNTHA Pál
- 1998 *Húszezer mérföld a Csendes-Óceánon*. Magánkiadás
- SERES Attila
- 2009 Sebestyén Antal hadikfalvi plébános levelei a Szent László Társulat és a Külügyminisztérium levéltárában. *Lymbus*. 273–328.
- SCHELL Csilla
- 2004 Tradíció és kontinuitás. Gondolatok a bukovinai székelyek kultúrájáról. *Kisebbségkutatás* 13. (4) 576–583.
- SZABÓ Imre
- 1905 A dévai csángó-székelyek karácsonya. *Néprajzi Értesítő* VI. (1) 12–24.
- SZÁDECZKY Lajos
- 1880 A bukovinai magyarok közt. *Pesti Napló*. dec. 25.
- 1908 *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben. Okirattárral (1761–1790)*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóhivatala, Budapest
- SZÓTS Zoltán (szerk.)
- 2000 *Sebestyén Ádám-díjasok 1996-2000: a Székely Szövetség tíz éve*. (Völgységi Füzetek, VII.) Székely Szövetség–Völgységi Múzeum, Bonyhád
- TELEKI Domokos
- 1877 *A székely határőrség története*. Franklin Társulat, Budapest
- ZIEGLAUER, Ferdinand
- 1893 *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation*. Czernowitzer Buchdruckerei-Gesellschaft, Czernowitz

Adattárak

Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum

NM EA 13991. 112.1 Gáspár Simon Antal kéziratos füzetei

Internetes források:

Bukovinai Székelyek Országos Szövetségének honlapja:

<http://www.bukovina.hu>, Örökség menüpont. (Letöltés ideje: 2012. 01. 10.)

<http://bukovina.hu/elismeresek.htm> (Letöltés ideje: 2012.01.20.)

Albert Ernő

Faragó József
(1922–2004)

Faragó Józsefnek lehet, hogy a II. világháborút követően egyetemi vagy akadémiai előadóként, illetve kutatóként – a kor követelménye és kialakított szokása szerint – többször is le kellett írnia önéletrajzát, ezeket azonban nem ismerjük. Nem jelent meg sem beszélgetés, sem vallomás, sem más jellegű átfogó írás életének fontosabb mozzanatairól. Megismeréséért a lexikonokat is hiába lapoztuk, mert szűkszavú, néhány adatot tartalmazó ismertetőket közöltek.

Elsőnek az 1963-ban megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon I.* kötetét kell említenünk (MIL I. 1963: 329). Ebben Brassót mint születési helyet, 1922-t mint születési évet jelölték meg, és mint romániai magyar néprajzkutatót említik, valamint írnak brassói, majd kolozsvári tanulmányairól, a Folklor Intézet tudományos kutatójáról, és felsorolják néhány addig megjelent művét.

1979-ben jelent meg a *Magyar Néprajzi Lexikon II.* kötete, benne Faragó József életét, munkásságát bemutató közlés is található. Élete adatait a kolozsvári egyetemi évekkel kezdte, és az 1945-ben szerzett doktori oklevéllel folytatta. Életcélja kiemelése után megjelent műveiből sorol fel a *Balladák földjével bezárólag* (1977) (MNL II. 1979: 49).

A Balogh Edgár és munkatársai szerkesztette *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* az eddigieknél részletesebben bemutatta életrajzát. Azt is közli, hogy 1922. február 2-án született, iskolai tanulmányainak helyszínét is pontosabban megjelöli – együtt a kolozsvári évekkel. Művei felsorolásakor néhány mondatban értékeli is azokat (RMIL I. 1981: 548–550).

A Székely Mikó Kollégium, akkori 1. számú Líceum iskolai folyóiratában, a *Gyökerek*ben Iskolai Lexikon rovatot is vezettek, amelyben az iskola tanárai és jelentős vendiákjai életrajzát, munkásságát írták le. Így kerülhetett sor Faragó Józsefnek is mint vendiáknak bemutatására (*Gyökerek* 1968: 72–74).

Kerekes Mária – akkori utolsó éves diák – levéllel kereste fel Faragó József vendiákot, és arra kérte, küldje el önéletrajzát, hogy megjelentethessék a folyóirat Iskolai Lexikon rovatában. És *Faragó József* címmel megjelent a bemutató írás (Kerekes 1968). Ebből a közlésből tudjuk, hogy Faragó József maga írt életéről. Az 1969. január 30-án Kolozsváron keltezett levelében ezt közölte: „Január 1-én kelt sorait, hosszas utazásom miatt, csak a mai szent napon olvashattam; ilyenformán persze lehetetlenné vált, hogy életrajzomat idejében, még a januári szám előkészítése során eljuttassam címére. Gondolom, nem lesz szerencsétlenség, ha az Iskolai Lexikonban csak februárban, avagy márciusban fog szerepelni. Ennek érdekében eljuttatom fontosabb munkáim bibliográfiai jegyzékét. Ám vigyázat, csak kölcsön tudom adni, mihelyt végzett vele, szíveskedjék visszajuttatni. Egyszersmind, az utazás miatti sok elmaradásomat pótolva, valamiképpen arra törekszem, hogy kb. két héten belül egy rövid kis életrajzot is postázzak. Ezzel meg a mellékelt bibliográfiával aztán gazdálkodjék úgy, ahogy tetszik és jónak látja” (Faragó 1968).

Mivel az eredeti életrajzot Kerekes Máriának vissza kellett küldenie, ezért az ismertetőre és az idézetekre szorítkozhatunk. A születési év – 1922 – közlésén kívül Brassóról csupán annyit írt, hogy az elemi és középiskolai tanulmányait e városban végezte, majd 1941-ben Sepsiszentgyörgyön érettségizett. Kolozsvárt egyetemi tanulmányai színhelyéül írta, és azt, hogy 1945-ben néprajzból doktorált. Egyetemi hallgató korában kezdett népköltészetet gyűjteni és azt „publikálni.”

A továbbiakban Kerekes Mária így írt: „Önéletrajzából idézek: »Három fontosabb feladatkörben dolgozom. Az egyik a mai romániai magyar folklorisztika előzményeinek kutatása.

A második a mai romániai magyar folklór gyűjtése. Főként a moldvai csángóktól, a Székelyföld nagy részéből, Kőhalom vidékéről, a Mezőségről és a Nagy-Szamos völgyéből vannak nagyobb gyűjteményeim. Két kedvelt műfajom a próza és a verses epika: a népmese és a népballada.

Harmadik feladatköröm a magyar–román, általában a kelet-európai népek folklórjának tanulmányozása.«.”

Külön fejezetben sorolta fel műveit. *Megjelent munkái: gyűjtés, válogatás, szerkesztés* címmel. Sorszámmal ellátott 18 művét sorolta fel, kezdve a *Kevély Kereki* (népi játék és népmesék Petőfiről), folytatva az 1949-ben megjelent *Táncoljunk, daloljunk* című kötettel (Elekes Dénessel). A 8. számú a *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (1954), a 16. helyen a *Jávorfaja-muzsika. Népballadák* (1965) szerepel, majd befejezi 18-ikként a *Hej, zöld levél. Román népdalok* (1966) megnevezésével (Kerekes 1968).

Kerekes Mária a továbbiakban arról írt – bizonyára a küldött önéletrajz alapján –, hogy ezen feladata mellett „több éven át foglalkozott az egyetemi ifjúság körében a népköltészet megismertetésével és megszerettetésével.” Mintegy összegezőképpen ismét önéletrajzából idéz: „Arra törekedtem, hogy munkám minél több szállal szövídjék be a hazai és nemzetközi folklorisztika összefüggéseibe.”

Befejezőként megjelent tanulmányaiból 28-at sorolt fel, kezdve az *Ismeretlen Kriza-életrajzok*-kal (*Ethnographia*, 1943), majd *Dózsa György kincse Dálnokon* (*Erdélyi Múzeum*, 1947), *A marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtő munkája az 1860-as években* (*Igaz Szó*, 1956). Befejezi *Lőrincz Elek árkos népmesegyűjtése* (*NyIRK*, 1967) és *A mesegyűjtő Ósz János* (*Igaz Szó*, 1967) című tanulmányok említésével (Kerekes 1968).

Azért is tértünk ki bővebben e lexikoni ismertetőre, mert egyes részei a későbbiekben gyakran megismétlődnek.

Ma már nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Világháló adatközléseit sem. Azonban itt is szűkszavúan találhatjuk meg életrajzát, tán bővebben munkásságát, de hát ismét csak arra térhetünk vissza, hogy a szakemberek rövid közlései jelennek meg itt is.

A megjelent lexikoni közlemények mindegyike sajátos jellegéből adódóan más-más célkitűzést követve az életműveket hol szűkebb, hol bővebb formában közölték. Mivel a *Magyar Irodalmi Lexikon* az egész magyar

irodalomtörténetet követi, a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* tágabb értelmezésben értékeli az irodalmi munkásságot, érthető módon mindkettő szűkebb keretet tud biztosítani a néprajz képviselőinek, mégis az utóbbi részletekre is figyelve közölte Faragó József életét és munkásságát. Mivel első ízben jelent meg a magyar néprajz nagy értékeit sikerrel leíró *Magyar Néprajzi Lexikon*, joggal várható el, hogy a néprajz gyűjtőit, kutatóit, értékeikhez méltóan átfogó, részletesebb cikkekben mutassa be, azért is, mert számtalan alkalommal pontosabb adatokért ehhez a lexikonhoz fordulhatunk akár évfordulókra, más megemlékezésre, összegezésre gondolunk. Gyakran nem pontosak a közölt adatok sem.

Brassó

Faragó József általában szűkszavúan beszélt vagy írt életéről, különösen a múltjukról, a családról, gyermekkoráról, a brassói évekről. Ennek ellenére itt-ott egy-egy közlésből bizonyos vonatkozásokra fényt tudunk deríteni. Beke Györgynek 1982-ben néhány adatot elmondott őseiről. Megtudhattuk, hogy dédapja a 19. század közepe táján Olaszországból érkezett a Székelyföldre. „A múlt század közepén [19. század] az utolsó nagyobb bevándorlási hullámmal Velence környékéről ide sodródott kőfaragó dédapám oly gyorsan elszékelyesedett, hogy idősebb korában anyanyelve már csak a káromkodásra zsugorodott, fia pedig – nagyapám – egy szót sem tudott olaszul, sőt elmagyarosodásuk útján olasz családnevünk pontos formáját is örökre elfeledték” (Beke 1982).

Hogy az olasz elődök Székelyföldre érkezve hol telepedtek le, nem tudhatjuk, csupán arra támaszkodhatunk, hogy nagyanyja 1940-ben Oklándon élt. Bizonyára anyagi körülmények készítették arra a családot, hogy a gyermekek más-más helyen keressenek megélhetési lehetőséget. Faragó József édesapja – mint a Székelyföldön oly sokan – a fejlődő városban, Brassóban próbált szerencsét, megtanulta a szabó mesterséget. Másik testvére, Ferenc öccse az 1940-es években Felsőrákoson élt.

A család római katolikus volt, amire abból is következtethetünk, hogy Faragó József mind az elemi osztályokat, mind a középiskolát katolikus iskolában járta (Kerekes 1968: 72).

A brassói iskolai évekről írta: „Soha el nem múltól hálával gondolok elemi iskolai tanítónőmre és összes brassói tanárimra” (Beke 1982).

Tanárai közül külön is megemlíti a Római Katolikus Gimnáziumban tanító, akkor 28 éves Heszke Béla tanárát, aki ekkor már Brassóban megjelentette a *Brüsszeli délután* című könyvét (1938), majd a *Népiség az új európai irodalomban* című művét Aradon tette közzé (Heszke 1963: 459).

Másik tanáráról, idős Szemlér Ferencről szentgyörgyi diák korában írt. Néhány sorban jellemzi kedvelt magyartanárát: „Feje kopasz, hangja mély. Féltünk tőle, pedig soha nem kiabált, nem veszekedett, nem ütött, hanem igen jó volt. A feladott anyagot is mindig megtanultuk. Szerettük, mert szépen tudott mesélni, s nevetetőket tudott mondani” (Faragó 1941b).

Brassói diákkorában került kapcsolatba uzoni ismerőseivel, amely találkozás tartós élménnyel is járt. Vallomásában írta: „A Római Katolikus Főgimnázium hetedik éve után vakációztam, amint Heszke Béla fiatal franciatanárom, a későbbi jeles esztéta, beajánlott a jómódú Temesváry családnak, hogy fiatal iskolatársamat, a negyedik gimnáziumot végzett Jánost, készítsem elő a közelgő román felvételi vizsgára, ugyanis akkoriban a tanulást az ötödik osztálytól a magyar gimnáziumokban is csak sikeres román felvételi után lehetett folytatni” (Faragó 2003: 75).

Ez alkalommal is csak következtetni tudunk a brassói diákévekre. Mégpedig azt, hogy a kiváló tehetségű Heszke Béla Faragó József hetedik osztályt végzett tanulóban olyan képességet látott, oly román nyelvtudást, amellyel a Székelyföldön élő, románul kevésbé tudó diákot felkészítheti a sikeres felvételi vizsgára. De arra is következtethetünk, hogy a házitanítóságot azoknak a diákoknak ajánlották, akik a nyári vakációzás, pihenés helyett valamely jövedelmet is jelentő lehetőséget kerestek. Mindenképpen sikeres volt a véletlenül kialakult uzoni tartózkodás, hisz Uzonra életre szóló barátsága alakult ki a Temesváry családdal: a szülőikkel, a két testvérrel: a felvételi vizsgára készülő Jánossal és öccsével, Gergellyel, valamint a szomszéd Tutsek Jánossal. Magáról a településről ismerték, hogy fejlett község, 1941-ben 2201-en lakták, viszonylag kevés román élt ott. A reformátusok száma ekkor 1523, a római katolikusoké 396 (Varga 1998 I: 146).

A Temesváry kúria lakói a katolikusok közé tartoztak, azért tanították gyermeküket a brassói római katolikus iskolában.

Faragó József uzoni tartózkodása idején, 1940. augusztus 30-án értesült arról, hogy a II. Bécsi Döntés következtében Brassó továbbra is Romániához tartozik, Uzon s a Székelyföld pedig Magyarországhoz. Erről

írta: „Másnap reggel a legelső vonattal hazaindultam, és sohasem felejttem el, hogy a Bukarest és Brassó felől szembejövő vonatok lépcsőin is fürtökben lógtak a székelyek, akik a döntés hírére azonnal hazaindultak” (Faragó 2003: 75).

A lakosság tudomására hozták, hogy még két hétig szabadon közlekedhetnek, aztán Magyarországról Romániába és fordítva is megszűnik az útlevel nélküli közlekedés. A határt Uzontól nem messze, a Feketeügy mentén, vasúton pedig a kökösi állomásnál húzták meg.

A Faragó családnak gyorsan kellett döntenie: maradnak Brassóban, Romániában, vagy pedig ezen rövid idő alatt Észak-Erdélybe költöznek. Döntésükben fő szerepet játszott elsősorban az, hogy a nagyobbik fiú már utolsó éves a középiskolában, érettségi után – korábbi elhatározása szerint – magyar egyetemen szeretné folytatni tanulmányait, Romániában erre nem nyílik lehetősége. Ezért döntött úgy a család, hogy az apa a nagyobb fiával útnak indul, felkeresi a rokonságot, valamely megélhetési lehetőséget próbál találni, s ha sikerrel jár, még a hátralévő időben a Brassóban maradt feleség és a kisebb testvér is utánuk jön. „Első lépésként egy falusi szekérrel és kevés cókómokkal Felsőrákosra édesapám Ferenc öccséhez és családjához siettünk” – írta Faragó József. A családhoz a diák később is ellátogatott, sőt a mezőgazdasági munkában is unokatestvérével együtt a mezőn dolgozott (Faragó 2003: 76, Faragó 1972: 13).

Meglátogatták az Oklándon élő nagyanyját is, de bizonyára nem találtak megfelelő megoldást a család itteni megélhetésére, mert édesanyja továbbra is Brassóban maradt, s szövönőként dolgozott (Kiss 1992: 195).

Az apa heteken át állást keresett, végül Székelyudvarhelyen „férfiszabói bérmunkát” talált. Fia ugyan apai nagyanyjánál, Oklándon tartózkodott, de kereste a továbbtanulás lehetőségét. Így jutott el a székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnáziumba. Elsősorban azért jelentkezett itt, mert katolikus iskolában szeretne volna tanulmányait folytatni, és azért, mert Oklánd is Udvarhely megyéhez tartozott, másrészt mint menekült, jövedelem nélküli tanuló innen remélhetett segítséget. Bár később nem részletezte akkori fogadtatását, feltételezhetjük, hogy kérése nem talált kellő megértésre, ezért nem lemondva továbbtanulási tervéről, más úton kereste boldogulását. Később is úgy vélekedett, hogy Sepsiszentgyörgyön a Székely Mikó Kollégiumban megtalálta.

Sepsiszentgyörgy

„Hihetetlenül sok évvel ezelőtt, 1940 novemberében egy Oklándtól Sepsiszentgyörgyig tartó háromnapos gyaloglástól megfázva és kimerülve, több havi hányódás és éhezés után lesoványodva és legyengülve, bebozsításért kopogtattam az őszi földrengés miatt a tanévet még nem kezdett Székely Mikó Kollégiumban. A brassói római katolikus főgimnázium után az érettségit megelőző tanévben így lett – nemcsak második alma materem, hanem testi és szellemi táplálékot egyaránt biztosító második otthonom a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium” – írta Faragó József 1983-ban.¹

Szentgyörgyhöz azért is vonzódott, mert 1940 nyarán, uzoni tartózkodása idején a Székely Mikó Kollégiumban tanuló diákokkal is megismerkedett, másrészt a várostól nyolc kilométerre lévő helységben a nyár folyamán pártfogókra talált, aztán arról is értesült, hogy a brassói diákok közül többen Sepsiszentgyörgyön folytatják tanulmányaikat. A Kollégiumban szívesen fogadták, azért is nevezi „testi és szellemi táplálékot” biztosító „második alma materé”-nek.

Az iskolába befogadó igazgatóról írta: „Soha el nem múló hálával gondolok a kollégium igazgatójára, Demeter János (!) [Béla] tanár úrra” – írta 2003-ban (Faragó 2003: 75) –, ki ingyenes bentlakást biztosított számára, s a későbbiekben is támogatta.

1941 januárja lehetett, mert azt írta, hogy a novemberben Sepsiszentgyörgyre érkező diákok mintegy két hónap múlva Demeter igazgató úr irodájába hívatta, és „atyai szavakkal” közölte, hogy édesapja az udvarhelyi kórházban elhunyt, el is temették. Indoknak írta: „hányattatásai során úgy meghűlt, hogy a székelyudvarhelyi kórházban nem tudták életét megmenteni. Én csak halála és temetése után kaptam meg a szomorú hírt” (Faragó 1983: 2–3).

Rövid idő teltével Székelyudvarhelyre látogatott, de édesapjának még a sírját sem találta meg. Fájdalommal írta: „...a bécsi döntés miatt Brassóban élő édesanyámtól és öcsémtől országhatárral elválasztva 19 éves fejjel így maradtam egyedül a világban” (Faragó 1983: 2–3).

¹ Faragó 1983: 2–3. A tanévet a november 10-i földrengés következtében szakították meg.

Amíg a bentlakásban mindenkinek jutott egy-egy pótlólagos „csomag”, amíg a diákok többségét gyakran meglátogatták szülei, rokonai, ismerősei, amíg egy-egy vasárnap vagy vakációban a családhoz örömmel térhettek haza diáktársai, addig Faragó József a pártfogás ellenére magányosan töltötte napjait, számára az alkalmazkodás, a várakozás jutott. Vigaszt jelentett az iskola vezetőségének, tanárainak, osztálytársainak megbecsülése, jó tanulmányi eredménye.

A félreértések elkerülése végett már az elején tisztáznunk kell a névhasználatot.

Egyik ismerősöm azzal keresett fel, hogy a gyakran emlegetett Faragó Józsefről, aki 1941-ben érettségizett a Székely Mikó Kollégiumban, hiába keres diákkori adatokat, sehol nem talál. Azt is el kell mondanom, hogy az 1941-ben érettségizett sepsiszentgyörgyi vendiákok az 1970-es években arra kértek, találkozzújunk vezetném le az osztályfőnöki órát. A találkozó előtti napokban Faragó József levélben értesített Sepsiszentgyörgyre érkezéséről, így a az osztályfőnöki órára együtt indultunk. A köszöntő és bevezető szavak után – a kialakult szokás szerint – az osztálynaplóból olvasva a neveket kértem fel a vendiákokat, számoljanak be az érettségi után eltöltött évekről. Meglepetésemre, amikor Fábricz József nevét olvastam, Faragó József számolt be diákkori emlékeiről és a későbbi eseményekről. Elmondta, hogy brassói menekültként eléggé magányosan élt a kollégiumban, az iskola pártfogása nélkül nem érettségizhetett volna. Köszönte osztálytársai együttérzését és támogatását. Keveset beszélt elért eredményeiről is. Osztálytársai is tisztelettel beszéltek róla.

Érdekes módon soha nem emlegette neve változtatásának okát, arról sem tudhattunk semmit, mikor került rá sor. Magánbeszélgetéseink során sem családjáról, sem a brassói évekről, a gyermek- és diákkoráról soha nem beszélt; a Brassóról közöltek különböző részírásokból váltak ismertté. Mégis elgondolkoztató a következő megjegyzése: „Szülővárosomban, Brassóban a román–magyar–szász–zsidó együttélés a maga hol magasztos, hol megalázó eszméivel és gyakorlatával gyermek- és ifjúkorom minden napját átszötte; magasztos és megalázó, hiszen az 1930-as években az internacionalizmus és nacionalizmus vívott élethalál harcot egymással” (Beke 1982: 4).

Amikor korábban megjelent írásainak rendezésébe kezdett, arra kért, keresném meg a *Székely Népb*en 1941 nyarán írt cikkeit. Ekkor derült ki, hogy a helyi lapban megjelent közléseit már ekkor (*faragó*) névvel írta alá (Faragó 1941a, Faragó 1941b).

Osztálytársai megszokottnak és természetesnek, egyedülnek tartották a Fábrićz nevet, sőt egyik két évvel fiatalabb iskolatársa 2008-ban még mindig emlékezett Fábrićz Jósćára, „aki megváltoztatta a nevét Faragó Józsefre” (Sylvester 2008: 9).

Így tehát az álnévként használt (faragó) maradt a későbbi közismert névként, amelyet származtathatunk a *kőfaragó* előd elnevezéséből is. Hasonló névhasználat előfordult nem egyszer, különösen írói körökben. Áprily Lajos és Méhes György esetében is az előbbi Jékely, az utóbbi Nagy Elek helyett.

A Fábrićz családi névről még alá kell húznunk a korábban már említetteket: Székelyföldre érkezése után az olasz *kőfaragó* fia, vagyis Faragó József nagyapja már „egy szót sem tudott olaszul, sőt elmagyarosodásuk útján olasz családnevük pontos formáját is örökre elfeledték” (Beke 1982).

Visszatérve a Székely Mikó Kollégium igazgatójával való első találkozására, a teljes ellátás és tandíjmentesség biztosítására, azt is tisztázunk kellett, milyen lehetőség kínálkozott erre. Annál is inkább, mert a Brassóból menekült diákok egyik része a Kollégiumban anyagi támasz nélkül keresett menedéket tanulmányai továbbfolytatása érdekében.

A Kollégiumba az 1940–1941-es tanévben 243 tanuló iratkozott be. A teljes ellátási díj 341 pengő volt. A rendeletek szerint az összegbevétel 15 százaléka érdem és anyagi helyzet szerint teljes, háromnegyed, fél és egynegyed kedvezményként kiosztható a rászoruló tanulóknak.²

Az első segítségnyújtás tehát e rendelkezésre támaszkodott. De az állam más úton is gondoskodott a rászoruló tanulókról. Ismeretes egy másik átírat, amelyet a Székely Mikó Kollégium igazgatósága 1940. december 31-én kapott. Ebben arról értesítették, hogy az iskola rendelkezésére kiutaltak 7565 pengőt, azzal a meghagyással, hogy osszák szét a rászoruló tanulóknak. Demeter Béla igazgató 15 tanulóét jelölt e jutalmazásra, ami az 1941. január 2-án keltezett kézírásos kimutatásból látható.³

Ebben a kimutatásban a második helyen található Fábrićz József VIII. osztályos tanuló neve. A kimutatásból az is kiderül, hogy az igazgató a

² SÁLVt [Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár] trF. 171. D. 107. L. 307.

³ Kimutatás a sepsiszentgyörgyi Ref. Székely Mikó Kollégium gimnáziumának jó előmenetelű szegény tanulók részére a m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 173 256/1940. sz. rendelete értelmében tanulmányai folytatásához szükséges összegről. Demeter Béla igazgató kézírása.

kezdetben Király Lászlónak szánt támogatást megvonta, illetve nevét át-húzta, és helyébe a Fábri József nevét írta. Ebben a kimutatásban a korábbi megállapítások tömör összegezését is indoklásként ismételten megtaláljuk azt, hogy előző évben Brassóban tanult, jeles eredményt ért el. A megjegyzésben írt szöveget szó szerint idézzük: „Apa és fiú együttesen fil-lér nélkül menekült Brassóból. A család többi tagja ott él. Semmijük sincs. Segítség hiányában a tehetséges, szorgalmas fiú kénytelen megszakítani tanulmányait.”⁴(Ebből a megjegyzésből azt is kiolvashatjuk, hogy 1941. január 2-án még nincs tudomásuk Faragó József édesapja haláláról.)

Az ajánlás eredményeként Fábri József számára 525 pengő segélyt hagytak jóvá. Ez 150 pengő tandíjat, 340 pengő ellátási díjat és 35 pengő könyv és füzet vásárlására kiutalt összeget jelentett.

Ennek az összegnek értékét és jelentőségét felmérhetjük, ha számba vesszük az Erdélyi Református Egyházkerület egyik rendelkezését. Példának említsük meg, hogy az Egyházkerület Szabó Erzsébet titkárnő-nek 120 pengő havi illetményt állapított meg.⁵ Fellebbezésként írta a titkárnő: „Olyan óriási nagy a drágaság, hogy 120 Pengő fizetésből megélni teljesen lehetetlen.” Harminc évi kollégiumi gyakorlat után kéri, hogy fizetését 160 pengőre emeljék.⁶ De az 1943-as fizetési kimutatáson is csak 138,02 pengő a fizetése.⁷

Még inkább meglepő a tanárok fizetése. Például a legtöbb fizetés-re jogosult tanárok közül dr. Debreczi Sándor 489,01 pengő fizetést kapott, amely összegből levontak 64,88 pengőt, így készpénzben átvehetett 424,13 pengőt. Lényegesen kevesebb a Harkó József fizetése, 233,82 pengő, a Rác Gáboré 298,54, Bágya Andrásé 268,42, Bodó Jenőé 174,18 pengő. A fizetések összetevői például Bodó Jenő esetében: az államtól kapott 140,34 pengőt, az iskolától 13,66, lakáspénzként 35,42 pengőt, így az összeg 189,42 pengő, ebből levontak különböző adók és díjak kifizetésére 15,24 pengőt, így maradt a fizetése 174,18 pengő.⁸

Ha pedig figyelembe vesszük a segély szétosztásáról megállapított és megkövetelt sorrendet, akkor még inkább tapasztalhatjuk a segítőkészsé-

⁴ SÁLvt F. 171. D. 110. L. 29.

⁵ Uo., D. 109. L. 119.

⁶ Uo., L. 121.

⁷ Uo., D. 486. L. 1.

⁸ Uo.

get, hisz mindenekelőtt a háborúban elesett, megrokkant vagy résztvevő harcosok, hadiárvák, hadirokkantak, több gyermekes családok, teljesen gyovontalanok után következtek a szórványvidéki tanulók.⁹

A Székely Mikó Kollégiumban eltöltött egy év alatt tanárai is megkedvelték, maga is későbbi visszaemlékezéseiben mindvégig tanáraitól, elsősorban az iskola igazgatójáról, Demeter Béláról, mellette osztályfőnökről és magyartanáráról, Konsza Samuról köszönettel és hálával, nagyrabecsüléssel írt. Fájdalommal emlékezett arra, hogy a negyven éves érettségi találkozójukra tanárai közül csak a nála nem sokkal idősebb Harkó József és Székely Zoltán jelenhetett meg. Harkó József a földrajz, Székely Zoltán a latin tanára volt, aki később a Székely Nemzeti Múzeumot igazgatta, de mindketten foglalkoztak a népköltéssel is.

Sepsiszentgyörgyi diákként magányossága ellenére bekapcsolódott a közösségi életbe. Részese volt az önképzőkör ténykedésének, ott irodalmi dolgozatát olvasta fel, részt vett a diákvitákban, a diákszövetkezet mozgalmában, a cserkészek találkozóin. Kedvelte a népi írók műveit, s a tőlük tanultakat Sepsiszentgyörgyön is hangoztatta, gyakran az éles vitákba is bekapcsolódott. Az 1940-es években talán mindegyik erdélyi középiskolában a diákok körében közismert volt a népi írók sikere, jelentős részük a későbbiekben is őrizte szellemiségüket. De a magyar irodalom nagyjai is a mindennapi viták részét képezték. Beke György, az akkori kisebb diák is a későbbiekben így emlékezik az 1940-ben Brassóból érkezett Faragó Józsefere: „...egyszeriben a legtevékenyebb végzősök egyike lett, a klasszikus irodalom remekeit juttatta el hozzánk, kisdíákokhoz, a fegyelem és a szorgalom példája lehetett számunkra” (Beke 1982: 4).

A már említett két újságicikke is ekkor a *Székely Népb*en jelent meg; az első címe: *Szentgyörgyi érdekességek. 27 íráshiba nemzetiszínű keretben* (Faragó 1941a), a második *A tanár úr prücske* címen, és mindkettő (faragó) aláírással (Faragó 1941b).

Sepsiszentgyörgyi diákéletéhez kapcsolódik néprajzi érdeklődésének kialakulása vagy továbbfejlődése is. „A sok feledhetetlen emlék és élmény közül hadd említsem meg – írja 1983-ban –, hogy a tanítóképző igazgatójának, N. Bartha Károlynak a személyében egy igazi néprajzossal, a

⁹ Uo. D. 109. L. 24.

MAGYARSÁG NÉPRAJZA csodálatos négy kötetének egyik társszerzőjével ismerkedhettem meg.”

Faragó József már a középiskola utolsó évében „a kolozsvári egyetem néprajzi szakának meghódítására készülve” folyamatosan érdeklődött tőle néprajzi teendőkről és az egyetemi életről. Rendszeresen látogatta a kollégium könyvtára mellett a múzeumét, néprajzzal kapcsolatos könyveket olvasott, és a múzeum igazgatójában, Herepei Jánosban „atyai jóbarátra” talált, akivel jó kapcsolatát a későbbiekben is ápolta (Faragó 1983, Faragó 1993: 27).

És sepsiszentgyörgyi diákélete során ismerkedett meg Konsza Samuval, magyartanárával és osztályfőnökével. Konsza Samu azon tanárai közé tartozott, akit élete végéig nagy tisztelettel őrzött emlékezetében. „Ezren meg ezren vagyunk országszerte, akik az iskolapadban irodalmat és emberséget tanultunk tőle: hallgattuk a leckéit, majd számot adtunk neki tudásunkról és jellemünkről egyaránt. De nemcsak feleltünk a kérdéseire, hanem órák után mi is sokat kérdeztünk tőle az élet tantárgyaiból, ő pedig sohasem maradt adós a válasszal meg a bátorítással. Nagyobb diákkorunkban már tanácskoztunk, sőt egyben-másban vitatkozni is próbáltunk vele, ezek a tanácskozások, vitatkozások mindig elménk és szívünk gyarapodását szolgálták” – írta a Konsza Samu 80. születésnapjára készített *Gyökerek* számában (Faragó 1967, Faragó 1998: 3–4).

És júniusban érettségiztek. Az akkori anyakönyvből kiderül, hogy az osztályban 27-en tanultak, a vizsgákra még hozzájuk csatlakozott három magántanuló lány. Faragó József többször említette, hogy 1940-ben a Székely Mikó Kollégiumba vele együtt többen beiratkoztak a korábban Brassóban tanult osztály- és iskolatársai közül. Az akkor érettségire álló 27 fiúból 6-an a brassói római katolikus gimnáziumból érkeztek, továbbá egy a Şagunából, egy a nagyenyedi kollégiumból, egy a fogarasi gimnáziumból. A három magántanuló lány közül is egy korábban Brassóban tanult.

Az előkészületekről az igazgató tájékoztatót készítette a bizottságnak. Megjegyzésében azt írta: „...a jelentkezettek okmányai Fábricz József... kivételével rendben vannak. Fábricz József román állampolgár, okmányait még nem tudta megkapni ... csupán tanúk előtt tett nyilatkozatuk alapján vétetett fel a VIII. Osztályba.” Aláírta Demeter Béla igazgató és Konsza Samu igazgató.¹⁰

¹⁰ SÁLvt. F. 171. D. 110. L. 331.

Az érettségiztető tanárok a vizsga befejezését követően külön-külön jelentést készítettek. Konsza Samu a magyar nyelv és irodalom tanáráként vizsgáztatott. Beszámolt arról, hogy a tanulók két cím közül választhattak: *Jókai regényírói művészete* és *Emlékezés Széchenyi Istvánra születésének 150 éves fordulóján*. Az első címet 24-en, a másodikat 6-an választották. A dolgozatok minősítése: jeles 7, jó 8, elégséges 13, elégtelen 2. Egyetlen tanuló nevét külön is megemlítette: „Fábricz József Széchenyiről írt dolgozata nagy olvasottsága és a Széchenyi problémával való elmélyedése a kérdésnek komoly kidolgozása által kiemelkedett a többi közül.”¹¹

Az érettségi vizsgájának végső eredménye: bár magyarból, románból, történelemből, természettanból a legjobb osztályzatot kapta, a latin és a mennyiségtan jegye egy fokkal kevesebb volt, így az érettségi általánosa: „jól megfelelt.”

Az 1940–1941. évi érettségi vizsgáról dr. Kincs Elek kormányképviselő összesítő jelentést készített. Megállapította, hogy a tanári kar törekvése megfelelő, de a 22 év idegen uralom következményeként kialakult hiányok természetesen mutatkoznak. Rövid idő alatt nem lehetett kijavítani. Az írásbeli dolgozatokról megállapította, hogy „olykor önállóság is megfigyelhető”, de íróik „az alapkészültség hiányával küszködnek, néhol a fogalmazással és helyesírással is. Van néhány jó dolgozat, egyeseken könyvszerűség érződik.” Végeredmény: jeles: 3, jó 9, elégséges 10, egy-egy tárgyból javít 6, ismételt 2.

Fábricz József sepsiszentgyörgyi diákéletének eddig bemutatott néhány mozzanatát követően hadd fejezzük be a Kollégium értesítőjében közölt a „Jutalmazottak névsorá”-ban leírtakkal:

„2. Fábricz József: Jó magaviselete és tanulásbeli előmenetele jutalmazására a közpénztár adományából Sík Sándor összes verseit és Bodor János »Utam« c. művét. Cserkész szervező munkásságáért Puskás Lajosné Várkonyi Dalma adományából 10 pengő. Ady pályamunkáért Rupp Géza adományából 10 pengő, mint a magyar irodalomból legjobb dr. Nemes Pál adományából 20 pengő, a Magyar Turista Egylet adományából 10 pengő, nagy olvasottságáért a kollégium adományából 10 pengő, mint jó előmenetelű menekült tanuló dr. Kovásznai Gábor adományából 15 pengő, összesen 95 pengő.” (Demeter 1941: 58)

¹¹ Uo., L. 340.

A jó tanulásaért, kiváló eredményeiért szerzett megérdemelt jutalom újabb lehetőséget biztosított a nyári túlélés bizonyos részére és a kolozsvári egyetemre indulás első lépéseihez.

De Faragó József a későbbiek során is, egészen élete végéig gyakran látogatott Sepsiszentgyörgyre vagy Háromszék valamely településére. És vallotta, hogy e kapcsolat nélkül élete alakulása sikertelenebb lett volna, és hogy „mindig boldogan” jött ide, s ezután is hasonlóképpen keresi a kapcsolatot, „amíg csak végső nagy utazásom miatt mindent félbe nem szakítok” – írta (Faragó 1983).

Kolozsvár

Faragó József már diákkorában magyar egyetemen szándékozott tanulmányait folytatni. Ezért döntött úgy – amint már korábban írtuk –, hogy elhagyja brassói iskoláját, és él azzal a lehetőséggel, hogy Észak-Erdélyben magyar egyetemen tanulhat. És egyik visszaemlékezésében arra is feleletet ad, hogy miért választotta a magyar, illetve a néprajz szakot. 1982-ben írta: a 19. század közepe táján Olaszországból érkező kőfaragó dédapja „gyorsan elszékelyesedett”, fokozatosan elfeledte anyanyelvét, majd nagyapja a korábban családjá használta pontos nevét is, de az örökölt név a brassói születésű, sokat olvasó, a „népi írók nagy hatása” alatt gondolkodó ifjúnak a román–magyar–szász–zsidó városban a sovinizmus időszakában sérelmeket jelentett. „Ilyen családban és társadalomban, ilyen korban és légkörben, szüntelen tépelődés között a magam helyét keresve – vallotta 1982-ben –, érdeklődésem óhatatlanul az etnikumok, elsősorban saját etnikumom felé fordult. És bár a néprajztudomány pontos fogalmát, munkaterületét és határait akkor még nem ismertem, az egyetemre már kész pályaválasztással érkeztem. Bizonytal nem tévedek, ha az említett indításokban keresem az összehasonlító folklórkutatás iránti különös vonzódásomat” (Beke 1982).

Korábbi, talán lappangó törekvései után hogyan figyelt fel a néprajz szépségeire, milyen hatások érlelheték elhatározását, egyes vallomásaiban külön nem tért ki, de bizonyára segítő kezet jelentett, hogy a Székely Mikó Kollégiumban Konsza Samu biztatására a diákok gyűjtötték a háromszéki népköltészetet, a mindennapokban, a bentlakásban gyakori beszédtema lehetett egy-egy lejegyzéshez kapcsolódó élmény is. De a Székely

Nemzeti Múzeum igazgatójával, Herepei Jánossal való kapcsolata, a tanítóképző folklorista igazgatójával való beszélgetései is közösen hozzájárulnak előkészületeihez.

Faragó József azzal a gondolattal és reménnyel érkezett Kolozsvárra, hogy mint brassói menekült diák, aki semmilyen anyagi forrással nem rendelkező hallgató, az államtól olyan támogatásban részesül, amely biztosíthatja tanulmányai folytatását. Számára hamarosan ösztöndíjat biztosítottak. „A Gábor Áron Diákotthonban ösztöndíjasként – írta visszaemlékezésében – négy esztendőn át nemcsak a tanévek során, hanem téli nyári szünidőben is lakást és ellátást kaptam, sőt a Diákvédő Hivatal nem egyszer elviselt ruháimat is újakkal cserélte ki. Ily segítség nélkül talán sohasem lett volna belőlem valamiféle kiművelt ember.” (Faragó 1996: 5)

Amikor 1941 őszén beiratkozott az egyetemre, akkorra már nagyjából kialakult a Szegedről Kolozsvárra visszatért Ferenc József Tudományegyetem rendszere. Közismert, hogy az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetemnek 1919-ben Kolozsvárról Szegedre kellett költöznie. Abba ez alkalommal nem bocsátkozhatunk, hogy milyen körülmények között került erre sor, csupán azt említjük meg, hogy az 1918. december elsején tartott gyulafehérvári gyűlés határozatba foglalta: „1. Teljes nemzeti szabadság minden itt lakó népnek. Minden nép saját nyelvén és saját kebeléből választott egyének által fogja magát képezni és bíraskodni...” (Mikes 1993: 27).

Arra sem térünk ki, milyen rendeletekkel tagadták meg ígéreteiket, csupán azt említjük, hogy a műveltség képzésnek a központját, a magyar egyetemet, már 1919-ben bezárták, a középiskolák működését ellehetetlenítették, előfordult, hogy a román nyelv kellő ismerete nélkül a magyarul nem tudó tanárokból álló érettségi bizottság előtt vizsgázó tanulók közül senki sem kapott átmenő osztályzatot. A színmagyar iskolákat államosították, a székely falvakban minden tantárgyat románul tanítottak, az óvodákat is román óvónők vezették. Végső céljuk a kisebb tanulók elrománosítása, a későbbiekben a magyar értelmiség utánpótlásának teljes ellehetetlenítése. A lakosságot kötelezték, hogy hivatalos helyeken románul beszéljenek, a hely- és személyneveket is elrománosították.

Nem csoda, ha az erdélyi magyarság 1940. augusztus 30-ával a szabadság eljövetelet látta.

A Kolozsvárra visszatérő egyetem munkásságát nem tudta ott folytatni, ahol abba hagyta, sok türelemmel újjá kellett szervezni az oktatást, a

megnövekedett számú hallgatóknak a létfeltételeket is biztosítani kellett. A magyar állam már az 1940–1941-es tanévben a Diákvédő Hivatalon keresztül tetemes összeget biztosított a hallgatók segélyezésére. Az ekkor Kolozsváron tanuló diákok 55 százaléka részesült különböző segélyekben. Csak lakást és étkezést 600 hallgatónak 87 768 pengő összegben fizetett ki, de ruhasegélyt, vizsgadíjat, tandíj- és tankönyvsegélyt számos hallgatónak juttattak.¹²

A visszatérő egyetem azt is jelentette, hogy Kolozsváron egyszerre fellendült a tudományos, művészeti élet. Megalakult az Erdélyi Tudományos Intézet. Sürgetik az elferdített helyett Erdély múltjának valós kutatását, néprajzának bővebb megismerését. Megjelentetik a *Magyar Néprajz* (1941–1942), a *Nép és Nyelv* című folyóiratot (1941–1943), a különböző szakirodalmi értekezéseket; a *Termés* 1942–1944 között fiatal erdélyi népi írók új hangvételű műveit közli. Mindehhez megfelelő anyagi feltételeket biztosítanak. (RMIL III. 1994: 87)

Az 1940. október 24-én visszatérő egyetemen a néprajz oktatását is újjá kellett szervezni. A budapesti egyetem erdélyi, tordai származású neves professzora, Viski Károly vállalkozott erre. Már az 1940–1941-es egyetemi évben rendszeresen tartotta előadásait, sőt, amikor Faragó József a kolozsvári egyetemen kezdte folytatni tanulmányait, ősszel még részt vehetett óráin. De Viski Károly ebben az évben az első félév után visszatért budapesti katedrájára, így a néprajzi előadásokat az Erdélyi Tudományos Intézet néprajzos munkatársa, K. Kovács László folytatta. Majd az egyetemen az 1942–1943-as tanév második és az 1943–1944-es tanév első félében a néprajz oktatása szünetelt. Ekkor az egyetem vezetősége országos pályázatot hirdetett, amelyet Gunda Béla nyert meg. Személyében kiváló képességű tanár érkezett a néprajz katedrára. Egyszerre megnövekedett az érdeklődő hallgatók száma: a néprajzosokon kívül óráin megjelentek a protestáns teológiai, a jogász, közgazdász, földrajz szakosok, még román diákok is. Sikeresen, jelentős eredményekkel szervezte a néprajzi gyakorlatokat. Antal Árpád, a későbbi irodalomtörténeti professzor, visszaemlékezésében mondta el: „Gunda kitűnő szervező volt. Már az első iskolai évben összehozta azt a munkaközösséget, amelyik Györgyfalva néprajzi

¹² *Diákjóléti munka a Ferenc József Tudományegyetemen. 1872–1941.* 282. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf9462.pdf

monográfiájának elkészítésére vállalkozott. Ha az idő engedte, csapatunk majd minden vasárnap elindult Györgyfalvára gyűjteni” (Tánczos 2003: 32).

Tanítványait kutatásra, önálló művek megírására sarkallta. Szintén Antal Árpádra hivatkozhatunk. Biztatására már másodéves korában dolgozata jelenhetett meg, majd ösztönzésére gyűjtötte össze a Felsőháromszéken történt kegyetlen kivégzés adatait, amely Balog Józsi halálához és az esemény hatására keletkezett balladához kapcsolódik. (Tánczos 2003: 32)

S további folytatásként Antal Árpádnak e ballada társadalomnéprajzi vizsgálata doktori értekezéssé fejlődött, majd a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* folyóiratban megjelentette – mintegy bizonyóságként Gunda Béla ösztönző és áldásos tevékenységének. (Antal 1962: 27–67)

Amellett, hogy számos hallgató érdeklődését felkeltette a népi élet tanulmányozása iránt, későbbi neves néprajzosok útnak indulásában is fontos szerepet töltött be: elég, ha Faragó József, dr. Kós Károly, Nagy Olga, Vincze Lajos, Antal Árpád nevét említjük.

Gunda Béla nagy érdeme, hogy Kolozsvárra érkezését követően nyomban hozzákezdett egy tanulmányosorozat megjelentetése előkészítéséhez. Az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* bizonyoságul szolgáltak arra is, hogy a Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Karán felelősségteljes tudományos kutatás folyik.

Az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* közlésekor a szerkesztő feladatának tekintette „Erdély néprajzával, Erdély népi műveltségét érintő kelet-európai néprajzi kérdésekkel és a néprajz módszerével foglalkozó tanulmányok” megjelentetését. A sorozat indításakor még a korábban szakfolyóiratokban közölt tanulmányok különnyomatait tette közzé, de a 8. és 9. száma már első közlés. (Faragó 2001a: 45)

Röviddel Gunda Béla Kolozsvárra érkezése után Faragó József gyakornoki teendőket látott el. Megbízható, rendszeresen kutató, eredményeit sikeresen bemutató egyetemi hallgató és gyakornok volt már harmadéves korában. 1943-ban a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Intézete kiadványaként a 3. számú füzetben közölték *Ismeretlen Krizáéletrajzok* tanulmányát, amely ugyanebben az évben a magyar néprajz leg-rangosabb folyóiratában, az *Ethnographiában* jelent meg (Faragó 1943).

A következő két tanulmányát már a Bolyai Tudományegyetem támogatásával nyomtatták ki. Az egyik az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 7. kötetében *A tánc a mezősegi Pusztakamaráson* címen különnyomatként

jelent meg, amelyet korábban az *Erdélyi Múzeum* (LI. évf., 1946) folyóirat számában közöltek (Faragó 1946).

De a 8. számú kiadvány 1947-es megjelenése már első közlés, szintén Faragó József munkája, címe: *Betlehemezés és kántálás Puskakamaráson*. Amellett, hogy széleskörű leírását találjuk benne a Puskakamaráson őrzött szokásnak, ki kell térnünk arra is, hogy Faragó József már az első sorokban felhívja a néprajzkutatók figyelmét a népi kéziratok vizsgálatának fontosságára (Faragó 1947a).

A pusztakamarási gyűjtéséről Faragó József azt írta, hogy „e két utóbbi tanulmányomat, amelynek anyagát 1945–1946 telén Sütő András barátomnak és szüleinek vendégszeretetéet élvezve gyűjtöttem”, a szakkritika „értéken felüli” elismeréssel fogadta (Faragó 1994: 314).

A menekült és támasz nélkül maradt diák állandó anyagi gondokkal küszködve rendületlenül kitartott továbbtanulási elhatározása mellett. Már említettük, hogy a Székely Mikó Kollégium vezetősége gondoskodott róla: étkezését és lakását ingyenesen biztosította. Ezen túlmenően Demeter Béla igazgató az egyetemi évek idején is támogatta a menekült diákokat. Faragó József így írt erről: „Az egyetemről a szünidőben szintén egyedüli otthonomba, a Kollégiumba tértem vissza” (Faragó 1983).

Másik helyen is megerősíti: „Ezen túlmenően a kollégiumnak nemcsak az érettségi előtti utolsó tanévben voltam ingyenes bennlakó tanulója, hanem [az igazgató] egyetemi éveim vakációira is meghívott, hogy mivel haza nem mehetek, legyek vendégük a többi dél-erdélyi menekült diák között.” Folytatta: „Brassói otthonomtól országhatárral elválasztva a Székely Mikó Kollégiumban, valamint Uzonban Temesváryéknál és Tutsekéknél találtam második otthonomra” (Faragó 2003: 76).

E továbbra is segítségnyújtó kezek mellett az egyetemtől is kelő támogatást kapott még a vakációk idejére is. Idézhetjük újabb visszaemlékezését: „De hadd térjek még vissza kissé egyetemi éveimre. Számomra a három elnevezésű [Ferenc József, Kolozsvári Magyar, Bolyai Tudományegyetem], de egyazon erdélyi magyar egyetem a szó szoros értelmében alma materem, vagyis tápláló édesanyám volt, mert szülővárosomból, Brassóból menekült diákként – egy országhatárral elválasztott családi háttér, minden erkölcsi és anyagi támasz nélkül” állandó segítségget jelentett még a vakációk idején is (Faragó 1996: 5).

Azt is meg kell említenünk, hogy Faragó József egyetemi hallgató korában részese volt a diákság szervezkedésének. 1943 végén megalakult a

Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége, amelyben külön csoportot jelentett a Székelyföldi Munkaközösség. 1944 nyarán a csoport már Székelyudvarhelyen bemutatkozott. Az ott elhangzott előadásokat Faragó József kötetbe szerkesztette, és *Szülőföldünk* címen Sepsiszentgyörgyön ki nyomtatta (Faragó 1944).

1944 ősze a front közeledtének hónapjaihoz tartozott. A németek folyamatosan visszavonultak, egyre nagyobb zűrzavarban teltek a napok. Már szeptemberben gyakran foglalkoztatta az egyetem vezetőségét és a város lakosságát: ilyen körülmények között hogyan alakul az egyetem sorsa. Miskolczy György, az egyetem rektora szeptember 12-én összehívta az Egyetem Tanácsát, és közölte, hogy a város lakói közül többen felkeresték, és azt kérték, hogy az egyetem az ellenség megszállása esetén se hagyja el Kolozsvárt (Faragó 1996: 5).

Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyvében ez áll: „A Rektor előterjeszti, hogy az erdélyi magyarságnak különböző foglalkozású és pártállású képviselői keresték fel, és arra kérték, tolmácsolja az Egyetemi Tanács előtt az erdélyi magyarságnak azt a kérését, hogy az egyetem még ellenséges megszállás esetén se hagyja el Kolozsvárt, tartson ki az ősi székhelyen, mert Erdély magyarságának szüksége van arra a kulturális tőkére, amelyet az Egyetem képvisel. Az Egyetemi Tanács örömmel vette tudomásul a Rektor előterjesztését [...]. Fájó szívvel távozott volna el Kolozsvárról, mert magát Erdély egyetemének tekinti, és látja azt a hivatást, amely rá Erdély földjén vár. Örömmel értesült arról, hogy az egyetem Kolozsváron maradása, az itteni működésének továbbfolytatására Erdély magyarsága is súlyt helyez.”

Bár kockázatos a maradás, mégis mindössze néhány nappal e határozat után már az egyetem alkalmazottainak az Egyetemi Tanácshoz intézett eddig a fentihez hasonló kiadatlan emlékiratot. Ebben azt közölték, hogy egységesen kinyilvánítják elhatározásukat: az egyetemmel együtt mindannyian Kolozsváron maradnak, mert jól tudják, hogy a kolozsvári egyetemre az erdélyi magyarságnak szüksége van, az erdélyi magyar egyetemnek a továbbiakban is működnie kell, és erre a lehetőség megmarad. Az emlékiratot 49-en írták alá; az első aláíró dr. Csögör Lajos fogásztechnikai tanársegéd. A középtájon Faragó József neve is megtalálható (Faragó 1996: 5).

Parancsra vagy anélkül Kolozsvár lakosságának jelentős része vagy elemenkült, vagy pincékben meghúzódva töltötte napjait. Az egyetem taná-

rai is oda vonultak. A Bölcsészeti Kar tanácsportja azt határozta, hogy a tétlenség helyett a pincében dolgozataikat olvassák fel. Faragó József írását tervezték elsőnek, az *Uzoni betlehemest*. De mire sor került volna rá, megérkeztek a szovjet csapatok (Faragó 2001b: 9).

Amikor bevonultak a szovjet katonák a városba, és a parancsnokságot az egyetem vezetői tájékoztatták maradási szándékukról, nemcsak hogy helyeselték a törekvést, hanem egyenesen „nélkülözhetetlenek” tartották, de más néven, mint a Ferenc Józsefé.

Ekkor Faragó József negyedéves hallgató és gyakornok volt.

De a szovjet katonák érkezéséhez, az ún. „felszabaduláshoz” más is társult. Az akkor Kolozsvárra érkező orosz katonák – bizonyára kapott címeikkel – házról házra jártak, és több ezer „kizárólag magyar férfit fogdostak össze.” Október 12. és 15. között – e néhány nap alatt – mintegy 5000 civilt szállítottak a Honvéd utcai törvényszék fogdájába. Céljuk – amint később kiderült – az volt, hogy a Szovjetunióba szállítsák őket. Éjszakánként – a zsúfoltság miatt – egy-egy csoportot gyalogosan indítottak Torda felé, mert a megrongált vasút miatt csak ott vagonérozhatták be őket. Az első csoport október 13-án, az utolsó 18-án hagyta el a várost. Gyors ütemben kellett gyalogoltatniuk 5000 embert. Menet közben néhánynak sikerült megszöknie, mások próbálkozását a kísérők észlelték, agyon is lőtték őket.

A vagonokba 50–60, sőt 70 személyt is bezsúfoltak, hosszú ideig étlen-szomjan tartották ott. Egyik részüket Brassóban ideiglenesen lágérba szállították, másik részüket Foksányba továbbvitték.

A kolozsváriak közül ekkor fogták el Faragó Józsefet is Kiss Jenővel, Árvay Józseffel, Haáz Ferencsel, Jancsó Bélával, Mikecs Lászlóval, Mikó Imrével stb. együtt.

A foksányi táborban kialakult állapotokra jellemző az is, hogy némi korpa- vagy répalevesért órákon át sorban kellett állniuk. A kolozsváriak jelentős részét október 31-én zsúfolt vagonokba helyezték el, és egészen az Urálig vitték erdei munkára. Az indítás előtti napokon néhánynak sikerült ebből a táborból megszöknie (Murádin 2004).

Faragó József visszaemlékezésében írta: „Idősebb barátommal, a jeles költő Kiss Jenővel életünk kockáztatása árán innen [Foksányból] szöktünk meg egy sötét éjszaka, majd a nagy hidegben a Putna folyón ruhástul átgázolva, egy héten át éjjel-nappal bujkáló gyaloglással a Keleti- Kárpátokon átvergődve Kovásznára érkeztünk, ahol végre ismét Erdélyben érezhettük magunkat” (Faragó 2003: 77).

A kovásznai érkezésről dr. Havadtóty Sándor, a Yale-i Egyetem professzora, a Szabad Európa Rádió protestáns félórájának evangélium hirdetője, a Székely Mikó Kollégium volt tanulója 2008-ban a 65 éves érettségi találkozóra érkezve mondta el újságírói kérdésre: édesapja a lemaradt katonák és szökevények segítségére sietett. „Édesapám ezt olyan ügyesen szervezte meg, hogy már Kommandón tudomására adták a szökevényeknek: egyenesen a parókiára menjenek. Fábricz Jóska volt az egyik, aki megváltoztatta a nevét Faragó József-re – brassói fiú volt. A brassóiak átjöttek a Mikó Kollégiumba, ahol szeretettel fogadták őket. Kiss Jenővel, az íróval jött hozzánk. De jöttek tízével az ilyen gyerekek, akiket aztán édesapám eljuttatott, ahová menni akartak.” (Sylvester 2008)

A kolozsvári elfogásokról, a Tordára gyaloglásról, vonattal Brassón keresztülhaladásról, a foksányi lágerről, életveszélyes megszökésükről, Kommandóra és Kovásznára érkezésükről Kiss Jenő írt részletes, regényes beszámolót. Tőle tudhattuk meg, hogy hazatérésük során Brassóban meglátogatták a „néprajzos Jóska” édesanyját, aki szövőnőként élt, miután fia és férje együtt 1940-ben Erdélybe távozott. Találkozásukat így írta le: „Jóska édesanyja a központban lakott, egyszerű szoba-konyha lakásban. Maga is egyszerű, kedves, közvetlen teremtés volt, az anyáknak abból a fajtájából, akiknek két kezük munkájával kell felnevelniük gyermekeiket. És ő özvegyen maradván – becsülettel nevelte fel egyetlen gyermekét, iskoláztatta, megnyitotta számára a továbbjutás útját. A négy esztendő távol töltötték egymástól, a fiú ott, az anya itt, s míg az anya a fia jó előmenetelén talált vigasztalást, a fiú abban, hogy az édesanyját anyagi gondok nem gyöttrik, szövőnői munkájából, ahogy eddig is, különösebb nehézség nélkül megél.” (Kiss 1992: 195)

És kapcsoljuk ide a következő megállapítást is: „A kiskorában mintagyerekként ismert fiút édesanyja értelmiséginek szánta, de távolról sem sejtette, hogy idővel tudományosságunk élvonalába fog emelkedni.” (Csetri 2004: 161)

Faragó József Kiss Jenővel egyetemben 1944 végén visszatért Kolozsvárra. Ezekben a napokban a kolozsvári egyetem további működése kétségessé vált, megmaradását segítette, hogy a korábbi kívánságok szerint a háború legnehezebb napjaiban nem távozott el a városból. Maradását és működését elősegítette az is, hogy a békeszerződés kimenetele is függővé vált a nemzetiségi politikától, ezért szűkített keretek között ugyan, a korábbi saját épületéből más tanintézetekbe költözve tovább működhett az egyetem.

Gunda Béla vezetésével folytatódott a néprajz oktatása is, s e katedrán dolgozott továbbra is Faragó József mint negyedéves és mint gyakornok.

Már 1945 tavaszán professzora arra biztatta, hogy a korábban a tudományos kutatásban sikereket elérő hallgatója, segítője, egyik dolgozatát adja be doktori disszertációként. Erre az is feljogosította Faragó Józsefet, hogy 1941 és 1945 között már mintegy 42 írása, tanulmánya különböző folyóiratokban és napilapokban megjelent, még a legjelentősebb néprajzi kiadványban, az *Ethnographiában* is (Faragó 1943), s különnyomatként az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* 3. számaként. Írásokat közölt a *Pásztortűzben*, az *Erdélyi Múzeumban*, más kiadványokban, sőt *Szülőföldünk* címen önálló kötetet is szerkesztett, amelyben szintén megjelentette tanulmányát is (Faragó 1944).

Az ajánlott dolgozat az *Uzoni betlehemes*, amelyet Gunda Béla már a háború előttről ismert. A *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítőjében* utólag 2001-ben megjelent doktori értekezése előszavában Faragó József azt írta: „1945. május 29-én adtam át a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem rektori hivatalának *Uzoni betlehemes*, saját kezűleg gépelt doktori disszertációm több példányát, hogy három vizsgáztató professzorom mindenike elolvashassa. Én ugyan egy év múlva szándékoztam volna doktorálni, de tervemet elseperte a sürgősség elve. Észak-Erdély Romániához való visszacsatolása után nem lehetett tudni, hogy az esetleg átszerveződő vagy megszűnő magyar egyetemnek hogyan és meddig lesz majd jogában doktori címet adományozni [...], disszertációm átadása után mindössze négy nappal, június 2-án került sor doktori szigorlatomra, magyar néprajz főszakból Gunda Béla professzor úrnál, magyar irodalomtörténet és magyar nyelvészet mellékszakból György Lajos és Szabó T. Attila professzor uraknál, akikben korább is, majd halálukig atyai jó barátokra és pártfogóra találtam...” (Faragó 2001: 5)

Ne feledjük el, hogy ekkor Faragó József 23 éves volt.

A vizsgáztató tanárok Faragó József disszertációját „summa cum laude” fokozattal minősítették, és 1945. június 11-én Miskolczy Dezső rektor úr a néprajztudományok doktorává avatta.

A háborút követő gyorsan pergő események rendkívüli változásokat eredményeztek. Ștefan Voitec nemzetnevelésügyi miniszter törvényjavaslatot terjesztett I. Mihály király elé a magyar előadási nyelvű tudományegyetem létesítéséről, amely 1945. június 1-jével lépett hatályba, és a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem nevet kapta. Így történt meg, hogy

a Ferenc József Tudományegyetem rektori hivatalához benyújtott disszertáció bizottság előtti elfogadása és minősítése után a doktori címet már az új elnevezésű egyetem nevében adták ki.

Az egyetem épületét és a diákokotthonokat át kellett adni a román egyetemnek, a magyarnak más tanügyi intézményekbe kellett költöznie. Még ugyanebben az évben december 11-i kiegészítő rendelettel a magyar egyetemet Bolyai Tudományegyetemnek nevezték el Csőgör Lajos rektor irányításával (Faragó 1996. 5.).

A háborút követő években Faragó József a közélet feladataiból is részt vállalt. Az egyetem új rektora azzal bízta meg, hogy Kolozsváron a Balogh Edgár vezette Magyar Népi Szövetség Közművelődési Bizottságában az Egyetemet képviselje.

Bekapcsolódott abba a mozgalomba is, amelynek az volt a célja, hogy a már korábban említett módon segítséget nyújtson a rászoruló, többnyire szegény sorsú diákok továbbtanulásához. Így lett alapító tagja az 1945. június 1-jén alakult Móricz Zsigmond Kollégiumnak. A mindennapi segítségnyújtás mellett a vezetők azt is feladatuknak tekintették, hogy az egyetem jó működését elősegítsék, hogy az 1920–1930-as években szinte teljesen háttérbe szorított magyar értelmiség képzéshiányát gyorsított ütemben pótolják, amelyre az előző években már példát láttak. Ingyenes bentlakást biztosítottak, az ellátást is segítették. A Kollégiumban figyelmet fordítottak arra is, hogy a hallgatók megismerjék a népies mozgalmakat. A Kollégium működését a Bolyai Egyetem vezetősége is támogatta.

A Móricz Zsigmond Kollégium tanár-elnökévé László Gyulát kérték fel, tanárigazgatója Imreh István, tanulmányi vezetője Faragó József volt. A Kollégium könyvkiadót is működtetett, amelynek felelősévé szintén Faragó Józsefet kérték fel. Kapcsolatot alakított ki a Méhkas Diákszövetkezettel, és hol külön-külön, hol közösen adtak ki könyveket. Szellemisségükre és lehetőségeikre vall, hogy megjelentették néhány magyarországi népi író művét, közöttük az Illyés Gyula *Honfoglalók között* és az *Egy év* című verses kötetét, Erdei Ferenc *A magyar társadalom* című könyvét (RMIL III. 1994: 618).

Ezek mellett külön is meg kell említenünk, hogy Faragó József a doktori disszertációja megvédését követően és a kollégiumi, valamint más közéleti feladatai végzése idején egymás után jelentetett meg könyveket. Ilyenek: [Petőfi Sándor] *Lapok Petőfi Sándor naplójából*. Históriai jegyzetek Bözödi György bevezető soraival... Felelős kiadó Faragó József.

És folytassuk: Petőfi Sándor *Az apostol*. Sajtó alá rendezte, a bevezető és a jegyzeteket írta Faragó József. Továbbá: Petőfi Sándor *János vitéz*. Faragó József bevezető soraival. Folytatódik: Petőfi Sándor *A nagyapa*. Faragó József bevezető soraival (Petőfi 1945a, 1945b, 1945c, 1945d). Ez a könyvsor nem teljes, de tovább gazdagodik, ha hozzáadjuk az 1945-ben társakkal együtt szerkesztett *Olvasókönyv a középiskolák I.*, majd II. és III. osztálya számára című könyveket, még a közzétett cikkeket is, akkor láthatjuk fáradhatatlan tevékeny munkásságát és annak eredményét (Faragó 1998: 6).

Bekapcsolódott abba a mozgalomba is, amely szerepet vállalt az 1946-os szárazság következtében szülőföldjük elhagyására kényszerült székely középiskolás, többnyire szegény sorsú diákok segítésére. Megalakították a Szabó Dezső Kollégiumot, amelybe 30 tanulót vettek fel. Irányítására Antal Árpád, tanulmányi vezetésére Faragó József vállalkozott. Sikerült támogatókat találniuk: bentlakást a református teológia, étkezést a római katolikus diákinternátus („Szent Jóska”) biztosított (RMIL IV. 2002).

Faragó József még 1947-ben is fontosnak tartotta a népi kollégiumok működését, hisz saját bőrén tapasztalta, mennyire elő tudják segíteni az anyagi nehézségekkel küszködő, vagy támogatással egyáltalán nem rendelkező fiatal diákok fejlődését és későbbi érvényesülését. Biztatta kortársait, hogy falvakban teremtsenek lehetőséget arra, hogy a törekvő, jól tanuló fiatalokat ösztöndíjjal segítsék (Faragó 1947b).

És közben eljár népköltészetet gyűjteni, illetve kiadásra előkészíti lejegyzett anyagát. Gondolhatunk a pusztakamarási betlehemezésre és kántálásra, a táncolásra is, általában a betlehemes játékok értékelésére, magyarkiskapusi, szilágycsehi karácsonyi köszöntőkre, a sepsiszentgyörgyi kántálókra. Közben Csíksobotfalván is lejegyez egy betlehemes játékot 1946-ban (Faragó 1947a, Faragó 1947c, Faragó 1947d, Faragó 1947e, Faragó 1948, Faragó 1949).

És a következő forrongó, átalakuló évben is figyel minden olyan jelenségre, amely a magyar folklórral kapcsolatos.

Eddigi élete folyásában a háború és minden más nehéz körülmény mellett mégis döntő fontosságúnak tartja ezt a néhány esztendő. A panaszok felsorakoztatása helyett a kialakult kedvező éveket a véletlennel is magyarázza: „...ha a kolozsvári egyetem egy rövid időszakában – 1940–1948 között – nem lett volna magyar néprajz szak, és nem lehetett volna e szakból doktorálni, életkorommal pedig nem illeszkedtem volna be épp

ebbe az időszakba, akkor bizonyára Brassóba tértem volna vissza magyar nyelv- és irodalomtanárnak, ahogyan arra gimnáziumi igazgatóm biztatott-bátorított.” (Beke 1982)

1948. augusztus 3-án közhírré tették a 175. számú törvényt, amely az úgynevezett „tanügyi reformot” tartalmazta. Ez új korszak kezdetét jelentette az egész romániai oktatásban, az egyetem életében is. A tanárok egyik részének korábbi szerződését visszavonták, a diákok körében is az osztályharcos szellem gyorsan terjedt.

Mindez a Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Karán azt eredményezte, hogy Gunda Béla szerződését nem hosszabbították meg, ezért mint magyar állampolgárnak időben el kellett hagynia Kolozsvárt és az országot. A debreceni egyetemen sikerrel folytatta alkotó, kezdeményező munkáját mint európai hírű kutató, de mindig ragaszkodással írt Kolozsvárról, az ott töltött évekről, barátairól, munkatársairól. Barátai között rendszeresen emlegette Szabó T. Attilát, Kós Károlyt, Vámszer Gézát, Tulogdy Jánost, Faragó Józsefet, Molnár Istvánt, Nagy Jenőt, a román Tancred Banașeanu (Faragó 2001a: 46).

És meg kell említenünk azt is, hogy tanítványai közül sokan megismerték és megszerették a néprajzot, hálásan gondoltak kiváló professzorukra, néhányan pedig – mint Faragó József, Vincze László, Nagy Olga – egész életükre a néprajzot választották hivatásuknak, szorgalmasan dolgoztak a folklór értékeinek gyarapításáért, újabb kincseinek felfedezéséért, közkinccsé tételéért. Antal Árpád pedig az irodalomtörténet tanítása mellett eredményesen foglalkozott folklórral is.

A tanügyi reform következménye, hogy az egyetemeken megszűnt a néprajz oktatása, a Bolyai Tudományegyetemen a magyar szakosok csak két féléves kollokviumi jellegű folklór oktatáson vettek részt. Ezt a feladatot 1948 és 1954 között Faragó József, a korábbi tanítvány, a nem régen doktorált adjunktus látta el.

Korábbi munkássága és elért addigi eredményei alapján, amikor 1949-ben megalakították a bukaresti Folklór Intézet kolozsvári Osztályát, amelyet ma a Román Akadémia kolozsvári Folklór Archívumának neveznek, Faragó Józsefet az alapító tagok között tartották számon. Itteni feladatai mellett az Egyetemen rendszeresen megtartotta óráit. 1950 és 1952-ben magam is hallgathattam előadásait. Világos, logikus, biztos ismereteket sugalló, a népköltészet szépségeit bemutató, megnyerő hangulatú előadásait mindannyian szívesen hallgattuk. Az évfolyam hallgatóiban fel tudta

kelteni az érdeklődést a folklór iránt, s ha pályája során nem is foglalkozott mindenki a népi alkotásokkal, szépségeinek felismerését elplántálta, őrzését és terjesztését feladatként önkéntelenül is meghagyta. Néhány tanítványa a későbbiekben a folklórral elkötelezte életét, s mindennapi feladatai mellett mindig talált lehetőséget a magyar népköltészet gyűjteményeinek gyarapítására. Könczei Ádám a néptánc, népköltészet gyűjtője volt, dolgozott a Folklór Intézetben is, Mitruly Miklós az egyetemen Faragó József utódjaként a folklórt tanította, Bura László a szatmári népballadákat gyűjtötte össze, és külön kötetben adta ki, az ő segítségével jelent meg a *Háromszéki népballadák* kötet is. De később is sok gyűjtővel, kutatóval rendszeresen tartotta a kapcsolatot, és elősegítette számos folklórt tartalmazó könyv megjelenését.

Arra törekedett, hogy valamely szűkebb csoportot beavasson gyűjtéséibe. Már első éven, alig a tanév kezdése után arra kért, hogy az egyetemi életben otthonosan mozgó Könczei Ádámmal, aki akkor harmadéves volt, magam is kapcsolódjak be az akkor divatos munkásfolklór gyűjtésébe, amely gyűjtemény a következő évben meg is jelent. Később a nyári vakációban a kászoni, majd az 1953-as moldvai csángó gyűjtésben is részt kellett volna vennem, de az elsőtől az egyetemi ifjúsági szervezet korábbi kiküldetése, a másodikról nemzetközi tábor miatt kellett távol maradnom. Erről a moldvai gyűjtésről írt Szabó Gyula írói indulása során az *Utunkban*, később pedig utolsó könyvében részletes leírását is megtalálhatjuk. Szerencsémnek tartom, hogy Szabó Gyula ezen művét Sepsiszentgyörgyön adhattuk ki. Azt írta: „...1953 már úgy volt újesztendő nekem, hogy a kolozsvári egyetem harmadéves hallgatója voltam, és a sok ifjúsági-mozgalmi tennivaló között – s más szerelem híján – »beleszerettem« a folklórba: abba, ahogy a nép érzett-szeretett a maga költészetében. Így a vonat mindjárt az új esztendő elején – a téli szünidő január végi beálltával – Kolozsvárról egyenesen Bákóba vitt [...], a népköltészeti kurzus előadója, Faragó József elvitt magával a folklórgyűjtő útra, s míg ő a meséket jegyezte, mi Kallós Zoltánnal a népdalokat gyűjtöttük.” (Szabó 2004: 8–9)

Számomra azért is emlékezetes ez az időszak, mert 1952 nyarán Faragó József hatására kezdtem szülőfalum népköltészetét összegyűjteni azzal a céllal, hogy elkészítem a lakosság által ismert népi alkotások lehető teljes gyűjteményét. Ez az első tudatos lépés azt is jelentette, hogy sok más tanári és közéleti teendőm mellett ebből az útból mindmáig nem tudtam kitérni.

Faragó József visszaemlékezésében arról írt, hogy 1951-ben választania kellett a Folklor Intézet és a Bolyai Tudományegyetem között. Újabb rendelettel az egyetemen annyira megemelték a kötelező óraszámot, hogy a csökkentett folklór órák mellett irodalomtörténetet is kellett volna tanítania és szemináriumot is vezetnie. „Ezért környezetem nem kis ámulatára, a sokkal szerényebb jövedelmű és nyugdíjazásomig semmiféle előléptetést nem ígérő kutatási állást választottam a kolozsvári Folklor Intézetben.” De még egyelőre teljesen nem szakadt el az egyetemről, a folklórórákat 1954-ig megtartotta.

Döntése azt is jelentette, hogy mindvégig szabadon mozoghatott, gyakrabban látogathatta az ország bármely részében azokat a vidékeket, ahol gyűjtési, szerkesztési céljaihoz megtalálta a megfelelő feltételeket. És jelentette azt is, hogy egész életében anyagi gondokkal küszködött. Ezzel is magyarázható, hogy minden lehetőséget megragadott azért, hogy fizetési hiányát pótolni tudja. Sokszor elpanaszolta, hogy akadémiai kutató létére fizetése kevesebb, mint egy középiskolai tanaré.

Folyamatos és eredményes munkásságával mind a romániai magyar és román, mind a magyarországi kiváló szakemberek körében, de a nemzetközi néprajzi szakterületen is kellő tekintélyre tett szert. Alapos kutatásai megfellebbezhetetlen eredményekhez vezettek. Világosan látta, hogy „a néprajz nemzetiségi önismeretünk egyik alaptudománya, az önismeret pedig öntudatunk feltétele és biztosítéka” (Beke 1982).

Többször és többféleképpen megfogalmazta, hogy a folklórnak mennyire fontos szerepe van nemzetiségi létünkben, milyen felelősségteljes feladat hárul művelőire, hogy mennyi teendő van még erőteljesebbé tételéhez. Annál is inkább, mert – ezt is világosan értelmezte a folklóról – „Nemzetiségi kultúránk egyik része, amely kifejezi és hangsúlyozza magyar mivoltunkat, de ugyanakkor hazával és a nagyvilággal összeköt minket”(Faragó 1973: 145). A népballadákra szűkítve is tudatosítja, hogy a hazai értékelésen túl nemzetközi megbecsülést is jelentenek a magyarságnak, ugyanakkor olyan értékek, amelyek a világörökség részét is képezik. „Egyre nyilvánvalóbb, hogy népballadáink nemcsak a hazai népköltészet aranyalapjához tartoznak, hanem a nemzetközi kulturális cserében is igazi aranyvalutának számítanak” (Faragó 1977: 134–135).

Sokoldalú munkásságának értékét és értékelését jelzi az is, hogy számos nemzeti és nemzetközi társaság tagjává választotta: a Magyar Néprajzi Társaság 1976-ban tiszteletbeli tagjává; a Kalevala Társaság Helsinkiben

1979-ben, a Magyar Tudományos Akadémia 1988-ban (nyugdíjaztatása után), a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1996-ban szintén tiszteleti taggá választotta, 1993-ban a Folkore Fellows (Turku) tagja lehetett (Paládi-Kovács 2004: 1430).

Azt is ismernünk kell, hogy 1974-ig csak szűkített utazási lehetőségek körülményei között ismertette a romániai magyar folklórkutatási eredményeket. Előadást tartott 1966-ban a Német Szövetségi Köztársaságban, 1969, 1976-ban Csehszlovákiában, 1969–1978-ban Magyarországon, 1970-ben a Szovjetunióban, 1972-ben Lengyelországban, 1973-ban Jugoszláviában, 1974-ben Finnországban.

Egyrészt a népköltészeti alkotások különböző műfajainak gyűjtésére, másrészt a népköltészet népszerűsítésére, értékeinek felmutatására felhasználta minden kínálkozó lehetőséget. Talán nincs is a romániai magyar folyóiratok és napilapok közül egy sem, amelyben vagy valamely ismertetője, vagy népköltészeti gyűjtésre felhívása ne jelent volna meg. De rendszeresen közölte kényszerszorítások között tartott írásait külföldi folyóiratokban is.

Életében – már az egyetemi évek kezdetétől – kifogyhatatlan volt újabb és újabb ötletekben, kezdve új folyóiratok és kiadványok kezdeményezésében, egyesek felújításában, különböző pályázatok kiírásában.

Meglepő, hogy élete során több mint 700 különböző írása, könyve jelent meg. Csak a könyvek száma közel 80-ra növekszik.

1985-ben nyugdíjba vonult, de tanácsadóként továbbra is az intézetben dolgozott.

Gazdag munkássága elismeréseképpen sem magyarországi, sem romániai állami kitüntetésben nem részesült. 1984-ben Ortutay Gyula emlékéremmel tüntették ki, majd élete végén, 78 éves korában, 2000-ben neki ítéltek a Kriterion Alapítvány Ezüstkoszorúját.

Élete végéhez közeledve Deáky Zita szerkesztésében külön könyv jelent meg *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára* címmel (Deáky 2002).

2004. október 18-án mondta el Csetri Elek búcsúztató beszédét, amelyben ismételten összegezte: „... az erdélyi magyar folklór legtekintélyesebb szakemberének rangját vívta ki magának nemcsak Magyarországon és Romániában, hanem nemzetközi síkon is.” (Csetri 2004: 162)

Szakirodalom

ANTAL Árpád

1962 Balog Józsi balladája keletkezésének és változatainak kérdéséhez.

Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények VI. (1) 27–67.

BEKE György

1982 A folklór sorsa. Beszélgetés Faragó Józseffel. *A Hét* XIII. (6) 4.

CSETRI Elek

2004 Faragó József ravatalánál. *Erdélyi Múzeum* 66. (3–4) 161–152.

DEÁKY Zita (szerk.)

2002 *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára.* (Néprajzi Látóhá-
tár Könyvtára, 8.) Györffy István Néprajzi Egyesület, Budapest

DEMETER Béla (közzéteszi)

1941 *A Sepsiszentgyörgyi Ref. Székely Mikó-Kollégium Gimnáziumának
és Leányközépiskolájának Évkönyve az 1940/41. tanévre.* Fenn-
állításának 82. évéből. Közzéteszi Demeter Béla a Kollégium rekto-
ra és a Gimnázium igazgatója. Kiadta az iskola igazgatója, Sepsis-
zentgyörgy

(faragó) [FARAGÓ József]

1941a Sepsiszentgyörgyi érdekességek. 27 íráshiba nemzetiszínű keretben.

Székely Nép LIX. (148) 5.

1941b A tanár úr prücske. *Székely Nép* LIX. (157) 4.

FARAGÓ József

1943 Ismeretlen Kriza-életrajzok. *Ethnographia* LIV. 235–247.

1946 A tánc a mezősegi Pusztakamaráson. *Erdélyi Múzeum* LI. 31–46.

1947a *Betlehemezés és kántálás Pusztakamaráson.* (Erdélyi Néprajzi
Tanulmányok, 8.) Kiadja a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem
Erdélyi Tudományos Intézete, Kolozsvár

1947b Falusi ösztöndíjakat népi kollégiumoknak. *Falvak Népe* III. (18)
282, *Világosság* IV. (239) 3.

1947c Karácsonyi köszöntő. *Utunk* II. (25) 1.

1947d Betlehemezés és társadalmi ellentét. *Utunk* II. (25) 1.

1947e Karácsonyi köszöntő. *Falvak Népe* III. (23) 363.

1948 Alkalmi kántálás Sepsiszentgyörgyön 1946 karácsonyán. *Ethno-
graphia* LIX. (1–4) 123–125.

1949 Betlehemezés Csíksobotfalván 1946-ban. *Ethnographia* LX. (1–4)
222–236.

- 1967 Konsza Samu nyolcvan éve. *Gyökerek. Konsza Samu emlékszáma*. II. 3. 10, XII. 15. 12–14.
- 1968 *Faragó József levele*. Fénymásolat. Az eredeti levél Kerekes Mária tulajdonában van, később más írói levelekkel a Széchényi Könyvtárban szándékszik elhelyezni.
- 1972 Helyi folklór és egyetemes kultúra. *Művelődés* XXV. (11) 13–15, 32.
- 1973 Nemzetiség és folklór. In: *Korunk Évkönyve 1973*. Korunk, Kolozsvár, 135–146.
- 1977 Balladáink Európában. In: *Uő: Balladák földjén*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 125–135.
- 1983 Az én Háromszékem. *Megyei Tükör* XIV. (3427) 2–3.
- 1993 Erdélyi néprajztudományunk a betlehemi csillag fényében. *Művelődés* XLII. (2) 27–29.
- 1994 Erdélyi Néprajzi Tanulmányok ötven év távlatából. In: KESZEG Vilmos – ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 311–315.
- 1996 Az én egyeteme(i)m. *Helikon* VII. (14) 1, 5.
- 1998 Faragó József bibliográfiája. BORBÉLY Éva – POZSONY Ferenc (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* VIII. (3–4), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- 2001a Gunda Béla a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem néprajzi professzora. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 42–48.
- 2001b *Uzoni betlehemes 1942-ben és 1943-ban*. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője*. XI. (1–2) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- 2003 Visszapillantás doktori disszertációm kalandos sorsára. *Néprajzi Látóhatár* XII. (3–4) 75–79.
- FARAGÓ József (szerk.)
- 1944 *Szülőföldünk*. A KMDSZ Székelyföldi Munkaközössége–Székelység Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet, h.n.
- FARAGÓ József – KOCZIÁNY László – LÉTAY Lajos (szerk.)
- 1945a *Olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára* (Borítékcím: Olvasókönyv 1.) Tanárok, Tanítók és Iskolai Alkalmazottak Szakszervezete, Kolozsvár

1945b *Olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára* (Borítékcím: Olvasókönyv 2.) Tanárok, Tanítók és Iskolai Alkalmazottak Szakszervezete, Kolozsvár

FARAGÓ József – LÉTAY Lajos (szerk.)

1945 *Olvasókönyv a középiskolák III. osztálya számára* (Borítékcím: Olvasókönyv 3.) Tanárok, Tanítók és Iskolai Alkalmazottak Szakszervezete, Kolozsvár

GYÖKEREK

1968 II. 8., V. 21. 72–74. Gépelt példány. A Székely Mikó Kollégium, akkori 1. sz. Líceum iskolai folyóirata.

HESZKE Béla

1963 Heszke Béla. In: BENEDEK Marcell (főszerk): *Magyar Irodalmi Lexikon I. A–K*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 459.

KEREKES Mária

1968 Faragó József. Iskolai Lexikon. *Gyökerek* II. 8., V. 21. 72–74.

KISS Jenő

1992 *Ithaka messze van. Vallomás helyett krónika*. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár

MIKES Imre

1996 *Erdély útja. Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. (Kaláka könyvek) H-Press, Sepsiszentgyörgy

MAGYAR IRODALMI LEXIKON

1963 Faragó József. In: BENEDEK Marcell (főszerk): *Magyar Irodalmi Lexikon I. A–K*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 329.

MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON

1979 Faragó József. In: ORTUTAY Gyula (főszerk): *Magyar Néprajzi Lexikon II. F–K*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 49.

MURÁDIN János Kristóf

2004 A megtizedelt város. *Korunk* XV. (10) 57–65.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

2004 Faragó József. *Magyar Tudomány* 12. 1429–1430.

PETŐFI Sándor

1945a *Lapok Petőfi Sándor naplójából*. Históriai jegyzetek Böződi György bevezető soraival. „Ez a könyv megjelent 1945 júliusában az erdélyi Petőfi-emléknapokra.” Felelős kiadó Faragó József.

1945b *Az apostol*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Faragó József (Magyar olvasó). Méhkas Diákszövetkezet kiadása, Kolozsvár

1945c *János vitéz*. Faragó József bevezető soraival, Gy. Szabó Béla címlapjával és képeivel (Magyar olvasó). Méhkas Diákszövetkezet kiadása, Kolozsvár

1945d *A nagyapa*. Faragó József bevezető soraival. Móricz Zsigmond Kollégium kiadása, Kolozsvár

ROMÁNIAI MAGYAR IRODALMI LEXIKON

1979 Faragó József. In: BALOGH Edgár (főszerk): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. A–F*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 548–550.

1994 Móricz Zsigmond Kollégium. In: DÁVID Gyula (főszerk): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III. Kh–M*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 617–618.

2002 Népi kollégium. In: DÁVID Gyula (főszerk): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon IV. N–R*. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 137–138.

SYLVESTER Lajos

2008 Kovásznától a Yale Egyetemig. Dr. Havadtóty Sándor magyarság-szolgálat. *Háromszék*. (5485) 9.

SZABÓ Gyula

2004 *Kényszerpályák*. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy

TÁNCZOS Vilmos

2003 A történelem színe és visszája II. Tánczos Vilmos beszélgetése dr. Antal Árpád irodalomtörténész professzorral. *Székelyföld* VII. (7) 27–56.

VARGA E. Árpád

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Teleki László Alapítvány–Pro-Print Kiadó, Budapest–Csíkszereda

Balázs Lajos

Bartók nem menekül!

**A globalizáció apokaliptikus víziója
a *Cantata Profana*ban**

Kulturális évfordulók, zenei rendezvények, fesztiválok, szócikkek és publicisztikai írások szervezése, megjelentetése alkalmával évek óta gyakran olvasok, hallok olyan véleményt, mely szerint a *Cantata Profana* zenemű nem más, mint Bartók Béla menekülése az erőszak és az emberség megcsúfolásának világából az ősi, primitív, tiszta világba, az ősrendetegbe, a szabad életbe, a tiszta forráshoz. A klisészerű, ismételt ítéletek, vélemények olykor zavarnak, különösen, ha latens sejtelmeim mást sugallnak. Ilyenkor olvasni kezdek, felülvizsgálom a magam és mások nézeteit, összevetem ezeket, új, illetve más nézőpontokat találok. Természetesen mindig folklorisztikai ismereteimből, néprajzkutatói tapasztalataimból kiindulva. Így csábított el már néhány éve a *Cantata Profana* problematikája is.

Gondolataimat, meglátásaimat tagadással kezdem, majd érvelésekkel folytatom. Boncolgatásaimban nagy örömet leltem.

Már indulásból úgy vélem, hogy Bartók nem menekül, nem menekülhet már a dolgok belső logikája szerint sem. Több Bartók-kutató a *Cantatát*, illetve a szarvasokká vált fiúk kolindát az átmenet (én a *sorsfordulat* szót kedvelem) mítoszának tekintik (vö. Tallián 1983). Az átmeneti rítusok funkciója pedig mindig a megszervezett, ritualizált előretartás (még a temetés is!), nem a menekülés. A szarvasokká vált fiúk az erdő sűrűjében sajnos nem ízlelték meg a tiszta szabadságot, és nem azért váltak szarvasokká, hogy ne kelljen többé visszatérniük a beszennyezett, undorító emberi világba. Az apák világába, mely szemükben végképp kompromittálódott, ahogyan egy színikritikus értelmezi. Különben is mind a kolindák, mind a *Cantata* legvitatottabb kérdése az, hogy „mit jelent egyáltalán szarvasá válni..., mi végre történik az egész átváltozás?” (vö. Pap 1990: 20).

Történetük nem szól „a ma is érvényes generációs kérdés”-ről. A szarvassá vált fiúk története nem ilyen egyszerű: ők távolról sem ilyen büszke lázadók, akik dacból a szülői ház helyett a vadont választják, és annak „tisza szabadságát.” Ha el is fogadnám azt, hogy a szarvasok (Bartók) tudatosan a szabadságot, a „tisztát” választották, akkor miért nem tudták, hogy a korlátlan szabadságnak is ára van? Ha meg nem ismerték fel, akkor hogyan választottak a korábbi és új állapot közül? „Mindazok – írja Tallián –, akik Bartókot minden további nélkül az erdőbe menekülő szarvasokkal azonosítják, mély pszichológiai tévedés áldozatai.” (Tallián 1983: 136)

Az én szememben a szarvassá vált kilenc fiú nem hős, akiknek magatartásával Bartók azonosult volna, ők nem a szabadság eszméjének példaképei, akikkel nekünk azonosulnunk kellene. Ők inkább tekinthetők áldozatoknak. Tragikus hősök, mert törvényszerűen el fognak pusztulni anélkül, hogy haláluk valami magasabb ügyet szolgálja. A fiúkat nem tudatos elhatározás fordította el a szülői háztól, a történelmileg megszerzett civilizációtól. Családközösségi vagy fiúközösségi létükben nem került sor semmilyen olyan lépésre, törvény tevésre, mint például a Kőmíves Kelemen balladában. Lineáris, cinikus, a közösségtől elidegenedett, elrugaskodott viselkedésükben úgy gondolták/gondolhatták, hogy tettüknek, ellenzett életmódjuknak nincs és nem lehet sem határa, sem következménye.

Bartók nem menekül, ismétlem, hanem megrendít és figyelmeztet. Figyelmeztet arra, mintegy előre vetíti, hogy mi lesz belőlünk/velünk – a kilenc szarvas potenciálisan mi vagyunk! –, ha tétlenül csak szemléljük emberségünk megcsúfolását, ha könnyelműen és tehetetlenül besétálunk a faszizmus és kommunizmus reánk erőszakolt világa után a globalizáció manipulált világába, ha könnyelműen elcsábítanak és olcsó örömeik hajszolásában éljük ki magunkat, ha gyökértelenné válunk, ha nem lelünk önmagunkra... A kilenc fiú meséjének tehát én más ok és okozati összefüggéseit látom, és ezáltal Bartók világlátásának, a 20–21. századi emberi sors alakulása iránti látnoki aggodalmának, történelmi érzékenységének óriási dimenzióját érzékelem, ami más értékrend és másabb emberi magatartásra vall, mint a menekülés. A *Szarvassá vált fiúk* román kolinda Bartók általi feldolgozása, túl a szomszédos népek kultúrája nagyrabecsülésének tényén, azt is jelzi, hogy a 20. század egyik nagy zsenije mennyire mélyen értette és érezte a népi műveltség képi és szimbolikus jelentéseit, hogy feltárta a népköltészet egészen filozofikus, általános és örökérvényű,

etnikumfölötti üzenetét. Csak töprengeni tudok azon az állításon, értelmezésen, hogy a kolindák „a román nép megrázó eredetmondáját” mondják el (Palkót idézi Pap 1990: 25). Vagyis azt, hogy a román nép úgy jött létre, hogy emberből állattá, szarvassá változott. Ellenkezőjéről a totemisztikus világlépre visszavezethető számos mítosz olvasható.

Évek, évtizedek óta olvasom és hallok (talán nagyobb nyomtatékkal Erdélyben), a „tisza forrásból” kifejezést, szövegkörnyezetéből kiemelve, klisészerű szállóigeként, az emblematisus értékrend metaforájaként. A romlatlan népi kultúrát, illetve az abból merítő magas nemzeti kultúrát minősítik vele. A „tisza forrás” valami olyasmi lett a szellemi/ művészeti életben, mint az ipari termelésben a „kiváló áru”-t hitelesítő, szavatoló címke.

„A vadállattá visszavedlett emberről szól a *Szarvassá vált fiúk* román kolindája” – írja Jankovics Marcell (Jankovics 2004: 25). Ahová visszasüllyedtek, ott nem ismerik a családot, az ünnepet, annak humánumát. A más állapotba jutás tragédiáját maga a nagyobbik/kisebbik szarvas fogalmazza meg: felismerésében ott vibrál némi nosztalgia, de erőteljesen az, hogy elvesztettek valamit, ami magasabb rendű volt ahhoz képest, amibe jutottak, az, hogy arról a szintről a visszatérés már lehetetlen. A **csak** szó négyszeri ismétlése egyértelművé teszi, hogy az az állapot, amibe jutottak, sokkal kevesebb és behatárolt. Tehát nem a bőség és a korlátlan szabadság világa. A mozgásteret igaz, nem diktatórikusan határozzák meg, hanem maga az erdő törvénye. (Ez a betyárra is érvényes volt!) Ha csak vadászni tudsz, noha lehetnek vágyaid, csak állatként mozoghatsz otthonosan benne.

Jankovics szerint a szarvassá válás jelentése halál. „A szarvasság halotti állapotot is jelent [...] A szarvassá vált fiúk nem ihatnak az otthoni pohárból, csak az alvilági »tisza forrásból«, mert már halottak.” (Jankovics 2004: 25) A tiszta forrás vize, a ruhátlanság/gúnyátlanság szintén az elhunytak lelkét szimbolizálják.

Az én olvasatomban a „tisza forrás” a megteremtett, megszerzett kultúrából, civilizációból való kiesés, illetve visszazuhanás, az emberi lesüllyedés, a pusztulás szimbóluma. (Csak megemlíthetem, hogy a népi kultúra jelképrendszere sohasem egyarcú: sok szimbólumnak egészen ellentétes jelentése is lehet.) Bartók ezt nem dicséri, nem a szabadság alternatívájának tekinti, hanem, ellenkezőleg, a rettenetére döbbsent rá. Ha a szövegkörnyezetre, a hazahívó szó visszautasításainak érvrendszerére, annak

felsorolására gondolunk (erre visszatérek), akkor rájövünk, hogy a „tisztá forrás” nem dicsőséges, nem „ez aztán igen” felismerésének kinyilatkoztatása. Ellenkezőleg.

Az eddigiekből, gondolom, már látható, hogy nem asztrálmitológiai szempontból követem a szarvasodás útját, hanem család- és társadalomcentrikus nézőpontból, illetve innen keresem a kolindák és a *Cantata* üzenetét, amit Bartók a szarvassá válás östényében látott meg és gyúrta át üzenetvé a modern világ számára.

Szerintem a szarvassá vált fiúk sorsa azért is halál, mert egynemű társaság, melynek körében kialszik a legszebb emberi érzés, a szerelem, a vágy. És mert nem születik gyermek! Vagy ha valami vágyféle ki is alakulna, annak neve csak perverzió. A meztelenség/ruhátlanság, amiről hátrább bővebben szólok, „aszexuális léthelyzet [...] nem erotikus, hanem absztinens jelenség” (Pócs 2008: 198). A végleges kipusztulás tehát elkerülhetetlen. Bartók – feltételezhetően – ettől a távlatától is félti az emberiséget. Sajátosan bennünket.

Ennyi tagadás után állításaimat próbálom elmélyíteni, rendre-rendre.

A *Cantata* indítéka, keletkezése és története

Bartók két erdélyi kolindaváltozat alapján dolgozta ki a *Cantata* magyar változatát. A román kolindákat 1914-ben gyűjtötte Idicspatakon (Idicel) és Fehérorosziban (vö. Tallián 1983: 29), de magyar szövegű alkotásként kívánta nyilvánosság elé bocsátani, mivel „Bartóknak több évtizedes meggyőződése volt, hogy a »nép«-ben, bárha természetesen élesen elválasztó etnikai határvonalak figyelhetők meg, nem léteznek »nemzeti« határvonalak...” (Tallián 1983: 28). Tallián Tibor írja, hogy „Bartók rettegett »a népek elcsöcselékességétől« [...] Az általános európai és benne a magyar helyzetet egyre tragikusabb színben látta” (Tallián 1983: 44). Mint nagy művész, hitt a költői szó, a szöveg figyelmeztető erejében. Félelmeit, melyek számomra egyértelműek, a társadalom és politikum által elkövetett súlyos hibákat fontosnak tartotta közölni. A román kolindák östényt közlő szövege a bartóki szöveg és zene nyelvén, Tallián szavával, „felhívás lett a rációhoz” (Tallián 1983: 47). Nyilvánvaló, hogy a két kolindaváltozat tartalmazta a bartóki *Cantata* üzenetének magvát. Viszont fontosnak tartom több kolinda egymás mellé hozatalát annak bizonyítására, hogy Bartók

számára a kolindák mitikus világa – ismétlem – nem lehetett szabadság-alternatíva, ellenkezőleg, a fiúk által megtestesített hiúság, önzés, elidegenedés, kapzsiság, közöny, érték- és emlékrombolás, a durvaság bűnhődési helye. Kérdezhetném, van-e győztese ennek a fajta szabadságakarásnak? Vagy fájlalnunk kell valakinek a sorsát? A fiaikat elvesztő szülőket, vagy az otthonukat elhagyó fiúkat?

Gondolataimat, szemléletemet tehát elsődlegesen a paraszti pragmatizmus, család- és életvitel vezérli, melyeket szokáskutatásaim során ismerhettem meg.¹

Átok, bűn és bűnhődés

De miről is szólnak a kolindák?

Kilenc fiú balladai sorsáról szólnak, szarvasokká válásuk okainak konvergenciájáról, a gyermek és szülő, gyermek és közösség viszonyának megromlásáról, súlyos és végzetes értékrendzavarról, a hagyományos rend követésének elmulasztásáról.² Mindezek végzetes kimeneteléről. Az ismert kolindaváltozatok ezeknek a problémáknak különböző nézőpontjai. A szarvassá válást előidéző okok közül a leggyakoribb éppen a pragmatikus vonatkozású *apai nevelési feladatok elmulasztása*. (Ezt a megglátásomat hátrább még jobban megvilágítom.) Ez képezi a fiúk részéről a „vadémelés” tárgyát is. „Mert nem oktatta őket / Sem réten kaszálni, / Sem ekével bänni, sem állatokat terelni.” Vagyis két ősi mesterség egyikére sem, csak arra, amit ezek előtt űzött az ember: vadászni. Aztán mégis „Átkot szórt reájuk, Hagyják el a házuk, / Menjenek tova, / Hol fű nő kövéren...”³ Az apai mulasztás ténye a bartóki szöveg kezdő soraiban is jelentkezik: „Nem nevelte őket / Semmi mesterségre, / Szántásra-vetésre, / Ménesterelésre; / Csordaterelésre; / Hanem csak nevelte / Hegyet völgyet jární, / Szarvasra vadászni”. És hogy nagyobb nyomatékot adjon ennek a vádnak, költeménye záró soraiban így fogalmaz: „Nem nevelte

¹ A kolindálás és a *plugușor*-ral (ekécske) való járás a román kalendarisztikus szokások része.

² Megglátásom szerint az ilyenfajta elmulasztás vezetett Kőmíves Kelemen, Manole mester tragédiájához is. Bővebben lásd Balázs 1999a: 79–88.

³ Az idézett sorokat Kiss Jenő fordításaiból kölcsönöztem (Kiss 1971: 63–67).

őket / Semmi mesterségre, / Csak erdőket járni, / Csak vadat vadászni”.⁴ (Kiemelések általam.)

A szarvassá válás érzelmi kiváltója az anyai átok. A fiúkat anyjuk (néhány más erdélyi változat szerint) megátkozta, mert semmibe vettek minden más emberi foglalatosságot, kötődést, szülői intelmet, és folyton csak vadászni, csak vadászni jártak. Mihai Coman is megerősíti ezt a tény: „Néha a szarvassá válást átok váltja ki: az áldozat kilenc évig viseli ezt az álarcot, s csak akkor térhet vissza korábbi állapotába, a természetből a kultúrába (kiemelés általam), csak akkor válhat ismét emberré”.⁵ Az anyai átok (a népi hiedelem szerint a legerősebb átok!) nyomán a fiúk szarvasokká váltak, merthogy a szarvasok lábnyomából itták vizüket. Tallián is számba veszi a kolindakör olyan változatát, melyben „a fiúk a szülők átka következtében változnak szarvassá.” (Tallián 1983: 136)

A szarvassá válásnak társadalmi indítéka is van: „A fiúk metamorfózisra annak tulajdonítható – és itt Coman kiszélesíti az ítéletozók körét –, hogy túlon túl eltávolodtak a falutól, hogy behúzódtak a sötét erdő renginegégebe. Itt tévelyegve elvesztették a visszafelé vezető utat, elnyelte őket az erdő és kisértet-állatokká váltak.” (Tallián 1983: 165) A szarvasodás egy másik társadalmi okát vélelem felfedezni – Pócs Éva egyik tanulmánya alapján (Pócs 2008) – az ingtől, ruhától való megfosztás motívumában, amit (társadalmi) szankcióként értelmezek. Az ing és a ruha „az anyaszült meztelen embert társadalmi lényvé avatja. Az ing tehát az identitás kifejezésének, a társadalmi szerep betöltésének eszköze.” (Pócs 2008: 171) Az ingbe öltöztetés „mint emberré avató, egyben csoportba fogadó rítus” (Papp 1990: 173) ismert a Balkán több helyén.⁶ A jelenség logikájából következik, hogy az ingtől, ruhától való megfosztás – mint szankció – a társadalomból való kizárást, kirekesztést, vagyis a társadalmi státusz visszavonását jelenthette.⁷ Más szóval, regresszív rítus indul el. „Az emberi ruha

⁴ Bartók változata (Pap 1990: 7–9).

⁵ Coman 1986: 164. Hogy a szarvassá válás átok következménye, ezt Papp Gábor is felveti (vö. Papp 1990: 66).

⁶ A magyarság körében a völegény ingét a menyasszony készítette, ami ebben az összefüggésben a befogadás gesztusaként értelmezhető. A keresztiszülők a keresztelendő gyermeket az általuk ajándékozott ingecskében tartották keresztvíz alá. Mind a két esetben – Pócs Éva szerint – az ingkészítést „mondhatni Európa egészén mint új életet kezdő, megteremtő aktusnak” tekinthetjük (Pócs 2008: 178).

⁷ Akitől elhatárolódunk, arra mondjuk, hogy „Nekem se ingem, se gatyám.”

kifordítása [...] eltüntetése a kultúrából való kivetkőzés” jelképe (Pócs 2008: 196). Így lettek az Európa-szerte ismert farkasemberek,⁸ (medveemberek, szarvasemberek stb.). A natúra–kultúra, kultúra–natúra oppozícióját, vagyis a visszaesés bűnét a román kolinda egyik változata egyértelművé teszi: „A mi testünk nem tűr / fonott-szövött inget, / csak leveles ágat, / A mi lábunk nem lép tűzhely hamujába, / csak leveles ágra” (Kiss 1971: 217).

Az anya sorsaggodalmához, egy másik változatban, maga az Isten is felzárkózik, mivel – Kardos Tibor sejtése szerint – már nem tűrhette tovább a fiúk viselkedését (vö. Tallián 1983: 73). Sújtása tehát **erkölcsi-etikai indíttatású** lehet. „Addig mind vadásztak, / Míg a szent Úristen / Változtatta őket⁹ / Kilenc szarvasokká.” (Kiss 1971: 217) A szarvassá válás „külső” kiváltói mellé egy saját magukban gerjesztett, tehát belső erőt is számba vehetünk: „Annyit barangoltak / És addig vadásztak, / Addig-addig, míg nem / Szép hídra találtak, / Csodaszarvas nyomra. / Addig nyomozgattak, / Utat tévesztettek, / Erdő sűrűjében / Szarvasokká lettek...” Más szóval **egy szenvedély rabjai** lettek, mely, mint minden szenvedély, felfalja, elemészt, magához idomítja az embert! Ők maguk olyanná váltak, mint az üldözött vad. József Attila *A csodaszarvas* című versében a magyarságtudat sajátos jelképét fogalmazza meg. A csodaszarvas „eredetileg az őshazát otthagyni kényszerítő nyugtalanság, a vágyálmokat kergető, önpusztító vállalkozás kifejezője” (Páll–Újvári 2001: 100). Az üldözés hiábavalóságát József Attila így foglalja költői sorokba: „Csodaállat, csak elillant, / lombokon át, ha megcsillant. / Csak a nyomát hagyta minden / füves földön, fájó szívben” (József 1987: 367). József Attila képzetében tehát az üldöző (a román kolindák ezek számát a mitikus 9-re emelték) semmivé válik: „Aki hajtja, belepusztul / Asszonyostul, csapatostul” (József 1987: 367). Tallián azt is felveti, hogy „a fiúk vadászszenvedélye valóban bűnnek tűnik, az átváltozás meg büntetésnek” (Tallián 1983: 73). Tehát a szarvasodást több tényező váltotta ki, ezért a fiúk tettét súlyos és több fokozatú büntetés sújtja, aminek kimenetele végzetes is lehet.

⁸ Az ember–vadállat metamorfózis-képzet egyik legelterjedtebb variánsa. A görög mitológia szerint az istenek Lükaón arkadiai királyt kannibalizmusa (vö. a kilenc fiú lankadatlan üldöző szenvedélyével) büntetéséért farkasemberré változtatták. Lásd Páll–Újvári 2001: 141.

⁹ Egy Szeben megyei, 1940-ben gújtott változat szintén Isten művének tartja a fiúk szarvassá változását (vö. Tallián 1983: 73–74).

Az átokról tudni kell – csíkszentdomokosi adataim alapján mondom –, hogy a sorsot/sorsokat érintő átkozódást többnyire hosszas lelki vívódás, mérlegelés váltja ki, tehát kimondása nem mindig spontán cselekvés. Valamilyen állapotnak halmozódnia kell ahhoz, hogy beteljen a pohár, illetve kiömljön a tartalma. A várakozási-türelmi idő realitását, tartamát érzékeltetik az alábbi sorok: „Várja őket anyjuk / Épp kilenc új inggel / És kilenc gatyával / És kilenc kucsmával / Meg kilenc subával /...” (idézi Tallián 1983: 74) És hiába: a hónapokba, talán évekbe került munka gyümölcse nem kell azoknak, akiknek szánta. Kerülendő a vulgáris aktualizálást, ám mégis balladai-bartóki víziót érzek: a székelyföldi – és nem csak – szülők száza, ezrei építik a gyönyörű házakat, az anyák készítik a plafonig rakott perefernumos ágyat, a kelengyével tele rakott szekrényeket, míg a fiúk és leányok idegen földön „vadásznak”, úznak „szellem-szarvasokat”, míg maguk is hozzájuk hasonulnak. Azokkal szemben, akik úgy vélik, hogy a szarvasok átváltozása a szabadság választásának ténye, még azt is elmondom, hogy az átok, legyen bármi tartalma, szándéka, mindig repressziót, romlást, az emberi létben visszaminősülést, szélsőséges esetekben a megcélzott személy(ek) fizikai megsemmisülését akarja elérni. A népi kultúra ilyen értelmű helyzeteiben – szokások, szerelmi csalódások, vagyoni eltulajdonítások, mesék, hiedelmek, rossz viselet, engedetlenség stb. – igen gyakori, sőt kéznél, mi több szájban lévő formula, még a mindennapi konfliktusok esetében is az állattá válás átok útján való elérése. Egy konkrét példája: „Az Isten engedje meg, váljal(ék) varasbékává!”

A vadászat mint ősmesterség, amibe az apjuk beavatta – „... csak nevelte / Hegyet völgyet járni, / Szarvasra vadászni” – anakronisztikussá vált. Ezt csak az anya ismerhette fel. Ő az, aki ösztönösen megérzi a fiaira leselkedő veszedelmet, aki a fiak jövőjéért aggódik, idegeskedik. Az apa és az Úristen csak megelégtették a fiak túlzását. (A fiaiért aggódó anyatípus ismert az irodalomban is: pl. Nyilas Misi, Nica és Mátyás anyja, Móricz Zsigmond, Ion Creangă, Arany János alkotásaiban.) Az átokhoz, mint végsőnek vélt megoldáshoz, csak az „anyó” fordul, megállítandó a végki-fejletet. Erre a bartóki szöveg nem tér ki.

A haza nem térő fiúk utáni fájdalom arra készíti „az apó”-t, mert „Kezdett vágyni rájuk”, hogy karácsony szombatján (!) keresésükre induljon s hazahívja őket, mert „Szép karácsonyestén / Várja őket anyjuk...” Sem a könyörögve hízelgő, sem hízelegve édesgető-hívogató szó, ami Bartók átköltésében így hangzik: „Édes szeretteim, / Kedves gyermekeim,

/ Gyertek, gyertek haza, / Jó anyátok vár már! / Jöjjetek ti vélem / A jó anyátokhoz, / A ti jó anyátok / Várva vár magához”,¹⁰ sem az anyjuk által elkészített fejedelmi ünnepi asztal: „Fáklyafényben asztal / Csupa jó fallattal / S telepoharakkal”¹¹ affektív, vizuális és gasztronómiai ígéret élménye már nem tudja visszatérésre készíteni az időközben lélekben kiürült szarvas-fiúkat. Az „apó” és „anyó” rebegő reménye, melyben titkon hittek, hogy a csak egyetlen élvezetet hajszoló, minden alapvető emberi értéket lelketlenül elhagyó, civilizációs züllésre tért fiúk megmentése a visszatérésük által lehetett volna – füstbe szállt.

Mi több, „a legkedvesebb fiú” az apót megsemmisítő, erőfitogtató szándékával fenyíti meg: „Kedves édesapánk..., / ...téged mi tűzünk / A szarvunk hegyére / És úgy hajigálunk / Téged rétről rétre, / Téged kőről kőre, / Téged hegyről hegyre, / S téged hozzávágunk / Éles kősziklához: / Izzéporrá zúzódasz / Kedves édes apánk”.¹²

Korunk aggasztó társadalmi jelenségeit figyelve a bartóki mű és az alapját képező román kolinda az én értelmezésem szerint azt is sejteti, arra a veszélyre is int, hogy a túlon túl megkésett, elmulasztott korrekció, a humánumból való teljes kivetkőzés, a korábbi kultúrához és civilizációhoz való visszatérés ellehetetlenedését hozza maga után:

„...mi nem megyünk:

Mert a mi szarvunk / Ajtón be nem térhet,

Csak betér az völgyekbe;

A mi karcsú testünk / Gúnyában nem járhat,

Csak járhat az lombok közt;

Karcsú lábunk nem lép / Tűzhely hamujába,

Csak puha avarba;

A mi szájunk többé / Nem iszik pohárból,

*Csak hűvös (tisza) forrásból.*¹³ (Kiemelés általam)

¹⁰ Bartók változata, lásd Pap 1990: 8.

¹¹ Kiss Jenő fordítása.

¹² Bartók változata, lásd Pap 1990: 8. Az eredeti román szöveg Lükő Gábor szó szerinti fordításában: „– Kedves jó apánk, Ne nyilazz te ránk, / Mert ha felveszünk / Sudár szarvunkra / És meghurcolunk / Havasból havasba, / Tetőről tetőre, Szikláról sziklára, / Pozdorjává törsz.” (Lásd Pap 1990: 11)

¹³ Bartók változata. I. m. Az eredeti román szöveg Lükő Gábor szó szerinti fordításában: „– Kedves jó apánk, / Eredj csak haza / Édesanyánkhöz, / Mert a mi szarvunk / nem fér be az ajtón, / Csak a hegyek között, / Mert a mi lábunk / Nem lép hamuba, / Csak az avarba, / A mi ajkacsánk / Nem iszik pohárból, / Csak a forrásból.”

Tehát a hajdani fiúkat egykor ki- és bebocsátó ajtó már alkalmatlan a szarvasok számára (ama szólásmondásunk, hogy „Annak is kinőtt a szarva”, nem a tőlünk elidegenedett, minket lenéző stigmája-e?), a hajdan pohárból ivó emberi száj már képtelen az ilyen edényhez közeledni. Más szóval, a folklóralkotás a mássá válás mítoszát hozza, az elszakadás kínjának érzését. A visszaváltozás lehetetlenségét sugallja. De az elidegenedés nyomasztó tragikumát is. A magukra maradt szülők bánatát, és a kellő választatásra képtelenné vált fiúk tragédiáját, mert nem tudnak már szabadulni az arctalanságra züllesztő szenvedélytől, a korábbi világban pedig már idegenek, otthontalanok, alkalmazkodásra képtelenek. Úgy is fogalmazhatok, hogy a korlátlan szabadság választásának, ha ugyan választásról még ezek után is beszélhetünk, mint korábban említettem, ára van: a vadállattá való visszavedlés. A bűn és bűnhődés, a kettős identitás drámáját súlyosbítja az, hogy külalakra állattá váltak, de emberi tudattal maradtak. Beszélő állatokká lettek! A testük képtelenné teszi a már létrehozott civilizációhoz való visszaigazodást, testi szükségleteik, ösztöneik már nem emberiek, de emberi tudattal, ingerülten válaszolnak az apai hívásra. Egyfelől potenciális vadászsákmány lehetnek, másfelől tudatos apagyilkosok, apa- és anyagalázók.

Ingerültségük egy valamikori lázadásra is visszavezethető, aminek társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti, életmódtörténeti indítékai lehettek, és a családi otthon elhagyásában konkretizálódott.¹⁴ A fiúk egyfelől, az apa másfelől három ősi foglalkozás és életforma megjelenítői, ami a beszélő szarvasok vádjában, a töredékes változatok ellenére is körvonalazódik: 1.) vadászat-gyűjtögetés, 2.) állattartás, 3.) földművelés. „Nem oktatta őket / Disznóórizésre, / Sem nyáj terelésre, / Hanem oktatta erdőbe vadászni” // „Nem oktatta őket sem réten kaszálni, / Sem ekével bänni...”¹⁵ Az emberi felemelkedés évszázados küzdelmeinek, drámáinak lehetnek tanúi e sorok. A szarvassá vált fiúk két mezőgazdasági ágazat megtanulását, illetve annak elmulasztását (!) – állattartás, földművelés – állítják szembe az anakronisztikussá vált, csak vadász apa életmódjával. A fiúk tulajdonképpen a földműves Káin és az állattartó Ábel eszmei rokonai.

¹⁴ A fiúk atyjuktól való elköltözésének motívuma a Hunor és Magyar történetében is fellelhető (vö. Jankovics 2004: 180).

¹⁵ Kiss Jenő fordításai

Beavatásmítosz vagy ballada?

Az emberi állapotváltozás – meglátásom szerint – sem a kolindaszövegek, sem a bartóki változat szerint nem tudatos, nem önszerveződő metamorfózis, hanem átoksújtásnak mint büntetésnek a következménye. Átok súlya alatt lényegültek át a fiúk. És ebben nyilvánvaló, a fentiekkel is összefüggésben, az ok és okozati összefüggés. Akkor viszont nem beavatás: a szövegek nem beavató mítoszok emlékei, mint sokan vélik, hanem az emberi mulasztásról szólnak – egy új történelmi helyzetben új mestersegekre való nevelés elmulasztása –, ami miatt a fiúk „Utat tévesztettek, / Erdő sűrűjében / Szarvasokká lettek”. Az emberi állapotváltozás „egyik legősibb, a primitív népek vallásos-rituális gyakorlatában általánosan elterjedt kifejezése az állattá változás” (Tallián 1983: 127). A kolinda története, bármelyik variánsát is nézzük, nem egyértelműen mitikus emlék, hanem általános érvényű, etnikum fölötti (és ez a nagyszerűsége!) metafora. Ósinek, primitívnek tűnik, mert, Tallián szavával ismétlem, „őstényt” közvetít, őstényt, amit a nagy művészek, a modern művészet mindig felelevenít, mint a szunnyadó parazsat.

Tallián azt vallja, hogy a *Cantata* beavatásmítosz. Csakhogy a beavató szokások, rítusok végkifejlete a folklóralkotások szerint se nem drámai, se nem tragikus. Kivételt képeznek a temetés beavató szertartásai. A valamibe, valahová való befogadás szertartásos, ünnepi rítus. Időzítésük helyhez, alkalomhoz, feltételrendszerhez kötött, közösség által validált és hiteles személyek jelenlétében végrehajtott, egyéni és közösségi konszenzussal elismert. Kérdezem, a kolindákban ki avat be kit? A vadászat régóta folytatott, aztán a fiúk számára szenvedéllyé vált cselekvés, ami a szülők, az Isten, a közösség számára pedig elviselhetetlen életmód. Az anyjuk, apjuk megátkozza, elüldözi otthonról, az Isten szarvasokká változtatja, vagy ők maguktól válnak szenvedélyük rabjaivá. Arról nem beszélve, hogy a kolindákban, a *Cantatában* a „beavatottak” – gyermekek – szembefordulnak a szülőkkel. A nemzedékek közti konfliktus különös görbéje azonosítható a szövegekben, mely a beavatásmítosz teljes tagadása: 1.) Az anya tudatában fokozatosan gyülemelő, halmozódó düh amiatt, hogy fiai szenvedélynek élnek; 2.) A düh átokba fordulása; 3) Az eltűnt fiúk utáni anyai fájdalom, ami karácsony vigíliáján némi reménnyel vegyül: a karácsonyesti asztal ételei, italai, a gyertyafény (fáklák fénye) hangulatának, a hajdani közös együttevésnek mágikus varázsa, vágya hátha hazahozná a

fiúkat; 4.) Mindezekről üzenetvétel, aztán szembesülés az átváltozás visszafordíthatatlan tényével (a mesében ez nem így történt volna!); 5.) A fiúk apaellenes vádjá („Nem oktattál minket...”); 6. A hazahívás, az őshonba való visszatérés megtagadása.

Egy ilyen fajsúlyú, érzelmi hátterű, lelki és dinamikus drámai eseménysor kútfője csakis ballada lehet, családi ballada, amit, elképzelhető, a karácsonyi kolindálás alkalmával kezdtek el mondani. Kétségtelen, okító szándékkal: figyelmeztetni arra, hogy a kétségbeesés lelki válságát már a karácsony sem tudja megváltani, a társadalmi romlást és bomlást visszafordítani. A fiúk család- és családi otthon tagadása, „nem”-ekbe való sűrítése apokaliptikus kiáltó szó. Mai szemmel is nézve, egyenesen tüntetés egy kiforrott társadalmi értékrend ellen. Tallián máshelyt úgy is látja, hogy lázadás az anyajogi társadalom ellen, szembekerülés a női princípiummal (Tallián 1983: 54). Noha ez tudatosságot tételezne fel, amire nincs érv. Anarchikus lépés lenne? Szokáskutatóként úgy látom (a kolindálás is szokás!), hogy a szarvassá válás elmondása tipikus esete a paraszti didaktikának: sohasem volt tételes, hanem példákkal okított. Jézus is igen mély elvi kérdésekre, támadásokra, provokációkra példabeszéddel válaszolt. Nos, a kolindálás is egy alkalom az okításra, annál is inkább, mivel időzáró, időnyitó, vagyis óév, újév tájékán, idején hangzik el, amikor a rossztól való megszabadulás és a tiszta lappal való indulás az ünnep tétje, fogadalma. A sorsfordító szokások rendje, mechanizmusa, a kalendarisztikus szokások mind-mind az egybegyűlés csúcsidei, helyük pedig elsősorban a családi/szülői ház. A paraszti társadalom vehemensen védte a közösségi együvé tartozás eszményét és gyakorlatát. Ellenkezője a széteséshez, káoszhoz vezetett. Ezért alakult ki a sorsfordító szokások, rítusok, erkölcsi normák ellen vétőkkel szembeni szankciórendszer (lásd Balázs 1984). A szarvassá vált fiúk kolinda családvédelmi kolinda, ezért került a családi ünnepkörbe. Szüzsége a családvédelem ideológiája. Minden ünnepnek van ideológiája! A ballada mint elbeszélő folklórkategória szokásába ültetődött át: a kolindások által felkeresett családokban elmesélték egy szétesett család szomorú, balladisztikus történetét. Hasonló szokásra van előzmény a románság körében: a lakodalmi asztalnál a muzikusok hosszú családi balladákat szoktak előadni, melyeket a násznép énekelve követ, csattanójuk pedig jókívánság mondása. Bartók az említett kolindák történetét emelte egyetemes emberi szintre a *Cantatában*. Így született a „Bartóktól átköltött, de motívumaiban lényegileg meg nem változtatott

epikodramatikus folklórszöveg” (Tallián 1983: 49). A román kolindák szövegének paradoxona az, hogy jókívánság gyanánt mondják el/recitálják a pogány-paraszti történetet, bár megrendítő drámáról szólnak. Így, stílusjegyeinél fogva is ballada. Úgy is nevezhetném, hogy antikolinda, hiszen az ilyenkor szokásos jókívánság helyett balladai hangvétellű drámát mondanak el. Keserves emberi sorsot, melyben, Tallián szavaival „az emberi tudat feloldhatatlan ellentmondást észlel a világban való lét szükségessége és a világ ellenségessége között” (Tallián 1983: 173). Bartók zsenialitása itt érhető tetten: az őstényben felfedezi a modern világ, a modern társadalom kebelében kitenyésződő rettenetes veszélyt, amivel szemben, nem tételesen, hisz nagy művész, ellenállásra int. Érzelmi és spirituális intelem: a *Cantatát*, szerintem, akárcsak a balladák sokaságát, mély szomorúság lebegi be az elmulasztott szülői kötelesség, az elvadult, elidegenedett fiúk, a szétesett és távlatok nélküli, gyermeknélküli család, az emberi faj perpetuálódási/reprodukciós folyamatának megszakadása miatt. A kolinda-balladák, Bartók *Cantatája* nyújtotta társadalmi, emberi perspektívája lebontja az ember affektív és erkölcsi személyiségét, lefokozza az embert az ösztönök és individuális érdekek szintjére. A szarvassá vált fiúk emberi-fizikai dimenziói túlnőnek a normális emberi test méretein, és ezzel a folyamattal párhuzamosan eltorzult humánunk is. A test és lélek eszményi összetartozásának egészen groteszk változatát nyújtja.

A szarvassá vált fiúk és a tékozló fiú

Talán egyidősek, és talán egy ilyen összehasonlítás még jobban megvilágítja, hogy Bartók nem menekült a szarvasok világába szabadságért.

A szarvassá vált fiúk és a bibliai tékozló fiú összehasonlításában nem a fiúk fizikuma játszik szerepet, annál inkább erkölcsi magatartásuk, szemléletük, lelkeségük. A szarvassá vált fiúk antonímái a tékozló fiúnak (Lukács 15: 11–32). Míg az elsők pályája az önpusztítás felé tart, ez utóbbit, primer ösztöne – az éhség – és társadalmi lealacsonyodása (disznók mosléka, disznólegeltetés), mocorgó önérzetessége megállítják a romlás útján, és visszatérésre készítetik. A megbocsátás reményével, önszántából tér vissza apja házába. A megbocsátás gesztusa a szarvassá vált fiúk apjának, anyjának lelkében lelki előlegként vibrál, míg a fiúk a hazatérésért már-már könyörgő apának racionálisan indokolják ennek visszautasítását, a

háromszor megismételt tagadó szó – Nem! – nyomatékosításával. A tékozló fiú sorsa egyéni, magaválasztotta sors, és visszafordítható; a szarvasoké kollektív sors, és visszafordíthatatlan. Mind a két kategória dezertőr. Viszont a tékozló fiú eltűnése senkinek nem okoz fájdalmat a családjában, örömet csak a megtérte által hoz. Úgy tekintették, mint aki eltűnt vagy meghalt. A szarvassá vált fiúk eltűnte pedig része lett a szülők mindennapi fájdalmának, megtérésük reménye hiábavaló volt. A magányos eltűnő a megbánás és alázat megjelenítője, a kilenc szarvasfiú pedig a gőgé, lelketlenségé és fenyegetésé. Mind a két kategória kapcsolatba kerül az állatokkal: a tékozló fiú a disznók közé vegyül, de nem eszik meg a disznók, mint a közmondás tartja, talán azért, mert ennek veszélyét idejében felismeri. A vadászó fiúkat viszont felfalja a szarvasüldözés szenvedélye, mert szenvedélyfüggővé váltak. A szóbeli rábeszélés sem érzelmileg, sem spirituálisan nem hatott. A tékozló fiú ellenben maga jött rá a családból való kiszakadás meggondolatlanságának vétkére: önkéntesen és mély, ismételt alázattal, megbánással tért vissza atyja házához. „Atyám vétkeztem az ég ellen és te ellened; és nem vagyok immár méltó, hogy a te fiadnak hívattassam.” (Lukács 15: 11–32) Az apák, az érzelmi mediátorok találkozására szintén ellentétes: „... téged mi tűzünk / A szarvunk hegyére...”// „Hozzátok ki a legszebb ruhát, és adjátok fel rá...” A szarvas fiúk „ruházata” marad állati, az állati sorsra jutott tékozló fiú ruhája pedig társadalmi rangot megjelenítő emberi.

Szarvas-fiúk és a 9-es szám

Pócs Éva egyik tanulmányában¹⁶ kirekesztett élőkről, kettős lényekről beszél, akik „már életükben jellegzetes kettős, illetve átmeneti lények voltak, kettős, ember és démon vagy *ember és állat alakváltozataik voltak*, és azáltal *két világban, a kultúra és natúra* (kiemelések általam), vagy a nappal és éjszaka emberi és démoni, halotti világában egyaránt otthonosak lehettek. Jellegzetes státus nélküli élők [...] törvénytelen kapcsolatából, harmadik, hetedik vagy *kilencedik* gyerekként születtek (kiemelés általam). Születésük hiedelmeit általában az osztályozatlanság,

¹⁶ A tanulmány a Scientia Könyvkiadó *Sorsfordító rítusok* című tanulmánykötetében lesz majd olvasható.

csoportonkívüliség, időnkívüliség, létszámfelettség szimbolikája veszi körül (ide tartozik a születésükkel kapcsolatos hármas, hetes, kilences szám).” Pócs Éva a kirekesztettség más változatait is szóba hozza: „Más hiedelmek szerint anyai átok taszította ki őket a családból, egyházi kiátkozásban részesültek, kitett gyerekek voltak, száműzték őket falujukból (például varázslás, boszorkányság büntetéseképpen), és így tovább; vagy pedig nem részesültek a keresztségben. A kirekesztéssel elvesztik csoport-identitásukat, az átok, kiátkozás, száműzetés mágikus és jogi manőverei a szimbolikus halál állapotába juttatják őket. Az ilyenek a családra, közösségre veszélyt hozó lényeknek számítottak. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy csíkszentdomokosi szokás szerint a csecsemőt születése után 2–3 napra megkeresztelték, „mert pogánnyal nem lehet egy föld alatt élni [...], mert a gonosznak hatalma van a megkereszteletlen gyermekeken¹⁷, ...a megkereszteletlen gyermek csak idegen.”¹⁸)

„Ezért – idézem tovább Pócs Évát – velük kapcsolatban is ismertek bizonyos, státusnélküliségüket megszüntető beavató rítusok, amelyek szerepe szinte azonos a halál utáni, pótlólagos átmeneti rítusokkal. E rítusokkal a státus nélküli élőket avatják be az emberi közösségbe, a kultúrába, és ezek az emberré avató rítusok megelőzik azt, hogy társadalmon kívüli, marginális helyzetükből démonként támadjanak saját közösségükre.” Pócs Éva számos kelet-európai példát említ arra, hogy az idegen föld a saját otthonhoz képest már kvázi-másvilág, amely nem emberek, hanem démonok lakóhelye.”

Az eddigiek során többször utaltam a szarvas-fiúk megváltozott státúsára, arra, hogy kettős lények: állatok, de beszélő állatok, emberi reflexekkel, gondolkodó képességgel rendelkeznek. A szarvassá válás indítékait is számba vettem. Most ezek jegyzékét gyarapítom, Pócs Éva tanulmányában talált néhány hiedelem alapján, hiedelem fogantatású, feltételezhető okkal.

A kilencedik gyermek létszámfelettségének szimbolikája izgat a leginkább.¹⁹ A kolindabeli fiúk is kilencen születtek, már élükben két világban

¹⁷ „A keresztelő már első, 3. századi értelmezése szerint is ördögűző rítus.” (lásd Pócs 2002: 65).

¹⁸ Bővebben lásd Balázs 1999: 227–229.

¹⁹ A görög mitológiában az egyik leggyakrabban előforduló numerikus szimbólum. A 8+1 modell szerint a meghaladást jelenti a 8-al szemben, ami a teljesség jelentését hordozza (lásd Páll–Újvári 2001: 274).

éltek – az otthoni, szülői világban és az erdő világában. Viselkedésük, oktalan elkülönülésük mindenki számára terhessé vált, kialakult körülöttük egy szellemi-lelki „kritikus tömeg”, ami oda vezetett, hogy apjuk, anyjuk „átkot szórt reájuk”, addig mind vadásztak, „míg a szent Úristen / Váloztatta őket / Kilenc szarvasokká”. Tehát családi, egyházi kiátkozásban részesültek. Társadalmi vétkük csomagja tetőződött azzal, hogy a legkisebb, aki éppen megszólal, és szembe száll az apjukkal, kilencediknek született. A vétkük közösségi, vagyis csoport vétek, és ha a népi igazságszemléletet vesszük alapul, akkor egynek a vétkéért a többi is bűnhődik. A kolindákban és a *Cantatában* ez történik.

És még valami. Korábban idéztem Jankovics véleményét, mely szerint a szarvaság halált is jelent. „Szimbolikus halált” – erősítem gondolatomat Pócs Éva meglátásával. Közismert, hogy a népi hiedelem szerint minden rossz jóra fordítható megfelelő mágikus rítussal. Nos, itt a rossz az a fiúk státusnélküliségében látom, ami elsősorban a család és a közösség számára rossz. A szarvas-fiúk visszafordításának, közösségi visszanyerésének elsődleges szimbolikus helye a család, kezdeményezője az anya. Visszaavató rituális eszköze a karácsonyesti pompás asztal lett volna. A mágikus próbálkozás kudarcot vallott: a fiúk démonokként éltek, és démonokként haltak meg. Ezt a véget kellett volna visszafordítani!

Szarvas-fiúk és vénlegények

Tovább bontom a szálát a szarvassá (állattá) válás társadalmi veszélyének irányában. Korábban már tettem célzást erre a szarvas-fiúk egyenműsége kapcsán is. Tallián Tibor könyvét olvasva döbbenettel tapasztaltam nézetazonosságunkat. Ő a szarvas-fiúkat „fiatal, nőtlen legények »mitikus« számú tagból álló csoportjának” nevezi, amely elvonul az erdőbe, elhatárolja magát a faluközösségtől..., s olyannyira zártközösséget alkot..., hogy bárkit, aki meglesné őket – legyen bár az saját édesapjuk –, tréfaszámba egyáltalán nem menő fenyegetésekkel űz el az erdő titkos helyéről...” Elkülönülésük nem csak a külsejükben, szenvedélyükben mutatkozik meg, hanem táplálkozási, italozási szokásaikban is. „Az sincs kizárva – reflektál Tallián –, hogy a szarvas-legényeket a mindennapok anyagi asztalától elcsábító, valósággal megrészegető ital »tisztasága« kététes; annak a mأمornak, ami a legényeket oly kötetlenné, gátlástalanná,

fenyegetővé, egyszóval »szabaddá« (állativá) teszi, nem forrásvíz a kiváltója!” (Tallián 1983: 113)

Számomra, aki négy évtizede kutatja a paraszti társadalom, sajátosan Csíkszentdomokos sorsfordító szokásait, nem jelent nehézséget a „fiatal, nőtlen legények »mitikus« számú tagból álló csoportjának” metaforikus jelentését megfejtetni.²⁰ A vénlegényekről van szó, a valóban nőtlen, de öregező férfiakra, akikről családalapítást nem remél senki, esetleg egy-két társadalmilag, fizikailag elesett nőszemélyt vigasztalnak, akik titkos utakon keresik, ha netán hajtaná, nemi ösztönük kielégítését, akik nevét nem viseli gyermek, akik a közösség periferiájára sodródnak, majd a korcsmában, bárókban, korunk sötét erdeiben külön verődve italoznak, nem tartoznak sem a legény, sem a házasemberek társadalmába, alkohol (kábitószer) függővé válnak, akárcsak szarvasfüggővé váltak a csak szarvast üldöző kolindabeli fiúk. Ők azok, akik a szülők bánatára élnek, akik a szülőket, ha inteni merészelnék őket, durva szavakkal illetik, testileg nem ritkán bántalmazzák. Az italtra, rendetlen táplálkozásra való pénzt, élelmiszert nem ritkán otthonról lopják el, aztán gátlástalanná, fenyegetővé, agresszívvá, más szóval, „szabaddá” (korunk napi bűncselekmény lajstromán szereplő tettek) válnak.

Néhány csíkszentdomokosi adatközlőm vallomása konkretizálja általánosításaimat. Össeillesztésükkel egyértelműen kirajzolódik a vénlegény társadalmi-morális portréja, illetve a szarvas-fiúkkal való megegyezés/megfelelőség (korrespondencia):

A vénlegény pedig elmenyen s iszik, s akkor a szülők még külön es teszük. Met a szülőket az ilyen zavarja. Lemondnak róla: „Többet nem törődünk veled”. A szülők sokat szenvednek a vénlegény fiútól. Megverik a szülőt, hogy adjon nekik pénzt italtra. Rettegnek. Pedig a szülő, ha eccer felnövelte, többet má nem köteles adni. (Nő 80 éves)

...az édesanyja még nem es szusszanhat mellette: a fia csúfondárosan beszél vele... Tegezi az anyját, de csúnyán beszél vele részegen. „Neked kellett, hogy ilyen fiad legyen!” Mikor részeg, erősen durva az anyjával. (Nő 69)

Hogy milyen társaságba járnak ezek a vénlegények, az Isten mentsen! Gyűlnek esze s isznak, mennek tovább, s amit szereznek, mind elposcsékolják, megiggyák. Ha családot alapítanának annak idején, valamitől vissza vonulnának. (Nő 75)

²⁰ Lásd a *Bábakalács* című tanulmányt (Balázs 1998).

Így hallom, s látom, s tapasztalom, hogy vannak ilyen megöregedett legények, de azok es minnyá-minnyá olyan helyt kambacsolnak, hogy csak meglássák őket. Itt ehejt van egy asszon, szereti erőst az italt, s azért meghagyja nekik. Olyan legények járnak oda, hogy családja kéne rég legyen. Viszi a pálinkát, s ott hál. S hanem megfizeti jól, ahol meghagyják. (Férfi 70)

A vénlegény kivonta mindenünnen magát. Nem társadalmi ember: úgy vissza van vonulva, met lássa azt, hogy nem társalognak vele. Nem es menyen fiatalság közi se. Házasemberekkel se járhat. A boltból veszen egy félliter pálinkát, s otthon magába megigya, menyen munkába s jó a munkából, s ennyi az egész. Az anyja mos rea. (Férfi 78)

A vénlegénytől a fiatalok húzódnak. Hiába, hogy „Gyertek, veszek egy liter bort!” „Veszünk mü kettőt!” – azt válaszolják. S mennek külön. Az öreg legényekkel nem tárgyálnak. Nem talál a beszédjek. (Férfi 75)

A vénlegény nem ad az öltözetére. Jól van neki úgy, ahogy van: egyszerűen. Van olyan, hogy jól megrészegeedik, s ott höngörög elé s hátra a sánca, s ott hagyja mindenki, s mikor magához tér, hazamenyen. Ezek többet isznak. El-elkeserednek. (Nő 80)

Van, amelyik felakasztja magát. Én egynek megmondtam: olyan felesleges valaki lész, amikor még telik az idő, akire senkinek szüksége nincs. S nem lesz! Ezt ő észrevette ezelőtt három évvel, s egy szép nap felakasztotta magát.²¹ (Nő 75)

A vénlegények/szarvas-fiúk többszörösen vétének: a társadalmi együttélés normái ellen, a szülők ellen, saját társadalmi érvényesülésük ellen. Vétküket nem jegyzi törvényszéki végzésekből, nem sújtják paragrafusokkal, mivel az önpusztítás nem minősül bűncselekménynek.

Többen felvetették, hogy Bartók miért választotta művéhez a román kolindákat. Tallián megkockáztatja azt a véleményt, hogy talán ebben találta meg korának szkizofrén állapotát. „Ötvenévesen már egyre inkább érzi az ideálok megvalósításának képtelenségét, az ambivalenciát, »a profán létezés kudarcát«. Ezért oly fontos, hogy a *Cantata Profana* történetének kétemberi pólusa van, amelyek egyneműek és egyenrangúak, azaz nem az én és a világ ellentétét fejezik ki, hanem az én meghasonlását. Az

²¹ Bővebben lásd Balázs 2010: 630–639.

erdőben eltűnő ifjú szarvasok és a visszamaradó apa: mindkettő maga Bartók; a mű összhatása végül ezért tragikus” (Tallián 1983: 137).

Vajon a szarvassá vált fiúk nem mi vagyunk-e? Vajon az apa nem mi vagyunk-e? Bartók és a karácsonyi kolindák nem minket féltenek, figyelmeztetnek eme állapot elkerülésére? Bartók egy őstényben – az ember állattá válásában – nem korunk emberi romlását fedezi-e fel?

Szakirodalom

BALÁZS Lajos

1994 Új falu – új szokások. *Korunk XLIII.* (10) 763–767.

1998 Bábakalács. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–132.

1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

COMAN, Mihai

1986 *Mitologie populare românească.* Editura Minerva, București

JANKOVICS Marcell

1998 *A fa mitológiája.* Csokonai Kiadó, Debrecen

2004 *A Szarvas könyve.* Csokonai Kiadó, Debrecen

JÓZSEF Attila

1987 *Minden verse és versfordítása.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

KISS Jenő, fordította

1971 *Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák.* Kriterion Kiadó, Bukarest

PÁLL József – ÚJVÁRI Edit (szerk.)

2001 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.* Balassi Kiadó, Budapest, 170–208.

PAP Gábor

1990 *Csak tiszta forrásból. Adalékok Bartók Cantata Profanájának értelmezéséhez.* Mandátum Kiadó, Budapest

PÓCS Éva

2008 Ing, palást és meztelenség. In: Uő. (szerk.): *Tárgy, jel, jelentés.* L' Harmattan Kiadó, Budapest

TALLIÁN Tibor

1983 *Cantata profana – az átmenet mítosza.* Magvető Kiadó, Budapest

Kilenc legénye csíkszentdomokosi apónak, anyónak is született, akik tagadásai a kolinda-, Cantatabeli szarvassá vált fiúknak. (Fotó: Balázs Lajos)

Rezumate

Keszeg Vilmos

Procesul verbal din 16 aprilie 1942 al Facultății de Litere, Universitatea Ferenc József din Cluj

În urma plecării lui Viski Károly de la universitatea din Cluj, catedra de etnografie a rămas neocupată. În anul 1942 șase etnografi și-au dat concursul pentru postul respectiv (Marót Károly, Barta Károly, Bálint Sándor, Gunda Béla, Karsai Géza, Cs. Sebestyén Károly). Consiliul universitar al facultății analizează în detaliu opera celor șase candidați, iar la urmă decide ca postul să nu fie împlinit de nici unul dintre aceștia, ci să se apeleze la un profesor suplinitor.

Zakariás Erzsébet

Arhiva de Folclor a Academiei Române din Cluj.

Istoric și structură

Lucrarea prezintă istoria și structura Arhivei de Folclor a Academiei Române. Autorul urmărește oferirea unui răspuns la întrebarea de ce și în ce măsură se poate considera filiala din Cluj a Institutului de Folclor din București, înființată în anul 1949, drept instituție succesoare a Arhivei de Folclor înființată de Ion Mușlea în 1930. Lucrarea trece în revistă activitatea de câteva decenii a Arhivei, cu accent pe culegerile de folclor maghiar.

Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária

Importanța publicațiilor tipografiei și editurii Minerva (1920–1948)

În perioada interbelică, adică în primele două decenii a condiției minoritare a maghiarilor din Transilvania, și chiar până în anul 1948, Minerva S.A. din Cluj a contribuit decisiv la dezvoltarea educației, jurnalismului, literaturii, științei și artei maghiare. Autorii prezintă detaliat activitatea și capacitatea de producție a acestei instituții, accentuând rolul ei de „atelier de creare a valorilor”, precum și importanța ei în publicarea manualelor în limba maghiară, respectiv răspândirea literaturii și a culturii maghiare transilvănene.

Dávid Gyula

O nouă eră în editarea etnografică maghiară din România (Primii ani ai Editurii Kriterion)

Autorul prezintă file din istoria impresionantă a Editurii Kriterion, subliniind concepția și planul inițial de editare cu privire la răspândirea și popularizarea literaturii și culturii maghiare. Conform cercetărilor autorului, planul de editare al primului an (1969) a inclus nu mai puțin de 11 titluri de etnografie, care însă nu s-au materializat așa cum s-a dorit la momentul respectiv. Condițiile și restricțiile schimbătoare, instituția cenzurii și celelalte elemente specifice ale vremii au îngreunat tot mai mult apariția lucrărilor. Totuși, șirul de lucrări etnografice apărute ne arată că Kriterion a fost un forum deosebit de afirmare a etnografiei, monografiile și lucrările de specialitate apărute fiind titluri de bază în orice demers etnografic actual.

Vida Tekei Erika

Publicațiile etnografice ale Editurii Mentor (1996–2010)

În prima parte lucrarea de față prezintă pe scurt istoria editării lucrărilor etnografice maghiare din ultimii o sută de ani. După aceea face o prezentare a publicațiilor etnografice ale Editurii Mentor din Târgu Mureș dintre anii 1996 și 2010, ceea ce reprezintă un număr de 47 de volume, unele încadrate în diverse colecții sau serii. Lucrarea este o contribuție la istoria culturală și științifică a unei ere. Scoate la lumină strategiile schimbătoare ale reprezentărilor textuale a societății, respectiv unele probleme actuale ale editării lucrărilor științifice, totodată subliniază puterea reprezentărilor, puterea și răspunderea instituțiilor și indivizilor situate în anumite poziții sociale.

Eleonora Sava

Cercul Studentesc de Folclor al Facultății de Litere.

Istoric, metodologie, arhivă

Articolul de față prezintă activitatea Cercului Studentesc de Folclor de la Facultatea de Litere a Universității Babeș–Bolyai, având în vedere metodologia utilizată de cercetători pe teren. Înființat în 1956, Cercul oferă o imagine a practicii etnologice în România comunistă și în primii ani de după căderea acestui regim, interval care marchează schimbări metodologice importante: de la concepția statică asupra folclorului–obiect artistic, la o concepție dinamică asupra culturii folclorice. Studiul analizează tranziția dinspre folcloristică spre etnologia modernă, pe parcursul a aproximativ 50 de ani de viață ai Cercului.

Asztalos Enikő

Istoria de 18 ani a cursului de etnografie al Universității Populare Târgu Mureș

Lucrarea de față prezintă istoricul cursului de etnografie organizat la Universitatea Populară din Târgu Mureș, o instituție care activează din 1962. Cursul în sine a funcționat între anii 1993–2011. A fost singurul curs din țară, care a asigurat o diplomă de stat de studii superioare în etnografie. Cursurile lui Asztalos Enikő și diploma asigurată de Ministerul Educației a facilitat munca multora: cursanții au avut posibilitatea de a forma muzee locale, de a organiza cursuri de dans popular, de ași asigura brevete de meșter popular, de a organiza expoziții, de ași vinde produsele. Cursul a fost foarte popular și în rândul intelectualilor, căci între absolvenți regăsim pedagogi, preoți, muzeologi, restauratori, ziariști, actori și mulți alții.

Keszeg Vilmos

Culegerile de folclor ale lui Borbély Sándor în zona Arieșului la sfârșitul secolului 19

În 1892 săptămânalul turdean *Aranyosvidék* (1891–1940) a făcut public un concurs de culegeri etnografice. La concursul respectiv au sosit șase lucrări. Primele două locuri au fost ocupate de același concurent, Borbély Sándor (1866–1963). Lucrarea de față urmărește modul în care un ziar poate să fixeze discursul despre tradiții și culegerea tradițiilor în viața unui oraș și a unei comunități, respectiv prezintă lucrările câștigătoare și activitatea folclorică a lui Borbély Sándor.

Olosz Katalin

Culegerile de balade populare ale lui Viski Károly de la începutul secolului 20

Studiul prezintă un culegător al cărui nume are o rezonanță considerabilă în literatura etnografică, dar care nu este cunoscut ca un culegător de balade populare. Etnograful de seamă al secolului 20 a adunat în timpul tinereței (în anii studenției din Cluj și în anii petrecuți la Odorheiu-Secuiesc) o serie de balade populare care, în majoritatea lor au rămas inedite. Lucrarea insistă asupra istoriei de constituire a acestei colecții.

Tánczos Vilmos

Relațiile și studiile bucureștene ale lui Lükő Gábor (1931–1933)

Lükő Gábor (1909–2001) este unul dintre cei mai importanți cercetători ai folclorului maghiar din secolul 20. Între anii 1931–1933 a studiat la Universitatea din București, unde a avut relații strânse cu institutul de etnomuzicologie fondat de Constantin Brăiloiu (Arhiva de Folclor a Societății Compozitorilor Români), precum și cu cercetările de sociologie rurală, cu metoda monografică aplicată de școala lui Dimitrie Gusti. Studiul bazat pe diferite surse editate și încă needitate prezintă relațiile lui Gábor Lükő cu acești savanți români.

Salamon Márton László

Legăturile dintre școala de sociologie a lui Dimitrie Gusti și gruparea *Erdélyi Fiatalok* (prin prisma revistei *Sociologie Românească*)

Populația maghiară din Transilvania, nevoită să accepte după primul război mondial statutul de minoritate etnică, a avut nevoie de timp pentru a se adapta la noua stare de fapt, pe care inițial a considerat-o ca fiind una extrem de dureroasă, dar vremelnică. Abia pe la sfârșitul anilor 1920, o nouă generație de intelectuali a formulat necesitatea de a se confrunța cu realitățile vremii și a construi idealuri noi. O grupare a acestei generații a fost grupul tinerilor intelectuali din jurul revistei *Erdélyi Fiatalok* (Tinerii Ardeleni), care a apărut în Cluj între 1930 și 1940. Redactorii revistei erau tineri studenți și absolvenți maghiari ai universităților clujene, cu preocupări intense pentru satul maghiar transilvănean, a cărei cercetare științifică o considerau imperios necesară. În acest context, ei au stabilit legături cu școala sociologică de la București a profesorului Dimitrie Gusti, cunoscând și apreciind activitatea acestuia, din care au ajuns să se inspire.

Kürti László

Timp, teren și descriere:

Cercetători ai regiunii Călata și comparația nunților

Studiul de față este o rezumare critică de istoria cercetării și de antropologie a nunților din regiunea Călata în secolele 19–20. Totodată este un omagiu adus operei marelui savant Nagy Jenő (1916–1996). Lingvistul și dialectologul a efectuat cercetări ample la Văleni, județul Cluj, între anii 1935 și 1937, realizând o descriere determinantă a nunții locale mai ales

din punct de vedere lingvistic. Lucrarea de față oferă o comparație a datelor culese de către Nagy și predecesorii săi (Jankó, Gyarmathyné), dar și cele culese de către etnografi la mijlocul–sfârșitul secolului 20, cu informațiile și cercetările proprii (Inucu, Jebucu). Analiza nu numai că aduce la iveală noi informații, dar atrage atenția asupra schimbării textelor și a obiceiurilor, accentuând inexactitățile și paradoxurile care rezultă din circumstanțele culegerii.

Viga Gyula

Gunda Béla și migrații Europei Carpatice

Lucrarea de față are ca subiect topicul determinant al concepției științifice a savantului de renume european, Gunda Béla (1911–1994), adică rolul de transmitător al culturii al migrațiilor și a călătorilor. În percepția lui Gunda diferitele migrații și grupuri migratoare au avut un rol determinant în răspândirea bunurilor culturale, el cercetând activitatea acestora începând cu migrarea timpurie a popoarelor indoeuropene până la migrațiile noi din a doua parte a secolului 20. A arătat că modul lor specific de trai a influențat propria societate și cultură. A considerat că migrațiile și legăturile populare rezultate sunt cele mai importante caracteristici în istoria și cultura popoarelor Europei Carpatice.

Gatti Beáta

Sántha Alajos și opera sa în contextul cercetării secuilor din Bucovina

Sántha Alajos (Țibeni, 1914 –) a devenit cunoscut în primul rând lucrării sale monografice intitulate *Bukovinai magyarok (Maghiarii din Bucovina)* din 1942, lucrare care a devenit emblematică în rândul celor interesați de istoria și etnografia acestui grup. În lucrarea de față autoarea oferă o prezentare a acestei personalități și opera sa, totul într-un context de istorie a cercetării.

Albert Ernő

Faragó József (1922–2004)

Autorul oferă o biografie detaliată a marelui etnograf, care în a doua parte a secolului 20 a avut un rol determinant în dezvoltarea folcloristicii maghiare, în culegerea și editarea materialelor folcloristice. Din 1941 Faragó József a publicat nu mai puțin de șapte sute de lucrări, recenzii, critici în

reviste interne și internaționale, și are cel puțin optzeci de cărți apărute privind cele mai diverse aspecte ale folcloristicii. Autorul a adunat laolaltă date, informații răspândite în reviste, manuscrise, arhive, prezentând anii liceului, a studenției și bineînțeles cariera sa de etnograf, de cercetător al Arhivei de Folclor din Cluj.

Balázs Lajos

Bartók nu evadează! Viziunea apocaliptică a globalizării în *Cantata Profana*

Lucrarea este o polemie cu acele concepții după care opera muzicală a lui Bartók Béla, *Cantata Profana*, inspirată de două colinde românești din Transilvania ar fi un act de evadare din lumea murdară a forței și din cea de înjosire a omenescului, în lumea curată a primitivismului și a libertății inițiale. Analizând mai multe variante de colinde pe tema metamorfozării celor nouă fii în cerbi și pagini consacrate acestei teme ale analiștilor, autorul studiului neagă afirmațiile de mai sus, dezvăluind eroarea opiniei după care colindele ar fi niște mituri de trecere și afirmă răspicat contrariul: Bartók pornind de la nucleul ancestral al colindelor, în destinul celor nouă fii descoperă și ne proiectează viziunea sa tragică privind destinul omenirii secolelor XX–XXI-lea. Autorul Cantatei este profund îngrijorat de această perspectivă, mesajul său este zguduitor.

Abstracts

Keszeg Vilmos

The Report from April 16th 1942 by the Faculty of Letters of Ferenc József University in Cluj

After the departure of Viski Károly from the university of Cluj, the department of ethnography remained unfilled. In 1942 there were six ethnographers sending applications for this position (Marót Károly, Barta Károly, Bálint Sándor, Gunda Béla, Karsai Géza, Cs. Sebestyén Károly). The council of the faculty elaborated a profound analysis of the applicants' works, but at the end gave up the idea of fulfilling the position, and decided to call for a supply professor.

Zakariás Erzsébet

The Folklore Archive of the Romanian Academy in Cluj. History and structure

The paper presents the history and structure of the Folklore Archive of the Romanian Academy of Sciences. The authors seeks to offer an answer to the question why and in what way can the Cluj Branch of the Folklore Institute in Bucharest, established in 1949, be considered a successor institution of the Folklore Archive, created by Ion Muşlea in 1930. The paper lists the activities carried out by the Archive during the past decades, with special focus on the collections targeting the Hungarian folklore.

Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária

The Importance of the Publications of Minerva Publishing (1920–1948)

In the interwar period, that is in the first two decades of Hungarian minority condition, and even up to 1948, Minerva PLC contributed in a decisive way to the development of Hungarian education, journalism, literature, science and arts. The authors offer a detailed presentation of the activity and capacity of this institution, outlining its role as a “value creating workshop”, as well as its importance in publishing Hungarian textbooks, and propagating Transylvanian Hungarian literature and culture.

Dávid Gyula

A New Era in the Edition of Hungarian Ethnography in Romania (The First Years of Kriterion Publishing)

The author presents some pages from the impressive history of Kriterion Publishing, outlining the initial concept and editing plan regarding the propagation of Hungarian literature and culture. According to his research, the editing plan of the first year (1969) included no less than 11 ethnographic titles, which couldn't be realized as it was previously imagined. The changing conditions and regulations, the institution of censorship, and other specific elements of those times encumbered the editing of the mentioned works. However, through the years, the long list of ethnographic works shows how Kriterion was able to be a great forum for the affirmation of ethnography, as the monographs and other scientific works are the basis for any contemporary ethnographic research.

Vida Tekei Erika

The Ethnographic Publications of Mentor Publishing – 1996–2010

In the first part of the paper the author offers a brief history of the Hungarian editing in Romania in the last hundred years. Then she presents the ethnographic publications of Mentor Publishing between 1996 and 2010, a list of 47 volumes included in several series. The paper is a contribution to the cultural and scientific history of an era. Regarding the ethnographic publications, it focuses on the changing strategies of society's textual representation, it reflects on some actual issues of scientific editing, and on the power of representation, respectively on the power and responsibility of institutions and socially positioned individuals (authors, professors, professionals).

Eleonora Sava

The Folklore Circle of the Students of the Faculty of Letters. History, Methodology, Archive

The present paper presents the activity of the Folklore Circle of Students, a circle formed within the Faculty of Letters of Babeş–Bolyai University in Cluj-Napoca. The author focuses especially on the methodology used during fieldwork. Formed in 1956, the circle offers an image of ethnographic

practice in communist Romania and in the first years after the fall of communism, a period which witnessed important methodological changes: from the static concept of folklore – piece of art, to a dynamic folkloristic culture. This paper analyzes the transition from folkloristics to modern ethnology.

Asztalos Enikő

The 18 Years History of the Course of Ethnography at the Târgu Mureş Popular University

The present study offers an insight to the course of ethnography organized at the Popular University, an institution which functions from 1962. The course itself was active between 1993 and 2011, being the only one offering a state diploma in university education regarding ethnography. The presentations of the author and the diploma given by the Ministry of Education helped many people in their activity, as the attendees were able to organize local museums, to teach folk dance, to manufacture different goods, to organize exhibitions and to commercialize their products. The course was popular among intelligentsia, as pedagogues, priests, museologists, actors and many more were delighted by it.

Keszeg Vilmos

The Folklore Collection of Borbély Sándor in 19th Century Arieş Region

The *Aranyosvidék* (1891–1940) weekly journal in Turda made public a competition in 1892 regarding ethnographic collecting. Six papers arrived as a result. The first two places were given to the same author, Borbély Sándor (1866–1963). The present paper follows how a weekly newspaper can consolidate in a town and in a region the discourse on tradition and collecting tradition, and presents the nominated works and the folkloristic activity of Borbély Sándor.

Olosz Katalin

The Collections of Folk Ballads by Viski Károly at the Beginning of the 20th Century

The study presents a collector who has an outstanding name within the ethnographic literature, but who is not known at all as a collector of folk ballads. The renowned ethnographer of the 20th century had collected

during his youth (during his student years in Cluj and the following years spent at Odorheiu Secuiesc) a series of folk ballads, the majority of which have remained unpublished. The present study insists on the history of the making of such a collection.

Tánczos Vilmos

**Lükő Gábor's Bucharest Period:
Academic Studies and Acquaintances (1931–1933)**

Lükő Gábor (1909–2001) is one of the most important researchers of Hungarian folklore. Between 1931–1933 during his stay in Bucharest he was close contact with two Romanian institutions of European importance at that time: the institute of ethnomusicology supervised by Constantin Brăiloiu (The Folklore Archive of the Society of Romanian Composers – Arhiva de Folclor a Societății Compozitorilor Români) and the school of monographic sociology researches lead by Dimitrie Gusti. Based on various historical source documents the article presents the connections Lükő Gábor had with these above named two institutions.

Salamon Márton László

**The Relations between Dimitrie Gusti's Sociology School
in Bucharest and the Erdélyi Fiatalok Group
(Seen through *Sociologie Românească* Magazine)**

The Hungarians living in Transylvania, who had to accept, after World War I, the status of ethnic minority, needed time to adapt to the new state of affairs, which they saw, at first, as extremely painful, but temporary. It was only towards the end of the 1920s that a new generation of intellectuals firmly formulated the need to confront the new realities and to build new ideals. Leading representatives of this generation were the young intellectuals grouped around the periodical *Erdélyi Fiatalok* (*The Transylvanian Youth*), published in Cluj between 1930 and 1940. The magazine was written by students and young graduates of the Cluj universities, highly interested in Transylvania's Hungarian villages, the scientific study of which they saw as imperative. In this context, they established scientific cooperation links with professor Dimitrie Gusti's sociology school in Bucharest, whose research they held in high esteem.

Kürti László

Time, Space, Description. Researchers of Călata and the Comparison of Wedding Tradition

The author offers a critical anthropological and historical study of the wedding customs in the region in the 19th and 20th centuries. It is also homage to Nagy Jenő (1916–1996), a scholar who lived and worked in Cluj-Napoca. Working as a linguist and language dialect researcher, Nagy conducted fieldwork between 1935–1937 in Văleni specifically looking at the wedding customs and best man speeches. In this analysis, Nagy's description is juxtaposed to those of Nagy's predecessors (Jankó, Gyarmathyné) as well as ethnographers' working at the mid-to-late 20th century together with those of the author from two Călata region settlements (Inucu, Jebucu). The study not only has fresh insights and material from the region, it also concludes with the important consideration concerning the actual time of the fieldwork was carried and its changing contexts which may result in contradictions as well as minor inaccuracies.

Viga Gyula

Gunda Béla and the Migrants of Carpathian Europe

The present study deals with the central concept of the scientific view of Gunda Béla (1911–1994), a scholar of a European renown: the culture-mediating role of migrants and migrations. In Gunda's concept, different migrations had a huge impact on the distribution of cultural goods, thus he studied their activity starting with early Indo-European populations and up to the new migrations from the second part of the 20th century. He pointed out that their specific way of life influenced the society and culture of the migrants. He considered that migrations and the resulted relations were the most specific characteristic in the history and culture of the nations of Carpathian Europe.

Gatti Beáta

Sántha Alajos and his Works in the Context of the Research on the Szeklers from Bukovina

The name of Sántha Alajos (Tibeni, 1914 –) is known through his summing, emblematic book, *Bukovinai magyarok (Hungarians of Bukovina, 1942)* in the circle of the Szeklers from Bukovina and others, who are interested in the history, ethnology of this ethnic group. In the present

study the author presents the biography and the works of the multi-faceted theologian, educator and writer, in the context of the research-story of the Szeklers from Bukovina.

Albert Ernő

Faragó József (1922–2004)

The author offers a complete biography of the renown scholar, Faragó József, who had a determining role in the Hungarian folkloristics in Romania in the second part of the 20th century, concerning both collecting and publishing. Since 1941 he had published around seven hundred articles and more than eighty books. The author gathered all available data from newspapers, manuscripts, archives, and combined them into a biography. He presented his early school years in Braşov and Sfântu Gheorghe, and analyzed in detail his student years in Cluj-Napoca, focusing also on his researcher profile within the activity of the Folklore Archive of the Romanian Academy of Sciences.

Balázs Lajos

Bartók does not Escape!

The Apocalyptic Vision of Globalization in *Cantata Profana*

The present paper is a polemic with the concept that Bartók in *Cantata Profana*, a work inspired by two Transylvanian Romanian chants, escapes from the contemporary world of violence and inhumanity into an ancient, primitive, clean and free life, back to the roots of innocence. Based on several variants of the chants and some literature, the author denies these statements, enlightening the lack of logic regarding the fact that the chants would be the myths of passage, further more, rising the fact of ancientness to artistic heights, Bartók adumbrates in the fate of the nine boys the tragic turn in the fate of humanity at the turn of the 20th–21st centuries. He is concerned for humanity, and his vision is shocking.

Szerzőink

ALBERT Ernő (Csíkdánfalva, 1932) A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakán 1954-ben szerzett tanári diplomát. Nyugdíjba vonulásáig Sepsiszentgyörgyön tanár és középiskolai igazgató. Tanári feladatai mellett a háromszéki és csíki népballadák, valamint más népköltészeti műfajok összegyűjtésével és kiadásával foglalkozott

ASZTALOS Enikő (Magyarfodorháza, 1939) Magyar nyelv és irodalom szakot végzett Kolozsváron, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. 1978-ban kezdett néprajzkutatással foglalkozni. Munkahelyén, a marosvásárhelyi 1-es számú Általános Iskolában néprajzi szakkört és néprajzi múzeumot létesített. 1993-tól magyar néprajzot és népművészetet tanít a Marosvásárhelyi Népi Egyetemen.

BALÁZS Lajos (Bukarest, 1939) Román szakos tanári oklevelet szerzett a Bukaresti Tudományegyetem Bölcsészkarán, majd ugyanott doktorált 1976-ban. Jelenleg a Sapientia EMTE Csíkszeredai karának docense. Néprajzkutató, kutatási területe az emberi élet sorsfordulói: a születés, házasság, halál, nemiség szokásvilága.

DÁVID Gyula (Árapatak, 1928) A Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar nyelv és irodalom szakos tanári diplomát (1951); 1953–1956 között ugyanott ösztöndíjas aspiráns, 1956–1957-ben tanársegéd. 1969-ig szabadfoglalkozású író–fordító–szerkesztő, 1970–1992 között a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztője, 1992 óta a többekkel alapított Polis Könyvkiadó vezetője. Kutatási területei: a 19. század magyar irodalma, romániai magyar irodalom, román–magyar összehasonlító irodalomtudomány, erdélyi magyar intézménytörténet.

GATTI Beáta (Baja, 1985) 2009-ben végzett a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, néprajz és vallástudomány szakokon. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Interdiszciplináris Doktori Iskoláján belül működő Néprajz – Kulturális Antro-

pológia Doktori Program doktorandusa. Kutatási területe: nemzetiségek együttélése, bukovinai székelység, populáris írásbeliség.

KESZEG Vilmos (Detrehemtelep, 1957) A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar–francia nyelv- és irodalomtanári oklevelet. Doktori disszertációját 1995-ben a kolozsvári BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén védte meg. Jelenleg a kolozsvári BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének professzora, doktori képzés irányítója. Kutatásokat folytat a kortárs mitológiákkal, a szövegmondással, a biografikus szövegekkel, az írott kultúrával, a média mindennapi szerepével kapcsolatban.

KÜRTI László (Lajosmizse, 1953) Tanulmányait a New Yorki-i Tudományegyetemen végezte, doktori disszertációját a Massachusetts-i Tudományegyetemen védte meg 1989-ben. 1998 óta egyetemi docensként dolgozik a Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézetében. 2000–2006 között az Európai Szociálintropológiai Társaság (EASA) titkára volt; több nemzetközi szakfolyóirat szerkesztőbizottságában működött közre. Szakterülete a kulturális antropológia és a politikai antropológia.

OLOSZ Katalin (Kovászna, 1940) A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a magyar nyelv és irodalom szakaon szerzett tanéri oklevelet. 1963 és 1966 között a Marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskolán volt gyakoronok, majd a Román Akadémia Gheorghe Şincai Társadalomtudományi Kutatóintézetének főmunkatársa. Kutatási területei: magyar népköltészet, folklórtörténet.

SALAMON Márton László (Arad, 1969) Temesváron szerzett fizikusi (1991), majd Kolozsváron, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen matematikusi (1995) oklevelet. 2008-ban a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen politológiai magiszteri címet szerzett, 2012 júliusában a Bukaresti Tudományegyetem Szociológia Karán védte meg doktori szakdolgozatát. Matematikát oktatott Kolozsváron és Haifán, majd újságíróként dolgozott. 2012 márciusában Románia szaloniki főkonzuljává nevezték ki.

SAVA, Eleonora (1967) Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen végezte, ugyanott védte meg doktori disszertációját is. Jelenleg ugyanott egyetemi docens, az etnológia tárgyak oktatója. Kutatásokat folytat a román néprajz és folklórisztika területén.

TÁNCZOS Vilmos (Csíkszentkirály, 1959) 1983-ban magyar–oroszc szakot végzett a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen Bölcsészkarán, majd ugyanitt 1999-ben védte meg doktori disszertációját. A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének előadótanára. Kutatási területei: népi vallásosság, a moldvai csángók vallásos folklórja.

TIBORI SZABÓ Zoltán (Gyulafehérvár, 1957) A kolozsvári Műegyetem Gépészmérnöki Karán végzett 1983-ban. Tanulmányokat folytatott a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem–Filozófia Karán, újságírás és történelmi tanulmányokat az Egyesült Államokban (1995, 1996, 2002). Doktori tanulmányait ugyancsak a kolozsvári BBTE Bölcsészkarán végezte. Újságíróként, szerkesztőként és műfordítóként dolgozik. Kutatási területei: az 1956-os forradalom erdélyi és romániai vonatkozásai, erdélyi és romániai holokauszt.

ÚJVÁRI Mária (Torda, 1939). Francia szakos tanári diplomát szerzett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán 1962-ben. Szakmai továbbképzését a lyoni École Supérieure de Bibliothéconomie-n végezte 1990-ben. 1962 és 1997 között bibliográfus a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. 1995 és 2000 között előadótanár a BBTE könyvtárban szakán. 1997-től a Soros Alapítványi Könyvtár könyvtárosa, 2002-2005 az EME könyvtárának vezetője is. Kutatási területe: erdélyi könyvtártörténet.

VIDA TEKEI Erika (Szatmárnémeti, 1970) A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán magyar–angol szakot végzett 1996-ban. 2011-ben végezte el a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Intézet mesteri programját, jelenleg ugyanott folytatja doktori tanulmányait. 1998–2002 között a bukaresti Zone Studio munkatársa (ismeretterjesztő és dokumentumfilmek fordítása). 1998–2010 között a marosvásárhelyi Mentor Könyvkiadó munkatársa (korrektor, majd 2004-től szerkesztő). Kutatási területei: oktatástörténet, tudománytörténet, néprajzi kiadványok helyi recepciója, alkalmazott etika.

VIGA Gyula (Mátészalka, 1952) Debrecenben 1976-ban kapott történelem–néprajz szakos diplomát. 1980-ban egyetemi doktori, 2004-ben PhD, 2010-ben akadémiai doktori címet szerzett, 2005-ben habilitált a Debreceni Egyetemen. Főállásban nyugdíjazásáig (2012) a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársa volt, mellette a Miskolci Egyetem oktatója (1994-től), 2012-től egyetemi tanára. Fő kutatási területe a hagyományos gazdálkodás és a táji gazdasági kapcsolatok történeti néprajza.

ZAKARIÁS Erzsébet (Mikóújfalu, 1956) A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarán 1984-ben szerzett magyar–oroszl szakos diplomát, 1999-ben ugyanitt védte meg néprajzi tárgyú doktori értekezését. 1990-ben részt vett a Kriza János Néprajzi Társaság létrehozásában, 1995-ig volt a szervezet titkára. 1990-től a kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkára, majd, 1994-től, az általa létrehozott Színháztörténeti Dokumentációs Tár állományának a gondozója. 2008 óta a Román Akadémia Kolozsvári Folklorarchívumának kutatója.

Autorii

Ernő ALBERT (Dănești, 1932) A obținut diploma de profesor de limbă și literatură maghiară la Universitatea Bolyai din Cluj-Napoca în anul 1954. Până la pensionare a fost profesor și director de liceu la Sfântu Gheorghe. Pe lângă obligațiile sale pedagogice s-a ocupat de culegerea baladelor și a altor genuri folclorice din zona Ciucului și din Trei Scaune, respectiv de publicarea acestora.

Enikő ASZTALOS (Fodora, 1939) Absolventă a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, specializarea limba și literatura maghiară. Se ocupă de cercetarea etnografică încă din anul 1978. La locul ei de muncă, adică la Școala Generală nr. 1 din Târgu Mureș a inițiat formarea cercului etnografic și a unui muzeu de etnografie. Din anul 1993 predă etnografie maghiară și artă populară la Universitatea Populară din Targu Mureș.

Lajos BALÁZS (București, 1939) Absolvent al Universității din București, Facultatea de Litere, specializarea limba și literatura română. A obținut titlul de doctor în cadrul aceleiași facultăți în anul 1976. În prezent este conferențiar la Universitatea Sapientia din Miercurea Ciuc. Domenii de cercetare: obiceiuri legate de naștere, căsătorie, moarte și sexualitate.

Gyula DÁVID (Araci, 1928) A obținut diploma de profesor de limbă și literatură maghiară la Universitatea Bolyai din Cluj-Napoca în anul 1951, între anii 1953 și 1956 fiind bursier, iar în 1956–1957 sistent universitar în cadrul aceleiași instituții. Până în 1969 a fost scriitor, traducător, redactor liber de contract, iar între 1970 și 1992 redactor clujean al Editurii Kriterion. Din 1992 este directorul Editurii Polis din Cluj-Napoca. Domenii de cercetare: literatura maghiară a secolului 19, literatura maghiară din România, literatură comparată română-maghiară, istoricul instituțiilor maghiare din Transilvania.

Beáta GATTI (Baja, 1985) Absolventă a Universității din Szeged (Ungaria), Facultatea de Litere, specializare etnografie și știința religiei în anul 2009. În prezent este doctorand în cadrul programului de etnografie și antropologie culturală al Universității din Pécs. Domenii de cercetare: co-existența etniilor, secuii din Bucovina, cultura populară scrisă.

Vilmos KESZEG (Tritenii de Jos, 1957) Și-a terminat studiile la Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, specializarea limba și literatura maghiară și franceză. Și-a susținut teza de doctorat la Catedra de Limba și Cultura Maghiară al UBB în anul 1995. În prezent este profesor universitar la Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară. Domenii de cercetare: mitologia populară contemporană, cultura populară scrisă, structuri narrative cotidiene, rolul mass-mediei în viața cotidiană.

László KÜRTI (Lajosmizse, 1953) Absolvent al Universității din New York. Și-a susținut teza de doctorat în anul 1989 la Universitatea din Massachusetts. Din 1998 este conferențiar la Institutul de Studii Politice al Universității din Miskolc (Ungaria). Între anii 2000 și 2006 a fost secretarul Asociației Europene de Antropologie Socială (EASA), colaborează la editarea mai multor reviste internaționale de specialitate. Domenii de cercetare: antropologia culturală și antropologia politică.

Katalin OLOSZ (Covasna, 1940) A obținut diploma de profesor de limbă și literatură maghiară la Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca. Între anii 1963 și 1966 a fost asistentă la Școala Pedagogică Superioară din Târgu Mureș, apoi a devenit cercetătoare, respectiv cercetătoare șefă la Institutul de Cercetări Socio-Umane Gheorghe Șincai al Academiei Române. Domenii de cercetare: poezia populară maghiară, istoricul folclorului.

Márton László SALAMON (Arad, 1969) Este licențiat în fizică (Timișoara, 1991) și în matematică (Cluj-Napoca, 1995). În 2008 a obținut titlul de master în politologie la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, iar în iulie 2012 a susținut teza de doctorat la Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială. A fost profesor de matematică la Cluj-Napoca și la Haifa, după care a lucrat ca jurnalist. În martie 2012 a fost numit consul general al României la Salonic.

Eleonora SAVA (1967) Și-a terminat studiile superioare la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, susținându-și teza de doctorat în cardul aceleiași instituții. În prezent este etnolog și conferențiar al UBB, ocupându-se de predarea materiilor de etnologie. Domenii de cercetare: etnografie și folcloristică românească.

Vilmos TÁNCZOS (Sâncrăieni, 1959) În anul 1983 a obținut diploma de licență în specializarea limba și literatura maghiară–limba și literatura rusă la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Și susținut teza de doctorat la Catedra de Limba și Cultura Maghiară al UBB în 1999. În prezent este conferențiar la Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară. Domenii de cercetare: religiozitatea populară, folclorul religios al ceangăilor din Moldova.

Zoltán TIBORI SZABÓ (Alba Iulia, 1957) Absolvent al Institutului Politehnic din Cluj-Napoca în 1983. A urmat studii la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filozofie între 1980 și 1982, și studii de jurnalism și istorie în Statele Unite (1995, 1996, 2002). Își urmează studiile doctorale la UBB, Facultatea de Litere. Lucrează ca și ziarist, redactor și traducător. Domenii de cercetare: reacțiile evenimentelor din 1956 în Transilvania și în România, holocaustul în Transilvania și România.

Mária ÚJVÁRI (Turda, 1939) A obținut diploma de profesor de limbă și literatură franceză la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere în anul 1962. În 1990 a urmat un curs de perfecționare profesională la École Supérieure de Bibliothéconomie din Lyon. Între 1962 și 1997 a fost bibliograf la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj iar între 1995 și 2000 lector la UBB Secția Biblioteconomie. Din 1997 este bibliotecar la biblioteca Fundației Soros, paralel între 2002–2005 conduce biblioteca Societății Muzeului Ardelean. Domenii de cercetare: istoria bibliotecară transilvăneană.

Erika VIDA TEKEI (Satu Mare, 1970) Absolventă a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, specializarea limba și literatura maghiară și engleză. A urmat studiile de masterat la de Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară al UBB, iar în prezent este

doctorand în cadrul aceleiași instituții. Între 1998 și 2002 a fost traducător la Zone Studio București, iar între 1998 și 2012 angajat al Editurii Mentor din Târgu Mureș (corector, apoi redactor). Domenii de cercetare: istoria educației, istoria etnografiei, recepția volumelor etnografice, etică.

Gyula VIGA (Mátészalka, 1952) A obținut diploma de etnografie–istorie la Debrețin (Ungaria) în anul 1976. Și-a dobândit titlul de doctor pe plan universitar în 1980, PhD în 2004, iar în 2010 pe plan academic. Până la pensionarea din 2012 a fost angajat al Muzeului Herman Ottó din Miskolc, iar din 1994 profesor la Universitatea din Miskolc. Domenii de cercetare: agricultura tradițională, istoricul etnografiei relațiilor economice.

Erzsébet ZAKARIÁS (Micfalău, 1956) Și-a obținut licența în 1984, la Facultatea de Litere a Universității Babeș–Bolyai, specializarea maghiară–rusă. În 1999 a obținut titlul de doctor la aceeași facultate, cu o disertație în domeniul etnologiei. În 1990 a participat la înființarea Asociației Etnografice Kriza János, până la 1995 a îndeplinit funcția de secretar științific al organizației. Începând cu 1990 a fost secretar literar la Teatrul Maghiar de Stat din Cluj, iar din 1994 coordonează activitatea Centrului de documentare al teatrului. Din 2008 este cercetător la Arhiva de Folclor din Cluj a Academiei Române.

Authors

Ernő ALBERT (Dănești, 1932) He obtained his university degree at Bolyai University Cluj-Napoca in 1954, specializing in Hungarian language and literature. Until his retirement he was a high school teacher and principle in Sfântu Gheorghe. Besides his pedagogical duties, he was involved in the collecting and publishing of folk ballads and other genres of folk poetry from Ciuc, and generally from Trei Scaune region.

Enikő ASZTALOS (Fodora, 1939) She graduated from Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca, specialization Hungarian language and literature. She started her research on the field of ethnography in 1978. On her place of work, at the Elementary School nr. 1 from Târgu Mureș, she initiated the formation of the ethnographic circle and of a museum of ethnography. Starting with 1993 she has been teaching Hungarian ethnography and folk art at the Târgu Mureș Popular University.

Lajos BALÁZS (București, 1939) He graduated from University of Bucharest, Faculty of Letters, specialization Romanian language and literature. He obtained his doctor's degree at the same university in 1976. At present he is associate professor at Sapientia University in Miercurea Ciuc. Fields of research: folk customs related to birth, marriage, death and sexuality.

Gyula DÁVID (Araci, 1928) He obtained his university degree at Bolyai University Cluj-Napoca in 1951, specializing in Hungarian language and literature. Between 1953–1956 he had a teaching grant at the same university, in 1956 and 1957 working there as an assistant. Up to 1969 he had been working as an independent writer, translator and editor. Between 1970 and 1992 he was the editor of Kriterion Publishing in Cluj-Napoca, from 1992 he is the director of Polis Publishing. Fields of research: 19th century Hungarian literature, Hungarian literature in Romania, Hungarian–Romanian comparative literature, the history of Hungarian institutions in Transylvania.

Beáta GATTI (Baja, 1985)). She graduated from the University of Szeged, Faculty of Letters, specialization Ethnology–Cultural Anthropology and Study of Religions. At present she is PhD-student at the University of Pécs (Faculty of Humanities, Interdisciplinary Doctoral School, Ethnology – Cultural Anthropology Doctoral Program). Fields of research: coexistence of nationalities, ethnic groups, the Szeklers of Bucovina, popular writing.

Vilmos KESZEG (Tritenii de Jos, 1957) He studied Hungarian and French language and literature at Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca. He presented his thesis for the doctor's degree at the Department of Hungarian Language and Culture in 1995. At present he is a professor at the Department of Hungarian Ethnography and Anthropology at the same university. Fields of research: contemporary mythologies, story-telling, biographic texts, written culture, the role of the media in everyday life.

László KÜRTI (Lajosmizse, 1953) He graduated from New York University, obtaining his doctor's degree at Massachusetts University in 1989. Since 1998 he works as a professor at the Institute of Political Science, University of Miskolc. Between 2000 and 2006 he was secretary of EASA, also has served on the board of prestigious international journals. Fields of research: cultural anthropology, political anthropology.

Katalin OLOSZ (Covasna, 1940) She obtained her university degree at Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca, specializing in Hungarian language and literature. She was an assistant at the Pedagogic College in Târgu Mureş (1963–1966), then a researcher, respectively a senior researcher at the Gheorghe Şincai Institute of Social Studies of the Romanian Academy of Sciences in Târgu Mureş. Fields of research: Hungarian folklore, the history of folklore.

Márton László SALAMON (Arad, 1969) He graduated from the University of Timișoara, Faculty of Physics (1991) and Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca, Faculty of Mathematics (1995). In 2008, he obtained his Master's degree in Politology at Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca and in 2012 he upheld his PhD thesis at the University of Bucharest, Faculty of Sociology and Social Care. He taught Mathematics in Cluj-Napoca and Haifa, and then he worked as a journalist. In March 2012, he was appointed general consul of Romania in Thessaloniki.

Eleonora SAVA (1967) She graduated from Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca, obtaining her doctor's degree at the same university. At present she is an ethnographer and an associate professor within the same institution. Fields of research: Romanian ethnography and folklore.

Vilmos TÁNCZOS (Sâncrăieni, 1959) He obtained his university degree at Babeş–Bolyai University, Cluj-Napoca, in 1983, specializing in Hungarian and Russian language and literature. He presented his thesis for the doctor's degree at the Department of Hungarian Language and Culture of the same university in 1999. At present he is an associate professor at the Department of Hungarian Ethnography and Anthropology. Fields of research: folk religiosity, the religious folklore of the Moldavian Csángós.

Zoltán TIBORISZABÓ (Alba Iulia, 1957) He graduated from the Polytechnic University of Cluj-Napoca, Faculty of Mechanical Engineering, in 1983. He also studied at the Faculty of History and Philosophy of Babeş–Bolyai University, and had study trips related to history and journalism to the USA (1995, 1996, 2002). He also had his PhD studies at the Faculty of Letters. He works as a journalist, editor and translator. Fields of research: the Romanian and Transylvanian aspects of the Hungarian revolution of 1956, the holocaust in Transylvania and Romania.

Mária ÚJVÁRI (Tuda, 1939) She graduated from Babeş–Bolyai University Cluj-Napoca, specialization French language and literature in 1962. Her further studies included librarian specialization at the École Supérieure de Bibliothéconomie from Lyon in 1990. Between 1962 and 1997 she was a bibliographer at the Central University Library of Cluj-Napoca. She was also a lecturer at Babeş–Bolyai University between 1995 and 2000. Since 1997 she is head librarian at the Library of Soros Foundation and at the library of the Transylvanian Museum Society (2002–2005). Field of research: history of Transylvanian libraries.

Erika VIDA TEKEI (Satu Mare, 1970) She graduated from Babeş–Bolyai University Cluj-Napoca, specialization Hungarian and English language and literature. She obtained her Master's degree at the Department of Hungarian Ethnography and Anthropology, at present being a PhD candidate at the same institution. Between 1998 and 2002 she was employed

at Zone Studio Bucharest (translating documentaries). Between 1998 and 2012 she was corrector, then editor at Mentor Publishing in Târgu Mureş. Fields of research: history of education, history of ethnography, local reception of ethnographic works, ethics.

Gyula VIGA (Mátészalka, 1952) He graduated from Debrecen University (Hungary), specialization history and ethnography. He obtained his doctor's degree in 1980, his PhD in 2004, his academic doctor's degree in 2012. Since his pensioning (2012) he was a researcher at Herman Ottó Museum in Miskolc, and a lecturer, then a professor at the University of Miskolc. Fields of research: traditional farming, ethnographic history of economic relations.

Erzsébet ZAKARIÁS (Micfalău, 1956) She holds a BA in Hungarian–Russian, earned in 1984 at the Faculty of Letters of Babeş–Bolyai University. At the same Faculty she defended, in 1999, her PhD thesis dealing with a topic in ethnography. In 1990 she participated in the establishment of the Kriza János Ethnographic Society, she has been the organization's scientific secretary until 1995. In 1990 she became the literary secretary of the Hungarian State Theater in Cluj, since 1994 she has been the coordinator of the theater's Documentation Center. Since 2008 she has been a researcher at the Folclore Archive in Cluj of the Romanian Academy of Sciences.

Cuprins

Recomandare	7
<i>Istoria instituțiilor</i>	13
Keszeg Vilmos Procesul verbal din 16 aprilie 1942 al Facultății de Litere, Universitatea Ferenc József din Cluj	15
Zakariás Erzsébet Arhiva de Folclor a Academiei Române din Cluj. Istoric și structură	79
Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária Importanța publicațiilor tipografiei și editurii Minerva (1920–1948)	95
Dávid Gyula O nouă eră în editarea etnografică maghiară din România (Primii ani ai Editurii Kriterion)	123
Vida Tekei Erika Publicațiile etnografice ale Editurii Mentor (1996–2010)	133
Eleonora Sava Cercul Studentesc de Folclor al Facultății de Litere. Istoric, metodologie, arhivă	173
Asztalos Enikő Istoria de 18 ani a cursului de etnografie al Universității Populare Târgu Mureș	187
<i>Cercetători și cercetări</i>	203
Keszeg Vilmos Culegerile de folclor ale lui Borbély Sándor în zona Arieșului la sfârșitul secolului 19	205

Olosz Katalin	
Culegerile de balade populare ale lui Károly Viski de la începutul secolului 20	229
Tánczos Vilmos	
Relațiile și studiile bucureștene ale lui Lükő Gábor (1931–1933) . . .	251
Salamon Márton László	
Legăturile dintre școala de sociologie a lui Dimitrie Gusti și gruparea <i>Erdélyi Fiatalok</i> (prin prisma revistei <i>Sociologie Românească</i>)	279
Kürti László	
Timp, teren și descriere: Cercetători ai regiunii Călata și comparația nunților.	299
Viga Gyula	
Gunda Béla și migrația Europei Carpatice	329
Gatti Beáta	
Sántha Alajos și opera sa în contextul cercetării secuilor din Bucovina	343
Albert Ernő	
Faragó József (1922–2004)	367
Balázs Lajos	
Bartók nu evadează! Viziunea apocaliptică a globalizării în <i>Cantata Profana</i>	399
Rezumate	419
Autorii.	435

Contents

Recommendation 7

History of Institutions 13

Keszeg Vilmos

The Report from April 16th 1942 by the Faculty of Letters
of Ferenc József University in Cluj. 15

Zakariás Erzsébet

The Folklore Archive of the Romanian Academy in Cluj.
History and structure 79

Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária

The importance of the publications
of Minerva Publishing (1920–1948) 95

Dávid Gyula

A New Era in the Edition of Hungarian Ethnography in Romania
(The First Years of Kriterion Publishing) 123

Vida Tekei Erika

The Ethnographic Publications of Mentor Publishing – 1996–2010 . . 133

Eleonora Sava

The Folklore Circle of the Students of the Faculty of Letters.
History, Methodology, Archive 173

Asztalos Enikő

The 18 Years History of the Course of Ethnography
at the Târgu Mureş Popular University 187

Scholar Portraits and Research 203

Keszeg Vilmos

The Folklore Collection of Borbély Sándor
in 19th Century Arieş Region 205

Olosz Katalin The Collections of Folk Ballads by Viski Károly at the Beginning of the 20 th Century	229
Tánczos Vilmos Lükő Gábor's Bucharest Period: Academic Studies and Acquaintances (1931–1933)	251
Salamon Márton László The Relations between Dimitrie Gusti's Sociology School in Bucharest and the <i>Erdélyi Fiatalok</i> Group (Seen through <i>Sociologie Românească</i> Magazine).	279
Kürti László Time, Space, and Description. Researchers of Călata and the Comparison of Wedding Tradition	299
Viga Gyula Gunda Béla and the Migrants of Carpathian Europe.	329
Gatti Beáta Sántha Alajos and his Works in the Context of the Research on the Szeklers from Bukovina.	343
Albert Ernő Faragó József (1922–2004).	367
Balázs Lajos Bartók does not Escape! The Apocalyptic Vision of Globalization in <i>Cantata Profana</i>	399
Abstracts	425
Authors	439

ANUARUL
ASOCIAȚIEI
ETNOGRAFICE
KRIZA JÁNOS
NR. 20.

ISSN 1841-3021

ISBN 978-973-8439-66-5

9 789738 439665